

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

126. ÉVFOLYAM

•

BUDAPEST

•

2013. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor, az MTA doktora, ny. ezredes; *Balla Tibor*, PhD, alezredes, osztályvezető (Hadtörténeti Intézet); *Kaló József*, PhD, egyetemi adjunktus (Nemzeti Közszolgálati Egyetem); *Kármán Gábor*, PhD, tudományos munkatárs (Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas an der Universität Leipzig); *Kincses Katalin Mária*, kandidátus, felelős szerkesztő (Hadtörténelmi Közlemények); *Kökényesi Solt*, PhD-hallgató (Eötvös Lóránd Tudományegyetem); *Kranzieritz Károly*, PhD-hallgató (Eötvös Lóránd Tudományegyetem); *Mátyás Botond*, MA-hallgató (Pécsi Tudományegyetem); *Nánay Mihály*, PhD-hallgató (Eötvös Lóránd Tudományegyetem); *Polgár Balázs*, régész-muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Rittling László*, PhD-hallgató (Szegedi Tudományegyetem); *Rosonczy Ildikó*, szerkesztő (Magyar Napló); *Ságvári György*, kandidátus, ny. történész-muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Schmidtmayer Csaba*, gyűjteményke-zelő (Kuny Domokos Múzeum, Tata); *Sípos Ferenc*; *Solymosi József*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levél-tár); *Somogyi Gréta*, PhD, munkatárs (Hadtörténeti Intézet); *Süli Attila*, PhD, százados, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Tóth Ferenc*, PhD, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézet); *Tóth Zsolt*, tanácsos (Miniszterelnökség, Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság)

A tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: Hausner Gábor
Felelős szerkesztő: Kincses Katalin Mária
Szerkesztő: Schubert Katalin

Szerkesztőbizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail: hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 3000,- Ft, negyedévre 750,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

TANULMÁNYOK

KINCSES KATALIN MÁRIA

THEATRUM EUROPAEUM: A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC ESEMÉNYEI AZ EURÓPAI KULTURÁLIS SZÍNTÉREN

A megismerés igénye

A Rákóczi-szabadságharc történetének feltárásával több mint három évszázada foglalkoznak historikusok, történészek a XVIII. század első évtizedétől napjainkig. Még le sem zárult a mozgalom, a szabadságharc éveiben már napvilágot láttak az első történeti összefoglalások. Például 1705-ben egy F. S. & C. kezdetűvel jelzett itáliai szerző munkája az előzmények és események 1700–1705 közötti ismertetésével, 1707-ben pedig Párizsban (nevét elhallgatva) Eustache Le Noble báró (1643–1711) francia dramaturg, író, történetíró tollából az első Rákóczi-életrajz.¹ Azóta folyamatos a könyvtermés, a szabadságharc kutatásának, historiográfiájának részletes, elemző és értékelő feldolgozása azonban még várat magára,² és hangsúlyozottan elmondható ez a kezdetekről, a XVIII. századi forrásokról és feldolgozásokról is.

Úgy vélem, sajátos és szerencsés tudománytörténeti és eszmetörténeti jelenség, hogy a szabadságharc historiográfiájának kialakulása egybeesett a tudományos feldolgozás igényének XVIII. századi megszületésével, a történetírás korabeli átalakulásával, melynek egyik legfontosabb vonása, hogy a historikusok a tudományos megismerés alapját a hiteles dokumentumokkal, forrásokkal igazolható információkra helyezték. Az átfogó megismerést Magyarországon már a kezdetekkor rendkívüli sokszínűség jellemezte.³ A Habsburg hatalmi struktúrát szolgáló udvari osztrák történetírás ezzel egyidejűleg koncepciózus történeti műveket alkotott. A Habsburgok érdeke, III. Károly legitimizációs törekvéseinek alapvető célja volt, hogy a Rákóczi-szabadságharcot mihamarabb egy lezárt háborúnak tekintse, a dinasztia ellen támadt rebellióknak minősítve. A kormányzat jogfolytonosságát, a dinasztia

¹ F. S. & C.: L'idea della ribellione di Ungheria sotto Francesco Ragozi, Cominica l'anno 1700. Ismereteti: A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. R. Várkonyi Agnes, Kis Domokos Dániel. (Nemzet és emlékezet. Sorozatszerk. Gyurgyák János, Potó János.) Budapest, 2004. (A továbbiakban: A Rákóczi-szabadságharc.) 721. o.; Histoire du Prince Ragotzi ou la guerre des Mécontents sous son commandement. Paris, 1707. (Első kiadás.) Magyarul megjelent: *Eustache Le Noble: Rákóczi fejedelem históriája avagy az elégedetlenek háborúja az ő vezérlete alatt. Köpeczi Béla tanulmányával. Ford. Márki Sándor*, a jegyzeteket (Márki Sándor jegyzeteinek felhasználásával) írta Kovács Ilona. [Budapest, 1976.] Le Noble életrajzi monográfiája: *Philippe Hourcade: Entre Pic et Rétif: Eustache Le Noble, 1643–1711. (Matériel protégé par le droit d'auteur.)* Paris, 1990.

² A legteljesebb értékelő képet a 300. évforduló kapcsán a Nemzet és Emlékezet sorozatban megjelentetett tematikus válogatás adja a szabadságharc forrásairól, irodalmából, vitacikkeiből. Lásd különösen a Befejezetlen történelem. Áttekintés a szabadságharc történetírásáról, 1707–2003 című részt. In: A Rákóczi-szabadságharc, 717. o. skk.

³ A források, dokumentumok olykor több évtizedes programot jelentő összegyűjtése során a legkülönbözőbb elvek érvényesültek és irányzatok rajzolódtak ki a politikai, vallási, tudományfilozófiai indíttatástól függően. Ezek közül most csak kiragadva, vázlatosan utalhatunk például Palma Károly Ferenc (1735–1787) és Pray György (1723–1801) vagy Katona István (1732–1811) tevékenységére s általában a jezsuita történetírói iskolára, melynek a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó legnagyobb vállalkozása, Kolinovics Gábor (1698–1770) monumentális összefoglalása (Commentarium de Rebus Hungaricis...) napjainkig várja, hogy kéziratoss példányai megjelenhessenek kritikai kiadásban vagy fordításban. Az államismeret területéről a szabadságharc vonatkozásában említhetjük Bél Mátyás Notitiájának (Notitia Hungariae Novae historico-geographica. Tom. II–V. Viennae, 1735–1747) vonatkozó, összességében több száz oldalt kitevő fejezeteit. Összefoglalóan lásd: *Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Budapest, 1983. 144. o. skk.; A Rákóczi-szabadságharc, 718. o. skk.; *Tóth Gergely: Felekezeti és történelmi emlékezet. A Rákóczi-szabadságharc a 18. századi honi történetírásban. Történelmi Szemle, 52. (2010) 1. sz. 13–36. o.*

érdekeit voltak hivatva szolgálni azok az udvari történetírók, akik közül példaképpen I. Lipót császár életrajzíróját, Gottlieb Eucharius Rincket (1670–1745) emelhetjük ki, aki a szabadságharcot a törvényes király uralma ellen lázadó nemesek mozgalmaként értékelte két-kötetes művében, mely szintén még a szabadságharc lezárulta előtt, 1708-ban jelent meg.⁴

Az alapos megismerés igénye – a részletek feltárásával, forrásokkal történő alátámasztással, a vélemények tolmácsolásával – nemcsak a tudományos kutatást jellemezte. A politikai közélet már a XVII. században kitört az udvarok, a politikai elit keretei közül, utat találva a polgárság és a vidéki nemesség s általában a szélesebb néprétegek felé. Divatos fogalommal kora újkori információs „hírrobbanásnak”, „információs forradalomnak” nevezett folyamatnak lehetünk tanúi, melynek során a politikai irányultság és a politikai propaganda a korábbiakhoz képest széles társadalmi horizontot elérni kívánó célja a korabeli sajtótermékeken, nyomtatványokon, rölapokon, hírleveleken, újságokon keresztül érvényesült elsősorban, illetve ezeken a fórumokon keresztül jutott el az információra mind inkább kíváncsi európai közvéleményhez.

A *Theatrum Europaeum* címmel,⁵ a németországi Majna-Frankfurtban 1633 és 1738 között megjelentetett 21 kötetes gyűjteményegyüttes kiadása egyértelműen ehhez az igényhez kapcsolható. A kiadó nem kevesebbre vállalkozott, minthogy az Európában zajló legfontosabb politikai, diplomáciai és hadi eseményeket bemutassa egy monumentális kiadványba szerkesztve, annak lapjaira vetítve és arra leképezve: metszetekkel gazdagon illusztrálva „Európa színpadán”, a németajkú vagy a német nyelvet értő európai közvélemény számára. Teszi ezt száz év távlatában, az 1618 és 1718 közötti időszakra vonatkozóan, az európai hatalmi struktúrát mintegy évszázadra meghatározó westfáliai békekötéstől nagyjából a következő nagy hatalmi átrendeződés lezárultáig, a spanyol örökösödési háborút követő konszolidációs időszak befejeződéséig.

Tanulmányunk célja a továbbiakban e kiadványra, mint a Rákóczi-szabadságharc lehetséges történeti forrásművére ráirányítani a kutatás figyelmét.

A 'theatrum' fogalmának XVII–XVIII. századi tartalma

A XVI–XVIII. századi Európa történetének, közéletének egyik legelterjedtebb fogalma a 'theatrum': színház, színpad értelmezésben, de elsősorban ennek átvitt értelmében. Megjelenik metaforaként a szépirodalmon és a színházon kívül a művészeti, tudományos életben, a filozófiában, az oktatásban, a politikában, diplomáciában, az udvari etikettben és általában a társadalmi-politikai élet minden területén. E gyűjtőfogalmon belül a legtágabb fogalom, a *theatrum mundi* értelmezése szerint a világ maga is egy színház – földrajzi és átvitt értelemben egyaránt, Európa határain belül és kívül.⁶ A *theatrum meta-*

⁴ Leopolds des Großen, Römischen Käysers, wunderwürdiges Leben und Thaten: aus geheimen Nachrichten eröffnet. Leipzig, 1708. Idézi: A Rákóczi-szabadságharc, 721. o. Lásd: *Kalmár János*: Hatalmi helyzet és uralkodói udvar a 18. század eleji Európában. In: *Európa fejedelmi udvaraiban*. Mányoki Ádám. Egy arcképfestő-pálya szereplői és helyszínei. Szerk. *Buzási Enikő*. Budapest, 2003. 9–27. o.

⁵ *Theatrum Europaeum, oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wieder in der Welt, fürnemblich aber in Europa und Teutschlanden, sowol im Religion- als Prophan-Wesen, vom Jahr Christi ... biß auff das Jahr ... exclus. ... sich zugetragen mit vieler fürnehmer Herrn und Potentaten Contrafacturen, wie auch berühmter Städten, Vestungen, Pässen, Schlachten und Belägerungen eygentlichen Delineationen und Abrissen gezieret*. Frankfurt am Main, Merian, 1633–1738. (A továbbiakban az idézett kötetek: *Theatrum 1703–1711*.) A kötetek részletes leírását, melyek a Rákóczi-szabadságharcra vonatkoznak, valamint elérhetőségüket lásd a Függelékben.

⁶ A kérdés hatalmas nemzetközi irodalmáról a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) gyűjteményeiben az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány (Stiftung Action Österreich–Ungarn) (82öu3 sz. projekt, 2011.) és a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek gyűjteményeiben az OTKA K 46906. sz. pályázatának jóvoltából tájékozódhattam.

fora⁷ kiteljesedése következtében ehhez a gondolati körhöz kapcsolódtak olyan, például a művészet- és természetfilozófia területére elvezető fogalmak, tartalmak, mint a theatrum machinarum, theatrum vitae humanae, theatrum naturalis, theatrum mulierium, theatrum anatomiae stb.⁸ Minden, ami a korabeli emberrel, a korabeli ember körül – annak természetes és maga által létrehozott közegében – történik, leképeződik egy elvont, mai szóhasználattal: virtuális térbe.⁹ Azáltal pedig, hogy e közeg történéseiről szóló híradások a különböző információs csatornákon keresztül minden érdeklődő számára elérhetők, ha-

A teljesség igénye nélkül, a theatrum mundi fogalmának legutóbbi irodalmáról lásd: *Christian, Linda G.*: *Theatrum mundi: The History of an Idea*. New York, 1981.; *Bene Sándor*: *Theatrum mundi. Filológiai Közlemény*, 43. (1997) 1–2. sz. 1–19. o.; *González, García – Konersmann, Ralf*: *Theatrum Mundi*. In: *Ritter, Joachim – Gründer, Karlfried* (Hg.): *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 10. Basel, 1999. 1051–1054. o.; *Van Delft, Louis*: *L'idée de théâtre (XVIe–XVIIIe siècle)*. *Revue d'histoire littéraire de la France*, Paris, 2001. 1349–1365. o.; *Weber, Wolfgang E. J.*: *Wissenswelten – Perspektiven der neuzeitlichen Informationskultur*. Augsburg, 2002.; *Küster, Ulf*: *Theatrum mundi – Die Welt als Bühne*. Ausst.-Kat. Haus der Kunst München, 2003.; *Quecke, Ursula*: *Quod erat demonstrandum*. Schauplätze der Wissenschaft des 16.–18. Jahrhunderts. In: *uo*. 17–21. o.; *Van Delft, Louis*: *Theatrum Mundi. L'Encyclopédisme des Moralistes*. In: *Büttner, Frank – Friedrich, Markus – Zedelmaier, Helmut* (Hg.): *Sammeln, Ordnen, Veranschaulichen. Zur Wissenskompilatorik in der Frühen Neuzeit*. Münster–Hamburg–London, 2003. Különösen: 245–268. o.; *Felje, Robert – Lozar, Angelika*: *Frühneuzeitliche Sammlungspraxis und Literatur*. Berlin, 2006.; *Bosse, Monika*: *Theatrum mundi: Figuren der Barockästhetik in Spanien und Hispano-Amerika: Literatur, Kunst, Bildmedien*. Darmstadt, 2007.; *Schock, Flemming – Bauer, Oswald – Koller, Ariane* (Hg.): *Ordnung und Repräsentation von Wissen. Dimensionen der Theatrum-Metapher in der frühen Neuzeit*. Hannover, 2008. című tanulmánykötet tanulmányai. (A továbbiakban: *Schock et al.* 2008.), különösen: *Gormans, Andreas*: „Das Medium ist die Botschaft”. *Theatra als Bühnen des wissenschaftlichen Selbstverständnisses*. 21–53. o. (Interneten is hozzáférhető: www.metaphorik.de/14/Gormans.pdf; a letöltés időpontja: 2012. január 5.) és *Weber, Christian*: *Theatrum Mundi. Zur Konjunktur der Theatrum-Metapher im 16. und 17. Jahrhundert als Ort der Wissenskompilation und zu ihrer literarischen Umsetzung im 'Großen Welttheater'*. 341–369. o. (Interneten hozzáférhető: <http://www.metaphorik.de/14/Weber.pdf>; a letöltés utolsó időpontja: 2012. szeptember 1.); *Friedrich, Udo*: *Weltmetaphorik und Wissensordnung in der Frühen Neuzeit*. In: *Schierbaum, Martin* (Hg.): *Enzyklopädistik 1550–1650: Typen und Transformationen von Wissensspeichern und Medialisierung des Wissens*. Berlin, 2009. 193–248. o. Lásd a következő jegyzetet is.

⁷ *Pearce, Howard D.*: *A Phenomenological Approach to the Theatrum Mundi Metaphor*. *PMLAPMLA*, 52. (1980) 52–57. o.; *González, García*: *Zwischen Literatur, Philosophie und Soziologie. Die Metapher des 'Theatrum mundi'*. In: *Schildknecht, Christiane – Teichert, Dieter* (Hg.): *Philosophie in Literatur*. Frankfurt am Main, 1995. 87–108. o. Lásd továbbá: *Mattenklott, Gert*: *Metaphern in der Wissenschaftssprache*. In: *Schramm, Helmar* (Hg.): *Bühnen des Wissens. Interferenzen zwischen Wissenschaft und Kunst*. Berlin, 2003. 28–49. o.; *Schock et al.* 2008. kötet tanulmányai, különösen: *Laube, Stefan*: *Verdrängung, Fragmentierung und Verdrängung. Die Theatrum-Metapher in der Wissenstradition des Pietismus*. 55–89. o. (Interneten: <http://www.metaphorik.de/14/Laube.pdf>; a hozzáférés utolsó dátuma: 2012. február 8.)

⁸ A theatrum machinarum fogalmáról lásd: *Keller, Gustav Alexander*: *A Theatre of Machines*. London 1964.; *Ferguson, Eugene S.*: „Theatrum Machinarum”. *A Need and an Opportunity*. *Technology and Culture*, 12. (1971) 64–68. o.; *Mauersberg, Klaus*: *Heinrich Zeisings „Theatrum Machinarum”: Das bekannteste Werk der älteren maschinentechnischen Literatur in Deutschland*. *Wissenschaftliche Zeitschrift der TU Dresden*, 42. (1993) 65–78. o.; *Bacher, Jutta*: *Das Theatrum machinarum. Eine Schaubühne zwischen Nutzen und Vergnügen*. In: *Holländer, Hans* (Hg.): *Erkenntnis – Erfindung – Konstruktion. Studien zur Bildgeschichte von Naturwissenschaft und Technik vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. Berlin, 2003. 509–518. o.; *Schramm, Helmar – Schwarte, Ludger – Lazardzig, Jan*: *Spuren der Avantgarde: Theatrum machinarum. Frühe Neuzeit und Moderne im Kulturvergleich*. Berlin, 2008. – A theatrum vitae humanae fogalmáról lásd: *Schierbaum, Martin*: *Paratexte und ihre Funktion in der Transformation von Wissensordnungen am Beispiel von Theodor Zwingers Theatrum Vitae Humanae*. In: *Ammon, Frieder von* (Hg.): *Pluralisierung des Paratextes. Theorien, Formen, Funktionen*. München, 2008. 255–282. o. – A theatrum naturalis fogalmáról lásd: *Blair, Ann*: *The Theater of Nature: Bodin and Renaissance Science*. Princeton, 1997.; *Bredenkamp, Horst*: *Leibniz' Theater der Natur und Kunst*. In: *Brünning, Jochen – Weber, Cornelia* (Hg.): *Theater der Natur und Kunst. Wunderkammern des Wissens. Essayband zur Ausstellung im Martin-Gropius-Bau Berlin 2000*. Berlin, 2000. 12–19. o.; *Üö*: *Die Fenster der Monade*. Gottfried Wilhelm Leibniz' Theater der Natur und Kunst. Berlin, 2004. – Theatrum mulierium: *Roßbach, Nikola*: *Gynaecium, sive theatrum mulierum. Modellierung von Weiblichkeit in enzyklopädischen Wissenstheatern*. In: *Schock et al.* 2008. 153–183. o. (Interneten lásd: <http://www.metaphorik.de/14/Rosbach.pdf>; a letöltés utolsó időpontja: 2012. szeptember 6.) – Theatrum anatomiae: *Schwarte, Ludger*: *Anatomische Theater als experimentelle Räume*. In: *Schramm, Helmar – Schwarte, Ludger – Lazardzig, Jan* (Hg.): *Kunstkammer – Laboratorium – Bühne: Schauplätze des Wissens im 17. Jahrhundert*. Berlin–New York, 2003. 75–102. o.

⁹ A gondolat első megfogalmazása tudomásunk szerint: *Harms, Wolfgang*: *Wörter, Sachen und emblematische „res” im „orbis sensualium pictus” des Comenius*. In: *Dietrich Hoffmann* (Hg.): *Gedenkschrift für William Foerste*. Köln–Wien, 1970. 531–552. o.

tárai tetszőlegesen tágíthatók. Ezért a barokk korban a tudományos megismerés egyfelől már enciklopédikus tudást igényel,¹⁰ másfelől viszont popularizálódik.¹¹

A *Theatrum Europaeum* e két, egymással párhuzamosan zajló folyamathoz kapcsolódóan egy XVII–XVIII. századi, immáron széles néprétegekhez szólni kívánó hatalmas, enciklopédikus ismeretanyagot tartalmazó alkotás, a megismerés tárháza, a politikai reprezentáció gazdagon illusztrált kiadványa, a kora újkori megváltozott információszerezés és forrásismeret eredményeképpen létrejött sorozat. Megszületése és műfaja azonban nem előzmények nélküli.¹²

A Theatrum Europaeum kiadása, műfaja, stílusa

A *Theatrum Europaeum* Mattheus Merian (1593–1650) frankfurti rézmetsző, könyvkiadó vállalkozásában született meg.¹³ A négy generáción át folyamatosan kiadott kötetek különböző nyomdáknak, más-más szerzők összeállításában és narratívájaként jelentek

¹⁰ *Eybl, Franz M. – Krummacher, Hans-Henrik – Harms, Wolfgang – Welzig, Werner*: Enzyklopädien der frühen Neuzeit. Beiträge zu ihrer Erforschung. Tübingen, 1995.; *Minges, Klaus*: Das Sammlungswesen der frühen Neuzeit. Kriterien der Ordnung und Spezialisierung. Münster, 1998.; *Meier-Staubach, Christel*: Die Enzyklopädie im Wandel vom Hochmittelalter bis zur frühen Neuzeit. München, 2002.; *West, William N.*: Theatres and Encyclopedias in Early Modern Europe. Cambridge, 2002.; *Friedrich, Markus*: Das Buch als Theater. Überlegungen zu Signifikanz und Dimensionen der Theatrum-Metapher als frühneuzeitlichem Buchtitel. In: *Stammen, Theo – Weber, Wolfgang* (Hg.): Wissenssicherung, Wissensordnung und Wissensverarbeitung. Das europäische Modell der Enzyklopädien. Berlin, 2004. 205–232. o.; *Remmert, Volker R.*: Widmung, Welterklärung und Wissenschaftslegitimierung. Titelbilder und ihre Funktionen in der wissenschaftlichen Revolution. Wiesbaden, 2005.; *Schneider, Ulrich Johannes*: Seine Welt wissen. Enzyklopädien in der Frühen Neuzeit. Darmstadt, 2006.; *Frank, Thomas*: Topik und Tradition: Prozesse der Neuordnung von Wissensüberlieferungen des 13. bis 17. Jahrhunderts. Göttingen, 2007.; *Grunert, Frank – Vollhardt, Friedrich*: Historia literaria: Neuordnungen des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert. Berlin, 2007.; A Martin Schierbaum szerkesztette 7. jegyzetben említett, 2009-ben megjelentetett tanulmánykötet tanulmányai közül: *Meier, Christel*: Enzyklopädie und Weltheater. Zur Intertheatralität von Universalwissen und weltpräsentierender Performanz. 3–39. o. és *Berns, Jörg Jochen*: Bildenzyklopädistik 1550–1650. 41–78. o.

¹¹ *Vö.: Kretschmann, Carsten* (Hg.): Wissenspopularisierung: Konzepte der Wissensverbreitung im Wandel. (Wissenskultur und gesellschaftlicher Wandel.) Berlin, 2003. tanulmánykötet tanulmányai. Korszakunkra vonatkozóan lásd a bevezető tanulmányt: *Kretschmann, Carsten*: Einleitung: Wissenpopularisierung – ein altes, neues Forschungsfeld. 9–21. o. és *Tode, Sven*: Vom Sinn und Nutzen der Histoire für das Seelenheil. Theodor Meißners „Vom Heydentum der Danziger“ (1717). 141–156. o., különösen: 143–147. o. (Interneten a teljes kötet elérhető: http://books.google.hu/books?id=VWyBLL8pWiEC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false; a letöltés utolsó időpontja: 2012. szeptember 9.)

¹² Lásd *Friedrich Markus* 2004-ben készült tanulmányát a 11. jegyzetben, valamint *Flemming Schock* tanulmányait: „Von diesen gelehrten und curieusen Männern”. Zur Kommunikation gelehrten Wissens in der ersten populären Zeitschrift Deutschlands. In: *Maurer, Michael – Kratochwil, Stefan* (Hg.): Die Kommunikation in der Frühen Neuzeit. Frankfurt, 2004. 119–135. o.; Zur Kommunikation von Wunderzeichen in der ersten populärwissenschaftlichen Zeitschrift Deutschlands (Relationes Curiosae, 1681–1691). In: Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte, 9. (2007) 23–45. o. és Theater- und Wissenswelten in der Frühen Neuzeit: eine Einführung. In: *Schock et al.* 2008. 9–18. o. (Interneten megtekinthető: <http://www.metaphorik.de/14/Einleitung.pdf>; a letöltés utolsó dátuma: 2012. szeptember 1.)

¹³ A Theatrum Europaeum történetének összefoglalását a továbbiakban az alábbi szakirodalom alapján ismertetjük: *Bingel, Hermann*: Das Theatrum Europaeum. Ein Beitrag zur Publizistik des XVII. und XVIII. Jahrhunderts. München, 1909. Reprint: Wiesbaden, 1969. és legutóbb: Lübeck, 1982.; *Bachmann, Friedrich*: Die alten Städtebilder. Ein Verzeichnis der graphischen Ortsansichten von Schedel bis Merian. Stuttgart, 1965.²; *Schmale, Wolfgang*: Das 17. Jahrhundert und die neuere europäische Geschichte. *Historische Zeitschrift*, 264. (1997) 587–611. o. és ugyanez: Matthäus Merian: Theatrum Europaeum. In: Europabegriffe und Europavorstellungen im 17. Jahrhundert. Web-Projekt, *Wolfgang Schmale* (Dir.). (http://www.univie.ac.at/igl_geschichte/europaquellen/essays/merian_theatrum_europaeum.htm; a letöltés időpontja: 2012. szeptember 9.) (a továbbiakban: *Schmale* é. n., lapszám megjelenése nélkül, ezért jegyzetszámra vagy bekezdésre hivatkozva); *Dethlefs, Gerd*: Schauplatz Europa. Das Theatrum Europaeum des Mattheus Merian als Medium kritischer Öffentlichkeit. In: *Bussmann, Klaus – Werner, Elke Anna* (Hg.): Europa im 17. Jahrhundert. Ein politischer Mythos und seine Bilder. Stuttgart, 2004.; *Wütrich, Lucas Heinrich*: Das druckgraphische Werk von Mattheus Merian d. Ä. I–IV. Bde. Basel–Hamburg, 1966–1996. és *Uő: Mattheus Merian, d. Ä. Eine Biographie*. Hamburg, 2007. (A továbbiakban: *Wütrich* 2007.) – A magyar szakirodalomban: *Kovács Zsolt*: Krónika vagy történetírói mű? A Theatrum Europaeum bemutatása (1633–1738). *Fons*, XV. (2008) 3. sz. 201–231. o. (A továbbiakban: *Kovács*

meg, és illusztrációként összesen 720 rézmetszetet tartalmaztak. Merian – aki a korabeli viszonyokhoz képest is gigantikus munkába fogott¹⁴ – halála után a kiadást fia, az első-sorban a portré- és tájképfestészet műfajában alkotó ifj. Matthaeus Merian (1621–1687) vitte tovább, aki a VI–XII. kötet gondozását végezte el. Az ő halálát követően az unoka, Carl Gustav Merian (1655–1707), a József császártól nemesi rangot kapott berlini porosz titkos kamarai tanácsos irányította a kötetek kiadását, egészen a tizenötödikig.

Az 1703-ról szóló XVI. kötet, melyben a Rákóczi-szabadságharcról először kapunk híradást, 1717-ben jelent meg immáron Carl Gustav Merian örökösének kiadásában. Ezt, ahogyan a további köteteket is, egészen a tizenkilencedikig egy Anton Heinscheidt (†1744) nevű, szintén frankfurti nyomdász 1704–1744 között működtetett műhelyében nyomtatták.¹⁵ Az örökösök szerzőnek Daniel Schneider (1667–1748) breslauer születésű, jogi doktorátussal is rendelkező solms-laubachi udvari, majd drezdai prédikátort kérték föl, aki a *Theatrumon* kívül többek között egy másik nagyszabású gyűjteményes kötet, illetve lexikon, a szintén frankfurti kiadású *Allgemeines Biblisches Lexicon* szerzője is volt egyben.¹⁶ Schneider neve nem szerepel a kötetek címléírásaiban, állítólag a Merian-örökösök nem engedték, hogy nevét feltüntesse.¹⁷

Ha a *Theatrum Europaeum* műfaját (ami nem egyértelmű) szeretnénk meghatározni, egyfelől maradnunk kell kiadásának történeténél, másfelől mindez a benne közölt információk alapján lehetséges, ám legfőképp forrásainak feltárása, a forrástípusok meghatározása, illetve a források műfajának megállapítása után.

A műfaji meghatározás Hermann Bingel számára, aki 1909-ben mutatta be tüzetesen először a *Theatrum* keletkezésének körülményeit és történetét, egyértelmű volt: publicisztikai munkának tartotta.¹⁸ Disszertációjának nyomán a német nyelvű történetírás mintegy évszázada felfedezte a művet mint periodikát és forrásművet.

A köteteket az utóbbi időben idehaza tüzetesen kutató Kovács Zsolt szerint a *Theatrum Europaeum* nyomtatványok, sajtótermékek szerkesztett gyűjteménye, amely Európa történelmének főbb eseményeit mutatja be. Egy olyan sajtóorgánium, amely a periodika műfajába sorolható, mert a benne tárgyalt események és a kiadás között több év is, akár

2008.); *G. Etényi Nóra*: A kompetens szemlélő a kora újkori közéleti diskurzusokban. *Korunk*, 3. folyam, 20. (2009. március.) 3. sz. (Lapszám nélkül, a tanulmány interneten hozzáférhető példányát használtam: <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00147/index4ffb.html>; a hozzáférés utolsó időpontja: 2012. augusztus 21.) (A továbbiakban: *G. Etényi* 2009.); *Kovács Zsolt*: XIV. Lajos és Mária Terézia ünnepélyes párizsi bevonulása (1660) a Bureau de la Ville iratanyaga és a *Theatrum Europaeum* alapján. *Aetas*, 26. (2011) 2. sz. 53–84. o. (A továbbiakban: *Kovács* 2011.)

¹⁴ *Schmale* é. n., a 2., 4. jegyzetbe tartozó bekezdések.

¹⁵ Névváltozatai: Hainscheid, Anton; Haynshayt, Anton; Heinscheidius, Antonius; Heinscheid, Anton; Heynshayt, Anton. Működése során becslésem szerint mintegy kétszázötven–háromszáz kötetet adott ki, elsősorban történeti, orvosi, természettudományos műveket, s nem egy helybéli, folyamatosan megjelenő német nyelvű újságot. – Ő volt a megalapítója 1722-ben az első német nyelvű „értelmiségi” folyóiratnak, egyben hirdetési lapnak, a hetente megjelenő *Wochentlichen Franckfurter Frag- und Anzeigungs-Nachrichten*nek. Lásd: *Blome, Astrid*: Zeitung, Zeitschrift, Intelligenzblatt und Kalender. *Beiträge historischen Presseforschung*. Springer, *VS-journals*, 46. (2001. december) 4. sz. 480–481. o.

¹⁶ *Allgemeines Biblisches Lexicon*, in welchem nebst denen Namen, das wesen derer Sachen, das ist, so weit davon in Heiliger Schrift Erwähnung geschiehet, die Titul und orden der Engel, das Leben, die Thaten... der Patriarchen, Richter, Könige... alles mit Bemerkung eigentlicher Zeit... in alphabetischer Ordnung aus denen berühmtesten scribenten unserer und alter Zeiten und aus ihren in mancherley Sprachen gefertigten Büchern beschreiben... Mit einer Vorrede *Io. Georgii Pritii*... zusammen getragen und ausgefertiget von *Daniel Schneider*. Frankfurt am Mayn, (in Verlag der Knochischen Buchhandlung. Gedruckt bey Christian Friderich Waldow), 1728–1731.

¹⁷ *Wütrich* 2007. 332. o.

¹⁸ Bingel disszertációjának kiadásairól lásd a 14. jegyzetet. A *Theatrum* ennek nyomán forrásként való használatához először lásd: *Clark, Hazel Katherine*: Merian's „Theatrum Europaeum” as a source for Schiller's „Thirty years war” to the year 1629. Berkeley, 1912. – A hazai történetírásban lásd: *Bene Sándor*: *Theatrum politicum*. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban. (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium. Szerk. *Bitskey István*. 19.) Debrecen, 1999.; *G. Etényi* 2009. és a 13. jegyzet irodalmát.

10–15 is eltelt olykor, ezzel együtt pedig történeti eseményeket (ritkán) elemzéssel vagy elemzés nélkül ismertető történeti mű. Egyfajta politikai lexikon, „amely segítséget nyújtott az akkori olvasóknak, hogy kiismerjék magukat koruk útvesztőiben”. Felteszi a kérdést: vajon a *Theatrum* krónikának vagy történeti műnek tekinthető-e?¹⁹ G. Etényi Nóra egy sajátos almanachnak tartja, vagyis válogatott szerzők művei gyűjteményének, melyben 1618-tól 1718-ig a szerzők hónapról hónapra mutatták be, hogy mi minden történt az európai uralkodói udvarokban, a hadszíntereken, a diplomáciában, az ünnepnapokon és a hétköznapiakon, s hogy például milyen rendkívüli természeti események, olykor katasztrófák érték az európai kontinensen élőket. Általában 4–5 év eseményeit rögzítő, metszetekkel bőven ellátott terjedelmes kiadványnak nevezi, amely véleménye szerint a nyomtatott újságok, hetilapok híreire épített, s minden valószínűséggel igen hasznos kézikönyv lehetett például a különböző hatalmi központok döntéshozói számára. Az almanach mai jelentése adattár, gyűjteményes mű, évkönyv. Ugyanakkor a *Theatrumot* a korabeli Zeitungok „családjába” sorolja, amelyek a kontinens országainak – tegyük hozzá elsősorban annak nyugati felén – jelentős aktuális eseményeit összegezték rövid, tömör, lényeglátó hetilapokban és hírlevelekben.²⁰ – Akkor tehát mi is a *Theatrum Europaeum* műfaja? Almanach? Zeitung? Periodika? Történeti mű? Krónika? Politikai lexikon? Kézikönyv?

A műfaji meghatározásnál véleményem szerint fogódzót nyújt a szerzői szándék: a korabeli Európa minden fontos eseményének rögzítése,²¹ közreadása az iskolázott, képzett, művelt olvasóközönségnek és a közembernek egyaránt.²² Közvetlen műfaji előzménye pedig egy történeti krónika volt, melynek folytatásaként is értelmezhető a *Theatrum*.²³ Wolfgang Schmale 1997-es, a *Historische Zeitschrift*ben megjelent tanulmányában kimutatta a hasonlóságot és párhuzamosságot a Merian által előzőleg, illetve előzményként kiadott Johann Philipp Abelinus (†1634) féle *Világkrónika* (azonos elnevezéssel is jelent meg!)²⁴ és a *Theatrum Europaeum* között, tartalmi, formai és szerkezeti szempontból egyaránt.²⁵ Mindkét mű szisztematikusan, kronologikusan haladva az európai országok, uralkodói udvarok történetét, politikai, diplomáciai történéseit, katonai, háborús eseményeit írja le.²⁶ Az, hogy ezt a *Theatrum Europaeum* milyen források alapján teszi meg, már más kérdés, mert mint a továbbiakban látni fogjuk, nem kizárólag a Zeitungokra, nyomtatott hírlevelekre, hetilapokra és más sajtóorgánumokra épített. A forrásbázis rendkívül gazdag és nagyon sokféle műfajt foglal magában. A jogosan említett, fontos Zeitungokon, hírleveleken, röplapokon, hetilapok részletein, pl. a *Wien(n)erisches Diarium* vonatkozó passzusain kívül találunk többek között bírósági ítéletet, követi utasítást, diplomáciai levelezést, uralkodói amnesztiarendeletet, uralkodói felhívásokat, körleveleket, kiáltványokat, katonai parancsokat, hadijelentést, hadinaplót, fegyverszüneti megállapodást, békeokmányt, kapitulációs egyezményt.

Mindezek alapján a *Theatrum Europaeum* műfajilag nem sorolható a periodikák közé annak ellenére, hogy forrásbázisának egy része periodika. Tény, hogy a felhasznált források túlnyomó része nyomtatásban megjelent, így a korabeli közvélemény és természetesen a *Theatrum* aktuális kötetének szerzője számára hozzáférhető volt. Vagyis úgy vélem,

¹⁹ Kovács 2008. 201. o.; Kovács 2011. 53. o.

²⁰ G. Etényi 2009. lapszám nélkül, bevezető rész.

²¹ Lásd: uo.

²² „...es von Gelehrten Leuten als dem gemeinen Mann” gleich gern gelesen werde.” Schmale é. n., a 6. jegyzetthez tartozó bekezdésben.

²³ Bingel 1969. 11. o., idézi: Kovács 2008. 203. o.; Schmale é. n., a 3. jegyzetthez tartozó szövegrészben.

²⁴ Abelin(us), Johann Philipp: *Theatrum Europaeum, oder Außförlliche und Warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten. I–II. k. Frankfurt am Main, 1635.*

²⁵ Schmale é. n., a 10–11. jegyzetthez tartozó bekezdésben.

²⁶ Schmale é. n., a tanulmány utolsó előtti bekezdése.

mindenképpen egy tudatosan és aprólékosan szerkesztett, bevezető és átvezető részekkel ellátott forrásszemelvény-együttesről van szó, amely egy speciális történeti műfajt, a krónika műfaját foglalja magában. Bizonyos vonatkozásban azon túl is mutat, hiszen a krónikában az eseményeket időrendi sorrendben, évről évre haladva, de sokszor rendszerezés, magyarázat, összefoglalás, értékelés nélkül adták közre, míg a *Theatrum*, ha nem is ad értékelést sok esetben, de a benne tárgyalt információk rendszerezettek, a kötetek szigorúan szerkesztettek, struktúrájukat tekintve tagoltak, logikusan felépítettek, áttekinthetők.

Felhasznált forrásait tekintve a *Theatrum* tehát sokrétű munka. Ennek következtében stílusa is sokszínű és rendkívül eredeti. Gyakorlatilag a kifogástalan, emelkedett stílust képviselő, hivatalos uralkodói pátensektől vagy levelektől a ponyvairódalom vagy a kalendáriumok pongyola megfogalmazásáig minden előfordul: túlzás nélkül mondható, hogy olyan, mintha napjainkban például egy törvénytárat vagy egy katonai szaklap elemzését egy szabadidős magazin vagy egy pletykalap „kis színes” híreivel kevernénk.

Krónika a Rákóczi-szabadságharcról

A *Theatrum Europaeum*ban a Rákóczi-szabadságharcról szóló részek évről évre haladva a *Kayserliche Hof- und Erblands-Geschichte* (A császári udvar és az örökös tartományok története) címet viselő fejezetekben található. Az 1703 és 1711 közötti időszakban e fejezetek jelentős hányadát teszik ki, nem egyszer a Habsburg birodalomra vonatkozó teljes részek mintegy harmadát – különösen az 1704–1706 években, amikor a spanyol örökösödési háború hadszínterein zajló események mellett, illetve azokkal párhuzamosan a magyarországi történések állnak a középpontban. (Kivétel ez alól az 1706-os év, amikor az *Engell- Schott- und Irländische Geschichte* (Angliai, skóciai és írországi események) című fejezetben közli Anna angol királynő II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek szóló, 1706. július 22-én kelt levelét.²⁷) Mindez még hangsúlyosabbá válik, ha figyelembe vesszük, hogy a *Theatrum* az európai országok közül a legnagyobb terjedelemben és az első helyen mindig a bécsi udvar életével, politikájával és a Habsburgok örökös tartományaiban történt diplomáciai, politikai és hadi eseményekkel foglalkozik.

Ez tükröződik a *Theatrum Europaeum* politikai irányultságán is. A Habsburg politika szemszögéből láttatja és értékeli a birodalomban történeteket és a birodalmon kívüli eseményeket, ami számtalan helyen, a narratívában érhető tetten. Gyakran beszél a hadieseményeket kommentálva például a „mieink” győzelméről, tetteiről. A Rákóczi-szabadságharcot tekintve a legárulkodóbb a szabadságharc eseményeinek első ismertetése az 1703. évnél. A szabadságharcot mindjárt az események leírásának kezdetén rebelliónak minősíti, résztvevőit pedig elégedetlenkedőknek (*Malcontenten*) titulálja, átvéve a bevett, császári propaganda következtében elterjedt minősítést, fogalomhasználatot. Máshol rebellisekről, azaz uralkodójuk ellen, azzal szemben elégedetlenkedő, fellázadt alattvalókról beszél, s mindvégig következetesen tartja is magát ehhez a fogalomhasználathoz és szemlélethez.²⁸

A Rákóczi-szabadságharcról szóló részek 1717 és 1723 között jelentek meg, vagyis az eseményeket a kötetek szerzője, Daniel Schneider több mint évtizednyi távlatból szemlélhette, de a mozgalom lezárulta után is mintegy fél évtized elteltével. Ez lehetőséget teremtett számára a forrásművek szisztematikus összegyűjtésére, értékelésükre a

²⁷ *Theatrum* 1706. 203. o. – Stuart Anna (1665–1714) 1702-től Anglia, Skócia (1707-től együttesen Nagy-Britannia) és Írország királynője.

²⁸ *A magyar felkelés kezdete* című részben: „Mivel már a császári udvarnak sok gondot okozó rebellisek ügyeihez értünk, most egészében bemutatjuk, mi minden történt még ebben az évben. [...] Az elégedetlenkedők, ahogyan később nevezték őket...” *Theatrum* 1703. 165. o.

befejezettség, lezárultság szemszögéből, s egyfajta letisztult látásmód kialakítására az eseményeket illetően. Szemlélete a Habsburg politika konszolidációs időszakának látásmódját tükrözi.

A kötetekben összességében mintegy 80 oldalnyi szöveg szól a szabadságharcról. Viszonylag részletes kép bontakozik ki a magyarországi politikai, katonai és diplomáciai eseményekről, nemcsak az 1703 és 1711 közötti évekből, hanem előzményként 1701-től, Rákóczi letartóztatásától és elítélésétől kezdődően. Ha a *Theatrum* összességét tekintjük, megállapítható, hogy a szabadságharc az a Magyarország történetéhez kapcsolódó eseménysor, amelyik a krónika hasábjain, annak mintegy évszázadot átfogó históriájában a legnagyobb terjedelemben, a legrészletesebben, leghangsúlyosabban szerepel.

Mint említettem, a szabadságharcról szóló részek évről évre haladva ugyanazon fejezetben következnek. Az egyes eseményekre az új részeknél mindig visszautal a szerző, összekötő narratívát iktatva be, hogy az olvasó a fonalat felvehesse. Ezáltal a magyarországi szabadságharc történései a köteteken belül ugyan különböző helyeken találhatók, ám az olvasó számára mégis egy összefüggő eseménysor krónikája bontakozik ki.

Természetesen rengeteg olyan politikai, katonai, diplomáciai eseménye volt a szabadságharcnak, melyről forrásunk nem tudósít, s melynek napjainkig kiterjedt, könyvtárnyi forrásközlése, feldolgozása és szakirodalma van. Azoknak az eseményeknek a leírása és értékelése is, melyekről a *Theatrum* tudósít, kitenne egy terjedelmes monográfiát. Jelen tanulmány célja ehelyett a továbbiakban a kiadvány forrásműveinek, forrástípusainak meghatározása, számba vétele. Talán ezen keresztül is kapunk egy keresztmetszetet a legfontosabb kérdéseket, eseményeket illetően, melyekre a *Theatrum* kitér. A benne foglalt ismeretek pedig arról győznek meg bennünket, hogy a szabadságharc történéseit taglaló kötetek megjelenésekor, 1717 és 1723 között a korabeli érdeklődő, ha nem is elfogulatlan, de az adott kor szintjén egy tagolt és árnyalt, sok tekintetben rendkívül részletes képet kaphatott a XVIII. századi magyarországi eseményekről, azaz Európa más államai mellett a királyi Magyarország és Erdély XVIII. század eleji történetéről is.

A *Theatrum Europaeum* mint a szabadságharc históriájára vonatkozó forrás az osztrák történetírásban már az 1870-es évek végétől használatos. Elsősorban a spanyol örökösödési háború hadtörténetét, közelebbről a Savoyai Jenő (1663–1736) vezette hadmozdulatokat pozitívista módon összefoglaló sokkötetes *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen* című monográfiában,²⁹ melyet a korszak nagy osztrák hadtörténész gárdája alkotott meg a bécsi Hadilevéltár (Kriegsarchiv) forrásbázisára alapozva, s amely a kutatás napjainkig nélkülözhetetlen forrásműve.

Hazai történetírásunkban a *Theatrumot* Rákóczi mozgalmára vonatkozóan mindmáig a legtöbbet Markó Árpád (1885–1966), a két világháború és a második világháborút követő időszak legkitűnőbb és egyik legnagyobb hatású hadtörténésze idézte és használta, nem egyszer máig ható érvénnyel. Például az 1704-es szomolányi győzelem, a koroncói csata vagy az 1708. évi trencsényi csata történetének rekonstruálásakor.³⁰ Tette ezt Markó Árpád annak ellenére, hogy a *Theatrum Europaeum* közlései egyértelműen a császári politika szemszögéből látatják az eseményeket. Kivételesen szigorú forráskritikát, ideológiai és történetírói iskoláktól független látásmódot követelt tőle mindez, elfogultságtól,

²⁹ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*. Hg. von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archives. I. Serie, V–XI. Bd. és II. Serie, I–III., VI. Bd. Wien, 1878–1887. (A továbbiakban: *Feldzug 1703–1711.*)

³⁰ Lásd: *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. S. a. r.: *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2003. (A továbbiakban: *Markó 2003.*) 37–62., 69–93., 162–256. o.

egyoldalú ítélettől mentes történet szemléletet, ami napjainkig tanulságként és példaként szolgál a Rákóczi-szabadságharcot kutató történészek számára.³¹

A műben a szabadságharcról szóló politikai, diplomáciai és hadi események terjedelmét tekintve, az arányok a hadi események felé térnek el. A legterjedelmesebb részek a katonai és hadieseményeket nagy részletességgel bemutató bekezdések, a hadjáratok, hadműveletek, ostromok leírásai. Ezt követik a diplomácia fontos dokumentumait közlő részek, s az utolsó helyre szorulnak terjedelmüket tekintve – bár ezek is hosszúak – a politikai élet eseményei. Mindez a kiadvány krónika jellegéből fakad. Míg a korabeli periodikák, hírlevelek, Zeitungok, rölapok híreinek homlokterében a politikai élet napi izgalmi, aktualitásai, az udvari élet színes eseményei és a rendkívüli érdekességek álltak, a *Theatrum* szisztematikusan végigvezeti és rendkívüli alaposággal avatja be olvasóit a hadszíntereken zajló eseményekbe, például az uralkodó és a magyar rendek között zajló béketárgyalásokba, diplomáciai levélváltásokba. Ugyanakkor arányaiban kevés a – közvéleményt elsősorban foglalkoztató – érdekességekről szóló rész. Az utóbbihoz sorolandó, leglátványosabb epizód talán az, amelyik elmeséli Károlyi Sándor (1657–1724) tábornagy és csapatainak 1704. júniusi Bécs alatti portyázásait, s a portyák alkalmával a császári vadász- vagy állatkert feldúlását, amit a *Theatrum* a *Wienerisches Diarium* alapján közöl.³²

Források a Rákóczi-szabadságharcról

Bár a *Theatrum Europaeum* elbeszélés módja a narrációs részeknél a korabeli sajtóban olvasható megfogalmazásokkal nagy hasonlóságot mutat, ám ezek a narrációs részek évenként csak párszor, többnyire kétszer–háromszor fordulnak elő.³³ Forrásainak túlnyomó része véleményem szerint mégsem a korabeli periodikák közül kerül ki, ahogyan például a *Wien(n)erisches Diariumot* is a Rákóczi-szabadságharcról 1703–1711 között összesen három ízben idézi. 1704-ből az említett vadasparki tragédia leírásakor, kétszer 1710-ben: a romhányi csata veszteségeinek, valamint Siegbert Heister (1646–1718) császári tábornagy érsekújvári támadásának körülményeit taglalva.³⁴ Más, közelebbről meghatározhatatlan periodikát: Zeitungot, hírlevelet, rölapot – a stílus alapján – bizonyíthatóan például 1703-ból a dolhai összecsapást illetően, Károlyi Sándor átállításáról, 1704-ből pedig a nagyszombati csata leírásánál közöl.³⁵ A kutatás további feladata lehet elhatárolni a stílus és a tartalom alapján a krónika periodikák alapján megírt részeit. Tanulmányunk következő részében a gazdag forrásbázisból emelünk ki néhányat.

³¹ A Rákóczi-szabadságharc történetének az 1711. utáni új magyarországi berendezkedés a Habsburg–magyar viszony nemzetközi összefüggésrendszerében történő feltárásáról, a nemzeti függetlenségi törekvések szemszögéből végzett alap kutatásokról és azok kritikájáról lásd: *Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* (Historia Könyvtár. Monográfiák 27. Szerk. *Glatz Ferenc.*) Budapest, 2010. 16–31. o., különösen: 17., 19., 21–22. o.

³² *Theatrum* 1704. 64. o. Forrása a *Wienerisches Diarium* 89. száma (1704. június 7–11.): az ott leírtakat szó szerint idézi. Az Országos Széchényi Könyvtár által közzétett internetes példányt használtam: http://epa.oszk.hu/02000/02069/00089/pdf/H_2639_num_0089.pdf (A letöltés időpontja: 2012. április 24.)

³³ Például 1705-ben a magyarországi események tárgyalását a következő narráció vezeti be: „Hadd mutassuk be most sorról-sorra a szomorú magyar eseményeket, és azután még alaposabban elmagyarázzuk őket.” (Wir wollen hier für allen Dingen die betrübt-fortgehende Ungarische Händel in einer Reihe vorstellen, damit hernachmals das andre desto besser beybracht werden könne.) *Theatrum* 1705. 50. o.

³⁴ Lásd a 23 jegyzetet; *Theatrum*, 1710. 65–66. o.: *Wienerisches Diarium*, 1710. február 8., 681. sz. alapján (az Osztrák Nemzeti Könyvtár internetes példánya: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=17100208&seite=1&zoom=33>, a letöltés dátuma: 2012. július 12.) és *Theatrum* 1710. 67. o.: *Wienerisches Diarium*, 1710. szeptember 3., 740. sz. alapján (ugyanott, <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=17100903&seite=1&zoom=40>, a letöltés ideje: 2012. július 12.)

³⁵ *Theatrum* 1703. 166–167. o. és *Theatrum* 1704. 69. o.

A hadiesemények forrásait illetően első helyen a hadi jelentések, hadinaplók, hadműveleti leírások, beszámolók és ostromnaplók állnak. A sort Leopold Schliknek (1663–1723), a magyarországi császári csapatok főparancsnokának 1703. évi hadi jelentése nyitja az októberi hadműveletekről, valamint egy ostromnapló Léva ostromáról, majd ugyanebből az évből Savoyai Jenő december 4. előtt keletkezett jelentését említhetjük.³⁶ 1704-ben a koroncói csata leírásánál valószínűleg Heister hadműveleti naplója vagy hadijelentése volt a forrás, a Morva menti hadműveleteknél pedig Dillherr von Thumenberg báró, császári ezredes naplója.³⁷ 1705-ből az augusztusi felvidéki hadjáratról véleményem szerint Ludwig Herbeville (1639–1709) császári lovassági tábornok, 1705-ben a magyarországi hadsereg főparancsnokának hadműveleti naplóját idézi forrásunk, a zsbói csatáról szóló leírásnál pedig Schlik naplóját.³⁸ A császári csapatok 1707. év eleji viszonagságairól Jean Louis Rabutin de Bussy (1642–1717) császári főparancsnok jelentései szólnak, az 1708. évi tavaszi felvidéki eseményekről talán ismét Heister hadijelentései – ahogyan az őszi felvidéki eseményekről is.³⁹ A leghosszabban idézett jelentés Heisteré, amit a császárnak tett 1710 szeptemberétől: szó szerint, pontról pontra oldalakon át idézi a *Theatrum* ezt a jelentést Érsekújvár ostromáról.⁴⁰ Szintén 1710-ből valók a nyári erdélyi hadműveletekről szóló leírások, feltehetőleg Stephan Steinville (†1720) erdélyi főhadparancsnok jelentései alapján.⁴¹ A császáriak egy-egy győztes csata, hadjárat után győzelmi híradásként nyomtatásban is megjelentetett kiáltvánnyal tudatták főlényüket: közülük a trencsényi csatavesztést hírül adó⁴² emelném ki.

A hadi eseményekről szóló források közé tartoznak a nyílt parancsok, melyek közül szó szerint a *Theatrum* egyet idéz, 1704-ből a gajari pátenst.⁴³ E körben a kapitulációs feltételekről és kapitulációs egyezményekről is kell szólnunk. Az egyik legizgalmasabb az 1710. szeptember 23-án, Érsekújvárott kelt határozat, ami egy válasz a kuruc legénység császáriakhoz eljuttatott kapitulációs alkupontjaira. Tudomásom szerint nyomtatott formája nem volt, s az eredeti forrás ma a Kriegersarchiv gyűjteményében található.⁴⁴ Az Eger 1710. évi kapitulációjáról szóló, november 30-án kelt dokumentációt egészében közli a

³⁶ *Theatrum* 1703. 168–169. o.

³⁷ *Theatrum* 1704. 68. o.

³⁸ *Theatrum* 1705. 56–57. o. A vöröskői csata részletes leírása: Feldzug 1705. 438–441. o.

³⁹ *Theatrum* 1707. 69. o.; *Theatrum* 1708. 43. o.

⁴⁰ *Theatrum* 1710. 68. o. skk. – A hadijelentések lelőhelye: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegersarchiv, Wien (A továbbiakban: ÖStA KA), Ungarn. Rote Nr. 8. Fasc. IX. (Ezekből idéz: Feldzug 1710. 522. o. is.)

⁴¹ *Theatrum* 1710. 78–78. o. (Steinville téli hadjáratának a *Theatrum*ban leírt eseményeit az erdélyi császári hadak főparancsnokának a Hofkriegsrath-hoz írt jelentései, illetve onnan a számára kiadott utasítások pontról pontra megerősítik, több helyen a megfogalmazás szó szerint ugyanaz, mint a *Theatrum*ban. A források lelőhelye: ÖStA KA 1710. Fasc. X–XII. (Ezekből idéz: Feldzug 1710. 547–549. o. is.)

⁴² *Theatrum* 1708. 45. o. A kiáltvány, ami feltehetőleg nyomtatásban jelent meg közvetlenül a csatát követően, a trencsényi csatáról szóló híradást és annak július 26–30. közti előzményeit közli. Valószínűleg ezzel a nyomtatvánnyal párhuzamosan, nagyjából egyidejűleg jelent meg a *Mercurius Veridicus* tudósítása a csatáról, amely az itt leírtakat részben kiegészíti, részben megerősíti. Vö.: [IV] Magyarországi Igazmondó Mercurius az 1708. évben. [Érsek]Újvárbán, [1708.] augusztus 6-án. In: *Mercurius Veridicus 1705–1710. Az első hazai hírlap hasonmás kiadása Kenéz Győző fordításával. Benda Kálmán bevezetőjével.* [Budapest,] 1979. 105–107. o. (A trencsényi csata előzményeiről, jelentőségéről lásd: *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Agnes: II. Rákóczi Ferenc.* Budapest, 2004.³ (A továbbiakban: *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004.) 409–416. o. A csata történetének összefoglalása: *Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér.* Budapest, 1934. 320–351. o.; *Markó* 2003. 162–256. o.)

⁴³ *Theatrum* 1704. 69. o. – A pátenst kiadásairól, köztük a *Theatrum* szövegéről lásd: Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferenchez. Sasincz, 1704. december 3. In: Székési Gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Közli *Thaly Kálmán.* Első kötet. (1704–1705.) Budapest, 1875. (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy. Szerk. *Thaly Kálmán.* IV.) 193–194. o., valamint a levélhez fűzött jegyzetet: 194–195. o.

⁴⁴ *Theatrum* 1710. 69–70. o. Eredeti lelőhelye: ÖStA KA Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA) 27. Sept. 1710. (291. doboz. Rote Nr. 9. Fasc. 15c. fol. 238.). Érsekújvár augusztusi kapitulációs tárgyalásainak forrásai: Uo. (291. doboz. Rote Nr. 8 ad 1710 Sept.) 20. Aug. 1710, 21. Aug. 1710, 23. Aug. 1710.

Theatrum.⁴⁵ Végül a sarkadi kapitulációs egyezményt említjük. A sarkadi vár feladásának körülményeiről a *Theatrum* ez idáig tudomásunk szerint az egyetlen forrásmű. Az idézett dokumentum az 1711. január 10–11-iki tárgyalások folyamatát és eredményét rögzíti.⁴⁶

A korabeli diplomácia szerteágazó tevékenységének elsődleges forrásai a *Theatrum Europaeum*ban a diplomáciai levelek, levélváltások, melyek között első helyen az európai uralkodók közötti levelezést említeném. Anna királynő 1706. évi levelét már idéztük fentebb. A kronológiát tekintve, a sort Rákóczi és a francia király, XIV. Lajos (1638–1715) levélváltása, valamint ehhez kapcsolódóan a francia követ, Barbezieux és Rákóczi levelei nyitják, még a szabadságharc előzményeként, 1700–1701-ből.⁴⁷ 1704-ből Széchényi Pál (1645–1710) kalocsai érsek (1696-tól) és a császár levélváltását olvashatja eredetiben a *Theatrum* közönsége, 1705-ből Esterházy Antalnak (1676–1722) a morva kormányzóhoz intézett levelét, majd Rákóczi fejedelem I. Szaniszló (Stanisław Leszczyński, 1677–1766) lengyel királynak szóló levelét idézi.⁴⁸ Rákóczi 1707. június második felében írt, holland rendeknek szóló levelének ismereteim szerint a *Theatrum* az egyetlen forrása. Az eredeti levél feltáratlan, eddig csak a Bécsi udvarba delegált angol diplomata, Georges Stepney (†1708) 1706. július 24-iki keltezésű jelentéséből volt róla tudomásunk: a *Theatrum* a levelet teljes terjedelmében, egyes szám harmadik személybe átírva közli.⁴⁹ Végül egy belpolitikai levélváltást említenék, a fejedelem és a nádor között 1708-ból az országgyűlés összehívásáról, melynek a *Theatrum* a tartalmát foglalja össze.⁵⁰

A diplomáciai iratok közé sorolhatók a követi utasítások és a diplomáciai megbízólevelek. Az első ilyen forrás a Longueval kapitánynak⁵¹ szóló 14 pontos utasítás, amit a *Theatrum* közvetett módon említ, a Rákóczi Ferencet elmarasztaló, nyomtatásban is megjelentetett ítélet leírásakor, illetve az abban felsoroltakra hivatkozva.⁵² Ennél sokkal konkrétan, szó szerint közölt forrás Anna angol királynő 1706. augusztus 18-án keltezett utasítása, melyben Georges Stepneyt bécsi követi megbízásából visszahívja.⁵³ A királynő

⁴⁵ *Theatrum* 1710. 70. o.

⁴⁶ *Theatrum* 1711. 539. o.

⁴⁷ *Theatrum* 1703. 163. o. – Rákóczi Ferenc XIV. Lajosnak szóló levelét 1701. november 1-jén írta, melyben a francia uralkodó politikai támogatását kéri. A levél továbbítását – egy másik, Barbezieux-nak (Le Tellier, Louis François Marie, marquis de Barbezieux, 1668–1701, 1691-től francia hadügyi államtitkár) szülővel együtt – a belga származású császári kapitányra, Franz Joseph Longuevalra bízta, aki átadta azokat Bécsnek. Ezek a levelek teremtik meg a jogalapot letartóztatására. A levél egy általános megfogalmazást tartalmazott Magyarország politikai elnyomásáról. A levelet magyar fordításban közli *Lukinich Imre*: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára. I. k. (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy. XI. k.) Budapest, 1935. 203–204. o. és A Rákóczi-szabadságharc, 2004. 27–28. o. Elemzése, keletkezésének körülményei: *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 31–35. o.

⁴⁸ *Theatrum* 1704. 66–37. o. (Az 1704. június 20-án kelt, levélre adott választ közli: *Miller I. F.*: Epistolae archiepiscoporum Georgii Strigoniensis et Pauli Colocensis e comitibus Szécsényi ad pontifices, imperatores, reges... II. k. Pestini, 1807. 23–27. o. és beszámol róla *Simonyi Ernő*: Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. I–III. k. (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. II. Osztály: Diplomácia.) (A továbbiakban: *Simonyi I–III. k.*) I. k. Pest, 1871. 324–326. o.) – *Theatrum* 1705. 57. o. A felhívást kiadta: Feldzug 1705. 533–534. o. – *Theatrum* 1705. 60–61. o.

⁴⁹ *Theatrum* 1707. 70. o. A levél minden részletre kiterjedő tartalmi kivonatát közli a *Theatrum*, de téves dátummal. (Illetve előfordulhat, hogy annak nemcsak egyetlen, a holland rendekhez elküldött változata volt, hanem egy 26-ára dátumozott nyomtatott változata is, melynek alapján forrásunk közli annak tartalmát. Két nappal korábban ugyanis Stepney angol követ már birtokában volt a levélnek. Vö.: *Simonyi* III. k. 171–173. o. A másik lehetőség, hogy Rákóczi levele a régi időszámítás szerint kelt július 28-án. A levél dátumozásának problémájára már *Simonyi Ernő* is fölfigyelt: *Simonyi* III. k. 175. o.)

⁵⁰ *Theatrum* 1708. 45. o. – Esterházy Pál nádor az 1708. évi országgyűlésre meghívta II. Rákóczi Ferencet is. Rákóczi megkérdőjelezte a meghívóra küldött válaszlevelében, hogy az összehívott gyűlés országgyűlésnek nevezhető-e az egybegyűltek csekély száma miatt, ugyanakkor a fennhatósága alá tartozó vármegyék főemeseinek nem tiltotta meg a részvételt. *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004. 397–398. o.

⁵¹ François Joseph de (†1719) belga származású császári kapitány.

⁵² *Theatrum* 1703. 163. o.

⁵³ *Theatrum* 1706. 203. o. Az eredetileg latin nyelvű levél másolatát közli: *Simonyi* III. k. 210–211. o.

1705. június 14-én kelt másik utasítása pedig Sunderland grófnak,⁵⁴ Anglia másik Bécsbe akkreditált követének szól, a magyarokkal folyó béketárgyalásokra vonatkozóan.⁵⁵

A diplomácia forrásai után térünk rá az általános politikai kérdésekre, a Habsburgok propagandájára és konkrét politikai lépéseire, reakciójára a szabadságharc éveiben. A császári politika és propaganda legfontosabb csatornája a közvélemény felé a császári levelek és nyílt levelek, nyilatkozatok, pátensek közzététele volt nyomtatott formában, latinul és többnyire német fordításban, lehetőleg minél szélesebb körben.

A sort kezdjük I. Lipót (1640–1705) császár levelével, melyet Széchényi Pál kalocsai érseknek írt 1704. június 20-án, s amit a szakirodalom eddig csak kivonatolva ismert, a *Theatrum* viszont a záradékot kivéve teljes terjedelmében közli. Ez a levél ugyanakkor egy 1704. július 8-ig tartó levélváltás-sorozat egyik darabja, melyre forrásunk ugyancsak utal, majd a további levélváltást is nyomon követi.⁵⁶ A császári nyilatkozatok közé tartozik I. József (1678–1711) császár nyílt levele, amit 1706. január 22-én tettek közzé az udvarban a béketárgyalások aktuális állásáról, illetve a tárgyalásokhoz kapcsolódóan a császár álláspontjáról a hatalomgyakorlás további módját illetően.⁵⁷ Egy másik császári nyilatkozat az 1706. évi nagyszombati béketárgyalások megghiúsulására reagáló császári propaganda terméke, mint ahogyan az 1707. április 12-én kiadott, a *Theatrum*ban közölt pátens is az ónodi országgyűlés összehívásának hírére.⁵⁸ De egyértelműen propagandanyilatkozat az a császári rezolúció is, amely az 1708. évi országgyűlés befejezése előtt, annak eredménytelensége okán született meg, s melyet eddigi ismereteink szerint az 1708. évi országgyűlésről szóló irodalom nem ismert.⁵⁹

A krónika a magyarországi szabadságharc idejéből két amnesztia rendeletet idéz. Az 1703. október 18-án közzétett, melyben I. Lipót császár amnesztiát ígért azoknak, akik hat hét alatt hűségére (vissza)térnek.⁶⁰ A másik az 1709. július 14-én kelt, Innsbruckban kiadott amnesztia rendelet, amit forrásunk maradéktalanul ad közre.⁶¹

A *Theatrum Europaeum* nemcsak a császári udvar politikai reagálását dokumentálja, hanem a felkelők követeléseit is. Idézi kiáltványait, nyilatkozataikat, körleveleiket, pátenseiket, országgyűlési követeléseiket, felirataikat. 1703-ban Rákóczi Ferenc a *Theatrum* tanúsága szerint a császár csatlakozást tiltó pátensére egy sor felhívást adott közre, melyben kifejtette álláspontját, s melynek legfontosabb darabját, a július 18-iki

⁵⁴ Spencer, Charles, Earl of Sunderland (1675–1722) angol államférfi, diplomata, 1705-től Anglia rendkívüli bécsi nagykövete.

⁵⁵ *Theatrum* 1705. 66–67. o.

⁵⁶ *Theatrum* 1704. 64–65. o. Az 1704. június 20-án kelt, I. Lipót által Széchényi Pál kalocsai érseknek küldött dokumentumot az irodalom eddig csak kivonatolva, illetve rövidített változatban, áttételesen ismerte. Vö.: *Katona István: A kalocsai érseki egyház története. II. k. Ford.: Takács József*; a fordítást szakmailag ellenőrizte és sajtó alá rendezte, valamint a kiegészítő jegyzeteket írta *Tóth Gergely*. Szerk. *Romsics Imre – Thoroczkay Gábor*. Kalocsa, 2003. 108–109. o.

⁵⁷ *Theatrum* 1706. 63. o. I. József nyílt levelét január 22-én tette közzé. Lásd: *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004. 290. o. (A nyilatkozat lényege egyébként, amit a *Theatrum* végül nem idéz: a császár az 1687-es országgyűlés végzéseit ragaszkodik; az ország törvényeit be fogja tartani.)

⁵⁸ *Theatrum* 1706. 76. o. és *Theatrum* 1707. 71. o. Az 1707. február 13-án, a császár által kibocsátott német nyelvű nyilatkozat egyik példánya: ÖStA KA Hofkriegsrat (a továbbiakban: HKR), (95. doboz.) 1707. Febr. №. 471. Expedit.

⁵⁹ *Theatrum* 1709. 100–101. o. Az ismertetett császári rezolúció valószínűleg egy, az országgyűlés befejezése előtt kiadott propaganda nyilatkozat, amit a szakirodalom egyelőre nem ismer és az 1708–10. évi országgyűlésről fennmaradt források és irodalom sem említik. (A továbbiakban alaposabb feltárást igényel: amennyiben előkerül egy eredeti példány; különös tekintettel például a 9. pontra, ahol a spanyol király mint a magyar trón várományosa szerepel 1709-ben.)

⁶⁰ *Theatrum* 1703. 167. o.

⁶¹ *Theatrum* 1709. 101–103. o. Az eredeti, latin nyelvű oklevél lelőhelye: ÖStA AFA 14. July 1709. (291. doboz. Rote Nr. 5. Fasc. 4. foliószám nélkül.)

naményi pátenst idézi is.⁶² Részletesen citál a *Theatrum* egy, a szakirodalomban eddig nem ismert proklamációt is, amely a felkelők követeléseit tartalmazza a vallásügyi kérdéseket illetően 1704-ből⁶³ – ennek feltárása további kutatást igényel. A császárpárti magyarországi, illetve erdélyi politikai nyilatkozatok közül a *Theatrum* az erdélyi nemesek 1705. augusztusi nagyszzebeni (csonka) országgyűlésén elfogadott nyilatkozat szövegét közli teljes egészében.⁶⁴ De olvashatjuk ugyanebből az évből a május 18-án kelt nádori felirat teljes szövegét is, amely a magyarországi rendeket a fegyver letételére szólította fel.⁶⁵ Az országgyűlési követelésekre példának végül az 1708-as pozsonyi gyűléseken elhangzottak idézhetőek, amit a forrás pontról pontra idéz, valamint a sérelmi pontok.⁶⁶

Ki kell térnünk a vallásügyi kérdéseket tárgyaló, dokumentáló forrásokra is. Példának hozható fel a pfalzi választófejedelem⁶⁷ és a kalocsai érsek levélváltása 1704-ből, ami tudomásunk szerint eddig feltáratlan forrása a szabadságharc történetének; 1705-ből az angol püspök magyaroknak írt terjedelmes levele, amit a krónika teljes terjedelmében ad közre, s amely szintén ismeretlen volt eddig, ellentétben a IX. Kelemen (Giovanni Francesco Albani, 1649–1721) által írt 1709. évi pápai brévével, melyet a *Theatrum* hasonlóképp idéz.⁶⁸ A vallásügyi problémák és tárgyalások 1706–1707 között teljesedtek ki, melynek fontos dokumentuma a *Theatrum Europaeum*ban is közreadott hat vármegye felirata a magyarországi jezsuita rendtartomány védelmében, valamint a jezsuita-kérdés megoldási javaslatként a szakirodalomban *Responsio* néven említett fejedelmi állásfoglalás.⁶⁹

⁶² *Theatrum* 1703. 165. o. Kiadása: *Balogh István*: II. Rákóczi Ferenc Szabolcs és Szatmár vármegyékben (1703. július–október). Nyíregyháza, 2003.² 53. o. és ennek alapján: A Rákóczi-szabadságharc, 43–44. o.

⁶³ *Theatrum* 1704. 61. o.

⁶⁴ *Theatrum* 1705. 60. o. – A császárpárti erdélyi nemesek (csonka) országgyűlése Nagyszzebenben 1705. augusztus 2-án a gyulafehérvári országgyűlés határozatait törvénytelennek nyilvánította. A határozatot ismereti: *Dr. Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. (1676–1735). (A Magyar Tud. Akadémia segítségével kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerk. *Dr. Dézsi Lajos*.) I. k. Budapest, 1910. 458. o.

⁶⁵ *Theatrum* 1705. 52–53. o. (Esterházy nádor körlevelének dátumát a szakirodalom eddig 1705. május 15-re tette. Vö.: II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford.: *Vas István*. A tanulmányt, és a jegyzeteket írta: *Köpeczi Béla*. (Archivum Rákócziánium. III. osztály: írók. II. Rákóczi Ferenc művei I.) Budapest, 1978. 493. o. és említi: *Simonyi* II. 81., 83. o. A körlevél dátuma minden bizonnyal téves, hiszen a nádor titkára, Jeszenszky, aki a körlevelet a főispánokhoz eljuttatta, május 17-én már Bécsben volt. Lásd: *Simonyi* II. 337–338. o.)

⁶⁶ *Theatrum* 1708. 44. o. és 48. o. – József császár az esztergomi érseket bírta meg, hogy a császárhű főnemesekkel egyeztessen a majdan összehívandó pozsonyi országgyűlésen megtárgyalandó kérdéseket illetően. Az érsek az 1707. november 26-i tanácskozáson elhangzottak alapján egy hétpontos előterjesztést készített. Lásd: *Zsilinszky Mihály*: Az 1708-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Budapest, 1888. 23. o. – A *Theatrum* a továbbiakban ezeket foglalja össze. A pontok részletes ismertetése: uo. 24–26. o. (Ezek jelentették az 1708. évi pozsonyi országgyűlés kiindulási pontjait.)

⁶⁷ Johann Wilhelm Joseph Janaz von der Pfalz (1685–1716) 1690-től pfalzi választófejedelem, az 1704. évi tárgyalásokon a Habsburg udvar álláspontjának tolmácsolója.

⁶⁸ *Theatrum* 1704. 66. o.; *Theatrum* 1705. 52. o.; *Theatrum* 1709. 104–105. o. Az augusztus 17-i brévé teljes szövegének magyar nyelvű közlése: *Köpeczi Béla*: A Vatikán és a Rákóczi-szabadságharc. In: *Köpeczi Béla*: Rákóczi útjain. Tanulmányok. (Kisebbségkutatás könyvek, sorozatszerk. *Cholnoky Győző*.) Budapest, 2004. 52–54. o. (XI. Kelemen pápa ebben egyértelműen elítélte a magyarországi szabadságharcot. A dokumentum kiadásának előzményeiről lásd: uo. 46–47. o.)

⁶⁹ *Theatrum* 1706. 75. o. – A hat vármegye felirata: a jezsuita rend védelmére kelt 1705 őszén hat északnyugati vármegye: Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turóc, Liptó és Árva. 1705. október 30-án együttes felterjesztésben fordultak a fejedelemhez, melyben a jezsuiták ellen tett intézkedések visszavonását kérték. A *Theatrum* a felterjesztés szövegét közli német fordításban. Lásd: Ráday Pál iratai I. k. 1703–1706. S. a. r.: *Benda Kálmán*, *Esze Tamás*, *Maksay Ferenc*, *Pap László*. Budapest, 1955. (A továbbiakban: Ráday Pál iratai I. k.) 710. o. A fejedelem 1706. október közepi válasza a fölterjesztésre: uo. 705–726. o.; valamint *Theatrum* 1707. 75. o.: a beadványra adott választ közli kivonatban: „Responsio Francisci Rákóczy anno 1706 ad supplicationem sex comitatuum protestantium contra relegationem patrum Societatis Jesu”. Teljes terjedelmében kiadta: Ráday Pál iratai I. k. 711–726. o.

A Rákóczi-szabadságharc fegyverszüneti és béketárgyalásait is többféle műfajú forrás dokumentálja. Az 1706. évi fegyverszüneti- és béketárgyalások hangsúlyosan szerepelnek a krónikában. Olyannyira, hogy a Pozsonyban, 1706. májusban kelt cikkelyeket, illetve császári álláspontot teljes terjedelmében idézi, a 11-én kelt záradékkal együtt. Ugyanakkor a fegyverszünet felbomlása és ennek következtében a béketárgyalások megszakadása miatt a felkelőknek nem volt már alkalmuk arra, hogy a javaslatokra adott, fentebb idézett válasza vizontreagáljanak, ezért viszontválaszukat saját követeléseikkel és a császári válaszokkal együtt egy 23 pontos latin nyelvű nyilatkozatban adták közre, amit forrásunk pontról pontra, hosszasan idéz.⁷⁰ A másik, immáron végleges békeokmány pedig, amit a krónika közread 1711-ből: a szatmári békepontok, a hűségeskü szövegével együtt, az egyik korabeli nyomtatott változat közlésével.⁷¹

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a *Theatrum Europaeum* Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó leírásai nagyon gazdag, sokrétű forrásbázis felhasználásával születtek meg. Ezek között nem egy olyan dokumentum is található, melyről honi történetírásunk nem tudott, vagy csak közvetett módon értesült, s vannak olyan dokumentumok is, melyek kiestek a történeti köztudatból.

FÜGGELÉK

A kötetek, a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó szemelvények és hozzáférhetőségük

Theatrum 1703.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Theatri Europaei Sechszehender Theil, Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung, Und was mehr Von denck- und merckwürdigsten Geschichten in Europa ... zu Wasser und Lande, vom 1701ten Jahr, biß Ausgangs 1703ten vorgegangen... Franckfurt am Mayn, 1717. Durch Carl Gustav. Merians seel. Erben.

⁷⁰ *Theatrum* 1706. 66–73. o. A császári álláspontot a *Theatrum* a latin–magyar nyelvű, nyomtatásban megjelent dokumentum német fordításában közli, melynek egyik példánya megtalálható: ÖStA KA HKR 1706 May 13. №. 13. Expedit. (92. doboz.) Fol. 1–3v. (A fegyvernynyugvási feltételeket a császári biztosok május 3-án adták át a nagyszombati magyar tárgyalódelegációnak, s megküldték azt a Semptén tartózkodó Bercesényinek és a Nyitrán lévő fejedelemelek. Lásd: *Simonyi* III. k. 3–6. o.)

A magyar küldöttség választát a mediátorok, Stepney és Rechteren 6-án küldték el Wratisslaw kancellárnak. *Simonyi* III. k. 8–10. o.) A fegyverszünet felbontása és a nagyszombati béketárgyalások megszakadása miatt a felkelőknek nem volt alkalmuk arra, hogy a békejavaslatra írt válasszal szemben hivatalosan állást foglaljanak. Ezért válaszukat nyomtatásban jelentették meg 1706-ban, a magyar békekövetelésekkel és a császári válaszpontokkal együtt. A 23 pontos dokumentum ennek a latin nyelvű szövegnek (kiadása: *Szabó Károly*: Régi Magyar Könyvtár. 2. k. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Budapest, 1885. 2280. sz.) az összefoglalása, a *Theatrum* mindezt a továbbiakban ennek a dokumentumnak, a bécsi egyetemi nyomda kiadásában megjelentetett latin nyelvű változatának német fordítása alapján, azt összefoglalóan közli. Egyik példánya megtalálható: ÖStA KA HKR 1706 July. №. 141. Expedit Beilage Faszikel, №. 198. (95. doboz, főlíószám nélkül.) – A szövetkezett rendek választát a latin alapján és ennek magyar fordítását lásd: Ráday Pál iratai I. k. 635–673. o. (Az egyes fegyverszüneti pontok elfogadásáról lásd: *Simonyi* III. k. 19–23. o.) Végül, a 23 pontos választ összefoglalóan ismerteti: *Brenner Domokos*: Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről (Részletek). In: A Rákóczi-szabadságharc, 254–256. o.

⁷¹ *Theatrum* 1711. 540–543. o. – A szatmári békeegyezményt közli: *Lukinich Imre*: A szatmári béke története és okirattára. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.) Budapest, 1925. 337–345. o. (Szerinte a *Theatrum* az általa közölt latin változat német fordítása.) A békepontok egyik változatát kiadta újabban: A Rákóczi-szabadságharc, 272–277. o. A békeokmány egykorú nyomtatott példányaikat ismerteti *Bánkúti Imre*: A szatmári béke. (Sorsdöntő történelmi napok 6. Szerk. *Szakály Ferenc*.) Budapest, 1981. 158. o. A békeokmány hasonlóan kiadása *Mészáros Kálmán* bevezető tanulmányával: 1711: Kiegyezés és újragezds. (A Jós András Múzeum Kiadványai, 69.) Nyíregyháza, 2011.

Kayszerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 163–170. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-16.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000251-0; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=298583.xml&dvs=1334817707142~317&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21

Theatrum 1704.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Theatri Europaei Siebenzehender Theil Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1704ten Jahr, biß Ausgangs 1706ten... Carl Gustav, Merians seel. Erben; Franckfurt am Mayn; Anton Heinscheit; 1718.

Kayszerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 60–70. o. és 74–75. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-17.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000252-5; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=303870.xml&dvs=1334821261961~222&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21&usePid1=true&usePid2=true

Theatrum 1705.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Theatri Europaei Siebenzehender Theil Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1704ten Jahr, biß Ausgangs 1706ten... Carl Gustav, Merians seel. Erben; Franckfurt am Mayn; Anton Heinscheit; 1718.

Kayszerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 50–67. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-17.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000252-5; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=303870.xml&dvs=1334821261961~222&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21&usePid1=true&usePid2=true

Theatrum 1706.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Theatri Europaei Siebenzehender Theil Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1704ten Jahr, biß Ausgangs 1706ten... Carl Gustav, Merians seel. Erben; Franckfurt am Mayn; Anton Heinscheit; 1718.

Kayszerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 59–78. o. és Engell- Schott- und Irländische Geschichte, 203. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-17.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000252-5; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=303870.xml&dvs=1334821261961~222&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21&usePid1=true&usePid2=true

Theatrum 1707.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Sechtzehender Theil Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1707ten Jahr, biß Ausgang des 1709ten... Carl Gustav, Merians seel. Erben; Franckfurt am Mayn; Anton Heinscheit; 1720.

Kayszerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 69–77. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-18.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000253-1; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=307399.xml&dvs=1334821184115~740&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21

Theatrum 1708.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Sechtzehender Theil Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1707en Jahr, biß Ausgang des 1709ten... Carl Gustav, Merians seel. Erben; Franckfurt am Mayn; Anton Heinscheit; 1720.

Kaysrerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 43–49. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-18.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000253-1; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=307399.xml&dvs=1334821184115~740&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21

Theatrum 1709.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Sechtzehender Theil Oder Außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1707en Jahr, biß Ausgang des 1709ten... Carl Gustav, Merians seel. Erben; Franckfurt am Mayn; Anton Heinscheit; 1720.

Kaysrerliche Hof- und Erblands-Geschichte, 99–105. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-18.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000253-1; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=307399.xml&dvs=1334821184115~740&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21

Theatrum 1710.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Neunzehender Theil oder außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1710ten Jahr, biß zu Ausgang des 1712ten vorgegangen... Frankfurt am Main; Merians Erben; 1723.

Kaysrerliche Hof- und Erb-Lands-Geschichte, 65–80. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-19.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000254-6; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=310784.xml&dvs=1334821351850~940&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21&usePid1=true&usePid2=true

Theatrum 1711.

Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Neunzehender Theil oder außföhrlich fortgeföhrte Friedens- und Kriegs-Beschreibung ... vom 1710ten Jahr, biß zu Ausgang des 1712ten vorgegangen... Frankfurt am Main; Merians Erben; 1723.

Kaysrerliche Hof- und Erb-Lands-Geschichte, 539–544. o.

Universitätsbibliothek Augsburg, Sign. 02/IV.13.2.26-19.

Digitale Sammlungen: URN: urn:nbn:de:bvb:384-uba000254-6; http://bvbm1.bib-bvb.de/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=310784.xml&dvs=1334821351850~940&locale=hu&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DFG=DFG&DELIVERY_RULE_ID=21&usePid1=true&usePid2=true

KATALIN MÁRIA KINCSES

THEATRUM EUROPAEUM: EVENTS OF RÁKÓCZI'S
WAR OF INDEPENDENCE
IN THE EUROPEAN CULTURAL SCENE

Summary

The 21-volume publication *Theatrum Europaeum* was published in Frankfurt am Main, Germany, between 1633 and 1738. The publisher wished to present the most important political, diplomacy and military events in Europe, 'in the theatre of Europe', compiling them into one monumental work and adding many drawings as illustrations; spanning from the Peace of Westphalia, a treaty determining the European power structure for about a hundred years, until about the end of the next big re-structuring of the great powers, that is until the end of the consolidation period following the Spanish War of Succession. This extensive work, aimed to speak to a wide strata of people, contained encyclopedic knowledge. It was a richly illustrated publication of political representation, a series born as a result of the changed methods of information collecting and source use of early modern age. As for its genre, it is a consciously and meticulously compiled chronicle, which, in some respects, is more than that.

As for its sources, *Theatrum* is a versatile work. As a consequence, its style, too, is varied and absolutely original. The aim of this paper is to draw the attention of scholars to this publication as a possible historical source for the study of Rákóczi's War of Independence.

The parts in *Theatrum Europaeum* which were written about Rákóczi's Independence War go from year to year in the chapters *Kayserliche Hof- und Erblands-Geschichte*. In the period 1703–1711, these chapters make up a considerable proportion of the work, almost one third of the parts related to the Habsburg Empire in some cases. This is all the more true for the years 1704–1706, when besides and parallel with the events of the Spanish War of Succession the events in Hungary are put in the center. Happenings within and outside the Habsburg Empire are presented and evaluated from the viewpoint of Habsburg politics. Rákóczi's War of Independence is denoted as a rebellion, its participants are called malcontents. By doing so, the book used the notions that were spread by the Imperial propaganda.

The parts about Rákóczi's War of Independence were published between 1717 and 1723: Daniel Schneider, author of the volumes, could look back at the events from a perspective of more than one decade; and half a decade had passed even from the end of the happenings. This distance gave him the possibility to systematically gather his written sources, and to evaluate them from a definitive aspect while looking back on the events in a certain clean way. His observations reflect the views of the consolidation period of Habsburg politics.

There are eighty pages altogether in the books that speak about the Independence War. Readers are given a relatively complex picture of the political, military and diplomacy events in Hungary, not only of the years between the years 1703 and 1711, but also of the antecedents starting with Rákóczi's arrest and sentence in 1701. When taking the whole *Theatrum* into consideration, it can be stated that in the chronicle's hundred-year-long story the War of Independence is the most extensive, most detailed and most emphatic account of all the happenings related to the history of Hungary.

The description and evaluation of the events appearing in *Theatrum* would make up an extensive monography. This paper, instead, defines and presents examples of the publication's sources and source-types. Even the happenings brought here as examples show that the picture contemporaries interested in the course of the Independence War could get was, though not unbiased, articulate, relatively nuanced, and in many respects very detailed when comparing it to the standards of the time.

KATALIN MÁRIA KINCSES

THEATRUM EUROPAEUM : LES ÉVÉNEMENTS
DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE RÁKÓCZI SUR LA SCÈNE
CULTURELLE EUROPÉENNE*Résumé*

Le *Theatrum Europaeum* est un ouvrage en 21 volumes qui fut publié entre 1633 et 1738 à Francfort-sur-le-Main en Allemagne. Son éditeur souhaitait présenter les plus importants événements politiques, diplomatiques et militaires dans une œuvre monumentale richement illustrée de gravures. Le « Théâtre européen » couvre la période allant des traités de Westphalie, qui déterminèrent le système politique européen pour près d'un siècle, à la fin de la période de consolidation qui suivait la Guerre de succession d'Espagne qui transforma de nouveau les rapports de pouvoir. Il s'agit d'un ouvrage encyclopédique destiné au plus grand nombre, d'une publication richement illustrée de la représentation politique, d'une collection issue de l'évolution de l'acquisition d'informations et de la connaissance des sources au début de l'âge moderne. Quant à son genre, il est une chronique, rédigée avec beaucoup de soins et minuties, qui dépasse les cadres du genre à certains égards.

Pour ses sources utilisées, le *Theatrum* est un ouvrage complexe et, de ce fait, avec un style varié et particulièrement original. Le but de l'étude est d'attirer l'attention des chercheurs sur cette source historique concernant la guerre d'indépendance de Rákóczi.

Dans le *Theatrum Europaeum*, les textes sur la guerre d'indépendance de Rákóczi se trouvent classés par année dans les chapitres « Kayserliche Hof- und Erblands-Geschichte » (La Cour impériale et L'Histoire des provinces héréditaires). Pour la période entre 1703 et 1711, ces chapitres constituent jusqu'à un tiers des textes relatifs à l'Empire des Habsbourg, en particulier dans les années de 1704 à 1706 où, outre (ou simultanément avec) les événements de la Guerre de succession d'Espagne, ce sont ceux de Hongrie qui sont mis au centre. L'ouvrage présente et apprécie les événements qui se déroulent au sein et en dehors de l'Empire du point de vue de la politique des Habsbourg. Il reprend les termes connus de la propagande impériale en qualifiant la guerre d'indépendance de rébellion et ses partisans de mécontents.

Les textes sur la guerre d'indépendance de Rákóczi furent publiés entre 1717 et 1723, ce qui permit à l'auteur Daniel Schneider d'examiner les événements avec un recul d'une dizaine d'années (ce recul fut de cinq ans par rapport à la fin du mouvement), mais aussi de rassembler systématiquement ses sources et de les apprécier en fonction de l'issue des événements. Sa manière de voir reflète celle de la politique des Habsbourg dans la période de consolidation.

Au total quelque 80 pages parlent de la guerre d'indépendance dans les volumes du *Theatrum*. Elles permettent d'avoir une vue presque globale des événements politiques, militaires et diplomatiques de Hongrie dans les années de 1703 à 1711, mais aussi depuis 1701, année de l'arrestation et de la condamnation de Rákóczi. Considérant l'ensemble du *Theatrum* traitant une période de près d'un siècle, on peut constater que c'est cette guerre d'indépendance qui est présentée le plus longuement et avec le plus de détails parmi les événements liés à l'histoire de la Hongrie.

KATALIN MÁRIA KINCSES

THEATRUM EUROPAEUM: DIE EREIGNISSE
DES FREIHEITSKAMPFES VON RÁKÓCZI AUF DEM EUROPÄISCHEN
KULTURSCHAUPLATZ

Resümee

Die Publikation *Theatrum Europaeum* erschien in insgesamt 21 Bänden zwischen 1633 und 1738 in Frankfurt am Main. Der Herausgeber wollte die wichtigsten politischen, diplomatischen und Militärereignisse in Europa in einem monumentalen Band vorstellen, reich illustriert mit Stichen; die Ereignisse auf der „Bühne Europas“ vom Westfälischen Frieden, der die Machtstruktur Europas für etwa ein halbes Jahrhundert prägte ungefähr bis zum Abschluss der nächsten großen Machtumstrukturierung, dem Ende der Konsolidierungsphase im Anschluss an den Spanischen Erbfolgekrieg. Es handelt sich um ein riesiges, enzyklopädisches Wissensmaterial beinhaltendes Werk, das nunmehr die breite Bevölkerung ansprechen möchte, eine reich illustrierte Publikation der politischen Repräsentation, eine Buchreihe, die als Ergebnis der veränderten Informationsgewinnung und Quellenkenntnis der frühen Neuzeit zustande kam. Hinsichtlich ihrer Gattung handelt es sich um eine bewusst und detailliert redigierte Chronik, die in manchen Bezügen sogar darüber hinausweist.

Bezüglich der verwendeten Quellen ist das *Theatrum* ein vielschichtiges Werk, folglich ist auch sein Stil vielfältig und äußerst originell. Ziel der Studie ist es, den Blick der Forschung in Bezug auf den Freiheitskampf von Rákóczi auf die Publikation als mögliche historische Quellenpublikation zu lenken.

Im *Theatrum Europaeum* finden sich die Abschnitte über den Freiheitskampf von Rákóczi Jahr für Jahr in den Kapiteln mit dem Titel *Kayserliche Hof- und Erblands-Geschichte*. In der Zeit zwischen 1703 und 1711 machen diese Kapitel einen bedeutenden Teil des Werkes aus, in mehreren Fällen etwa ein Drittel der sich auf das Habsburgerreich beziehenden kompletten Abschnitte – insbesondere in den Jahren 1704–1706, als neben den Ereignissen auf den Kriegsschauplätzen des Spanischen Erbfolgekrieges bzw. parallel zu diesen die Geschehnisse in Ungarn im Mittelpunkt stehen. Das Werk stellt die Ereignisse im Reich und außerhalb des Reiches aus dem Blickwinkel der Politik der Habsburger vor und bewertet diese aus diesem Aspekt. Der Freiheitskampf wird als Rebellion bewertet, die Beteiligten werden *Malcontenten* genannt, womit derjenige Begriff verwendet wird, der infolge der kaiserlichen Propaganda Verbreitung gefunden hatte.

Die Abschnitte über den Freiheitskampf von Rákóczi erschienen zwischen 1717 und 1723: Die Ereignisse wurden vom Verfasser der Bände, Daniel Schneider, aus einer Perspektive von mehr als einem Jahrzehnt dargestellt, aber auch nach dem Abschluss der Bewegung war bereits etwa ein halbes Jahrzehnt vergangen. Dies bot dem Verfasser die Möglichkeit, die Quellenpublikationen systematisch zu sammeln, aus dem Aspekt der Beendetheit und Abgeschlossenheit zu bewerten und in Bezug auf die Ergebnisse eine Art abgeklärte Sichtweise herauszubilden. Die Anschauungsweise spiegelt die Sicht der Konsolidierungsphase der Politik der Habsburger wider.

In den Bänden handeln insgesamt etwa 80 Seiten vom Freiheitskampf. Über die politischen, militärischen und diplomatischen Ereignisse bietet sich ein nahezu vollständiges Bild, nicht nur aus den Jahren zwischen 1703 und 1711, sondern bereits ab dem Jahre 1701, der Festnahme und Verurteilung Rákóczis. Wenn wir das *Theatrum* als Gesamtheit betrachten, können wir feststellen, dass es sich beim Freiheitskampf um diejenige Ereignisreihe in der Geschichte Ungarns handelt, der – in der etwa ein Jahrhundert umfassenden Geschichtsdarstellung – in der Chronik der größte Raum, die detaillierteste und am meisten akzentuierte Darstellung zukommt.

Die Beschreibung und Bewertung derjenigen Geschehnisse, über die das *Theatrum* berichtet, würden eine umfangreiche Monografie ausmachen. Stattdessen bestimmt die Studie die Quellenpublikationen und Quellenarten der Publikation und führt Beispiele für diese an. Schon die zur Illustration genannten Ereignisse zeigen, dass der Interessent der Zeit über die Ereignisse des Freiheitskampfes wenn auch nicht ein unbefangenes, aber auf dem Niveau der gegebenen Zeit ein gegliedertes, ziemlich nuanciertes und in vielerlei Hinsicht äußerst detailliertes Bild erhalten konnte.

КАТАЛИН МАРИЯ КИНЧЕШ

THEATRUM EUROPAEUM: СОБЫТИЯ
ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ ПОДРУКОВОДСТВОМ РАКОЦИ НА
КУЛЬТУРНОЙ АРЕНЕ ЕВРОПЫ*Резюме*

Издание *Theatrum Europaeum*, состоящее из 21 тома, вышло в свет в германском Майна-Франкфурте в период между 1633 и 1738 годов. Издатель намеревался показать наиболее важные политические, дипломатические и военные события происходившие в Европе, объединив их в монументальном сборнике с богатыми иллюстрациями, начиная в основном с заключения мира в Вестфалии, определившего почти на столетие европейскую державную структуру, до завершения следующего державного передела, до окончания последующего консолидационного периода после испанской войны, развязанной за овладение наследством. Это колоссальное серийное издание, ставившее целью дойти до широких народных масс, содержало огромный, богато иллюстрированный энциклопедический материал, отвечавший изменившимся целям приобретения знаний и знакомства с источниками. С точки зрения жанра это сознательно, тщательно отредактированная хроника, в определенном смысле превосходившая поставленные цели.

В смысле использованных источников *Theatrum* представляет собой многоплановую работу, вследствие чего и стиль её является многокрасочным и чрезвычайно оригинальным. Цель этой работы – направить на нее внимание исследователя по вопросам освободительной борьбы под руководством Ракоци как на возможный исторический источник.

В труде *Theatrum Europaeum* информация об освободительной борьбе Ракоци, двигаясь от года к году, может быть найдена в главах раздела *Kaiserliche Hof- und Erblands-Geschichte* (История кайзеровского двора и наследственных провинций). Эти главы составляют значительную долю публикаций, касающихся периода между 1703 и 1711 годами, иногда занимают почти треть полного текста, касающегося империи Габсбургов, особенно в 1704–1706 годах, когда наряду с событиями, происходившими на театрах военных действий за испанское наследство, и параллельно с ними в центре внимания стоят венгерские события. Эта работа заставляет видеть и оценивать происходившее в империи и за ее пределами с точки зрения политики Габсбургов. Освободительную борьбу квалифицируют как мятеж, а ее участников называют недовольными (*Malcontenten*), заимствуя риторику, распространившуюся в результате кайзеровской пропаганды.

Разделы, посвященные освободительной борьбе под руководством Ракоци были опубликованы в период между 1717 и 1723 годами: автор этих томов Даниэль Шнейдер мог обозревать события из более чем десятилетней перспективы, да и после завершения событий спустя более половины десятка лет. Это дало ему возможность систематически собирать источники, оценивать их с точки зрения их завершения, окончания и сформировать своего рода корректную точку зрения на эти события. Эта точка зрения отражает консолидационные взгляды политики Габсбургов.

В этих томах в целом примерно 80 страниц текста занимают событиями освободительной борьбы Ракоци. Развертывается относительно полная картина о политических, военных и дипломатических событиях в Венгрии не только периода между 1703 и 1711 годами, но предварительного и 1701 года, начиная с ареста и осуждения Ракоци. Рассматривая весь *Theatrum Europaeum* в целом, можно констатировать, что освободительная борьба – это ряд событий, связанный с историей Венгрии, фигурирующих на страницах хронки, охватывающей в самом большом объеме, наиболее подробно и выпукло все происшедшее.

Описание и оценка событий, о которых повествует *Theatrum Europaeum*, составили бы объемистую монографию. Вместо этого автор статьи определяет источники работ и типы источников и приводит соответствующие примеры. Даже приводимые в качестве примера события свидетельствуют о том, что современник, интересующийся историей освободительной борьбы, мог получить хотя и не беспристрастную, но весьма расчлененную на уровне данной эпохи, насыщенную нюансами и деталями картину.

KARRIER-RAJZOK A XVIII. SZÁZADBÓL

Jean-François L’Huillier, Forgách Ferenc és Dessöffy Ferenc katonai életpályája

Írásunk három főhőse nem tartozik a XVIII. századi magyar katonai elit szigorúan vett élvonalába, inkább annak második-harmadik vonalában helyezhető el, vagy mondhatnánk úgy is: az elit átlagát képviseli. Egymást követő három generáció tagjai. Az elsőt a Lotaringiából kiszármazott magyar indigena, Jean-François L’Huillier (1668–1728) jegyzi, a másodikat Forgách Ferenc (1689–1764), a harmadikat Dessöffy Ferenc (1728–1758). Mindhárman a Habsburg haderő katonái voltak. L’Huillier és Forgách a tábornokságig vitte, az alig harmincévesen, a breslaui csatában elesett Dessöffy Ferenc az alezreduességig.

Igen, a kérdés jogos – miért éppen ők hárman kerültek egy életrajzi csokorba? A válasz: családi szalon; egyazon család tagjai, rokonsági fokon apósok és vejek. A török elleni felszabadító háborúban Magyarországra került, s itt dinasztiaát alapító Jean-François L’Huillier (és Maria Magdalena de Saint-Croix) leányát, L’Huillier Mária Teréziát gimesi gróf Forgách Ferenc Xavér vette nőül. Az ő házasságukból született elsőszülött leányt, Forgách Ludmillát pedig cserneki Dessöffy Ferenc. Két törzsökös magyar nemesi familia sarjai házasodtak be a francia–magyar L’Huillier családba (és vagyonba), tulajdonképpen a szó szoros értelmében, hiszen mindkét ara, Mária Terézia és Ludmilla is, fiúsított leány volt. L’Huillier Mária Teréziát, ahogy jobbágyai hívták: a „földes asszonyt” 1727-ben, az ő leányát, Forgách Ludmillát 1756-ban fiúsították. Így a magyar törvények szerint, mint örökösök, formálisan ők voltak az Edelény központú L’Huillier-birtok jogfolytonosai. Edelényben, e hajdani Rákóczi-birtokon, még az 1720-as években, Jean-François L’Huillier és felesége Maria Magdalena de Saint-Croix építtetett lakókastélyt. Az épületet a műtörténet a magyarországi barokk építészet egyik legszebb alkotásaként tartja számon.¹

Edelény katona-urai, az évtizedek alatt szinte töredéknyi időt töltöttek a birtokon. Háborúztak, táboroztak, békeidőben távoli tartományokban állomásoztak, néha-néha hazalátogattak, (telenként, főleg farsangolni, ha úgy adódott, a feleségek látogattak férjeikhez); mondhatni, egész életformájukkal, legfőképpen és mindenekelőtt, katonák voltak, állászerűen. Egész életüket ez határozta meg.

Hőseink a katonaságtól (az állami fizetéstől) a XVIII. század első felének pénztelen világában mindenekelőtt egzisztenciálisan függtek. Az edelényi uradalom jövedelemképző ereje nem volt jelentős.² Még a beházasodottak birtokaival együtt sem. Jean François

¹ A kastély teljes rehabilitációja napjainkban zajlik (<http://edelenykastelysziget.hu/>. Az utolsó letöltés időpontja: 2012. 07. 09.). Jelen írás az e program keretében végzett levéltári kutatások nyomán született. Más szempontú kéziratváltozata a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága (a továbbiakban: MNG) Adattárában található: *Ságvári György*: Adalékok az edelényi kastély történetéhez; személyek, katonai vonatkozások. Kézirat. MNG Adattár, Ad/1503–2011. A program további résztvevői: Gergely Zsolt (a program vezetője), Jávor Anna, Krász Lilla, Kurucz György, Tompos Lilla, Tóth Áron. A kutatás keretében született adattári anyagok, kéziratok: *Tóth Áron*: Az edelényi L’Huillier-Coburg kastély építéstörténete és művészettörténeti összefüggései. Beszámoló a kutatás 2012. októberi állapotáról. Kézirat. MNG Adattár, Ad/1651–2012.; *Jávor Anna*: Az edelényi kastély falképei. Tudományos dokumentáció, 2011. Kézirat. MNG Adattár, Ad/1504–2011. 1–2.; *Tompos Lilla*: Az edelényi L’Huillier-Coburg kastélyban lévő falképek szereplőinek öltözéke viselettörténeti szempontból. Tudományos dokumentáció, 2011. Kézirat. MNG Adattár, Ad/1502–2011.

² A birtoktest eltartó képességének korlátaival L’Huillier is tisztában volt, s a végül megszerezni sikerült vagyonnal, érthető módon, mindvégig nagyobb szeretett volna „gründolni”. Birtokigénylő folyamodványainak fogalmazványjaiból kitűnik, hogy az indulásként a Rákócziaktól zálogba vett, majd a fiscustól véglegesen is elnyert Edelény, illetve a pénzen szerzett Cserép mellé, más birtoktestekre, így Sajószentpéterre, Alsóvadászra,

L'Huillier Lotaringiát hagyta ott, s próbált szerencsét a Habsburg Birodalom keleti szegletében, Magyarországon, és bár a család vagyona nagyságáról nincs tudásunk, az túl fényes nem lehetett. Forgách Ferenc sem volt gazdag, a terebélyes magyar történelmi család egyik elszegényedő ágának sarja volt, nemkülönben Dessöffy Ferenc sem, ráadásul ő maga, rövid pályafutása alatt – mint majd látni fogjuk – inkább tékozolt, mint gyarapított. Amúgy életük során mindhárman hatalmas adósságokat görgettek maguk előtt.³ Vagyis azt mondhatjuk, az államtól húzott tiszt (tábornoki) fizetés nélkülözhetetlen volt az egzisztenciális háttér biztosításához.

A katonásdi ugyanakkor mindhármójuk számára a társadalmi emelkedés terepe. Ez Jean-François L'Huillier esetében világosan rajzolódik elénk, amit elért, vagyis hogy bárói ranggal a magyar arisztokrácia soraiba kerülhetett, katonai karrierjével érdemelte ki. A két ifjabb, ugyan nem túl fényes anyagi háttérrel, de már arisztokrataként építette katonai karrierjét; újsütetű grófok voltak mindketten, Forgách 1718-ban személyében, Dessöffy pedig 1754-ben, apja Dessöffy József generális révén kapta a címet, így esetükben a katonai szolgálat inkább már a magyar arisztokrácia hagyományos és elvárt kötelezettségét jelentette. Bevett szokás volt, hogy a grófi méltóságra emelt családok nagy számban adtak katonákat. A befutott katonai pálya mindhármuk esetében szabályos, lineáris; lépcsőfokról lépcsőfokra haladtak előre, nem voltak látványos ugrásaik, előmenetelükért megdolgoztak, a harcmezőn és a háttérben is, szükség szerint meg is fizették az adott rang megszabott tarifáját, vagy éppen szépen kivárták, amíg egy megürült feljebbi rangra megkapták a kinevezést és a beosztást.

Tegyük mérlegre, mekkora értéke lehetett ezeknek a rangoknak a korabeli magyar társadalomban! Milyen értékrendet képviseltek? A Habsburg haderőben ezredesi (vezénylési), illetve tábornoki (vezérlési) rangot elnyert magyar (magyar-honos) katonatisztek XVIII. századi karrierútját Zachar József vette sokoldalú elemzés alá, vizsgálva többek között a származást, az előmenetel linearitását, gyorsaságát, a karrierrel járó társadalmi mobilitást.⁴ Az általa „hosszú XVIII. századnak” nevezett 133 év alatt (1683–1815) közel 1300 magyar ért el ezredesi rangot a császári, majd császári-királyi haderőben. Közülük 241 fő (32,66%) volt arisztokrata származású (báró, gróf, herceg), 550 fő (42,67%) egyszerű nemesi származék, illetve 318 fő (24,6%) nem nemesi származású.

Egy kisebb (478 fős) mintából az ezredesi rangot elérték pályáivét, előmenetelük gyorsaságát vizsgálta. Közlegényként kezdte a pályafutását 183 fő (32,28%) altisztként 3 fő (0,63%), egyből tisztii ranggal, zászlósként vagy hadnagyként 228 fő (47,28%), kapitányként 31 fő (6,49%), törzstisztként pedig 33 fő (6,9%). Ezt tovább bontva származás szerinti megoszlásban: közlegényként indult a pályán a nemesi ágyban született ezredek 42,28%-a, illetve az arisztokraták 11,58%-a. S hogy milyen gyors volt a karrier? 12 fő (2,63%) 5 évnél rövidebb idő alatt lett ezredes, 17 fő (3,72%) 5–10 év, 33 fő (7,2%)

Kazára, Selybre, Kazinczra, Mucsonra és Tornosra is szemet vetett. Az 1720-as években ezek a konfiskált, hajdani Rákóczi-birtokok, zálogszerződéssel a fiscustól mások – Sajószentpéter Szirmay Tamás, Alsóvadász és Selyb Meskó Jakab – birtokában voltak. A folyamodványokban az Udvarnál a zálogjog megváltásának (redemptio) lehetőségét szerette volna elérni. Akciója nem járt sikerrel. Maguk a folyamodványok datálatlanok, de a bennük lévő utalásokból következtethetően nem sokkal L'Huillier 1728-ban bekövetkezett halála előtt születhettek. Több változatuk is megtalálható a Dessewffy család levéltára L'Huillier-re vonatkozó iratcsomóiban: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P 86 L. I. 27.: 25–26.; 27–28.; 29–30., illetve P 86 L. I. 24. f 55–56.; 63–64. folio számok alatt. Alább, a bennük lévő, L'Huillier-re vonatkozó életrajzi adatok okán, e folyamodványokra többször is vissza-vissza utalunk.

³ Erről részletesen ír *Kurucz György*: Uradalom és mezővárosi közösség Edelényben a 18. század második felében. (Megjelenés alatt.)

⁴ *Zachar József*: A katonai pálya mint karrierlehetőség a XVIII. századi magyarság előtt. Történeti-statisztikai adalék a társadalmi mobilitás kérdéséhez. In: *Mészáros Kálmán* (szerk.): Írott és tárgyi emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Budapest, 2002. 252–257. o. Nagyobb áttekintéssel *Uő*: Habsburg uralom, állandó hadsereg és magyarság. Budapest, 2004. (A továbbiakban: *Zachar* 2004.)

10–15 év, 58 fő (12,69%) 15–20 év, 80 fő (17,51%) 21–25 év, 94 fő (20,57%), 25–30 év, 29 fő (6,34%) 40 évnél hosszabb ideig szolgált az ezredesi rangért.

Hasonlóan érdekesek Zachar számításai a magyar tábormokok előmenetelére. Arányuk a vizsgált időszakban a tábormoki karon belül végig 15% körüli volt. Adatai szerint 424 magyar ezredes kapott vezérőrnagyi rangot, közülük 356-nak volt lehetősége elnyerni az altábormagyi rangot, ezt 197-en (55,34%) el is érték. Ez utóbbiak közül táborszernagyi, illetve lovassági tábormoki rangba 73 fő (39,25%) lépett tovább. Ha pedig az előmenetel gyorsaságát nézzük: ezredesből tábormokká válni 5 éven belül 236 főnek (43,38%) sikerült, majd ugyanennyinek (43,19%) 5–10 évet kellett várni, a maradéknak (11,39%) 10–15 évet. 11-en több mint 15 évet vártak.

Hőseink életútja, nem meglepő módon mutat relevanciát a Zachar által felállított átlag kategóriákkal. L'Huillier közlegényként kezdte, az ezredesi rangot 32 év szolgálat után nyerte el, a tábormokságért még hét évet kellett várnia. Már ezredes volt, amikor megkapta a birodalmi bárói címet, azután a magyar honosságot. A második generációt képviselő Forgáchról jelenleg nem tudjuk, milyen minőségben s pontosan mikor lépett be a Habsburg seregbe, de jól bennjárhatott már húszas éveiben; amikor neve először feltűnik a forrásokban, éppen kapitányi rangot visel. Innen lépdelt előre, s alig több mint húsz év alatt jutott tábormokságra, rá 10 évre pedig, csakúgy, mint apósa, békeidőben s nyilván érdemeiért megkapja altábormagyi kinevezését. A harmadik edelényi generációt Forgách első veje, időrendben harmadik hősünk, Dessöffy Ferenc képviseli, akinek bár rövid élet adatott, ez alatt is gyors karrierépítőnek bizonyult, s úgy látszik, a klasszikusabb XVIII. századi tiszti karrierpályán haladt fiatalon, a breszlai csatában (1757) bekövetkezett hősi haláláig. Törzsökös nemesi származékként, zászlósként kezdte, s még harmincéves sincs, amikor már alezredes, nem mellesleg – grófi címmel. Aligha kétséges, ha életben marad, belőle is tábormok lehetett volna.

A teljesség kedvéért, kis kitérő: Edelény lakója s ugyancsak a Habsburg sereg katonája volt egy negyedik magyar arisztokrata is, Esterházy István. Dessöffy Ferenc özvegyét, Forgách Ferenc leányát, Ludmillát vette nőül, ő tehát a harmadik beházasodó a L'Huillier házba. Katonai pályafutása rövid ideig tartott, súlyos sebesülése miatt kellett felhagynia vele, de habitusából és későbbi „civil” életének alakulásából azt is feltételezhetjük, önszántából sem biztos, hogy katonai pályán maradt volna. Személyével a későbbiekben már csak érintőlegesen foglalkozunk, így ami tudható rövid katonai karrierjéről, itt foglaljuk össze. 1728-ban született, a család zólyomi ágában. Katonai pályája kezdetéről nincsenek bővebben adatok. Esterházy József gyalogezredében (a későbbi 37. gyalogezred) szolgált; az ezred 1755. december 11-én, Egerben megejtett mustrájának listáján ő az első gránátos kompánia századosa, a neve mellett azzal a megjegyzéssel, hogy 26 és fél esztendő, négy és fél év szolgálat áll mögötte, és 12 hónapra szabadságot állományba van helyezve.⁵ Még a hétéves háború hadműveleteinek megkezdése előtt, 1756. július 5-én megsebesült. Hogy hogyan, nem tudjuk, de 1758 tavaszán erre, „kikezelhetetlen sebeire” hivatkozással kérte kilépésének engedélyezését.⁶ Mindenesetre az tény, hogy az ezred 1757-es Standtabellején már nem találjuk a nevét. Katonai pályafutásáról nem tud többet a családtörténeti monográfia sem.⁷ Ennek szűkszavú értékelése szerint „családi

⁵ *Edmund Finke*: Geschichte des k. u. k. InfanterieRegiments Nr. 37. Erzherzog Joseph Wien, 1896. I. k. (A továbbiakban: *Finke*) 76–77. o.

⁶ Eljárást kezdeményező kérvénye a Kriegsarchivban található. (Lenkefi Ferenc szíves közlése.). Ebben 14 leszolgált évet említ, ami ellentmond a mustralistán szereplő négy és fél évnél. A megsebesülése helyszínéről Lobositzot jelöli meg.

⁷ *Esterházy János*: Az Esterházy család és oldalágainak leírása. Budapest, 1901. 252–253. o. A monográfia nem is említi katonai ténykedését. Nem vesz róla tudomást katonaként – a számos Esterházy generális árnyékában talán érthető módon – Zachar József sem, ő a zólyomi ágból mindössze Esterházy Károly tábormo-

képek gyűjtője volt”, és Horváth Sámuel festővel számos képet készíttetett.⁸ Neki, mint megrendelőnek köszönhetőek az edelényi kastély faliképei, seccói is.

Ennyit bevezetőül. A történeti irodalomban alulreprezentáltak a XVIII. század első fele magyar katonái. Abból a halmazból pedig, amelyekben Edelény katona-urai foglalnak helyet, szinte alig van átfogó pályakép. Hőseink alább következő életrajzai így nyilvánvalóan hiányt pótolnak. Van egy közös pont ezekben az életutakban, ami egyben írásunknak is központi kérdése: a karrier s a vele járó társadalmi emelkedés. „A XVIII. század embere számára a címeknek, rangoknak túlon túl is nagy a jelentősége” – írja Wellmann Imre. A nagyság kultusza, a magasabban állók tisztelete szembeszökő vonása a barokk korának, s ahogy közeledünk a rokokó évtizedei felé, a felfelé tekintő szem az igazi nagyság látása helyett, már inkább beéri címek-rangok fényes káprázatával.⁹ Ennek a büvkörében éltek a mi hőseink is, az egyéni cél, az emelkedés, melynek érdekében felhasználáltak mindent, amire csak lehetőségük volt, s amit a kor eszköztára az előmenetel gyorsításához felkínált, a szerepléstől, a harctéri vitézkedéstől a protekción, a magas pártfogók keresésén, a helyezkedésen át az intrikáig. A korban e játszmákhoz, már nagyságrendjénél fogva is, de főleg a hadsereg lényegét adó hierarchikus rend és a szereplési kihívások sokaságát kínáló terep miatt, a katonai pálya kínálta a legjobb lehetőségeket. És amint majd látjuk, éltek is ezzel. Jean-François L’Huillier, Forgách Ferenc és Dessöffy Ferenc privát élettörténete ugyanakkor mást is elénk tár, egy speciális szegmensben, a Habsburg birodalmi haderő emberre lebontott, egyéni sorsokba sűrített „mikrotörténetét” a XVIII. század első feléből.

Jean-François L’Huillier vezérőrnagy

Lüliér János Ferenc, ahogy magyar kortársai nevezték¹⁰ Lotaringiában született 1668-ban, Rambergben (ma: Rambervillers). Nemesi család sarja, a család liber bárói ranggal és címerrel rendelkezett.¹¹ Ifjan lépett katonai pályára, alig 18 évesen állt be a császári

kot, István első unokatestvérét tekintí csak katonának. Lásd: *Zachar József*: A katonáskodó Esterházyak. Adattár egy magyar arisztokrata dinasztia honvédő szerepéhez. In: *R. Várkonyi Ágnes* (szerk.): *Majk és Grosbois* (Kamalduli szerzetesek, Rákóczi és az Esterházyak). Az 1995. szeptember 14-i majki társadalomtörténeti konferencia tanulmányai. Oroszlány, 1999. 87–98. o.

⁸ Esterházy István és a festő kontraktusáról részletesebben: *Komáromy András*: Gróf Eszterházy Dániel levéltára a Nemzeti Múzeum könyvtárában. *Magyar Könyvszemle*, 1882. 1–4. sz. 72–81. o. Felmerült a kutatások során, hogy a képeket, ősgalériaként, éppen Edelénybe, a kastély belső tereinek díszítésére festette meg Esterházy István. Komáromy szerint az ősgaléria egyetlen megmaradt (Mária Teréziát ábrázoló) képét a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka őrzi. (MNM TKCs, Ltsz.: 2306. Gödölle Mátyás szíves közlése.) Életének későbbi évtizedeire, „civil”, főleg gazdálkodási, birtokigazgatási és kastélyszépítő tevékenységére számos adat található a Magyar Országos Levéltár Dessewffy család levéltára fondjaiban, ezeknek azonban nincs direkt katonai relevanciája. MOL P 86 E. I. 23., illetve 27.; P 88 15. csomó Series II. No 38.

⁹ *Wellmann Imre*: Rendi állás és hivatali rang a XVIII. század eleji kormányhatóságokban. *Levéltári Közlemények*, 18–19. (1940–1941) 285. o.

¹⁰ A családnév elnémetesedett változatában honosodott meg Magyarországon: „Lüliér” a franciásan ejtett „Lüllie” helyett. (A szó jelentése olajárus, olajkereskedő.) Lásd *Mizser Lajos*: Cserépfalu idegen eredetű családnevei, 1550–1974. 718. o. http://epa.oszk.hu/02000/02030/00022/pdf/HOM_Evkonyv_25-26_713-722.pdf (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. 07. 08.)

¹¹ Amikor Jean-François L’Huillier unokája, Forgách Ludmilla 1775-ben csillagkeresztés dáma lett, s amire a felmenők negyedizigleni nemesi származásának bizonyítása is kellett, Forgách Ludmilla második férje, Esterházy István kutakodott a család francia gyökerei után. Egy francia nyelven írt feljegyzésben olvashatunk bizonyos „ancienne chevalerie” L’Huillier-ről, mint legrégebbi nemes ősről, majd egy későbbi ősről, Jacques L’Huillier-ről, akit 1661-ben nemesítettek, illetve egy Dominique L’Huillier-ről, aki a gyalogosoknál szolgált, s akit 1646-ban nemesítettek. (MOL Dessewffy család levéltára P 86. E. I. 23. f. 13.) A család által számon tartott legrégebbi, keresztnevén meg nem nevezett lovag-ősnél, az ősi címer leírásában „trois corbeilles d’or sur fond d’azur” említették.

seregbe,¹² nem egyedül a családból – őt követve, később unokatestvérei, Simon-Nicolas L’Huillier és Louis de Chabot ugyanezt az utat járták.¹³ A L’Huillier fivérek ahhoz a helyüket kereső, a katonaságnál karriert, egzisztenciát vagy csak egyszerűen napi megélhetést remélő, talán nem is különösebben tehetős, nemesi „munkavállaló réteghez” tartoztak, amelyből számosan próbálták szerencsét a császári haderőben nemcsak a birodalom tartományjaiból, de Európa más országaiból is, a hercegségből, sokan nyilván a hadvezér Károly herceg személye okán.

A L’Huillier fivérek útja, nemes emberhez illően, a nehézlovassághoz vezetett.¹⁴ Jean-François L’Huillier pályafutását közlegényként kezdte a patinás Saint-Croix vértesezredben,¹⁵ innen járt végig minden grádicsot, („...per omnes militiae gradus et exertitia”¹⁶), amire maga is utal, fentebb már jelzett birtokigénylő folyamodványjaiban. Mint Zachar adataiból már láttuk, nem ritka az ilyen karrierkezdés a császári seregben, erre jobbra olyankor került sor, ha nem volt mentor, vagy ha nem volt elég pénz valamely alsó tiszti poszt megvásárlására. 1688-ban vagy ’89-ben, a pontos időpont nem tudjuk, L’Huillier regimentet váltott, átlépett a Sachsen-Lauenburg ezredbe.¹⁷ Ez a váltás akár már rangemelés is hozhatott számára. Egy iskolázott s főleg nem közrendű származású közlegényből hamar lehetett káplár, ezen kívül persze rátermettnek és elhivatottnak kellett lenni, szükség volt kellő hadi tapasztalatra, elegendő pénzre, jó pártfogókra, szerencsére, no és természetesen személyes ambícióra – háborús időben nagyjából ennyi elég is volt egy katonai karrier elindításához. Úgy tűnik, L’Huillier tarsolyában hordozhatta

¹² Jean-François L’Huillier személye a magyar történelemben kevésbé katonaként, mint inkább – ahogy fentebb jeleztük már – az edelényi barokk kastély építetőjeként ismert, főleg a művészettörténet jövőtárból. Eleddig publikus életrajzi adatait lásd *Joó Tibor: Az edelényi kastély. Művészettörténeti Értesítő*, 1968. 3–4. sz. 189–207. o. (a továbbiakban: *Joó* 1968.). Foglalkozik személyével *Jávor Anna: Lieb Ferenc, az „edelényi festő”*. *Művészettörténeti Értesítő*, 2000. 3–4. sz. 167–186. o.; *Laki-Lukács László: Edelény templomai és egyházközségei az elmúlt 1000 évben*. Borsodi Földvár Kulturális Alapítvány. Edelény, 2005.; *Faragó Tamás: A jobbágyság gazdálkodása a XVIII. század derekán*. In: *Sápi Vilmos* (szerk.): *Edelény múltjából*. Edelény, 1973. 87–120. o. Mindhárom munka, valamint az edelényi kastély egyéb ismeretterjesztő irodalma is *Joó* adatait vette át. *Joó Tibor* a Kriegsarchivban is végzett kutatásokat, még az 1960-as években, az általa vizsgált, főleg protokollumok azonban csak részinformációkat adtak L’Huillier-ről, a katonáról, amit ráadásul *Joó* néhol tévesen is értelmezett. (Lásd lentebb.)

¹³ A L’Huillier-k lotaringiai családi felállításáról Jean François L’Huillier végrendeletéből vannak információink. Ebben, fentebbi unokatestvérei mellett egy leánytestvéréről szól, két nagynénjéről (Barbara de L’Huillier és Jeanne-Simone de L’Huillier), továbbá Simon unokaöcséről és Charlotte unokahúgáról. Ezekon kívül még számos, Lotaringiában lakó, anyagilag rendezett viszonyok között élő nagynénjéről és unokatestvéréről is, akik azonban örökösökként nem érdekeltek. MOL Dessewffy levéltár, P 86 51. csomó, Fasc. H. 3. Eredeti (német) változata: Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv, Hofkriegsrat (a továbbiakban: ÖStA KA HKR) Verlassenschaften 1728. No. 481.

¹⁴ A lovas fegyvernem eme alapvető csapatnemében, a Habsburg haderőben már a XVII. század közepén voltak „állandó ezredek”. 1683-ban számuk 17 volt. 1649 és 1683 között 37 vértesezredet állítottak hadrendbe, igaz, belőlük 29-et fel is oszlattak. 1683 és 1701 között 6 az új, és négy a feloszlott ezred. 1701 és 1740 között 6 új ezredre jutott 7 feloszlott ezred. Erről legújabban: *Zachar* 2004. 106–107. o.

¹⁵ Az ezred 1685-től viselte Adam Bernhard Saint-Croix báró ezredes nevét, aki tulajdonos s egyben vezénylő ezredes is volt. A bárót 1687-ben vezérőrnaggyá léptették elő, az ezrednek ettől kezdve már csak tulajdonosaként jegyzik. 1697-ben halt meg. A regiment a császári haderő egyik legrégebbi alapítású állandó ezrede. Alapítója Heinrich Duval Dampiere, alapítási éve 1619. *Wrede, Alphons: Geschichte der K. u. K. Wehrmacht*. III. k. Wien, 1898–1903. 173–174. o. (A továbbiakban: *Wrede* III. k.) Újabban *Petit Alain: Un héritage du duc Charles V: Les régiments lorrains dans l’armée impériale*. In: *Wolfgang Schmale* (szerk.): *Franz Stephan von Lothringen und sein Kreis/L’empereur François Ier et le réseau lorrain/L’imperatore Francesco I e il circolo lorenese*. Wien, 2009. 51–60. o.

¹⁶ MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 27. f. 25. (hasznolák uo. f. 27., 29., 55., 63.)

¹⁷ Új ezredének névadó ezredtulajdonosa Julius Franz Sachsen-Lauenburg herceg tábornagy. A herceg még 1689-ben meghalt, utóda, tulajdonosként és parancsnokként, Johann Baptist Marchese Doria ezredes lett. L’Huillier fentebb említett folyamodványában az ezredet következetesen „Sax-Lauenburgként” említi, így joggal feltételezhető, hogy még a régi tulajdonos életében lépett át. Doriát 1692-ben Gronsfeld-Bronkhorst vezérőrnagy követette az ezred élén. *Wrede* III. k. 183. o.

ezeket vagy jórészüket, későbbi életpályája ismeretében pedig azt is láthatjuk, hogy az objektív adottságok mellett az egyéni képesség-készletből különösen kitartása és ambíciója volt erős. Ügyesen élt azzal a lehetőséggel is, amit a véres ütközetek teremtettek, a vákuummal; a csatákban, alakulataikat személyesen és az első sorokból vezénylő tiszteknél meglehetősen nagy volt a mortalitási ráta, így mindig volt valamilyen megüresedett tisztii állás. Valószínűleg így kerülhetett sor az igazi előrelépésére, a legalsóbb tisztii poszt megszerzésére. 1693-ban – ekkor már közel nyolc éves katonai tapasztalat állt mögötte – ismét ezredet váltott, átlépett Hessen-Darmstadti György őrgróf, ezredes vértesezredébe,¹⁸ ahol majd három évtizeden át szolgált. Zászlós lett, rákerült az ezred nagy prima plánájára.

Az a három vértesezred, amelyben megfordult, a visszafoglaló háború egész tartama alatt a magyarországi hadszíntéren tevékenykedett. A Saint-Croix ezred a viszonylag eseménytelen 1685-ös esztendő Étszakkelet-Magyarországon, a Kassa körüli gyülekező táborban töltötte. A következő évben Budavár visszavívásában vettek részt, majd onnan Miksa Emmanuél bajor választófejedelem hadtestében Szolnok irányába s tovább, a Tisza mentén, Szeged ellen indultak. Míg tartott Szeged blokádja, október 17-én részesei voltak egy Zentánál lezajlott kisebb ütközetnek, amelyben a császári ezredek szétverték és megfutamították a szegedi vár felmentésére készülő török csoportosítást. A Zenta megvétele is eredményező csatában a Saint-Croix vértések a csatarendben az ezredesük vezette balszárnyon álltak. Minden bizonnyal közöttük volt L’Huillier is, ám magát az eseményt, a „kis győzelmet”, a már említett folyamodványában, személyes katonai érdemei taglalásában nem említi: 1686-ból, mint egyszerű résztvevőnek, Budavár visszafoglalásában való jelenléte a legfőbb érdem.

L’Huillier ezrede 1687 júliusában, Miksa Emmanuél hadtestének részeként, átkelt a Dunán, és csatlakozott a Dráva mentén gyülekező főseréhez. A Saint-Croix ezred Siklós körül ütött táborot. Mintegy másfél hónapos erőpróbálgatás után, augusztus 17-én került sor a visszafoglaló háború egyik legjelentősebb ütközetére Nagyharsánynál, amely a keresztény sereg fényes győzelmét hozta. A csatarendben mindhárom fentebb említett vértesezredet ott találjuk, L’Huillier pedig, mint a Saint-Croix ezred katonája, közvetlen résztvevője a hadműveleteknek.¹⁹ Ez a második nagy csatája, amelyre személyes érdemei felsorolásakor hivatkozik majdani folyamodványaiában.²⁰

A csatát követően, 1687–1688 tele viszonylag csendben telt el. A keresztény sereg jobbra Erdélyben telett, februárban, Biharban kisebb csatákat is megvívtak Thököly Imre híveivel. A következő hónapokban a Saint-Croix ezred Antonio Caraffa és Veterani erdélyi hadtestében tevékenykedett, melynek során a Maros völgyében több várat vettek be, majd csatlakoztak a Belgrád ostromára rendelt főseréhez. Az erőd szeptember 6-án keresztény kézre került. Belgrád eme 1688. évi bevétele volt L’Huillier harmadik hivatkozott sikeres fegyverténye.²¹ Belgrád bevételevel szinte egyidőben, Derwentnél Badeni

¹⁸ Eme újabb ezrede egyike annak a hat vértesezrednek, amelyeket 1683–1701 között a török elleni háborúra készülve alapítottak. Az ezredet 1684-ben a német fejedelemségekben Frigyes Ágost Braunschweig-Lüneburg és Hannover hercege, altábornagy állította fel, majd átengedte Habsburg szolgálatba. (*Wrede III/2*. k. 573. o.). Az őrgróf, a későbbi ezredtulajdonos katonaként és politikusként is nagyívű életpályát futott be; 1699-től, „Jorge de Darmstadt” néven Katalónia alkirálya címet is viselte. Tábornagyként halt meg Barcelonában, a spanyol örökösödési háború eme „mellékfrontján”, amikor 1705. szeptember 13-án Montjuich fellegvára ellen vezette angolokból, hollandokból és osztrákokból álló hadoszlopát. Életére lásd: *Heinrich Kuenzel*: Das Leben und der Briefwechsel des Landgrafen Georg von Hessen-Darmstadt. London, 1859.

¹⁹ A Saint-Croix vértések visszafoglaló háborúk alatti tevékenységéről részadatokkal lásd: *Szita László* (szerk.): Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulója emlékére, Pécs, 1987. 48., 115., 161. o.

²⁰ „...Anno 1687 cruentae pugnae ad Montem Harschan...” MOL Desseffy család levéltára, P 86 L. I. 27. f. 25.

²¹ „...Anno 1688 Castris ex pugnationi Alba Graecensis sub Electore Bavariae...” uo.

Lajos serege aratott győzelmet a törökök felett, még szeptemberben bevette Zvornikot, majd, már Piccolomini tábornagy parancsnoksága alatt, a császári csapatok tovább folytatták az előrenyomulását Bosznia belseje felé. Ekkor még úgy látszott, a császári seregeknek egy lendülettel az egész Balkánt sikerül visszaszerezniük, és meg sem állnak Konstantinápolyig. 1689-ben tovább folytatódtek a hadműveletek, s a sereg élére visszatért Badeni Lajos augusztus 29-én Grabovácánál, rá egy nappal Batocsinánál, szeptember 20-án pedig Nisnél aratott győzelmet a törökök fölött. Nistől a császári főszereg visszafordult, és az Al-Duna mentén folytatta hadműveleteit, melynek legjelentősebb eseménye Vidin bevétele volt. Az esztendő azonban rosszul végződött, és rosszul kezdődött az új is. 1690. január 2-án, Kacsaniknál a császári sereg nagy emberveszteséggel járó, súlyos vereséget szenvedett. Következményeként pedig újból veszélybe került Szerbia. Ez a hadieseményekben gazdag másfél év L'Huillier személyes sorsát is irányította. S bár a krónikák nem jegyezték fel semmiféle egyéni érdemét, ezeket a győztes csatákat privát emlékezetében saját kis győzelmeiként tartja számon, mintha azok személyes sikerei is lennének.²² Mint fentebből már tudjuk, ekkor már a Sachsen-Lauenburg ezred katonája.

Az ezred 1690-től Erdélyben tevékenykedett az erdélyi német hadak fővezére, Heissler generális vezérlete alatt, feltartóztatandó Thököly Imre fejedelemségbe betörő kuruc csapatait. Heissler megosztotta erőit, a rendelkezésre álló hét ezredből hármat a Vaskapu környékére küldött, négy lovasezredével és az erdélyi és székely csapatokkal a Barcaságban szállt táborba.²³ A csata eseményei jól ismertek, Heissler a Töröcsvári szorosnál várta Thököly katonáit, akik azonban járatlan hágókon átkelve, a hátába kerültek, és augusztus 21-én délután, a Zernyest és Tohán között lezajlott ütközetben súlyos vereséget mértek a császáriakra. A csatáról készült feljegyzések szerint a legkitartóbban a Doria ezredes vezette balszárny csapatai, köztük L'Huillier ezredének compániái veredtek a kurucokkal és a tatárokkal.²⁴ A csatában a vértések nagy veszteségeket szenvedtek. Sok volt a halott, köztük több tábornok és főtiszt, amint L'Huillier erre visszaemlékezik Magny (más névváriánsban Magni) és Norckerben (Szádeczky Lajos átírásában Nord-Kerner) generális.²⁵ Sokan estek a tatárok fogságába, így a fővezér Heissler és Doria ezredes is, utóbbi sebesülten, akit aztán megkorbácsoltak és lófarkához kötve nyargalódtak vele – amint a csatáról készült egykorú leírásban olvashatjuk.²⁶ Heisslert 300 aranyért, Doriát 80 tallérért végül Thököly Imre kiváltotta a tatároktól, és túszként saját tulajdonba vette őket. A csatában, mint ismert, Teleki Mihály, Erdély választott fejedelme is meghalt.

Tatár fogságba esett L'Huillier is. Maga így ír a csatáról és következményeiről, fogságáról: „kemény és bátor közdelem közepette öt halálos sebet kaptam, a tatárok elfogtak, mindenemből kifosztottak, kemény fogságba vetettek, ahol az év háromnegyed részére voltam fogságban tartva, amelyből – a felséges császári udvar minden közbenjárása és segítsége, a kincstár költsége nélkül – csak saját közbenjárásommal váltottam meg

²² „... Anno 1689 Hostibus sub Principe Badensi et ad Batassin, Nissan et Vidin...” uo. f. 55.

²³ A lovasság csatarendjében a két vértesezred mellett két dragonyosezred is szerepelt. A Sachsen-Lauenburgon (Szádeczky Lajos átírásában: szász-laumburgi) kívül Magny tábornok ezrede; a két dragonyosezred: a Nord-Kerner (L'Huilliernél Norckerben, megint más írásmódban: Noirquermes), illetve a Castelli ezred. A csata részletesebb leírása *Szádeczky Lajos: Thököly Imre erdélyi fejedelemsége. Századok*, 1898. (A továbbiakban: *Szádeczky* 1898.) 241. o.

²⁴ A csata lefolyásáról ír az ezredtörténet is, amelynek kéziratából *Szalay Béla dr.* idéz írásában: Thököly havasi útja. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1910. 144. o.

²⁵ „Generalis Magny et Norckerben morte sua contestati sunt...” (MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 21. f 13.) Míg Norckerben valóban a csataterén halt meg, Magnyt, aki sebesülten elmenekült a csatáról, Hermányban szász parasztok verték agyon.

²⁶ *Szádeczky* 1898. 244. o.

magamat, a végső határáig elmenve lehetőségeimnek...²⁷ A hadifoglyok jól beváltható értékét jelentettek Tkököly kezében. Amint az köztudott, Heissler és Doria generálisokért a császáriak a Munkács feladása óta őrizet alatt tartott Zrínyi Ilonát adták cserébe.²⁸ A cserefeltételekről Thököly és a fogságában lévő két császári hadvezér 1691. szeptember 20-án egyezett meg,²⁹ magára a cserére 1692 januárjában került sor. A részletes, szinte fejről fejre kialakított szerződésben kitértek valamennyi fogolyra, tisztekre és közemberekre („omnes officiales Caesariani seu gregarii hic captivi existentes statim eliberabuntur...”).

Ez a szerződés, úgy tűnik L’Huillier-re már nem vonatkozott, mert ő – ha hihetünk fentebb idézett sorainak – szabadulását valóban maga intézhette, magát váltotta meg saját pénzén, s a többiekénél jóval előbb. Így történhetett, hogy résztvevője az 1691. augusztus 19-én megvívott történelmi jelentőségű szalánkeméni csatának.³⁰ A csatában mindkét fél roppant veszteségeket szenvedett. Török részről elesett a nagyvezér, a jani-csár aga, valami 18–20 pasa, nagy számban tisztek, összesen mintegy 18–20 000 ember. Császári kézbe kerültek a pasák főzászlai, 154 ágyú, 10 000 sátor, 10 000 szarvasmarha, 5000 ló, 2000 öszvér és teve, a tábori pénztár 54 ládában. Nagy veszteségeket szenvedtek a császári csapatok is, 7000 ember, köztük 300 tiszt maradt a csatatéren. Ez volt L’Huillier negyedik nagy csatája, amelyben közvetlen részvételét katonai érdemként sorolja elő.

Kiszabadulás után L’Huillier egy ideig még a Doria-, majd 1693-tól már a Hessen-Darmstadt vértesezred katonájaként, Dél-Magyarország területén tartózkodhatott. Ezekből az évekből sem a Doria, sem a Hessen-Darmstadt vértések jelentősebb harci tevékenységéről nem szólnak a krónikák, és maga L’Huillier sem jegyez föl semmit. A korábbi évekkal összemérhető nagy csaták valóban nem voltak, kisebb sikerek és kudarcok váltogatták egymást. Csak tallózva az események között: ekkoriban hódolt meg egy sor török uralta vár (Nagyvárad, Jenő, Világos, Gyula), de az igazán jelentős két erőd, Belgrád és Temesvár még török kézen maradt. A császári seregek hiába próbálkoztak bevételükkel. Mindezen túl, 1695. szeptember 21-én Lugosnál, egy nagyobb erővel megvívott csatában súlyos fiaskó is érte a császári csapatokat. Az 1696-os év legnagyobb csatáját, amelyben már a Hessen-Darmstadt vértések is bizonyíthatóan részt vettek, a Temesközben vívták a szembenálló felek 1696. augusztus 26-án. A hetini – más adatolásban olasch-i – csata eldöntetlenül végződött, a császári veszteségek azonban nagyok voltak, több mint 3400 katoná maradt a csatatéren. Elesett két tábornok is. A Délvidéken a hadvezér ekkor Frigyes Ágost volt, aki nem sok szerencsét hozott a császári fegyvereknek.

²⁷ „strenue et fortiter dimicando acceptisque ibidem quinque letalibus vulneribus, a Tartaris captus, omnibus rebus meis spoliatus, in diram captivitatem deductus, et ibidem usque tresquadragintes anni detentus fui, ex qua propriis solummodo mediis, sine omni succursu et adiutorio Augustae Majestatis Vestrae domus et aerarii regii dispendio, cum ultima rerum facultatum mearum extenuatione me redimi...” MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 24. f. 63.

²⁸ A fogolycserét egyeztetendő, Zrínyi Ilonát 1691. május 14-én átadták a kurucoknak Pozsarevácnál, három napra, azzal a feltétellel, hogy az értékes foglyot Thököly, becsületszóra visszaadja a császáriaknak. Hogy Doria, Heissler és a többi fogoly mikor szabadult, pontosan nem tudható. Egy feljegyzés szerint 1691. szeptember 20-án írták alá azt a szerződést, amely szerint a zernyesti foglyok 16 000 arany forint, egy hintó és hét ló fejében szabadon bocsáttattak. *Szádeczky* 1898. 697. o.

²⁹ A szerződést lásd: Zrínyi Ilona életéhez. Közli *Szilányi Sándor. Történelmi Lapok*, 1875. 1191–1193. o. A szerződés egy korabeli másolati példánya, a bécsi Hadilevéltárból, a Hadtörténelmi Levéltárba került: VII/201 (A török hódoltság és a török elleni háborúk iratai 1500–1789) 1681/1.

³⁰ A Lülíer életrajzok rendre 39 hónap hadifogságot említenek. Ez nyilvánvalóan a „tres quadragintes anni” félreolvasásának az eredménye. Pedig az ellentmondás nagyon is világos: ha jelen van, márpedig jelen van a katonai pályájának egyik legfényesebb diadalaként elkönyvelt 1691. augusztusi szalánkeméni ütközetben, akkor nem lehet ugyanakkor hadifogságban. A zernyesti és szalánkeméni csata között mindössze egy év a különbség. Vö. *Jóó* 1968. 195. o.

Akkor történt változás, amikor Savoyai Jenő állt a császári hadak élére. Az új hadvezér 1697. július elején foglalta el a főparancsnoki posztot, majd jó két hónap múlva, 1697. szeptember 11-én, Zentánál a visszafoglaló háború egyik legnagyobb csatájában fényes győzelmet aratott a törökök felett. A csatában ott voltak a Darmstadt vértések is, a Tiszára támaszkodó csatarend jobbszárnyán a Trenchess altábornagy vezérelte 2. harcvonalban, hat századdal. Köztük volt, ekkor már hadnagyként L'Huillier is. A csata, amelyben sok tízezer katona csapott össze, a császári sereg fényes győzelmével fejeződött be. A törökök hatalmas veszteségeket szenvedtek: 20 000 ember maradt csatatéren és rengeteg hadianyag. A császári veszteségek ennek alig több mint tizedét tették ki. A vereséggel a törökök végleg defenzívába szorultak. A következő két évben jelentős hadműveletek már nem folytak. A Darmstadt vértéseket 1697 őszén Erdélybe vezényelték, a következő évben pedig a Temesvár és az Arad melletti táborban találkozhatunk velük.

Mindেকözben a harcoló felek egyre közelebb kerültek a békéhez; 1699. január 26-án, 72 napi tárgyalás után Karlócán létre is jött a megegyezés, amely véget vetett a 16 év óta tartó háborúnak. A beköszöntött s meglehetősen rövidre szabott békeidőt a Darmstadt vértések Csehországban, Königrätzben, garnizonban töltötték, majd a „Friedens-Garnizonból” 1701-ben a spanyol trón örökléséért kirobbant háború itáliai hadszínterére vezényelték őket.

L'Huillier – úgy tűnik – egyik helyszínen sem volt az ezreddel. A két békeévet vagy annak egy részét bizonyíthatóan Magyarországon töltötte, státusa szerint a Hessen-Darmstadt ezred létszám fölötti kapitányként („aggregierter Rittmeister”). Rangját 1698-ban szerezte, előléptetéssel, s lett ezzel kompánia nélküli kapitány. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a békekötés utáni redukció során nem sikerült bekerülnie a jobb fizetést biztosító tényleges kapitányi státusba. Viszont megházasodott, feleségül vette Maria Magdalena de Saint-Croix-t. A családnév felkelthetné azt a gyanút, hogy „jól házasodott”, hogy akit nőül vett, katonai pályafutása első regimentje tulajdonosának leszármazottja, leánya, unokája, netán közeli oldalági rokona lehet, ami eszköznek is jó a karrierépítés során, azonban erre semmilyen adat nincs. Mindössze annyi, hogy Maria Magdalena de Saint-Croix (egyes forrásokban Santa Croce, illetve Santa Cruce) is ugyanarról a vidékről, Lotaringiából származik, ahonnan L'Huillier.³¹ Ekkortájt születhettek gyermekei is, fia és lánya. Róluk a későbbiekben még szó lesz.

Az 1700-as évek elején aztán Jean Francois L'Huillier váratlanul beleszöppent a magyar történelem sűrűjébe. Ezeket az éveket a család valahol Felső-Magyarországon töltötte. Így kerülhetett kapcsolatba Rákóczi Ferencsel, akitől a Sárospatakon 1700. december 17-én kelt zálogszerződéssel, egy nem különösebben nagy összegű kölcsön fejében, 5000 rajnai forint készpénzért, 10 évre megszerezte a család edelényi domíniumát, együtt a hozzá tartozó Sáppal és Finkével.³² Az üzlet igazi háttere nem ismert, csak annyi bizonyos, hogy a kontraktus Rákóczi Ferenc igen sürgős anyagi nehézségeire hivatkozik („... Quod Nos urgentissima adacti necessitate perceperimus...”). A szerződés passzusaiiban benne foglaltattat a birtok növelésének lehetősége és a birtokon való építkezés joga is,

³¹ Mária-Magdaléna de Saint-Croix márkinő spanyol felmenőkkel is rendelkezett. A Csillagkeresztes Dáma címre pályázó unoka legalábbis erre hivatkozik. Forgách Ludmilla folyamodványának kancelláriai előterjesztésében ez áll: „... Mein Großvatter war der General Major Baron v. Lillier in Lotharinger, und meine Großmutter die Marquisen v. Santa Cruce, beyde von einen ureltern Lotharingisch. und Spanischen abstammen...” Vagyis spanyol ősei után így akár Santa Cruz is lehetne... A kivonat eredetije a Rend ausztriai steyeregi levéltárában (Steyregg, Archiv des Sternkreuzordens, Matrikelbuch Nr. 5, Akte, Ludmilla Gräfin Esterhazy), az erről készült másolat az MNG Adattárában található. Vö. a 11. számú lábjegyzettel.

³² MOL Dessewffy család levéltára, P 86 51. cs. Fasc. H. f. 3. Ugyanezt erősíti meg később a birtokkal foglalkozó peranyaghoz mellékelt emlékeztető feljegyzés is: „1700. die 17. Decembris Princeps Franciscus Rakoczi, Baroni Joanni Francisco L'Huillier Summa florein 5000 concessa Eidem libera aedificandi facultate pro Anni 10 inhypotecat. Hoc vero Notam incurrente.” MOL Dessewffy család levéltára, P 86 E. I. 27. f. 13.

ami azt feltételezi, hogy L’Huillier „biztosra ment”, legalábbis elképzeléseiben, hosszabb távra tervezett. Akkor még nem tudhatta, hogy Rákóczi Ferencsel, mégha csak üzleti kapcsolatba is kerülni, nem jó ajánlólevél a bécsi hatóságok előtt; a magyar főúr nem sokkal később bekövetkezett elfogatása magával rántotta L’Huillier-t is: meggyanúsították, és 1701 áprilisában, amint az ismeretes, többedmagával együtt letartóztatták.

Mint néhány hónappal később kiderült, ártatlanul. Lukinich Imre Rákóczi felségáru-lási peréről szóló monográfiája szerint L’Huillier-t a Rákóczit feladó Longueval keverte gyanúba, az ő feljelentése miatt került a császári hatóságok látókörébe.³³ Persze a gyanút nyilvánvalóan erősítette a zálogszerződés is, amelyről bizonyosan tudomást szereztek a császári hatóságok. Lukinich azt írja a kérdésről, hogy Rákóczinak, mindenekelőtt társasági szinten alakulhatott ki jó kapcsolata a szomszédos helyőrségekben állomásoztatott császári regimentek tisztjeivel, amitől a későbbiekben remélt politikai hozadékot. De a császári tisztek azért is sűrűn megfordulhattak udvarában – írja Lukinich –, hogy felesége találjon szórakozást, kellemes időtöltést a németül és franciául társalgó tisztek társaságában. Vélhetően, így kerülhetett L’Huillier is a leendő fejedelem közelébe.

A letartóztatottat Bécsbe vitték. Kihallgatására – ez egy későbbi utalásból derül ki – valamikor májusban került sor, a hatóságok számára személye azonban nem volt különösebben érdekes, s a továbbiakban nem is nagyon foglalkoztak vele.³⁴ Börtönéből egész idő alatt ártatlanságát bizonygatta, s több folyamodványban követelte szabadon engedését, becsületének helyreállítását s természetesen anyagi kárpótlást.³⁵ Végül ejtették ellene a vádat, szabadon engedték³⁶; szűk két héttel Rákóczi bécsújhelyi szökése előtt, 1701. október 29-én, közel hét hónapos fogság után, Szluha Ferencsel³⁷ együtt elhagyhatta bécsi börtönét.

1702 februárjában érkezett meg Kassára, ahol azonban Octavius Nigrelli főkapitány, kétségbe vonva a Drischberger főhadbiztos által kiadott útlevél hitelességét, letartóztatta, s hogy mi tegyen a lefogottal, közvetlenül a Haditanácstól kért felvilágosítást és utasítást.³⁸ Jó két hónap múlva érkezett meg a tisztázó válasz, ami L’Huillier számára a felmentő határozat volt: a Haditanács 1702. április 20-i dátummal kiállított menlevelével hivatalosan is felmentették az összeesküvés vádjá alól,³⁹ majd pedig a május 20-i dátumú, Siegfried Leonhard Kürschner ezredhadbíró által aláírt határozattal az ügyet véglegesen

³³ Lukinich Imre: II. Rákóczi Ferenc felségáru-lási perének története és okirattára. I. k. Archivum Rákóczianum. (A továbbiakban: AR) Első osztály: Had- és belügy, XI. k. Budapest, 1935. (A továbbiakban: Lukinich 1935.) 21. o.

³⁴ Hadbírószági kihallgatásának más levéltári nyomát nem találjuk. Ezúton köszönöm Lenkefi Ferencnek szíves ezirányú (negatív végeredményű) nyomozását a feltételezett kihallgatási jegyzőkönyv megtalálására a Kriegersarchiv fondjaiban, mint ahogy köszönöm a L’Huillier-re vonatkozó egyéb Kriegersarchiv-beli adatokat is.

³⁵ „De l’Huillier, reducierter Rittmester bitt ihme seines Arrests zu eliberien, weilen er unschuldig sitze...” ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1701. p. 615. September No. 200.

³⁶ „N. Ö. Hof Canzlei erinert, dass der l’uilleier und Szluha des Arrests zu entlesen seindt dem Scharffenstein und Veigel aber Process vom Hof-Kriegs-Rat zu machen seie” ÖStA KA HKR Prot. Reg. 1701. p. 509. Uo. Prot. Exp. 1701 p. 674.

³⁷ Szluha bűne a vád szerint az volt, hogy tájékoztatta Bercsényi Miklóst Rákóczi elfogatásáról. Hogy L’Huillier letartóztatása és fogsága miért éppen vele közös, nem tudjuk. Szluha vázlatos életrajzát lásd: *Heckel-nast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi szabadságharcban? Életrajzi adattár.* S. a. r., kieg. és az előszót írta *Mészáros Kálmán.* (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8.) Budapest, 2005. 419. o.

³⁸ „...ob er zu Wien auf freien Fues seie gestöllet worden” – kérdezi a kassai parancsnok a Haditanácstól. Idézi: Lukinich 1935. 348. o. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1702. p. 103. Februarius No. 42.)

³⁹ MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 24. 1–10. f. 1. Külzetén: „Testimonialis et absolutionalis super indemnitate Baronis de L’Huillier tempore Rebellioni Rakociziani”.

is lezárták.⁴⁰ Az elszenvedett veszteségekért L'Huillier azon frissiben⁴¹ elégtételért és ismételten és sokadszorra, becsületének teljes helyreállításáért s legfőképpen (anyagi) kárpótlásért folyamodott. Amit Kürschner hadbíró absolutionalisa után meg is kapott; 1702. július 5-i határozatával a Haditanács a kérést a legteljesebb támogatásban részesítette, és az Udvari Kamarát L'Huillier anyagi kárpótlására utasította.⁴² Miután helyzete tisztázódott, anyagi kárpótlást kapott, becsületét helyreállították, L'Huillier visszatérhetett időközben Itáliába vezényelt ezrede kötelékébe.

A Hessen-Darmstadt vértések az itáliai hadszíntéren, Savoyai Jenő főserégében, a lombardiai és a piemonti hadműveletekben vettek részt. Részesei voltak az 1701-es esztendő két nagyobb, franciák felett aratott győztes csatájának (június 6. Carpi, szeptember 1. Chiari), 1702-ben a Buscoldónál, majd Santa Vittoriánál és a Pó mellett vívott csatáknak, majd augusztus 15-én Luzzaránál az esztendő legjelentősebb, kimenetelét tekintve eldöntetlen összecsapásának. A csatában a korabeli híradások szerint a Darmstadt vértések közül különösen bizonyos Saint-Amon kapitány és Werter alezredes tüntette ki magát. 1703-ban ugyancsak a Pó mentén folytatódtak a harcok, Ostigliánál csaptak össze sikerrel az ekkor már Starhemberg Guidó vezette császári csapatok a franciákkal. Az év hátralévő részében s még 1704-ben is inkább manőverezéssel folytatódtak a hadműveletek, majd a Tirolt fenyegető franciák ellen az egész itáliai császári haderő Piemontban és Lombardiában, mintegy gyűrűt alkotva, a fenyegetett tartomány védelmére rendezkedett be.

Nem változott a helyzet lényegében 1705-ben sem. Egy nagyobb összecsapást jegyez az ezred krónikája ebből az évből, amelyet Cassanonál vívtak meg. A csata, nem először az itáliai hadszíntéren, eldöntetlenül végződött. Viszont itt találjuk az első írásos nyomot L'Huillier itáliai működéséről. A cassanoi csatában tanúsított bátorságáért és a korábbi, a török elleni háborúban való hosszú és vitéz szolgálataiért, Savoyai Jenő felterjesztésére József császár aláírásával dicsérető oklevelet kapott.⁴³ Hogy mikor érkezett meg ezredéhez, nem tudjuk pontosan. Annyi bizonyos, hogy aktív századosi kinevezése 1702. május 10-i keltezésű⁴⁴, így valószínűleg azon nyomban, hogy ügyét lezárták, ezredéhez sietett, mert 1704-ben, szabadságoltatásáért folyamodván már úgy ír, hogy rég látott családjához szeretne menni. Hogy közelebről hová, nem jelzi.

Az itáliai hadszíntér egyik legnagyobb csatáját 1706-ban, Torino mellett s magában a városban vívták a szembenálló felek. Savoyai Jenő 20 000 fős császári seregének mintegy 3000 lovasa között ott volt három svadron L'Huillier ezredéből is. Az ezred ekkor már

⁴⁰ Uo. f. 3. A Joó Tibor által említett Breslau és Darmstadt, mint fogvatartási helyek, talán félreolvasásból adódnak.

⁴¹ „Johann Frantz L'Huillier aggregierter Rittmeister bei dem alt Hessen-Darmbstatistischen Regiment, bitt Ihme, weil er wegen des Ragoczi 7 Monat unschuldiger Weis in Arrest gesessen, und hernach wieder entlassen worden, ein Absolutorium zu Salvirung seiner Ehr zu ertheilen, dann eine von denen beim Hohenzollernischen Regiment aufrichtenden zwei neuen Compagnien zu conferieren, mithin der Kais. Hofkammer zu intimieren, dass Sie Ihme die wehrender seiner Gefangenschaft verzehrte Gelder refundieren wolle. – Beschaidt: Dem Supplicanten wiederumb hinaus zugeben, welcher wegen dieses Absolutorii sich bei dem Judice cognitionis anzumelden haben und hinführo seine Anbringen der Ordnung nach zu unterschreiben wissen wird. – Rastinger. Wien den 4-ten April 1702.” Idézi: *Lukinich* 1935. 348. o.

⁴² „Johan Frantz L'Hullier aggregierter Rittmeister unter dem alt Darmbstatistischen Regt. beklaget sich, dass er wegen des Fürsten s Ragoczy sieben ganzen Monath aufm Peten dahie jedoch unschuldiger weise Arrest habe ausstehen und in grosse Schulden steken müesse, bitte daher ihm die Gelder, die wehrenden Arrest verzöhret, wiederumb refundieren und das behörige hirüber der Kais. Hofkammer intimieren zu lassen. Beschaidt: der Löbl. Kais. Hofkammer mit Nachtruck und Freundschaft bester massen zu recommendieren. Locher Wien, 1702 den 5-ten Juli. 1702.” ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1702. p. 413.

⁴³ Az indok elsősorban az elmúlt török háborúban, illetve a folyó toscanai hadműveletek során tanúsított helytállása, érdemei, külön kiemelve a cassanoi ütközet. MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 24. f. 2.

⁴⁴ ÖStA KA HKR Bestellungen 15. doboz. 3190.

új tulajdonosa, az ezidőtájt éppen a magyarországi hadszíntéren, a kurucok ellen tevékenykedő Ditrich de Glöckelsberg tábornok nevét viselte. A szeptember 7-én megvívott csatában a császári sereg győzött, és jelentős hadizsákmányra is szert tett. Lombardiában és Piemontban ezután alábbhagytak a harcok. A rákövetkező évben a császári sereg okkupálta Nápolyt, s némi zavaros átmenet után, Grimani kardinális rövid életű alkirályságát követően a Nápolyi királyság a Habsburg Birodalom részévé vált.⁴⁵ A városba egy gyalog- és egy vértesezred vonult be, a lovasezred az ekkor már Johann Georg Caraffa⁴⁶ vezérőrnagy nevét viselő regiment volt, és nem lehet kétségünk, maga L’Huillier is a bevonulók között lovagolt.

Az 1707-es bevonulás Nápolyba a Caraffa ezredet hosszú időre a városhoz kötötte, jelenlétük közvetlen támaszul szolgált VI. Károly nápolyi alkirályai hatalmának. Az 1711-es békekötésig valójában „megszálló erőként” működtek, álltak a nápolyi alkirály szolgálatában, közben Sziciliában is megfordultak. Nem váltottak helyet az utrechti béke után sem, attól kezdve Nápolyban mint „Friedens-Garnizonban” tartózkodtak, egészen az 1716-ban kirobbant újabb török háborúig.

Ezekben az években (1703-tól) a Darmstadt vértések parancsnoka Cristoph Wenker ezredes volt, őt 1706-ban de la Vyne alezredes váltott fel. Utóbbi még ugyanabban az évben, Capua bevételénél elesett, az ő helyére ekkor Stephan Kinsky ezredes került. A változások közvetlenül is érintették L’Huillier személyes sorsát, karrierjét, így lépdelhetett előre a ranglétrán, s nyerhetett új és újabb beosztásokat. Őrnagyi kinevezése és beosztásba helyezése (egyik pontos időpontja sem ismert) is ilyenén módon, de la Vyne ezredesi kinevezése folyamányaként született, majd tovább, az 1711-ben kapott alezredesi rangja és beosztása is. Rá egy évre Stephan Kinsky távoztával, alezredesként, már ő a Caraffa ezred vezénylője. Ezredesi kinevezését 1717-ben nyerte el.⁴⁷ Amikor már többször is említett folyamodványaiban érdemeit sorolja, a Darmstadt vértések fentebb taglalt lombardiai, piemonti, toscanai, nápolyi, szicíliai harci tetteit sajátjának tekinti.⁴⁸

Ezeket az itáliai éveket L’Huillier többnyire az ezreddel együtt töltötte. A folyamatosan Nápolyban tartózkodó ezredtulajdonossal, Caraffával az 1712-es ezredparancsnoki kinevezése után, beosztásából fakadóan élénk levelezésben állt. Caraffa időnként németül, máskor franciául vagy olaszul írt levelei az ezred körüli ügyekről szólnak; főleg pénzügyi és személyi kérdésekről, ezredtulajdonosi direkt utasítások a Haditanács rendeletei kapcsán, másrészt L’Huillier kötelező jelentéseire adott ezredtulajdonosi reflexiók. A levelek címzettje az akkori iránytanhoz igazodva: „Monsieur Monsieur le Baron de L’Huillier Lieutenant Colonel du Regiment Courassiers de Gnral Caraffa”. L’Huillier a maga leveleit többnyire katonásan így kanyarintja alá: „Baron L’Huillier von Edeleny Obrist-Leutenant”.⁴⁹

⁴⁵ Az itáliai harcokra s benne a Caraffa ezredre történő utalásokkal lásd: *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen (Geschichte der Kämpfen Österreichs)*. Herausgegeben von der Kriegsgeschichtlichen Abteilung des k. u. k. Kriegsarchiv. Wien, 1891. (A továbbiakban: *Feldzüge*) X. k. 146–147. o.; XI. k. 156–196. o.

⁴⁶ Az ezredtulajdonosi jogot a vezérőrnagy még az előző évben kapta meg, amit aztán egészen 1743-ig, haláláig megtartott. *Wrede III/2*. k. 573. o. Caraffa később hercegi rangra emelkedett, s hosszú éveken át a család őshonos városában, Nápolyban tartózkodott.

⁴⁷ A kinevezés dátuma 1717. május 21. MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 24. f. 10.

⁴⁸ „Postea Sub Regimine Catafractorum quondam Principis Georgii Hessen Darmstadt nunc vero Generalis de Caraffa ab officio Signiferi ad majora gradatim munia usque ab officium colonelli ac demum generalis vigiliarum prefectus promotus quadraginta second annis continuis in omnibus Lombardie, Pedemonti, Neapolis et aliarum Provinciarum pugnans, obsidionibus et conflictibus, quibus memoratum Regimen Caraffianum interfuit debito cum fervore plurima et utilia praestiti Servitia, quo tempore servitorum meorum quadraginta annis continuis prestitorum apparatu meo...” Uo. f. 54.

⁴⁹ A levelek a MOL Dessewffy család levéltára, L’Huillier iratai között (P 87 4. cs. No. 3) található.

Nápolyból a Caraffa vérteseket az újabb török elleni hadjárat szólította ki. Az ezredet 1715-ben rendelték vissza Magyarországra, Horvátországon keresztül, onnan négy svadronjukat előbb Csehországba vezényelték egy parasztmozgolódás lecsendesítésére, majd Dél-Magyarországra, a leendő hadműveleti terület közelébe. A Habsburg Birodalom 1716-ban, Velence szövetségeseiként lépett hadba a törökök ellen; a háború célja Habsburg részről a Temesköz visszaszerzése volt. A törökök 150 000 fős armárával az év nyarán lépték át a Szávát, a két birodalmat elválasztó határfolyót.

Savoyai Jenő velük szemben felálló, több mint 120 000 főt felvonultató seregében, a 19 vértesezred egyikeként táborba szállt a Caraffa regiment is, élén L’Huillier – ekkor még – alezredessel. A hadjáratban Savoyai Jenő hadvezéri pályájának talán legfényesebb győzelmeit aratta, Péterváradnál 1717. augusztus 5-én, rá két hétre, Belgrádnál. Habsburg kézre került a város és a vár is. Belgrádnál különösen a lovasság tüntette ki magát a vár felmentésére indított török támadás visszaverésében. A véres csatában a Caraffa ezred is súlyos veszteségeket szenvedett, az ezrednek erre a harci tetterre s természetesen a parancsnok helytállására hivatkozik majd L’Huillier nem sokkal ezután kiállított, fentebb már említett ezredesi diplomája is.⁵⁰ A csatában, a Caraffa ezred katonájaként, zászlósként, ott volt már az utód, az ifjabb L’Huillier is. A fiú súlyos sebesüléseket szerzett⁵¹ – ez a későbbiekben majd ugyancsak hivatkozásként, családi érdemként szerepel. Ebből az ifjú L’Huillier felépült, de nem sokkal később Maximilian Petrasch tábornok Zvornik ellen végrehajtott szerencsétlen vállalkozásában életét veszítette, ami az egyéni tragédián túl nagyon stratégiai irányváltoztatást is rákényszerített a L’Huillier családra. Ezt a háborút a pozsarevacai béke (1718. július 21.) zárta le, amelynek eredményeként, a Temesköz visszacsatolásával nyerte vissza Magyarország hajdani területi egységét. A Caraffa vértések ezt követően Magyarországon táboroztak; 1720-ban az ezred mind a 12 „közönséges” és 1 karabélyos százada Nyitra vármegyébe vonult téli szállásra.⁵²

L’Huillier 12 éven át, 1724-ig állt a Caraffa vértések ezredesi posztján. Utódként nem kisebb személyiség követte, mint a nagyhirű Batthyány Károly József ezredes, a XVIII. század közepének egyik legkiválóbb magyar katonája és politikusa. Amikor távozott az ezredtől, L’Huillier nem hagyta ott a hadsereget, katonai-közigazgatási álláshoz, hátországi státushoz jutott. Az udvar nyilvánvalóan respektálta négy évtizedes katonai múltját, és afelől sem lehet kétségünk, hogy ehhez a jutalomálláshoz az évtizedek során felhalmozott kapcsolati tőkéje is hozzásegítette. A XVIII. század eleji Magyarországon számos, a török időkből örökölt, ekkorra valójában már csak látszat értékű hátországi katonai státus létezett, amelyeknek azonban sem konkrét szerepük, sem hadi jelentőségük nem volt, a kinevezetteknek azonban mégis fontosak voltak, mert cím, mellé talán bizonyos presztízst jelentettek, s egyben helyet a katonai nomenklatúrában, valamint – bár a tényleges rangjuknak kijáró fizetéshez képest jóval csekélyebb – rendszeres pénzbeni juttatást is. Rangértéke s a „látszat státusokhoz” képest nagyobb jelentőségük is volt a kiemelt helyek, várak, erődítmények, nagyobb városok commendánsi beosztásainak. Ezeken a helyszíneken, békeidőben akár hosszabb ideig is, de akár csak a téli hónapokra, jelentős számú katonaságot szállásoltak el, főleg gyalogságot, gyakran több ezredből, külön zászlóaljanként, századonként. A nagyobb erődítmények egyben mintegy „kiképző központokként”

⁵⁰ MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 24 No 1–46. f. 10.

⁵¹ Az ifjú L’Huillier Belgrádnál elszenvedett súlyos sebesülését a csatáról szóló hivatalos veszteségjelentés is rögzítette: a „Specification der bei der Action vor Belgrad den 16 August 1717 sowohl todtegebliebenen alle blessierten und allhier mit Tomf benennen Herrn Stabs und Oberoffiziere” fejlécű összesítésben a Caraffa vértesezred részéről, mint súlyos sebesültet sorolják fel „Cornet Baron de L’Huillier”-t. Idézi: Feldzüge 16. k. 417–418. o.

⁵² *Demkó Kálmán*: Országos conscriptio és az állandó katonaság téli elszállásolása 1719–1720-ra. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1913. 105. o.

is szerepet játszottak. Háborús években itt összpontosították a verbuváltakat, akik itt sajátíthatták el a katonai mesterséget, majd kerültek tovább, fogadó regimentjükhöz. Itt szervezték meg s állomásoztatták az ún. „assent-compániákat” – nevezték őket „nationális compániáknak” is –, amelyek szükség esetén új regimentek magvát is képezhették. Többek között Győr, Komárom, Esztergom, Szolnok, Nagyvárad számított ilyen helyszínnek Magyarországon. Ilyen erődített helyeken őrizték a tartalék hadi készleteket, fegyvert, lőport, tüzérségi anyagot, így jelentős értékek fölött is diszponálni kellett. Ezeket az ügyeket, a hadi regula betartását, a katonák ellátását szervezni, esetleges adminisztrációikat intézni, kis létszámú hivatalaikkal a commendánsok, későbbi szinonimával: helyőrségparancsnokok voltak hivatottak.⁵³ L’Huillier is ilyen helyőrségparancsnok lett. A Haditanács 1725. április 24-i keltezésű kinevezésével megkapta az eperjesi commendánsi posztot. A kinevezésben egyben perspektívát is kínáltak számára, amennyiben a Bronkhausen ezredes aláírta okiratban ígéretet kapott, hogy Eger vagy Nagyvárad commendánsi posztja megüresedése esetén őt fogják kinevezni. Az eperjesi commendánságért első hadnagyi havi díj járt,⁵⁴ az egri vagy a váradi kapitányság magasabb presztízsűnek számított, magasabb havidíj is járhatott érte, ezért is óhajtotta olyannyira, mert még 1727 novemberében is az egri commendánság megszerzéséért folyamodott. Kérélmé meghallgatásra talált, négy év eperjesi commendánság után, 1728 márciusában már „Commandant zu Erlau” címmel szólítják meg. Közben pedig rangban is előre lépett: 1726-ban megkapta vezérőrnagyi kinevezését.⁵⁵ Az előrelépés az olyan szokatlanul hosszú békeperiódusban, mint amilyen az 1720-as évtized volt, nem éppen szokványos történet. Úgy tűnik, ezekben az években a katonai építkezések körül sürgölődött. 1728 júniusában is, amikor élete utolsó útjára, Bécsbe indult, s ahol – Joó Tibor szerint – az egri vár kijavításának⁵⁶ ügyében szándékozott instanciázni. Már a visszafelé úton volt, amikor megbetegedett, és Pozsonyban megállni kényszerült. 1728. július 9-én ugyanott íratta meg végrendeletét,⁵⁷ és ott is halt meg, két nap múlva, július 11-én.⁵⁸

Nem fejtjük fel végrendelete teljes szövegét, csak hadtörténeti relevanciájú passzusaira térünk ki. Ezekben L’Huillier katonai ingóságairól rendelkezik, ruháiról, fegyvereiről. Elsőszámú „katonai örökösének”, vejét, Forgách Ferencet tekinti, őrá hagyta legértékesebb tárgyait, legértékesebb öltözetét, mives puskáinak, pisztolyainak, kardjainak java részét. Jussolnak a tágabb család katonái is, unokatestvérei, Louis de Chabot kapitány és Simon Nicolaus L’Huillier. Rájuk ugyancsak egy-egy öltözet és fegyverek maradtak, sőt, a katona örökösök megtisztelő sorába emelte ifjú másodunokaöcsét, Simon-Nicolaus idősebbik fiát is. És távolabbra is tekintett: leányára, Teréziára testált egy művészi kivitelű pisztolypárt és egy ezüst berakásos puskát, azzal, hogyha házasságából fiú utód születik, majd annak adja át. Amint tudjuk, Forgách Teréziának csak leányai születtek... Érdekes

⁵³ E rendszer kialakításáról, a tervekről lásd: *Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg birodalom haderejébe. 1600–1700.* Budapest, 2004. 172–179. o.

⁵⁴ Külzetén: „Resolutio Regiae, qua mediante Baron de L’Huillier in Commandantem Eperjesiensem cum Salario supremi Leutenantí, de A. 1725 Apr. 24.” MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 24. 1–10. f. 34.

⁵⁵ Uo. f. 36.

⁵⁶ 1728-ban az egri vár valóban rúd állagú lehetett. Egy 1753-ban készült hadmérnöki jelentés is leomlott bástyákról, dőlt falú, beomlott tetejű épületekről, nagy halmokban heverő szemétről írt. A jelentés szerint a várbeli kaszárnya 100 férőhelyes, volt még parancsnoki lakás, illetve 3 tiszt lakás. Feltehetőleg a parancsnoki lakást lakta hivatali idejében L’Huillier generális is. *Markó Árpád: Eger vára 1753-ban. Hadtörténelmi Közlemények, 1928. 1. sz. 33–35. o.*

⁵⁷ Hivatalos német nyelvű példánya: ÖStA KA HKR Verlassenschaften 1728. No. 481. A végrendelet egyik másolati, feltehetőleg a vármegyei példánya lelőhelyének Joó Tibor a Miskolci Állami Levéltár, Acta Politica: Fasc. I. No. 50-et jelölte meg. A családi levéltárban archivált példánya: MOL Dessewffy család levéltára, P 86 51. csomó, Fasc. H. 3. Lásd még a 13. sz. lábjegyzetet.

⁵⁸ „Anno 1728, in Monath Julius ist gestorben: [...] den 11. [...] Johann Franz de L’Huillier gewester General Weldt Wachmeister und Commandant der Westung Erlau. Alt 60 Jahr.” Idézi: *Joó 1968. 206. o.*

ugyanakkor, hogy legfőbb tisztí jelképét, aranyfejű botját nem valamelyik katona utódra, hanem feleségére hagyta.

Joó Tibor említett cikkében a végrendelet körüli elhúzódo eljárásról, vitáról ír, amely Erdődy Gábor egri püspök, illetve Pállffy Miklós tábornagy, nádor között zajlott, szerinte azért, mert mindketten meg akarták szerezni az elhalt ingóságait. A végrendeletben foglaltak érvényesítése ennél azért bonyolultabb, szabályokhoz kötött procedúra,⁵⁹ s nem egyszerű versengés a javakért. Katona esetében pedig a Haditanácsnak, illetve a végrendeletekkel (is) foglalkozó Hofgerichtsratnak voltak törvényes előjogai, mindenekelőtt az elhunyt ingóságaiból, a kincstárral szemben fennálló esetleges tartozások kiegyenlítésére. Mindaddig, amíg az eljárás nem fejeződött be (amíg – akkori szóhasználattal – a végrendeletet nem *publikálták*, amire katona esetében a fentebbi hivatalnak volt joga), addig sem az egyéb kedvezményezettek, sem a hozzátartozók nem juthattak hivatalosan tulajdonon belülre. Lülíer végrendelete Pozsonyból Egerbe került, az egri káptalanhoz, ahol azt augusztus 11-én Kiss István és Kapy Zsigmond kanonokok pecsétjükkel hitelesítették. Augusztus 28-án az özvegynek átadták a testamentum egy másolati példányát, ezzel a benne foglaltak a magyar törvények szerint érvénybe is léptek. Hátra volt azonban még a katonasági „kihirdetés”, amire Bécsben, szeptember 28-án, az elhunyt ágense jelenlétben került sor. Úgy tetszik, L’Huillier-vel szemben a kincstárnak is lehettek anyagi követelése, mert az Udvari Haditörvényszék arra hatalmazta fel Pállffy Miklóst, hogy „szelíd erőszakkal”, de hajtsa végre L’Huillier Egerben maradt ingóságainak lefoglalását, amit a hatóságok meg is tettek; az egri lakásra, benne az ingóságokkal, pecsét került. Az ügy még hónapok múlva sem ért véget, az özvegy még 1729 áprilisában is azért folyamodik az Udvarhoz, hogy az egri lakást szabadítsák fel a pecsét alól, és az ott lévő ingóságokat, ahogy arról a végrendelet rendelkezett, adják ki neki.⁶⁰ Eddig ismert a történet.

Mindez azonban már post mortem zajlik. Ennyi összegezhető Jean-Francois L’Huillier, alias Lülíer János Ferenc, katona pályafutásáról és annak tanulságairól. Katonaként el érte, s talán túl is teljesítette azt, amire predesztinálva volt. Közlegényként kezdte és generálisként fejezte be. Amit ehhez a számára végül is idegen közegben még hozzátett társadalmi emelkedés és vagyoni gyarapodás formájában, minőségében felér katonai előmenetelével. Mint láttuk, Magyarországon a Rákócziaktól zálogba vett birtokkal eresztett gyökeret, s nem kis erőfeszítésbe került, már a kuruc szabadságharc leverése után, az 1710–1720-as években, amíg az edelényi majd a cserépi uradalmat sikerült valóságos családi vagyonná alakítani – kitartással, minden bizonnyal jó szervező készséggel, jelentős anyagi ráfordítással s persze szerencsével, pénzügyi zsonglörködéssel. A cserépi uradalom, amelyhez Cserépváralja, Tard és a pusztatelkes Bábolna tartozott, volt a jelentősebb birtok, ezt L’Huillier Orlik Károlytól szerezte 1724-ben. Az edelényi uradalom, hivatalosan királyi adományként való végleges megszerzéséért 24 583 forintot kellett fizetnie a kincstárnak, maga a kastély építése – egy későbbi értébecslés szerint – több mint 44 000 forintra rúgott. Ekkora összegeket csak hitelekkel fedezhetett, folyamatosan adósságokat görgetett, likviditását csak újabb hitelekkel biztosíthatta. 1728. január 1-jén is, 6%-os kamatra 3000 forint kölcsönt vett fel unokatestvérétől, Louis de Chabot-tól,⁶¹ amire, mint fentebb utaltunk rá, végrendeletében is kitért. Vagyonát, az edelényi és a cse-

⁵⁹ *Ságvári György*: Magyar nyelvű és magyar vonatkozású 18. századi katonai végrendeletek a bécsi Hadilevéltárban. In: *Fülemile Agnes* (szerk.): Történeti forrás – Néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 2006. 245–255. o.

⁶⁰ A végrendelet körüli huzavonáról Joó Tibor (*Joó* 1968.) a következő Kriegsarchiv-beli jegyzetekre hivatkozik: Ind. 603., 1034., 59.; 9. kötet 1138., 1175., 1190., 1372., 1428., 1728., 1522., 1542., 1409. Ind. 607., 470., 611., 613. (Magunk sem ezek pontosságát, sem tényleges létezését nem ellenőriztük.)

⁶¹ MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 24. f. 140.

répvári uradalmat 1721-ben az 7698 rajnai forintra, a cserépvári uradalmat pedig 40 000 forintra taksálták adományozásnál.

Az uradalom zökkenőmentes fiági öröklését a L'Huillier fiú korai halála bonyolította meg. Emiatt kellett fiúsítani leányát, Teréziát.⁶² Írásunknak nem témája hogy a tengerikígyóként tekerdő családi és oldalági birtokpercek, egyességek, végrendeletek útvesztőiből a vagyoni karrier történetét is felvázoljuk, noha érdekes a párhuzamosság, a két egymás mellett zajló és egymást feltételező folyamat.⁶³ S ehhez még vegyük hozzá társadalmi státusának, nemesi rangjának megerősítését: a magával hozott, ám Magyarországon és a Habsburg Birodalomban kevésbé értékelt „liber bárói” rangot 1714-ben valódi bárói ranggal válthatta fel. Mindehhez megkapta a magyar honosságot: VI. Károly 1715. évi dekrétuma 135. cikkelye, 19. &-a alapján indigenátust nyert, amiről a testimonialist Pálffy Miklós nádor az év március 31-én látta el kézjeggyével.⁶⁴ Ugyanazon év október 17-én kelt oklevéllel pallosjogot és kegyúri jogot kapott a cserépi és az edelényi uradalomban.

Katonai, vagyoni és társadalmi előmenetele hármasságában lehet értékelni azt az érvrendszer is, amely a fentebb már többször hivatkozott, 1720-as években írt folyamodványaiából élénk tárul. Többnyire mindenikben ugyanaz a tényanyag, némelyikben apró ténymagokkal is megtoldva. A fő hivatkozási alap a katonai érdem, a vitézség,⁶⁵ és nemcsak az övé. A dicsőség mezején szerzett saját érdemeihez hozzáírja tágabb családjáét is, fia, testvére, unokaöccsei és veje érdemeit. Legelsőként is fiáét, aki, mint fentebb láttuk, zászlósként Zvornik alatt esett el 1717-ben. Róla szólván így ír: „azonfelül volt egy fiam, már zászlótartó, akit, nagy fájdalomra, legszentebb Felségetekért Zvorniknál elesvén, elvesztettem”. Másik folyamodvány-változatában részletesebben is leírja: „Nem hagyhatom említés nélkül, hogy az én egyetlen fiam, aki az elmúlt török háború idején mint zászlós, Belgrád ostrománál harcolt, és ott szerzett súlyos sebeiből felgyógyult, azután egy összecsapásban, ellenséges kard által vesztette életét Zvorniknál.”⁶⁶

Érdem, hogy unokatestvére, Nicolas ugyancsak katona volt, s amint írja róla, ő is a „Karaffa ezredben” szolgált 25 évet (más alkalommal 30-at ír). A báty rangban valószínűleg kapitányságig vitte, igaz, néhol főhadnagyként említi. S hogy teljes legyen a paletta, a családi érdemek közé sorolja veje, Forgách Ferenc katonai érdemeit is, aki, mint tudjuk, kapitányként a Caraffa ezredben éppen az ő ezredesi kompániáját vezényelte.⁶⁷

E folyamodványokban a másik hivatkozási alap az anyagi veszteség, ami a háborús évek alatt őt és családját érte. Tárgyi-anyagi veszteségei között felsorolja a tatároknak saját pénzből kifizetett váltságdíját (*lytrum*), amellyel kiszabadulását lehetővé tette, to-

⁶² A 24. számú jelzetben szereplő emlékeztető szerint ennek hivatalos dátuma 1727. augusztus 8., az alábbi kivonattal: „Separatem possessionem Edelin Baron J. F. L'Huillier et per eum filiae suae Theresia nuptae Francisco Forgách, successibus quibus ipsorum universis masculis quidem perenaliter, et cum anni sine Regio, foemini vero sexus hominibus prae attacta summa Fl. 5000 praetio item Necessarium Aedificiarum et utilinís Meliorationem electa attamen in salva Aquisitori pro suo.” MOL Dessewffy család levéltára, P 86 E. I. 27. f. 13. A királyi megerősítés okirati példánya: MOL Dessewffy család levéltára, P 86 34. cs. L. I. 24 f. 5–6. Az eljárásért 2083 arany forintot kellett a kincstár számára leróni. MOL Dessewffy család levéltára, P 88 16. cs. Ser. II. No. 44 f. 30.

⁶³ Vö. *Kurucz György*: i. m. (Megjelenés alatt.) A birtokperekre vonatkozó levéltári anyagokat lásd: MOL Dessewffy család levéltára, P 86 E. I. 23.; P 86 E. I. 27.; P 86 F. I. 7. L'Huillier feleségének, Maria Magdaléna de Saint Croix-nak latin, illetve német nyelvű végrendelete férje 1728-as halálát követően készült, benne számos, a birtokra utaló adattal. Vö. MOL Dessewffy család levéltára, P 86. L. I. f. 63–66.

⁶⁴ MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 24. No. 1–46. f. 9.

⁶⁵ Uo. Hivatkozásaiban alattvalói hűségének, császári hadseregbeli büszkeségének hangsúlyozására is módot talál: „...prout unum fidelem, cordatum virum et verum caesareum militem decet...”

⁶⁶ Uo. f. 54. „...Non praetermittio unicum meum filium postremo bello Turcico vexilli-ferum, post resanationem gravium eius vulnrum sub vexillo suo in obsidione Albae Graecensis acceptorum, in conflictu deinde Zvornikiensi hostili glande necatum...”

⁶⁷ Uo. f. 55.

vábbá hogy ezalatt hadi felszerelésitől (*bagasia, apparatus bellicus*) is megfosztották.⁶⁸ Természetesen anyagi kárvallottja a Rákóczi-szabadságharcnak (*tumultus, seditio* elnevezéssel) is. Hogy birtokait a kurucok felprédálták, családja menekülésre, száműzetésbe kényszerítették, abból, úgyesen, „politikai tőkét” kívánt kovácsolni.

S egyáltalán nem melleleg: Lülíer annak a 224 indigenának az egyike, akiket 1542 és 1715 között honfűsítettek Magyarországon. E családoknak – amint azt Szijártó M. István a XVIII. századi diéták kapcsán az indigenák magyarországi közéleti szerepéről megállapítja – csak egy kis töredéke költözött megszerzett magyarországi birtokaira.⁶⁹ L’Huillier e tekintetben tehát, mondhatni, teljesen atipikus; családja itt élt – igaz, neki másutt, a birodalomban nem voltak lakható birtokai, s nem viselt magas hivatalokat sem, ami esetleg Bécshez vagy más tartományokhoz köthette. Talán éppen ezért is, hosszú távra gondolkodott. Edelényi uradalmában, családi központnak szánva, felépítette a magyarországi barokk egyik legjelentősebb lakókastélyát. Ha így nézzük, Lülíer János Ferenc a rendi Magyarországba integrálódni akaró XVIII. századi „új földesúr”. Arra azonban, hogy mint újdonsült főrend, valóban belekóstolt-e a magyarországi politika sűrűjébe, hogy részt vett volna a honfűsítését követő évtized két országgyűlésén Pozsonyban, csak feltételezések lehetnek. Annyi bizonyos, hogy mind az 1722–1723. évi, mind a későbbi, az 1728–1729. évi diétára megkapta az invitációt.⁷⁰ 1728-ban pedig akár személyesen meg is jelenhetett a főrendi tábla ülésén, hiszen – már tudjuk fentebből – az országgyűlés helyszínén és napjaiban Pozsonyban volt, ahol is július 11-én hunyt el.

Ha messzebbre tekintünk, Jean Francois L’Huillier életsorsa felkínálja a párhuzamot az ellenoldali történésekkel, a korszak magyar származású „francia indigenáinak” hasonló módon zajló integrálódásával a francia társadalomba, Bercsényi László, a Dessőffyék, Polleretzkyék és mások franciaországi katonai karrierjének alakulásával.⁷¹ Egyben azt is láthatjuk, hogy mind a Habsburg, mind a francia térfélen, de szerte Európában a katonai karrierpálya kínálta az egyik legdirektebb lehetőséget az egzisztencia-teremtéshez, a társadalmi emelkedéshez s velük együtt az új helyen való társadalmi integrálódáshoz. Nyitott pályákról volt szó, ki-ki tehetsége szerint élhetett vele. Ezt tette a jövevény L’Huillier is a Habsburg seregben felkínálta lehetőségekkel, élt velük, s ezen keresztül, ilyen életpályával sikerült integrálódnia a XVIII. századi magyar nemesi társadalomba.

Azt is mondhatjuk: elért mindent, amit elérhetett.

Forgách Ferenc altábornagy

Forgách Ferenc az 1720-as évek elején tűnt fel a L’Huillier család és Edelény történetében. Katona volt, ekkor harmincas éveinek az elején járt, s mint már tudjuk, valójában beházasodott a családba, feleségül vette Jean-François L’Huillier lányát, Mária Teréziát. Élettörténete ezek után kapcsolódott Edelényhez és a L’Huillier családhoz.

Sok félreértésre adott okot, hogy a XVIII. század első felében a császári hadseregben két, nagyjában-egészében azonos életkorú, rokonsági fokon távoli unokatestvérnek számító, szinte azonos katonai életpályát befutott gácsi és gimesi Forgách Ferenc szolgált. Mindketten grófok. A félreértések nem kímélték a családtörténeti összefüggéseket sem. A

⁶⁸ Uo. f. 14. „...hostili item captivacione, detentione rerumque et bonorum meorum binaria direptione et amissione totius bagasiae et proprio aere et lytro facta mei liberatione ...”

⁶⁹ *Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792.* Budapest, 2003. 188. o.

⁷⁰ Az 1722–1723-as országgyűlési invitáció: MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 24. No. 1–10. f. 18.; az 1728–1729-es országgyűlésre: uo. f. 34.

⁷¹ A kérdéstről lásd többek között: *Zachar József: Idegen hadakban* (Budapest, 1984.), illetve *Tóth Ferenc: Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l’immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692–1815).* (Officina Hungarica IX. Budapest, 2000.) kötetek vonatkozó fejezeteit.

Forgách család történetét jegyző Bártfai Szabó László⁷² meg-megbicsaklik életrajzi adataik kezelésében, és különösen az örökösödési háborús tevékenységük kapcsán rendre össze is mossa kettejüket. A Kriegsarchiv aktáiból egyértelmű a két azonos nevű Forgách generális egyidejű létezése, és tevékenységük is szétválasztható, ám az is kiderül, hogy a korabeli regisztrátorok sem voltak mindig pontosak az életrajzi adatok kezelésében.⁷² A számunkra fontos Edelényben az idősebb Forgách Ferenc generális, teljes nevén gimesi és gácsi gróf Forgách Ferenc Xavér altábornagy a szereplő. A tíz évvel fiatalabb névrokon szintén gróf, de legmagasabb rangként *csak* vezérőrnagyi rendfokozattal rendelkezett. A kortársak azért alkalmaztak más megkülönböztetést is: az edelényi Forgách Ferenc zárójeles jelzője „huszár”, a fiatalabbé „dragonyos”, utalva arra, hogy előbbi Károlyi Sándor 1734-ben alapított huszárezredében, utóbbi pedig Koháry András, ennél egy évvel korábbi alapítású dragonyos ezredében szolgált. Használták megkülönböztetésül az „idős” jelzőt, amivel természetesen az edelényi Forgách Ferencet illették.⁷³

Az ifjabbik Forgách Ferenc, a dragonyos, akit a családtörténetben IX. Ferencként jelölnek, a korabeli nomenklatúrában magasabban jegyzett Forgách-ágból való. 1697-ben született és 1750-ben halt meg. Apja Forgách Ádám nógrádi főispán, nagybátyja az egykori kuruc tábornok, a száműzetésben meghalt Forgách Simon. Testvérei közül Forgách Ignác ugyancsak generális, gyalogezred tulajdonos, a XVIII. század első felének egyik leghíresebb magyar katonája. Ennek az ifjabbik Forgách Ferencnek a katonai pályafutása jelenleg kevésbé ismert, ami bizonyos: 1716-ban a Browne („Braunsche Regiment”) vértés ezredben zászlós,⁷⁴ 1720-ban ugyanott kapitány.⁷⁵ És ugyanott találjuk, még mindig kapitányként, 1726-ban is.⁷⁶ 1733-ban kerül a Koháry dragonyosezredbe, valószínűleg már törzstiszti beosztásba. 1741 után, az örökösödési háború éveitől kezdve már vezérőrnagyi rangban, Esterházy József gróf országbíró dunántúli katonai kerületi hadparancsnok mellett az egyik helyettesi posztot töltötte be.⁷⁷ Hivatala főként az inszurrekció és a hadkiegészítési ügyeit intézte. 1742 januárjában a Pozsony körüli vármegyék felkelőiből szervezett ezred vezetésével bízzák meg, ezért nyerhette el vezérőrnagyi kinevezését is.

A mi Forgách Ferencünkről, az idősebbikről, szerencsénkre, jóval bőségebbek az adatok. 1689-ben, más adatok szerint 1691-ben született. Apja, Forgách Farkas, alig 40 évesen, 1699-ben meghalt. Anyja Révay Eleonóra. Az ifjú Forgách („Forgách úrfi”) eszmélő pályafutása kurucként kezdődött, nem is akárhol, hanem II. Rákóczi Ferenc fejedelmi udvarában, inasként, az udvari emberek rangsorának legalsóbb fokán. Eme státusát egy levélből ismerjük, amely arra reflektál, hogy az ifjú Forgách fejedelmi hozzájárulás nélkül, családja rangjához és udvari emberi mivoltához méltatlan házasságot kötött, s

⁷² Lásd erről bővebben: Zachar 2004. 284. o.

⁷³ „...Persona Fidelis Nostris spectabilis ac Magnificis Comitibus Senioribus Francisci Forgách de Ghimes Regiminis Nostris Karoliani Vice-Colonelli...”

⁷⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1716. 808. p. recto, (július 8.) Bd. 501.

⁷⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1646. p. verso (október, nap nélkül) Bd. 534. Tehát nyilván téved a családtörténet, amikor ugyanőt, 10 évvel későbből, a Károlyi huszárezred őrnagyaként említi. Keveri a két Forgáchról a tényeket a Habsburg tábornoki karról a Kriegsarchiv kiadásában megjelent összeállítás is. Ebben a születési dátumok, és a vezérőrnagyi előléptetési időpontok is fel vannak cserélve. Eszerint: „Forgács v. Ghymes u. Gács, Franz Graf (1689 – 9. 5. 1750?), 1. 9. 1742 GFWM”; illetve „Forgács v. Ghymes u. Gács, Franz Xaver Graf (2. 10. 1697 – 1764), 27. 9. 1741 GFWM, 1754 mRv. 19. 7. 1752 FML.” In: *Antonio Schmidt-Brentano: Kaiserliche und k. k. Generale (1618–1815)*. Wien, 2006. 31. o.

⁷⁶ Egy 1726. augusztus 5-én kelt adománylevélben, mint a Browne vértesezred kapitánya, a népes Forgách familia katona tagjaival együtt, érdemeikre tekintettel (részben) visszakapják a kuruc Forgách Simon hűtlenség miatt elkobzott birtokait. *Bártfai Szabó* 1910. 590. o.

⁷⁷ Néhány latin nyelvű levele Károlyi Sándorhoz, illetve Ferenchez megtalálható a Magyar Országos Levéltár Károlyi család levéltára Missilis anyagában, tévesen besorolva a huszár Forgách Ferenc levelei közé. A levelek keltezési helye: Komját.

amivel sikerült is kivívnia a fejedelem haragját.⁷⁸ Az ifjú ara az alig 16 éves Hartl Terézia, a fejedelem közeli emberének, a kalandor Hartl János Erasmus Ferencnek a leánya.⁷⁹ A házasság kilenc éve alatt négy gyermeket nemzettek, azonban mindegyik gyermek korán elhalt, az elsőszülött György ifjú gyermekként, János és Ferenc még csecsemőként, a leánygyermek Eleonóra pedig 1717-ben. Forgáchnak ez a „rangon aluli házassága” kilenc évig tartott, Hartl Teréz 25 évesen, 1719-ben halt meg. Amikor Gimesi báró Forgách Ferencet 1719. március 12-én, Bécsben III. Károly grófi rangra emeli, feleségként még Hartl Terézia említetik.⁸⁰

Az özvegyen maradt Forgách Ferenc Xavér pedig csakhamar „beházasodott” a L’Huillier családba; második felesége L’Huillier Mária Terézia lett. A házasság időpontjaként a családtörténet 1720. június 9-ét jelöli meg.⁸¹ Mindenesetre az 1720-as években az após, L’Huillier, Forgáchot minden esetben vejeként (*gener meus*) említi.⁸² Mind az após, mind a vej a Caraffa vértesezredben szolgált, és nemcsak tisztársak és bajtársak, hanem üzlettársak is voltak. A házassággal pedig már mintegy „vagyonközösség” is létrejött közöttük. L’Huillier, mint fentebből már tudjuk, 1712-től 1724-ig volt az ezred parancsnoka, Forgách Ferenc Xavér kapitány pedig éppen az ő ezredesi kompániájának parancsnoka. Úgy is mondhatjuk, Forgách „apósi felügyelet alá” került. Egy patinás vértesezred kapitányi státusához jutni ezekben az években nem volt olcsó multság! Tiszta üzleti viszonyok között fizetni kellett érte, nem is keveset. Nem nagyon lehet kétségünk afelől, hogy Forgách a beosztáshoz mintegy apósi (vagy após jelölti) ajándékként juthatott, ingyen, s bizonytalanul feltételezhetjük azt is, hogy magához a századosi ranghoz is.

Hogy miderre ténylegesen mikor került sor, s egyáltalán mikor lépett Forgách a katonai pályára, nem ismert.⁸³ Rangvásárlásra az 1710-es években valószínűleg nem volt elegendő pénze, sem saját Forgách családi vagyona, sem a Hartl-hozomány nem biztosított fényes anyagi lehetőségeket, és az sem valószínű, hogy közlegénynek állt volna be bármelyik vértesezredbe. Ezt már életkora alapján sem feltételezhetjük. Vagyis marad az „apósi ajándék”, mint lehetőség. Ami tehát bizonyos: az 1720-as években végig a Caraffa vértesezredben szolgált kapitányi rangban. Ezt fentebb, L’Huillier folyamodványaiiban

⁷⁸ Amint a levél utalásból kitűnik, Forgách úrfi, „aki minden engedelmünk és hírünk nélkül ezelőtt egy-néhány nappal a maga inasságbeli kötelességét félretévén, udvarunktól elment – Homonnán légyen, s ott meg is házasodott; minthogy házassága nem rendéhez való: a kastélyban egy bizonyos helyet rendelvén néki, árestomban tétesse ötet Kegyelmed, sequestrálja ötet azon személytül, s továbbvaló dispositionkig ott tartsa, bennünket íránta tudósítván.” II. Rákóczi Ferenc leveleskönyvei. Levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Kiad. *Thaly Kálmán*. (AR III. k.) Budapest, 1874. 527. o. A Fejedelem Csáky Istvánnak írt levelében nevezett „Forgách úrfira”, mint lehetséges „mi emberünk” Forgách Ferencre, Mészáros Kálmán hívta fel a figyelmemet, amit ezúton köszönök.

⁷⁹ Hartl (neve Hartel, Hartli alakban is előfordul) János a császári seregben katonáskodott, onnan állt át a kurucokhoz, kassai commendáns, majd főmustramester lett, végül Rákóczi feleségének udvarmestere. Emigrációba is a fejedelemmel tartott, és ott, állítólag, szerepe lehetett volna egy potenciális, az emigráns kuruc vezérek ellen tervezett merényletben is. *Thaly Kálmán*: Pótlékok s betűrendes név- és tárgymutató II. Rákóczi Ferenc levéltára I. osztály 1–9. kötetéhez. (AR X. k.) Budapest, 1889. 121. o. és *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. III. k. Budapest, 1910. 463. o.

⁸⁰ Címeres levele: MOL P 95 Dessewffy család levéltára, 13. sz. D. I. f. 131.

⁸¹ *Bárfai-Szabó* 1910. 609. o. Forgách Ferenc és L’Huillier Mária Terézia házassági szerződése Nyitrán kelt, 1720 március 10-én. Az újdonsült férj a házasságba 10 000 forinttal lépett, amit részben meglévő, más részben majdan megszerzendő javai tesznek ki. ... (*in Bonis suis de praesenti sub Corona Hungariae possessis, & in futuro acquitandis...*) MOL P 86 Dessewffy család levéltára, 24. csomó, F. I. 34. f. 6. A szerződésre Tóth Áron hívta fel a figyelmemet, amit ezúton köszönök.

⁸² MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 24 No. 1–46. f. 63–64.

⁸³ Zachar említett munkájában a szolgálat kezdetéhez kérdőjelet tett, vagyis erre nézve minden bizonyossal nincs adat a Kriegsarchivban sem. *Zachar* 2004. 284. o.

már láttuk.⁸⁴ Bártfai Szabó László is ezt írja, igaz, az ő egyetlen erre vonatkozó adata 1729-ről szól.

A Caraffa ezred a török háborút követően, 1718 és 1724 között Magyarországon, 1724 és 1728 között Csehországban, 1728-ban Luxemburgban, majd ismét Csehországban állomásozott.⁸⁵ Nem ismert, hogy Forgách ebben az évtizedben az ezred történéseinek mekkora hányadában volt közvetlen részes. Az is elképzelhető, hogy státusa megtartása mellett fizetés nélküli tartós szabadságolást kért, amit hosszabb békeperiódusban, mint pénzkímélő gyakorlatot, a Kamara és a Haditanács is szívesen vett.

Életére, katonai pályafutására adatokban az 1733-al kezdődő idő sokkal gazdagabb. Ebben az évben robbant ki a lengyel örökösödési háborúként ismert európai konfliktus, melynek nyomán, 1733–1734-ben Magyarországon hat új huszárezred szervezésére került sor.⁸⁶ Ezek egyikében, Károlyi Sándoréban⁸⁷ találkozunk ismét Forgách Ferenc nevével. Az ezután következő szűk évtizedben Forgách életkeretét, majd a szó szoros értelmében a Károlyi huszárezred jelentette, előmenetele, törzstiszti karrierje pedig – amint alább látni fogjuk –, része lett Károlyi Sándor és különösen fia, Károlyi Ferenc hatalmi játékaiknak.

E ponton tegyük kis kitérőt, és vessünk egy pillantást a korszak ezredalapítási szokásaira, katonai-üzleti jellegzetességeire! A képlet viszonylag egyszerű: aki megfelelő anyagi kondíciókkal, a hatalom előtt jó (katonai) respektussal, s nem kevésbé, befolyásos támogatókkal rendelkezett, az Udvartól lehetőséget nyert, „megbízást kapott” ezred szervezésére, lényegében üzleti vállalkozásba fogott, befektető lett. Amíg a regimentet lábra állította, saját pénzét kockáztatta, a befektetés később – pénzben és/vagy jól kamatozó politikai tőke formájában – természetesen megtérülhetett, a befektetett pénz (vagy egy része) például a tisztai állások eladásából. Bevett gyakorlatnak számított, hogy a tulajdonos a regiment tisztai állásait mintegy licitre bocsájtotta, az így befolyt pénz közvetlenül csökkentette a kiadásokat. Optimális esetben ebből az üzletből akár 100 000 forint is befolyhatott. Valójában a rangot vásárlók is jól járhattak, mert ezzel a lépéssel mintegy tulajdont szereztek az ezredben: ők egy-egy kompánia tulajdonosai lettek. Eme tulajdonokkal a továbbiakban maguk is üzletelhettek, a század kasszájával (elvileg ellenőrzött keretek között, amúgy lényegében áttekinthetetlenül) maguk gazdálkodhattak, ha pedig kvietáltak, szabályos adásvétellel beosztásukat eladhatták.

Ebben az üzleti szeletben az ezredalapító Károlyi Sándor pénztárcájába azonban a vártnál valószínűleg kevesebb pénz csorgott vissza. Nem kis irigykedéssel kellett konstatálnia, hogy a vértesezredek ezredtulajdonosai a tisztai rangok kiárusításával milyen jó

⁸⁴ „... gener meus Comes Franciscus de Forgács Regiminis Caraffiani Capitaneus et mea Centuria commendans sub Sacratissima Majestatis Vestra Signis fidelissime militans.” MOL Dessewffy család levéltára, P 86 L. I. 24 No. 1–46. f. 55.

⁸⁵ *Wrede* III. k. 573–574 o.

⁸⁶ 1733-ban két ezred alakult meg, Hávor Miklós ezredesé és Splényi Gábor ezredesé, 1734-ben Károlyi Sándor lovassági tábornoké, Pestvármegyei József ezredesé és Ghillányi János ezredesé. A tulajdonosok egyben vezénylő ezredesei is a regimentnek, igaz, Károlyi Sándor csak papíron tölti be a posztot, erről lentebb még szó lesz. A hatodik Jovanovics Vince szerb metropolita „illir” huszárezrede, ennek vezénylője Magnus Helldorf ezredes.

⁸⁷ A capitulációt 1734. január 13-án szentesítette aláírásával VI. Károly. Később belőlük lett a birodalmi haderő 6. hadrendi számot viselő huszárezrede. Történetüket – benne számos, Forgáchra vonatkozó adattal – feldolgozta: *Pizzighelli, Cajetan*: Geschichte des k. u. k. Husar-Regimentes Wilhelm II., König von Württemberg Nr. 6. 1734–1896. Rzeszow–Wien, 1897. (A továbbiakban: *Pizzighelli* 1897.) A minket érdeklő évtizedre a háttér-történekekről – Károlyi Ferenc személyét középpontba állítva – különösen fontos: *Éble Gábor*: Károlyi Ferenc gróf és kora 1705–1758 – A grófi nemzetség levéltárának adatai alapján I–II. Budapest, 1893. (A továbbiakban *Éble* 1893.); Károlyi Sándor személyéről, szerepéről, korrajzzal: *Kovács Ágnes*: Károlyi Sándor. Budapest, 1988. 163–164. o.

üzleteket tudnak kötni: „csak egy zászlótartó is capax ottan megadni két és három ezer forintot, a kapitány pedig eőt és hat ezret is [ti. a beosztásért]. Így könnyen jut hozzá [ti. az ezredtulajdonos a befektetett pénzéhez], [...] könnyen felállíthattya az assumált nyolcz kompániát, [...] de szegény magyar bizony tíz forintot sem ad, hanem maga zacskójából kell kitelni” – írja fiának, Károlyi Ferencnek.⁸⁸ Hogy a huszárezredek esetében mekkora pénzek mozoghattak a beosztások adás-vételénél, jól példázza Reviczky Jánosnak, az ezred egyik potenciális főhadnagyának Károlyi Sándorhoz írt reklamáló levele: „Regimentünk béli Quartélymester Uram ő Excellentiája parancsolattjából énrajtam hadnagyságért 1000 forintot extendál, holott én 1000 forint költséggel Dessöffy regimentyébe [ti. a Dezsöffy István tulajdonolta huszárezredben] kapitányságot szerezhettem volna, megbizonyítom méltóságos Forgách és Lepossa uraimékkal, az egész commendérozó generálissággal; mily nehezen eresztettek engem le, s mire ajánlották magokat.” Már maga az is költségébe került, hogy ide utazott a Rajnától, ráadásul arra számított, hogy kompániáját majd ő maga szervezheti meg, ám mire megérkezett, már komplett regimentet talált, így pedig a jó üzletből, a regrutázásból csurranó haszonból sem részesedhetett, pedig az ezrednél mindenki azzal dicsekszik, mennyi pénzt sikerült szerezni a verbuválás során. Neki meg csak a munka maradt, az újoncok betanítása. Azzal ugyan tisztában van, hogy csak úgy, grátisz, nem lehet hadnagy, de ő mégis azt kérné Károlyitól, hogy legyen megértő, és csökkentse a tisztí beosztás vételárát. És az is méltánytalanság, hogy ő, a tapasztalt katona ugyanoda jut, hadnagyságra, mint azok, akik soha eddig nem is voltak katonák, s csak egyszerűen megvásárolták Károlyitól a rangot.⁸⁹ Hogy végül miben egyeztek meg, mennyibe került a főhadnagyi beosztás Reviczky Jánosnak, nem ismert, de akármennyit is fizetett, hosszú távon megérte: Reviczky fényes katonai karriert futott be, generális lett.

Visszatérve Forgách Ferenchez, róla sem tudjuk, mennyit fizethetett őrnagyi beosztásért, de hogy fizetett, az bizonyos, erre egy későbbi levelében maga is utalást tett. Amint írja, az ezredtulajdonos hívó szavára, az ezred őrnagyi posztjéért hagyta ott a rajnai hadszínteret, ahol 1733–1734 telén „200 lóval volt commandírozva” egy svadronnyi vértés lovas parancsnokaként. Az invitálás hízelgő lehetett, Forgách legalábbis hálásan nyugtázta: „...kegyelmességét nemcsak alázatossággal köszönöm, hanem acceptálva obligálom magamat Excellenciádnak örökös szolgálatára. Egyébben nem is demercálhatom, hanem tekintetes Regimentinél Excellenciádnak csekély szolgálataimmal iparkodván mindenkoron azon, hogy azon Regiment mindenkor Excellenciádnak tisztességére, és hivatalom szerint tartassék ex parte functionis mode.”⁹⁰

Nem egyedül érkezett a Rajna mellől. Károlyi kiszemeltje volt a „kintiek” közül a fentebb már említett Reviczky János hadnagy és Leposa Károly (nevének *Lepossa* és *Laposa* írásmódjával is találkozunk) kapitány. Forgách volt a doyen, ő ment a kvietálási engedélyért Ulmba, február 19-én, ahol 27-én fogadta a „baiseris herczeg” (azaz III. Miksa Emmanuel bajor választófejedelem, a Rajna-menti császári hadak parancsnoka), akitől – mint írja – „mind magam, mind ő kegyelmek elmenetelére szabadságot kértem”. A három tiszta „200 mérföldes útra ebben a romladozó üdőben” március 4-én indult el Ulmból. Az úticél, Bécs érintésével, Pozsony. Bécsben Károlyi ágensével találkoztak, akitől pénzt vettek fel, Forgách 4000 forintot. Március 19-én érkeztek meg Pozsonyba, ott az az utasítás várta őket, hogy menjenek Pestre.

⁸⁸ Károlyi Sándor Károlyi Ferencnek. 1733. november 8. Idézi: *Éble* 1893. 200. o.

⁸⁹ Reviczky János Károlyi Sándornak. Gyöngyös, 1734. április 4. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 62.186.

⁹⁰ Forgách Ferenc Károlyi Sándornak. 1734. február 1., uo. No. 18.352.

Az érkezőkkel Károlyi amúgy nem nagyon foglalkozott. Személyesen csak másfél hónap múlva találkozott velük, legalábbis naplójában Lapossa kapitány először május 2-án említetik, hogy látogatást tett, Forgách pedig május 5-én; ekkor két napig vendégeskedett Surányban, s számolt be Károlynak a regiment állapotáról.⁹¹ Április és május Forgách számára a regiment strázsamestereinek és újdonsült hadnagyainak a betanításával telt el. A legénység kiképzése és az ezred felszerelése rendben folyt, amit Forgách, kellő önbizalommal, saját sikerének tekintett, legalábbis arról számol be május 14-i levelében, hogy igencsak megdicsérték ez ezredet a mustrálok, akik azt hitték, nem is friss alapítású, alig pár hónapos ezredet látnak, hanem olyat, amelyik már régebb óta lábon áll.

Pedig nem volt minden teljesen rendben az ezreddel. Az ezredesi posztra váró Károlyi Ferenc, a tulajdonos fia és az alezredesi posztot betöltő Baranyay János,⁹² szinte a regiment megalakulása pillanatától látványos presztízsharcot vívott a regiment feletti parancsnoklás jogának gyakorlásáért. A viadal, amelybe időről időre fia oldalán az ezredtulajdonos is beavatkozott, a maga, olykor komikumot sem nélkülöző fordulataival, természetesen közvetlen befolyással volt Forgách katonai karrierjének alakulására is.

Éble Gábor fentebb már idézett monográfiájában tanulságos képet festett Károlyi Ferenc és Baranyay János vetélkedéséről. A tehetséges, vakmerő és karrierje érdekében szemérmetlenül erőszakos helyettes, és a katonai mesterségben iskolázatlan, ám szinte hadvezéri ambíciókat dédelgető ezredes nem nagyon tudott megbékélni egymással a parancsnokláson. Hiúságában, rangja és társadalmi státusa sértettségében az ezredes rendre apjának panaszkodik,⁹³ aki ezt időről időre tovább is viszi Bécsbe. Baranyay ugyanakkor, érezvén a magasabb katonai körök saját személye iránt megnyilvánuló bizalmát, mitsem törődik ezzel; semmibe véve Károlyi Ferenc rangbeli és beosztásbeli elsőbbségét, úgy viselkedik, mintha ő maga lenne az ezred parancsnoka.

Károlyi Ferenc valóban nem sokat értett a gyakorlati katonásdihoz, és ezzel Bécsben tökéletesen tisztában voltak. Ezért is döntöttek úgy, hogy a vezénylő ezredesi posztot ténylegesen majd csak az alapítás napjától számított két év múlva, 1736 januárjában vegye át, addig tanulgassa a katonai mesterséget, a törzstiszti regulát pedig valamely generális környezetében sajátítsa el. Az ezredesi posztot ezalatt, mint tulajdonos, az apa, Károlyi Sándor tölti be. A fiúnak ez nem nagyon tetszett, sokallta a két év tanulási időt, azt pedig kifejezetten sértésnek vette, hogy a „mostani ifjú vitézekhez képest vénségemre, minden character nélkül ott lézengjek, s nem csak a regement álljon fel kölcségünkkel, hanem magam is minden gage [azaz fizetség] nélkül szolgálatot tegyek.”⁹⁴

Aztán úgy alakult, hogy nem lett egyetlen generális sem tanítómestere Károlyi Ferencnek: Károlyi Sándor, mint ezredtulajdonos megtartotta az ezredparancsnoki beosztást, Ferenc pedig, nem igazán körvonalazott hatáskörrel másod-ezredes, akkori szóhasználat-tal temporaneus őbester lett. Alezredesnek maradt Baranyay János, míg Forgách Ferenc

⁹¹ „...jött obervachmeister gróf Forgách Ferenc uram hozzám, kitül információkat vevén regementemről...” Szalay László: Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Pest, 1865. (A továbbiakban: Szalay 1865.) II. k. 122. o.

⁹² A közrendi sorból kiemelkedő Baranyay ekkor még Károlyi Sándor bizalmi embere: „Eadem die [ti. 1733. december 1-én] Baranyai János uramat declarálván vicémnek, reexpediáltam Bécsben, az felállandó regement iránt.” Uo. II. k. 102. o.

⁹³ Jellemző levél apjának a rajnai frontról 1734 szeptemberében: „hacsak patkány kárt nem tesz bennem, más nem bánt, s ugyan bánom, az ellenséggel szemben nem szállhatok; mert ugyanazért kívántam Baranyay János urammal jól lennem, hogy vezérlésével nyerhessem becsületemet, de abban eddig megcsalattattam, hanem talán megelégedi eddig való tulajdonát s nekem is hagy benne.” Idézi: Éble 1893. 247. o.

⁹⁴ Károlyi Sándor persze a legtekintélyesebb tanítómestert akarná, Savoyai Jenőt, az udvar azonban inkább Petrás, Seer és Czejka generálisokat ajánlotta. Ha pedig mégis az ezrednél, gyakorlatban tanulná ki a törzstiszti mesterséget, „betanító mesternek” Halász Pétert, a veterán huszár őbester, régi megbízható emberét szeretné.

az ezred őrnagya. Elég szerencsétlen hatalmi felállás, aminek meg is lett az eredménye: hároméves hatásköri torzalkodás kezdődött, ami természetesen kihatással volt Forgách katonai előmenetelére is.

Az ezred, mindentől függetlenül, március végére teljesen felszerelve, készen állt. Köpcsényben volt az ezred mustrája, május 29-én pedig Laxemburg közelében, a Schönborni réten maga a császár is megszemlélte őket. Május 30-án, az ugyancsak friss alapítású Splényi huszárezreddel Csehországon keresztül megindultak a kijelölt hadművelési területre, a Rajna vidékére. Ám már Prágából jött a panasz: Baranyay fölötté nyeglén viselkedik, maga küld jelentéseket a Bellicumnak, neki pedig csak szóban jelentett, „magát mókás positúrába vágva, hogy semmi extra ordinarium nem passéroltatik az colonnánál”.⁹⁵ Baranyay kint a Rajna mellett sem lett jobb. Ott is a maga szakállára ügyködött, egyre-másra aratta kis, huszáros sikereit, dicsekszik is vele. Károlyi Ferenc pedig szinte frusztrált a kialakult helyzettől.⁹⁶ Az év őszén inkább otthagya a hadszínteret, október 19-én hazaindult, azzal az ürüggyel, hogy a tervbe vett öt pótszázad verbuválását irányítsa Magyarországon.⁹⁷

Ferenc végül apja tanácsára hátrébb lépett, meghajolt Baranyay nagyobb katonai kompetenciája előtt, s visszatérve a Rajna mellé, 1735 késő nyarán már „apámnak” nevezi, ami tekinthető – noha csak taktikai – behódolásnak: „...kértem apámat, hogy mivel maga dicsőségének tetején van, úgyis, legyen nekem segedelmemre directiójával.” Károlyi Ferenc első önálló, harcszerű parancsnoki bemutatkozására ehhez képest még várni kellett néhány hónapot – arra 1735 októberében került sor: huszárjai élén rohammal vette be Bündlich helységet.

Személyesen Forgáchnak sem termett sokkal több hadi babér. Harci tetteit nem nagyon említik a hivatalos jelentések, és magánleveleiben is mintha magáról nem, hanem mintegy kompenzációt keresve, a „magyarok dicsőségéről” küldi beszámolóit.⁹⁸ Az ezredtörténet azért csak megörökítette nevét, először 1735. március végéről, amikor a kettesztott regiment egyik felével, öt kompániával bevonult Coblenzbe, majd a parancs szerint április 20-án Mainzban csatlakozott az ezred másik feléhez, amely Baranyay János alezredessel már régebb óta a városban tartózkodott. Útközben, április 10-én rácsaptak egy francia utászegységre, és tőlük 48 lovat zsákmányoltak. Forgách számontartott hadította az a felderítő vállalkozás is, melyet május 29-én 100 huszár és 100 dragonyos élén hajtott végre, kikémlendő a franciák Worms környéki erőit.⁹⁹ Igaz, maga a háború is furcsán zajlott, kevés nagy csata, sok apró csetepaté – igazi terepe a huszár harcmodornak. Csak hát, ezen a terepen, a Rajna mellett, a Károlyi huszároknál minden babér Baranyaynak termett. Mindenestre novemberben befejeződtek az ellenségeskedések, az ezred téli szállásra vonult Habsburg Németalföldre.

⁹⁵ *Éble* 1893. 234. o.

⁹⁶ Kettejük ellentéte még olyanban is megnyilvánult, hogy mibe öltözzenek. Felvegyék-e a párducbőrt, amikor a bayreuthi herceg elé vonultak szemlére. Minek az – így az alezredes; kell az – mondja az ezredes, hiszen a párducbőr különbözteti meg a regimentet más regimentek tisztjeitől, „...az specialitás nálunk, a kit óhajti látni, és nem azért ajándékozták a párducbőrt, hogy a lábában tartsák”. Uo. 237. o.

⁹⁷ A főként a Tiszántúlon és a Partiumban folytatott toborzásnak különös aktualitást adott a Szegedinác Péro vezette parasztfelkelés, amelynek leverésébe végül is kénytelen-kelletlen a frissen szerzett huszárok is belekeveredtek. Erről legújabban: *Seres István: A Károlyi-huszárezred hadkiegészítése a Tiszántúlon Szegedinác Péro felkelése idején. Békéscsaba, 2010.*

⁹⁸ „...szeretik ugyan az magyart, mert merik mondani, hogy az eddig vitt háborút magyar vitte, de fárasztják is az embert, mert mindenüvé csak magyar katonát mindenike kíván, gondolván magyar lévén véle, az expedíciója bizonyosabb” – jelenti büszkén Károlyi Sándornak. Forgách Ferenc Károlyi Sándornak. 1734. szeptember 3. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.363.

⁹⁹ *Pizzighelli* 1897. 114–115. o.

Ekkortájt kezdődött a Károlyi–Baranyay vetélkedés második felvonása, amelyben már, mint igen céltudatos, önépítő mellékszereplő, színre lépett Forgách Ferenc is. Nyitányként Baranyayt, háborús érdemeire tekintettel, 1735. október 29-én ezredessé léptették elő, ám mivel akkor üres ezredparancsnoki állás egyetlen huszárezrednél sem volt, egyelőre maradt a Károlyi ezred állományában. Ez lett a baj, mert Baranyay, lévén immár azonos rangban Károlyi Ferencsel, még inkább úgy kezdett viselkedni, mint aki az ezred tényleges vezénylője. S hogy ez a cím mennyire megilleti, fennen lobogtatott egy Savoyai Jenőtől érkezett levelet, melyen titulusa „Colonelle et Commandant” volt. Amitől viszont Károlyi Ferenc sértődött meg, hiszen ekkor ő már teljes joggal – letelvén a két év várakozási (tanulási) idő – a regiment parancsnokának tekinthette magát. Reklamált is miatta az Udvarnál, mire megnyugtatták: az illetén címzés „error Cancellariae”.

A dolgokról természetesen Károlyi Sándor is értesült, és Ferenc fia érdekeit képviselve, dörgedelmes levélben kerek-perec megírta Baranyaynak, hogy ne is áhítozzon az ezredesi posztra, mert az Károlyi Ferencé. Amire a válasz is hasonló hangvételű volt: Károlyi Sándor azt tesz, amit akar, azt nevez ki, akit akar, az őt nem érdekli. Ő teljesen szabályosan lett ezredes, itt a Károlyi ezredben, s amint az másutt is szokásban van, itt is marad, egészen addig, amíg a Haditanács nem ajánl neki egy megüresedett ezredesi állást. Sőt, innen fogja felvenni fizetését is, amint az ugyancsak szokásban van.

A feszült helyzet jó egy évig eltartott, s már-már párbajig fajult. Közben pedig Ferenc kapta az apai instrukciókat, nehogy felüljön Baranyay harciasságának, nehogy duellumra menjenek, hanem legyen kemény, s mint az ezred commendáns colonellusa, éljen a hatalmával, veresse vasra Baranyayt, hiszen az, bárha már ezredes is, státusa szerint mégiscsak egy beosztott alezredes: „... mutasd meg, hogy Eő Felsője s Bellicum Tiszte vagy, és miként kellésék Eő felsége és a Bellicum ordereit respectálni.” A háttérben ugyanakkor, az Udvarnál, a Haditanácsnál, a hercegprímásnál, Pálffy János országbírónál, mindenkinél, akinek csak befolyása lehet, azon mesterkedett, hogy Baranyay Jánost elhelyezzék valóságos parancsnoknak egy másik huszárezredhez, amit 1736 novemberére meg is találtak – a Hávor ezred megürült ezredesi posztját. Amit azonban Baranyay nem akart elfogadni, és meglehetősen nyers szavakkal közölte, hogy ő az ezredtől nem fog távozni, sőt parancsnokolni akarja. A kinevezési diplomát átadni szándékozó kvártélymesternek – ahogy ő azt Károlyi Sándornak visszamondta – így reagált: „meg fogom mutatni, ki vagyok, és amint az ezredhez megyek, parancsban fogom kiadni, hogy az ezred commendánsának ismerjenek. Jaj annak a tisztnak, ki engem parancsnokának nem akar elismerni, azt meghurcolom úgy, hogy megemlegeti a nevemet. És majd meg fogja látni mind az öreg, mind az ifjabbik Károlyi, mit fogok vele cselekedni.”¹⁰⁰

Aztán mégiscsak elrendeződtek a dolgok: Baranyay – némi bécsi ráhatással – megkövette Károlyi Sándort, hogy ő nem is azt, és úgy mondta, ahogy a kvártélymester értette, majd a helyzet méregfogát is kihúzták, úgy, hogy Baranyay generális rangot kapott, s hogy létrejöjjön a tényleges béke is a felek között, azt terjesztették az udvarból, hogy mindezt Károlyi Sándor járta ki Baranyaynak. Vagyis mindenki jól járt, a Károlyiak megszabadultak Baranyaytól, ő pedig elérte a célját, a tábornokságot. S ami még pozitív hozadéka ennek a történetnek: Károlyi Ferenc, „mellőzése” két éve alatt létrehozott ezrede számára egy olyan regulamentumot, amelyet a magyar katonai tudományosság azóta is számon tart.¹⁰¹ És természetesen jól járt Forgách Ferenc is, mert végre előléphetett, megkapta előbb a rangot, majd pár hónapra rá az alezredesi beosztást is.

¹⁰⁰ Idézi: *Éble* 1893. 301–302 o.

¹⁰¹ *Markó Árpád*: Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. III. közlemény. A XVIII. század magyar katonai nyelve. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1959. 1–2. sz. 154–155. o.

De amíg ide elért, addig sokat kellett instanciáznia.

Amikor még 1735. november elején megérkezett az ezredhez a hivatalos írásbeli értesítés Baranyay előléptetéséről („obristlaidinant úr avancientumáról”), Forgách nem sokat várt, rögtön Károlyi Ferenchez sietett saját előléptetése érdekében. Aztán Károlyi Sándorhoz is kérvénnyel fordult, hogy igényt tart a megürült beosztásra, s ezzel együtt természetesen az alezredesi rangra is: „...Excellenciádnak, az Tekintetes Regimentnek erectiojával kegyelmesen kiadott decretumával, mind gratiájával, hozzám kegyességinek mezeje kinyit, és hála adatik. Azért alázatossággal, res tantaliter, supplicanlom kívántam (mely iránt Obrister uramnál is instanciámat tettem): régi szokás szerint, méltóztassék csekély személyem iránt excellenciád recommendatiókat tenni; Excellentiádat kegyesen emlékeztetvén, parancsolataira, más regementtül merő ingyen való ide jövetelemről, több szíves fáradozásaimról, és ezen háború által viselt Tekintetes Regimentnek gondviseléséről, mellyekben kötelességemet respiciáltam: [ezért] engemet, obristleidinant uram promotiójával előállandó Obrist Leidinantossággal consoláltani méltóztassék. Ezért Excellenciádmak, a Regimentnek és az egész Károlyi háznak örök szolgálataira holtomig devolcálom magamat.”¹⁰² Mivel válasz nem érkezett, decemberben még két érdeklődősürgető levelet¹⁰³ küldött Károlyi Sándornak, aztán meg Károlyi Ferencnek írt: „alázatosan várom, hogy méltóságos Obrister Urunk méltóztassék kegyes ordere által tekintetes Regimentink obristlaidinantjának declaráltatni kegyes decretuma tenora szerint...” – válasz azonban onnan sem jött.¹⁰⁴

A törzstiszti előléptetéseket a szokásrend szerint – hacsak nem protekció vagy más egyéb magasabb érdekek és/vagy érdemek alapján, soron kívüléségről volt szó, s ilyenkor a kezdeményezés felülről, az Udvartól származott – az ezred vezénylő ezredese indította el, javaslatot tett az ezredtulajdonosnak, aki azt felterjesztette a Haditanácshoz. A rangemelés szentesítő pátenst mindig a Haditanács állította ki, ez a végső eljárás azonban lényegében már csak formális volt, többnyire helyben hagyta a felterjesztést. Ha csak rangemelés nélküli kinevezésről volt szó – ilyenkor nem is járt a státusnak megfelelő fizetség – azt ezreden belül, ezredtulajdonosi intézkedéssel is el lehetett rendezni, ami persze a későbbiekre nézve előnyös volt a delikvens számára, mintegy „előszobája” a majdani szabályos felterjesztésnek és a végleges előléptetésnek.

Vagyis Forgách alezredessége – bármelyik megoldásban is – a két Károlyi kezében volt, amire folyvást figyelmezteti is a két érintettet. Kinevezést kezdeményezni az „Udvarnak nem szokása, hanem proprieteri az colonellusok dispositiójában marad in conferendo loco az avancirozott obristlaidinant helye” – írta egy 1736. januári levelében Károlyi Sándornak, azazhogy Károlyi ültesse be őt az üres alezredesi státusba, s meg is indokolja, hogy „az rang, az ki installacionális, et non decreta jár az álló regementeknél”. Majd azzal folytatja, hogy ő eddig mindenben az ilyenkor szükséges protokoll szerint járt el – „mind két obrister uraimék előtt declaráltam publice magamat” –, és természetesen kész lesz megfizetni a beiktatásnál szokásos 2000 forintos adminisztratív költséget is. Lépni kell tehát, mert egyáltalán nem jó a regementnek, ha az alezredesi poszt hosszú ideig üres, mert esetleg más konkurens is pályázhat rá. Bezzeg háborús években, ha halál okán üresedik meg egy hely, akkor azonnal betöltik, a rangidős lép a megholt helyébe, mégha a státussal járó fizetést nem is kapja meg. Neki sem kellene az alezredesi gázsi, hiszen tudja, a prima plánán, a fizetési listán még ott van Baranyay János.

¹⁰² Forgách Ferenc Károlyi Sándornak. 1735. november 10. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.385.

¹⁰³ Ezek a levelek nem maradtak meg, rájuk egy későbbi levélben történik utalás.

¹⁰⁴ Forgách Ferenc Károlyi Ferencnek. 1735. november 29. Uo. 13.886.

Gondolja meg Excellenciád, írja, „hogy én Regimentemet elhattam Excellenciád parancsára kárommal, kötelességemmel, pénzem excessiójával, és Excellenciád szárnyai alá siettem, gondolván, mint Édes Apámhoz jöttem, és véremhez”, amiért – legalábbis Forgách erre számított – őt, a „hűséges familiárist” Károlyi pártfogói támogatásban is részesíti. Mi tagadás, ő bizony többet remélt, és nem azt, hogy „avanciementumában kárvallott” legyen, s ami számára annál inkább is szomorú, mert időközben a magyar lovasságnál már hat őrnagy is feljebb lépett.

De ami miatt különösen vigasztalan („disconsolatioban van”): már kapja a gratulációkat az előléptetéshez, és ő kénytelen füllenteni, azt mondani, hogy már kezénél van Károlyi „installálendő parancsolattya”, s csak arra vár, hogy megérkezzen a hivatalos értesítés is a hercegtől (ti. Savoyai Jenőtől). Majd pedig egy kis teátralitás, mondandóját nyomtatékosítandó: „élet és böcsület egy úttal járván, és az ki énnékem elvesz, és káromra, akkor inkább életemet is vegye el.” S még egy kis bekerítő művelet: ő megehetette volna, hogy átnyúl Károlyi feje fölött, és a szolgálati út megkerülésével az alezredekességért a generalátussághoz fordul, s ami ráadásul szabályosan járható út lenne, mivel az ezred még a Rajna-menti hadakhoz tartozik, és a hadműveleteknek sincs hivatalosan még vége („...lévén az egyik had in operationibus...”), ilyenkor pedig, hadi körülmények között az illetékes generalísság is tehet előléptetési felterjesztést. Nyilván meg is tennék hadi érdemei alapján, ha oda fordulna protekcióért, ő azonban nem ezt az utat szeretné járni; azt szeretné, hogy a felterjesztést Károlyi tegye meg. A levél végére pedig, igazán összeszedve a bátorságát, kimondja, mi (vagyis inkább ki) a probléma gyökere – Károlyi Ferenc személye: „...Juthat ugyan eszébe excellenciádnak, hogy qua obristleutnantnak költetett volna inqvirálnom nékem, de méltóságos Óbesterem vetvén közénkben, el költetett haladni, mely ellen se én, se Baranyai úr egyet sem szólottunk, tudván azt, hogy Excellenciádnak constatalnia maga fiában illő és conveniens volt. De mindazonáltal csak kárunk volt” – így vonva le a végső konklúziót.¹⁰⁵ Ha jól értjük sorait, mintha érközösség alakult volna ki Forgách és Baranyay János között... Mindenesetre február 23-án újabb ostromló levelet küldött Károlynak: soká kell-e még oktalanul szenvednie – kérdezi az ezredtulajdonostól, vagy valami vétke van, mert már nagyon kedvetlen, de azért teszi a kötelességét.¹⁰⁶

Azután, ahogy 1736 tavasszal visszaérkezett az ezred Magyarországra, Forgách rangemelés iránti instanciái meggritkáltak. Nem csoda – alezredes lett. Pontos dátuma nem ismert, de egy május 8-i keltezésű okmányon már mint a Károlyi ezred vice-colonellusa szerepel, novemberben pedig, amint azt fentebbről már tudjuk, amikor Baranyay Jánosnak kiállították a Hávör ezredhez szóló óbesteri kinevezését, formálisan is megnyílt az út a tényleges alezredekési státuszba helyezése előtt.¹⁰⁷ A kinevezést nyomban meg is köszönte

¹⁰⁵ Forgách Ferenc Károlyi Sándornak. 1736. január 10. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.403.

¹⁰⁶ Uo. 1736. február 23. No. 18.404.

¹⁰⁷ A történethez tartozik, hogy Baranyay csak generalísi kinevezése után távozott az ezredtől. Forgách erről 1737. április 30-án Veszprémből tájékoztatta Károlyi Sándort, hogy aznap indult (ti. Baranyay) Gradiskára, ahová commendánsnak nevezték ki. (MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.417.) A történet folytatása és befejezése: Baranyay az elkövetkezett hadjáratban a Károlyi huszárokból és határőrvidéki rác lovasokból álló harccsoport parancsnoka lett, ily módon – immár minden félreértelmezhetőség nélkül, hivatalosan – Károlyi Ferenc parancsnoka is. Károlyi Ferenc itt, a néhány hónappal előbbi még riválisát már „Baranyay Battyámként” titulálja, a július 31-én Banja-Lukánál lezajlott vesztés csatában pedig, amikor Károlyi Ferenc életveszélybe került, éppen Baranyay segítette ki a szorult helyzetből. Mindazonáltal legszebb öröm a káröröm: hogy a menekülés közben Baranyay egész bagazsiája odaveszett, a törököké lett, apjának írt levelében azért csak nem állja meg, hogy az esetről ne maliciával tudósítson. Lásd: *Éble* 1893. 397. o.

Károlyi Ferencnek „...Excellenciádnak hozzájárult, s eleitül fogvást kegyesen ígért protekcióját”.¹⁰⁸ Forgách helyére, az őrnagy posztra Győri Péter kapitány került.

1736-ban, augusztustól november végéig a Károlyi regiment a déli végeken (Novoszelő, Pétervárad és Zimony) táborozott a török elleni csoportosítás részeként, Pálffy János parancsnoklása alatt. Télre Somogyban szállásolták el őket;¹⁰⁹ Forgách az alezredesi kompániával együtt Mernyén volt. Közben Edelényről „napamasszonytól” rossz hírek érkeztek a család „notabilis káirairól”, ezért levélben többször is szabadságolását kérte,¹¹⁰ ám mivel ehhez a két Károlyi nem járult hozzá, a feleségét, Mária Teréziát és idősebbik leányát, Ludmillát hozatta magához. Decembertől egészen május elejéig együtt voltak; a nej, a leány és a „kisasszony”,¹¹¹ május 6-án indult vissza Edelénybe.

Ezekben a napokban vonult el a regiment is a Dráván túlra. 1737. május 27-én érkeztek meg a Száva mellé kijelölt táborba, ahol Hildburghausen tábornagy hadtestének könnyűlovasságát adták. Forgách itteni konkrét ténykedéséről, tetteiről nem igen szólnak a hadijelentések; a parancsnoki teendőket már személyesen Károlyi Ferenc gyakorolta, mellette pedig, minthogy az (ti. Károlyi) egyre csak a korábban, Baranyay János mellett ki nem élhetett parancsnoki ambícióját és személyes vitézségét próbálgatta, Forgáchnak nem is igazán maradt tere. Amiről sikerként az ezredtulajdonosnak maga beszámolt, július végén, Banja Luka ostroma felvezető szakaszában a városlakóktól szerzett zsákmány: 198 marha. Az ezt követő, augusztus 4-én lezajlott nagy ütközetben viszont a császári csapatok súlyos vereséget szenvedtek.¹¹² Október végére befejeződött az azévi hadjárat, a Károlyi regiment leharcolva, létszámban erősen megfogyatkozva, november 18-án Péterváradról a kijelölt téli szállásra indult, Zólyom, Liptó, Arva és Túróc vármegyébe.¹¹³ Forgách a stábbal Namesztón volt kvártélyon, ahonnan január végén – öt év után végre – hazamehetett Edelénybe. Onnan április végén tért vissza a regimenthez.

1738-ban a Károlyi huszárokat Lotharingiai Ferenc Al-Dunánál működő főszeregéhez rendelték. A Dessőffy (István) és a Ghillány regimenttel kerültek egy dandárba, a dandár parancsnoka előbb Splényi Gábor volt, majd miután ő megbetegedett, ezredparancsnokként Károlyi Ferenc lépett a helyére. Károlyi ekkor már (1738. július 1-jétől) a regi-

¹⁰⁸ Forgách Ferenc Károlyi Ferencnek. Mernye, 1736. december 14. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.415. Forgách alezredesi kinevezési okmánya a családi levéltárban nem található.

¹⁰⁹ A kompániákat, beszállásolásra az egyes somogyi járásokra, a szigetvárra, a kaposvárra és a kanizsaira, a vármegye 1736. november 26-i közgyűlésén osztották szét. Így a szigetvári járásban, Csoknyára szállásolták be az ezredtörzset, 48 lovával együtt, ugyanide, és megosztva Jádra, az ezredtulajdonosi kompániát (70 huszár és 75 ló), valamint Istvándiba az ezredesi kompániát, 89 emberrel és 101 lóval. A kaposvári járásban Szomajomban és Mernyén helyezték el az alezredesi kompániát (94 huszár és 104 ló), valamint Somogyváron Kövesdy kapitány kompániáját (102 ló, 96. huszár), illetve Kőröshegyen Baranyi kapitány kompániáját (90 huszár, 95 ló). A kanizsai járásra jutott Matskássy kapitány kompániája 90 huszárral és 96 lóval. Őket Tapsonyban szállásolták el. Lásd: *Taubert Ernő: A katonaság elszállásolása és ellátása Somogy vármegyében a XVIII. század első felében*. Pécs, 1928. 30. o. Legújabbban, átfogó szemlélettel: *Schramek László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül*. Pest Megyei Monográfia közalapítvány. Budapest, 2011. 48–53. o.

¹¹⁰ „...csak Excellenciád és Öbester úr kegyességi hazamenetelemre való engedelmemet nem applacidálják, melyet is alázatosan supplicálok – írja Károlyi Sándornak – [...] már complete négy egész esztendeje szegénységemet sem láttam, nem disponálhattam, hanem hogy feleségemet elhozattattam. Avval is oly majorságot tettem, én-é vagy más vagy mi ketten, hárommá is leszünk hevertünkben.” Forgách Ferenc Károlyi Sándornak. Mernye, 1736. december 22. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.416.

¹¹¹ A „kisasszony” minden bizonnyal azonos a L’Huillier végrendeletben említett Charlotta kisasszonnyal, Zeno Offé lányával – valószínűleg távoli rokon –, aki az edelényi házban, Magdalena de Saint-Croix szárnyai alatt nevelődött.

¹¹² A dolog pikantériája, hogy a Haditanács, a vereséért bűnbaknak, mint frissen kinevezett tábornokot, Baranyay Jánost szemelte ki, akit csak a főparancsnok, Hildburghausen tábornagy kiállása mentett meg az eljárás alól. *Rédvay István: Az 1735. augusztus 4-i banjalukai ütközet. Hadtörténelmi Közlemények*, 1934. 3–4. sz. 215. o. Lásd még 108. lábjegyzet.

¹¹³ Forgách Ferenc Károlyi Sándornak. 1737. november 18. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.437.

ment tulajdonos ezredese is.¹¹⁴ Az összecsapások július elején kezdődtek; előbb Kornya, majd Mehádia körül, később Orsovánál voltak nagyobb csaták,¹¹⁵ ezek mindegyikében részt vettek a Károlyi huszárok. A krónikák többek között azt is feljegyezték róluk, hogy Mehádiánál, hitelesítendő vitézségüket, 600 levágott török fejvel tértek vissza a táborba – megrökönyödésére az efféle győzelmi triumfálástól indignálódó császári hadvezéreknek.¹¹⁶ A csatában fontos szerepet játszott Károlyi Ferenc, a rákövetkező évben kapott tábornoki előléptetéséhez éppen ez a mehádiai győzelem lesz majd az egyik érdempont. Károlyi ezután még részt vett az Orsovánál lezajlott (vesztes) csatában, ahol megsebesült, ezt követően megbetegedett, emiatt augusztus 14-én elhagyta a tábor, két hónapig Csongrádon lábadozott, aztán fürdőbe ment Budára.

Forgách karrierje, csakúgy mint korábban, ekkor is direkt módon kapcsolódott Károlyi Ferencéhez. Az ezred közvetlen vezénylése már akkor rámaradt, amikor Károlyi Splényi János dandárparancsnoki helyére lépett, amikor pedig a sebesült és lebetegedett Károlyi elhagyta a hadművelleti területet, lényegében a regiment mindenese lett, s a hadi-évből még hátralévő két-két és fél hónapra ideiglenesen átvette a Károlyi Ferenc távoztával megürült dandárparancsnoki posztot is. Igaz, a harcok kifáradása miatt e minőségében sok teendője nem akadt.

Az 1738–1739-es téli kvártélyt a regiment Békés, Arad és Zaránd vármegyében töltötte, Forgách jobbra Aradon és Csabán. De mintha nem örvendezett volna egyértelműen a váratlanul rászakadt stallumoknak – legalábbis úgy tett –, levélben többször is panaszkodott a sok tennivaló miatt,¹¹⁷ ugyanakkor ráértett, hogy a helyzet közvetlen haszonnal járhat, meggyorsíthatja ezredesi előléptetését. Hogy előléphessen, annak feltétele Károlyi Ferenc tábornoki kinevezése volt; ez 1739. március 25-ével meg is történt. A probléma azonban ezzel még csak látszólag oldódott meg, Károlyi Ferenc ugyanis a ranggal együtt nem kapott semmilyen tábornoki beosztást, és maradt (tulajdonos ezredesként) az ezredesi státuson, így Forgách sem léphetett tovább. Jó két évet kellett várnia, kívárni, amíg Károlyi Ferenc 1741-ben megkapta altábornagyi rangját; addig, alezredesként lényegében ő volt a Károlyi huszárezred parancsnoka. Sőt, a grockai csatában, 1739. július 23-án nemcsak a saját ezred élén állt, de kommandója alá osztották be Dessöffy István huszárezredét is, s mint a sereg könnyűlovasai, elővédként, ők haladtak a csatára vonuló sereg élén. Mint ismert, a csata a Habsburg sereg súlyos vereségét hozta; a veszteségek is igen súlyosak voltak: 10 tábornok, 350 tiszt és 5500 fő a legénység soraiból. A presztízvesztés mellett a háború legsúlyosabb stratégiai következménye Belgrád elvesztése volt; a két birodalom között a határvonal ismét a Száva és az Al-Duna lett.

¹¹⁴ A tulajdonoscsera Károlyi Sándor kezdeményezésére történt. Az utód beiktatására, bár csak szerény diszkvionulással – mindösszesen 160 Károlyi huszár volt jelen –, az előírt ünnepélyes külsőségek között került sor Philippi tábornagy előtt. A tábornagnak a „vorstellirozásért” szokásos tarifaként 100 arany járt, amit azonban Károlyi Ferenc, önnön személye fontosságához mérve méltatlanul kevésnek talált, s hozzáadott egy szépen felkantározott magyar lovat, mondván, hadd legyen emlékezetes, hogy nem akárkit, hanem „magyar öbesterit installált”. A tábornagy akceptálta a nagyvonalúságot, ám a lovat visszaajándékozta, s helyette inkább tokaji bort kívánt, amelyet egyszer korábban Károlyiéknaál fogyasztott. *Éble* 1893. 435–436. o.

¹¹⁵ *Rédvay István*: Az 1736–39 közötti törökországi háborúk. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1935. 3–4. sz. 277–290. o.

¹¹⁶ *Pizzighelli* 1897. 147. o.

¹¹⁷ „...fél desperatiókban lévén tudván mindeneket, megvallom, unni kezdem, látván olly circumstantiákban tétetve lennem, hogy rövidséges minden dolgom. Látván másokat, tudom, azt legalább főképp mostani circumstantiákra nézve nem promoveáltatnék, és öbesterre cancelláltatnék...” Forgách Ferenc Károlyi Ferencnek. 1738. december 4. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.506. Vagy: „...énnekem szerencsém és gyönyörűségem Tekintetes Regimentnek leghevesebben szolgálnom...”, az azonban hiúságában nem tetszik neki, hogy amikor az ezredet említik, „...nem mondanak egyebet, hanemhogy Károlyi Regimentje, az én nevem örökké alszik...” 1739. május 19. Uo. No. 18.530.

Károlyi Ferenc tábornoki előléptetése és parancsnoki posztra nem-helyezése, más szempontból is érdekes kérdés volt, vagy mondjuk inkább úgy: azzá tette az érintett. Személyes az ügy, személyes az ambíció, a karrier, a probléma azonban általános: mit ér a császári seregben a generális, ha magyar? Amikor Károlyi, mondhatni saját elhatározásból, a nyár közepén megérkezett a főszereghez, és ott rangjához illő beosztást kért, Wallis tábornagy fővezér, az egyik, két huszárezredből álló dandár élére akarta állítani, ő azonban azt visszautasította, követelve, hogy tábornoki rangjához illően, német ezredkből álló dandár élére nevezzék ki. A tét itt már nemcsak az ő személyes presztízse volt, a kérdés az, hogy egyenrangú-e egy magyar generális egy német generálissal? Egyenrangúak-e a huszárezredek vagy a belőlük képezett lovasdandár a dragonyos- vagy vértesezredekkel, illetve a belőlük álló lovasdandárral? Vagy másként: parancsnokolhat-e egy, csak huszár karrierrel rendelkező generális német lovasezredek fölött? Van-e döntési joga egy huszárdandár parancsnoknak, vagy csak egyszerű parancsközvetítő, parancsvégrehajtó? Ami a problémában végső fokon összegeződik, az a huszárság mint csapatnem integrálódása a császári seregben.

A kérdés ugyanakkor a katonai karrier kifizetése szempontjából is élesen vetődött föl. Ugyanis akiknek *csak* huszár pályafutása volt, s abból léptek elő tábornokká, a korszak katonai értékrendjében nem számítottak igazi tábornoknak, mint ahogy akkor még a huszárság sem számított a német lovassággal azonos értékű csapatnemnek. Az óhajtott egyenrangúsodás csak a század közepétől, második felétől vált érzékelhetővé, Nádasdy Ferenc és Hadik András felemelkedésével, akiknek megelőző katonai karrierje kifejezetten huszár pályán haladt. Magyarok, akik még a század első felében magasabb parancsnoki pozíciókba kerültek, mint például Pálffy János vagy Batthyány Károly, Esterházy Miklós, a nehézlovasságnál vagy gyalogságnál (is) szolgáltak, s persze a csúcsra jutásban arisztokrata származásuk és politikai kapcsolataik is segítették őket. Mindezzel együtt is a korszak Magyarországon a közvélekedés még évtizedeken át, a problémát politikai szintre emelve, a haderőben a „magyar elem” hátrányos megkülönböztetését látta.

Károlyi Ferenc végül is kitarított álláspontja mellett, nem fogadta el a huszárdandár parancsnokságot, és addig presszionálta Wallis tábornagy, fővezért, míg az végül ígéretet nem tett a megoldás érdekében a probléma felterjesztésére a Haditanácshoz. Ám mire az állásfoglalás megérkezett volna, lényegében véget ért a Habsburg fegyvereknek nem sok szerencsét hozott háború, így a megoldás ebben a kérdésben már a következő évtized hosszú háborúira maradt.

A háború befejeztével a Károlyi huszárokat 1739–1740 telén Szatmárban, ’40–41 telén pedig a hajdúvárosokban és Debrecenben kvártélyozták el, így Forgách, elég közel lévén Edelényhez, többször is hazamehetett, többnyire betegségek (beteglátogatás)¹¹⁸ okán, de szabadságolási kérelmeiben, indokként hivatkozik a javaiban esett, közelebről nem részletezett károk rendezésére, javítására is. „Hacsak jószágaimban nem restaurálom magamat, gyötvő campániát nem is tehetem, most is adós lovon szolgálok” – írja talán megbocsátható túlzással a kérelemben Károlyi Ferencnek.¹¹⁹ Bizonyos, hogy meglátogat-

¹¹⁸ 1740 karácsonyát felesége betegeskedése miatt töltötte Edelényben, őt látogatta. Onnan december 28-án indult vissza a kvártélyba. „En megvallom, hogy elválásom is tőle inter sepum et meum valla az feleségem egészségében, Napamot pedig alteratiojában fekvé hattam...” Forgách Ferenc Károlyi Sándornak. 1741. január 8. MÖL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.611. Februárban újabb betegség hívta Edelénybe, ekkor anyósa betegedett meg: „...mai nap vettem szidását feleségemnek, hogy édes öreg napamasszony súlyos betegségbe esett légyen 3 naptúl fogvást...” Forgách Ferenc Károlyi Sándornak. 1741. február 3., uo. No. 18.627. 1740 szeptemberében ugyancsak beteg anyósát látogatta: uo. No. 18.587.

¹¹⁹ Uo. No. 18.544.

ta Károlyi Sándort is, aki 1740. április 25-én „nagy ordinariát” tett az ezredet illetően.¹²⁰ Mindemellett a kvártélyozást a regiment nem töltötte tétlenséggel. Az 1739-ben kitört pestisjárvány miatt kordonszolgálatra rendelték őket, és 1740-ben, Debrecenben éppen a járvány miatt kitört lázongásnál is ők asszisztáltak a rend helyreállításához.¹²¹

Az újabb, az örökösödési háborúba az ezred korán bekapcsolódott. A marsrutát 1741. február 18-án vették kézhez, és Abaúj, Torna, Zólyom és Trencsén érintésével, Forgách-csal az élen, kétnaponkénti pihenővel Szilézia felé vették az irányt. „Eddig mársunk szerencsés vala, és a katonaság kedvvel mégyen” – jelentette Károlyi Ferencnek április 12-én, Gyetvárról. Április 28-án érkeztek Brünnebe,¹²² így a háború első nagy összecsapásából (Mollwitz, 1741. április 10.) kimaradtak. Első feljegyzett csatájukat május 11-én vívták, ekkor Reviczky János kapitány kompániája csapott össze egy jelentősebb létszámú porosz csapattal. Ősztől kezdve – ekkor már a franciák ellen is – több kisebb összecsapásban vettek részt, egyikben, 1742. január 3-án, Forgách személyes irányítása alatt, egy nagyobb létszámú francia előőrsöt vertek szét, 65 hadifoglyot ejtve. A regimentet a háborúnak ebben a szakaszában végig Forgách parancsnokolta úgy is, hogy elég hosszú ideig nem is volt mellette más törzstiszt. „Isten az bizonyság, – jelentette Károlyi Ferencnek – stabalis csak magam vagyok, több tiszt uraimék nem győzik, lassankint a strapacziátul beteg kezdenek lenni, annyival inkább súlyosodik terhem. Tartok, hogy magam is kidőlök, vagy maradok magam.”¹²³ De aztán nem kellett sokat várnia, mert 1742. január 5-én megérkezett alezredese (Vay László) és őrnagya (Győry Péter) is, legalábbis erről tudósítja Károlyi Sándort Ebersdorfból.

Forgáchot 1741 októberében léptették elő ezredessé, s nevezték ki egyúttal a regiment ezredesi posztjára.¹²⁴ Károlyi Ferencnek mondott köszönetet, és jelenti, hogy „az nékem adományozott királságot most fogom conferálnom, érdemes és vitéz legényeknek”, de azt azért megjegyzi, hogy örült volna annak, ha Károlyi is küldött volna a beiktatásra valami hivatalos recommendációt, mint írja: „...nem magamnak és érettem, hanem tekintetes regimentinek és regimentéért...”¹²⁵ Persze mindehhez, az előléptetéshez, az kellett, hogy Károlyi Ferenc is feljebb lépjen egy rangosztályt. Altábornagy lett, és beosztást kapott – a Tiszántúli districtusban apja, Károlyi Sándor helyettese lett.¹²⁶ Forgách pedig küldi szerzilis gratulációját, egyben pedig köszöni saját előléptetését.¹²⁷

Forgách, ezredesként, egy évig állt a Károlyi regiment élén. Amikor a „prussussal megkötöttet a békesség” (Berlin, 1742. július 28.), a Károlyi huszárak már a franciák ellen, a csehországi harcokban vitézkedtek, részt vettek Prága blokádolásában, Festetich

¹²⁰ „Érkezett Gróf Forgách Ferenc oberlaidinantom, kivel 25. is voltam és tettem nagy ordinariát, 2. és 28. postát expedáltam. Gróf Forgách Uram is elmenvén Tüllem.” *Szalay* 1865. 157. o.

¹²¹ *Moess Alfréd – Román Éva: Az utolsó nagy pestisjárvány Debrecenben. Adalékok az 1739. évi járvány történetéhez. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 7. [Debrecen, 1974.] 117–130 o., és Kristóf Ildikó: A pestis pestise. Járvány és lázadás Debrecenben. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_pestis_pestise_jarvany_es_lazadas_debrecenben/ (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. 07. 08.) A pestiskordon szolgálatról: *Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. Budapest, 1929. Reprint. Dr. Magyar-Kossa Gyula örökösei, Szegedi nyomda, 1994. 159. o. A Károlyi huszárak szerepéről Forgách jelentései alapján: Pizzighelli 1897. 158. o.**

¹²² Egy Brünneből keltezett levelében Forgách arról számolt be, hogy az ezred zászlait nem hagyják Brünneben a Spielbergben, hanem magukkal viszik a hadszíntérré. Uo. 162. o.

¹²³ MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.669.

¹²⁴ Ezredesi kinevezési diplomája: MOL Dessewffy család levéltára, P 86 F. I. 21. f. 4.

¹²⁵ Forgách Ferenc Károlyi Sándornak. Okralicz, 1741. december 30. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.669.

¹²⁶ A pátens szerint: Károlyi Sándor segítségére alája rendeli Károlyi Ferencz gróft altábornagyi ranggal, „hogy így a te bölcs elméd, s nálunk tudva levő hűséged, és a hadi dolgokban régi experientiád a dolgot jól végben vihessé”.

¹²⁷ Forgách Ferenc Károlyi Ferencnek. Heratitz, 1741. december 24. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.660.

József dandárában. Forgách innen küldte győzelemittas jelentését Károlyi Ferencnek a július 29-én megesett csatáról: „...mink utána Prágát és ellenség táborát el zártuk volna ... futásra kigyövnén az ellenség 10 000 csupa gavallériája 6 álgyúval, annak rajta rohanunk, és hat óráig tartott verekedés után, csupa magyarság lévén, minden németek nélkül; abbul ugyan 1000 gyütt segedelemre, de már még az completonium után is. Ha gyött volna idejében, egy sor sem ment volna az ellenségből. Hanem tek. Regimentjéből elesett Kövesdy, sebesült 24, elesett 9 katona, 4 ember fogságba esett, továbbá 9 ló, megsebesült 39 ló.”¹²⁸ Prága alól természetesen ezen kívül is folyamatosan mentek a beszámolók, többek között arról, hogy – már előrevetítve tábornoki előléptetését – kinevezték a Károlyi és Beleznay huszárezredből álló dandár parancsnokává. „Az Armadánk elmene, az succursus eleiben, én úgy itt maradok. Festetics úr, ki is túl a vízen [ti. a Moldván], magam meg innen, csupa magyarral, és rác gyalogokkal bloquadoljuk Prágát.”

Aztán pedig valóban megtörtént, amire titokban várt – a tábornoki előléptetés. „Nem kétlem, ne talán eddig értésére esett légyen minden reménységem fölött megesett promotióm generálisságra” – tudósította büszkeséggel Károlyi Ferencet. Tábornoki előléptetési diplomáját ugyan csak 1742. október 8-án állítják ki,¹²⁹ de azt már annak előtte tényként kezelte, s meg is kezdte kvietálása előkészítését az ezredtől. Főleg a pénzügyeket kellett rendben hagyni, aminek lebonyolítását az ezred kvártélymesterére bízta. Vele egyezett meg abban is, hogy átmenetileg az ezred kasszájából egészíti ki az ezredesi és új tábornoki javadalmi közötti különbözetet.¹³⁰ Mindazonáltal most, „midőn quietál,” azért volna egy kívánsága is az ezredtulajdonoshoz: ezredesi kompániáját – pénzt nem kér érte – arra érdemes katonának, jó tisztnek adná át, „in specie Öcsém báró L’Huilliernek.”¹³¹ Ebből is méltóztatik meglátni az intertentiómat.¹³² Az ezred élén Szluha György ezredes követte.

Forgách magasabbparancsnoki ténykedéséről keveset tudunk.¹³³ Annyi bizonyos, hogy 1743-ban, Nádasdy Ferenc hadtestében egy nagyobb könnyűlovas csoportosítás parancsnoka volt, amely a Beleznay huszárezredből és Menczel Dániel szabadhuszárjából képződött, s a Majna mellett vitézkedett. Ezt követően Arnberg tábornagy törzsében teljesített szolgálatot.¹³⁴ Dandárjával, folyamatos együttműködésben egykori Károlyi ezredbeli törzstiszt társával, Baranyay Jánossal, Osztrák Németalföldön, Namur környékén tevékenykedett.¹³⁵ Nagy valószínűséggel végig háborúzott egészen az aacheni békekötésig, mert mással nem magyarázható, hogy 1752. július 19-én, az indoklás szerint a hadi pályán tanúsított érdemei alapján, Ferenc császár aláírásával megkapta az altábornagyi kinevezését.¹³⁶

Forgách katonai erényeiről megoszlottak a kortársi vélemények. Közvetlen bajtársai, a Károlyi ezred tisztjei, finoman szólva, nem lelkesedtek ezredesükért, sokat panaszkodtak rá, háta mögött gyávának neveztek, legalábbis hiányolták belőle a huszárvirtust,

¹²⁸ Forgách Ferenc Károlyi Ferencnek. Viszocsányi tábor, 1742. július 30., uo. No. 18.696.

¹²⁹ Vezérőrnagyi kinevezési diplomája: MOL Dessewffy család levéltára, P 86 F. I. 21. f. 5.

¹³⁰ „...ezt pedig azon okból, hogy ezen characteremben többre exponálva vagyok, sem eddig, főképp az mostani commandóval” – írja Károlyi Ferencnek. Malotizs, 1742. szeptember 16. Az aláírás itt természetesen már „Forgách gen. m.p.” MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.695.

¹³¹ Az öcs minden bizonyal apósa testvérének, Nicolas-nak valamelyik fia, talán Simon, akiről azt tudjuk, hogy 1729-ben hadnagy volt.

¹³² Forgách Ferenc Károlyi Ferencnek. Malotizs, 1742. szeptember 16. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.695.

¹³³ Forgách harctéren töltött következő fél évtizedes tábornoki pályafutásáról valóságos képet alkotni további kutatásokat igényel. Katonai jellegű adatok a családi levéltár fondjaiban nincsenek. Bővebb adatokat, célirányos kutatással a Kriegsarchivban találhatunk.

¹³⁴ Kinevezése: MOL Dessewffy család levéltára, P 86 F. I. 21. f. 8.

¹³⁵ Az erről szóló hadparancs Neyperg tábornok aláírásával: uo. f. 5–7.

¹³⁶ Altábornagyi kinevezése: uo f. 12.

ugyanakkor azzal vádolták, hogy kíméletlen a legénységgel szemben. Amikor megkapta tábornoki előléptetését, és elhagyta a huszárezredet, egykori beosztottjai megkönnyeb-bültek – Bártfai Szabó László legalábbis csak erre utaló leveleket idézett családtörténeti monográfiájában: „Generális gróf Forgách uram ő nagysága hála Istennek már az rege-ment commendatióját totaliter resignálta” – írta 1742. november 1-jei keltezésű levelében Eötvös Miklós kapitány az ezredtulajdonos Károlyi Ferencnek. Spissich Sándor kapitány pedig azért fohászodik 1743. január 13-án, hogy kikerüljenek Forgách dandárából: „... csak Generál Forgách uram brigadájától szabadulhatnánk meg. Ha más commendója alá nem kerül ezen regiment, reductióra való státusra fogunk jutni, mert a sok haszonta-lan s hiába való strapacziával fárasztja s kedvetleníti a regimentet.” Úgy látszik, jól fo-hászkodott, a Károlyi huszárokat máshová osztották be, Forgáchnál csak Beleznay Imre és Mencil Dániel huszárai maradtak, amint ezt fentebb láttuk már. A Károlyi unoka, Haller hadnagy sincs jobb véleményen. „Hogy Forgách ellen az öreg [Györy Péter alez-redesről van szó!] panaszt nem tesz, oka az, hogy Forgách ötet egészen megnyergelte, más az, hogy az öregnek tisztek előtt nem nagy voksa van, s mindhogy az egész népnek megmutatta bágyadtságát.”¹³⁷ Persze ezektől a jóindulatúnak legkevésbé sem nevezhető megjegyzésektől még lehetett jó katona is, jó törzstiszt, jó generális. Az intrikus megjegy-zések forrásértékét helyén kell kezelni, a kor egyik fő fegyvere, s nem csak udvari körök-ben, az intrika, s a Károlyi ezred tisztjei ugyanúgy intrikálnak, mint kortársaik általában, protekciót, előmenetelt remélve mások leminősítésével.

A hadvezetés ugyanis, láthatóan értékelte katonai teljesítményét, amit sorozatos elő-léptetésekkel honorált. Karrierje az 1730-as évek második felétől gyorsult fel, ehhez ter-mészetesen hozzájárultak a háborús évek. Forgách abba a 300 főt alig meghaladó kasztba tartozott, amely a magyar katonai elitet jelentette a XVIII. században.¹³⁸ Ezredesi és ve-zérőrnagyi kinevezése között alig másfél év telt el, bár, tegyük hozzá, háborús időben ez nem is volt annyira különös. Vele együtt 1741 és 1748 között az első és második sziléziai háborúban és az örökösödési háborúban harmincegynéhány magyar ezredest emeltek ge-nerálisi rangok valamelyikére. A harmadik legmagasabb katonai rangra, az altábornagyi-ra, a XVIII. században összesen *csak* 62 magyar generális emelkedett, közöttük ott volt Forgách Ferenc is.

Szolgálati pályafutásának utolsó fejezete már csak szegről-végről rokon a katonaság-gal. Az 1750-es években állami állást nyert a központi közigazgatásban – a Tiszántúli districtus járványügyi főbiztosa lett, címzésbeli megszólítása: „Méltóságos Gróf Feld-Marschal Lieutenant és királyi Fő Sanitatis Commissarius”. Az Északkeleti Kárpátok-tól a Marosig terjedő, a teljes Tiszántúlt és a Partiumot magába foglaló hatalmas terület főbiztosának lenni, főleg járványveszélyes időben, fontos pozíciónak számított, Forgách katonai múltja, a parancsnoklás során szerzett tapasztalatai pedig jól hasznosulhattak a polgári igazgatásban.¹³⁹ És minő „véletlen” – kísért a múlt – Forgách éppen ott lett fő-biztos, ahol Károlyi Ferenc a districtus főkapitánya, a Tiszántúlon. Am mint tudjuk, a főbiztos ebben a státusában nem alárendeltje sem a főkapitánynak, sem a vármegyéknek,

¹³⁷ Bártfai Szabó 1910. 570. o.

¹³⁸ Az alábbi statisztikai adatok Zachar József számításain alapulnak. Zachar 2004. 252–271. o.

¹³⁹ Ezek a bizottságok formájában működő állami „szakhivatalok” valójában kettős kötődésűek voltak, a vármegyei apparátussal együttműködve a Helytartótanács szakmai felügyelete alatt álltak. Így az egészségügyi hatóság is, melynek egyik speciális szegmense volt a járványügy. 1753-ban az egészségügyi hatóságot udvari bizottság rangjára emelték, amely így egyedül az uralkodónak volt alárendelve, rendeletei a Monarchia orszá-gai felett egyformán érvényesek voltak. *Hóman Bálint és Szekfü Gyula: Magyar történet. 7. kiadás. IV. k. Írta: Szekfü Gyula. [Budapest, 1943.] 346–347. o.*

ő a törvényhatóság apparátusa felett álló királyi hivatalnok,¹⁴⁰ járványügyekben pedig lényegében megfellebbezhetetlen.¹⁴¹ Minthogy pedig az 1750-es évek közepén, jó tízéves szünet után, ismét fenyegette a pestis az északkeleti területeket, ezzel arányban Forgách hivatalnoki szerepe jócskán felértékelődött. S éppen ebből a helyzetéből kerekedett ki életpályája egyik bizarr konfliktusa, a régi és az új Forgách Ferenc önviaszkodása, a vazallusi hűség és az új típusú „államszolga” szerep összecsapása. A két évtizeden át a Károlyiakkal szinte familiáris viszonyban lévő Forgách, mint a districtus járványügyi biztos, hónapokon át ellenszolgált a Tiszántúl nagyhatalmú urának, Károlyi Ferencnek.

Íme a történet: 1756–1757 telén Károlyi Ferenc Lengyelországban vásároltatott lovakat huszárezrede számára. A pestisveszély miatt azonban a határon és a határmenti vármegyékben, Zemplénben, Ungban, Beregben, Máramarosban már a járványügyi szigorítások voltak érvényben, így Károlyi Ferenc lóvásárlói nem, illetve csak a járványügyi biztos engedélyével jöhettek át a határon. Forgách nem adott nekik menlevelet, és ezt kellő alázattal meg is indokolja Károlyi Ferencnek, imígyen: „...hívsegem kegyes személyéhez constál, az mint is hízelkedés nélkül vallom is, hogy excellenciád szolgálattára egyik részét véremmel exponálni nem sajnálom. De abban, hogy excellenciádnak kegyes parancsolattya ellen is emberei és lovak szerzői bé Lengyelországba mertenek menni, viszont jöjjenek, és kellyenek szabadosan (hacsak fellyebb való instantiámtúl speciális parancsolatom irántok nem jö, hogy azok szabadossan, bocsájtassanak), magamtúl nem cselekedhetvén, tudom, méltóztatik meg nem itélni. [...] És hogy öcsém, Buday uramnak [ti. a máramarosi alispánnak] bővebb parancsolatot nem adhatok, bocsánatot kérek, és sajnálom, hogy az olyatén lovak kezelésekre bent lévőknek contumaciát jubealni szükséges lészen.”¹⁴²

A lóvásárlók, akikhez ráadásul egyéb gyanús elemek is csapódtak, a tiltás ellenére mégis beszótktek Magyarországra, ám Máramarosszigeten fennakadtak a „contumácia stáción”, és valamennyien, a lovakkal együtt az ilyenkor szokásos háromhetes karanténba kerültek, a területet pedig, ahol a lovakkal áthaladtak, kordon alá vették. Emberei és lovai feltartóztatását Károlyi Ferenc igencsak zokon vette, és – tekintettel a poroszok elleni háborúra –, főleg lovai továbbengedését követelte. Forgách nem hajolt meg, hanem a döntést eggyel feljebb toltta, a Helytartótanácsához. Ez méginkább kihozta sodrából Károlyit; előbb még magyarzkodott emberei miatt, aztán kért, majd fenyegetett, sőt zsarolt,¹⁴³ Forgáchot mintegy szabotőrnek nevezve, aki hátráltatja a háborús felkészülést. Végül modus vivendi lett, mindenki hátrébb lépett egyet, Károlyi Ferenc visszazavarta az embereket Lengyelországba, Forgách pedig továbbengedte a lovakat. Így belső konfliktusa is megoldódott, amit így nyugtázott Károlyinak: „in flagranti Lengyelországból hozott lovakkal együtt jött embereket visszahajtattni méltóztatott, az melyekért is alázatos

¹⁴⁰ Wellmann Imre: Rendi állás és hivatali rang a XVIII. század eleji kormányhatóságokban. *Levéltári Közlemények*, 18–19 (1940–1941) 262. o.

¹⁴¹ Járvány idején, már a járvány híre érkezésétől, a sanitatis commissarius valóban a tágabb tájegység élet-halál ura volt, lényegében statáriális jogokkal rendelkezett, fegyverhasználatot rendelhetett el, aki fondorlatosan, szándékosan erőszakkal sértette meg a vesztégzarat, persze a kellő törvényes procedúra megtartásával, felakaszthatta. A tárgyalt időszakban a „Planum regulationis in re sanitatis” volt érvényben, ami Magyary-Kossa Gyula szerint az első átfogó tervezet a magyar közegészségügy történetében. A vármegyék kötelezettségeit az „Ordo strictioris praeclusionis” taglalta. *Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből.* Budapest, 1929. Reprint. Dr. Magyary-Kossa Gyula örökösei, Szegedi nyomda, 1994. 159 és köv. o.

¹⁴² Forgách Ferenc Károlyi Ferencnek. Nagyvárad, 1757. február 11. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 18.705.

¹⁴³ „...ha megfogytokoznám, vagy csak késedelmet szenvednék, kéntelenéttetném ennek sokkal világosabb, egyenes, és terhesebb representatiómat minden utakon megtennem” – így Károlyi Ferenc, amint az olvasható egy széljegyzeteivel ellátott levélfogalmazványban. Uo. 18.703.

devotioval kezeit csókolom.”¹⁴⁴ Ráadásként: 1757. február 12-én megjött a Forgách intézkedéseit helyeslő helytartótanácsi válasz, Máramaros vármegyénél pedig lefolytatták a vizsgálatot, hogy végül is kit kell vétkesnek megnevezni a történetek miatt. Természetesen megtalálták őket, Darvay Péter, Máramaros vármegye járványügyi biztosa és bizonyos Kruspér consiliárius, akik túlbuzgóan teljesítették Forgách rendeleteit. Vagyis a vétkessé nyilvánított közvetlen hatósági ügyintézőkön kívül, az ügyben érdekelt minden résztvevő megalégedéssel nyugtázhatta a történeteket.

Ami Forgách személyes ügyeit illeti: lányait, Ludmillát, illetve az ifjabb Franciskát „kiházasította”, előbbi történetünk harmadik hőse, Dessöffy Ferenc, utóbbit Pongrácz Ádám vette nőül. Mint már a bevezetőből tudjuk, 1756-ban Ludmillát fiúsították,¹⁴⁵ így ő lett a L’Huillier birtok örököse, majd amikor a Dessöffy Ferencsel való házasságából megszületett az ifjabb Dessöffy Ferenc, az örökség a fiúra szállt.¹⁴⁶ Minthogy Dessöffy Ferenc 1757-ben a breslaui csatában meghalt, s az özvegyen maradt feleség, Ludmilla – ezt is ismerjük a bevezetőből – hozzáment Esterházy Istvánhoz, majd pedig el is költöztek a férj zólyomi birtokára, Forgách, úrként, egyedül maradt a birtokon. Felesége 1758-ban halt meg. Éveit ezután, nagy valószínűséggel Edelényben töltötte, a birtok napi igazgatásával, már amennyire e tekintetben saját joggal rendelkezett, ugyanis Edelény és a birtok örökségként ifjabb Dessöffy Ferencé lett, akinek tútora birtokügyekben Esterházy István, a nevelőapa volt. Forgáchnak elsődleges joga hivatalosan csak saját, amúgy nem túl jelentős hozott vagyonához, a feleségétől közvetlenül ráhagyott és a közben szerzett javakhoz volt.

1764-ben halt meg. Temetése, a szertartásról készített összefoglaló szerint június 6-án volt. Maga a temetés nem mindenben felelt meg a protokoll szerint a tábormokoknak kijáró végtisztességnek, mondhatnánk egyszerűnek, bár kétségtelen, megvolt a „katonás jellege”¹⁴⁷ is. És sokban idézte a XVII. századi magyar főúri végtisztesség kliséit. A szertartásra egy svadronnyi vértés érkezett Edelénybe, élén egy kapitánnyal és három hadnaggyal. Forgách tetemét Edelényből Szendrőbe vitték, ahol a ferences kolostorban temették el. 1758-ban ugyanide temethették feleségét is, annak okán is, hogy a kolostor újjáépítéséhez, pénztámogatással a L’Huillier család elég tetemesen hozzájárult.

A temetési menet élén az edelényi és bábolnai ispán haladt, őket Forgách lovászmestere követte, majd a vértések kapitánya s egyik hadnagya, zászlóval, illetve egy trombitás, és páros menetoszlopban 42 „vasas német”. Utánuk az edelényi „páter káplán, mesterrel és éneklő gyermekekkel”. Ezután következett a koporsót szállító hatlovas kocsi. A koporsót violaszín damaszt borította, fényes szögekkel volt kiverve, fedelére a vitézség attribútumait helyezték, „küraszt, sisakot és ezüst kardot”.¹⁴⁸ A koporsós kocsi két oldalán 14 vasas német adta a sorfalat, egy káplárral és két kerülővel. A halottas kocsit szokásosan

¹⁴⁴ Forgách Ferenc Károlyi Ferencnek. Nagyvárad, 1757. március 2. Uo. No. 18.709.

¹⁴⁵ Ha fiúsítás történt, akkor a leány megörökölte ugyan az apai birtokokat, de ez csak akkor vált teljessé, ha törvényes fia született, aki megörökölhette a nagyapai birtokokat. Ha a fiúsított nőnek nem született fia, akkor a fiúsítás hatályát veszítette, és a birtok visszaszállt a királyra. Vagyis a fiúsított nő után az apai birtokokat leányok nem örökölhették meg. Mint tudjuk, L’Huillier Mária Teréziának nem volt fiúgyermek, csak két leánya, ezért is volt szükség, Ludmilla személyében, az ismételt fiúsításra.

¹⁴⁶ MOL Dessewffy család levéltára, P 86 F. I. 7. 1–2. f. 22.

¹⁴⁷ Békeidőben a temetéseket részletes előírások szabályozták. A magasabb rangúaknál több, az alacsonyabb rangúaknál kevesebb a létszám, a kirendelt alakulat. Altábormagy temetésére 4 zászlóalj katonának kellett kivonulnia és egy lövegnek. Az ezredtulajdonos temetésén az egész ezred jelen volt, az ezredparancsnokén az ezred egy zászlóalja és gránátos százada, az alezredesén egy teljes zászlóalj, az őrnagyén 2 századossal, három alhadnaggyal és egy zászlóssal és az ezredzászlóval és 200 fő katonával. A temetés költségeihez szabályok szerint a kincstár is hozzájárult, azzal, hogy a halottaskocsit biztosította.

¹⁴⁸ A sarkantyú, amely ugyanilyen vitézi kellék a vitézi temetéseken, hiányzott, legalábbis a leírás nem említi.

a feketebe öltöztetett vezeték ló, egy „ánglus paripa” követte, melyet kétoldalt egy-egy katona tartott kantáron. Valójában ennyi volt a túlvilágra kísérő élő kulissza, mert utánuk már a gyász nép következett, családtagok és a környék előkelői, hivatalos személyiségei.

A gyászolók élén az unoka, „M(éltóságos) Dersöffy úrfi az Úrral”,¹⁴⁹ ugyanazon kocsiban Plathy László, „Benyiczky Uram és az Úrfi Hoffmestere”. Az mindenestre feltűnő, hogy nem találjuk a gyászoló családtagok között az egyik Forgách lányt: Ludmillát és Franciskát sem, és nincs ott a másik vej, Pongrácz Ádám sem. A menetben a tetem után összesen 23 kocsi haladt, kocsinként három-négy fővel, akiknek a család költségén fekete fátyolt és viaszgyertyát adtak. A halotti tort Szendrőben ülték meg, a szolgabíró házánál, és a klastromban, a gyászolók közül több mint 200 főt vendégeltek meg. A temetés költségei minden közvetlen és közvetett kiadást összeszámolva, közel 170 forintra rúgtak. A számadást Paulikovics László szolgabíró és Szentmiklósy Zsigmond esküdt hitelesítette.¹⁵⁰

Ennyi összegezzhető e tipikusnak nem éppen nevezhető XVIII. századi magyar nemesi életpálya kapcsán. Hősünk a magyar nemesség számára a Habsburg haderőben lehetőségként kínálkozó átlagos katonai karriert jócskán túlszárnyalta, kapcsolataival, szerencséjével és nyilván katonai tehetségével, bekerült a magyar katonai elitet jelentő kasztba. Erre grófi címe s nem utolsó sorban a Forgáchok családi öröksége is predesztinálta. Karrierjével, a katonáskodása fejében az államtól húzott rendszeres fizetésével biztos egzisztenciát teremtett, a forrásokból következtetve nagy adósságot nem halmozott fel (ami elég ritka a században), birtokot, számottevő vagyont azonban nem tudott szerezni. Akkorát pedig végképp nem, hogy a korszak véleményformáló, mértékadó arisztokratái közé verekedje be magát.

Dessöffy Ferenc alezredes

Harmadik edelényi hősünk Dessöffy Ferenc,¹⁵¹ a terebélyes történelmi familia sokadik katonája a császári seregben. Apja Dessöffy József huszár generális, ezredtulajdonos, két nagybátyja, Dessöffy István és Dessöffy Imre ugyancsak huszárezred tulajdonos volt. Anyja Usz Krisztina. A családtörténetet jegyző Éble Gábor szerint Mária Terézia örökösödési háborúiban a császári seregben a Dessewffyék akkor élt 45 férfitagja közül – miként ezt Nagy Frigyes szemére hányja az egyik fogságba esett Dessewffynek – 41-en katonáskodtak.¹⁵² 15-en a csatamezőn estek el, közöttük, egészen ifjan, a mi hősünk, Dessöffy Ferenc. Alábbiakban az ő, torzóban maradt katonai pályafutása bemutatása következik.

1728-ban született, Komlóskeresztesen. Ifjú éveiről kevés adat maradt fenn. Kassán, a jezsuitáknál járt iskolába, ezt későbbi levelezésekből tudjuk, s azt is, hogy „vezéralak” lehetett a líceumban a diáktársak között, azaz hogy a „kisdedek között a kapitány”.¹⁵³ Amint

¹⁴⁹ Az „Úr”, más helyütt „Uraság” titulussal a vő, Esterházy István szerepel, aki nagy valószínűséggel a halál időpontjában nem tartózkodott Edelényben, mert hírvívő lovászt kellett menesztetni hozzá Zólyomba a halálhírrrel. Ennek költsége 2 forint volt, amint az elszámolásból kiderül.

¹⁵⁰ MOL Dessewffy család levéltára, P 86 F. I. 22. f. 30–32.

¹⁵¹ A családnév a forrásokban és a történeti irodalomban többféle írásmódban – Dersöfy, Dersöffy, Dezsöffy, Dessewffy, Dessöffy stb. – szerepel. Magunk az általa használt változatot (Dessöffy) vettük át.

¹⁵² *Éble Gábor*: A cserneki és tarkeői Dessewffy család. Genealógiai tanulmány. Budapest, 1903. (A továbbiakban: *Éble* 1903.) 143. o

¹⁵³ „... gyermekségedtől fogva hajlandó voltál Eő Excellenciája szolgálatára, mert midőn Kassán még iskolába jártál, máris a kisdedek között mint kapitány kirukkoltál eő excellentiája tiszteletére. A visitatio alkalmosságával 100 katonák a te commandó alatt követték eő excellentiáját, és eő excellentiája mellett adjuváns szolgálattal udvaroltál.” Dessöffy József levele Dessöffy Ferencnek. 1757. március 5. MOL Dessewffy család levéltára, P 91 No. 43. 2. cs. f. 1.

a családtörténet jegyzi, egészen ifjan lépett be Pestvármegyei József huszárezredébe.¹⁵⁴ Katonai pályafutását, valószínűsíthetően, vásárolt ranggal kezdte, feltételezzük, hogy 15 évesen, 1743-ban másként nem lehetett volna már hadnagy.¹⁵⁵ Ha pedig azt tekintjük, hogy húszévesen, 1748-ban már kapitány, karrierindulása elég gyorsnak tekinthető.

Ezredét (ekkor már Trips huszárezred) az acheni béke után, 1748-ban feloszlatták. Dessőffy Ferenc „állástalanná” vált; több tisztársával együtt (Jeszenszky alezredes, Ruttkay János kapitány, Radics Imre hadnagy és két zászlós, Szerdahelyi István és Burgyán Mihály) apja, Dessőffy József huszárezredébe helyezték át, ő maga így mintegy apai felügyelet alá került. A tisztekekkel együtt 75 közembert is odavezényeltek, ahogy az akkor szokásban volt, „mit Sack und Pack”, azaz lovastól és minden szerelvényestől. A tisztek az új helyen kezdetben fizetés nélküli, ún. „aggregátus tisztek” lettek, s közben arra vártak, hogy üresedés történjék a befogadó ezredben, esetleg egy másikban, ahová továbbléphetnek.¹⁵⁶

Dessőffy József huszárezredét,¹⁵⁷ miután közel fél évet Lombardiában, Pavia környékén töltöttek, 1748 nyarán Tirolon, Karintián és Stájerországon át vezényelték vissza Magyarországra. Előbb Kassa környékén, majd Sárosban kerültek elszállásolásra. Itt zajlott le az ezred nagy mustrája 1749. február 22–25. között; 10 svadronban, összesen 89 tizedest, 9 trombitást és 674 közhuszárt, 410 lovat, továbbá svadrononként egy-egy őrmestert, illetve furírt vettek lajstromba. Közel három év múlva, 1751-ben, az őszi mustrán, november 25–28-án, Terebesen már így festettek a létszámok: 30 tizedes, 236 lovas, illetve 261 gyalog huszár, 8 trombitás, 10 őrmester, 10 furír és mindössze 77 ló. Még ez utóbbi mustralétszámok is meglehetősen magasak, s bár csökkentett az állomány, a keretek kompletek, s amint majd látni fogjuk, az ezred hamarosan konkrét „békeidős” feladatot is kap.

Amikor Dessőffy Ferenc az ezredhez került, az ezred parancsnoka (commendans colonellusa) Viszeki Tallián Ignác volt, alezredese Inkey Gáspár, őrnagya Vay László. Az ezredtulajdonos kompániáját (Leibcompagnie) Mayer József hadnagy parancsnokolta, vele, mint hálátlan beosztottal az ezredtulajdonosnak később igencsak meggyűlt a baja¹⁵⁸ az ezredet érintő pénzügyi ellenőrzés kapcsán. Az ezredesi kompániát (Obrister Compagnie) Szunyogh Zsigmond hadnagy, az alezredesit (Obristleutenant Compagnie) Holkovicz Pál hadnagy, az őrnagyit (Obristwachtmeister Compagnie) Perenyey András hadnagy vezette. A rend kedvéért: a másik hat századot Horváth Ignác, Gersich Imre,

¹⁵⁴ Az ezredet 1740-ben alapította Pestvármegyei József ezredes. 1744-ben bekövetkezett halála után az ezredtulajdonosi méltóságot a hazai, felvidéki német származású Adolf von Trips vezérőrnagy nyerte el. Az ezredet 1748-ban feloszlatták.

¹⁵⁵ Mert egy levélben már hadnagyként említi: „...soha nem tudhatom, Dessőffy hadnagy Uramis hova lett legyen, semmi hírért nem hallhatom, hanem ennek előtte 2 héttel írta vala, hogy mindennél előbb igyekszik készséggel Excellenciád udvarlására.” Szluha György ezredes Károlyi Ferencnek. Ógyalla, 1743. szept. 30. MOL Károlyi család levéltára, P 389 Missiles No. 71.443.

¹⁵⁶ 1748-ban a Dessőffy huszárezredhez érkezett tisztek közül később Jeszenszky alezredes a Splényi ezredben talált törzstiszti állást, Ruttkay és Radics maradt a Dessőffy ezrednél, és négy év múlva, 1752-ben már mindketten, mint valóságos tisztek szerepelnek az ezred prima plánáján.

¹⁵⁷ Az 1734-ben alapított Hávor ezred fölötti ezredtulajdonosi jogokat Dessőffy József (1702–1768) vezérőrnagy 1744-ben vette át.

¹⁵⁸ Az 1750-es évek elején lezajlott ellenőrzés az ezrednél nagy hiányokat és felelőtlen gazdálkodást mutatott ki. Az érintett tisztek, tisztségviselők magukat kimosandó a pénzek elherdálásának vádjá alól, természetesen egymásra mutogattak. Az ügy még a hatvanas években sem zárult le, s Mayer (ekkor már kapitány, és nincs is az ezrednél) még küldözgette a feljelentő leveleket a udvarhoz, illetve a „zsaroló” leveleket az ezredtulajdonoshoz, Dessőffy Józsefhez; a környezetet megoldozandó pedig alkalmanként meglobogtatott egy „Ausweisungot”, amelyben az állt, hogy sok más egyéb mellett 12 000 forint tartozást csinált Dessőffy József és „Istenben nyugodott Dessőffy Ferenc”. MOL Dessewffy család levéltára, P 87 Series I. Reg. Fasc. D. f. 5–6.

Hintzmann János György, Bussán Lajos, Darvay Sándor,¹⁵⁹ Szöllösy Sebestyén, valamennyien kapitányi rangban.

Dessőffy Ferenc aggregátus kapitány úgy lépett a tényleges kapitányok közé, hogy 1750-ben megvásárolta az ezredtől kvietáló Darvay azaz Daróczy Sándor kompániáját. A vásárlás körül üzletileg nem volt minden rendben, legalábbis ez vehető ki azokból a levelekből, amelyeket az ezredtulajdonosnak, Dessőffy Józsefnek Vay László alezredes küldözgetett 1750–1751-ben. A két kapitány pactuma, finoman szólva, eléggé „alakiatlanra” sikeredett, az üzlet egyes részleteiben csak szóban egyeztek meg, amiből később vita is támadt a felek között. Daróczy szerint a szerződés arról szólt, hogy Ferenc nemcsak a státust és a kompánia feletti tulajdonjogot veszi meg, hanem átvállalja Daróczynak a kompániával kapcsolatos minden tartozását, rendezi a kasszával szembeni adósságokat, személyi kölcsönöket. A szerződést Dessőffy viszont úgy értelmezte, hogy egy „szanált” kompániát vesz meg, és Daróczy és az ezredkassza elrendez egymással minden tartozást. Vagyis a kompániára való eszmei tulajdonjogot és az ezzel járó előnyöket vásárolta meg, a terheket nem. A probléma akkor derült ki, amikor Daróczy, tartós szabadságolásra hivatkozva, távozni akart az ezredtől, és a pénzét követelte. Dessőffy viszont nem akart, és valószínűleg nem is tudott fizetni, amire Daróczy a felsőbb hatóságokhoz fordult, panaszlevelet írt, és újra szeretne volna tárgyalni az üzletet. A két fél között Vay László alezredes közvetített, melynek során végül is az ezredkassza kárával, de a vita elrendeződött.¹⁶⁰ Daróczy Sándor kapitány egyébként úgy tűnik, kényszerből vált meg az ezredtől. Ellene 1750-ben valamilyen közelebről nem ismert processus folyt a „palatinus parancsolata szerint”, és 1751. január 1-jéig kérte is, hogy szabadságolják. Nevével a későbbiekben az ezred tisztikarában nem találkozunk.

Az ezred vezérkara és tisztikara 1751–1752-ben jelentősen átrendeződött, ami megnyitotta az emelkedő pályát Dessőffy Ferenc számára is. Talliánt generálissá tették (1751. augusztus), minek következtében mindenki lépett egyet előre a ranglétrán, Inkey lett az ezredparancsnok, Vay László az őrnagyi státusból az alezredesibe lépett, Vay helyére pedig őrnaggyá az ifjú Dessőffy Ferenc – talán megbocsátható atyai pártfogással a karrierépítés útján...

Amikor 1752-ben a magyarországi és erdélyi lovashadak frissen kinevezett főfelügyelője, Nádasdy Ferenc generális végigszemlélte a huszárregimenteket, Dessőffy József ezredéről elég kevés hízelgőt tudott feljegyezni. Az ezred ekkor a Splényi ezreddel együtt Zemplénben állomásozott, magára a mustrára Sárospatakon került sor. Nádasdy benyomása szerint a Dessőffy ezred, bár sokat javultak az Itáliából való hazaérkezésük óta eltelt időben, még mindig a gyengébb ezredek közé sorolandó, főleg amiatt, hogy sok a fiatal, hadi tapasztalatokkal alig rendelkező tiszt. Ami pedig leginkább szemet szúrt a szemle során a generálisnak, az éppen hősünk, Dessőffy Ferenc őrnagyi beosztása. Amint megjegyezte, az ezredtulajdonos fia nem való az őrnagyi posztra, a katonai dolgokban is fölöttébb járatlan, és azt javasolja, hogy az ifjú őrnagyot tanulásra helyezték át egy másik ezredhez, s új őrnagyot nevezzenek ki helyette. Mivel azonban az ezredben nincs egyetlen alkalmas személy sem a kapitányok között, akiben a törzstiszti talentumot látni lehet, valamelyik másik ezredből kell ide őrnagyot kinevezni. Vagyis hiába a tulajdonos, az ezredparancsnok és az alezredes törekvése, hogy az ezredet jó kondícióba helyezze, a szervezés és az adminisztráció fő terheit viselő őrnagy alkalmatlansága – „gyengesége és tapasztalatlansága” – miatt nem tudnak eredményt elérni, s ennek az alsóbb rangú tiszttek-

¹⁵⁹ Az ezredtörténet a kapitányt Darvay Sándorként említi, ami nyilván félreolvasás, a korabeli forrásokban Daróczy Sándorról van szó.

¹⁶⁰ MOL Dessewffy család levéltára, P 87 Series I. Reg. Fasc. B. 1–28. f. 4.

re is káros hatása van. Viszont – bár ez tárgyunk szempontjából kevésbé releváns, legfeljebb az összehasonlítás miatt lehet érdekes –, talált az ezrednél egy tehetséges hadnagyot, Nagy Gábort, aki, amint megjegyzi, szorgalmas tanulással jeles tisztté képezheti magát.¹⁶¹

Bármilyen is volt Nádasdy minősítése, az ifjú Dessőffy őrnagy lendületes karrierépítését nem befolyásolta. A regimentben nyilván érezhette az apai hátszelet, s ezt érezte nemcsak beosztottaival, de feljebbvalóival is, mindenekelőtt Inkey Gáspár ezredparancsnokkal. Inkey ezt többször is nehezményezte az apánál. Azt még természetesnek tartja, mint írja, hogy Ferenc úrnak bizonyos előjogai vannak, és el is ismeri mintegy „apja helytartójának” az ezrednél, de azt már nehezen viseli, hogy az ifjú gróf nem ismeri el őt valóságos katonai feljebbvalójaként.¹⁶² Az már más kérdés, hogy az ezredtulajdonos sem volt jó véleménnyel Inkeyről, nagy kövér embernek mondja, aki szédül a lovon, s ehhez képest még rossz katona is. Dessőffy Ferenc „nagy mellényének” lehetett persze másik oka is, amint a bevezetőben már szóba került, az 1754-ben elnyert grófi rang; az is ér egy grádciosat a hierarchiában! Előreugorva a történetben: amikor Inkeyt 1757-ben előléptették tábornokká, mintegy feljebb buktatva, az ezredtulajdonos kifejezetten örült is az eseménynek. Helyére ekkor, az ezredesi posztra Vay László lépett. Vele még fogunk találkozni Dessőffy Ferenc hagyatékával kapcsolatban.

1753-tól a Dessőffy huszárezredet Dél-Erdélybe rendelték pestis-kordon szolgálatra,¹⁶³ és ott is maradtak egészen a poroszok elleni háború kezdetéig.¹⁶⁴ Az ezredstáb éveken át Déván tartózkodott, a kompániák pedig szolgálatban, a hágók környékén, illetve kvártélyon a Déva környéki településeken. Dessőffy Ferencet ifjú felesége, Forgách Ludmilla is meglátogatta farsangolni, legalábbis 1754 februárjában bizonyosan együtt voltak Dél Erdélyben.¹⁶⁵

Dessőffy Ferenc 1755 tavaszáig volt az ezred tagja. Ekkor előléptették alezredesé, beosztást azonban nem nyert hozzá, s talán ezért is, elhagyta huszárezredet. Amikor kilépett, kvietálása, finoman szólva, „angolosra” sikerült. A protokollt felrúgva, el sem köszönt az ezred parancsnokától, Inkeytől, aki ezt – némi rosszállással – imígyen adta tudtára az ezredtulajdonosnak: „érzékenyen sajnálom egy részént, hogy közöttünk való szíves conversatiót olly hamar elunta, úgy más részént ebbéli avanciementumának buzgó igaz szívvel aggratullálok, további előmenetelét, kiben nagyobb elnyerendő Méltóságos Tisztségeit érvén gyönyörködheszen excellenciád, tökéletesen óhajtom.”¹⁶⁶ Ferenc kvietálására Inkey, ekkor már hivatalosan, levélben jelentve az ezredtulajdonosnak a küszöbön álló személyi mozgásokat, két hónappal később újra visszatért: „...volt Oberstwachtmeister Dessőffy Ferenc úr 5 April abgangba és compániájába succedált ka-

¹⁶¹ *Sebestyén József*: Adatok gróf Nádasdy Ferenc tábornagy életrajzához (1709–1783). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1917. 22–23. o.

¹⁶² Inkey Gáspár Dessőffy Józsefnek. Kovászna, 1754. június 6. MOL Dessewffy család levéltára, P 87 Series I. Reg. Fasc. A. No. 9. f. 54.

¹⁶³ MOL Dessewffy család levéltára, P 87 Series I. Reg. Fasc. B. 1–28. f. 11–13.

¹⁶⁴ 1756. március elején kaptak marsruta parancsot. Két kolonnában vonultak el, az egyik Zilah, Kémér, Somlyó, Margitta, Székelyhid, Nagyléta, Hosszúpályi, a másik Geresin, Lampart, Szakácsi, Gencs, Terem, Denyalak, Endréd, Érsemlyén, Vámospércs útvonalon. Március 26-ra kell beérkezniük Debrecenbe, ugyanoda, a rákövetkező napra tüzték ki a nagy mustrát. Uo. f. 20–21.

¹⁶⁵ Az ezredparancsnok levele Dessőffy Ferencnek. Kovászna, 1754. február 18. MOL Dessewffy család levéltára, P 87 Series I. Fasc. A. Nr. 9. f. 45. Házasságkötésük időpontja nem ismert. 1752-ben vagy 1753-ban történetelt. Gyermeük, fjabb Dessőffy Ferenc 1755-ben vagy 1756-ban született. Ennek pontos idejét sem tudjuk.

¹⁶⁶ Inkey Gáspár Dessőffy Józsefnek. Déva, 1755. április 20. MOL Dessewffy család levéltára, P 87 Series I. Reg. Fasc. A. No. 9. f. 39–43.

pitány Marschall úr cuwachsba hozatódgyék, hasonlóképpen Oberstwachmeisterségbe avancirozott Hinczmann kapitány.”¹⁶⁷

Dessőffy Ferenc 1755-ben nemcsak apja ezredét hagyta el, hanem huszárságát is „szegre akasztotta”. Esterházy (Miklós) gyalogezredébe lépett át, ahol, egyelőre, aggregátus alezredes lett.¹⁶⁸ Hogy miért éppen ezt az ezredet választotta (vagy miért oda vezényelték?), konkrét oka nem ismert. Az azonban mindenképpen figyelemre méltó, hogy Esterházy Miklós gyalogezrede az összes magyar gyalogezred között a „leginkább internacionalistának” számított. Azokban az években az ezred 50 tisztjéből csak 18-an magyar születésűek, 32-en „idegenek”.¹⁶⁹ S persze azt is gondolhatta, hogy jövődöbéli előmenetele szempontjából a kevésbé homogén magyar közeg jól jöhet majd. Átlépését apja mindvégig rossz szemmel nézte, s ennek leveleiben többször is hangot adott: „...mert amíg cavallerista voltál, Regimentemben, addig hogy természetesen tartottalak, mind böcsületben voltál, mind pedig pénzed is volt, mind szép ezüstöt is acquiráltál, de ellemen hogy én az betegségekben estem, magad szárnyakra keltél, s infanteristává lettél, azóta mindenkor magad ugyan pénzedet elköltötted, ezüstödet elpredáltad, és promótiódban tartást is szenvedsz. Azért, hogy jó tanácsadásomat megveted, s ha levelemben intlek is, azzal nem gondolsz, mert magad felől úgy tartod, hogy igen okos vagy. A továbbiakra ezért arra intelek téged, hogy istenfélő légy, és a fölfuvalkodottságnak s kevélységnek békét haggy, és a hazugságtul magad oltalmazd. Én azelőtt úgy tartottam, hogy jobb a cavalleria, mert hamarabb promotiója vagy, az az ki magát distinguálja, Regimentet is nyér, nyeresége több vagy, mikor pedig kvártélyban vannak, kevesebb költsége vagy, mert a falukban nagy pompával nem él. De az infantériában, mikor valamely várat vínak, vagy más batallióban hamar az tiszt esesik. Nem lehet magának glóriát szerezni, mert nem distinguálhatja magát. Az cavallérok között pedig, csak egy kapitány is, ha jó Ritustészen, a novellákban nevét föl teszik. Históriában nevét, ha írják, mindenkor a posteritásunknál jó emlékezetben él. Az infanterista, amikor városban vagy, sokat köll néki költeni, de még táborban is. Amit igen akarok, ha te is még cavallerista lennél, melly iránt a jövő postával fogok írni gróf Nádasdy ő excellentiájának, melyet copialiter neked is megküldök.”¹⁷⁰ A magyar lovastiszt hitvallása a 18. század közepéről? Vagy simán apai jótanácsok az életstratégiához? Az apa szemei előtt valójában az lebeghetett, hogy ezredében a Ferenc fiú nyerje el az obristerséget Inkey Gáspár hamarosan várható távozásával, vagy ha az nem is sikerülne elsőre, akkor is, legalább aggregátus ezredes legyen ott.¹⁷¹ Ezért is kellene udvarolnia Nádasdynak,¹⁷² ha találkoznak, mert ő, mint a Sziléziában operáló magyar hadak főparancsnoka, előléptetések tekintetében kulcspozícióban van, ő felterjesztheti Ferencet ezredesi rangra. Közben próbál a hiúságára is hatni a fiának, és mások huszár karrierjét teszi példának, mint Luzsinszki Jánosét (később huszárezred tulajdonos is lett), akivel együtt volt alezredes, de ő már generális, Karl Nauendorf (később ő is huszárezred tulajdonos lett) pedig, akkor még kapitány volt, most

¹⁶⁷ Inkey Gáspár Dessőffy Józsefnek. 1755. június 7. Uo. f. 34–35. A hétéves háború éveiben Hinczmann György is egyre feljebb tornáztta magát, az 1760-as években már ő a Dessőffy ezred parancsnoka.

¹⁶⁸ Kinevezése 1755. április 7. A kinevezés a regiment egyik, akkor csak papíron létező „vacat” kompániájának századtulajdonosi beosztásával is járt. MOL Dessewffy család levéltára, P 87 Series II. Irreg. N. 9. f. 32.

¹⁶⁹ Zachar 2004. 253. o.

¹⁷⁰ Dessőffy József levele fiának. 1757. augusztus 29. MOL Dessewffy család levéltára, P 91 No. 43. 2. cs. f. 3.

¹⁷¹ „...most az öbesterséget is eő excellentiája támogatásával könnyen elnyerheted, és enélkül is eő excellentiája cliense vagy, és gyermekkorodtól kezdve hajlandó voltál eő excellentiája szolgálatára [...] már most oberstlajdinántságod öbesterségét is kijárhatná Eő Felségénél...” Uo. f. 1.

¹⁷² Dessőffy József és Nádasdy Ferenc személyes kapcsolata az átlagos bajtársi-generális nexusnál erősebb, azt is feltételezhetjük, bizalmi viszony lehetett. Dessőffy József 1742 és 1744 között Nádasdy Ferenc huszárezredének vezénylő ezredese volt. Ezt az informális viszonyt szeretné fiára hagyományozni Dessőffy József.

már ezredes. Szinte szájába adná fiának, mit mondjon Nádasdynak: „...s ha Nádasdi azt kérdezi, hogy akarsz-e cavallerista lenni, feleld azt, hogy igen, bánod, hogy infantérista lettél.”¹⁷³ Még azt is megteszi, hogy fia Nádasdy közelébe kerülhessen, hogy ezrede tisztjei előléptetési felterjesztését nem a formális módon, a parancsnokkal, Inkey ezredessel, hanem fiával adatná át Nádasdynak. Az átadáskor pedig igyekezzen személyes dolgokról is beszélgetni a generálissal, tanácsolja.¹⁷⁴ Visszatér egy másik levélben is a kérdésre: hogy amikor felkeresi majd Nádasdyt, és érdeklődik, öfelőle, mármint Dessőffy József felől, Ferenc mondja azt, hogy jobban van, de tegye hozzá azt is, „hogy Terád haragszom [ti. apa a fiára], s ha tovább kérdezi, miért, mondjad azért, mert infantérista lettél.”¹⁷⁵

Nádasdyn kívül persze volt más, számításba vehető patrónus, legalábbis az apa annak számította mindenekelőtt Pállfy Miklós kancellárt, valamint Gyulay generálist is, akivel azért is érdemes jónak lenni, mert az „ungvári dominium” (a tervezett ügylet közelebről nem ismert) megszerzésében is segítheti. Aspremont generálissal is ápoljon jó viszonyt, akiben birodalmi támogatót találhat. Jó pártfogó lehet a társadalmi presztízsében éppen felemelkedő rokon, Dessőffy Sámuel, a család ifjabb grófi ágának megalapítója. Az apa nemcsak pártfogókat, hanem példaképeket is ajánl fiának, a Dessőffyek népes családjából Sámuelen kívül Dessőffy István generálist és Dessőffy Jánost, akiket „dícsérnek, és az az igazi glória” – figyelmeztet, nem pedig a „nagy pompa”, amit, szerinte, Ferenc fia többre becsül, s amiből egyenesen következik a pénzpocsékolás, ebből a kölcsönkérés, majd az eladósodás és a másoknak tartozás, annak minden következményével.

Leveleiben az apa sokat korholta fiát „léhasága” miatt. Ebben lehetett is valami, az ifjú Ferenc valóban nagy lábon élt, nagy bagáziát tartott, de ami a nagyobb probléma, nem volt jó gazdája dolgainak. Amikor például kiment a hadszíntérre, és a bagáziája java részét Pozsonyban hagyta, hogy azt szállítsák Edelénybe, Ferenc jágere és szakácsnője kilopta az ezüst egy részét. Ami miatt viszont fölöttébb búslakodtak is Edelényben, a Forgách család, különösen „menyem asszony”. „Látod-e megvert az Isten, nem kell nagy pompával élni, kártyázni, hanem takarékosan élni. Azt tartod, hogy a nagy pompa glória légyen, de igen nagyon hibázol – szól az apai tanács –. Te felőled penigh, [...] akit mind tisztességben böcsületben és gazdagságban hoztam, azt fogják mondani, se nem igen derék ember volt, mert akit az atya keresett, elprédálta.” Mindehhez még szégyelleni is kellett magát a fia miatt, s éppen a példaképnek ajánlott Dessőffy Sámuel előtt, akinek Ferenc össze-vissza ígéretett mindent, többek között azt, hogy elviszi magával Bécsbe unokaöccsét,¹⁷⁶ amit persze nem teljesített, sőt, azt az 500 forintot sem kézbesítette a címzettnek, amit tartozása fejében Sámuel küldött bécsi ágensének. Rossz fényt vet ez Ferencre és persze Sámuelre is, mert „nagy szégyen ott Bécsben tartozni pénzzel”. Dessőffy József ultimátumot ad könnyelmű fiának, amennyiben kijelenti, hogy nem folyósít neki többé apanázst, s ha Ferencnek valamire szüksége van, akkor előre szóljon.

Keveset tudunk arról, hogy tényszerűen mi történt Dessőffy Ferencel, az Esterházy (Miklós) gyalogezred aggregátus alezredesével az 1755 áprilisa és 1756 késő nyara, a poroszok elleni háború kitörése között eltelt időben. Ami bizonyos: az Esterházy ezred 1756. július 12-én kapta meg a parancsot a hadművelési területre kivonulásra, ahol a Browne-féle hadtestbe kerültek, s így részt vettek a háború első, Habsburg szempontból vesztes, nagy csatájában (Lobositz, 1756. október 1.). Dessőffy Ferenc nem volt ott, Ma-

¹⁷³ MOL Dessewffy család levéltára, P 91 No. 43. 2. cs. f. 1.

¹⁷⁴ MOL Dessewffy család levéltára, P 86 E. I. 23. 1–25. f. 71–72.

¹⁷⁵ MOL Dessewffy család levéltára, P 91. No. 43. 2. cs. f. 4.

¹⁷⁶ Ti. a nála szűk tíz évvel fiatalabb Dessőffy Istvánt.

gyarországon maradt, Pozsonyban, az ezred tartalék zászlóaljának parancsnokaként.¹⁷⁷ Pozsony jó hely, közel Bécshez, és Ferenc ki is használta ezt a közelséget saját ügyei egyengetésére; 1756 szeptemberében audienciát nyert az udvarnál, talán éppen magas pártfogói közbenjárásának is köszönhetően. Az eseményről bensőséges jóbarátjának, a nála négy évvel ifjabb Károlyi Antalnak számolt be,¹⁷⁸ aki nem mellesleg ekkor már az Esterházy József gyalogezred vezénylő ezredese.¹⁷⁹ Leveléből úgy tűnik, Ferencnek nem mentek jól a dolgai, karrierje mintha megfenekleni látszanék. Az audiencián az udvartól nem kapott semmi ígéretet konkrét beosztásra, csak ködösítő biztatást, hogy értékelik hűségét, erényeit, elhivatottságát, figyelik katonai előmenetelét, nem feledkeznek meg róla, s ha új ezred alapítására kerül sor, számításba veszik. Az egyébként szép magyarsággal írt levélben, az audiencián elhangzottak lényegét németül írta le, majd a bizonytalan konklúziót ismét magyarul: „...most nem tudom sülvén van az dolgom, vagy fővén...” Amit szeretne, a tervezett, újonnan felálló gyalogezredben kapjon alezredesi beosztást, amelynek tulajdonosi címére – legalábbis az vehető ki a levélből – úgy tűnik, a Károlyiak, nevezetesen Károlyi Antal is pályázott. „Regimentet hogy erigálnak, bizonyos. Kinek adják? Arrul silentium. Isten adja, hogy magadnak. Szívemből kívánom” – írja Ferenc a levélben. Károlyi Antal kandidálása az ezredtulajdonosi címre azonban sikertelen volt. Az alapításra nálánál sokkal nagyobb név, Pálffy Miklós kancellár lett a kedvezményezett.¹⁸⁰

Ferenc terve így kútba esett. Várnia azonban már nem kellett sokáig az aktív státusra – 1757. július 6-ával tényleges alezredesi kinevezést s egyben zászlóaljparancsnoki beosztást kapott saját ezredében.¹⁸¹ Hogy volt-e szerepe, valamilyen haditette az 1757-es nyári hadműveletekben, nem tudjuk, személye csak az őszi harcokban tűnik fel. Az Esterházy gyalogezred, mint ahogy a többi magyar gyalog- és huszárezred is, ekkor java részben Nádasdy Ferenc hadtestéhez tartozott. A hadtest részt vett Schweidnitz okkupálásában (1757. november 12.), majd továbbvonulva Breslau irányába, rohammal bevette a stratégiai helyen lévő Klettendorfot, november 19-én pedig egyesült a fősereggel. Rá három napra, november 22-én esett meg a háború egyik véres csatája Breslau közelében. Ahogy a csatáról szóló tudósítások feljegyezték, az ominózus napon Breslau környékét sűrű köd ülte meg; így a csatát megnyitó császári tüzérség is csak kilenc óra körül kezdhetett lőni a poroszokat, s azt majd három órán át abba sem hagyta. A két sereg fő erőit egy elmocsarasodott partú folyócska (Lohbach) választotta el egymástól, a kezdeményező félnek ezen kellett áthatolnia. A császári sereg hét hidat vert, s ezeken keltek át három oszlopban. Az elsőt Von Sprecher altábornagy, a másodikat Arnberg altábornagy, a harmadikat Kheul tábornagy vezette. Az Esterházy gyalogezred Arnberg generális oszlopához tartozott, és a Schmiedefeldnél kiépített porosz állásokat támatta. Amint az a hadijelentésekből kiderül, az ezred katonái különösen vitézül verekedtek, s egy, már elveszettek hitt helyzetből kerekedtek felül a poroszokon. Ehhez mérten elég magasak voltak a veszteségek is, halottakban, sebesültekben és eltűntekben közel 200 fő, ebből sebesült volt 6 tiszt és 154 közember, elesett 27 közember. Az egyetlen tiszt halott, Dessóffy Ferenc alezredes

¹⁷⁷ *Ebhardt, Ferdinand*: Geschichte des k. k. Infanterieregimentes Nr. 33. Ung.-Weißkirchen, 1888. (A továbbiakban: *Ebhardt* 1888.) 70. o.

¹⁷⁸ „Hogy ilyen későn sorsomnak fatalitását tudósítom, nem akartam sebeimet újítanom, és a világon legkedvesebb Brudermnek inkább vigassággal mintsem szomorúsággal udvarolhassak. De mivel ugyan semmi consolatiomat nem tapasztalok effektusban, csak merő az udvarnak kegyes ígérettyeit, állapotomat papírra tészem és tudtadra adom, hogy énnékem azonnal audienciám volt, és ezen változásomat ő felségének genuine deducálom, mit éppen, sajnosan, armadátul való elmenetelem [okozott]...” kezdi a levelet. Dessóffy Ferenc Károlyi Antalnak. 1756. szeptember 21. MOL Károlyi család levéltára, Missiles No. 12.320.

¹⁷⁹ *Finke* i. m. 88. o. Károlyi Antal karrierje igazán sikeres, alig hat év szolgálattal a háta mögött lett az ezred parancsnoka (1756–1759). A lobositzai csatában, 1756. október 1-jén meg is sebesült.

¹⁸⁰ Ez az ezred lett a későbbi 52. magyar gyalogezred.

¹⁸¹ MOL Dessewffy család levéltára, P 87 Series II. Irreg. No. 9. f. 30.

volt.¹⁸² Breslau november 24-én kapitulált, ahová a csapatok egy része bevonult, másik, nagyobb részük a Schweidnitz körüli mezőkön vert tábor.

Bécsben mindenki ünnepelt, az Esterházy ezredet, miként másokat is, fényesen jutalmazták, Ferenc ezredbeli rangtársa, Souhay alezredes, aki a Schmiedefeldnél kiépített porosz állásokat rohammal bevette, 1758-ban megkapja majd a Mária Terézia Rend kiskeresztjét, a csata császári főparancsnoka, Lotharingiai Károly herceg pedig a Rend nagykeresztjét. A legénység sem járt rosszul; Mária Terézia elrendelte, hogy november 28-tól hat hónapon át dupla zsoldot kapjanak.

Az breslauer győzelem feletti öröm azonban korainak bizonyult, mert közben Frigyes főserege megint Szilézia földjére érkezett. A jelentős számbeli fölényben lévő császári csapatok (66 000 ember és 210 ágyú) a 39 000 főnyi és 167 ágyúval rendelkező porosz seregtől december 5-én, Leuthennél vereséget szenvedtek. Ez volt a hétéves háború egyik legvéresebb csatája. A ferde hadrendben felállított porosz gyalogság előretolt jobbszárnya visszavetette az osztrák balszárnyat, s mivel támogatásukra a főparancsnok Lotharingiai Károly Sándor herceg nem tudott idejében megfelelő erőt átcsoportosítani, a menekülőket lényegében felformázta a porosz lovasság rohama. A károk nagyok voltak, a sereg majd egyharmada került veszteséglistára, porosz kézre jutott az ágyúk több mint fele, 46 lovassági zászló és 9 ezredlobogó. Áldozatul esett négy császári tábornok is. Az Esterházy gyalogezred viszonylag kis veszteséggel megúszta a csatát, 3 halottat hagytak a csatáron, a sebesültek száma 143 volt. A csata után a császári sereg egy része a sebesültekkel és a betegekkel Breslauba szorult. Frigyes blokád alá vonta várost, amely két hét múlva kapitulált; az ott lévő császári katonák porosz fogságba kerültek. December végére a császári haderő 1757-es őszi létszámának mindössze harmada maradt harc képes. A sereg visszavonult telelni Csehországba.

Dessőffy Ferencnek a breslauer csatában játszott szerepéről, kiváltképpen haláláról, halálának okáról nincs pontos tudomásunk. Egy magánlevélből, amelyet a csatában szintén részt vevő Zákány György gránátos hadnagy írt Károlyi Ferenc generálisnak, sajátos szemszögből látva a csatát, többek között ezt írta: „22do novembris perogált szerencsés battaliának Breslaunál folyamatja – minden vélekedés ellenére – jól véghez ment, a mi-einknek kevés, az ellenségnek nagy kárával, mert holtakon és sebesülteken kívül 7000 desertört is helyben hagytak.” Elfogták Weber porosz generálist, a 30 000 fős porosz armadából alig 10 000 ember tudott visszavonulni. Ezen kívül a zsákmány is jelentős, 31 ágyú, 9 zászló és egy egész „bőrmagazinum”. Az osztrák veszteség 5000 fő volt, de elesett Wurm tábornok, és megsebesült másik két generális is, Kheul és O’Donell. És mintegy mellékesen megjegyzi: „az szegény Dersőffy Oberstleutnant elesett.”¹⁸³

Ferenc temetése idejéről, sírhelyéről, sem a végbement kegyeleti eljárásról nincs adatunk. Annyi bizonyos, hogy a holttest körüli szolgálatokért az ezredkáplán 20 forintot kasszált, amit az ezred ki is fizetett. Ez az összeg majd költségként jelentkezik a családdal szembeni végelszámolásnál. Temetése olyan lehetett, mint amilyen egy törzstisztnak háborús körülmények között előírás szerint kijárt, vagyis megkülönböztetett temetés, koporsóval, szokásos katonai rituáléval. Végső nyughelyül minden bizonnyal valamely csatatérhez közeli templomot, kolostort választottak. Ezt diktálta a kor szokásrendje.

Annál többet tudunk viszont Dessőffy alezredes utóéletéről, tartozásairól, hátrahagyott javairól. A történetek Vay László ezredes, a Dessőffy huszárezred parancsnoka és Dessőffy József, illetve Amadey Károly ezredes, az Esterházy ezred parancsnoka és Forgách Ludmilla, illetve Forgách Ferenc 1758–1759-es levelezéséből ismerhetők meg.

¹⁸² *Ebhardt* 1888. 89. o.

¹⁸³ Idézi: *Éble* 1903. 143. o.

Ferenc halála híre elég hamar eljuthatott Magyarországra az érintettekhez, Edelénybe a feleséghez, illetve Hanusfalvára az apához. Kegyeleti utalások a két ezredes leveleiben sincsenek, viszont annál inkább szó van az ingóságok körüli bonyodalmakról, a kótyavetyéről, Ferenc tartozásairól, hátrahagyott kötelezvényeiről. Az ingóságokat illetően az apa, Vay Lászlót megbízva, magánakcióba kezdett. Így Vay László, az apa instrukcióit követve, mintegy a Dessőffy család „fogadott prókátoraként”, informálisan szorgoskodott, hol együttműködve az Esterházy gyalogezred hivatalos minőségben eljáró tisztjével, hol átlépve rajtuk, magánutakat keresve a sereg magyar generálisaihoz, Esterházy Miklóshoz, Nádasdy Ferenchez – tegyük hozzá: nem teljes sikerrel.

Vay László 1758 januárjában több levélben is beszámolt a generálisnak, mit sikerült intéznie (igazából mit nem tudott elintézni) Ferenc hátramaradt vagyonának mentésében. A legkorábbi fennmaradt levél január 13-i keltezésű. Vay szabadkozással kezdi a levelet, hogy csak most, jó másfél hónap elteltével emlékezik meg „Ferenc úr kedves pajtásom” szomorú haláláról. Majd azzal nyugtatgatja Dessőffy Józsefet, hogy Ferenc ingóságait nem fogják azonnal kótyavetyére bocsátani, ugyanis Amadey ezredestől, az Esterházy ezred parancsnokától ezt az ígéretet vették Vay megbízottjai, kvártélymestere, illetve Hegyi hadnagy. Sőt, arra is ígéretet tett volna Amadey, hogy Ferenc vagyonát áthozzák a Dessőffy huszárezredhez. December 1-jén azonban a huszároknak alarmit vertek, „elenség elé kellett menniük”, és amint azt már tudjuk, ez az akció a december 5-i leutheni vesztes csatával végződött. A huszárokat hátravonták Csehország felé, az Esterházy gyalogezred összes ingósága pedig ott maradt a Frigyes által blokád alá vont Breslauban.¹⁸⁴ Egy másik levélben részletesebben is leírja a történeteket.¹⁸⁵ Vagyis Hegyi hadnagy nem igazán kedvező válasszal tért vissza, hogy Ferenc ingóságaival az Esterházy ezred a „magyarországi törvények és gavallér szokás szerint” fog eljárni, miszerint ilyen esetben, ha el akarják vinni a teljes hagyatékot, le kell tenni „3000 aranyig való kauciót”, ugyanis ez a feltétel az elhalt ingóságainak kiszolgáltatásához. Sőt, korábban maga Vay személyesen is próbálkozott közbenjárni, elment Esterházy Miklóshoz, lényegében végrehajtotta azt, amit Dessőffy József kért tőle,¹⁸⁶ találkozni azonban a herceggel nem sikerült, ő is csak Amadey Károly ezredessel tudott egyeztetni, aki akkor azt az ígéretet tette, hogy zárolja a megholt alezredes javait. Volt még egy szerencsétlen körülmény, az, hogy távol lévén az Esterházy ezred hadbírója („az auditor absentia volt”), nem volt, aki a szokásos jogi eljárás adminisztratív részét lefolytathatta volna, Vay csak a „helyette magistráló Haynal urammal” tudott szót váltani a hagyatéki leltárt készítő hivatalos személyek közül, ő pedig egyedül nem lehetett teljesen kompetens az ügyben. A legnagyobb problémát persze a katasztrófális hadihelyzet, a poroszok elleni leutheni vesztes csata okozta. Ő mindenesetre azon lesz, hogy a „két méltóságos háznak” (ti. Edelénybe és Hanusfalvára) a megmaradt ingóságokat paraszt szekerekkel elszállíttassa. A hagyaték ügyében a két méltóságos ház feje Dessőffy József és Forgách maga is értekezett egymással.¹⁸⁷ „Méltóztassék maga bölcs itéleti szerint szegény Ferenc fiamtul maradt dolgot kormányozni, minthogy mindketten egyenlő képpen fállyaljuk”, ami történt, s egyben biztosítja is nászurát egyik leve-

¹⁸⁴ MOL Dessewffy család levéltára, P 87 Series I. Reg. Fasc. B 1–28. f. 38.

¹⁸⁵ Uo. f. 41.

¹⁸⁶ „...ami Ferenc után minden effectusi in tacte megmaradtak volna, is ejusdem az ollyaténok, az kik constemptive költséget okoznának [...] ha mit el kelle adni, csak discrebáltassanak...” Uo. f. 45.

¹⁸⁷ Dessőffy József Forgáchnak 1758–1760 között írt levelei a MOL. Dessewffy család levéltára, P 91 1 cs. No. 29. jelzetszám alatt találhatóak. Forgách megszólítása a levélben következetesen: „Méltóságos Gróff Úr, General Feldmarschall Leutnant, Nekem drága kedves Bruder Uram.”

leben, hogy meghagyta Vay Lászlónak, mindenben úgy járjon el, ahogy az edelényi ház feje kívánja.¹⁸⁸

Amint azt már láttuk az atyai korholó levelekből, Ferenc elég nagy lábon élt, ezt tette a táborban is, és rá-rákényszerült, hogy a visszafogott családi apanázt felvett kölcsönökkel pótolja. A halála után készített számadás, melyet Amadey Károly ezredparancsnok az özvegynek is megküldött, elég tekintélyes summát jelzett. Volt egy 4000 forintról szóló kötelezvénye Andrassy báró felé, de tartozott az ezrednek is 300 forinttal, tisztársának Franz Lepauernek pedig 200 forinttal, amelyről éppen a braesloui ütközet napján, hősi halála előtt egy órával adott elismervényt, s amit Hanusfalván lévő bútorainak árából szándékozott kiegyenlíteni.¹⁸⁹

Voltak ennél „bagatellebb” tartozásai is Dessöffy Ferencnek, egyik ilyen 1771-ben (!), 14 évvel férje halála után szembesülhetett egykori neje, Ludmilla. A történet még 1748-ban kezdődött, amikor Dessöffy Ferenc kapitány és Radics Imre hadnagy, úri becsületszóra csereüzletet kötött: Radics fekete lováért Ferenc egy ezüst kardot ígért. Az üzlet azonban féloldalasra sikeredett, a kardot ugyanis Ferenc nem adta át, az a Dessöffy család birtokában maradt, feltehetőleg Hanusfalván. Radics ezt a kardot, mint kinnlévőségét, 1754-ben tett végrendeletébe is belevette, 1759-ben pedig, amikor ő maga is katonahalált halt, s a törvények szerint a végrendelet érvénybe lépett, a kard-tartozás is mintegy törvényesedett. Ezt az „ezüstös kardot” követelte, „az örökség kötelez” alapon, ilyen jókora késéssel Radics Imre kapitány húga, Julianna Dessöffy Ferenc alezredes özvegyétől, Ludmillától.¹⁹⁰ Aki viszont nem igazán akart tudni a dologról, első sorban mert ő magát nem tartotta a Dessöffyék örökösének, a vagyomból sem részesedett, amint válaszlevelében írta: „...én az én Gróffomnak és a Dessöffy jószágnak legkisebb részében sem léptem birtokába.”¹⁹¹ Itt aztán valószínűleg vége is lett a kardos történetnek, legalábbis több írásos nyomával nem találkozunk. Dessöffy Ferenc tartozásainak utóélete még sok furcsaságot, elintézetlen ügyet, haragot, követeléseket hagyott a hátramaradottakra, mindenekelőtt özvegyére. „Felejthetetlen Edes Gróffom adóssága” éveken keresztül nyomasztotta Forgách Ludmillát, de közvetve a tágabb családot is.

Aminthogy a kölcsönök is grófi rangjához és magas tiszti állásához elképzelt életforma látszatához kellett, ugyanígy ezt a látszatot erősítette státusz-szimbólumokkal tűzdelt tekintélyes tábori mobilvagyon is. Ezt a halála után felvett elszámolási lista és a később kótyavetyére bocsátott ingóságainak leltára is bizonyítja. Ingóságainak első számbavételére 1757. december 2-án került sor Breslauban. Az inventáriumot az ezred ilyen ügyekben illetékesei, von Linck őrnagy, Hajnal százados-kvartélymester és Kirghoff százados-hadbíró készítette el, benne 164 összeírt tétel szerepelt. Ebből az összeírók negyvenegynéhány tételt nem árverezendőnek nyilvánítottak, köztük például a 2. sorszám alatt felvett aranyórát,¹⁹² amelyet 160 forintra becsültek, egy mives pipakészletet, amelyet 100 forintra, egy briliánsokkal kirakott arany gyűrűt pedig 48 forintra. Volt emellett lószerszám, díszes fegyver, díszruha, asztali ezüstök, egy kisméretű kard. Együttes értékük 641 forintot tett ki. A szokásjog szerint ugyan az elhalt minden hátramaradott tárgya az

¹⁸⁸ „Méltóságos grófné asszonyomat alázatosan tiszteltetem, szegény menyem asszonyt, kis Ferus árva unokámat atyai kegyességébe ajánlom” – fejezi be levelét Dessöffy József.

¹⁸⁹ MOL Desseswffy család levéltára, P 86 20. cs. Fasc. E-I No. 23. f. 116. Az ügy még évek múlva sem rendeződött. Lepauer azt szerette volna, ha a tartozás fejében megkapja Ferenc aranyóráját, amit azonban a család visszavett.

¹⁹⁰ Uo. f. 29–31.

¹⁹¹ Uo. f. 32.

¹⁹² Az aranyóra valójában a L’Huillier ingóságok egyik jelképes darabja. Ludmilla a fentebb jelzett, Radics Juliannának írt levelében így emlékezik róla: „magam portékámat, úgy mint üdvözült szüleimtől ajándékba kapott arany órát és több e féleket saját pénzemen az regementtől vissza venni kényszerültem.”

ezred birtokába került, s amíg a végső anyagi elszámolás nem történt meg, ott is maradt, a leginkább személyes és a katonásdiban kevesebb gyakorlati értékkel bíró „effectekre” a családnak volt előjoga, ha a megállapított összeget ezekért hajlandóak voltak megfizetni. Ezért nem kerültek ezek az értékesebb tételek árverésre december 30-án, hanem haza Magyarországra, Edelénybe, majd a katonásabbak Hanusfalvára, Vay László ezredes közreműködésével.

Ami árverésre került, mintegy 120 tétel volt. A befolyt teljes összeg 1324 forintra rúgott, ez a kikiáltási árnak közel duplája. Ferenc ingóságait két egykori ezredének tisztjei vették meg. Maga Esterházy (Fényes) Miklós is licitált, egy igen díszes sabrakot szerzett meg 48 forintért. Voltak persze olyan tételek is, amelyek nem keltek el, ilyen esetben lefelé licit indult. Ferenc egy 6 forintra értékelt inge, minthogy a felfelé licitnél senkinek sem kellett, végül az ezred markotányosává lett, két forintért. Talán éppen az a véres ing lehetett, amelyben Ferenc a csatában meghalt? S ezért nem vették meg a tisztársak, a megállapított elég magas árra gondolva valószínűleg selyem inget?

A licit végső árait is tartalmazó teljes elszámolást ugyancsak a már említett hármas készítette el, s annak egy-egy hiteles másolatát Amadey ezredes küldte el az özvegynek. Amadey több levelet is írt Forgách Ludmillának a hagyaték tárgyában.¹⁹³ 1757. december 1-jén kettőt is, ami egybeesik a leltár felvételével, Ferenc tartozásainak összesítésével.

Külön fejezet a történetben a két generális „nászúr” viszonya Dessőffy Ferenc halála után. Ami egyben érdekes képet fest a két kiszolgált generális életének utolsó éveiről is. Levélváltásaik jobbra az ifjabb Dessőffy Ferenc, az ekkor talán már 3–4 esztendő „kis Ferus” leendő sorsával, neveltetésével, iskoláztatásával, leendő vagyonának megteremtésével kapcsolatosak. Dessőffy József mint nagyapa különleges érzelmi viszonyt ápolt unokájával. Azt nem tudjuk, milyen gyakori volt köztük a személyes találkozás, éveken át azon sóvárgott, hogy az unokával többet törődhesen. 1758-ban azzal kísérletezik, hogy az özvegy, Ludmilla és a kis Ferus egy időre költözzön hozzá Hanusfalvára, s esetleg ott is maradhatna. Hogy megtörtént-e a látogatás, nem tudjuk. Amikor 1758-ban meghalt a Forgách nagymama, Lülíer Terézia, Dessőffy József rögtön a részvénytulajdonos levélben (1759. április 14.) újra felveti, hogy magához venné hosszabb időre is a gyermeket.¹⁹⁴ Rá öt hónapra újra ezzel kísérletezik, és megint azt szeretné, ha elhozná (ti. Forgách) az unokát akár egy hétre is. Legjobb lenne, ha szeptember 5-én jönnének, mert akkor lesz Hanusfalván Szirmay József is, akinek a kis grófot bemutatathatnák. És ha már ott van, ott is maradhatna egy időre. Dessőffy talán sejtette, hogy az edelényi házban bizalmatlanok lehetnek vele szemben, ezért is írhatta, hogy „parolára igéri”, a gyermeket visszaküldi Edelénybe.¹⁹⁵

Véleménye van a kis Ferus taníttatásáról, iskoláztatásáról is. 1758 januárjában még aggódik e tekintetben, amikor arra kéri „Bruder uramat”, hogy az unoka „tanulásra ne igen adstringáltassék, mert attul tartok, hogy az memóriája meg ne romoljon”.¹⁹⁶ Később abban nyilvánít véleményt, hogy private tanuljon a gyermek vagy liceumban. Az ifjú grófnak, amint ez egy 1761. augusztus 18-i keltezésű levélből kiderül, Zólyomban van

¹⁹³ A Dessewffy-család levéltára Forgách Ludmillát érintő fondja örzi Amadey e tárgyú leveleit. Ezekről és a hagyatékával kapcsolatba hozható iratokról a levéltár egy XVIII. század végi rendezése során regeszta is készült. MOL Dessewffy család levéltára, P 86 E. I. 23. 1–25. f. 97.

¹⁹⁴ „A kis Ferus árvaságra jutott, kimúlván a világból gyámolítója [...] A gyermek ugyan maradhatna továbbra is Edelényben, de ha Méltóságos menyem Eszterházy né magához kívánná őtet el vinni, [...] tehát méltóztassék inkább hozzám bocsátani, mivel már szegény néhai grófné halála után egyedül mi ketten neki valóságos atyák volnánk, Gróf Eszterházy pedig természet szerinti, az mi szeretetünkhöz hasonló hajlandóságot, lehetetlen, hogy viseltnék ő hozzája.” Dessőffy József Forgách Ferenchez. 1759. április 17. MOL Dessewffy család levéltára, P 91 I. cs. No. 29. f. 118.

¹⁹⁵ Uo. f. 115.

¹⁹⁶ Uo. f. 13.

„privative illendő oktatása”. Ő ezt fontosnak tartja, mert a grófi címhez ez elengedhetetlen, de – amint írja – „az mostani educatióját nem approbálhatom”. Jobbnak tartaná, ha Edelényben okítanák, mint ahogy az annak előtte is történt, vagy ha mégsem ott, akkor ő magára vállalná az unoka taníttatásának költségeit, akár Zólyomban is. Távolokban lelki szemei előtt azonban valószínűleg az unoka katonai karrierje lebegett. 1765-ben huszárezredében zászlósi állást rezerváltatott Hinczmann Károly ezredparancsnokkal.¹⁹⁷ A katonai karrier tekintetében azonban nagyot tévedett az agg generális, a kis Ferusból egyáltalán nem lett katona.

A gyermek grófi címéhez szükséges jószágok sora közben azért szépen gyarapodott. Amikor meghalt Forgách felesége, Lülíer Terézia, ingóságai a kis Ferenc tulajdonába kerültek. Ludmilla 1759. május 2-án nyilatkozott arról, hogy anyja, született L’Huilleier Mária Terézia az összes asztali ezüstöt, unkájának Ferencnek hagyta örökül, „az ki nyomott 134 fontot és három fertált”, Ferencé lesz továbbá egy „arany repetír óra, arany horgostul, és evő arany késekkel, mellyeket ugyan a feleség már a férjnek [ti. Forgách Ferencnek] hagyományozta, s aki azt most mint gyermekemnek édes anyja, Tutrixia és Curatrixa az édes gyermekem részére, jövendő cameratiójára megadom.”

Érdekesen alakult Dezsőffy József és Forgách Ludmilla viszonya. Eleinte mintegy atyáskodó, fiát, Ferencet is arra inti, rendszeresen írjon levelet a feleségének,¹⁹⁸ az általa szigorúnak tartott edelényi házból ki is akarja hozni menyét. Elég gyakran találkozhattak, amikor Ferenc már táborban volt, és az is bizonyosnak látszik, hogy Ferenc halála után is találkoztak, amit egy 1758. január 14-én Forgáchnak írt levelében említ is.¹⁹⁹ Talán ez lehetett az a látogatás Hanusfalván, amit egy fiának írt, 1757. szeptemberi levelében jelzett.²⁰⁰ Amikor a gyászév vége felé Forgách Ludmillát eljegyzi Esterházy István, gratulációit küldi „kedves menyemasszonyomnak”,²⁰¹ és meglepődéssel veszi tudomásul a Ludmilla abszolutiuonálisát is, amelynek révén bebiztosítottnak látja az unoka grófi ranghoz illő vagyoni helyzetbe hozását.²⁰² Aztán valahol megbomlik ez a jó viszony. Dessőffy áskálódni kezd Esterházy István ellen, hogy rossz mostohája lenne unokájának, sőt, 1760-ban az a hír kapott lábra, hogy a gyermek meghalt, amiért viszont Forgách nehezelt meg, írván, hogy lánya és veje igencsak példamutatóan bánnak a gyermekkel.²⁰³ A másik oldalról Ludmilla kelti Felvidék szerte rossz hírét volt férjének, panaszkodva, hogy milyen rossz sorsa volt Dessőffy Ferenc mellett, amit viszont az apa vesz rossz néven, amit meg is ír Forgáchnak, imígyen: „...sajnossem veszem, hogy Gróffné néhai Istenben nyugodott Ferenc Fiam, maga előbbeni férje felől rossz emlékezettel vagyon, noha a kereszténység is magából az meghaltakhoz való jó emlékezetet kívánja. S ott engemet is maga leveleiben ipájának comtentíve nem nevez.”²⁰⁴

¹⁹⁷ „...az estandar tisztséget, amidőn fog vacalni, Excellenciádnak úri parancsolattya szerint fönt fogom tartani Dessőffy urfink számára” – igéri Hinczmann. MOL Dessewffy család levéltára, P 87 Series I. Reg. Fasc. H. 1–58. f. 83.

¹⁹⁸ „...menyem asszonyoknak minden postával írj levelet” – írja 1757 szeptemberében. MOL Dessewffy család levéltára, P 86 E. I. 23 1–25. f. 73.

¹⁹⁹ Dessőffy József Forgách Ferencnek. Eperjes, 1758. január 14. MOL Dessewffy család levéltára, P 91 1. cs. No. 29. f. 143.

²⁰⁰ „En azért Szent Mihály nap után el fogok menni Edelénybe, szánom Itet, el is fogom hozni magamhoz, ha fog néki tecceni [...] Az indokot is megírja, miért lenne ez jó, ugyanis Edelényben [...] szegény menyem asszony siránkozott s búsult jó gazdaságában és megbetegedett. Forgách és Forgáchné megstráfolta Itet és mindenekben csak truccollya ...” MOL Dessewffy család levéltára, P 86 E. I. 23. f. 73.

²⁰¹ „Eszersmind aggratulálók is, hogy kedves menyem asszonyoknak Méltóságos gróf Eszterházy István urammal való eljegyzése oly nagy és jó Familiával való szövetséget nyújtott, mellyel máris Dessőffy familia annak előtte is összekapcsolatott.” MOL Dessewffy család levéltára, P 91 1. cs. No. 29. f. 115.

²⁰² Uo. f. 119.

²⁰³ Forgách Ferenc Dessőffy Józsefnek. 1760. február 15. Uo. f. 125.

²⁰⁴ Uo. f. 122.

Itt varrjuk el a XVIII. századi szálakat.

Forgách Ferenc – fentebbről már tudjuk – 1764-ben halt meg, történetünk melléksze-replője, nászura, „kedves brúdere”, Dessewffy József 1768. június 29-én, 66 éves korában. Az utódok közül Forgách Ludmilla és Esterházy István csak az apa halála után költöztek újra Edelénybe, bár idejüket, jórészt azt követően is, inkább a férj zólyomi birtokain töltötték. Forgách Ludmilla 1775. szeptember 14-én a Csillagkereszt Rend (*Hochadeliger-Sternkreuzorden*) tagja, közkeletűbb magyar kifejezéssel: csillagkeresztes dáma lett.²⁰⁵ Ez valóban társadalmi emelkedést jelentett a család számára, többek között szabad bejárást az Udvarba. Tegyük hozzá: hogy rendtag lehetett, abban – „vérük hullatásával” – Edelény egykori katonáinak, nagyapjának, apjának és első férjének is potenciális szerepe lehetett. Némi paradoxonnal pedig akár azt is mondhatjuk: az edelényi ház férfiúinak karrierjét, legalábbis társadalmi presztízs tekintetében, egy nőutód, Forgách Ludmilla teljesítette be.

Edelény, Forgách Ludmilla és Esterházy István jelezte korszakának, releváns katonai személyiségek híján, már nincs hadtörténeti érdekessége, legfeljebb a kastély emeleti terében azok a csatajelenetes seccók, amelyekről az újabb kutatások megállapították, hogy Esterházy István megrendelésére készültek.²⁰⁶ Talán a múlt, az elődök dicsőítésére, de inkább hihetőbb, hogy a kordivat okán. Esterházy István 1786-ban, Forgách Ludmilla 1795-ben halt meg. Örökébe, Edelény uraként fia, Dessőffy Ferenc lépett. Ő utód nélkül halt meg 1820. február 14-én. A birtokok visszaszálltak a fiskusra, ahonnan azt új birtokos szerezte meg, Szász-Coburg-Gothai Ferdinánd György altábornagy, később lovassági tábornok, 1828–1851 között a császári-királyi 8. huszárezred tulajdonosa, s mint ilyen, névadója az 1848–49-es honvédsereg legendás „Köburg-huszárezredének”.

Vagyis jó félévszázados szünettel ismét lett Edelénynek „katona-ura”, de az már egy másik történet.

²⁰⁵ „Es gelanget dahero an Euer Mäyt meine allerunterthänigste Bitte Allerhöchste dieselbe geruhen [f2] aus allerhöchster Milde mich per viam Gratiae, et Dispensationis bey der bevorstehenden Promotion dem hohen Stern Kreutz Orden allergnädigst einzuverleiben für welche allerhöchste Gnade ich in tiefster Erniedrigung ersterben werde” – írja felvételi folyamodványában. (Steyregg, Archiv des Sternkreuzordens, Matrikelbuch Nr. 5. Akte „Ludmilla Gräfin Esterhazy. Lásd még a 31. és 11. sz. lábjegyzetet.) A rendtagsághoz alapkövetelmény a tiszta élet, vallásos buzgóság, irgalmasság, jótékonykodás, ehhez apai-anyai ágon 8-8 nemes ős, megfelelő rangú férj, katolikus vallás – Ludmilla nyilván megfelelt ezeknek. A felvételéről szóló nyomtatott értesítés MOL P 86 E. I. 23. 1–25. f. 63., 64. A Rendről részletesebben: *Kisfaludi Kassics Ignác*: Érdem koszorúk, avagy értekezés a Felső-Ausztriai Császári és Királyi uralkodó Házat illető ... jeles rendekről, Bécs, 1810. 235–245. o. Újabbban: *Makai Ágnes – Héri Vera*: Kereszt érem, csillag. Kitiüntetések a magyar történelemben. Budapest, 2002. 23. o.; *Pandula Attila*: A Habsburg Birodalom női rendjeleinek kitiüntetési rendszere. *Clio*, 1986. 213–355. o.; *Johann Stoezer-Christian Steeb* (Hrsg): Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz/Austria. 184–186. o.

²⁰⁶ Lásd: Jávora Anna és Tóth Áron tanulmányait az MNG Adattárában (1. sz. lábjegyzet).

GYÖRGY SÁGVÁRI

CAREER LINES FROM THE 18TH CENTURY
THE MILITARY CAREER OF JEAN-FRANCOIS L'HUILLIER,
FERENC FORGÁCH AND FERENC DESSÓFFY

Summary

For a person living in the 18th century, the most important field of social uplift was the army. Jean-Francois L'Huillier, Ferenc Forgách and Ferenc Dessóffy were soldiers of the Habsburg Imperial Army; their whole life course and career were determined evidently by the traditions, written and unwritten norms of this voluntarily chosen field. The highest rank of Jean-Francois L'Huillier (1668–1728), a French-born free baron from Lotharingia, was major-general; one of the two Hungarian counts, Ferenc Forgách (1689–1764) reached the lieutenant-general rank, while the other, Ferenc Dessóffy (1728–1758), dying as a hero at a young age, reached the lieutenant-colonel rank. Their biographies are discussed together because they were linked by familial ties. L'Huillier's daughter Maria Terezia was married to Ferenc Forgách, their first-born daughter Ludmilla Forgách became Ferenc Dessóffy Cserneki's wife. The men represent three generations of soldiers, in other words we are witnessing a just forming soldier dynasty.

The career they each had as a soldier was regular and linear. They advanced step by step, they did not have spectacular jumps, they worked for their promotion both in the battlefield and in the background, paying even the fixed price of a certain rank if necessary. The biographies of the Hungarian soldiers of the first half of the 18th century are under-represented in historical literature. There is hardly any comprehensive career line from the group to which our three men belong, that is from the group of the second-third line of the elite. In addition, the inner mechanisms running the system are lesser known, too; to what extent did talent, aptitude, battlefield bravery help promotion, or to what extent was it the result of descent, patrons, connections, or money. Military career offered the best opportunities for every game that could bring about social uplift to the elite or near the elite. This was so because of its scale, but mainly because of the army's very essence the hierarchical order and its field offering numerous acting challenges. As we can see in the paper, our men played the game and took the opportunities; some better, some worse. This is the central topic of the paper. On the other hand, the private life course of Jean-Francois L'Huillier, Ferenc Forgách and Ferenc Dessóffy reveals something else, too: the special-segment 18th-century microhistory of individual lives, determined by the Habsburg imperial army.

GYÖRGY SÁGVÁRI

PROFILS DE CARRIÈRE DU 18^E SIÈCLE
LA CARRIÈRE MILITAIRE DE JEAN-FRANÇOIS L'HUILLIER,
FERENC FORGÁCH ET FERENC DESSÓFFY

Résumé

Pour l'homme du 18e siècle, l'armée fut l'un des terrains les plus importants de l'ascension sociale. Jean-François L'Huillier, Ferenc Forgách et Ferenc Dessóffy furent militaires dans l'armée impériale des Habsbourg. Aussi l'évolution de leurs carrières respectives fut-elle déterminée par les coutumes et les normes écrites et non écrites de ce milieu qu'ils avaient librement choisi. Jean-François L'Huillier (1668–1728), un baron libre d'origine de Lorraine, atteignit le grade de général de brigade, tandis que parmi les deux comtes hongrois, Ferenc Forgách (1689–1764) fut promu général de division et Ferenc Dessóffy (1728–1758) fut lieutenant-colonel lorsqu'il mourut pour la Patrie à l'âge de trente ans. Ces trois personnes ont des liens de parenté : La fille de L'Huillier, Marie-Thérèse fut mariée à Ferenc Forgách alors que leur fille aînée, Ludmilla Forgách

fut l'épouse de Ferenc Dessóffy. Ils représentent ainsi trois générations d'une dynastie militaire qu'on voit en quelque sorte se former dans l'étude.

Tous gravirent les échelons un par un sans brûler les étapes, leurs carrières militaires respectives furent donc régulières et linéaires. Ils travaillèrent dur pour chaque promotion tant sur le champ de bataille qu'en coulisse et, le cas échéant, ils payèrent le tarif fixé pour le rang concerné. Si les soldats hongrois de la première moitié du 18e siècle et leurs biographies sont sous-représentés dans la littérature historique, les biographies des deuxième et troisième lignes de l'élite, auxquelles appartiennent nos trois personnages, sont quasi inexistantes. Nous savons peu de choses sur les mécanismes internes du système, sur le rôle qu'ont pu jouer dans une carrière le talent, l'aptitude, la vaillance ou encore l'origine, les protecteurs, voire l'argent ou en général le capital relationnel. En raison de l'ordre hiérarchique propre à l'armée et de nombreux défis à relever sur le terrain, c'est la carrière militaire qui offrit les meilleures opportunités pour l'ascension sociale en permettant de rejoindre l'élite ou du moins de s'en rapprocher. Cette étude souhaite avant tout présenter comment nos protagonistes ont relevé ces défis et dans quelle mesure ils ont pu profiter des opportunités. En même temps, la biographie privée de Jean-François L'Huillier, de Ferenc Forgách et de Ferenc Dessóffy nous révèle également la « micro-histoire personnalisée » de l'armée impériale des Habsbourg dans la première moitié du 18e siècle.

GYÖRGY SÁGVÁRI

KARRIERESKIZZEN AUS DEM 18. JAHRHUNDERT
DIE MILITÄRLAUFBAHN VON JEAN-FRANCOIS L'HUILLIER,
FERENC FORGÁCH UND FERENC DESSÓFFY

Resümee

Für den Menschen des 18. Jahrhunderts war eine der wichtigsten Bereiche des gesellschaftlichen Aufstiegs das Soldatentum. Jean-Francois L'Huillier, Ferenc Forgách und Ferenc Dessóffy waren allesamt Berufssoldaten der Armee des Habsburgerreiches. Ihr gesamter Lebenslauf, der Verlauf ihrer Karriere wurde auf natürliche Weise durch die Gewohnheitsordnung, die geschriebenen und ungeschriebenen Normativen dieses freiwillig gewählten Metiers bestimmt. Der über französische Wurzeln verfügende, aus Lothringen stammende Freiherr Jean-Francois L'Huillier (1668–1728) brachte es zum Generalmajor, von den beiden ungarischen Grafen Ferenc Forgách (1689–1764) zum Feldmarschallleutnant und der in jungen Jahren den Heldentod erleidende Ferenc Dessóffy (1728–1758) zum Oberstleutnanten. Ihre Verwandtschaftsbeziehungen verknüpfen sie zu einer Gruppe mit gemeinsamen Lebensläufen. Die Tochter L'Huilliers, Maria Theresia, wurde von Ferenc Forgách zur Frau genommen, und die aus ihrer Ehe hervorgehende erstgeborene Tochter Ludmilla Forgách von Ferenc Dessóffy von Csernek. Als Soldaten verkörpern sie drei Generationen, man könnte sagen, eine sich vor unseren Augen formende Soldatendynastie.

Die Laufbahn, die sie jeweils als Soldat aufzeigen können, ist regulär, linear. Sie stiegen Stufe für Stufe hinauf, es gab keine spektakulären Sprünge. Für ihr Vorankommen mussten sie arbeiten, sowohl auf dem Schlachtfeld, als auch im Hintergrund. Notwendigenfalls bezahlten sie auch den festgelegten Tarif des entsprechenden Ranges. In der historischen Literatur sind die ungarischen Soldaten der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts mit ihren Lebensläufen unterrepräsentiert. In der Menge, in der die drei oben genannten Protagonisten zu finden sind – dabei handelt es sich um die zweite-dritte Reihe der Elite – gibt es kaum ein umfassendes Karrierebild. Wenig bekannt ist auch, durch welche internen Mechanismen das System betrieben wurde, welche Rolle im individuellen Aufrücken das Talent, die Eignung, die Tapferkeit auf dem Kampfplatz, oder die Herkunft, die Gönner, die Protektion, eventuell das Geld und das Beziehungskapitel im Allgemeinen spielten. Zu jedem dieser Spiele, das zu einem gesellschaftlichen Aufstieg führten konnte, zum Aufstieg in die Elite oder in die Nähe der Elite bot die Soldatenlaufbahn die besten Möglichkeiten. Einerseits wegen der Größenordnung der Armee, andererseits vor allem infolge der hierarchischen Ordnung der

Armee, die deren Wesen darstellt, und des Terrains, das eine Vielzahl an Rollenherausforderungen bietet. Wie aus der Studie hervorgeht, nahmen unsere Helden an diesem Spiel teil, nutzten die Möglichkeiten – manche besser, manche weniger gut. Hierbei handelt es sich um das zentrale Thema der Studie. Zugleich legt die private Lebensgeschichte von Jean-Francois L'Huillier, Ferenc Forgách und Ferenc Dessöffy in einem speziellen Bereich auch etwas anderes dar: die auf Menschen aufgeteilte, in individuelle Schicksale verdichtete „Mikrogeschichte“ der Armee des Habsburgerreiches aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts.

ДЪЕРДЪ ШАГВАРИ

КАРЬЕРНЫЕ ЭСКИЗЫ ИЗ XVIII ВЕКА ВОЕННАЯ КАРЬЕРА ЖАН-ФРАНСУА Л. УИЛЛЬЕ, ФОРГАЧА ФЕРЕНЦА И ДЕШШЁФИ ФЕРЕНЦА

Резюме

Для человека XVIII века одним из наиболее важных средств социального подъема была военная служба. Жан-Франсуа Л. Уиллье, Форгач Ференц и Дешшёфи Ференц были кадровыми служащими имперских вооруженных сил Габсбургов. Будучи кадровыми офицерами, они всю свою жизнь прослужили в армии, которую избрали добровольно, всю их жизнь детерминировали писанные и неписанные нормативы армии. Имевший французские корни, свободный барон лотарингского происхождения Жан-Франсуа Л. Уиллье (1668–1728) дослужился до звания генерал-майора, а из двух венгерских графов Форгач Ференц (1689–1764) получил звание генерал-лейтенанта, и павший смертью храбрых в молодом возрасте Дешшёфи Ференц (1728–1758) был подполковником. Родственные узы объединяют их. Дочь Л. Уиллье, Мария Терезия вышла замуж за Форгача Ференца, а родившуюся от их брака старшую дочь Форгач Людмилу взял в жены Чернеки Дешшёфи Ференц. Как воины они относятся к трем поколениям. можно сказать представляют три военных династии, сформировавшихся на их глазах.

Пройденная ими каждым в отдельности карьера, была нормальной, линейарной, они поднимались вверх со ступеньки на ступеньку, не было чрезвычайных стремительных прыжков. Они поработали за свое продвижение вперед, не было особых повышений по службе, они поработали за свои воинские звания как на поле боя, так и в тылу, а в случае необходимости платили тариф за данный ранг. В исторической литературе это были репрезентированные внизу венгерские офицеры первой половины XVIII века. Из той массы| в которой занимали место эти три фигуры, – второй-третий эшелоны элиты – едва ли найдется всеобъемлющая карьерная картина. Мало известно так же, какие внутренние механизмы приводили в движение эту систему, какую роль играли в продвижении вперед в вонской карьере способности, одаренность, смелость на поле боя, или именно происхождение, покровительство, протекция, а может быть и деньги, связи. В каждой такой игре, которая могла принести повышение по социальной лестнице, проникновение в элиту или приближение к элите, военная карьера предлагала наилучшие возможности, исходя из иерархического порядка, бывшего сутью армии, ее масштабов и множества вызовов, которые ожидали будущего офицера. Как видно из настоящей работы, наши герои включились в эту игру, воспользовались предложенными возможностями, кто лучше, кто хуже. Эти вопросы стоят в центре внимания статьи. В то же время личные истории жизни Жан-Франсуа Л. Уиллье, Форгача Ференца и Дешшёфи Ференца открывают перед нами и другие аспекты, своего рода „микроистории“, сгущенные в отдельных судьбах, разбитые на одного человека в вооруженных силах габсбургской империи первой половины XVIII века.

ÁCS TIBOR

A MAGYAR KATONAI AKADÉMIA ELŐTÖRTÉNETE. A TERVTŐL A MEGNYITÁSIG (1790–1849)

A kutatás már sok mindent feltárt a magyar hadi akadémiának, a Ludoviceumnak első hat évtizedes történetéből. A gondolat meghirdetésétől a megvalósításig; a különböző katonai felsőoktatási koncepcióktól, a látszólag létező intézménytől a valóban működő, rövid életű Magyar Hadi Főtanoda történetéig. Dolgozatunk adataival és megállapításával azt kívánjuk érzékeltetni, hogy 1790-től 1849-ig az önálló magyar hadügy egyik fő pillérét képező katonai felsőoktatás intézménye, a „nemzeti hadiiskola”, felállítása érdekében milyen heves volt a nemzet küzdelme, és milyen erős volt a nemzeti akarat. Ezt bizonyítja, hogy 1848. július elejétől december végéig 335 ifjú pályázott felvételre a Magyar Hadi Főtanodába.

A hadügyminisztérium tábornokari osztály hadtudományos karok ideiglenes vezetője, Tanárky Antal őrnagy 1848. december 17-től rendezte a Ludoviceum, vagyis a Magyar Hadi Főtanoda összes minisztériumbeli iratát, és elkészített többek között három listát: 1. Jegyzék a Ludoviceum számára alaptörkézt adományozókról, 2. Jegyzék a Ludoviceumban alkalmazásra beadott folyamodványokról, 3. Jegyzék a folyamodó növendékekről, melynek rovatai: a növendék atyja s ennek állapota; növendék neve; élet ideje; észrevétel; folyamodás száma.¹ Ebben a bevezetőben a 335 pályázó folyamodványának bármelyikét lehetne ismertetni,² ám közülük mégis csak egyet, az 1848. december 24-én érkezett, másnap először a 625., majd a 276. számot kapott dokumentumot idézzük. 1848. december 20-án, Besztercebányán, Zsilla János folyamodványának elején ez olvasható:

„A magas magyar hadügyi ministeriumhoz

Zsilla János besztercebányai számvevőszéki tiszt folyamodik: hogy fia Vilmos – 16 éves – az álladalom költségére – vagy ha az nem teljesíthető a 400. pf. évi oly befizetés mellett a katonai fő tanoda növendékei közé soroztassék. 6 melléklettel”

A második lap első bekezdésében ez áll:

„Méllyen tisztelt magyar hadügyministerium!

Számosabb gyermekeim közül Vilmos nevű 16 éves fiamat a katonai pályára szánván belőle kedves hazámnak egy hű polgárt nevelni, de egyszersmind tulajdon szerencsésjét is előmozdítani apai kötelességemnek tartatom. Minthogy pedig a katonának szükséges esmértek megszerzésére s kellő kiképzetésére sehol sem adatnék oly alkalom minőt a legközelebb megnyitandó katonai országos fő tanoda nyújtani képes léssen, bizván a magas hadügyministeriumnak a szegény sorsuak eránti tanúsított képességében, mély alázatossággal folyamodni bátorodom. Miszerint tekintettel lévén hazámnak 35. évek leforgása alatt tett hív szolgálatomra egyébként pedig több gyermekek nevelésével terhelt szegényebb sorsú állapotomra – mint ezt alatti bizonyítvány mutatja – most nevezett Vilmos fiamat a katonai fő tanodába befogadni s az állodalom költségén nevelendő növendékek, közé besorozni méltóztassék.”³

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), 1848/49-i minisztérium levéltára, Hadügyminisztérium, Általános iratok 1848–1849. H 75 (a továbbiakban: HM) 1848: 4323/4. sz.

² MOL 1848/49-i minisztérium levéltára, Hadügyminisztérium H 155. Felvételi kérelmek a Ludoviceumba (a továbbiakban: Ludoviceum) 1848. 1–3. doboz, 1–277. sz. és szám nélküliek.

³ Ludoviceum 1848. 3. doboz, 276. sz., 12324/3624. sz. érk. 24/12. 1848.

Az 1848. december végi és az 1849. januári közismert hadi események a pályázó ifjak túlnyomó többségének, így a besztercebányai Zsilla János fiának, a jeles középiskolai bizonyítványú, 16 éves Vilmosnak sem tették lehetővé, hogy megjelenjenek Pesten, a Ludoviceum épületében az 1849. január 4-i felvételi vizsgán.

A tanterv és napirend szerint működő első magyar katonai akadémia, a Magyar Hadi Főtanoda alig két hétig, 1849. január 17-ig állt fenn, megnyitása mégis történelmi jelentőségű volt. Az önálló magyar katonai felsőoktatás megindulása indokoltá teszi, hogy röviden áttekintsük sok évszázados előzményeit, és összefoglaljuk zűrzavaros és viharos történetének kezdeteit.⁴

A magyar tisztképzés intézményének történelmi előzményei

A rendszeres tisztképzés továbbfejlesztése a Habsburg Birodalomban Mária Terézia uralkodása idején kezdődött meg.⁵ Az örökösödési háborúban vereséget szenvedett Ausztriában nem csak az állam egész működési rendszerét újítták meg, hanem alapvető haderőreform is kezdetét vette, melynek egyik alapeleme volt a felsőfokú tisztképzés korszerűsítése. Az 1717-ben megalapított hadmérnökképző iskola, majd az 1778-ban átszervezett bécsi hadmérnök-akadémia európai hírnévre tett szert.⁶ Bécsújhelyen Mária Terézia 1751-ben létrehozta a katonai akadémiát. A tüzértisztképzés fejlesztésére 1757-ben létrehozták a dandár, majd a helyőrségi tüzériskolákat, és 1786-ban megszervezték a bécsi tüzériskolát. Mivel a két akadémia nem tudta kielégíteni a tisztigényeket, 1763-ban alkalmas fiatalokból minden ezredben kadétintézményt rendszeresítettek. A 6 császári vagy rendes kadétból és korlátozatlan számú ezred- vagy magán kadétból álló intézményben a katonai mesterséget kiválóan elsajátíthatták, s közülük később többen előléphettek tisztté. A magyar honos nemesi ifjakból 1760-ban megalapított királyi magyar nemesi testőrségnek katonai képzésben is részt kellett vennie. Az 1767-i rendelet szerint a 6 évet szolgált, hadseregbe átlépett testőr főhadnagyi rangot kapott, és 1795-től minden testőrnek legalább alhadnagyi rangja lett.⁷ Az önálló katonatorvosi akadémiát, a Josephinumot 1785-ben állították fel Bécsben. Az első haditengerészeti akadémiát a XIX. század elején szervezték meg Velencében, mely később áttelepült Triesztbe.

A magyar tisztképzés története szempontjából érdekes, hogy a három legfontosabb összbirodalmi katonai akadémiába a szűkebben vett történelmi Magyarországról 1750 és 1799 között 1123 magyarországi születésű hallgató iratkozott be.⁸ A bécsújhelyi katonai akadémián 353, a bécsi hadmérnök akadémián 289 és a bécsi katonatorvosi akadémián 481 hallgató részesült képzésben, bár a hadmérnök és katonatorvos növendékek egy része nem fejezte be tanulmányait. Ebben a korszakban a nemesi vagy katonatiszti származás elsődleges követelménye mellett, a korlátozás ellenére, lassan növekedni kezdett a nem nemesi, polgári származásúak felvétele a katonai akadémiákra és bejutása a tisztikarba.

⁴ Az előzményeket részletesen bemutatja Veszprémy László, Kelenik József, Hausner Gábor, Czigány István, Zachar József tanulmánya. Lásd: *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története. Tanulmánygyűjtemény.* Szerk. *Lengyel Ferenc és Szántó Mihály.* Budapest, 1996. 7–51. o. Lásd még: *A magyar hadtörténelem évszázadai.* Szerk. *Király Béla – Veszprémy László.* Budapest, 2003. 7–214. o.

⁵ *Miklós Zoltán:* *Katonai nevelés és képzés az osztrák–magyar kiegyezésig. Honvédségi Szemle,* 2009. 1. sz. 36–39. o.

⁶ Lásd történetét: *Gatti, Friedrich:* *Geschichte der K. und K. Technischen Militär Akademie I–II.* Benne: *I. Geschichte der K. K. Ingenieur und K. K. Genie-Akademie 1717–1869.* Wien, 1901. II. *Geschichte des K. K. Bombardier-Corps, der K. K. Artillerie-Hauptschule und der K. K. Artillerie Akademie 1786–1869.* Wien, 1905.

⁷ *Ballagi Aladár:* *A magyar királyi testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére.* Pest, 1872. 446 o.; *Hellebronth Kálmán:* *A magyar testőrségek névkönyve: 1760–1918.* Budapest, 1940. 3. o.

⁸ *Szögi László:* *Magyarok a császári–királyi tisztképzés rendszerében, magyar felsőoktatás a XIX. század elején. Társadalom és Honvédelem,* 2009. 2. sz. 16–24. o.

A magyar nemesi mozgalom reformelképzelései között a XVIII. század végétől szerepelt a nemzeti hadsereg megteremtése és a magyar tisztképzés intézményének létrehozása. Ez a török háborúban részt vevő magyar ezredek és tisztek nem kis része által támogatott törekvés megbontotta a II. József alkotmányellenes törekvéseitől és a porosz katonai fenyegetéstől válságba került Habsburg Birodalom állandó hadseregének egységét. Európa népeire, így a magyarországi eseményekre is hatást gyakorolt a francia forradalom. A Habsburg-ház azonban mindent megtett, hogy megőrizze állandó hadserege és tisztképző intézményeinek egységét.

Törvényes kísérletek a budai nemzeti katonai akadémia felállítására (1790–1807)

Az új uralkodó, II. Lipót által 1790. március 29-én meghirdetett, június tizedikén ünnepélyesen megnyitott budai országgyűlés, a francia alkotmányozó gyűlés példáját ismerve, új alkotmányt akart az országnak. Ezen a diétán adták ki először nyomtatásban az alsótábla üléseinek jegyzőkönyvét, amely alapján bemutatható a magyar országgyűlésnek a hadüggyel és a tisztképzéssel kapcsolatos munkálkodása.⁹

Az alsótábla teljes ülése vitatta meg a négy – a dunántúli, a dunáninneni, a tiszántúli, a tiszáninneni – kerület egyik javaslatát, amely szerint az uralkodó a megkoronázás fejében többek között kinyilvánítaná a külön magyar hadi tanács, katonai főparancsnokság, hadsereg, kincstár és hadi raktárok felállítását. A katonai hatóságoknál elrendelik a magyar nyelv alkalmazását. Továbbá az összes magyar lovas- és gyalogezrednél, a Katonai Határőrvidék ezredeinél és mindennemű parancsnokságoknál csak esküt tett, született magyar tisztek alkalmazását.¹⁰ A hadi adót az állandó magyar katonaság fenntartására az országgyűlés szavazhatja meg. Az állandó magyar katonaságot az alkotmány és a magyar királyság védelmére szervezték, és az országgyűlés beleegyezése nélkül külföldre nem vezényelhetik. Ha beleegyezéssel idegen katonaságot vezényelnek az országba, a határnál a megyei deputáció előtt esküt kell tenniük. A király tudomásul veszi, hogy hadüzenetben és békekötésben csak az országgyűlés jóváhagyásával járhat el. Felkarolták a Graevenhuszárezred tisztjeinek (Gróf Festetics György alezredes, Laczkovics János kapitány, Szily Ádám hadnagy és mások) július eleji folyamodványát, melyben a magyar ezredekhez magyar tiszteket, magyar vezényeleti nyelvet és az országban való állomásozást kértek.

Ez az országgyűlés volt az első, amelyen a magyar tisztképzés létrehozására a dunai kerületek határozatban mondták ki: „A katonai nevelés előmozdítására nemzeti hadi-iskolát állítanak a nemes ifjúság részére, hol elméleti és gyakorlati képzést nyerhet, a neustadtíhoz hasonlót. Ezt Budán állítják fel, és a megyék az alapítványhoz való járulásuk arányában, ajánlhatnak oda nemes ifjakat.”¹¹ Ám a július 27-i porosz–osztrák megegyezés hatására Lipót király elérte, hogy a rendek kívánságát csak a koronázás után hallgatja meg. Az alsótábla a Graeven-ezred tisztjei haditörvényszék elé állítását sem tudta megakadályozni augusztus 12-én.¹² A nádorválasztásra és a koronázásra sem Budán, hanem a Pozsonyba áthelyezett országgyűlésben került sor. November 12-én Sándor Lipótot választották nádorrá, és 15-én megtörtént Lipót megkoronázása. II. Lipót meg-

⁹ Naponként való jegyzések az 1790-ik esztendőben felséges Leopold császár és magyar király által szabad királyi városba, Budára Szent Jakab havának 6-dik napjára rendelt, s Szent András havának 3-dik napjára Posony királyi városba által-tétetett, s ugyanott, következő 1791-dik esztendőben, Böjt-más havának 13-dik napján befejezett magyar ország gyűlésének. Budán, 1791. (A továbbiakban: Ogy. naponkénti jegyzései 1790–1791.). Az országgyűlésről: *Marczali Henrik: Az 1790/91-diki országgyűlés. I.–II. k. Budapest, 1907.* (A továbbiakban: *Marczali* 1907.)

¹⁰ Ugyanakkor a Katonai Határőrvidék ezredeinek nagyobbik része nem magyar etnikumú volt.

¹¹ *Marczali* 1907. II. k. 125. o.

¹² Ogy. naponkénti jegyzései 1790–1791. 91–93. o.

nyerte a csatát a magyar rendekkel szemben, és a nemesi-nemzeti törekvésekből nem sok valósult meg, kivéve a X. törvénycikket, amely kimondta az ország és kapcsolt részeinek önállóságát a birodalmon belül. Nem sikerült a hadügyi különállás elérése, mert a korabeli kiadott országgyűlési napló 312. oldalán ez olvasható: „A nemzeti katonaságról szóló cikk ő felsége által indoklás nélkül kihagyatott.” A budai nemzeti hadi iskola azonnali létrehozásának tervét sem fogadta el király.

Az 1790. évi országgyűlés LXVII. törvénycikke az uralkodói előterjesztésben fölvetett reformjavaslatoknak, az országos sérelmek ügyének feldolgozására és törvényjavaslatok előkészítésére az 1792. évi országgyűlésre elrendelte kilenc országos bizottság létrehozását és megbízottak kinevezését. A VII. tudományi-tanulmányi bizottság (*deputatio in re litteraria*) feladatköre lett az országos nevelési és tanulmányi rendtartás vizsgálata. A hét átfogó fejlesztési tervezet elkészítési sorrendjében a harmadik volt: „Egy katonai akadémia fölállításának tervezete, katonatiszti nevelő-intézet alakítása végett; olyanokat is híván meg a tanácskozáásra, kik az ilyen intézetről tüzetesebb ismerettel bírnak.”¹³

A bizottság tagjául kineveztek 13 megbízottat, és ezekhez járult a királyi helytartótanács tanulmányi bizottságának 6 tagja. Elnöke Ürményi József királyi személynök lett. Mária Terézia korábban őt bízta meg a tanügyi reform kidolgozásával, s ezen előmunkálatok nyomán 1777. augusztus 22-én adták ki az első *Ratio Educationist*, „A nevelésnek és az egész tanügynek rendje Magyarországon és kapcsolt tartományaiiban” című munkát. A bizottság munkálkodása arra irányult, hogy olyan országos nevelési és oktatási rendet és törvényjavaslatot készítsen, ami elindíthatja a nemzeti művelődés fejlődésének új korszakát. Ezt igazolja a katonai akadémia megalakításának bátor előzetes tervezete is. A nemesség megértette, hogy a katonáskodás nemcsak vitézség, bátorság dolga, hanem szaktudásé, műveltségé is. Sőt, azt is felfogta, hogy a korszerűen képzett, új magyar tisztikar nemcsak a magyar vitézi hírnév fennmaradását szolgálja, hanem a magyar állam önállóságát is biztosítani fogja. Ám rövid idő múlva nyilvánvalóvá lett, hogy e jogos remény valóra váltásának, a budai katonai akadémia felállításának reális feltételei: mindenekelőtt az uralkodói akarat és az Udvari Haditanács támogatása, a magyar nemesség elszántsága és áldozatvállalása hiányoznak.

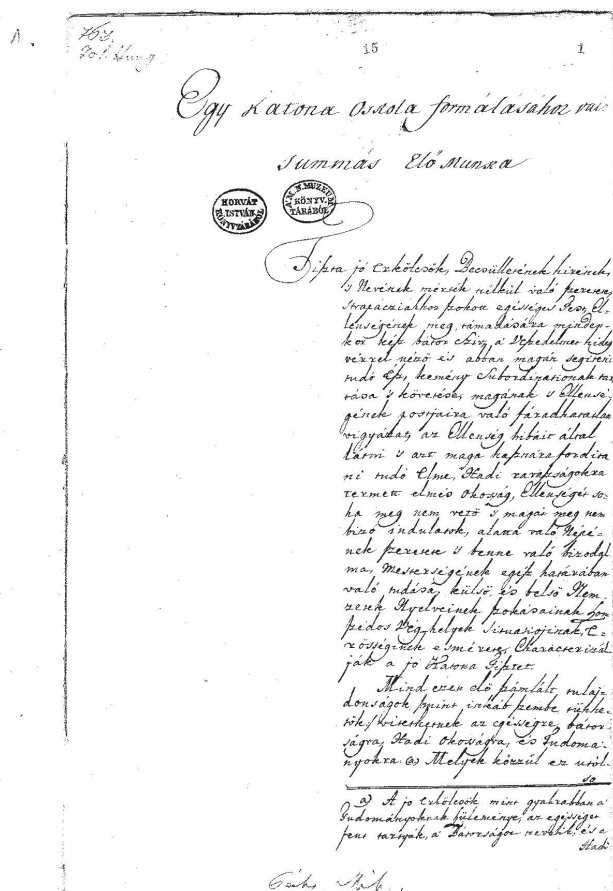
A tudományi-tanulmányi bizottság 1791 augusztusától 1793 februárjáig két ülészakot tartott meg.¹⁴ Az első ülészak 1791. augusztus 12-től szeptember 29-ig tartott, és tizenhat ülésen foglalkozott a rábízott reformjavaslatok kidolgozásával. Az 1791. augusztus 12-i első ülésen kiosztották az elnök és a tagok között a feladatokat. Mivel a felállítandó magyar katonai akadémia tervezetének elkészítésére nem találtak hozzáértő katonatisztet, úgy határoztak, hogy a feladatot félreteszik mindaddig, amíg megfelelő szakértőt tudnak bevonni a végrehajtásba. Addig is megbízták a bizottsági tag Somogyi János nádori ítélőmestert, a katonai akadémia fölállítása tervével összefüggő akták összegyűjtésével. A szakértő hiányában gazdátlanul maradt katonai akadémia terve kidolgozásának politikailag sem kis jelentőségű feladatát az 1791. szeptember 29-i utolsó ülésen a kulcsszerepet játszó Ürményi József elnök vállalta el.¹⁵ Ezután a bizottság csak 1792. november 5-én ült össze újra egy egészen más politikai és katonai helyzetben.

¹³ Uo. 376., 423., 594–595. o.; Magyar Törvénytar 1740–1835 törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Budapest, 1901. 213. o.

¹⁴ A bizottság működésének részletes történetét lásd Hoós Éva: Az 1790/91-es országgyűlésről kiküldött közművelődési bizottság tevékenysége az akadémiák, egyetem, népoktatás, konviktusok és leánynevelés kérdésében (1791–1793). Kandidátusi értekezés kézírata. Budapest, 1994. (A továbbiakban: Hoós 1994.)

¹⁵ A katonai akadémia felállításának tervezetéről a bizottság tevékenységét lásd: Hoós 1994. 16., 20., 120–124. o., Függelék 8. irat, 60–64. o.

Még kedvező légkörben, a bizottság vagy elnöke megbízásából, de lehet, hogy saját elhatározásából, Péchy Mihály (1755–1819) mérnökkari százados (később mérnökkari vezérőrnagy és a magyarországi klasszicista építészet kiemelkedő alakja, a debreceni Nagytemplom és kollégium alkotója) elkészítette az első magyar tisztképző intézet megalakításához szükséges alaptanulmányt.¹⁶ A katonai akadémia terve kidolgozásához a Bécsi Hadmérnök Akadémiát és a Bécsi Képzőművészeti Akadémiát végzett Péchy Mihály, aki „az ilyen intézetről tüzetesebb ismerettel bírt”, 1792. január 26-án, Budán nyújtotta be *Egy katonai iskola formálásához való summás Elő Munka* című, magyar nyelven írt tervezetét.¹⁷

Ez a munka a korabeli hadügy, a katonai akadémiák tapasztalataiból és a tudományokból bőven merítve, történelmünkben először vázolta fel magyarul, egy európai színvonalú, önálló nemzeti katonai akadémia megvalósítható modelljét. Bevezetőjében tárgyalja,

¹⁶ Mérnöktszti pályájáról lásd: Kriegsarchiv, Wien (a továbbiakban: KA) Pensionsbücher Generale. Band I. Seite 147. Építészti munkásságáról lásd: Zádor Anna – Rados Jenő: A klasszicizmus építészete magyarországi története. Budapest, 1943. 212–214. o.

¹⁷ Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban: OSZK Kt.) Fol. Hung. 763. 15 fol.

hogy a testi és szellemi nevelés milyen nagy segítséget nyújt a jó katonatisztté váláshoz. Szükségesnek tartja bemutatni, hogy micsoda fundamentumokon kell egy olyan iskolának állani, melyből „a katonaságra ki jövő” ifjak hazájuknak vitéz és nagy reménységű tisztjei lehessenek. Kifejti, hogy a leendő tiszteknek milyen emberi tulajdonságokkal és tudományos ismeretekkel kell rendelkezniük. Kiemeli: a katonatiszti nevelőintézet elvégzéséhez, az ifjú növendékek képzéséhez szükséges az egészség, a bátorság, a hadi okosság és más tudományok. Igényes definícióját adja a taktika (Taktika), az erődítés (Fortifikáció), a tüzérség (Artilleria), a számtan (Arithmetica), a mértan (Geometria), a rajz (Rajzolás), a földrajz (Geographia), a géptan (Mechanica), a fizika (Physica), a történelem (História) fogalmának. De megjegyzi, hogy vannak még más tudományok is, melyekkel a növendékeknek meg kell ismerkedniük. Sőt, mivel a katonáskodó ifjak, akik „sok nemzetek közt forognak, maguk közt is megannyi nemzetekkel szolgálnak, idegen nyelveken írt hadi könyveket olvasnak; a német, a francia és olasz nyelvek tanításától meg nem lehet fosztani. Csak hogy a deák kivált született magyar nyelveknek becsét közöttük fenntartani, sőt nevelni, előljáróiknak első maximájuk legyen.”

Hangsúlyozza, hogy a magyar katonai akadémiának a bécsi helyi akadémiától és a bécsi mérnökakadémiától eltérő felvételi követelményeket kell támasztani a jelentkező ifjakkal szemben, és más képzést kell adnia a növendékeknek. Érvekkel indokolja, hogy a leendő hadi iskolában nem csak katonatiszteket kell nevelni, „mint ez a Neustadti Academiában is szokásban vagon. De úgy tartom, hogy ki-ki közülünk ezen ifjakat egyszersmind jó Hazafiaknak, és igaz magyaroknak kívánná látni.” Nem javasolja a 14. életkor alatti ifjak felvételét a megalakítandó akadémiába, mivel „a tapasztalás mutatja, hogy akik a Bécsi Ingenieur Academiában nagykorukba lépnek be, ahová kicsinyek [9 évesek] is bevételnek, mind jobb készüllettel jönnek ki, mint akik kicsiny korokban kimenvén sok esztendőket ott töltenek.”

Tárgyalja, hogy „a jó katonatisztté” képzéshez, „egy Militaris Academiának készítéséhez”, működéséhez milyen katonatisztekkel álló professzori kar és kiszolgálói személyzet szükséges. Megjegyezve: „Óhajtanám hogy ezen Ifjakhoz meg kívántató tanítóknak és gondviselőknak számát inkább nemzetünkéből, mint idegen személyekből tölthetném ki.” Javaslatára szerint az intézet parancsnoka törzstiszt, aki egyben a taktika tanára; a tudományos igazgató és az erődítéstani tanára „egy mesterségét jól értő Ingenieur Tiszt”. Egyetemi vagy akadémia végzettségű legyen az algebra, aritmetika, geometria, logika tanára; a mechanika, artilleria, fizika, természetes történelem tanára egy jól felkészült fizika professzor lehet. A régi és új történelem és a geográfia tanára, „egy különös okossággal felruházott”, az ütközetek és hadműveletek terveinek készítéséhez is értő professzor legyen. A három vallás papja, három professzor legyen. Az olasz vagy francia katolikus abbé tanítja a kísérleti fizikát, olasz vagy francia nyelvet, a katekizmust. A lutheránus pap a német nyelvet, a hazának történelmét és vallását tanítaná. A református lelkész a magyar nyelvet, erkölcsi tudományt, Vergilius Aeneasát és más epikus poéták munkáit oktatná. Ezen kívül egy rajzoló mestert, egy német nevelőt, egy francia nevelőt, egy vívó-, egy tánc- és főlovász mestert, két jó őrmestertől hadnagyokra emelt magyar katonát, a növendékek felügyeletére, kik közül az egyik a ruházatnak, másik a tanítás szükséges költségeinek számvetéseit is elvégzi. A kiszolgáló személyzethez tartozik egy ruházatfelelős, aki a fehérmű és más ruházat tartására, egy a napi élelemellátásért felelős, valamint a növendékek állandó felügyeletére egy őrmester, 6 káplár, 12 belső és 3 külső szolga, 6 mosó- és takarítóasszony. Valamint Mezőhegyesről vagy egy huszárezredtől évenként „a két Vacatios Hónapokra ki kért fél tanult és tanulatlan lovak, s azok vigyázatjára való közlegények.”

Érdemes idézni a 120 növendéket képző tanintézet négy évfolyamára és tanrendjére vonatkozó ajánlását, mely szerint ennek a „Militaris oskolának esztendeje áthatna 10 hónapokból, szeptembernek közepétől fogva július közepéig, amikor a hévség a testet, és eszet egyformán ellágyítja. Azok a kik a geometriát absolválták ebben az időben, falukban jó reggel, és estefelé magukat a földmérésben, s a többek rajzolásban s lovaglásban gyakorolhatnának. Szeptember eleitől fogva közepéig, nagy Examen, próba, és az erkölcsök közönségre vizsgálása s jutalmazása lenne. Az egész tanuló ifjúság pedig négy Classisokban akképpen osztodhatnék fel:

Az I-ső Classisban tanulnák az egész Militaris Esztendő alatt a Német vagy Magyar nyelvet, Logicat, Geographiát, a régibb idők Historiáját, Poëzist, Rajzolásat.

II-dikban Arithmeticat és Geometriat, Francia Nyelvet, Hazánk Historiáját, jó Német Stílust, Erkölcsi Tudományt, a Situatioi Planumok gyakori rajzolását.

III-dikban a Physicat, Mechanicat, Artilleriat, a mai idők Historiáját, a Francia Nyelvet bővebben és a nehezebb Situatioi Planumainak rajzolását.

IV-dikben Fortificatiot, Tacticat, Manualis Historiát, Physica Experimentalist s Olasz Nyelvet. Innepi Napokon közönségesen dél előtt az Erkölcsi Tudományok hallása után, délután pedig a Catechisatio után Tectirozást és Táncolást tanulhatnának.”

Péchy jelezte, hogy munkaterve nem tér ki minden részletre. A tanórák rendjére is csak egy példát mutatott be, az akadémia második évfolyama nyári napirendjét reggel öt órától este tíz óráig. Röviden leírta a növendékek mulatságainak, szórakozásainak, a jutalmazásnak és a büntetésnek a szabályozott formáit, amelyek mind a 14 és 18 év közötti ifjú növendékek katonatiszti karakterének kialakítását, formálását szolgálták.

Kidolgozta a katonai akadémia működéséhez szükséges költségvetést és annak biztosítására a célszerű alapítványt. Számításai szerint a Budán létrehozandó magyar katonai akadémia parancsnoki és tanári kara, kiszolgáló személyzete, fizetése, a 120 növendék teljes ellátása, az oktatási, egészségügyi, elhelyezési és egyéb „esztendei költsége ezen Militaris Oskolának menne 35 164 Rfra”. Ám ennek az összegnek az éves biztosításához mintegy 909 000 rénes forint alapítvány 4%-os kamatára lenne szükséges. Péchy Mihály feltette a kérdést, „micsoda kútfejekből segíthetne magán az ország ennek lehetséges felállítására?” Megállapította, hogy „a Hazánkbeli Nemesség között is ritka légyen, aki számos summát fiainak neveltetésére juttathasson; de még is az arra teendő költségnek egy részét csak letehetné. Innen ki vévén a feljebb említett 8 ingyen tanítandó Ifjakat, ha a többek közül kiki Esztendőnként 100 Rfkat tenne le, így 112 Ifjú fizetne minden Esztendőben 11 200 Rfkat.” Ezt a magyar nemesség által befizetett 11 200 forint összeget leszámítva az éves 35 164 forintból álló költségből, még 23 964 forintra lenne szükség. A létesítendő magyar katonai akadémia költségeire hiányzó összeget az uralkodó adományából remélte. Hangsúlyozza, ha „Ő Felsége Hazánknek Bölcs Királya a régen Tudományokért állíttatott P.[éldául] Jezsuiták vagy más Szerzetesek Jóságáiból ennyi Jövedelmű Domíniumot ezen oskolára kegyelmesen fordítatna, az örökös árendára úgy adódnék ki, hogy minden fertáj Esztendőnként az árendából bé jövő pénz az oskolában előre ki fizetődne: Hazánknek és Ő Felségének örökké fenn maradandó Dicsőssége származhatna belőle.”

Az utolsó bekezdésekben megjegyezte, hogy a katonatiszti pályára kiképzendő ifjaknak bővebb elméleti és gyakorlati tüzérségi ismereteket kell szereznüik, ezért három hónapig tüzérezredben is kell szolgálniuk. A tisztként szolgáló magyar nemes ifjak úgy hajthatnak nagyobb hasznot hazájuknak, ha néhány év után nem hagynák el a katonai szolgálatot. Követni kellene a francia példát, ahol bizonyos esztendei hadi szolgálat után a katonatiszteknek kitüntetés, a „Lajos keresztje jár”. Mert hátha „egy pensio nélkül osztogatandó Kereszt a Magyar Nemességnek a sokáig való szolgálatra, az Ifjaknak a jó erkölcsök követésére elég ösztön lenne.” Ajánlja, „az ország közben járását”, hogy a ma-

gyar ezredeknél hazánkfiainak ne menjen el kedve a szolgálattól, és ha megérdemlik, ők lépjenek elő törzstisztekké.

A jeles mérnöktiszt, aki először vázolta fel magyarul egy felsőfokú tisztképző intézet tervét, ezekkel a mondatokkal fejezte be mondandóját: „Vajha ezen pedzésem Hazámfiainak a feljebb meg írt virtusokban csak némű nemű előmenetekre! Vajha egy Militariss Academiának készítésében csak szemetes Materialékkul is szolgálhatnának: úgy örömmel ehez való bővebb értéshez készülvén minden erőmet egy ilyen hasznos munkának ki dolgozására fordítanám. Budán 26-ik Január 1792. Péchiujfalusi Péchy Mihály a Genie Corpsnal Kapitány”¹⁸

Péchy Mihály munkája előlapján két latin mondat és a 48. számozás arról tanúskodik, hogy az országos tudományi-tanulmányi bizottság tagjai és elnöke kezébe került. De II. Lipót halála 1792 márciusában véget vetett az ígéretesnek induló reformrendszernek, fia, Ferenc, trónra lépésével, valamint a francia forradalom hatására, Franciaország április 20-i hadüzenetére és a katonai vereségek következtében az udvar politikája megváltozott. Az eredményes bizottsági reformmunka fő tényezője, a bécsi udvar jóindulata megszűnt a nagyon érzékeny hadügyi kérdésekben, így az önálló magyar katonai akadémia ügyében is. Nem készültek el a reformtervek, a magyar katonai akadémia terve sem. Az előrehozott, 1792. május 24-től június 27-ig tartó országgyűlésen I. Ferencet magyar királlyá koronázták, aki nem kívánta a reformokat. Az országgyűlésnek csupán azt sikerült elérni, hogy elfogadják az 1792. évi IX. törvénycikket. Eszerint a magyar és határőrvidéki ezredekhez fő- és törzstisztekkül született magyarok választassanak s ezredtulajdonosokul kineveztessenek. A fiataliságnak a katonai akadémiákban való neveléséről annyi szerepelt, hogy Öfelsége „kegyesen intézkedni fog, hogy a magyar katonatisztek fiainak, amennyire lehetséges, alkalom nyujtassék magukat a katonai akadémiákban hadi szolgálatra kiképezniök”.

A változatlan állandóságot hirdető politikai légkörben a tudományi-tanulmányi bizottság működése is feleslegesé vált, az mégis folytatta munkáját. A második ülészakra 1792. november 5-től 1793. február 12-ig tartott, és huszonhét ülésen vitatta meg a beadott, tartalmukban egyre üresebb tervezeteket, javaslatokat.¹⁹ Nem véletlen, hogy az egyre fagyosabb légkörben tevékenykedő bizottság meghátrált, és visszafogott magatartást tanúsított a katonai akadémia ügyében. A bizottságnak még a reformer tagjai sem mertek foglalkozni ezzel a témával, hiszen a feladat végrehajtásának még felelőse sem volt. Külső katonai szakértőket sem kerestek a munka elvégzésére, hosszú ideig még az üléseken se került szóba a katonai akadémia tervezetének kidolgozása. Az első ülészak legvégén, a bizottság elnöke, Ürményi József vállalta el a tervezet elkészítését a következő ülészakra.

Ürményi a bizottság 1792. november 10-i, tizennyolcadik ülésen fejtette ki az előzetes alapelveket a katonai akadémiával kapcsolatban, amelyeknek aztán minden lényeges elemét tartalmazta az 1793. február 5-i, negyvenedik ülésére benyújtott tervezet.²⁰ Az előzetes alapelvek kifejtésekor a nemzet nevelés elveinek abból a megállapításából indult ki, amely rögzítette a magyar nép vitézi és katonáskodási hajlamait, miszerint „az ország alkotmányából kifolyólag a katonáskodás a haza megvédésének kötelessége mindenkire ráháramlik”.

¹⁸ Uo. 14–15. fol.

¹⁹ Lásd *Ürményi József* bizottsági elnökhöz juttatott iratok. OSZK Kt. Fol. Lat. 2886. Deputationis regnicolaris Budensis in re litteraria acta varia annis 1791–1793. 186 fol.

²⁰ *Hoós* 1994. 120–124 o.

Ürményi ismerte Péchy Mihály tervezetét a nemzeti katonai akadémia felállítására, de annak csak néhány mellékes elemét illesztette be az előzetes alapelvekbe, mivel nem önálló magyar katonai akadémiában gondolkodott, hanem katonai tanfolyamban, melyet a filozófiaival párhuzamos egyetemi kurzusnak szánt. Az elnök az 1792. november 10-i ülésen arra kérte a tagokat, elégedjenek meg az akadémia egy igen szerény formájával, és mondjanak le arról az álomról, hogy a neustadti katonai akadémiához hasonló intézményt hozzanak létre. Ürményi kifejtette, hogy az anyagi forrás hiánya miatt nem lenne képes Magyarország egy ilyen nagy költségeket igényelő katonai tanintézetet fenntartani. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a neustadti katonai akadémia célja is sajátos; Mária Terézia elsősorban a tisztgyermek neveléséről kívánt gondoskodni és igen nagy adományokkal támogatta az akadémiát. Az intézetben nagyszámú gyermeket látnak el, a katonai diszciplínákat és a rendes iskolai tantárgyakat egyaránt oktatják. Míg a mi országunkban a dolog egészen másképp áll. Az iskolai oktatást az ifjúság a gimnáziumban, az akadémián és főleg az egyetemen, valamint a konviktusokban megfelelően elsajátítja. Főösleges lenne egy újabb akadémiát létesíteni. Azoknak az ifjaknak, akik a katonatiszti pályát kívánják választani, lehetőséget kell biztosítani a szakismeretek elméleti és gyakorlati elsajátítására. Ilyen stúdiumok hiánya miatt eddig sok magyar elől elzárták a magasabb tiszti rangokat és katonai tisztségeket. Ezt az égető problémát kis költséggel megoldani pedig csak úgy lehet, ha az egyetemen állítanak be két megfelelő képzettséggel rendelkező katonai professzort, akiknek előadásait a katonai pályára vágyó ifjak, a filozófiai tanfolyam mellett hallgathatnák. A növendékek katonai és testi gyakorlatokat sem nélkülözik majd, mert a nap meghatározott részében a lovaglóliskola és a létesítendő nemesi akadémia nyitva áll előttük. Tanáraik mutatnák be és vezetnék a katonai gyakorlatokat, hogy a növendékek könnyen és sikeresen szokják meg a fegyverforgatást. Hogy ez az intézmény minél eredményesebb legyen, 20 ifjút ösztöndíjban kell részesíteni. Ezért megfontolandó, hogy ezek felügyeletét és irányítását a nemesi akadémiához kapcsolják.

Az elnök megígérte, hogy a felsorolt elveknek megfelelően elkészíti a tervezetet is, a tagok a felmerülő kérdések megvitatását annak benyújtásáig elhalasztották. A budai magyar katonai akadémia felállításának politikailag veszélyes gondolata ügyében a bizottság tagjai kitértek a nyílt állásfoglalás elől. Ürményi József ügyes taktikázással háritotta az egyes tagok akadékoskodásait és túlzó igényeit. A bizottságnak a LXVII. törvény értelmében ugyan megvolt a felhatalmazása a téma tárgyalására, de a megváltozott politika következtében Bécs mindent elkövetett a felhatalmazás visszavonására. Ürményi ismerte a háttérben zajló eseményeket, nyilván erről tájékoztatta a bizottságot is. Az sem lehetett véletlen, hogy a katonai akadémia tervezetének elkészítését az elnök, a közjogilag legmagasabb rangú személy vállalta el. Ürményi az utolsó ülések egyikén mutatta be az országgyűlés elé terjesztendő, latin nyelvű *Projectum circa erigendam Academiam Militarem* (Tervezet a katonai akadémia körülbelüli felállítására) című előterjesztést, amelyet a bizottság megjegyzés nélkül elfogadott.²¹

A bevezetőben indokolta, hogy a bizottság miért foglalkozik a katonai akadémia terével. A nemzeti nevelés előzetesen megállapított elvei szerint elsősorban arra kell törekedni, hogy a hazai ifjúságot az állam minden közfeladatára megfelelő számban képezze ki, és az ehhez szükséges minden tudományban kiművelje. Ezek között az ország külső védelmének biztosításához szükséges katonaság kiemelt helyet foglal el; ezért az ezen állomány számára szükséges számú tiszti személy kiképzése érdekében az ország Karai és Rendjei Ő Szent Felségének beleegyezésével, katonai akadémia tervének elkészítését bízták a deputációra.

²¹ OSZK Kt. Fol. Lat. 2886. 91–95. fol.

A továbbiakban Ürményi három pontban leszögezte, hogy a neustadti katonai iskolával ellentétben – ahová gyermekkorban veszik fel a növendékeket, akiknek minden tanulmányukat az elemi iskolától az intézetben végzik el –, Magyarországon a filozófiai tanfolyam befejezése után kezdik csak az ifjak a katonai akadémiát látogatni. Ennek két előnye van, egyrészt kiszűrhetőek a testileg és képességekben alkalmatlanok, másrészt költség takarítható meg az államnak. Az ifjak érett korban kezdik el a katonai tanulmányokat, nincs szükség arra, hogy külön intézet felügyelete és ellenőrzése alatt neveljék őket. A jövődöbéli tiszteket tanulmányi idejükben, polgári házakban magánemberként szállásolják el. Ennek a megoldásnak igen nagy az előnye, mert a növendékek a városban, a polgári lakosság közé telepített katonák életét, fegyelmét és engedelmisségét egyszerre, együtt tanulják meg, és hamar kiderül az, ha valaki a szükséges életforma követésére képtelen. Ha az ösztöndíjas alkalmatlan, akkor ösztöndíját megvonják, és egy megfelelőbb növendék, kapja meg. A taktika és a katonai építészeti tanárain kívül speciális tanszemélyzetre sincs szükség, a növendékek minden más előírt tárgyát az egyetem nyilvános kollégiumán, illetve magánórákon hallgathatnak. A katonai akadémiának tehát az egyetemre kell települnie, tanárai is az egyetemi karhoz tartozók lesznek.

Az első fejezet négy pontjában Ürményi elnök megállapítja a tananyagról, hogy mivel a növendékek számos tárgyat (a matematika, a filozófia, a történelmi stúdiumok) már megelőzően, a gimnáziumi és filozófiai tanulmányok során elsajátítottak, az akadémia két éves tanfolyamán kizárólag a hadtudományokhoz szorosan tartozó diszciplínákat kell oktatni. Ezeket rendes (taktika, katonai építészeti, pirotechnika) és rendkívüli (mehanika, fizika, geográfia, történelem, hadtörténelem, német, francia, olasz, horvát nyelv, jog, szabályzatok, törvények stb.) tárgyakra osztva sorolja fel, megjegyezve, hogy a részletes tanrend (tankönyvek és órarend meghatározásával együtt) elkészítése arra az időre marad, amikor az iskola tervét elfogadták, és a tanárokat kinevezték.

A második fejezet kilenc pontban foglalja össze az intézmény szervezeti és gazdasági irányítási kérdéseit. Ürményi hangsúlyozza, hogy az intézmény az egyetemmel igen szoros kapcsolatban fog állni. Irányítását és felügyeletét az egyetem elnöke és a hivatásos katonák közül választandó parancsnok egymással együttműködve végzi. Az intézet parancsnoka irányít mindent, a vizsgákon jelen van, ügyel arra, hogy tanár és diák egyformán ellássa kötelességeit, a naposok naponta jelentést tegyenek, s különös gondja van arra, hogy megfelelő fegyelem és erkölcsök uralkodjanak az intézetben, és a növendékekből jó katonák váljanak. A parancsnok személyét a neustadti katonai akadémia vagy valamely más katonai iskola volt növendékei közül kell kiválasztani: mindenképpen olyan legyen, aki az efféle intézetek működését jól ismeri. Az intézethez még egy hivatásos katonát nevezzenek ki tanárnak, aki egyben a parancsnok hivatalos helyettese lesz. A parancsnok oktatja a taktikát, a helyettes a katonai építészeti. A tüzérségi ismereteket, pirotechnikát azonban az egyetem matematika professzora adja elő (különdíjazás ellenében) a tisztjelölteknek. A rendkívüli tárgyak tanárai szintén a rendes egyetemi tanárok sorából kerülnek ki.

A katonai akadémia mindenki előtt nyitva áll, társadalmi állásra és vallásra való tekintet nélkül. Szükséges, hogy a jelöltek megfelelő erkölcsüket és tanulmányi előmenetelüket bizonyítványokkal igazolják. A testi adottság nagy súllyal esik latba: nem vehető fel, aki a katonai életformával járó terheket nem képes elviselni. Mivel a testi és a katonai gyakorlatok, amelyekről általános módon a nemzeti nevelés elveiben is szó van, itt különös jelentőséggel bírnak, ezért kell egy olyan altiszt, aki a növendékek ebbeli kiképzését irányítja és ellenőrzi. A jövődö katonák a létrehozandó nemesi akadémiához tartozó lovaglőiskolába járnak lovagolni. Tanuljanak vívni, járjanak katonai gyakorlatokra. A kétéves hadi tanfolyam elvégzése után a kiváló ifjakat kell küldeni Bécsbe, ahol főleg

tüzérségi ismeretekben kapjanak gyakorlati kiképzést. Az ifjak buzgalmának felkeltése érdekében meg kell kérni Öfelségét, hogy a magyar ezredek tisztjeinek kinevezésekor kiváltképpen e katonai akadémia végzett növendékeire legyen tekintettel.

Ürményi József tervezete végén költségvetést is közöl, amely tartalmazza azokat az összegeket, amelyek a tanárok fizetésére, lovaglóliskolára, könyvekre, felszerelésekre és egyéb kiadásokra szükségesek. Az ösztöndíjakat a központi ösztöndíj alpból fizetnék a kiválasztott növendékeknek. A katonai akadémia fenntartására, illetve megvalósítására nagyon szerény költségvetést készített, összesen évi 6300 forintot igényelt.

A katonai akadémiának ez az igen szerény, több vonatkozásban nagyon vitatható tervezete sem került az országgyűlés elé, csak az irattárban helyezték el. Az összes elkövetkező országgyűlésen sérelmezik a rendek, hogy a tudományi-tanulmányi bizottság katonai akadémia létrehozásának tervezetét meg sem vitatták.

A magyar tisztképző intézmény létrehozásának ügyére, háttérbe szorítására 1793-tól erősen hatottak a Habsburg-monarchiának és benne Magyarországnak a Francia Köztársasággal, majd Napóleon császárral vívott háborúi és következményei. Az 1796. évi országgyűlésen elfogadott II. törvénycikk kimondta, hogy a „legkegyelmesebb királyuk üdvéért s ősi alkotmányukért életöket és véröket, összes erejüket s tehetségeiket készek föláldozni: a nagy tüzzel folyó francia háborúra való segedelem gyanánt, a háromszázezer főnyi császár-királyi hadsereg föntartására ötvenezer katonaujonczot, kétmillió negyvenezer mérő rozstot, nyolczvanezer ló eltartása czimén hárommillió hetvenhatezer mérő zabot; huszezer ökröt és tizezer lovat” ajánl fel az ország. De az udvar semmit sem adott, és egy szó sem esett a magyar katonai akadémia tervének kérdéséről.

A hírhedté vált ulmi osztrák kapituláció napján, 1805. október 17-én nyílt meg a következő magyar országgyűlés, amely elfogadta a VIII. törvénycikket. Eszerint a bizottsági munkálatoknak s az ország kívánalmainak és sérelmeinek tárgyalása a jövő országgyűlésre halasztatik: „Mivel a mostani súlyos háború körülményei nem engedik, hogy akár az 1791. évben elrendelt bizottsági munkálatokat, akár azon kívánalmakat és sérelmeket, melyek egyik országgyűlésről a másikra odáztattak el, fölvenni és tárgyalni lehessen.” Így a tudományi-tanulmányi bizottság katonai akadémia tervezetét sem vitatták meg.

Az 1807. áprilistól decemberig tartó budai országgyűlés legfontosabb feladata a 12 ezer újonc megszavazása volt.²² A rendek ezen kívül évi jövedelmük egyhatodát ajánlották meg a háború céljaira. Heves vita folyt a nemesi felkelés szabályzásáról és állandó hadsereggé alakításáról, a magyar seregek kiegészítéséről és a sérelmek orvoslásáról, de szó esett „az Országban felállítandó Katonai Nevelő Háznak, vagy is Akadémiának szükségességéről” is.

Az 1807. május 11-i ülésen arról vitatkoztak, hogy: „nálunk a nemzeti nevelés szükséges, ez pedig a katonai és polgári nevelést öszve-foglalja: mind a kettőről egyszerre kellene ez iránt gondoskodni. Mások pedig ezt mondták: hogy nem lehetne, ezeket egyekoverni.” Ekkor határozták el, hogy a nevelés és a katonaság, így a katonai akadémia munkálataira országos deputációt rendelnek ki.²³ Az országos küldöttség a szeptember 21-i, negyvenharmadik ülésen terjesztette be vitára az 1791. évi XV. és LXVII. törvénycikk alapján készült két latin nyelvű elaborátumát. A korábbi katonai akadémia tervezetét is figyelembe vevő két javaslatot (*De Principiis Educationis Nationalis Militaris*

²² Felséges Első Ferentz austriai császár, Magyar és Cseh ország koronás királyától Buda szabad királyi fővárosa 1807-dik esztendőben, Sz. György havának 5-dik napjára rendeltetett Magyar ország gyűléseinek jegyző-könyve, mely eredetképpen magyar nyelven íratott, és az országgyűlésének fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordított. Pest, 1807. (A továbbiakban: Ogy. jkv. 1807.)

²³ Uo. 73–75. o.

[A Nemzeti Katonai Nevelés alapelvei] és a *Succincta Nationalis Academia Militaris Delinatio* [A Nemzeti Katonai Akadémia rövid alaprajza]²⁴) egészen az utolsó ülésig tárgyalták. Például az október 31-i, hetvenedik ülésen előadták Tolna vármegye kívánságát, hogy a bátaszéki apátság éves jövedelméből létrehozott alapítványból a tíz ifjúnak a bécsi Theresianum Akadémián nevelésén felül megmaradó összeget adják „az országban felállítandó katonai nevelő háznak. Ezen kívánságnak pedig írásba való tétele az Ítélmesterre bízott.”²⁵

Az utolsó ülésen József nádor közbenjárását kérve a követek hangsúlyozták annak okát, hogy „az ifjúság idegenkedik a Katonaságtól, a nevelésben kell keresni. Kevés tekintet van ebben a Katonai Tudományokra. A Katona Oskolák, vagy is Academiák által kívántunk ezen segíteni. Egyikben sem érvén el eddig célunkat, nints egyéb hátra, hogy Császár Királyi Herczegséged közben járásához folyamodjunk... Méltóztasson Ő Felsége Katona Oskolát állítani az Országban. Mert a Bétsibe sem fel nem vétetnek mindnyájan, sem, ottan a Nemzet tulajdonságához képest sem neveltetnek.” Erre a kérésre József nádor válasza az volt, hogy „mind a főbb Katona Tisztek, mind pedig a Katona Oskola, vagy is Academia iránt, bizonyos reménysége vagyok”, és a Karok és Rendek kívánságát, „minden tehetsége szerint elő fogja mozdítani”²⁶

Az országgyűlés e téren eredmény nélkül ért véget, a nemzeti katonai akadémia létrehozásáról nem született törvény. Az udvar a katonai ügyekben elért engedményekért cserébe „mindössze” a magyar nyelv iskolai tanításához járult hozzá.

Törvény a Nemzeti Katonai Akadémiáról (1808)

Az alkotmányos sérelmek dacára az 1808. évi pozsonyi országgyűlés megkoronázta Mária Ludovika királynét, és késznek mutatkozott a nemesi felkeléssel, 20 ezer újonccal a franciákkal szembeni új háború támogatására.²⁷ Az uralkodó ennek fejében hozzájárult egy magyar tisztképző akadémia felállításához.²⁸

Október elsején az alsótábla 68 és a felsőtábla 67 követe 500 200 rénes forintot ajánlott fel „a Nevendék Ifjúságnak katonaságra való készítésére, és az úgynevezett katonai Academiára”. Két nappal később, I. Ferenc király, mivel „a Magyar országgi Ifjúságnak a Haza védelmére való készítésére Katonai Academiát Kívánnak felállítani, ajánllyá ke-

²⁴ Uo. 195–208. o.

²⁵ Uo. 356. o.

²⁶ Uo. 823–824. o.

²⁷ Az országgyűlésen történetekre lásd: Felséges Első Ferentz austriai császár, magyar és cseh ország koronás királyától Posony szabad királyi városa 1808dik esztendőben, boldog asszony havának 28dik napján rendeltetett Magyar ország közgyűlésének jegyző-könyve, mely eredetképpen magyar nyelven íratott, és az országgyűlésének fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordítatott. Pozsony, 1808. (A továbbiakban: Ogy. jkv. 1808.); Felséges Első Ferentz austriai császár, magyar és cseh ország koronás királyától Posony szabad királyi városa 1808dik esztendőben, boldog asszony havának 28dik napján rendeltetett Magyar ország gyűlésének írásai. Pozsony, 1808. (A továbbiakban: Ogy. írásai 1808.)

²⁸ A katonai akadémia ügyének 1808–1849. évi történetéről lásd: *Szilágyi Sándor*: A nemzeti Ludovica Academia története. Levéltári adatok nyomán. *Ludovica Academia Közlönye*, 1875. 1–3. sz. 1–23., 83–95., 175–194. o. (A továbbiakban: *Szilágyi* 1875. A tanulmány, a mellékletek nélkül még megjelent: *Szilágyi Sándor*: Rajzok a forradalom utáni időkből. – Az első magyar katonai intézet. Budapest, 1876. 147–201. o.); *Czékus Zoltán*: A Ludovica Akadémia megalapításának előzményei. In: A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története. Szerk. *Bachó László*. Budapest, 1930. 11–24. o.; *Ajtay Endre*: A váci Ludoviceum története. Uo. 25–121. o. (A továbbiakban: *Ajtay* 1930.); *Bachó László*: A pesti Ludoviceum története 1830-tól 1848-ig. Uo. 123–186. o.; *Bachó László*: A Ludovika Akadémia, mint Magyar Hadi Főtanoda a szabadságharc alatt. Uo. 187–287. o. (A továbbiakban: *Bachó* 1930.); *Ács Tibor*: A Magyar Hadi Főtanoda 1848–1849. évi története. Fejezetek a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem történetéből I. Budapest, 2000.

gyelmesen Ö Felsege az úgy nevezett Váci régi Theresiana Akadémiának épületét”, és a királyné, a rendektől kapott koronázási ajándéknak (500 000 Rft.) egy részét: 50 000 forintot.

A rendek országos ülésben vitatták meg és terjesztették a katonai akadémia ügyében készített feliratukat az uralkodó elé. Ebben kifejtették, hogy amikor az ország védelméről tanácskoztak, azok nemcsak a „jelenlévő, hanem a jövőre, is kiterjedtek [...] fiaink, és maradékaink nem csak erejekkel, hanem mesterség s tudományaik által is sikeresebben harcolhassanak Felsegedért [...] nevezetes tőke-pénzt tettünk össze, hogy az Országban olly Academia állíthatasson, amelybe fő-képpen hadi tudományok taníttassanak; melly eránt szándékunkat és alázatos esendezéseinket Felseged eleiben fogjuk terjesztetni.”²⁹

Október 4-én a király a rendek által átnyújtott feliratot, hogy „az Országban oly Akadémia állíthatasson, amelybe főképpen hadi tudományok taníttassanak” kiadta az illetékes udvari szerveknek véleményezésre, és a királynő beleegyezett, hogy a katonai akadémiát „Ludovicea”-nak nevezzék el.³⁰

Október 18-i ülésükön a karok és rendek 21 fős bizottságot hoztak létre, akik a „Katonai Academia el-rendelésén dolgozni fognak, a Nemzeti Muzeumnak állapotját is vegyék fel, hogy a Törvény által meg-erősíthetessen.” A felállítandó Nemzeti Katonai Akadémia törvényjavaslatát olyan jelentős nemzeti ügynek tekintették, hogy azt a Nemzeti Múzeum törvénytervezetével együtt készítették el. Közben az Udvari Haditanács, illetve Moritz Gomez altábornagy által elkészített felterjesztés javaslatait felhasználásra átadtak a kiküldött bizottságnak. Október 25-i vegyes ülésben gróf Brunsvik József tárnokmester, bizottsági elnök bemutatta *A Nemzeti Katonai Akadémiának elrendelésre kiküldött Deputatióinak Munkája, az ezen alkalmatossággal felvett Muzaeum állapotjával együtt* című nagy terjedelmű és részletesen kidolgozott, a szükséges adatokkal és mellékletekkel ellátott írásos tervezetét.³¹ A felsőfokú katonai tanintézet alapjául szolgáló elaborátum főbb elgondolásai az alábbiak voltak.

Az alapítványi és a fizető növendékek számára létesítendő akadémiát már felállításkor úgy kell felszerelni és tanári karral ellátni, hogy fokozatosan növekedve legalább 200 növendéket befogadhasson. A végrehajtásra két terv készüljön, az egyik mutassa ki, hogy elegendő-e a felajánlott pénzalap kamata az első évi szervezésre; a másiktól derüljön ki, hogy milyen lesz az intézmény teljesen felszerelten. Számításaik szerint 6 százalékos kamattal az első esetben, ha az akadémia tőkéje 800 000 forint és 40 növendék képzése 33 405 forintba kerül, ehhez 640 000 forint tőke kell. A maradék tőke fele elég az épület felszerelésére 40 alapítványi és 20 fizető növendékre, akik mindegyike 600 forintot fizet. A másik esetben, öt év múlva a tanintézet növendéki állománya 120 alapítványi és 80 fizető hallgató lenne, melyhez évente 137 355 forint szükséges, aminek 2 892 250 forint tőke felel meg. Am ha a 80 fizető növendék 48 000 forintot fizet be, a kiadás öt év múlva 89 355 forint lesz, melynek 1 489 250 forint tőke felel meg. A számítás készítői azt remélték, hogy ez az összeg 1814-ig össze fog gyűlni és attól kezdve a tanintézet teljes létszámmal működhet.

A tervezet szerint az akadémia célja, úgy kiképezni a fiatal nemeseket, hogy ügyes és jól képzett tisztként kerüljenek a magyar ezredekhez. Ezen kívül képesek legyenek segédtsztként a tábornoknál, tisztként a főhadiszálláson is szolgálni, és idővel teljesítményük alapján legmagasabb katonai rendfokozatot is elnyerhessék.

²⁹ Ogy. irások 1808. 67–68. o.

³⁰ Ogy. jkv. 1808. 137–161. o.

³¹ Lásd: *A Nemzeti Katonai Akadémiának elrendelésre kiküldött Deputatióinak Munkája, az ezen alkalmatossággal felvett Muzaeum állapotjával együtt*. In: Ogy. irások 1808. 129–166. o.

A sikeres tanítás érdekében egy osztályban a növendékek száma 20-nál több ne legyen. A fizető növendékekkel együtt egy osztály létszáma maximum 30 hallgató lehet, a tanintézet hat osztályában 120 alapítványi és 80 fizető, összesen 200 növendék képzése folyhat. Az ifjak 12–15 éves korukban vehetők fel, ha rendelkeznek a megfelelő előismeretekkel és bizonyítványokkal. A katonai pályán szükséges, hogy a növendék 13 éves korától kizárólag szakképzést kapjon, és ettől kezdve tanulhatja sikerrel a matematikát is, a legfőbb katonai segédtudományt. Az akadémiába a felvétel szeptember első felében történik, a képzés októberben kezdődik. A jelentkező ifjú ajánlása felvételre májusban történik. A jelentkezőket megyénként háromtagú bizottság vizsgálhatja; a pap a vallásból, a megyei hivatalnok a magyar, német és latin nyelvből, szépírásból, történelemből, természettanból, számtanból, az orvos, hogy egészségileg megfelelő legyen. Ezen kívül szükséges még a jelentkezőnek prima osztályzatú iskolai és az erkölcsi magaviseletet megbízhatóan tanúsító bizonyítvánnyal rendelkeznie.

Nagy gondot kell fordítani a növendékek testi nevelésére. Ezért legyen az akadémia épülete tágas, nagy kerttel ellátva, ahol a gimnasztikai gyakorlatok és a játékok folyhatnak. Meg kell tanulni úszni, táncolni, vívni, birkózni, lovagolni és télen labdázással és tekézzel részesüljenek kellő testmozgásban. Lesznek még rendszeres alaki és fegyvergyakorlatok. Az alvás este 9-től reggel 6-ig történik. A táplálkozás reggelire 10 2/3 lat kenyér, ebédre 4 tál étel, 10 2/3 lat kenyér, 1/2 meszely bor, vacsorára két tál étel, 5 1/3 lat kenyér 1/2 meszely bor. Az egészséges ételmezésre az intézet naponta egy növendékre 27–30 krajcárt költhet. A kadétek egyenruhája hétköznap sötétszínű magyar ruha, vasárnap és ünnepeken fehér, mint a magyar gyalogos egyenruha. A napirend: 6-kor ébresztő, az oktatás 7-től 12-ig, ebéd 1-kor, 2 és 8 között órarend szerinti foglalkozás, este 8-kor vacsora, 9-kor takarodó.

A tervezet szerint a szükséges erkölcsi nevelésért minden osztálynak nevelője egy tiszt és két kadétörmester, akiknek egyike éjjel és nappal az osztállyal van. A 6. osztály két századot alkot, az 1., 2., 3. osztályból szervezett század parancsnoka egy másodszázados, és a 4., 5., 6. osztályból álló század parancsnoka egy százados, minden századnál van 3 hadnagy és 6 kadétörmester, a növendékszázadok parancsnoka egy őrnagy. Ezen kívül még a szolgálati ügyek intézését végzi 2 hadnagy és 4 kadétörmester. A létrehozandó katonai akadémia jövője függ a megfelelő és a kiképzéshez, neveléshez értő képzett, minden tekintetben megfelelő és megbízható tiszték és őrmesterek kiválasztásától. A katonai akadémián a fenyítéseket úgy kell kiszabni, hogy ne ölje meg a növendék erkölcsi érzékét, a dicséretet pedig igazságosan kell alkalmazni.

A tudományos képzés során olyan felkészülést kell adnia a kadétnak, hogy a katonai akadémiából tisztként kilépve, bármelyik fegyver- vagy csapatnemhez is osszák be, képes legyen önállóan, a maga erejéből és szorgalmából elsajátítani a katonai beosztásához szükséges nagyobb tudáskört. A magyar katonai akadémián a következő tantárgyakat oktatják: 1. vallás; 2. Német, magyar, latin, francia nyelv; 3. szép- és helyesírása a nyelveknek; 4. levél és hivatalos stílus négy nyelven; 5. földírás, történelem, statisztika; 6. logika és erkölcsstan; 7. természet-, nép-, hadijog, haditörvények és magyar jog; 8. tiszta és alkalmazott matematika; 9. fizika és kísérleti fizika; 10. tüzérségi, tábori és állandó erődítés, támadása és védelme; 11. gyalogsági és lovassági szolgálat; 12. harcászat és hadászat; 13. szabadkézi és helyzetrajz; 14. geodézia és térképészet; 15. tereptan és terepgyakorlat; 16. katonai gyakorlatok; 17. lovaglás; 18. tánc; 19. vívás; 20. torna; 21. úszás.

Elkészítették az egyes tantárgyak részletes utasításait, melyből érdemes megemlíteni, hogy az evangélikus és görögkeleti vallású növendékeket saját papjaik elkülönítve oktatják, és templomaikban vesznek részt az ünnepi szertartásokon. A javaslat szerint a 2-től a 6-ik osztályig a tantárgyak oktatásának nyelve a német. A tantárgyakat az oktatási

módszer szerint osztják fel, készítik el a hat évfolyam tanrendjét és tanítják a különböző osztályokban. Előírták továbbá azt is, hogy a felvett növendék mit hozhat magával a tanintézetbe.

Az október 27-i ülésen kezdték megtárgyalni „a katonai Academia iránt rendelt Deputatióknak” tervezetét és cikkelyenként ugyanazon „tárgyról készített törvény javaslatát”.³² Először arról volt vita, hogy a nevelési és képzési célokból kiindulva „Nemzeti Academiának vagy Nemzeti Katonai Academiának kellessen ezt nevezni”, végül úgy határoztak, hogy „neveztesse Nemzeti Katonai Academiának”. Vita folyt még arról, hogy az akadémia igazgatásába ne legyen befolyása az Udvari Haditanácsnak, illetve ha nem lesz nádor, miként fogják igazgatni a tanintézetet. Szó volt még az akadémia évi jelentésének ügyéről és más kérdésekről, így arról, hogy a tantárgyak közé beiktassák-e a polgári építészetet. Elhatározták, hogy törvénycikkben megörökítik az adományozók neveit, és az irások között kinyomtatják az akadémiáról készült német nyelvű szervezési javaslatot is. A rendek az október 29-i közös ülésükön megállapodtak az uralkodó elé terjesztendő felírat szövegében is.

„A Nemzeti Katonai Akadémia iránt való Felírás”-ban kérték az uralkodót, hogy gondoskodjon „ezen Akadémiának hasznos Polgárok és tanult jó Katonák készítésére intézett Tzélja telyesíttethessen”. Részesüljön a hasonló katonai intézetek kedvezményeiben, a Ludovicea Akadémia tisztjeit, tanárokat és felügyelőket vezényeljük az ezredektől, és lépjenek elő rendfokozatban. A tanintézetet jelesen elvégző kadét alhadnagyi rangot, a többi zászlósit kapjon. Az akadémián hozzák létre a bécsi mérnökakadémiához hasonlóan a 7. évfolyamot, és az azt elvégzőket nevezzék ki a hadmérnöki karba főhadnagynak, vagy ha ez nem lehetséges, engedélyezzék annak Bécsben való elvégzését. Az egész birodalomból Vácon évente iskolai segélyből 120 növendéket tanítanak. A tanárok fizetését, a szükséges könyveket, eszközöket biztosítsa az országos főiskolai jövedelemből. A katonatisztek a bécsi és bécsújhelyi akadémiákhoz hasonlóan kapják a katonai fizetést. Kérték ezen kívül a bátaszéki apátság jövedelme felhasználásnak engedélyezését az akadémia működtetéséhez.

A király leiratában, némi módosításokkal, október 31-én jóváhagyta a 22 paragrafusból álló törvényt, melyet a rendek megköszöntek. A november 4-i ülésen Melcer László, a nádorispán ítélmestere jelentette: „a Nemzeti Katonai Ludovicea Academia éránt való Törvény Tzikkelyben nintsen semmi változás”, a két tábla elfogadta.

Az 1808. november 5-i ülésen József nádor hangsúlyozta az országgyűlési követeknek: „Betöltöttétek Polgár Társaitok kívánságait, eleget tettetek az egész Európa várákozásának, és végtére ez úttal is megmutattátok, hogy Magyarok vagytok”. Kiemelte, hogy az alkotmány szellemében, a „Haza hasznára az Hadi Tudományokban is taníttatandó Ifjak neveltetését, mellyeknek Nemes Ajánlásaitokkal már fundamentomot vetettétek”. A meglévő intézmények nem csak erősödtek, hanem gyarapodtak is, „egy Nemzeti katonai Fő Oskolának felállításával, melyre már régen törekedtünk, és amelyben Hazánk Ifjai kiváltképpen a Katonai Tudományokban oktatván”. József nádor megígérte: „A Ludovicea Anya Oskolában fel-nevelendő Ifjúságnak gondját, amelly Ő Felsége kegyelmes megegyezésébül reám bizattatott, első kötelességeim közzé szám-lálom, és ebben úgy igyekszem el-járni, hogy a jövő Ország Gyűlésén már ezen jeles Intézetnek, és az Haza jövendőbeli reménységére tzélozó igyekezeteteknek gyümölytsét által láthassátok.”³³

³² Lásd: A Nemzeti Katonai Akadémia iránt való Felírás. In: Ogy. irások 1808. 196–200. o.

³³ Ogy. Jkv. 1808. 383–387. o.

Megszületett a magyar katonai felsőoktatás történelmi jelentőségű első törvénye: az 1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról.³⁴ E törvény szerint az Udvari Haditanács alárendeltségébe tartozó többi katonai akadémiától és tanintézetből teljesen eltérő jogállású Nemzeti Katonai Ludovicea Akadémiában 1809. október 1-jén kellett volna megindulnia az oktatásnak.

A váci és pesti Ludoviceum története (1808–1848)

1808 novemberében az országban senki sem kételkedett abban, hogy 1809. október 1-jén, megnyílik a katonai tanintézet. A váci püspök 8 hold telket adományozott a Teréziánumhoz, hogy az akadémia, a kiszolgáló épületek, a gyakorlótér megfelelő területen helyezkedjen el. József nádor személyesen intézkedett az akadémia alapokmányai kidolgozására. Elkészítették a lecketervet, a fegyelmi szabályzatot, a tanítási utasítást, a képzést, és más fontos kérdéseket magába foglaló akadémiai szervezet tervrajzát. Felterjesztések készültek az igazgató, a tan- és kiszolgáló személyzet kinevezésére, a Teréziánum épületének 1809 márciusáig történő kiürítésére, átépítésére, a költségek biztosítására, az akadémia ügyeiben a király, az Udvari Haditanács és más kormány-, illetve katonai szervek elé kerülő átiratok, felterjesztések kidolgozására.³⁵

Amikor 1808. november 3-án megkérte Károly főherceget, hogy véleményezze az új magyar katonai akadémia tervét és szervezetét, oktatási és nevelési rendszerét, s helyezzen át az új intézet igazgatói, tanári és felügyelői karába az akadémiai oktatásban és nevelésben tapasztalt tisztet, valamint altisztet, az Udvari Haditanács elnöke válaszában megígérte a nádornak, hogy támogatja az első magyar tisztképző akadémia ügyét.

József nádor 1809. január 13-i leiratában Petrich András vezérkari ezredest ajánlotta a váci akadémia igazgatójának, mivel: „Petrich nemcsak magyarul és latinul, hanem az összes szláv nyelveken is tökéletesen beszél és ír. Elméleti és gyakorlati tudás tekintetében a hadsereg legkitűnőbb tisztjei közé tartozik. Mindazok a tulajdonságok megvannak benne, amelyek az ilyen állás betöltéséhez szükségesek.”³⁶ Javaslatlalt élt még a Ludoviceum első évfolyamának megnyitásához tervezett tan- és felügyelő-állományának 5 tiszti, valamint 6 altiszti beosztására is.

1809. február 16-i jelentésében a nádor arról írt, hogy az országgyűlés óta a Ludoviceum megalapításának munkálataival van elfoglalva. Gondoskodott a pénzalap összegyűjtéséről, az alapítványok kezeléséről, elkészítette az épületek átalakításának, az első évfolyam két osztálya tervezetét, az akadémia működésének szabályzatait, melyeket fel fog terjeszteni. Miután Vácon októberben kezdődik az oktatás, kérte az igazgató kinevezését, akinek vezetnie kell az építkezést, a gazdasági és tanulmányi ügyeket. Helyi igazgatónak öt személyt, köztük a már említett mérnökkari ezredest, Péchy Mihályt is ajánlották, de ő Károly főherceg javaslatát, Petrich András tábornoki ezredest kinevezését támogatja. A nádori előterjesztés hátlapjára írta rá I. Ferenc Petrich kinevezését.³⁷

³⁴ Lásd: De Academia militari Ludovicea. Articulus VII. In: Ogy. irások 1808. 261–268. o.; *Szilágyi* 1875. 18–23. o.

³⁵ A Magyar Országos Levéltárban őrzött Archivum Palatinale József főherceg nádor (1795–1847) N 22–25 törzsszámok alatt őrzött iratanyaga alapján készült három feldolgozás. Különösen a Militär-Kanzlei des E. H. Palatin Josep IV. Ludoviceum iratait (a továbbiakban: MOL Archivum Palatinale, Militär-Kanzlei, IV. Ludoviceum) dolgozta fel nagy alaposággal *Szilágyi* 1875. 83–182. o.; *Ajtay* 1930. 25–121. o. és *Bachó*: 1930. 123–186. o.

³⁶ MOL Archivum Palatinale, Militär-Kanzlei, IV. Ludoviceum. 1808–1820. Rotulus 1. No. 10. Idézi: *Szilágyi* 1875. 85. o.; *Ajtay* 1930. 49. o.

³⁷ Uo. Rotulus 1. No. 19. Idézi: *Szilágyi* 1875. 86. o.; *Ajtay* 1930. 51. o.

A nádor március 12-én értesítette Petrich Andrást, hogy a király kinevezte a váci Ludoviceum helyi igazgatójának, és megparancsolta, hogy a bécsi, valamint a bécsújhe-lyi akadémián alaposan tájékozódjék az ügymenetekről. A költségvetési tervezet szerint a 90 növendéki hellyel induló váci akadémia évi kiadása 136 266 forint lett volna. Meg kell említeni, hogy a tanári és felügyelői állásokra sok jelentkező volt, de hallgatónak az 1809. évben összesen 4-en jelentkeztek. Az első Udvarnok Albert volt március 9-én.³⁸

A 80 ezer forintba kerülő váci építkezés tervét 19-én terjesztette fel a nádor az ural-kodóhoz. Kimutatta, hogy a rendelkezésre álló pénzalap egyszerre nem elegendő az épít-kezés fedezésére és az akadémia megnyitására. A király az építési javaslatot elfogadta, a Ludoviceum megnyitását 1810 októberére halasztotta. Az ország hadszíntéré válásakor az építkezést is felfüggesztették.

Az elkövetkezendő három évben a pénzhiány az építkezést és az akadémia megnyi-tását a nádor erőfeszítései ellenére sem tette lehetővé. Sőt, kísérlet történt a Ludoviceum tőkéjének megszerzésére a két osztrák katonai akadémia számára. 1811 februárjában a bankjegyek értékét 1/5-re szállították le, amire a Ludoviceum mintegy 1 millió 300 ezer forintja alig 250 ezer forintra csökkent. Az építkezést, amely 306 798 forintba került vol-na, 1812 elején folytatni kívánták, de a király úgy határozott, mivel az akadémia alapja nem fedezi a költségeket, az csak akkor folytatatható, ha Ludoviceum alapja újabb pénz-összegeket nyer.

Az 1812. évi országgyűlés az újabb alapítványokat (összesen 294 961 forint) név szerint törvénybe iktatta a II. törvénycikkelyben, a katonai Ludovika Akadémia részére folytatónak tett ajánlatokról.³⁹ Ez is bizonyította, hogy a nemzeti akarat meg volt a tanin-tézet felállítására, és a nádor szintén mindent elkövetett az akadályok elhárítására, de a tervezetesen és a tervek felülvizsgálatán túllépni nem lehetett.

A váci Ludoviceum történetére vonatkozó iratok között található József nádornak 1812. január 8-án az uralkodóhoz felterjesztett közel száz oldalas elaborátuma.⁴⁰ A királyi jóváhagyásra felterjesztett tervezet az 1808. évi VII. törvénycikk, a bécsújhegyi és bécsi akadémiák, a pesti egyetem szabályzatának alapján készült el.

A kiképzést eszerint 6 évfolyamra tervezték, de összehangolták a pesti egyetem és a mérnökakadémia szabályaival, alapozó tanterveivel. A Nemzeti Katonai Akadémia tan-menete tükrözte a kor tudományos és oktatási követelményeit. A növendékeknek olyan képzést kívántak adni, amellyel bármely fegyvernemi szolgálatot elláthattak.

A nádor tervezetét 1812 tavaszán megvizsgálta az Udvari Haditanács, János főherceg, az osztrák akadémiák főigazgatója, majd egy különbizottság, aminek 1815. novemberi elutasító álláspontja a Ludoviceum megnyitásának kerékkötője lett.

Bár tetemes felajánlások történtek, a devalváció miatt 1815-ben a Ludoviceum 1 522 492 forint tőkéje 720 485 forintra csökkent, és 42 536 forintnyi évi kamata nem fedezte az intézet költségét. Erre hivatkozva 1813-tól 1825-ig minduntalan halogatták a megnyitást. Az 1824. július 3-án altábornaggyá előléptetett Petrich András, a váci Ludoviceum helyi igazgatója az építkezési és más akadémiai ügyekben tett előterjeszté-sekkel eredményt elérni nem tudott. A nádor megunva a pénzposcésékolást, beletörődött, hogy a váci Teréziánium épületéből nem lesz Ludoviceum.

A pozitív fordulat 1825-ben történt meg. Az 1825–1827. évi országgyűlés hosszas viták után készítette el a Ludovika Katonai Akadémia iránti feliratát, melyet József nádor pártolólág terjesztett jóváhagyásra a király elé. A felirat és a döntés alapján összeállított

³⁸ Uo. Rotulus I. No. 21. Idézi: *Ajtay* 1875. 61. o.

³⁹ Magyar Törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek. Budapest, 1901. 407. o.; *Ajtay* 1930. 81–87. o.

⁴⁰ MOL Archivum Palatine, Militár-Kanzlei, IV. Ludoviceum. 1808–1820. Rotulus 15. No. 56. Idézi: *Ajtay* 1930. 87–112. o.

1827. évi XVII., valamint XVIII. törvénycikket – „A Ludovika katonai akadémia haladéktalan felállításáról” és „A Ludovika katonai akadémia javára folytatólag tett ajánlatokról” – a király 1827. augusztus 18-án szentesítette.⁴¹

Az 1827. évi XVII. törvénycikk első paragrafusával elrendelte a váci Teréziánium egykori épületének eladását és Pesten a felsőfokú katonai tanintézet létrehozását. A második arról intézkedett, hogy a felkelési pénzalap kamatai a tanintézet pénztárába kerüljenek a tényleges fennállás napjától, de a kamatok feletti rendelkezés joga a jövőben is az országgyűlésé. A harmadik paragrafus rögzítette, hogy az akadémia tanárait, felügyelőit a királyi kincstárból fogják fizetni, a polgári tanodákból felvett növendékek a korábban bírt ösztöndíjjaikat megtarthatják. József nádor az országgyűlést bezáró beszédében túlzott optimizmussal azt hangsúlyozta, hogy a katonai akadémia felállítása már bizonyos.

Petrich altábornagynak, aki közel két évtizedig volt a meg nem nyílt váci Ludoviceum helyi igazgatója, beosztása megszűnt. 1827. november 9-vel kinevezték a budai kerületi műszaki és erődítési igazgatónak. Az ingatlan 1829-ben történt bérbeadásával véget ért a váci Ludoviceum szomorú históriája, és megkezdődött a pesti Ludoviceum nem sokkal derűsebb története.

Kezdetben a jelek kedvezőek voltak a felsőfokú katonai tanintézet megnyitására és pesti épülete felépítésére. Az 1829-ben, az Orczy-kertben megvett és a Pest város által ingyen átengedett szomszéd telken, a Ludovika épületének megtervezésével és az építkezés vezetésével a nádor megbízta a neves építész, Pollack Mihályt. József nádor 1830. június 28-án ünnepélyesen tette le az épület alapkövét és emléktábláját, melynek szövegének első sora így hangzott: „Magyar ifjaknak. A hadi tudományban való oktatásra.” Nem kis tervezési, pénzügyi és építkezési akadályok elhárítása után, a 366 859 ezüstfontba kerülő Ludovika klasszicista stílusú monumentális épülete 1836-ra készült el.⁴²

Az 1830. évi országgyűlésen már arról volt szó, hogy a Ludovika Katonai Akadémia nemzeti jellegét az oktatás tervezett német nyelve helyett a magyar nyelv biztosíthatná. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának megválasztott első hivatásos katonája, Kiss Károly főhadnagy, 1831 decemberében sikertelenül kérelmezte, hogy nevezzék ki a Ludoviceum harcászati és hadtörténelem tanárának. Az 1832–1836. évi nagy országgyűlési vita ellenére nem történt sok előrelépés az első magyar katonai felsőoktatási intézmény ügyében, noha nemzeti sérelemnek tekintették a 28 éve tartó huzavonát a Ludovika Katonai Akadémia megnyitása körül.

Kubinyi András, Nógrád vármegye követe, az 1836. január 28-i kerületi ülésen indítványozta: a „nemzeti nagylelkűség alapította nevelőházban a magyar hazának fiai ne csak katonákká, de magyarokká s polgárokká is neveltessenek”, és nevezzenek ki országos küldöttséget az oktatás-nevelési rendszerének kidolgozására. A reformellenzék a kezdeményezést elfogadta, mivel ez azt jelentette, hogy a nemzet adományaiából felállítandó katonai akadémiában nemzeti szellemű, korszerű oktatás és nevelés folyhat.⁴³

A Ludovika Katonai Akadémiával kapcsolatban a következő három törvényjavaslatot terjesztettek elő. Az első törvényjavaslat a tanintézet felállításával foglalkozott öt paragrafusban: A második törvényjavaslat az időközönként tett felajánlásokat sorolta fel. A harmadik törvényjavaslat Buttler János gróf, 20 növendék ellátására létesített nagy összegű, 133 333 pengő forintos alapítványát kívánta törvénybe iktatni.

⁴¹ *Ajtay* 1930. 116–121. o.; *Bényei Miklós*: A Ludovika Katonai Akadémia kérdése a reformkori országgyűlésekben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986. 2. sz. (A továbbiakban: *Bényei* 1986.) 301–302. o.

⁴² *Szilágyi* 1875. 180–182. o.; *Bachó* 1930. 123–176. o.

⁴³ *Bényei* 1986. 304–308. o.

A király a két utóbbi tervezetet szentesítette is: az 1836. évi XXXIX. törvénycikkelyként (A Ludovicea magyar katonai Intézetre folytatva tett adakozásokról) és a XL. törvénycikkelyként (Párdányi gróf Buttler János a Magyar Ludovicea katonai intézetre tett ajánlása). Az 1836. április 30-i királyi leirat az első törvényjavaslat 1–2, és 5. §-át megerősítette, de sem a 3. §-t, az országos választmány kiküldéséről, sem a 4. §-t, a magyar tanítási nyelv bevezetéséről nem tartotta szükségesnek és kivitelezhetőnek. Az alsótábla erre 1836. május 1-jén úgy határozott, hogy nem fogadja el az udvar válaszát, mert az csorbítja a nemzet és a magyar nyelv jogait, így az ilyen feltételek között működő katonai akadémia nem felelne meg céljának. Az udvarnak, valamint kormányának és az Udvari Haditanácsának sikerült megőriznie a cs. kir. hadsereg bel-, illetve külpolitikai szerepköréhez szükséges német nyelvi egységét és elháríthatatlan akadályt gördítenie az első magyar katonai felsőoktatási intézet megindítása elé. A Ludoviceum áldozatul esett az osztrák centralizációs politikának, amely a hadsereg egységét a birodalom legfőbb biztosítékának tekintette.

József nádor tovább kezdeményezett a tanintézet megnyitása érdekében: az 1838. február 3-i felterjesztésében kérte Stöck Ferenc huszár őrnagy aligazgatói kinevezését, de ezt sem történt meg. Az uralkodó ugyan hangoztatta a nádorhoz intézett 1839. január 28-i kéziratában: „Akaratom, hogy a katonai Ludovica Academia Pesten életbe lépjen”, és elrendelte az intézet szervezetének udvari haditanácsi vizsgálatát, ami ki nem mondott nemet jelentett a magyar tanintézet megnyitására.⁴⁴

Az 1839–1840. évi országgyűlés újra követelte a magyar katonai akadémia megnyitását. A kormánypártiak beleegyeztek volna abba is, hogy megajánlják a szükséges költséget a pesti katonai felsőoktatási intézménynek, ha német nyelven indul meg az oktatás. Az ellenzék viszont ragaszkodott az 1836-os törvényjavaslatban foglalt, az akadémia nemzeti jellegét biztosító feltételekhez. A magyar nyelvű oktatás mellett különösen a nevelési rendszer országgyűlési felülvizsgálatát tartották fontosnak, melyet az akadémia 1840. novemberi 1-jére tervezett megnyitása alapfeltételül szabtak. A feliratokra királyi válasz nem érkezett. Az országgyűlés nem engedhetett, és az udvar, féltve a hadsereg és a tisztikar egységét, kitartott álláspontja mellett. Az országgyűlés csak az újabb adakozásokat (309 000 pengő forintot) iktatta a magyar Ludovicea katonai akadémia ajánlásról szóló 1840. évi XLIII. törvénycikkelybe.

A Ludoviceum a közoktatás fölötti ellenőrzésért vívott harc egyik erőpróbájává vált, ezért nem jutottak előbbre a következő, 1843–1844. évi országgyűlésen sem. A nádor a pénzalap elégtelenségéről szólt, de kezdeményezéseinek bécsi kudarcairól nem beszélt. A megyék az oktatás megindítását követelték. Közben ismét szóba került a Ludoviceum műegyetemmé való átalakításának a terve is. Kossuth Lajos a *Pesti Hírlap* 1843. augusztus 3-i számában *Ludovicea polytechnicum* című vezércikkében fejtette ki, hogy a Ludovika üresen álló épületét, „míg a katonai intézetek létesítésének órája ütne, használjuk ki azt a nemzet legsürgetőbb szükségei egyikének fedezésére, s alakítsuk ki Polytechnicum intézetté!”⁴⁵

Ám az alsótábla kitartott korábbi álláspontja mellett, mivel a Ludoviceum megnyitása elmaradásának az okát a rendek és a bécsi udvar ellentétében látta. Az 1844. november 6-i feliratokban a királytól kérték az 1840. május 5-én felterjesztett törvényjavaslat szentesítését, de válasz ismét nem érkezett. Az új ajánlatok becikkelyezését kérő feliratot pedig elhalasztották a következő országgyűlésre. József nádor 1847. január 13-i halálával – aki

⁴⁴ Bachó 1930. 177–179. o.; Bényei 1986. 309–311. o.

⁴⁵ *Pesti Hírlap*, 1843. augusztus 3. (270. sz.) 515–516. o.; Kossuth Lajos iratai. XIII. k. Kossuth Lajos hírlapi cikkei. S. a. r. *Kossuth Ferenc*. II. k. 1843–1848. Budapest, 1911. 175–185. o.; Bachó 1930. 182–184. o.

1808. november 5-e óta munkálkodott a Ludoviceum érdekében – főigazgatói széke is megüresedett.

A XIX. század első felében a magyar katonai felsőoktatás történetéhez is szervesen kapcsolódó három legfontosabb összbirodalmi katonai akadémiában a szűkebben vett történelmi Magyarországról 1800 és 1849 között 1136 magyarországi születésű hallgató iratkozott be. Ebben a félévszázadban bécsújhelyi katonai akadémián 452 magyarországi és erdélyi növendék tanult, a bécsi hadmérnök akadémián 479 hallgató részesült képzésben és a bécsi katonatorvosi akadémián, a Josephinum 1830-as, 1840-es évekből hiányos adatai szerint csak 205 magyarországi hallgatót oktattak.⁴⁶ A megyék 1847-es követutasításában szerepelt a pesti Ludoviceum ügye is. Az 1847–1848. évi utolsó rendi diétán nem tárgyalták a Ludoviceum kérdését, de 1848 márciusa meghozta a gyökeres fordulatot. Az áprilisi törvények értelmében a felelős magyar kormány hatásköre lett a „katonai és általában minden honvédelmi tárgyak”, melybe beletartozott az önálló magyar tisztképzés felsőfokú tanintézetének megnyitása is.

Magyar Hadi Főtanoda (1848–1849)

Az első felelős magyar kormány és hadügyminisztériuma feladatkörében kiemelten szerepelt a több mint fél évszázada húzódo „Ludoviceum” létrehozása. Azt követően, hogy Mészáros Lázár 1848. május 23-án elfoglalta tárcáját, 1848. május 29-én az alábbi hadügyminiszteri felhívást tette közzé a sajtóban:

„Mint hogy a haza honvédelme érdekében a magyar Ludoviceum hadi akadémia felállítására mindinkább szükségessé válik: felhívom mindazon hadi és más rendbeli egyéneket, kik e tekintetben, magában képességet éreznek, hogy a nevezett hadi akadémia felállítása, e hon törvényeihez, népe jelleméhez, szokásaihoz mért javaslataikat, nekem mielőbb be- küldeni szíveskedjenek.”⁴⁷

A felhívásnak jó visszhangja volt, amit a *Nemzetőr* 1848. június 3-i számában megjelent rövid állásfoglalás is bizonyít: „Hadügyerünk intézkedései közt legelső volt a már régóta megalapított, felépített, de az ausztriai ármányok miatt mindeddig meg nem nyithatott magyar hadi iskolánk, a Ludoviceum mikénti felállítása s rendezésére úgy szinte az újoncállításra nézve a szakértő honfiak tanácsadásait kikérni.”

Mészáros Lázár 1848. június 1-jén felállította a Hadügyminisztérium katonai nevelési osztályát, Tanárky Antal nyugállományú százados vezetésével. Megbízta Luberth János ezredest, az 53. magyar sorgyalogezred parancsnokát, a bécsújhelyi katonai akadémia egykori tanárát, hogy készítse el a Ludoviceum hadi akadémiáról szóló törvényjavaslatot, valamint június 26-án kezdeményezte, hogy a király Luberth ezredest nevezze ki igazgatónak.⁴⁸ Luberth ezredes, az akadémiáról szóló törvénytervezetet nem készítette el, de a hadügyminiszteri felhívásra számos tervezet érkezett a minisztériumba. Elsőnek 1848. június 5-én, Pesten dr. Petzelt József egyetemi tanár nyújtotta be „a Ludoviceum nevű felállítandó hadi főtanoda elrendezésének tervét”. 1848. június 12-én báró Weis-Finkenaus őrnagy Pozsonyból küldte meg terjedelmes beadványát „Egy katonai academia felállítása tárgyában”. 1848. június 14-én Hollán Ernő mérnökkari főhadnagy Lembergől terjesztette elő nézeteit négy főlíon „egy, a honban felállítandó hadi képezde ügyében,” „általános vonalakban”. Kásonfeltzből 1848. július 1-jén Deák Lajos székely határőr százados nyújtott

⁴⁶ Lásd: *Szögi László*: Magyarok a császári-királyi tisztképzés rendszerében, magyar felsőoktatás a XIX. század elején. *Társadalom és Honvédelem*, 2009. 2. sz. 22–24. o.

⁴⁷ *Budapesti Híradó*, 1848. június 2. (852.) sz. 525. o.

⁴⁸ MOL 1848/49-i minisztérium levéltára. Hadügyminisztérium, H 75 Általános iratok 1848: 652., 667., 784., 989., 116., 134. sz.

be a „nemzeti katonai Academia (Ludoviceum) elrendezése tárgyában” egy rövid vázlatot. Július elejére készült el Czecz János főhadnagy, hadügyminiszteri segédtsízt munkája – „Értekezés a magyar Ludoviceum ügyében” – 16 főlíó terjedelemben. Ugyanekkor Kiss Károly őrnagy, az MTA tagja felkérte Toldy Ferencet, az MTA titkárát: „Nagyon jó lenne, ha egy programot készítenél a magyar nyelv ügyében a Ludoviceumra nézve.”

Az Országos Nemzetőrségi Haditanács is megküldte a minisztériumnak „Asbóth Lajos nemzetőrségi őrnagy úrnak a Ludoviceai Katonai Intézet elrendezésére kidolgozott tervét”.⁴⁹ A Hadminisztériumba benyújtott tervezetek közül Mészáros dr. Petzelt József, a pesti egyetem „mérnöki szaktanulmányok r. ny. tanára, néhai hadi tanárnak”, a „Ludoviceum nevű felállítandó hadi főtanoda elrendezési tervét” fogadta el. Petzelt József 1848. június 5-i tervezetének alapelvei teljesen egyeztek Mészáros Lázár elképzelésével és törekvésével:

„Az intézet elvét és alapját arra igyekeztem fektetni, hogy a gyermekekből nemcsak gyakorolt lovasok, gyalogosok, tüzérek s táborkari és hadi mérnökök váljanak, hanem hogy ha közülük valamelyik a katonai pályára hivatását gyengülni érezné, szakmánya kiképzetésének hasznát a polgári életben is vehesse [...]. Továbbá, mivel a növendékek a hazától nyert nevelést elszigetelten nem használhatják, hanem csak a társadalomban s annak hasznára, azért az emberektől el nem zárathatnak. Ezért a tanulmányi órákon kívül a társalgás szabad levén, ajánlatot, hogy azt felhasználják, miként így a műveltebb társaság emberei között polgárokká is idomuljanak.” Álláspontja szerint olyan magyar hadi akadémiát kell létrehozni, hogy „ha sikerül, úgy az a maga nemében, Európában egyetlen intézet lett volna”.⁵⁰

A képviselőház 1848. július 19-i ülésén Kubinyi Ferenc képviselő felszólította a hadügyminisztert, javaslata előterjesztésére. Ekkor Mészáros Lázár bejelentette: a „Ludoviceum iránti tervem készen van. Ezen intézet létesítése végett a budgetben 100 000 pengőforintot fogok kérni, mint amennyi működésének megindítására szükséges. Jelentem továbbá, miként a tanfolyamot, ha Isten megsegíti, az 50 egyénből álló első osztállyal, rögtön meg akarjuk kezdeni.”⁵¹

A miniszter 1848. július 20-án „Alaprajza egy felállítandó magyar katonai főtanodának” címmel törvénytervezetet és mellékletét benyújtotta az országgyűlésnek. A tervezet nem a tisztai igények azonnali kielégítésének, hanem a magyar hadsereg jövőbeli 4, illetve 7 év múlva elképzelt szükségleteit figyelembe vevő klasszikus program volt. A javaslat szerint a főtanoda „feladata csak az lehet, hogy a magyar hadsereg és a mozgó honvéd számára fiatal embereket neveljen ki a hadi tudománynak minden előismereteiben kiképezve, mint főtisztek kitűnő hasznavehetőséggel bírjanak, s a legkitűnőbb talentumokból egy nevendékiskolát alakítson az utászi s felsőbb segédi szolgálat, a vezérkar és a mérnöktest számára.”⁵²

E cél elérése érdekében a főtanodai oktatás elemi (40 tantárgy) és felső (18 tantárgy) tanfolyamon folyt volna. A négy évfolyamos elemi tanfolyamot – 3 elméleti és 1 gyakorlati évet – (14-től 18 éves korukig) végeztek hadnagyként kerültek volna valamelyik

⁴⁹ A felsorolás sorrendjében a tervezetek: HM 1848: 11825/2925., 516., 1000., 3358. sz.; Ludoviceum 1848: 27. sz.; A Mészáros család iratai. A Bajai Türr István Múzeum Adattára (a továbbiakban: BTIM At.) 1017/II. sz.; MTA Könyvtár, Kézirattár, Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: RAL) Magy. Írod. Lev. 4-r. 77. sz. 260. o.; HM 1848: 495., 6551/131. sz.

⁵⁰ Mészáros Lázár emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor*. (A továbbiakban: MLE) I. k. Pest, 1867. 280–283. o.

⁵¹ *Közlöny*, 1848. július 21.(42.) sz. 186. o.

⁵² HM 1848:11820/2920., 11825/2925. sz.; *Közlöny*, 1848. július 23. (44.) 194., 199. o.; július 25. (46.) 206–207. o.; Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk. *Beér János és Csizmadia Andor*. Budapest, 1954. (A továbbiakban: *Beér–Csizmadia* 1954.) 592–600. o.

gyalogos, lovas, tüzér fegyvernem első tisztí beosztásába. A 3 éves elemi tanfolyamot kiválóan befejezett növendékek viszont 18-tól 22 éves korukig tovább tanultak volna a 3 éves elméleti és 1 éves gyakorlati felső tanfolyamon, majd a sikeres államvizsga után, a rangsorban 4. éves hadnagyként vagy főhadnagyként kerülhettek volna utásztisztí, felsőbb segédtsíztí, mérnökari és vezérkari tisztí beosztásokba. A törvénytervezet a korszerű hadtudományi és pedagógia elvek alapján részletesen szabályozta a főtanoda működésének minden területét, az oktatás és nevelés tartalmát és formáját.

Az országgyűlésben a magyar hadseregről szóló törvényjavaslat augusztusi éles vitái közben, a 23-i ülésen, Buday Endre mádi képviselő kérte a képviselőházat, hogy tűzze napirendre „a katonanevelő intézet” életbeléptetését. Mészáros hadügyminiszter erre jelentette be, hogy ha „az új iskolai évvel ezen intézetet már életbe akarjuk léptetni [...] csak egy hónap van előttünk. Méltóztassanak tehát határozni.” Erre a képviselőház felhatalmazta a hadügyminisztert a tanintézet megnyitására, aki elrendelte a Ludovika épületének rendbehozatalát, berendezését, a tanári és kiszolgáló állomány kinevezését és más munkálatok elvégzését, hogy az első évfolyam 50 növendékével megindulhasson az oktatás.

Úgy vélték, hogy István nádor 1848. augusztus 13-i rendeletével, „a magyar Ludoviceum hadi academia igazgatójául” kinevezett Luberth János ezredes hamarosan elfoglalja beosztását, s októberben vagy novemberben megnyílna a Hadi Főtanoda. Ám a hadügyminiszter szeptemberi távolléte és Jellačić inváziója alatt megtört a Hadi Főtanoda megnyitásáért folyó munka.

Az október elején kialakult drámai helyzet – Batthyány Lajos végleges lemondása, és a Kossuth Lajos vezette Országos Honvédelmi Bizottmánynak (OHB) az ország teljhatalmú kormányává történő nyilvánítása, új körülményeket teremtett a létesítés alatt álló Hadi Főtanoda kérdésében. A hadügyminiszter az igazgató távolléte miatt dr. Petzelt József egyetemi tanár és nemzetőr tüzérszázadost bízta meg a Hadi Főtanoda vezetésével, aki kidolgozta a képviselőház elé kerülő javaslatot. A „Terv a felállítandó magyar katonai főtanoda tárgyában” című okmányt 4 mellékletével Mészáros Lázár 1848. november 22-én az OHB-n keresztül terjesztette fel az országgyűlésnek.⁵³ A *Közlöny*ben megjelent a hadügyminiszter 22-i „Felszólítása” is, melyben bejelentette, hogy 1849. január 7-én megnyitják a Hadi Főtanoda elemi tanfolyamának első évfolyamát, az 1849. január 4-i felvételi vizsgán megfelelt, 14. életévüket betöltött 50 növendékkel.

Az országgyűlés november 23-i ülésén megkezdte a vitát a felsőfokú katonai tanintézet tervéről.⁵⁴ A parlamenti vitában elhangzottak és az ország katonai helyzete arra késztették dr. Petzelt József egyetemi tanárt, hogy 1848. november 27-én felterjessze Mészáros Lázár hadügyminiszternek „A Ludoviceuban a rendszeres tanfolyam mellett ideiglenesen felállítandó rendkívüli egyévi összpontosított elemi tanfolyam” tervét. A tervben előadta, hogy a hazának égetően szüksége van tisztekre, ám a jóváhagyásra kerülő főtanodai oktatási rendszer csak évek múlva tudna szakképzett tiszteteket a hadsereg rendelkezésére bocsátani. Az eredeti évi 50 növendéket képző rendszer mellett tehát, a jelen sürgető szüksége miatt, az egyetem bölcsészeti karát és az ipartanodát végzettek, valamint a jogi, mérnöki és hittudományi évfolyamok hallgatói számára rendkívüli egyévi összpontosított elemi tanfolyamot kellene indítani 150 fővel.⁵⁵ Az OHB és a hadügyminiszter azonban Petzelt tervezetét nem terjesztette a képviselőház elé, mivel nem akarták újabb meddő vitákkal halogatni a magyar hadi főtanodáról szóló törvény meghozatalát.

⁵³ HM 1848: 11825/2925. sz.; *Közlöny*, 1848. november 23. (166.) sz. 789. o.

⁵⁴ Lásd a részletes tudósítást a képviselőház 1848. november 23-i üléséről: *Közlöny*, 1848. november 25. (168.) 798–799. o.

⁵⁵ HM 1848: 11825/2925. sz.

Az országgyűlés december 9-i ülésén tárgyalták részletesen a Hadi Főtanoda ügyét. Éles vitában több mint húsz képviselő fejtette ki álláspontját. Kubinyi Ferenc képviselő javaslatára, Mészáros egyetértésével, a képviselőház ekkor határozta el, hogy mivel a tanintézet jellege gyökeresen megváltozott, megnevezése ne „Ludovicea”, hanem „Magyar Hadi Főtanoda” legyen. A hadügyminiszter kiemelte, hogy olyan Főtanodát kell létrehozni, melyben „jó európai tanárok” oktatnak, akiknek „nevére csődülni fog ide az ifjúság”.

A képviselőház december 11-i ülésén fejezte be a vitát. Mészáros Lázár zárszavában örömét fejezte ki, hogy végre el van döntve a „ludovicea dolga”. Kiemelte, hogy az intézet drága lesz, mivel kevés a növendék és sok a professzor, de a főtanoda mégis nagy hasznot hajt majd, mivel a gyalogos és lovastisztek képzésén túlmenően első ízben nem lesz szükség külön tüzértanodára, mert a tüzértisztek is onnan fognak kikerülni. Másodszor a had- és civil mérnökök képzése egy helyen történik, és a hadi főtanodában „mindkét mérnökök egyformán fognak neveltetni, mindkettőt foghatják használni” békés és háborús időben. Harmadszor, ha az intézet fejlődésnek indul, olyan szakembereket bocsát ki, akik el tudják végezni az ország kataszterezésének szövevényes munkáját. S a hadi főtanodából „fog előállani azon üstökös, melynek látásánál fog kezdődni Magyarország boldogsága.” Bejelentette, hogy Luberth János ezredes igazgatót, útban beosztásának elfoglalására, letartóztatták. Ahhoz, hogy „ezen intézet addig is életbe lépjen” kinevezték (december 15.) Petzelt József egyetemi tanárt alezredesnek és a Magyar Hadi Főtanoda aligazgatójának.⁵⁶

A felsőház december 18-i, 23-i és 27-i ülésén tárgyalta a főtanoda ügyét és észrevételeit, majd határozatát „a magyar hadi főtanoda tárgyában” megküldte a képviselőháznak, de tárgyalására a főváros kiürítése és a Debrecenbe távozása miatt nem került sor.

Az országgyűlés egyetértő határozata a Magyar Hadi Főtanodáról kimondja, hogy az „eddig Ludoviceum név alatt ismert” Magyar Hadi Főtanoda 1849. január 7-én megnyílik.⁵⁷

A sajtóban „Vizsgálati eljárás a növendékek felvétele alkalmakor a hadi főtanodában” című közleményben közzétették az 1849. január 4-i felvétel rendjét. Petzelt aligazgató 1848. december 24-re, a Hadi Főtanodáról szóló határozat alapján összeállította az előszóból, a 13 fejezetből és toldalékból álló intézeti működési, szervei és tantervi szabályzatot, *A Magyar Hadi Főtanoda szerkezete* című jelentős tudománytörténeti értékkel bíró okmányt, melyet, 1849 júniusában kiadtak.⁵⁸

Az előszóban kifejtette, a „magyar hadi főtanoda szerkezetének tervezésénél kizárólag honunk jelenének hadtudományi szükségletei vették tekintetbe”, s az a törekvés, hogy a tanterv az ország viszonyaival s ifjúságunk általános képzési állapotával összhangba kerüljön.

Az intézet célját és a tanítás módját taglalva megállapítja, hogy az egyetlen katonai felsőoktatási intézet, melyben a növendékek minden fegyvernem, a tüzérségi, hadmérnöki és vezérkari szolgálat „alaptudományaival” és a háborúban való alkalmazásával megismerkedhetnek. Ez a képzés, az egy intézeti közösségben való élés elősegíti a jövő tisztikarának egybeforrottságát, erkölcsi és katonai értékeinek emelését. A továbbiakban részletesen elemzi a főtanodában oktató tantervek jelentőségét a képzésében és fel-

⁵⁶ A képviselőházi tárgyalások szövegét lásd: *Közlöny*, 1848. december 11. (184.) sz. 870–872. o.; december 12. (185.) sz. 875–876. o.; december 13. (186.) sz. 878–879. o.; *Bachó* 1930. 220–231. o.

⁵⁷ Részletesen: HM 1848: 4323/4., 11820/2920. sz.; *Közlöny*, 1848. december 11. (184.) sz. 870–872. o., december 12. (185.) sz. 875–876. o., december 13. (186.) sz. 878–879. o.; *Bachó* 1930. 230–231.o.; *Beér – Csizmadia* 1954. 604–612. o.

⁵⁸ A Magyar Hadi Főtanoda Szerkezete. Mészáros Lázár hadügyminiszter és magyar vezérőrnagy megbízásából *Petzelt József* egyetemi tanár által összeállított és az 1848. évi magyar országgyűlésében elfogadott. Pest, 1849. 8., 63 o.

sorolja magukat a tantárgyakat. Bemutatja a napirendet, a tantárgyak elosztását is a főtanodában folyó kétszintű oktatásban.

Ismerteti a növendékekkel szembeni követelményeket, részletezi, a tanév végi írásbeli és szóbeli vizsgát; a „kitűnő, jó, elegendő, nem elegendő, rossz és semmi” szóval jelölt osztályzatokat; a főtanoda végbizonyítványát. A növendékekről „az önviselési jegyzéket,” amely meghatározza a rest, a közepes, a kitűnő és a kiváló képességű növendék beosztását a hadseregben. Taglalja a büntetéseket, a jutalmakat, a növendékek illetményeit. Szól az igazgatósági, tanári és szolgálati személyzet jog-, illetve feladatköréről, valamint illetményéről. Ismerteti a honvédegyeséggel megegyező tanári és növendéki egyenruházatot és eltéréseit, így jelzi a csákócimer alatt a tudomány és a had jelképét. Bemutatja a hűség tudományos gyűjtemény és intézet szerepét a Hadi Főtanoda életében.

Petzelt József a Magyar Hadi Főtanoda szabályzatában a legkorszerűbb elveket fogalmazta meg, abból a célból, hogy a képzés az alkalmazhatóságot szolgálja. A szabályzat utolsó soraiban leszögezte, a növendéknek „egészen alapos gyakorlati embernek, nem pedig gyümölcstelen borostyánokkal koszorúzott tudósaknak kell lennie. Gyakorlat legyen a hadi főtanoda jelszava.”

A Hadi Főtanoda alsóbb, elemi tanfolyama 1. osztályának 50 növendéki helyére 335 fő pályázott, életkora szerint a legfiatalabb 9 és fél éves, míg a legidősebb 22 éves volt. A 335 pályázó közül 23 fő alapítványi, 33 fő fizető növendéki helyért folyamodott, a többi 279 ifjú államköltségen akart tanulni. A jelentkezők többsége (kb. 80%-a) 14–17 éves volt, középiskolát, ipartanodát vagy néhány egyetemi évfolyamot végzett.⁵⁹

A Magyar Hadi Főtanoda igazgatósága és a „vizsgálati bizottmány” nevében Petzelt József alezredes, igazgató 1848. december 31-én meghívta az országgyűlést, a felsőházat, a Magyar Tudományos Akadémia és a pesti tudományegyetem, az evangélikus gimnázium és más tanintézetek képviselőit. Az 1849. január 4-i, csütörtöki, a „hadi főtanodában tartandó felvételi vizsgálatnál, és ennek bevégezte utáni barátságos ebédnél” az MTA hadtudományi rendes tagját, Kiss Károly honvéd alezredest kérte fel a részvételre, aki a meghívóra, ismerve a drámai katonai helyzetet, ráírta: „A körülmények fogják csak elválasztani megjelenhetek-e?”⁶⁰

Az osztrák támadás miatt az országgyűlés és az OHB 1849. január 1-jén elhagyta a fővárost, majd január 4-én és 5-én a honvédsereg is kiűrtette Budapestet, az osztrák csapatok pedig megszállták. Azt még nem sikerült pontosan feltárni, hogy 1849. január 3-án hány folyamodó ifjú jelentkezett a hadi főtanoda igazgatójánál a felvételi vizsgán való részvételre; az eddigi kutatások szerint mintegy 50-en lehettek.⁶¹ Az 1849. január 4-én reggel 8 órától a hadi főtanoda épületének második emeletén, a felsőbb tanfolyam 2. tantermében lezajlott felvételi vizsgán nem vettek részt az alsó- és felsőház képviselői, sem az MTA kiküldöttje. Tény viszont, hogy a főtanoda szabályzata szerint történt vizsga alapján a mintegy 50 ifjú jelentkezőből 38 fiatalot vettek fel növendéknek.

A vizsgálati bizottmányban Petzelt József elnökölt, tagjai a tanárok voltak. A számtan, a földírás, a történet, a fogalmazás, a rajz és az idegen nyelvek írásbeli vizsgájának anyaga még nem került elő, nem ismerjük a „vizsgálati jegyzőkönyvet”, a felvételizők eredményeit és a hadügyminisztériumnak készült előterjesztést sem. Tudjuk viszont Brassai Sámuelnek, a főtanoda hadiföldrajz, álladalom- és tértanárának a hadügyminiszterhez intézett 1849. február 7-i kérelméből: „működésemet, mely tankönyv kidolgozásában és a jelentkezett tanítványok érdemsorozásbeli részvételben állott, január 5-ig folytattam is.

⁵⁹ Ludoviceum 1848. 1–3. doboz, 1–276. sz. és szám nélküliek; HM 1848: 4323/4. sz. 11290/223. sz.

⁶⁰ MTA Könyvtár Kézirattára RAL 29/1848.

⁶¹ Ács Tibor: Személyzet-könyve a hadi főtanodai növendékeknek, 1849. január 8-15. Forrás a Magyar Hadi Főtanoda 1848-1849. évi történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1994. 2. sz. 149–151. o.

Ezen szerencsétlen napon az ellenség Pestre bevonulása engemet, mint hazánk és kormányunk tántorítatlan hívét távozni kényszerített. Távozásom az aligazgató úr hírével és engedelmével történt.⁶² Ez valóban így történt, Petzelt József alezredes, főtanodai aligazgató 1849. január 6-i engedélye igazolja, mely szerint „a jelen súlyos viszonyok tekintetére, nyomatékos kérésére megengedtetik, hogy családi dolgai rendezésére, egy hónapra, Kolozsvárra távozhasson”.⁶³

Dr. Horner (később Vezekényi) Istvánt, a „gyöngyösi hasonszervi kórház orvosát” 1848. december 10-én neveztek ki a főtanoda főorvosául. A Magyar Hadi Főtanoda működésének rövid időszakára így emlékezett vissza: „Az ágyúzás reggeltől estig tartott naponként; daczára ennek január 4-én egy számos és díszes gyülekezet előtt, melyen részt vettek hazánk legjelesebb férfiai, megtartottuk a vizsgát, melyen mintegy 50 ifjú vett részt, kik közül 34-et mind szellemi, mint testi lehetőségeikre nézve alkalmasnak találatván, felvettünk az intézetbe. Következő napon, mintha a legbiztosabb békében élnénk, megkezdődtek az előadások, s minthogy az erkölcstannak tanára még nem volt, én vállalkoztam e tanszék betöltésére, mint nyugodalmasabb napjainkban teljesítettem is. Következett január 6-dika, a végzetes nap [...] Az intézetbe a rémülés, szomorúság tetőpontját érte el, de azért hivatalos teendőink egy perczig sem függesztettek fel, vártuk mit hoznak a következő napok.”⁶⁴

A Magyar Hadi Főtanoda ünnepélyes megnyitására már az osztrák katonai megszállás alatt, 1849. január 7-én, vasárnap került sor.⁶⁵ Petzelt József alezredes, aligazgató felhívta a 38 növendék figyelmét arra, miszerint a hon elvárja, hogy tisztí hivatásukat majdan „szakavatott vezetőkké felnőve” teljesítsék. Mivel a „had óriási nagyságú mesterséggé lett; követelése polyp-karokkal ölelik körül az emberi tudás majdnem minden ágait”, mindent meg kell tenniük elsajátításukra és gyakorlati alkalmazásukra.

A Hadi Főtanodában 1849. január 8-án kezdték meg a „Személyzet-könyv” kitöltését, melyben 31 növendék adatai kerültek bejegyzésre. A hiányzó növendékek pedig az 1849. január 10-i „Állomány- és járandóság kimutatás az 1849. január 4-én megnyílt Országos Katonai Akadémiának” című okmányban felsorolt 105 személy között szerepelnek.⁶⁶

Az első éves növendékeknek az elemi tanfolyam 1. osztály tanterve és a napirendje szerinti élete 1849. január 4-től 17-ig tartott. A megszálló osztrák katonai és a kollaboráló civil hatóságok 1849. január 17-én jogilag elismerték, hogy a pesti Ludoviceum Országos Katonai Akadémia létezik, a Magyar Hadi Főtanoda működését mégis betiltották, felszerelését lefoglalták, épületét katonai kórházzá alakították át.⁶⁷ Petzelt Józsefet rendőri megfigyelés alá helyezték. A tanárok állása megszűnt. A növendékek egy része hazatért szüleikhez és rokonaihoz, más részük a visszavonuló magyar csapatok után eredve, beállt honvédeknek.

A Hadügyminisztérium a súlyos katonai helyzet dacára 1849 februárjától foglalkozott a Hadi Főtanoda kérdéseivel. Pest 1849. április 24-i felszabadtása napirendre tűzte a pesti Hadi Főtanoda újbóli megnyitását. A fővárosban maradt „Ludoviceum hadi academia irományait”, több mint 800 iratot „Pzelt volt Ludoviceumi aligazgató és alezredes felvigyázata alá” bízták, május 5-én pedig megbízták, „az intézet javainak megőrzésére

⁶² HM 1849: 2214., 2679. sz.; OHB 1849:1662. sz.

⁶³ Uo.

⁶⁴ *Vezekényi István*: Visszaemlékezések 1848/49-re. *Gyöngyösi Lapok*, 1882. március 23. (12.) sz. 5. o

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ *Ács Tibor*: Személyzet-könyve a hadi főtanodai növendékeknek, 1849. január 8-15. Forrás a Magyar Hadi Főtanoda 1848-1849. évi történetéhez. HK 1994. 2. sz. 148–153. o.; MOL HM 1849: H 89 Vegyes iratok. 5. doboz, szám nélkül.

⁶⁷ *Barcsay-Amant Zoltán*: A Ludoviceum működése a Windischgrätz-megszállás alatt. *Ludovikás Levente*, 1934. 65–66. o.; *Bachó László*: A Ludoviceum megnyitása 1849-ben. *Ludovikás Levente*, 1936. 61. o

– kitisztítására, s mind addigi jókarbani tartására... míg a kormány a főtanoda ügyében továbbira nem rendelkezik.”⁶⁸

Petzelt József Kossuth Lajos kormányzóhoz írt, 1849. május 16-án iktatott levelében állásába való visszahelyezését kérte. Hangsúlyozta, hogy „mint a Ludovicea aligazgatója mindent elkövettem legforróbb kívánataim ezen non plus ultrájában, hogy a nemzet bizodalmanak megfelelhessenek, s az akadémiát úgy organizáljam, hogy a maga nemében minden külföldivel bátran versenyt futhasson”. A Hadügyminisztérium május 18-i válaszában megnyugtatta Petzeltet, hogy nincs ellene kifogás, amit az is bizonyít, hogy rá bízták „a hadi főtanoda épületének helyreállítását, jó karbantartását”. Sőt, visszamenőleg a fizetését is folyósítják.⁶⁹

Közben nem szünetelt a főtanoda megnyitására való törekvés. A Hadügyminisztérium május 15-én utasította Petzelt Józsefet, „az első postával a főhadi tanoda tanítási folyamának programját a hadügyminisztériumnak elküldeni ne terheltessék,” hogy „az alsóbb rendű katonanevelő intézetekben tanítási rendszert a főtanodai tanítási rendszerrel összehangzásba hozni lehessen”. Az első Magyar Hadi Főtanoda aligazgatója június 3-án megküldte a főtanoda programját. Egyben engedéllyel magyar és német nyelven kinyomtatta és közreadta.

Az 1849 júniusában könyvtári forgalomba került kiadvány címlapján ez olvasható: „A magyar hadi főtanoda szerkezete, Mészáros Lázár hadügyminister és magy. vezérőrnagy megbízásából Petzelt József egyetemi tanár által összeállított és az 1848. évi magyar országgy. CXVI. ülésében elfogadtatott. Pesten, 1849. Nyomatott Lukács és társánál.”

A Magyar Hadi Főtanoda újrainyitása elé azonban június végén újabb akadály gördült. A Hadügyminisztérium döntése alapján a Ludoviceum épülete a honvédsereg központi kórháza maradt, és a tanintézet elhelyezésére a Köztelek épületet jelölték ki. Az 1849. július eleji súlyos katonai helyzet, majd a főváros ismételt kiürítése lehetetlenné tette a Magyar Hadi Főtanoda megnyitását az új elhelyezési körletében. Petzelt alezredes, a Magyar Hadi Főtanoda aligazgatója 1849. augusztus 17-én az aradi várórséggel tette le a fegyvert. A Magyar Hadi Főtanoda harcokban részt vett növendékei közül érdemes megemlíteni a miskolci születésű, 1848-ban 15 éves, 4 gimnáziumot és az ipartanoda első osztályát elvégző Vidor Károlyt, aki már, mint Amerikában élő emigráns, aláírta az emigrált szabadságharcosok 1850. február 28-án New Yorkban kiadott Ausztria ellen tiltakozó nyilatkozatát.⁷⁰

A Magyar Hadi Főtanoda működése első hadügyminiszterünk, Mészáros Lázár érdeme. Emlékirataiban olyan jelentősnek tartotta, hogy kijelentette: „Én ezen eszmével és annak embriójával együtt akarok a történetben élni, s ha valaki idézvéni s megemlítvéni nevemet, a forradalom alatti működésemet ezzel össze nem köti, a többi egy füttyöt sem érven, azt a feledékenységnak bízvást átengedheti.”⁷¹

⁶⁸ HM 1849: 12840/115. k. n. sz.

⁶⁹ HM 1849: 14968/151. k. n. sz.

⁷⁰ *Bachó* 1930. 258. o.

⁷¹ MLE. I. k. 283.o.

TIBOR ÁCS

DATA TO THE HISTORY OF THE HUNGARIAN MILITARY ACADEMY.
FROM PLANNING TO THE OPENING 1790–1849

Summary

The reform ideas of the Hungarian nobles had included from the end of the 18th century the goal of establishing a national army and a Hungarian institution for officer training. This effort, supported by many of the Hungarian regiments and officers who had taken part of the anti-Turkish wars, broke the unity of the Habsburg Empire's permanent army. The Habsburg Dynasty, however, did everything to preserve the unity of its army and of the officer training institutions.

Between 1790 and 1807, some attempts were made during the national assemblies of Hungarian nobles to set up a national military academy in Buda. Engineer-captain Mihály Péchy (1755–1819) prepared a Hungarian-language draft on the establishing of the first Hungarian institution for officer training, and submitted his work to the assembly's committee on 26 January 1792. At that time, however, no law was passed.

Despite its constitutional gravamens, the national assembly in Pozsony, 1808 crowned Queen Consort Maria Ludovika, and seemed determined to support a new war against France with the insurrection of the nobles and with 20,000 recruits. In return, the ruler consented to the establishment of a Hungarian officer-training academy. The first, historically significant law of Hungarian military higher education was born during the negotiations of the national assembly: this was Article VII of the year 1808 on the setting up of Ludovika Academy.

However, the cause of Ludoviceum was halted by financial difficulties and by the differences between the Hungarian nobles and the Royal Court in Vienna. The issue became a major episode in the fight for the control of public education. It was only after the setting up of the first responsible Hungarian government in 1848 that some headway was achieved. One of the most important tasks of the ministry of war was to deal with the setting up of Ludoviceum, an issue that had been unsettled for more than half a century.

After a lengthy debate, the national assembly in 1848–49 decreed that the Hungarian Military Main School, 'formerly known as Ludoviceum', be opened on 7 January 1849. For the first-year students of the Hungarian Military Main School the elementary course lasted from 4 January 1849 to 17 January.

As a result of the military events in late December 1848 and in January 1849, the Hungarian Military Main School worked only for two weeks. However, it was a major momentum in the history of independent Hungarian military higher education.

The paper presents the efforts from the announcement of the Ludoviceum idea and from the different concepts of military higher education; from a seemingly existing institute to the story of the actually working but short-lived Hungarian Military Main School. Paralel to this, the study gives an idea of the intensity of the nation's fight and of the strength of the nation's will, both aimed at establishing a national military school, a military higher education institution which was considered to be one of the pillars of independent Hungarian warfare between 1790 and 1849.

TIBOR ÁCS

ÉLÉMENTS POUR L'HISTOIRE DE L'ACADÉMIE MILITAIRE HONGROISE
DU PROJET À L'OUVERTURE, 1790–1849*Résumé*

Parmi les projets de réforme du mouvement nobiliaire de Hongrie, on trouve, dès la fin du 18e siècle, la création de l'armée nationale et d'une institution de formation pour des officiers hongrois. Cette idée, soutenue par une partie importante des régiments et des officiers hongrois impliqués dans la guerre turque, défit l'unité de l'armée permanente de l'Empire des Habsbourg. Néanmoins, la Maison de Habsbourg mit tout en œuvre pour conserver l'unité de son armée et de ses institutions de formation pour officiers.

Entre 1790 et 1807, les Diètes hongroises firent des tentatives pour créer l'académie militaire nationale de Buda. Pour les débats de la commission compétente de la Diète, Mihály Péchy (1755–1819) capitaine du génie présenta, le 26 janvier 1792, un projet rédigé en hongrois portant sur la création du premier institut de formation pour les officiers hongrois, mais aucune loi ne fut alors adoptée en la matière.

En dépit des griefs constitutionnels, la Diète de Presbourg de 1808 couronna la reine Marie-Ludovica et les aristocrates furent prêts à envoyer 20 mille recrues dans la nouvelle guerre contre les Français. En échange, le souverain accepta la création d'une académie hongroise pour la formation des officiers. A l'issue des débats de la Diète fut adoptée la première loi historique sur l'enseignement militaire supérieur en Hongrie : il s'agit de l'article 7 de 1808 relatif à la création de l'Académie militaire Ludovika.

Toutefois la mise en place de l'académie fut entravée par les difficultés financières et les conflits entre les ordres hongrois et la Cour de Vienne, car elle devint une épreuve de force dans la bataille menée pour le contrôle de l'éducation publique. Il a fallu attendre plus d'un demi-siècle et 1848 pour une avancée qui n'eut lieu qu'après la formation du premier gouvernement hongrois responsable. La création de « Ludoviceum » fut alors désignée comme une mission prioritaire pour le ministère hongrois de la défense.

A l'issue de longs débats, la Diète de 1848–1849 prit la décision d'ouvrir l'Académie militaire hongroise le 7 janvier 1849 « connu auparavant sous le nom de Ludoviceum ». Mais c'est seulement du 4 au 17 janvier 1849 que les étudiants de la première année de l'Académie militaire hongroise ont pu suivre le programme et l'ordre du jour prévus pour la promotion.

Même si l'Académie militaire hongroise ne fonctionna que quinze jours en raison des événements de guerre de fin décembre 1848 et de janvier 1849, elle reste très importante dans l'histoire de l'enseignement militaire supérieur de Hongrie.

L'étude présente les efforts depuis la publication de l'idée du Ludoviceum jusqu'à la brève histoire de l'Académie militaire hongroise en activité en parlant également des différentes conceptions en matière d'enseignement militaire supérieur et de la période de l'institution où elle n'avait qu'une existence apparente. De même, l'étude représente la force de la volonté nationale et la violence du combat mené, entre 1790 et 1849, pour la création de l'« école militaire nationale », l'établissement d'enseignement militaire supérieur constituant un pilier de la défense hongroise indépendante.

TIBOR ÁCS

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER UNGARISCHEN MILITÄRAKADEMIE
VOM ENTWURF BIS ZUR ERÖFFNUNG 1790–1849

Resümee

Unter den Reformvorstellungen der ungarischen Adelsbewegung war ab dem Ende des 18. Jahrhunderts die Schaffung der Nationalarmee und der Institution der ungarischen Offiziersausbildung zu finden. Diese Bestrebung wurde von einem nicht geringen Teil der am Türkenkrieg teilnehmenden ungarischen Regimente und Offiziere durch ihr Auftreten unterstützt und zerrüttete die Einheit des ständigen Heeres des Habsburgerreiches. Das Haus Habsburg tat jedoch alles, um die Einheit seiner Armee und seiner Offiziersausbildungsinstitutionen zu wahren.

Zwischen 1790 und 1807 kam es bei den ungarischen Diäten zu Versuchen zur Aufstellung der nationalen Militärakademie in Buda (Ofen). Zu den Verhandlungen des ungarischen Reichstagsausschusses erstellte der Hauptmann des Geniekorps, Mihály Péchy (1755–1819), seinen in ungarischer Sprache verfassten Entwurf über die Bildung der ersten ungarischen Offiziersausbildungsinstitution, den er am 26. Januar 1792 einreichte. Zu diesem Zeitpunkt wurde jedoch noch kein Gesetz verabschiedet.

Trotz der Verfassungsverletzungen wurde Königin Maria Ludovika vom Reichstag in Pozsony (Pressburg) im Jahre 1808 gekrönt, und sie schien bereit zur Unterstützung des neuen Krieges gegen die Franzosen mit der Insurrektion und 20 Tausend Rekruten. Die Herrscherin stimmte der Aufstellung einer ungarischen Offiziersausbildungsakademie zu. Auf Grund der Diätverhandlungen wurde das erste Gesetz des ungarischen militärischen Hochschulwesens geboren, das von historischer Wichtigkeit war: Gesetzesartikel VII vom Jahre 1808 über die Aufstellung der militärischen Ludovika-Akademie.

Die Sache des Ludoviceum geriet jedoch infolge der finanziellen Schwierigkeiten und der Gegensätze zwischen den ungarischen Ständen und des Hofes von Wien ins Stocken, da seine Aufstellung zu einer der Kraftproben des Kampfes um die Kontrolle über die öffentliche Bildung geriet. Ein Fortschritt wurde erst 1848, im Anschluss an die Aufstellung der ersten verantwortlichen ungarischen Regierung erzielt. Im Aufgabenkreis des Kriegsministeriums war nämlich die Schaffung des „Ludoviceums“, die sich seit mehr als einem halben Jahrhundert dahin zog, von besonderer Bedeutung.

Der Reichstag des Jahres 1848–49 fasste nach langwierigen Verhandlungen einen Beschluss darüber, dass die Ungarische Militärische Hauptlehranstalt, die „bisher unter dem Namen Ludoviceum bekannt“ war am 7. Januar 1849 ihre Pforten öffnet. Für die Zöglinge des ersten Jahres dauerte das Studium nach dem Lehrplan und Tagesplan der 1. Klasse des Grundkurses der Ungarischen Militärischen Hauptlehranstalt vom 4. bis zum 17. Januar 1849.

Infolge der Kriegsergebnisse Ende Dezember 1848 und Anfang Januar 1849 existierte die Ungarische Militärische Hauptlehranstalt lediglich zwei Wochen lang, war aber nichtsdestotrotz von historischer Bedeutung in der Geschichte des selbständigen ungarischen militärischen Hochschulwesens.

Die Studie stellt die Bestrebungen ab Verkündung des Gedankens des Ludoviceums von den verschiedenen militärischen Konzeptionen im Hochschulwesen, der scheinbar bestehenden Institution bis zur Geschichte der tatsächlich funktionierenden, kurzlebigen Ungarischen Militärischen Hauptlehranstalt vor. Zugleich vermittelt sie, wie heftig der Kampf der Nation und wie stark der nationale Wille war, als es um die Aufstellung der „nationalen Militärschule“, einem der Pfeiler des selbständigen ungarischen Militärwesens, ging.

ТИБОР АЧ

ДАННЫЕ ПО ИСТОРИИ ВЕНГЕРСКОЙ ВОЕННОЙ АКАДЕМИИ НАЧИНАЯ С ПРОЕКТА ОСНОВАНИЯ ДО ОТКРЫТИЯ, 1790–1849 ГГ.

Резюме

Среди реформистских планов венгерского дворянского движения начиная с конца XVIII фигурировало создание национальной армии и учреждений обучения и подготовки венгерских офицеров. Это стремление, поддержанное выступлением не малой части венгерских полков и офицеров, участвовавших в турецкой войне, нарушило единство постоянной армии Габсбургской Монархии. Однако Габсбурги предприняли все усилия для того, чтобы сохранить единство армии и армейских учреждений по подготовке офицеров.

В период 1790-1807 годов на венгерских государственных собраниях были совершены попытки по созданию Будапештской национальной военной академии. Для обсуждения комиссией государственного собрания капитан инженерного факультета Пехи Михай (1755–1819) подготовил и 26 января 1792 года представил написанный на венгерском языке проект о создании первого венгерского офицерского училища. Но тогда еще закон не был принят.

Вопреки конституционным обидам государственное собрание 1808 года в Пожони короновало королеву Марию Людовику и выразило готовность поддержать ее в борьбе с восстанием дворян, с 20 тысячами новобранцев и в войне с французами. В свою очередь правительница дала согласие на создание венгерской офицерской академии. В ходе переговоров на государственном собрании был создан первый исторического значения закон о высшем венгерском военном обучении: о создании военной Академии Людовика, статья VII от 1808 года.

Однако дело формирования Людовицеума застопорилось из-за денежных трудностей и противоречий между венгерскими сословными верхами и венским двором, так как формирование этого учреждения стало одним из испытаний сил в борьбе за контроль над общественным обучением. Шаг вперед удалось сделать только в 1848 году после установления первого ответственного венгерского правительства. Это было создание „Людовицеума”, который больше полвека особо фигурировал в круге задач министерства военных дел.

Государственное собрание 1848–49 годов после длительных дебатов вынесло решение о том, что Венгерское Военное Училище „известное до сего временем под именем Людовицеум” будет открыто 7 Января 1849 года. Жизнь курсантов-первокурсников по учебному плану и расписанию 1 класса элементарного курса Венгерской Военной Главной Школы продолжалась с 4 по 17 января 1849 года.

Вследствие военных событий в конце декабря 1848 и в январе 1849 годов Венгерская Военная Главная Школа проработала всего две недели, и несмотря на это имела историческое значение в истории самостоятельного венгерского высшего военного обучения.

Статья указывает на мысль о провозглашении Людовицеума, показывает различные концепции по высшему военному обучению, показывает историю его, начиная от видимо действующего учебного заведения до действительно работающей Военной Главной Школы.

Одновременно автор показывает, какую борьбу нужно было вести венграм и насколько сильна была их воля к созданию первого высшего военного учебного заведения „национальной военной школы” с 1790 до 1849 годов.

KÖZLEMÉNYEK

SÍPOS FERENC

RÁKÓCZI FERENC ZÁLOGLEVELEI LENGYEL FŐURAK SZÁMÁRA, 1703

A háborúhoz, mint tudjuk, három dolog szükséges: pénz, pénz és pénz...

Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós 1700. november elseje óta győzködte XIV. Lajost: francia pénzen Lengyelországban fogadott katonasággal támogassa a magyarokat a függetlenségük visszaszerzéséért indítandó háborúban, ám úgy jött el 1703 tavasza, hogy még mindig nem sikerült eredményt elérniük.¹ A bizonytalan kimenetelű magyarországi elterelő hadművelet túl sokba került volna, a Napkirály nem kockáztatott. Rákóczi több mint egy évtized múltán megfogalmazott sorain átsüt a keserűség: „De javaslataimmal oly kevésbé törődött a francia udvar, hogy semmi biztosat nem ígérhettem magamnak, és nem is remélhettem.”²

1703. március közepén érkezett meg Brezánba a Tiszaháton szervezkedők első követsége. Pap Mihály és Bige György hozták a hírt: már ötezer-hétszázan tettek esküt, hogy készek támogatni a bujdosó főurak törekvéseit.³ Rákóczi még egy utolsó, kétségbeesett kísérletet tesz, március 17-én levelet ír Bonnacnak, a svéd király mellett Lengyelországban tevékenykedő francia követnek,⁴ amelyben kéri, hogy tájékoztassa az újabb fejleményről uralkodóját: sürgősen cselekedni kell, nehogy árulás miatt a magyarországi szervezkedés összeomljon. A felkelést addig igyekeznek visszatartani, amíg XIV. Lajos biztosa meg nem érkezik a két-háromszázezer tallérral, a kezdetben felmerülő költségek fedezésére.⁵

PéNZ, pénz és pénz. Rákóczi – mint láttuk – már nem reménykedik a francia segítségben. Gyorsan kellene cselekedni, de Párizs messze van.⁶ Ebben a szorult helyzetben szűkebb környezetében keres anyagi forrásokat, fedezetül birtokait ajánlja fel. Április 2-án a makovicai uradalom⁷ felét zálogosítja el 125 ezer német forintért a Sieniawski-

¹ Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. (A továbbiakban: AR). Első osztály: had- és belügy. II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára. XI. k. Szerk. Lukinich Imre. Budapest, 1935. (A továbbiakban: I/XI). 189–257., 400–447. o. Lásd még: *Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Budapest, 1966. (A továbbiakban: *Köpeczi 1966.*) 31–40. o.

² *Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok.* (Magyar Remekírók.) Szerk. és jegyz. Hopp Lajos. A Vallomásokat Szepes Erika, az Emlékiratokat Vas István fordította. Budapest, 1979. [Vallomások: Első könyv. 7–186. o. Emlékiratok: 1703. 193–232. o.] (A továbbiakban: *Rákóczi 1979.*) 176. o.

³ *Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Századok*, 88. (1954) 285–316. o. (A továbbiakban: *Esze 1954.*) 300–302. o.

⁴ Rákóczi korábban Du Héron lengyelországi francia követtel tartotta a kapcsolatot, de őt II. Ágost 1702 novemberében kitoloncoltatta az országból. Du Héron feladatait Bonnac vette át. (Bonnac XII. Károly mellé volt akkreditálva, az északi háborúban őt követve érkezett Lengyelországba: 1702. december közepétől 1703. augusztus közepéig Varsóban tartózkodott.) *Bonnac márkí: Érdekes beszámoló mindarról, ami fontosabb Északon történt 1700-tól 1710-ig.* In: *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Agnes: Rákóczi Tükör. Naplók jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról.* Budapest, 2004. I. k. 62–75. o. (A továbbiakban: *Bonnac 2004.*) 69–72. o.; *Thomašivskij István: Adatok II. Rákóczi Ferenc és kora történetéhez.* (Dr. Márki Sándor monográfiája kapcsán.) *Századok*, 46. (1912) 113–127., 192–208., 758–772. o. (A továbbiakban *Thomašivskij 1912.*) 192–194. o.; *Köpeczi 1966.* 39–40. o.

⁵ AR I/XI. 447–449. o. Magyar fordításban: A székesi gróf Bercsényi család, 1470–1835. Eredeti kézirati kútfőkből írta *Thaly Kálmán*. 2. k. 1689–1703. Budapest, 1887. (A továbbiakban: *Thaly 1887.*) 465–467. o.

⁶ „... eltartott egy hónapig is, míg a francia követ levelei Versaillesba érkeztek.” *Köpeczi 1966.* 40. o. Nyilván újabb hónapba telt, míg eljutottak Lengyelországba XIV. Lajos ezekre adott válaszai.

⁷ A makovicai uradalom északi határa egybeesett a magyar–lengyel határral, tehát fekvése ideális lehetett egy lengyel főur számára.

házaspárnak.⁸ Ugyanezen a napon kelt a hertneki birtokrész⁹ – ezt Sokolnuski (a név olvasata bizonytalan!) bobersteri kapitány és felesége kapta meg – záloglevele is 2500 rajnai forint értékben.¹⁰ Érdekes egybeesés: ekkortájt érkezik Brezánba a második követség. Pap Mihály és Bige György sürgetik Rákóczit, aki – hogy időt nyerjen és tájékozódjon – Bercsényi lovászt küldi velük Magyarországra.¹¹ Rákóczi újra ír Bonnacnak: már csak annyi pénzt kér, amennyiből kétezer katonát lehetne fogadni.¹²

Mindkét záloglevél fogalmazvány, Rákóczi Ferenc levéltárának emigrációba is elvitt részében találhatóak.¹³ Vajon elkészült-e a tiszttzatuk, azaz az ügylet végbement-e vagy csak terv maradt? A rendelkezésünkre álló források alapján csak feltételezéseink lehetnek: „... felkerestük barátainkat, Wiśniowiecki herceget és Potocki kijevi palatinust – írja Rákóczi –, hogy birtokaimat elzálogosítva néhány segítő csapatot kapjunk tőlük.” Majd azt is hozzáteszi: „ez az utunk sikerrel járt.”¹⁴ Tényként fogadhatjuk el, hogy Rákóczi valóban bocsátott ki zálogleveleket. Lehet, hogy a nevekben téved a visszaemlékezéseit író fejedelem, de az is lehet, hogy többet bocsátott ki, mint amennyiről tudomásunk van.

Az idézet arra is rávilágít, hogy Rákóczi birtokai fejében nem pénzt, hanem katonákat kért. Erre utal vissza-visszatérő megjegyzése a lengyel urak által ígért csapatokról: még nem állnak készen, értük kellene küldeni, sürgeti a várt segítséget.¹⁵ Ez tűnt ugyanis a leggyorsabb, legkézenfekvőbb megoldásnak. Ha pénzt kap, akkor katonákat kell toboroztatnia, ami igen időigényes. A fogalmazványokban azonban sem pénz átvételéről, sem katonák kiállításáról nem esik szó. A Sieniawski-házaspárnak őszinte szeretetüket és jóindulatukat köszöni meg Rákóczi, azt, hogy hosszú száműzetése idején nemcsak ellátták, de ellenségeivel szemben is oltalmazták. Sokolnuski kapitányt is méltónak találta a jutalomra, mert barátságát, valamint igyekezetét bizonyította a magyar ügy előmozdításában és személyének védelmében. A pénzüsszegek csupán arra vonatkoznak, hogy Rákóczi vagy örökösei mennyiért válthatják vissza a megnevezett birtokokat.

A záloglevelek két fél megállapodását rögzítik. Érdekes, hogy a Sieniawski-házaspár minden ellentételezés nélkül megkaphatta a makovicai uradalom felét: a 125 ezer német forint túl nagy összeg, a vendéglátásért meg nem szoktak pénzt, főleg birtokot kérni/elfogadni. Rákóczi és Bercsényi igen szerény körülmények között élt, hisz nem akarták felhívni magukra a figyelmet, ezért ellátásuk nem kerülhetett ennyibe.¹⁶ A fejedelem min-

⁸ 1. sz. irat. Említve: *Bánkúti Imre: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, 1703–1711.* Budapest, 1991. (A továbbiakban: *Bánkúti* 1991.) 68., 219. o., 11. jegyzet.

⁹ Hertnek Bártfától 10 kilométerre délre fekszik, vagyis nincs messze a lengyel határtól.

¹⁰ 2. sz. irat.

¹¹ *Esze* 1954. 300–302. o.

¹² *Köpeczi* 1966. 40. o.

¹³ Lengyel levelek, 1703/6 című iratsomóban. Magyar Országos Levéltár, Budapest (a továbbiakban: MOL) G 15 (I. 1.) A Rákóczi-szabadságharc levéltára. II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára. Emigrációba vitt rész, 1645–1703–1712. Caps. A 1. Fasc. 2. Lengyel levelek, 1703–1706. fol. 6. és 8. Korábbi jelzetük: Cistae 3. fas: 101. №. 1. (A levéltár iratairól 1710-ben készült ugyan jegyzék, de egyik jelzetet sem sikerült azonosítanom. II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. AR I. k. (1703–1706). Szerk. *Thaly Kálmán*. Pest, 1873. (A továbbiakban: AR I/I.) 38–48. o. A záloglevelek ekkor talán a MOL G 15 (I. 1.) Caps. A 1. Fasc. 1. iratsomóban lehettek: Rákóczi saját feljegyzései, 1703. között, ennek címe: *Diversae literae exulatus, et ibidem datae assecuratoriae, Anno 1703.*

¹⁴ *Rákóczi* 1979. 198. o.

¹⁵ Uo. 182., 200., 201. o.

¹⁶ Rákóczi és Bercsényi anyagilag nem volt teljesen kiszolgáltatott helyzetben. Lengyelországba meneküléskor vittek magukkal bizonyos pénzzé tehető értékeket. *Thaly* 1887. 303–306. o. és *Lukinich Imre: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története, 1701.* (Bevezető tanulmány) In: AR I/XI. 1–139. o. (A továbbiakban: *Lukinich* 1935.) 106. o.

Du Héron varsói francia követ kezdetben anyagilag is támogatta a két magyar főurat (Varsó, 1701. december 22. Du Héron jelentése). AR I/XI. 432–433. o. és *Thaly* 1887. 422–423. o., később pedig XIV. Lajos évjáradékot utalt ki számukra. AR/XI. 433., 438., 439. o. és *Thaly* 1887. 423., 439. o. Arra is van adat, hogy Rákóczi az édesanyja által Lengyelországba menekített ékszereket 160 ezer lengyel aranyért zálogosította el Kazimierz

den bizonyosan Adam Mikolaj Sieniawskitól is katonákat kért. A nagyhetman azonban ezt nyíltan nem vállalhatta, mert 1702. május 24-én azzal a feltétellel kapta meg kinevezését uralkodójától, hogy „a magyar rebelleket ezután nem támogatja”.¹⁷ II. Ágost ekkor már (1702 januárja óta) I. Lipót császár szövetségese volt.¹⁸

A bécsi udvar a spanyol örökösödési háború miatt a Lengyelországban szervezkedő Bercsényitől és Rákóczitól veszélyeztetve érezte magyarországi pozícióit. Miután merényletek szervezésével nem ért célt, I. Lipót amnesztiát ígért, és birtokainak visszaadását ajánlotta fel Rákóczinak.¹⁹ A visszautasítás után a II. Ágosttal kötött szövetségét a bujdosó főurak elszigetelésére igyekezett felhasználni: a lengyel főurakat eltiltotta a segítségnyújtástól.

Mindkét záloglevélben érdekes kitétel szerepel: a birtokokat Rákóczi akkor tudja átadni, ha szándékai – Isten által segítve – megvalósulnak, azaz ha sikerül azokat katonai erővel visszaszereznie. Rákóczi birtokainak zár alá vételét 1701. július 6-án rendelte el I. Lipót.²⁰ November 19-én – nem sokkal Rákóczi szökése után – összes ingó és ingatlan vagyona elkobzásáról született döntés.²¹

Megválaszolatlan kérdés marad egyelőre, hogy a lengyel főurak e feltételek mellett miért tárgyaltak Rákóczival? Miért fogadták el zálogleveleit?

„Átléptem Magyarország határát, mint Caesar a Rubicont, hogy ne legyenek a lengyelek terhére” – Rákóczi ezzel indokolta távozását Lengyelországból.²² Az 1702 nyarán kirobbant ukrainai kozáklázadás miatt pártfogói számára egyre inkább terhessé vált jelenléte. Ugyanis Sieniawski, Potocki, Kałski, Wiśniowiecki birtokai a veszélyeztetett vajdaságokban feküdtek, nekik kellett felvenniük a harcot a lázadókkal. 1702–1703 telén Brezán – ahol Rákóczi és Bercsényi rejtőzködött – lett a kozákok ellen készülődő seregek gyülekező helye, itt rendezkedett be a főparancsnokság is.²³ Az említett lengyel főurak azért ígértek segítséget Rákóczinak, hogy rávegyék a távozásra. Katonákat nem tudtak adni, hisz maguk is harcban álltak. A fejedelem olyan birtokokat ajánlott fel a katonákért cserébe, amelyek ténylegesen nem voltak tulajdonában. A záloglevelek 1703. április 2-án keltek. Rákóczi felségárválási perében – talán nem véletlen az időpont – április második felében hoztak ítéletet:²⁴ a büntetés fej- és jószágvesztés volt. Az ítéletlevél német és cseh nyelven, prágai keltezéssel 1703. május 31-én nyomtatásban is megjelent.²⁵ Április végén tért vissza Bercsényi lovásza Magyarországról megerősítve a korábbi értesítéseket. Vele jött a harmadik követség: Pap Mihály és Esze Tamás. Rákóczi most már tovább nem hitegethette a magyarországi szervezkedőket, bár még mindig nem tudott semmit XIV. Lajos döntéséről, s lengyel barátaitól sem kapott még segítséget. Május 6-án átadta a fegyverbe szólító kiáltvány első példányait a követeknek. Május 12-én pedig újabb példányokat és

Mečiniški wieluni sztarosztának. *Thomašivskij* 1912. 122. o., valamint *Bánkúti* 1991. 68. o. és *Gebei Sándor*: II. Rákóczi Ferenc és lengyelországi támogatói (1701–1703). In: *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa II. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára*. Szerk. *Tamás Edit*. Sárospatak, 2003. 97–116. o. (A továbbiakban: *Gebei* 2003.) 98–99. o.

¹⁷ *Gebei* 2003. 112. o.

¹⁸ A szerződést 1702. január 16-án kötötték meg, majd január 23-án kiegészítették a „lázadókról” szóló titkos cikkellyel. *Thomašivskij* 1912. 194–195. o.

¹⁹ *Rákóczi* 1979. 175. o.

²⁰ II. Rákóczi Ferenc felségárválási perének története és okirattára. [Benne: A felségárválási perrel kapcsolatos birtokelkobzások ügye, 1701–1703. 171–311. o.] AR XII. k. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest, 1935. (A továbbiakban: AR I/XII.) 186–187. o.

²¹ Uo. 294–296. o.

²² *Rákóczi* 1979. 204. o.

²³ *Gebei* 2003. 109–111. o.

²⁴ Április 23-án küldte meg az alsó-ausztriai udvari kancellária az udvari kamarának az ítélet egy példányát. AR I/XI. 266–267. o.

²⁵ Uo. 267–272. o.

zászlókat küldött Magyarországra.²⁶ Ezzel végleg elkötelezte magát, de még mindig a segítségre várt.

XIV. Lajos 1703. április 26-án már hajlandó volt 30 ezer tallért kockáztatni.²⁷ Amikor Bonnac – jó egy hónap múltán – értesült uralkodója döntéséről, üzent Rákóczinak: személyes találkozásra lenne szükség, ha ő nem jöhet Varsóba, küldje Bercsényi grófot.²⁸ Június elején vált el egymástól Lembergben²⁹ a két barát, sorstárs. Rákóczi előbb Sieniawski feleségét (akihez gyöngéd szálak fűzték³⁰) kereste fel (Oleszyce), majd Kątski krakkói vajdával, tüzérségi tábornokkal tárgyalt (Drozdowicze).³¹ Közben hazulról újabb követek érkeztek. Sürgetésükre június 7-én elindult ugyan Magyarország felé, de még nem akarta elhagyni Lengyelországot, a határ közelében szándékozott bevárni a főurak által ígért katonai segítséget. Sambornál értesült a felkelők dolhai vereségéről: át kellett lépnie a határt. Útján Kątski lovas testőrcsapatának egy része kísérte, ám ezek a katonák csak a határig mentek vele, onnan visszafordultak.³² Hogy valóban külföldi katonák nélkül lépte át a magyar határt Rákóczi, bizonyítja Bonnacnak írt 1703. június 15-én kelt levele, ebben ugyanis arról tájékoztatta a francia követet, hogy nem tudta összegyűjteni, magával vinni azokat a csapatokat, melyeket barátaitól kellett volna megkapnia, mert sietve távozott, el akarta oszlatni a haláláról otthon szárnyra kelt híreket.³³ Sieniawski végre felsóhajthat: lerázta nyakáról a vendégeket.³⁴ Nem tudjuk, adott-e katonákat Rákóczinak, és az sem valószínű, hogy megkapta a makovicai uradalom felét: az április 2-i keltezésű záloglevél így tárgytalanná vált. Arra sincs adatunk, hogy Sokolnusi kapitány megkapta-e a hertneki birtokrészt.

*

Pénz, pénz és pénz. Bercsényi június 10-én érkezett meg Varsóba, s június 15-én emlékirattal válaszolt a francia uralkodó április 26-i levelében feltett kérdésekre:³⁵ 1. legkevesebb tíz század moldvai, tatár és lengyel hadat kell fogadni, zsoldjuk havi ötezer tallér; 2. Magyarországon legalább három lovas- és két gyalogezredet kell felállítani, a hópénzt két hónapra szokás fizetni, ez harmincezer tallér; 3. a rácok megnyerésére hatezer tallérra lenne szükség; végül 4. a magyarság buzdítására is kellene némi pénz.³⁶

Pénz, pénz és pénz. Bonnacnak a Bercsényi által szükségesnek ítélt összeg kifizetésére nincs felhatalmazása, 30 ezer tallért hajlandó lenne adni, de annyi pénze nincs. Bercsényi csak 200 dukátot és 100 tallért kaphat kézhez és a Sieniawskihoz, Potockihoz, Kątskihoz szóló ajánlóleveleket, kötelezvényeket.³⁷

²⁶ *Esze* 1954. 301–302., 304. o.

²⁷ *Köpeczi* 1966. 40. o.

²⁸ *Bonnac* 2004. 71. o.

²⁹ Brezánt, a főhadiszállást, a kozákok ellen készülődő lengyel seregek gyülekező helyét már el kellett hagyniuk.

³⁰ *Thomašivskij* 1912. 123. o.

³¹ *Rákóczi* 1979. 181. o.; *Thomašivskij* 1912. 121. o.

³² *Rákóczi* 1979. 181–183., 199–202. o.; *Esze Tamás: A tiszaháti felkelés.* Budapest, 1952. 8., 11. o. Rákóczi Ferenc katonák nélkül érkezett Magyarországra, de – későbbi, 1705 decemberében feljegyzett hírek szerint – nem pénz nélkül. Állítólag 100 ezer forint kölcsönt kapott egy bizonyos lengyel nemestől, mások szerint Sieniawski feleségétől. *Zweig János* naplója. In: *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Agnes: Rákóczi Tükör. Naplók jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról.* Budapest, 2004. I. k. 220. o. (Erre az adatra néhai Bánkúti Imre hívta fel a figyelmemet, kései köszönet érte.)

³³ AR I/XI. 450. o.

³⁴ Sieniawski levele feleségéhez. Lásd: *Thomašivskij* 1912. 124. o.

³⁵ Uo. 194. o.

³⁶ AR I/XI. 450–453. o. (Magyar fordításban: *Thaly* 1887. 505–507. o.)

³⁷ *Thomašivskij* 1912. 194. o.; *Köpeczi* 1966. 41. o.

A végeredmény: Bercsényi mintegy 800 főnyi csapat élén, hadiszerekkel július 4-én megérkezett a zavadkai táborba.³⁸ Rákóczi információi szerint Potocki kijevi vajda két század moldvait, Wiśniowiecki herceg pedig két század dragonyost és még két század – közelebről meg nem nevezett – katonát küldött.³⁹ Feltételezésem szerint ezt a kontingenst a megnevezett lengyel főurak nem Rákóczi zálogleveleire állították ki, hanem Bonnac ajánlóleveleire, kötelezvényeire, náluk XIV. Lajos és követe volt a hitelképesebb.

Ennyi lett tehát a segédhad, ennyi valósult meg a tervekből. Ez a kis sereg is reményt adott, lelkesített: július 7-én felkerekedett a tábor, s elindultak a Tiszántúl hódoltatására.

Rákóczi harmadik záloglevele⁴⁰ keltezetlen, már Magyarországon, Huszt elfoglalása (1703. augusztus 17.) után készült. Ebben a huszti várát és a hozzá tartozó uradalmat akarta Rákóczi átadni József Potocki kijevi vajdának bizonyos feltételekkel. Mint az a külön lapon pontokba szedett feltételekből kiderül, Rákóczi 75 ezer rajnai forint értékben akarta elzálogosítani az öt mezővárosból és öt faluból álló uradalmat úgy, hogy a huszti várban magyar helyőrség maradjon. Garantált bizonyos jövedelmet is. Cserébe 500 fős katonaságot kért Potockitól, akinek előre ki kellett volna fizetnie negyedévre a zsoldjukat. Ezt követően még egy évig vettek volna részt a magyarországi hadműveletekben, de fizetésüket már Rákóczitól kapták volna. A feltételekből az is kiderül, hogy ez az 500 fős kontingens együtt szolgált volna a már Magyarországon harcoló, Lengyelországból érkezett két zászlóaljjal. Világos tehát a harmadik záloglevél célja: Lengyelországból szeretne további katonai segítséget kapni a függetlenségi háborút immár megkezdő fejedelem, sárosi főispán. Innen azonban további katonai segítséget nem kapott Rákóczi,⁴¹ így Huszt és a hozzá tartozó uradalom átadására sem került sor.

FÜGGELÉK

Az alábbi három forrás Rákóczi levéltárának emigrációba menekített részében maradt fenn. Az első kettő egy csomóban, egymás mellett található, a harmadik irat azonban máshová, ráadásul két külön helyre került: maga a záloglevél és annak önálló lapon részletezett feltételei elváltak egymástól. Az iratok együttes közlésének lehetősége részben a szerencsének köszönhető, a 3. számú irat két darabja nem is azonos időpontban került elő.⁴² Érthető okokból valamennyi irat latin nyelven készült. Fontosságuk miatt eredeti szöveggel és magyar fordításban is közöljük őket. Az első két iratot még Komoróczy György fordította, a harmadikat pedig Tóth Gergely, aki a latin szövegek átírását és Komoróczy fordításait is ellenőrizte. Segítségüket hálásan köszönöm!

³⁸ *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. (1703. június 16-tól július 15-ig.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 36. (1935) 214–233. o. 230. o.

³⁹ Gebei Sándor fordítása, értelmezése. *Gebei* 2003. 115–116. o.

⁴⁰ 3. sz. irat.

⁴¹ Sőt, II. Agost osztrák nyomásra 1703. szeptember 9-én nyílt parancsban rendelte el: Rákóczi lengyel barátai hívják vissza csapataikat Magyarországról és a jövőben senki se merészeljen segítséget nyújtani. Ezt a nyílt parancsot a bécsi kormány nyomtatásban terjesztette Magyarországon. *Thomašivskij* 1912. 197. o. Ezekben a napokban várt Rákóczi és Bercsényi lengyel csapatokat, kérdés, hogy ezek megérkeztek-e. Ráday Pál iratai I. k. 1703–1706. S. a. r. *Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László*. (AR XIII. k.) Budapest, 1955. 63. o. Az viszont bizonyos, hogy a tiltás ellenére még decemberben is voltak Rákóczi szolgálatában lengyelek, akik Tokaj ostromában vettek részt. Uo. 91–92. o.

⁴² A huszti záloglevél feltételeit tartalmazó cédulát Mészáros Kálmán fedezte fel a fejedelem emigrációba vitt levéltárhoz készített elektronikus adatbázis munkálatai kapcsán, s ő engedte át közlésre.

1.

Brezán, 1703. április 2.

II. Rákóczi Ferenc 125 ezer német forint értékben elzálogosítja a makovicai uradalom felét a Sieniawski-házaspárnak

Fogalmazvány. MOL A Rákóczi-szabadságharc levéltára, G 15 (I. 1.) Caps. A 1. Fasc. 2. fol. 6. és 8r. (A fol. 7. egy boríték, ám az a fol. 5. alatti levélhez tartozik!)

Nos etc. damus pro memoria, quod nos debitum respectum habentes sinceri affectus, et benevolentiae, *Illustrissimi ac Excellentissimi Domini Adami Nicolai Granow Sienyiawsky comitis in Skluw et Mysz, palatini belsensis, ducis campestris Regni Leopoltensis generalis, rohatiniensis capitanei, pariter ac dilectissimae conthoralis ejus, Illustrissimae ac Excellentissimae Dominae Elisabethae Helenae Alexiae natae Principissae de Lubomier, qua nos tam diuturno exulatus nostri tempore, non tantum persecuti sunt, sed et a tantis adversariorum persecutionibus tuiti sunt, pro iisque debitam gratitudinem, ulteriorisque fraternalis affectus (qua erga suas Excellentias ducimus) sinceritatem demonstrare et contestari volentes.*

Arcem, bonaque nostram Machovicinensem, in Regno Ungariae, comitatuque Sarosiensi existentia et habita una cum castello Zboro, prout nempe ea tempore incaptivationis nostrae, a nobis possessa fuere, una cum parte sororis nostrae Juliannae Barbarae Principissae Rakoczy, comitissae Asperimontis et Rechaum (cui aliam satisfactionem nos daturos promittimus) cum omnibus eorum appertinentiis utilitatibus, proventibus, datiis, jure et ab antiquo ad ea appertinentibus, (prout scilicet ea a nobis et ab illa possessa fuerunt) suis Excellentissimis, haeredibus posteritatibusque eorum utriusque sexus universis, in florenis Germanicalibus 125 millibus, constituentibus florenis Polonicalibus 500 millibus damus donamus inscribimus ita nimirum, ut si successores nostri utriusque sexus universi ea in posterum rehabere vellent (siquidem vigore legum nostrarum patriarum ea jure perpetuo abalienare non possimus) praetitulatis Excellentissimis suis, vel successoribus eorum praevis summam praespecificatam deponere, debeant, sintque obligati, quae quidem praememorata bona nostra, quamprimum (secundatis per gratiam Dei Intentionibus nostris suae Excellentiae confisis et notis) in possessionem nostram acceperimus, eas suis Excellentissimis, vel ad id deputatis hominibus eorum assignaturos, de iisque novas literas nostras donationales et inscriptionales in formis solitis, ac authenticis expedituros sub verbo nostro principali promittimus obligamusque, praesentium literarum nostrarum per vigorem.

Datum Brezan die 2 Aprilis Anno 1703.

*

Mi stb. emlékezetül adjuk, hogy mi illendően figyelembe véve méltóságos és nagyméltóságú úr, Adam Mikolaj Granow⁴³ Sieniawski, Skluw és Mysz grófja, belzi vajda, a lemergi terület főparancsnoka, rohatini kapitány,⁴⁴ egyszersmind igen kedves hitvese, méltóságos és nagyméltóságú úrnő, született Elzbieta Helena Alexia Lubomirska hercegnő⁴⁵ őszinte szeretetét és jóindulatát, amellyel az oly hosszú száműzetésünk idején irántunk viseltettek, sőt az ellenség oly sok üldözésétől is oltalmaztak, és azokhoz mérten illendő hálát és további őszinte testvéri szeretetünket (amelyet őccsellencijük iránt érzünk) megmutatni és tanúsítani akarván:

A Magyarországon fekvő és Sáros vármegyéhez tartozó makovicai várunkat s uradalmunkat a zborói kastéllyal együtt – természetesen úgy, ahogy az fogságba kerülésünk idején⁴⁶ birtokunkban

⁴³ Rákóczi a sieniawi Granow nemzetségből származónak mondja a belzi vajdát, s ebből a nemzetségből eredezteti a Kostka családot is, mellyel nagyanyja, somlyói Báthori Zsófia révén maga is rokonságban állt. *Rákóczi* 1979. 172–173. és 751. o.

⁴⁴ Adam Mikolaj Sieniawski (1666–1726) 1691-ben belzi vajda, 1702-ben pedig a korona nagyhetymanja lett. *Gebei* 2003. 111. o.

⁴⁵ Stanislaw Herakliusz Lubomirski herceg lánya, Elzbieta Helena (1669–1729) 1687-ben ment feleségül Adam Mikolaj Sieniawskihoz. *Gebei* 2003. 111., 113–114. o.

⁴⁶ Rákóczi Ferencet 1701. április 18-án a nagysárosi kastélyában tartóztatták le a császár nevében, később felségárulással, összeesküvéssel vádolták meg; Bécsűjhelyen raboskodott. *Lukinich* 1935. 39. o.

volt;⁴⁷ nővérünk, Rákóczi Julianna Borbála hercegnő, Aspremont és Reckheim grófnője⁴⁸ (akinek más elégtétel adását megígérjük) részével együtt⁴⁹ – azok minden tartozékaival, haszonvételeivel, jövedelmeivel, adóival, melyek jog szerint és régóta ahhoz tartoznak (amint tudniillik azt én és nővérem birtokoltuk) őexcellenciájuknak és mindkét nembeli örököseiknek és utódaiknak 125 ezer német forintban,⁵⁰ amely 500 ezer lengyel forintnak felel meg, adjuk, adományozzuk, elzálogosítjuk, természetesen úgy, hogy ha mindkét nembeli örököseink és utódaink azt a jövőben vissza kívánnák szerezni (mivelhogy hazai törvényeink értelmében azt örökös joggal nem idegeníthetjük el), fent címzett őexcellenciájuknak vagy örököseiknek előzőleg a fent részletezett összeget letenni tartoznak és legyenek kötelesek; s fejedelmi szavunkra ígérjük és fogadjuk, hogy amint a birtokunkba vesszük eme fent említett javainkat⁵¹ (Isten kegyelme által megsegítettéven szándékainkban, amelyeket őexcellenciájára rábízunk s így azok ismertek előttük), azokat őexcellenciájuknak – vagy avégett küldött embereiknek – átadjuk, és nekik az új adomány- és záloglevelünket a szokásos és hiteles alakban kiállítjuk. Jelen levelünk ereje által.

Kelt Brezánban, április 2. napján az 1703. évben.

2.

Brezán, 1703. április 2.

II. Rákóczi Ferenc 2500 rajnai forint értékben elzálogosítja hertneki birtokrészét Jan Sokoluski kapitánynak és feleségének.

Fogalmazvány. MOL A Rákóczi-szabadságharc levéltára, G 15 (I. 1.) Caps. A 1. Fasc. 2. fol. 8.

Memoriae commendamus etc. Quod nos in condignam considerationem summentes (!) sincerum affectum studiumque *Magnifici* ac *Generosi Domini* Johannis Sokoluski⁵² capitanei Bobersteriensis, per tot sua fatigia in promovendis negotiis nostris nec non defendenda persona nostra demonstratum, digne remunerari volentes, partem bonorum Hertnekiensium in Regno Hungariae in *Comitatu nostro* de Saaros existentium *Praetitulatae Dominationi suae* nec non consorti suae *Magnifice* ac *Generose* Johannae Mlonaska heredibus posteritatibusque eorum utriusque sexus universis in et pro 2500 florenis *Rhenensibus* summa constituentibus *Polonicalibus Florenis* millia centum damus donamus inscribimusque ita quidem út *praedictam* partem memoratorum bonorum nec successores *nostris* nec ullus quispiam quocunque modo rehabere possit ac possidere, nisi persoluta prius *Dominationibus* suis aut heredibus successoribusque eorum *praememorata* pecuniaria summa in bona currentique moneta.

Obligantes nos harum per vigorem sub verbo nostro principali portionem *praenominatam* ex bonis dictis *per* specificatam summam valentem immediate *Dominationibus* suis aut *hominibus* eorum ad id deputandis assignaturos, quamprimum (Deo secundante intentiones nostras) ea in potestatem *nostram* redacta fuerint simulque *Dominationibus* suis de iis literas nostras donationales et inscriptionales in forma legali et usitata expeditas nos daturus promittimus.

Datum Brezan 2 Aprilis 1703.

⁴⁷ Rákóczi Ferenc nővérével, Juliannával sok huzavona, pereskedés után a végső birtokosztzkodási egyezséget 1699-ben kötötte meg; a makovicai uradalomnak csak negyedrésze lett övé. *Wellmann Imre*: A Rákóczi-birtokok sorsa. In: Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára. Szerk. *Lukinich Imre*. 2. k. Budapest, é. n. [1935.] 91–122. o. (A továbbiakban: *Wellmann* 1935.) 107–108. o.

⁴⁸ Felsővadászi Rákóczi Julianna Borbála (1672–1717) férje Ferdinand Gobert Aspremont-Reckheim gróf (1643–1708) volt; 1691-ben kötöttek házasságot. *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8.) S. a. r., kieg. és az előszót írta *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2005. 29., 356. o.

⁴⁹ A két rész a makovicai uradalomnak csak a felét tette ki. A birtok másik fele ekkor még Rákóczi Erzsébet (ő a család grófi ágából származott) tulajdonát képezte, s csak 1707-ben lett ez is Rákóczi Ferencé. *Wellmann* 1935. 103. o.

⁵⁰ A makovicai uradalom fele nem ért ennyit. Rákóczi Julianna a maga részét, azaz egynegyedét 31 ezer forintért zálogosította el 1696-ban; háromnegyed részét 1718-ban 104 ezer forintra becsülték. *Wellmann* 1935. 104., 115. o.

⁵¹ Rákóczi letartóztatása után birtokai kamarai kezelésbe kerültek, ezeket előbb vissza kellett foglalni.

⁵² A név olvasata bizonytalan.

*

Emlékeztül adjuk stb., hogy mi méltó meggondolásba véve a nagyságos és nemzeti úr, Jan Sokoluski⁵³ bobersteri kapitány őszinte szeretetét és igyekezetét, melyet ügyeink előmozdításában, valamint személyünk védelmében annyi fáradozásával bizonyított, illően óhajtván megjutalmazni, a Magyarországon, Sáros vármegyénkben⁵⁴ fekvő hertneki birtokrész⁵⁵ a fent címzett őuraságának, valamint feleségének, nagyságos és nemzeti Johanna Mlonaskanak, mindkét nembeli örökösöknek és utódaiknak 2500 rajnai forint összegben, amely ezeregyszáz lengyel forintnak felel meg, adjuk, adományozzuk és elzálogosítjuk, mégpedig úgy, hogy az említett birtok fent leírt részét sem a jogutódaink, sem bárki más akármely módon ne szerezhesse vissza és ne birtokolhassa, csak ha kifizetik előbb őuraságaiknak vagy örökösöknek és jogutódaiknak a fent említett pénzüsszeget jó és érvényes pénzben.

Kötelezzük magunkat jelen levelünk ereje által, fejedelmi szavunk mellett, hogy a fent megnevezett részt az említett birtokból, a részletezett értékű összegért közvetlenül őuraságaiknak vagy pedig avégett küldött embereiknek azonnal átadjuk, amint (Istentől segítve szándékainkban) az hatalmunkba visszakerül, s egyszersmind őuraságaiknak arról a törvényes és szokásos formában kiállított adomány- és záloglevelünket kiadni ígérjük.

Kelt Brezánban, 1703. április 2.

3.

Keltezés nélkül

II. Rákóczi Ferenc bizonyos feltételekkel, 75 ezer német forint értékben elzálogosítja a huszti várat és uradalmat József Potocki kijevi vajdának

Fogalmazványok: külön lapon a szerződéstervezet és külön a pontokba szedett feltételek. MOL A Rákóczi-szabadságharc levéltára, G 15 (I. 1.) Caps. A 2. Fasc. 1. fol. 40. és uo. Caps. C. Fasc. 38. fol. 26.⁵⁶

Nos Franciscus princeps Rakocius (!) de Felső Vadász, comitatus de Saaros perpetuus comes. Notum facimus universis et singulis quibus competit praesentium per vigorem; Quod specialem habentes respectum et considerationem amicitiae ac sinceri fraterni affectus, *Excellentissimi Domini* Josephi Potoczki (titulus) palatini kioviensis quem singularem amicitiae affectum, tam praeterito proxime exulatus *nostrum* in Polonia tempore, quam occasione exitus *nostrum*, ac motu armorum *nostrorum*, pro chara Patria *nostra* *Ungaria*, ac inique suppressa ejus libertate, divina ita favente clementia, susceptorum, cum reali effectu praefatus *Dominus* Palatinus erga nos, et suppressam Patriam *nostram* *Ungariam* remonstrasset; ac non minus confidentes ulteriori quoque suae *Excellentiae* affectui, sinceroque fraternali amori, zeloque erga Patriam *nostram* omni futura quoque occasione contestandis.

In signum reciproci affectus, et benef[ic]ii exemplum. Arcem Huszt nominatam, inque Regno *Ungariae* ac comitatu Maramaros situatam cum certis oppidis et pagis (quae quidem arx occasione et jure ac prosperitate armorum *nostrorum*, in et sub potestatem *nostram* actu devenit, ac alias Caesareo Fiscalis fuerat) praefato *Excellentissimo Domino* Palatino ejusque haeredibus et successoribus utriusque sexus possidenda dedimus et contulimus, infranotatis sub conditionibus.

Primo etc.⁵⁷

⁵³ A név olvasata bizonytalan.

⁵⁴ II. Rákóczi Ferenc Sáros vármegye örökös főispánja volt.

⁵⁵ A hertneki Rákóczi-birtokról nem sikerült adatokat találnom.

⁵⁶ A levéltárról készült 1710. évi iratjegyzékben e két köteg a következőképpen szerepel: „Proprium manuscriptum Suae Serenitatis, Anno 1703.” és „Literarum ad acta tractatus Tyrnaviensis pertinentium. Anno 1706.” AR I/I. 39., 41. o.

⁵⁷ A zálogszerződés fogalmazványa a feltételeket nem részletezi, az irat a *Conclusio*val folytatódik. Mi a külön lapon írt feltételek szövegét a megfelelő helyre beillesztve közöljük.

Conditions

Primo. Arx Huszt cum quinque oppidis et pagis itidem quinque assignabuntur manibus Suae Excellentiae Domini Palatini in et pro summa florenorum Rhenensium Numero 75000, quae summa facit florenos Polonicales Numero ...⁵⁸ usque ad realem et effectivam summae persolutionem per praefatum Dominum Palatinum haeredesque ac posteritates ejus utriusque sexus pacifice jure dominali possidendae.

2. Denominabitur assignabiturque in praefatis bonis proventus ad minimum mille aureorum, qui faciunt 16 milia florenorum Polonicalium, ita ut si ex iisdem bonis praefatus proventus non exurgeret, ex salis fodinis ibidem existentibus compensatio administrabitur.

3. Reservatur nihilominus obligatio domini, seu oppidorum et pagorum, ad salis fodinarum culturam necessaria, et ab antiquo usitata ac debita, quae sine omni impedimento Domini Palatini, aut futurorum possessorum exequi debebunt.

4. Et hoc per expressum declarato, ut semper praesidium Ungaricum cum comendante Ungaro, ad fidelitatem nostram et Regni Hungariae obligati in arce dicta Huszt manean, stypendioque Regni Hungariae exolvantur sine onere domini.

5. Pro quo beneficii genere Excellentissimus Dominus Palatinus Kioviensis tenebitur sine omni ulteriori mora ad praesentes operationes nostras bellicas 500 bene armatos milites Polonos et Valachos huc in Ungariam ad latus nostrum mittere; quibus Sua Excellentia unum quartale ea modalitate exolvat, ut sine omni eorum tergiversatione integrum quartale primum ab die ingressus in confinia Hungariae computando in servitiis militaribus sine ulterio stypendio nostro consummant, ex post vero ad minimum annum integrum, erga stypendium a nobis accurate per quartales acceptandum teneantur iidem milites una cum duabus iam hic existentibus cohortibus permanere in servitiis militaribus.

Caeterum manet fiducia et confidentia amicitiae [non] interruptae Suae Excellentiae, quod in omnibus nobis et Regno Hungariae omni sinceritate propensus manebit cum effectu Dominus Palatinus et ejus posterit.⁵⁹

Conclusio. Denique assignatio realis praedictae arcis et bonorum statim et immediate, ut praementionata militia sese ad servitia nostra praesentaverit, sine omni mora effectuabitur, manibus commissariorum suae Excellentiae ad id deputandorum.

Ad quorum omnium fidem et firmamentum dedimus has propriae manus subscriptione, et usitati sigilli nostri impressione roboratas literas inscriptionales et donationales, quorum quidem robur tale sit quasi in loco quopiam authentico in forma authentica emanatae fuissent, curabimusque proxima lata occasione in formam authenticam redigi.

Actum in etc.

Nos Franciscus Dei Gratia Princeps Rakoczi Comes de Saaros Dux de Munkacs et Makovitz Dominus in perpetuu Saaros Patak Tokai Regez Szerencz Onod Lednicze Ecsed Somlio etc.

*

Mi felsővadászi Rákóczi Ferenc fejedelem, Sáros vármegye örökös főispánja tudtára adjuk együttesen és egyenként mindenkinek, akiket illet, jelen levelünk ereje által, hogy különösen figyelembe véve és meggondolva Józef Potoczki nagyméltóságú úrnak (címzés), kijevei vajdának⁶⁰ a barátságát és őszinte testvéri szeretetét, amely egyedülálló baráti szeretetet az imént elmúlt száműzetésünk idején Lengyelországban éppúgy, mint kimenetelünk alkalmával, és szeretett hazánkért, Magyarországiért és a gonoszul elnyomott szabadságáért az isteni kegyelem pártfogásával indított fegyveres mozgalmunkban, irántunk és elnyomott hazánk, Magyarországi iránt a fent említett vajda úr nem eredmény nélkül kimutatott; és nem kevésbé bízva abban, hogy őexcellenciája a továbbiakban is, minden eljövendő alkalommal kinyilvánítja hajlandóságát, őszinte testvéri szeretetét és hazánk iránti buzgalmát:

⁵⁸ Az összeg számára üresen hagyott hely.

⁵⁹ A feltételeket tartalmazó lap itt ér véget.

⁶⁰ József Potocki (1673–1751) 1702-ben lett kijevei vajda; II. Ágost híve: a svédek elleni egyik rajtaütés során kezébe kerültek Du Héron lengyelországi francia követ Carl Piper svéd kancellárhoz írt levelei, ezeket átadta II. Ágostnak, aki elrendelte a diplomata kitoloncolását. Rákóczi nem tudta, hogy épp egyik jótevője, Potocki okozta közvetve francia kácsolatának átmeneti zavarát. *Gebei* 2003. 111–112. o.

A kölcsönös hajlandóság jeléül és a jótétemény viszonzásának kimutatása végett a Magyarországon és Máramaros vármegyében található, Husztnak nevezett várat, meghatározott városokkal és falvakkal (amely vár fegyverünk okán és jogán és sikere folytán éppen most került hatalmunkba, illetve hatalmunk alá,⁶¹ és korábban a császári kincstár kezelésében volt) a fent említett vajda excellenciás úrnak és mindkét nembeli örököseinek és utódainak birtokba adtuk és adományoztuk az alább lejegyzett feltételek mellett.

Először stb.

Feltételek

Először. Huszt vára öt mezővárossal és szintén öt faluval a vajda úr őexcellenciája kezére adatik 75 ezer rajnai forintnyi összegért, illetve annak fejében, amely összeg...⁶² lengyel forintot tesz ki, s az összeg valós és tényleges kifizetéséig ezeket⁶³ békében és földesúri joggal birtokolja az említett vajda úr s annak mindkét nembeli örökösei és utódai.

2. Megneveztetik és átadásra kerül a mondott birtokokon legalább ezer arany jövedelem, amely 16 ezer lengyel forintot tesz ki; oly módon, hogy amennyiben ugyanezen birtokokról a mondott jövedelem nem állna elő, akkor az ugyanott lévő sóbányákból egyenlítik ki az összeget.

3. Mindazonáltal épségben marad az uradalomnak, avagy a városoknak és a falvaknak a sóbányák műveléséhez szükséges kötelezettsége, amely régóta érvényben van és tartoznak vele, s amelyet teljesíteni kötelesek anélkül, hogy a vajda úr vagy a jövendő birtokosok bármiben akadályoznák őket.

4. Azt is világosan kinyilvánítottuk, hogy az említett Huszt várában mindig magyar őrség tartózkodjon magyar parancsnokkal, akik a mi és a Magyar Királyság iránti hűségre legyenek kötelezve, és a Magyar Királyság zsoldján fizessék őket, az uradalom terhe nélkül.

5. Ezért a jótéteményért az excellenciás kijevei vajda úr köteles lesz minden késlekedés nélkül ide Magyarországra, a mi oldalunkra küldeni 500 jól felfegyverzett lengyel és oláh katonát a most folyó hadműveleteinkhez, akiknek őexcellenciája egy negyedévnnyi zsoldot fizessen ki oly módon, hogy a magyar határon való átlépés napjától számítva mindenféle vonakodás nélkül a teljes első negyedévet töltsék le katonai szolgálatban, anélkül, hogy további zsoldot fizetnénk nekik; majd pedig ugyanezen katonák legalább egy teljes évet kötelesek legyenek katonai szolgálatban eltölteni a másik két már itt lévő zászlóaljjal együtt, az általunk pontosan negyedévenként fizetendő zsold fejében.

Egyébként pedig továbbra is bízunk és bizakodunk őexcellenciája töretlen barátságában, hogy irántunk és a Magyar Királyság iránt mindenben ténylegesen őszinte jóindulattal lesz a vajda úr és utódai.

Összegzés. Végül a fent leírt vár és uradalom tényleges átadása azonnal és közvetlenül, minden halogatás nélkül teljesítve lesz őexcellenciája avégett küldött megbízottainak kezébe, amint a fent említett katonaság szolgálatunkra jelentkezik.

Mindezek hitelességére és bizonyítékára adtuk ezt a saját kezünk aláírásával és szokásos pecsétünk rányomásával erősített zálog- és adománylevelünket, melynek ereje azonban olyan legyen, mintha valamelyik hiteles helyen, hiteles formában adták volna ki, és gondoskodunk róla, hogy a legközelebbi adandó alkalommal hiteles formába legyen öntve.

Végbement stb.

Mi, Rákóczi Ferenc, Isten kegyelméből fejedelem, sárosi főispán, munkácsi és makovicai herceg, Sárospatak, Tokaj, Regéc, Szerencs, Ónod, Lednice, Ecsed, Somlyó örökös ura stb.

⁶¹ Husztot 1703. augusztus 17-én Ilosvay Imre csellem szerezte meg Rákóczinak: a kurucok elől menedéket kereső nemesekkel együtt ment be a várba, majd az évek óta fizetetlen császári helyőrséget parancsnoka ellen lázította; a katonák gyűlölt előljárójukat megölték, megnyitották a kapukat a kurucok előtt, és felesküdték Rákóczi hűségére. *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. (A történettudomány kérdései 12.) Budapest, 1951. 56. o.

⁶² Az összeg számára üresen hagyott hely.

⁶³ Tehát a huszti uradalmat.

FERENC SÍPOS

FERENC RÁKÓCZI'S DEBENTURES TO POLISH LORDS, 1703

Summary

There are three hitherto unpublished Latin debentures in Prince Ferenc Rákóczi II's archives, namely in the part transported to exile; and now these debentures are presented to the readers with their full text in Hungarian translation. Two of them with the earlier dates were written during Rákóczi's stay in Brzeżany, Poland (today: Бережани, Ukraine). That year, in spring 1703 the legation of those preparing the independence war in the Tiszahát region was already urging the prince's homecoming, who, on the other hand, saw it more and more hopeless to start his independence war with the support of Polish soldiers hired with money from the French. The tight squeeze forced Rákóczi to look for financial sources in his close environment, and to offer his estates as backing. On 2 April he pawned half of his estate at Makovica, giving it to the Sieniawskis, a couple providing him refuge, for 125,000 German Florins. The other debenture of the estate at Hertnek was written the same day. The property was worth 2500 Rhine Florins, Rákóczi wanted to give this to Boberster captain Sokolnuski (the writing of the name is not yet confirmed!) and his wife. (It is important to note that it was around this time, too, that the second legation from Hungary arrived in Brzeżany.)

The condition in both debentures deserves attention: Rákóczi will be able to hand over his estates if his intentions, with God's help, come to realization; that is, if he manages to take them back with his army. (Rákóczi's estates were ordered to be impounded by Leopold I on 6 July 1701. On 19 November, not long after Rákóczi's escape, all his movable and immovable property was confiscated.)

Both debentures are drafts, it is not known whether a fair copy was made. Thus we don't know if the deal was concluded or remained a plan. Anyhow, it is a fact that Rákóczi left Brzeżany for Hungary in early June 1703 without having been able to recruit soldiers in Poland. His company in exile, Count Miklós Bercsényi got the task to continue negotiating with the French envoy and the Polish lords. (He managed to recruit a few hundred soldiers.)

Rákóczi's third debenture is not dated, and was written already in Hungary, after the occupation of Huszt (17 August 1703). This letter would have given the fortress of Huszt and its estates to the Voivode of Kiev Józef Potocki, under certain conditions. Rákóczi wanted to get further military aid for the independence fight from Poland. Since this wish did not come to realization, he did not hand over Huszt, either.

FERENC SÍPOS

LETTRES DE GAGE ÉMISES PAR FRANÇOIS RÁKÓCZI
POUR DES ARISTOCRATES POLONAIS, 1703*Résumé*

Dans les archives sauvées par l'émigration du prince François II Rákóczi se trouvent trois lettres de gage en latin qui n'ont encore jamais été publiées. L'étude présente aux lecteurs leur texte intégral en traduction hongroise. Les deux premières en date furent établies lors du séjour de Rákóczi à Berejany (Brzeżany, Pologne, aujourd'hui Berejany/Бережани, Ukraine). A l'époque, au printemps de 1703, la députation des conspirateurs de Tiszahát (région de la partie nord de la rivière Tisza) réclame le retour du prince qui désespère déjà de déclencher la guerre d'indépendance à la tête de soldats polonais recrutés avec de l'argent des Français. Dans cette situation difficile, Rákóczi tente de trouver des ressources financières dans son entourage proche en hypothéquant certains de ses propriétés. Le 2 avril, il grève la moitié du domaine de Makovica de 125 mille florins

allemands pour le couple Sieniawski chez qui il trouva refuge. La lettre de gage de 2500 florins rhénans concernant une part du domaine de Hertnek est datée du même jour : elle est destinée à Sokolnuski (la lecture du nom est incertaine), capitaine de Boberster et à son épouse. (Coïncidence intéressante : la deuxième députation de Hongrie arrive au même moment à Berejany.)

Les deux lettres de gage comprennent une clause intéressante : Rákóczi ne devra céder les domaines que s'il réussit, avec l'aide de Dieu, à les reprendre avec une force militaire. (La mise sous scellés des domaines de Rákóczi fut ordonnée par Léopold Ier le 6 juillet 1701. Le 19 novembre – peu après la fuite de Rákóczi – fut prise la décision sur la confiscation de l'ensemble de ses biens meubles et immeubles.)

Cependant ces deux lettres de gage ne sont que des brouillons et nous ignorons s'ils ont été mis au propre, autrement dit si les transactions ont eu lieu ou si elles sont restées en projet. En revanche, nous savons que Rákóczi quitta Berejany au début juin 1703 pour rentrer en Hongrie sans avoir réussi à recruter des soldats en Pologne. C'est son compagnon d'exil, le comte Miklós Bercsényi qui fut alors chargé de continuer les négociations avec l'envoyé français et les aristocrates polonais. (Il arriva à recruter quelques centaines de soldats.)

Non datée, la troisième lettre de gage de Rákóczi fut établie en Hongrie après la prise de Huszt (17 août 1703). Elle permet de céder au voïvode de Kiev Józef Potocki le fort de Huszt et le domaine qui constitue sa dépendance sous certaines conditions et notamment : Rákóczi voulait obtenir une aide militaire supplémentaire de Pologne pour sa guerre d'indépendance. Comme son souhait ne fut pas exaucé, Huszt ne fut pas cédé.

FERENC SÍPOS

DIE PFANDBRIEFE VON FERENC RÁKÓCZI AN POLNISCHE HOHE ADELIGE, 1703

Resümee

In dem Teil des Archivs von Fürst Ferenc II. Rákóczi, der in die Emigration gerettet wurde, finden sich drei, bisher nicht veröffentlichte Pfandbriefe in lateinischer Sprache, die nun dem Leser in ihrer Gesamtheit und in ungarischer Übersetzung präsentiert werden. Die beiden mit früherem Datum stammen noch aus der Zeit des Aufenthalts von Rákóczi in Brzeżany (Breschan, Polen, heute Bereschany/Бережани, Ukraine). Zu dieser Zeit, im Frühjahr 1703, drängte die Gesandtschaft der Aufständischen aus der Gegend des Theißbrückens bereits auf die Rückkehr des Fürsten, der es für immer hoffnungsloser hielt, den Freiheitskampf an der Spitze von polnischen Soldaten, die aus französischem Finanzmitteln rekrutiert werden sollten, einzuleiten. In dieser misslichen Lage suchte er in seinem engeren Umfeld nach finanziellen Quellen und bot als Deckung seine Liegenschaften an. Am 2. April verpfändete er die Hälfte des Gutes in Makovica zu einem Betrag von 125 Tausend deutschen Forint an das Ehepaar Sieniawski, das ihm Zuflucht geboten hatte. Vom selben Tag datiert ist auch der Pfandbrief des Gutsteils in Hertnek (Hertnecht) in einem Wert von 2500 rheinischen Gulden: Dieser war für Sokolnuski (Lesung des Namens ungewiss!), Hauptmann von Boberster, und seine Gattin gedacht. (Eine interessante zeitliche Koinzidenz ist, dass zu dieser Zeit bereits die zweite Gesandtschaft aus Ungarn nach Brzeżany kommt.)

In beiden Pfandbriefen findet sich eine interessante Ausbedingung: Die Gutsteile können dann von Rákóczi übergeben werden, wenn seine Absichten – mit der Hilfe Gottes – verwirklicht werden, das heißt, wenn er diese mit militärischer Kraft zurückerlangen kann. (Die Beschlagnahme der Güter Rákóczis war von Leopold I. am 6. Juli 1701 angeordnet worden. Am 19. November – kurze Zeit nach der Flucht Rákóczis – wurde ein Beschluss über die Beschlagnahme seines gesamten Mobilien- und Immobilienvermögens erbracht.)

Im Falle beider Pfandbriefe handelt es sich um einen Entwurf, und wir wissen nicht, ob auch eine Reinschrift erstellt wurde, also ob das Geschäft vollzogen wurde, oder ob es lediglich bei einem Plan blieb. Tatsache ist jedoch, dass sich Rákóczi Anfang Juni 1703 aus Brzeżany in

Richtung Ungarn derart auf den Weg macht, dass er keine Soldaten in Polen rekrutieren konnte. Es war schließlich die Aufgabe seines landflüchtigen Kameraden Graf Miklós Bercsényi, mit dem französischen Gesandten und den polnischen hohen Adeligen weiter zu verhandeln. (Es gelang ihm auch, einige Hundert Mann Soldaten zu rekrutieren.)

Der dritte Pfandbrief Rákóczis enthält kein Datum und entstand bereits in Ungarn, nach der Eroberung von Huszt (17. August 1703). Darin will er die Burg von Huszt und das dazu gehörende Gut unter bestimmten Bedingungen dem Woiwoden von Kiew, Józef Potocki, übergeben. Das Wesen dieser Bedingungen: Er möchte aus Polen weitere militärische Hilfe für den Unabhängigkeitskrieg erhalten. Dieser Wunsch ging jedoch nicht in Erfüllung, sodass auch die Übergabe der Burg von Huszt nicht stattfand.

ШИПОШ ФЕРЕНЦ

ЗАЛОГОВЫЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА, ВЫДАННЫЕ РАКОЦИ ФЕРЕНЦЕМ ПОЛЬСКИМ АРИСТОКРАТАМ, 1703 ГОД

Резюме

Речь идет о неопубликованных до сего времени трех залоговых свидетельствах на латинском языке князя Ракоци Ференца II, отправленных им ради спасения в эмиграцию, с полным текстом которых читатель может познакомиться теперь на венгерском языке. Два датированных более ранее документа были составлены Ракоци во время пребывания его в Польше в Брезани (ныне: Бережани, Украина). В это время, весной 1703 года послы затиссайских организаторов уже торопят возвращение князя на родину, который видит все более безнадежным начать освободительную борьбу во главе польских солдат, завербованных на французские деньги. В этом затруднительном положении князь ищет материальные источники в своем более узком окружении и в качестве компенсации предлагает свои владения. 2 апреля он отдает в залог стоимостью 125 тысяч немецких форинтов половину своего владения в Маковице супружеской чете Синявских, давшей ему приют. В тот же день было подписано залоговое обязательство стоимостью 2500 рейнских форинтов. Оно было предназначено боберстерскому капитану Соколнушки и его супруге (фамилия точно неизвестна). (Интересное совпадение во времени: именно в это время из Венгрии прибывает в Брезань уже вторая делегация послов).

В обоих залоговых документах содержится интересная оговорка: свои владения Ракоци может передать лишь тогда, если его намерения – с божьей помощью – будут осуществлены, то есть если их удастся вернуть военной силой. (Наложение запрета-ареста на владения Ракоци было предписано Леопольдом 6 июля 1701 года. 19 ноября – чуть позже после побега Ракоци было вынесено решение о конфискации всего его движимого и недвижимого имущества.)

Оба залоговых письма лишь сформулированы в черновиках, не известно, были ли они сформулированы начисто, что состоялась ли сделка или это осталось только на бумаге. Фактом остается то, что Ракоци в начале июня 1703 года отправился из Брезани в Венгрию, не сумев завербовать солдат в Польше. На его друга, скрывавшегося вместе с ним, графа Берчени Миклоша возлагалась задача далее вести переговоры с французским послом и польскими магнатами. (Ему и удалось завербовать несколько сот солдат.)

Третье залоговое письмо Ракоци не было датировано, оно было составлено уже в Венгрии после занятия Хуста. (17 августа 1703 года). В этом письме Ракоци намеревался отдать крепость Хуст и все относившиеся к ней поместья киевскому воеводе Йозефу Потоцкому на определенных условиях. Суть их состояла в следующем: Польша хотела бы получить и в дальнейшем военную помощь для ведения своей войны за независимость. Однако это желание не совершилось, таким образом Хуст передан не был.

KÍSÉRLETEK SVÉD SEGÍTSÉG BIZTOSÍTÁSÁRA II. RÁKÓCZI FERENC SZABADSÁGHARCÁHOZ*

Amikor II. Rákóczi Ferenc 1703 májusában úgy döntött, hogy lengyelországi emigrációjából hazatérve a tiszaháti felkelés élére áll és a Habsburg-ellenes magyarországi mozgalom vezetője lesz, tisztában volt azzal, hogy pusztán a hazai erőkre támaszkodva kevés esélye lehet a sokkal nagyobb hadi potenciállal rendelkező Habsburg Birodalommal szemben. Így kezdettől fogva komoly energiákat szentelt annak, hogy egyrészt sikert érjen el a francia királlyal már korábban is folytatott egyeztetéseken, és a tőle kapott pénzbeli, illetve katonai segínyt hivatalossá tegye egy formális szövetségkötéssel, másrészt hogy rajta kívül is külföldi támogatók minél szélesebb körét sorakoztassa fel a magyar rendi felkelés ügye mellett. Az egyetlen uralkodó, aki végül formális szerződést kötött II. Rákóczi Ferencsel, I. (Nagy) Péter orosz cár csak a szabadságharc középső szakaszában jelent meg a vezérlő fejedelem diplomáciájában, és ugyanígy csak 1706-ban történtek az első komoly kísérletek arra, hogy az Erdélyi Fejedelemség hagyományainak felelevenítésével Rákóczi az Oszmán Birodalmat is bevonja háborújába. A szabadságharc kezdetén XIV. Lajoson és szövetségésén, Miksa Emánuel bajor választófejedelemmel kívül II. Rákóczi Ferenc diplomáciájának legfőbb célpontja XII. Károly svéd király volt. Az éppen ezekben az években egyik katonai sikert a másikkra halmozó fiatal uralkodót 1704-ben, majd 1705-ben is felkeresték magyar követek, hogy segítségét kérjék a Habsburg-ellenes mozgalomhoz, és a svéd királlyal fenntartott jó viszony a továbbiakban is Rákóczi diplomáciájának egyik visszatérő törekvése volt.¹

Mindez annál különösebb, mivel a svéd király külpolitikáját ezekben az években az 1700-ban ellene kötött dán–szász(lengyel)–orosz szövetséggel szembeni küzdelem határozta meg.² A nagy északi háború néven ismert konfliktussorozatba azonban (legalábbis hivatalosan) sem I. Lipót, sem utódja, I. József császár és magyar király nem vonódott be, így az már az események vázlatos kronológiájának áttekintéséből is kitűnik, hogy a XVIII. század első évtizedében XII. Károlynak és II. Rákóczi Ferencnek egyáltalán nem volt közös ellensége. Tanulmányomban arra keresem a választ, milyen érvekkel próbálta

* A tanulmány a 2011. október 27–28-án megrendezett Moszkvai Rákóczi Napok alkalmával elhangzott előadás bővített és szerkesztett változata, az OTKA NK 81 984. számú kutatási programjának támogatásával készült.

¹ A legfrissebb áttekintések a Rákóczi-szabadságharc külpolitikájáról: *Czigány István*: A Rákóczi-szabadságharc és a közép- és kelet-európai hadihelyzet 1703–1711. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 1013–1031. o.; *Kalmár János*: A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Közjogi helyzet és külpolitikai törekvések. In: *Előadások a Rákóczi-szabadságharc történetéből*. A Magyar Történelmi Társulat gyöngyösi konferenciája. Szerk. *Katona Csaba*. Budapest, 2004. 7–16. o.; *Köpeczi Béla*: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Budapest, 2002. Az egyes diplomáciai irányokról szóló irodalom részletes bibliográfiája: *Vatai Gábor*: A diplomácia útjai a Rákóczi-szabadságharcban. In: *Szemelvények ötszáz év magyar történelméből*. A III. modern kori magyar történelmi PhD konferencia tanulmányai. Szerk. *Antos Balázs – Tamás Ágnes*. Szeged, 2011. 91–104. o. Részletes tanulmány II. Rákóczi Ferenc és XII. Károly kapcsolatáról meglehetősen régen készült: *Péterffy Lajos*: XII. Károly svéd király magyar összekötései. Arad, 1907.; *Wagner Aurél*: A diplomáciai viszony XII. Károly és II. Rákóczi Ferenc közt a poltavai csatáig. Budapest, 1928. Ezekon kívül lásd még *Gustaf Jonasson* rövid áttekintését: XII. Károly svéd király és Rákóczi. In: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. *Benda Kálmán*. Budapest, 1980. 61–64. o.

² XII. Károly külpolitikájának legjobb feldolgozása, amely nagyon alapos kutatással tesz kísérletet a király számos korábbi történész által érthetetlennek minősített lépéseinek magyarázatára is: *Ragnhild M. Hatton*: Charles XII of Sweden. London, 1968. A korábbi irodalomból kiemelkedik még alaposágával *Otto Haintz*: König Karl XII. von Schweden. Bd. I–III. Berlin, 1958. Az újabban megjelent feldolgozások inkább ismeretterjesztő jellegűek, lásd például: *Jan Lindegren*: Karl XII. In: *Anders Florén – Stellan Dahlgren – Jan Lindegren*: Kungar och krigare. Tre essäer om Karl X Gustav, Karl XI och Karl XII. Stockholm, 1992. 149–225. o.; *Bengt Liljegrén*: Karl XII. En biografi. Lund, 1999.

mégis meggyőzni a magyarországi felkelés diplomáciai kara a svéd királyt arról, hogy érdekében állna Habsburg-ellenes háborújuk támogatása. Ennek kapcsán először áttekintem azokat a reálpolitikai helyzetelemzéseket, amelyekkel a különböző követségek a magyar felkelők megsegítése mellett érveltek; majd megvizsgálom Rákóczi diplomáciájának kísérletét arra, hogy a támogatás elnyeréséhez az erdélyi–svéd együttműködés hagyományaiban pozitív jogi alapot találjon; végül azt elemzem, milyen szerepet játszott a tárgyalások során az említett hagyományokban nagy jelentőséget kapó felekezeti elem.

Közös érdekek?

II. Rákóczi Ferenc titkára, Ráday Pál először 1704 februárjának elején indult útnak a magyar felkelők miskolci táborából, hogy felkeresse XII. Károlyt. Miután Lembergben, majd Varsóban több lengyel főúrral is egyeztetett, észak felé továbbhaladva, a svéd uralkodót végül az ermlandí Heilsbergben (ma Lidzbark Warmiński) lévő főhadiszállásán találta meg március végén. Jó ideig azonban a királytól nem kapott audienciát, csak kancellárjával, Carl Piperral találkozhatott, és neki adhatta át a követség céljait összefoglaló memorandumot. XII. Károly csak április közepén fogadta, és miután a király Rákóczinak küldött válaszlevelét is kézhez kapta, a követ a Porosz Királyság irányába folytatta útját, mivel megbízása értelmében még I. Frigyes királyt is fel kellett keresnie.³

A követség előkészítéséről nem rendelkezünk információkkal, és Rákóczi instrukciójából sem teljesen egyértelmű, mit is kellett volna Rádaynak elérnie a svéd királlyal folytatott tárgyalásai során.⁴ Katonai segítségnyújtásról nem esett szó, sőt, az instrukció kifejezetten hangsúlyozta, hogy az időpont már csak azért is nagyon kedvező lenne XII. Károlynak egy szerződés megkötésére, mert a magyar szabadságharcnak sem katonai, sem pénzügyi segítségre nem volt szüksége. Aligha tévedünk, ha ezt a király megnyugtatótára tett diplomáciai kísérletnek minősítjük. Noha 1703-ban a magyarországi felkelés tényleg kevés számottevő ellenállással találkozott, ez elsősorban annak volt köszönhető, hogy a Habsburg seregek túlnyomó része a nyugati fronton, a francia és bajor hadak ellen került bevetésre. Rákóczi tisztában volt azzal, hogy a spanyol örökösödési háború hadi helyzetének változásával neki is több anyagi és katonai forrásra lehet majd szüksége, így folyamatosan napirenden tartotta a francia segítség kérését.⁵ Úgy tűnik azonban, hogy úgy látta: a svéd királytól ilyen jellegű segítség szerzésére nincs esély, így inkább diplomáciai jellegű kéréseknek adott hangot. Az instrukció egyik pontja szerint Rádaynak fel kellett vetnie, nem lehetne-e befoglalni a magyar rendeket is a svéd–porosz szövetségbe, míg egy másik ponton a jövőben kötendő magyar–lengyel szövetséghez kérte XII. Károly támogatását. Végül azt kívánta, hogy amennyiben XIV. Lajos a háborúját lezáró *universalis* békébe befoglalja Rákóczit, a svéd király is garantálja majd védelmét a Habsburgokkal szemben.⁶

Nem tudjuk, mennyire volt tisztában II. Rákóczi Ferenc azzal, hogy az 1703. július 30-án kötött svéd–porosz szerződés a korszak meglehetősen gyors tempóban változó katonai és diplomáciai fejleményeinek egy viszonylag kis jelentőségű epizódját jelentette.

³ A követség útvonaláról és tevékenységéről lásd részletesen: *Benda Kálmán*: Le projet d'alliance hongaro-suédo-prussienne de 1704. In: *Etudes historiques publiées par la Commission Nationale des Historiens Hongrois*. I. Budapest, 1960. 669–693. o.

⁴ Az instrukció kiadása: Ráday Pál iratai 1703–1706. S. a. r. *Benda Kálmán – Esze Tamás – Maksay Ferenc – Pap László*. Budapest, 1955. (A továbbiakban: RPI I.) 119–126. o.

⁵ A szabadságharc első évének katonai eseményeit összefoglalja: *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 2004.³ 155–185. o. A francia szövetséggel kapcsolatos tárgyalásokra: *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 45–75. o.

⁶ Lásd az instrukció [II.]6., [III.]2., illetve [III.]1. pontjait: RPI I. 123., illetve 125. o.

Kortársai mindenesetre a szerződés megkötésének hírére – amíg annak tartalmáról pontos tájékoztatást nem kaptak – azon kísérletek megismétlődését vizionálták, amelyek az 1650-es években a Lengyel–Litván Unió felosztását célozták.⁷ Ezen XII. Károly előző három évi tevékenységét látva tulajdonképpen nem is lehet csodálkozni: a fiatal svéd király egész Európát elképesztette azzal, ahogy az 1700-ban ellene támadó koalícióval szemben egyik katonai sikerét a másikkra halmozta. IV. Frigyes dán királyt már augusztusban gyors békekötésre kényszerítette azzal, hogy a holland és az angol flotta támogatásával partra szállt Sjællandon, és szárazföldi támadással fenyegette ellenfele fővárosát.⁸ November végén nagy vereséget mért Nagy Péter cár Narvát ostromló csapataira, majd dél felé fordulva, 1701 júliusában a Dvina folyón való átkelés során jelentős győzelmet aratott II. (Erős) Ágost lengyel király és szász választófejedelem csapatai felett is.

Noha Ágost az előző évben kizárólag szász csapatokkal – tehát választófejedelemi minőségében – támadta meg Svéd-Livóniát, egy éven belül a Rzeczpospolita is bevonódott a konfliktusba. XII. Károly ugyanis elutasította ellenfele békeajánlatát, és egyes lengyel és litván nemesi körök biztatására hallgatva kinyilvánította: a konfliktus lezárására csak akkor van lehetőség, ha Ágostot eltávolítják a lengyel trónról. A Lengyel–Litván Unió rendjeinek bevonása azonban azt jelentette, hogy hosszú és számos szereplőt megmozgató politikai játszma vette kezdetét, amelyben a svéd király katonai sikerei ellenére csak korlátozott politikai eredményeket tudott felmutatni. Bevonult Varsóba, kétszer megverte Ágost immáron lengyel kontingenseket is tartalmazó seregeit Pułtusk, majd Kliszów mellett, utóbb bevette Thornt is. Nem sokkal Ráday útnak indulása után, 1704. február 16-án pedig a Varsóban ülésező szejm kimondta Ágost trónfosztását. A svéd király azonban csupán a lengyel–litván nemesség egy részét tudta maga mellé állítani, Ágost pedig nem volt hajlandó lemondani, és megerősítette Péter cárral kötött szövetségét, aki mindközben újrakezdte előrenyomulását Livóniában, egymás után foglalva el az ottani svéd erősségeket.⁹

Bár a spanyol örökösödési háborúban érdekelt mindkét fél megkereste XII. Károlyt – a tradicionálisan a svédek szövetségeseinek számító XIV. Lajos csakúgy, mint ellenfelei, a tengeri hatalmak –, nem csodálkozhatunk, ha a fiatal uralkodó mindent megtett, hogy ne kötelezze el magát egy újabb fegyveres konfliktusban.¹⁰ Ennek a törekvésnek esett áldozatul Ráday követsége is, igazából már megérkezése előtt. Carl Piper svéd kancellár ugyanis részletesen beszámolt II. Rákóczi Ferenc titkárának arról, hogy a császári követ

⁷ A dokumentum valójában I. Frigyes porosz királyi címének elismeréséért cserébe politikai együttműködést ígért a Reichstag alkalmával és katonai semlegességet a Rzeczpospolita ügyeiben. Lásd: *Erich Hassinger*: Brandenburg-Preußen, Schweden und Rußland 1700–1713. München, 1953. 87–102. o.

⁸ A travendali békét 1700. augusztus 18-án aláírták a svéd és a dán király képviselői. Az angol és a holland támogatásra XII. Károly azért számíthatott, mert IV. Frigyes Holstein-Gottorp megtámadásával megszegte az 1689-es altonai szerződést, amelynek ezek a hatalmak voltak a garantálói. Lásd *Haintz, O.*: Karl XII. i. m. I. k. 29–34. o.; *Hatton, R. M.*: Charles XII. i. m. 125–139. o.

⁹ *Haintz, O.*: Karl XII. i. m. I. köt. 35–93. o.; *Hatton, R. M.*: Charles XII. i. m. 165–197. o.; *Robert I. Frost*: The Northern Wars 1558–1721. Harlow, 2000. 229–230., 263–276. o. XII. Károly Lengyelországgal kapcsolatos döntéseiről és tanácsadóinak ellenvéleményéről: *Gustaf Jonasson*: Karl XII och hans rådgivare. Den utrikespolitiska maktkampen i Sverige 1697–1702. Stockholm, 1960. 168–260. o.; *Uő*: Karl XII:s polska politik, 1702–1703. Stockholm, 1968. A lengyelországi válság magyar vonatkozásaira is kitér *Jacek Staszewski*: A magyarországi függetlenségi harc és Lengyelország. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk. *Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Agnes*. Budapest, 1980. 229–245. o.; *Gebei Sándor*: II. Ágost lengyel király és a magyar ügy, 1701–1703. *Hadtörténelmi Közlemények* 116. (2003) 776–797. o.; *Uő*: II. Rákóczi Ferenc és lengyelországi támogatói (1701–1703). In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Szerk. *Tamás Edit*. Sárospatak, 2003. 2. köt. 97–116. o.

¹⁰ A különböző hatalmak ajánlatairól lásd: *Herman Brulin*: Sverige och Frankrike under nordiska kriget och spanska successionskrisen åren 1700–1701. Uppsala, 1905. 160–162., 202–220. o.; *Jonasson, G.*: Karl XII och hans rådgivare i. m. 200–228. o. – Nem véletlen, hogy a francia diplomácia is támogatta II. Rákóczi Ferenc kapcsolatfelvételét XII. Károllyal, lásd... *Wagner A.*: A diplomáciai viszony i. m. 22–25. o.; *Köpeczi B.*: A Rákóczi-szabadságharc i. m. 51. o.

kérésére uralkodója nemrégén nyilvánította ki: nem ad támogatást a Lipót ellen lázadóknak.¹¹ Így aztán Ráday a XII. Károly számára összeállított beadványban a svéd–porosz szövetségbe való befoglalást már meg sem említette, csak a lengyel szövetség, illetve a békeszerződések garantálásával kapcsolatos diplomáciai támogatás lehetőségét vetette fel. Okafogyottá vált az is, hogy a tradíciókra, illetve a protestantizmusra vonatkozó elvi jellegű motivációkon kívül – amelyekre a későbbiekben térek ki – a magyar követ aktuálpolitikai érveléssel is előálljon azon kívül, hogy megpendítette: a lengyelekkel kötendő szövetség révén XII. Károly Magyarországról is támogatást nyerhetne, ha szüksége van rá.

Az európai egyensúly helyreállításáról szóló megjegyzésen kívül – amelynek meggyőző ereje vajmi kevés lehetett – Ráday memoranduma egyetlen konkrétumot említett: amennyiben az oszmánok Bécs biztatására megtámadnák Rákóczit, a fejedelem kéri XII. Károly segítségét. Ez instrukció elkészülésének idején a szabadságharc vezetői valóban hittek ennek a meglehetősen valószínűtlen hadmozdulatnak a lehetőségében, és mivel a „kereszténység ellenségével” szembeni ellenállás a korabeli európai nemzetközi rendszer egyik legkönnyebben alkalmazható legitimációs stratégiája volt, talán ebben látták egy svéd–magyar együttműködés egyetlen esélyét.¹² A követségre adott, általánosságokban mozgó svéd válaszból talán erre a pontra vonatkozatható egyetlen megjegyzés, miszerint XII. Károly semmi olyan lépést nem akar elmulasztani, amely a keresztény világ javát szolgálná. A levél amúgy is kétséges diplomáciai jelentőségét azonban még tovább rontotta, hogy nem a király írta alá, hanem kancellárja. II. Rákóczi Ferenc és a magyar rendek tehát nem kapták meg az uralkodói tárgyalópartner rangját, amelynek gesztusértéke lehetett volna mozgalmuk legitimitása számára.¹³

Többek között ezért is volt fontos fejlemény, hogy 1704. július 8-án az erdélyi rendek gyűlése az addig csak a német–római birodalmi hercegi címét használó II. Rákóczi Ferencet országuk fejedelmévé választották – ezt a tényt az újdonsült fejedelem diplomáciai kara aztán sietett is XII. Károly tudomására hozni.¹⁴ Az 1705 késő tavaszán elindított újabb követség már erre való hivatkozással is elvárhatta, hogy a svéd király részéről komolyabb bánásmódban részesüljön.

Az egy évvel korábbi kísérlethez képest a fejedelmi diplomácia irányítói az új követség által vitt javaslatot sokkal alaposabban kidolgozták. Az ismét útra kelő Ráday Pál feladata ezúttal már egy lengyel–magyar szövetség konkrét vonalainak felvázolása volt, a reménybeli svéd támogatás megszerzésével együtt. II. Rákóczi Ferenc elképzelései szerint szövetségeseivel Sziléziába betörve békére kényszeríthették volna a császárt, majd miután a szász választó megtörésével az európai fronton már béke honolt, közösen indulhattak volna Nagy Péter megfékezésére és az időközben elveszített svéd birtokok visszaszerzésére. A hosszabb távú stratégiai elképzelések ismertetésén kívül Rákóczi

¹¹ *Jöran Andersson Nordberg*: *Leben Carl des Zwölften Königs in Schweden*. [Übers. von Johann Heinrich Heubel]. Bd. I. Hamburg, 1745. 490. o. Lásd még: *Benda K.*: *Le projet i. m.* 685–686. o.

¹² Ráday XII. Károlynak írott követi előterjesztésének (Heilsberg, 1704. eleje) kiadása: RPI I. 135–140. o. A török fenyegetés komolyan vételéről lásd: II. Rákóczi Ferenc titkos instrukcióját követeinek (Miskolc, 1704. január vége) uo. 129. o. Mind az instrukció, mind a beadott memorandum külön kiemelte, hogy a szabadságharc vezetői nem akarnak az Oszmán Birodalom segítségéért folyamodni. Ez már ebben az időszakban is csak korlátozottan volt igaz, arról már folytak az egyeztetések, hogy Thököly Imre oszmán segítséggel ülhesen vissza az erdélyi trónra. Lásd: *Benda Kálmán*: *II. Rákóczi Ferenc török politikájának első évei 1702–1705. Történelmi Szemle*, 5. (1962) 189–207. o.; *Papp Sándor*: *A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. Századok* 138. (2004) 793–821. o., itt 795–798. o.; *Vatai Gábor*: *Út az irrealitásba (Rákóczi török diplomáciája a szabadságharc idején). Keletkutatás*, 2011. ősz, 91–108. o., itt 92–94. o.

¹³ Lásd Carl Piper levelét II. Rákóczi Ferencnek (Heilsberg, 1704. április 5/15.) RPI I. 142. o. A kora újkor bevett legitimációs formáiról lásd: *Konrad Repgen*: *Kriegslegitimationen in Alteuropa. Entwurf einer historischen Typologie. Historische Zeitschrift*, 241. (1985) 27–49. o.

¹⁴ II. Rákóczi Ferenc levele XII. Károlynak. Gyöngyös, 1704. augusztus 28. Kivonata kiadva: uo. 166. o.

követének azt is fel kellett vetnie, hogy egyes kontingenseket máris kicserélhetnének a seregek között: magyar könnyűlovas egységeket ajánlva a fejedelem szívesen látott volna svéd nehézlóvasságot saját hadai soraiban.¹⁵ Az előző évben tett magabiztos kijelentés, amely szerint a szabadságharcnak sem katonára, sem pénzre nincs szüksége, így ezúttal elmaradt, és noha Ráday XII. Károlynak írott beadványában ötven vár elfoglalásával dicsekedett, világos, hogy a nagyszombati csatában elszenvedett vereség és a Dunántúl nagy részének elvesztése nem maradt nyom nélkül a fejedelmi külpolitikában.¹⁶

II. Rákóczi Ferenc és tanácsadói ezúttal nemcsak javaslataikat, de a körükük épített politikai jellegű érvelést is alaposan kidolgozták. Vitán felül álló közös ellenséget ugyan még mindig nem sikerült találni, de mind a Rádaynak adott instrukciók, mind a követ által végül beadott előterjesztés utalásokat tett arra, hogy I. Lipót – illetőleg az őt időközben a trónon felváltó I. József – szemmel láthatólag az orosz cárt támogatja.¹⁷ Ugyanakkor a Szilézia megtámadását szorgalmazó terv megoldást nyújtott volna XII. Károly egyik fontos dilemmájára is. A svéd királynak ugyanis az Ágost lemondását kimondó szejm után 1704 júliusában sikerült egy újabb lengyel országgyűléssel új királyt választatnia Stanisław Leszczyński személyében. Az év számos kisebb győzelmen kívül néhány vereséget is hozott – Varsót például Ágost csapatai az ősz folyamán elfoglalták –, és az evidens volt minden szemlélő számára, hogy I. Szaniszló uralmának legitimitása egészen addig bizonytalan marad, amíg Ágostot személyesen nem sikerül rábírnai a lengyel trónról való lemondásra.¹⁸

Az ügyben érdekelt hatalmak világosan látták, hogy Ágost lemondásra kényszerítésének legkézenfekvőbb módja nem a hatalmas területű és katonailag nehezen ellenőrizhető Lengyel–Litván Unión belül keresendő, hanem a választófejedelem által örökjogon birtokolt Szászország megtámadásában. Csakhogy a Rzeczpospolitának nem volt közös határa Szászországgal, így a svéd seregeknek vagy Brandenburgon – amelynek uralkodójával XII. Károly nem sokkal korábban kötött újabb semlegességi szerződést –, vagy a császár területein kellett áthaladniuk. Ezért aztán amikor XII. Károly 1704–1705 telén a sziléziai határ melletti Rawiczba helyezte főhadiszállását, hogy megakadályozza újabb szász csapatoknak a Rzeczpospolita területére jövetelét, ez a lépése némi aggodalmat keltett a bécsi udvari körökben, ahogy feltehetőleg II. Rákóczi Ferencet is ez motiválta a követség küldésére.¹⁹

Azt, hogy a fejedelem koncepciója ezúttal mennyire kidolgozott volt, az is mutatja, hogy Ráday számára az instrukció még a legszélesebb elméleti szinten is biztosított érvanyagot. Kifejtette, hogy amennyiben XII. Károlynak az európai egyensúly megőrzése miatt lennének aggályai Magyarországnak a Habsburg érdekszférából való kiragadásával szemben, a hatalmi úrt a német-római császárnál is nagyobb katonai erővel rendelkező svéd–lengyel–magyar szövetség könnyen betöltheti majd.²⁰ Sajnos mindez vajmi kevés

¹⁵ Lásd a II. Rákóczi Ferenc nevében Ráday Pálnak kiállított instrukciót XII. Károlyhoz, illetve Leszczyński Szaniszlóhoz. Eger, 1705. április 30., illetve május 1. In: RPI I. 251–258., illetve 258–262. o. A Ráday által végül 1705 júniusának elején XII. Károlynak beadott előterjesztést lásd uo. 277–280. o.

¹⁶ Az 1704-es éve hadieseményeiről lásd: *Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 195–229. o.

¹⁷ Uo. 253–254., illetve 278. o.

¹⁸ *Hatton, R. M.*: Charles XII i. m. 198–201. o. A királyválasztás előkészítéséről: *Nils Herlitz*: Från Thorn till Altranstädt. Studier över Carl XII:s politik 1703–1706. Vol. I. (1703–1704). Stockholm, 1916. 216–245. o.; *Gebei Sándor*: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007. 230–237. o.

¹⁹ A bécsi félelmekről lásd: *Stig Backman*: Från Rawicz till Fraustadt. Studier i det stora nordiska krigets diplomatiska 1704–1706. Lund, 1940. 340. o. A szerző úgy véli, hogy Ráday követségének legfontosabb motivációja az a hír volt, amely szerint az orosz cár a magyarországi frontra is küldene katonákat a császár megsegítésére – ennél valószínűbb, hogy a svéd király Szilézia melletti, fenyegetőnek ítélt táborozása volt Rákóczi küldetésének kiváltó oka. XII. Károly korábbi terveiről Szászország közvetlen megtámadására lásd *Hatton, R. M.*: Charles XII i. m. 141–143., 194. o.

²⁰ Lásd RPI I. 256., 279. o.

hatást gyakorolt a svéd királyra, aki ugyan jóindulatúan fogadta Rádayt, de semmit nem ígért, sőt, ismét nem személyesen, hanem csak kancellárján keresztül küldött válaszlevelet II. Rákóczi Ferencnek.²¹ XII. Károly továbbra sem akart gyanúba keveredni a Habsburgok előtt, hogy a magyarországi felkelést támogatná, és nemcsak azon nyilvánvaló okból, hogy nem akarta növelni ellenfelei már így is népes táborát, hanem – ahogy Olof Hermelin királyi titkár elárulta a követnek – angol és holland kapcsolatai miatt sem.²² Ezek ugyanis a császár szövetségesei voltak a spanyol örökösödési háborúban, és igen csak rossz szemmel nézték volna a svéd király bármilyen Habsburg-ellenes lépését, sőt, XII. Károly az ő nyomásukra mondott le (legalábbis egyelőre) arról, hogy Szászország megtámadása végett a Német-római Birodalom területére lépjen seregével. Márpedig a svéd királynak nagy szüksége volt a tengeri hatalmak jóindulatára, hiszen ők garantálták IV. Friggyessel kötött békéjét, s lengyelországi hadakozásai közben csak így lehetett biztos abban, hogy az ambiciózus dán király a hátában nem intéz közvetlen támadást országá ellen.²³ XII. Károly ezért semmit nem ígérhetett azon túl, hogy megpróbál újra közbenjárni a bécsi udvarban, nem látnák-e szívesen közvetítését a magyar ügyben; miután egy hasonló ajánlatát már előző évben I. Lipót visszautasította.²⁴ Szívesen hallotta ugyanakkor Rákóczi diplomáciájának ajánlkozását, hogy a Portára küldött követségükkel megpróbálnak közbenjárni egy orosz–oszmán háború indításának érdekében. 1705 során ebben az ügyben még sor került néhány levél váltására – Hermelin királyi titkár és Ráday között, szigorúan a magasabb szintek elkerülésével –, mivel azonban a portai küldöttség nem ért el gyors sikert, ez a kérdés is lekerült a napirendről.²⁵

A következő két évben közvetlen kapcsolatfelvételt nem került sor, bár ez nem jelentette azt, hogy II. Rákóczi Ferenc és XII. Károly minden információ nélkül maradtak volna egymás szándékait és tevékenységét illetően. A svéd király mellett lévő francia ágens, Philippe Grofey nemcsak Rákóczi melletti kollégájával, Pierre Puchot Des Alleurs-rel tartotta a kapcsolatot, hanem magával a fejedelemmel is.²⁶ 1706–1707 során XII. Károly valóra váltotta korábbi terveit és közvetlen támadást intézett Szászország ellen, II. Rákóczi Ferenc pedig ágensén keresztül – részben XIV. Lajos biztatására – megkezdte a tapogatózást, nem küldhetne-e újra az együttműködés lehetőségét felvető követséget.²⁷ Ez

²¹ Ráday fogadásáról lásd naplóját: RPI I. 295. o. Carl Piper válaszlevelét II. Rákóczi Ferencnek. Rawicz, 1705. július 11. In: uo. 281–282. o. A követség lefolyásáról – Benda Kálmánnak a forrásokhoz írott bevezetőin kívül – lásd: *Backman, S.*: Från Rawicz i. m. 338–345. o.

²² Lásd Ráday követi diariumának 1705. július 10-i bejegyzését: RPI I. 294. o.

²³ Az angol–holland kapcsolat bénító hatásáról XII. Károly külpolitikájában lásd: *Hatton, R. M.*: Charles XII i. m. 193–194. o.

²⁴ A közvetítési kísérletek kudarcáról: *Péterffy L.*: XII. Károly i. m. 15–17. o.; *Herlitz, N.*: Från Thorn i. m. 255. o.; *Backman, S.*: Från Rawicz i. m. 345. o. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a Ráday által szintén meglátogatott Szaniszló mennyivel több lelkesedést mutatott: noha Szilézia megtámadását az adott pillanatban időszerűtlennek tartotta, megígérte, hogy a magyar–lengyel „liga” elképzelését a szejmen ismertetni fogja. Lásd Ráday naplójának 1705. július 4-i bejegyzését: RPI I. 293. o.

²⁵ Lásd II. Rákóczi Ferenc levelét Ráday Pálnak (Mocsonoki tábor, 1705. július 29.): II. Rákóczi Ferenc leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1. k. 1703–1706. Szerk. *Thaly Kálmán*. (Archivum Rákócziánium I. oszt. 1. k.) Pest, 1873. 380. o.; Olof Hermelin levelei Ráday Pálnak (Varsó, 1705. aug. 15., illetve szeptember 22.): RPI I. 317–318., 390–391. o. Az 1705 augusztusában a Portára indított Horváth Ferenc tárgyalásairól nem sokat tudunk, de az őt októberben már hivatalos képviselőként követő Pápai János instrukciójában valóban szerepelt az oszmán–orosz háború kiterjesztésének elősegítése, ez azonban a konstantinápolyi francia követ nyomására végül kikerült a nagyvezírnök beadott előterjesztésből. Lásd: *Benda K.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 206–207. o.; *Papp S.*: A Rákóczi-szabadságharc i. m. 803–812. o.; *Vatai G.*: Ut az irrealitásba i. m. 100–104. o.

²⁶ Grofey tevékenységéről Rákóczi szolgálatában lásd: RPI I. 234–235. o. Francia ágensi működéséről és a Des Alleurs-rel fenntartott kapcsolatairól lásd: *Backman, S.*: Från Rawicz i. m. 40–41. o.; *Gabriel Syveton*: Louis XIV et Charles XII au camp d’Altranstadt 1707. La mission du Baron de Besenval. Paris, 1900. 15. o.

²⁷ Az 1707 elején Grofey-n keresztül történő megkeresésre a király csak annyit reagált, hogy Rákóczi-nak a bécsi svéd követvel kellene felvennie a kapcsolatot. Lásd: *Sven Olsson*: Olof Hermelin. En karolinsk kulturpersonlighet och statsman. Lund, 1953. 470. o.; *Köpeczi B.*: A Rákóczi-szabadságharc i. m. 161. o.

már csak azért is aktuális lett volna, mert a király ebben az időszakban komoly nyomást gyakorolt a császárra: gyakorlatilag katonai fenyegetéssel sikerült elérnie, hogy 1707. szeptember 1-jén I. József megerősítse a sziléziai protestánsoknak a vesztfáliai béke által garantált jogait.²⁸

Ebben az időszakban azonban már egészen más tartotta izgalomban Rákóczi udvarát: noha Ágostot XII. Károly 1706-ban sikerrel mondatta le trónjáról az altranstädti szerződésben, a lengyel főurak egy részének sandomierzi konföderációja, illetve az őket támogató Nagy Péter cár nem volt hajlandó elismerni Szaniszlót a Rzeczpospolita uralkodójának, 1707 májusában pedig David Ivanovics Corbea Rákóczinak közvetítette a cár ajánlatát a lengyel koronára. A fejedelem kezdeti habozása után úgy döntött: külpolitikájának legnagyobb problémájára, hatalma legitimációs hiányára – amelynek révén sorozatosan szembesült azzal, hogy európai koronás fők nem fogadják el egyenrangú tárgyalópartnernek – a cári ajánlat megoldást jelenthet.²⁹ El akarta azonban kerülni azt, hogy döntése révén szembekerüljön a továbbra is Szaniszlót támogató svéd királlyal, ezért Ráday nevében egy memorandumot küldött Carl Rehnskiöld svéd tábornoknak, amelyet az természetesen továbbított uralkodójának. Az emlékirat többször is hangsúlyozta, hogy II. Rákóczi Ferencnek nem állt szándékában XII. Károly érdekei ellen cselekedni, az újabb királyválasztás elhalasztásáért állt ki, és ismét kijátszotta a már az 1705-ös tárgyalások során is előkerült kártyát: a fejedelemnek a küszöbön álló orosz–Habsburg szövetség veszélye miatt kellett ezt a megoldást választania.³⁰

II. Rákóczi Ferenc *Emlékirataiban* úgy emlékezett, hogy XII. Károly azt válaszolta, „tartsam magamat erősen a cár ellen, mert ő, a svéd király, nemsokára Lengyelországban indul és megveri a cárt”.³¹ A király tábori lelkészének igen részletes emlékirataiból azonban egészen más kép rajzolódik ki: eszerint XII. Károly Olof Hermelinen keresztül arról értesítette a fejedelmet, hogy ellenségének fog tekinteni mindenkit, aki Szaniszló vagy Lengyelország ellen megkísérel fellépni.³² A fejedelem később is megpróbálta elérni, hogy az 1707 őszi gyors lengyelországi előrenyomulásával királlyá választásának

²⁸ Az altranstädti konvenció történetének klasszikus feldolgozásai: *Ernst Carlson*: Der Vertrag zwischen Karl XII. von Schweden und Kaiser Joseph I. zu Altranstädt 1707. Stockholm, 1907.; *Norbert Conrads*: Die Durchführung der Altranstädter Konvention in Schlesien 1707–1709. (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, 8.) Köln–Wien, 1971. 3–50. o. További irodalommal *Harry Lenhammar*: Perspektiv på Altranstädt. In: Arkiv, fakultet, kyrka. Festskrift till Ingmar Brohed. Red. *Anders Jarlert*. Lund, 2004. 109–127. o.; *Åsa Karlsson*: Den tolerante enväldshärskaren? Karl XII och fördraget i Altranstädt. Karolinska Förbundets. *Årsbok*, 2008. 203–213. o. A sziléziaiakkal, illetve a Rákóczival fenntartott kapcsolatok együttes hatását hangsúlyozza Bécs veszélyérzetének növekedésében *Jerker Rosén*: Den svenska utrikespolitikens historia. II:1. 1697–1721. Stockholm, 1952. 108. o.

²⁹ A II. Rákóczi Ferenc és Nagy Péter közötti tárgyalásokról, illetve az abból születő varsói szerződésről bőséges szakirodalom áll rendelkezésre: *Márki Sándor*: Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. Budapest, 1913.; *Sztjepan Tomasivszkij [Tomašivskij István]*: Adatok II. Rákóczi Ferenc és kora történetéhez (Dr. Márki Sándor monographiája kapcsán). *Századok*, 46. (1912) 113–127., 192–208.; 758–772. o.; *Perényi József*: II. Rákóczi Ferenc és I. Péter diplomáciai kapcsolatának kezdetei. In: Magyar–orosz történelmi kapcsolatok. Szerk. *Kovács Endre*. Budapest, 1956. 52–95. o.; *Váradi-Sternberg János*: Az 1707-es orosz–magyar tárgyalások előzményei; illetve Az 1707-es tárgyalások és az orosz–magyar szerződés. In: *Uő*: Századok öröksége. Budapest – Usgorod, 1981. 7–21., illetve 22–47. o.; *Gebei Sándor*: Az 1707. évi lengyel és magyar detronizáció politikai háttere. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 1268–1292. o.

³⁰ Rákóczi Ráday Pál nevében Rehnskiöldnek írott memoráléja ([Homonna], 1707. augusztus 22.) Ráday Pál iratai 1707–1708. S. a. r.: *Benda Kálmán – Maksay Ferenc*. Budapest, 1961. (A továbbiakban: RPI II.) 296–300. o.

³¹ *II. Rákóczi Ferenc fejedelem*: Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Ford. *Vas István*, szerk. *Köpeczi Béla*. (Archivum Rákóczianum. 3. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei, 1.) Budapest, 1978. 397. o. Ahogy Benda Kálmán a Rehnskiöldnek írott memorandum kísérszövegében is rámutatott, a *Mémoires* ezen része más hibát is tartalmaz: Rákóczi későbbi emlékeivel ellentétben Ráday ezúttal nem utazott személyesen a svéd táborba. Lásd: RPI II. 295–296. o.

³² *Nordberg, Jöran Andersson*: Leben Carl des Zwölften Königs in Schweden. [Übers. von Johann Heinrich Heubel]. Bd. II. Hamburg, 1746. 22–23. o. Lásd még *Svensson, O.*: Olof Hermelin i. m. 470. o.

terveit keresztülhúzó XII. Károly ne idegenedjen el tőle teljesen: diplomatái rábírtak egy Szaniszló-párti lengyel főurat, hogy a svéd királynál szólaljon fel a fejedelem érdekében, a korábbi memorandum érvrendszerére hasonlító argumentációval.³³

A svéd király és Magyarország vezérlő fejedelme közötti diplomáciai kapcsolat azonban nem állt helyre, és XII. Károly poltavai veresége után ennek a külpolitikai szálnak II. Rákóczi Ferenc számára is sokkal kevesebb jelentősége maradt – annál nagyobb hasznát vette azoknak a korábban svéd szolgálatban álló csapatoknak, akik az orosz területekről hozzá menekültek és legalábbis ideiglenesen a seregébe álltak.³⁴ Jelképesnek tarthatjuk, hogy egy magyarországi diplomata és a svéd udvar közötti utolsó érintkezés úgy jött létre, hogy Ráday Pált a vezérlő fejedelem nem kifejezetten XII. Károlyhoz küldte, hanem az oszmán seregek egyik parancsnokához, a Moldvában táborozó babadaği szerdárhoz. A küldetés célja elsősorban a Moldvába menekült erdélyi Rákóczi-párti nemesek támogatásának elnyerése volt, másrészt a Porta újabb ajánlatokkal való kecsgetése arra az esetre, ha hajlandó lenne a fejedelemnek segítséget nyújtani.³⁵ Már csak azért is egyértelmű, hogy a követség célja nem a svéd királlyal folytatott tárgyalás volt, mert Ráday nem vitt magával hozzá szóló megbízólevelet, így hiába ismerkedett meg a svéd udvar több tagjával is, XII. Károlytól személyesen nem kaphatott audienciát.³⁶ Heinrich Gustav von Müllern, a külügyekért felelős államtitkár közvetítésével végül a svéd király arról informálta a fejedelmet, hogy nem nehezelt rá a Nagy Péterrel kötött varsói szerződés miatt, de udvariasan elhárította a felajánlott békeközvetítést a cárról. Közbenjárását ígérte viszont az ebben az időszakban már II. Rákóczi Ferenc legfontosabb céljai közé sorolható kérdésben, a magyar ügynek a spanyol örökösödési háborút lezáró *universalis* békébe való befoglalásában.³⁷

³³ Lásd az ismeretlen lengyel közbenjáró jelentését: RPI II. 302–303. o. XII. Károly előnyomulásáról és a varsói szerződés háttérbe szorulásáról lásd: *Hatton, R.M.*: Charles XII i. m. 231–260. o.; *Váradi-Sternberg János*: Ukrainece, Péter cár követe Magyarországon 1708-ban. *Századok*, 93. (1959) 232–251. o.; *Vlagyimir Alekszejevics Artamonov*: Magyarország és az orosz–lengyel szövetség 1707–1712. In: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. *Benda Kálmán*. Budapest, 1980. 45–51. o.; *Gebei Sándor*: I. Péter cár és II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1707. évi varsói egyezményének utóélete. In: *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi*. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján. Szerk. *Tamás Edit*. Sárospatak, 2008. 98–119. o.

³⁴ Részletesen lásd: *Markó Árpád*: XII. Károly svéd király és Magyarország. Budapest–Stockholm, 1970.

³⁵ Lásd II. Rákóczi Ferenc instrukcióját Ráday Pálnak (dátum nélkül): A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (a továbbiakban: DRERL) C/64 Ráday család levéltára 4d2–5. fol. 1–12. Papp Sándornak, aki a követség történetének részletes feltárásán dolgozik, köszönöm, hogy a forráscsoportra felhívta a figyelmet. A korábbi szakirodalom egyértelműen úgy kezeli Ráday útját, mintha XII. Károlyhoz ment volna követségbe, vö. *Péterffy L.*: XII. Károly i. m. 60–61. o.; *Köpeczi B.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 66. o. Vö. *Czigány I.*: A Rákóczi-szabadságharc i. m. 1027. o.

³⁶ II. Rákóczi Ferenc – alighanem Ráday biztatására – végül kiállította a XII. Károlyhoz szóló *litterae credentiales*, ám az későn jutott el kancellárja kezéhez, és már nem került felhasználásra, lásd Szentmártonkát, 1710. febr. 18. dátummal: DRERL C/64–4d2–5. 89. o. Ráday mindazonáltal nemcsak Müllernnel ismerkedett meg, de Anders Lagercrona svéd generálissal és Stanislaw Poniatowskival, a Szaniszló által XII. Károly mellé adott lengyel kontingens egyik vezetőjével is. Lásd: *Ráday Pál*: 1709. Bendeber menő utazásomnak diaryuma. In: *Rákóczi Tár*. I. k. Szerk. *Thaly Kálmán*. Pest, 1866. 404–419., itt 410–414. o.

³⁷ Ráday Pál levele II. Rákóczi Ferencnek. Suceava, 1710. január 13., illetve Heinrich Gustav von Müllern levele Rádaynak. Bender, 1710. január 3/13.: DRERL C/64–4d2–5. fol. 72–73., illetve 80–83. Megmaradt Ráday XII. Károlynak beadott memorialéjának fogalmazványa is: uo. 97–99. o. A svéd és orosz uralkodók közötti közvetítés kérdéséről lásd: *R. Várkonyi Agnes*: Rákóczi és a hágai békekongresszus (Egy bankett ürügyén). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 87. (1983) 202–211. o. Az *universalis* békébe való befoglalás jelentőségéről II. Rákóczi Ferenc politikájában lásd: *Uő.*: „Ad Pacem Universalem.” A szatmári béke nemzetközi előzményei. *Századok*, 114. (1980) 165–194. o.; *Kalmár János*: La question de la Transylvanie aux traités de Rastatt (1714). In: *Európai szemmel*. Tanulmányok Köpeczi Béla tiszteletére. Szerk. *Kalmár János*. Budapest, 2007. 61–66. o.

*Tradíciók I.**A korábbi politikai összeköttetések*

A közös ellenség kijelölésének kísérletei, mint láthattuk, meglehetősen csekély eredménnyel jártak: II. Rákóczi Ferenc diplomáciájának nem sikerült igazán meggyőző érveket felsorakoztatnia, miért állna XII. Károly érdekében a szabadságharc megsegítése. Nem csodálkozhatunk, ha a fejedelem többször is inkább a múlt, mint a jelen által nyújtott eszköztárhoz nyúlt a svéd királlyal folytatott tárgyalások során. A svéd–erdélyi kapcsolatok ugyanis több mint fél évszázados tradícióra tekinthettek vissza, a XVII. század folyamán nagyhatalmi pozícióba kerülő Svédországgal az Erdélyi Fejedelemség többször is kereste a kapcsolatot a harmincéves háború folyamán, illetve az azt követő évtizedben. A tervezett szövetségek kezdetben a Lengyel–Litván Unió ellen irányultak: Bethlen Gábor és II. Gusztáv Adolf az 1620-as évek második felében számos követet küldtek egymáshoz, akik a Rzeczpospolita elleni együttműködés részleteit voltak hivatottak tisztázni.³⁸ A fókusz az északi királyságnak a harmincéves háborúba való belépése után került át a Habsburg Birodalomra: az 1630-as évek elsőtörténeti követjárásai már a császár elleni összefogást szorgalmazták, és az első svéd–erdélyi szerződés, amelyet Gyulafehérváron kötöttek 1643-ban, szintén a III. Ferdinánd elleni háború keretfeltételeit tisztázta. Ez utóbbi eredményeként került sor a két hatalom közötti első katonai együttműködésre, még ha az igencsak rövid ideig tartott is: bár az erdélyi csapatok 1644-ben ismét megindultak a császár ellen, az addig Csehország területén manőverező svéd seregek ezzel egy időben Dánia irányába fordultak; és mire visszatértek, I. Rákóczi György már a békétárgyalások legvégén tartott. A Brünn alatt végrehajtott csapategyesítést követően a fejedelem alig néhány hét múlva bejelentette, hogy megkötötte különbékéjét a császárral és beszüntette a háborúskodást.³⁹

A következő évtized svéd–erdélyi tárgyalásai már nem a császár elleni háborúskodásról folytak, hanem ismét a Lengyel–Litván Unió elleni együttműködést készítették elő: az első északi háború során, miután a svéd előrenyomulás folyamatosan veszített kezdeti lendületéből, X. Károly Gusztáv úgy döntött, elfogadja II. Rákóczi György sokadik ajánlatát és szövetséget köt vele a Rzeczpospolita ellenében. Az 1656 végén megkötött radnóti szerződés meglehetősen ambiciózus tervet vázolt fel a lengyel–litván állam felosztására, ám a fejedelem által a következő évben megindított háború a kezdeti sikerek után katasztrófába torkollott, és nemhogy a dinasztia gyarapodását segítette volna elő, de áttételesen egyenesen erdélyi uralmának bukását okozta.⁴⁰ Az első északi háború végzetével a svéd–erdélyi diplomáciai kapcsolatok is megszakadtak: a század végéig a svéd külpolitika látókörébe a fejedelemség nem került vissza, a svéd diplomaták legfeljebb a magyarországi protestánsok ügyében jártak közben a császárnál – amint arról később részletesebben lesz szó.

³⁸ *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. Budapest, 1882.; *Nagy Gábor*: Adalékok Philip Sadler 1626. évi erdélyi követségéhez. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Szerk. *Bessenyei József et al.* Miskolc, 2004. (Studia Miskolcienensia, 5.) 277–288. o.

³⁹ Az 1630-as évekbeli kapcsolatokról lásd: *Szilágyi Sándor*: I. Rákóczi György első összeköttetései a svédekkel. Budapest, 1883. Az 1640-es évekbeli együttműködés diplomáciai részére *Szilágyi Sándor*: I. Rákóczi György és a diplomácia. Budapest, 1878.; *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest, 2011. 73–117. o.; a katonai vonatkozásokra *Cseh-Szombathy László*: I. Rákóczi György 1645-ös hadjárata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. (1957) 3–4. sz. 101–135. o.

⁴⁰ Az 1650-es években fenntartott svéd–erdélyi kapcsolatok legújabb feldolgozásai: *Gebei Sándor*: II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648–1657). Eger, 1996. 166–173. o.; *Uő*: II. Rákóczi György szerepe a Rzeczpospolita felosztási kísérletében (1656–1657). *Századok*, 134. (2000) 803–848. o.; *Kármán G.*: Erdélyi külpolitika i. m. 128–131., 297–346. o.; *Uő*: Kísérlet a misztikus alapú külpolitikára? Bengt Skytte útja a Rákócziakhoz. *Aetas*, 23. (2008) 65–82. o.

Mivel az adott politikai helyzetből és érdekeinek pillanatnyi állásából kellett kiindulnia, II. Rákóczi Ferenc természetesen nem az időrendben később született, így aktuálisabb radnóti, hanem a korábbi gyulafehérvári szerződésre utalt vissza, amikor XII. Károly segítségét kérte, hiszen ez a megegyezés szólt a császárral szembeni együttműködésről. Nem ez volt azonban az egyetlen eleme a szerződésnek, amelyik a gyulafehérvári paktumot alkalmas hivatkozási ponttá tette. Ugyancsak fontos szerepet játszott, hogy a szöveg többször is kinyilvánítja: hatálya I. Rákóczi György leszármazottaira is kiterjed, így ha a fejedelem meghalna, utódai is folytatják a háborúskodást és az *universalis* békeszerződésbe őket is belefoglalják a magyar és erdélyi rendeken kívül.⁴¹

Rákóczi *Emlékirataiban* is kiemelte, milyen fontos szerepet játszottak a szabadságharc megindulása körüli diplomáciai tevékenység során I. Rákóczi Györgynek az 1640-es években kötött szerződésai.⁴² Ahogy már volt róla szó, a fejedelemnek komoly gondot okozott, hogyan lenne képes magát legitím tárgyalópartnernek elfogadtatni, hiszen politikai tényezőként elméletileg semmilyen szuverenitással nem rendelkezett. Ugyan birtokolta a német-római birodalom hercegi címét, ám egyetlen territórium felett sem rendelkezett uralkodói szuverenitással és a magyarországi felkelők vezetői pozíciója szintén nem biztosította neki a szükséges legitimációs háttérrel abban a közegben, amelyben a szuverenitás egyre világosabban a külpolitikában való részvétel feltételének számított. Az erdélyi rendek csak 1704 során választották meg fejedelmüknek – beiktatására pedig 1707-ig kellett várnia –, Rákóczi vezérlő fejedelemmé való kinevezése, a Habsburg-ház magyarországi trónfosztása pedig csak az 1705-ös szécsényi és 1707-es ónodi országgyűlésen következett be. Így a XVII. század közepi szerződéseknek a Rákóczi-családra vonatkozó kitételei sokáig az egyetlen lehetőséget biztosították tárgyalóképeségének biztosítására; nemcsak a svéd, hanem a sokkal fontosabb francia diplomácia irányában is.⁴³

I. Rákóczi György svédekkel kötött szerződése felhasználásának első példáját már jóval 1704 előtt megtaláljuk: a diplomáciai kapcsolat hivatkozási pontként szolgált abban a levélben, amelyben II. Rákóczi Ferenc felesége, Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnő 1701-ben XII. Károly közbenjárását kérte Bécsújhelyen összeesküvés vádjával bebörtönzött férje érdekében.⁴⁴ A későbbiekben nagy súllyal szerepelt Ráday Pál 1704-es követségének irataiban, de előkerült még 1705-ben, sőt a Rehnskiöldnek 1707-ben írott memorandumban is.⁴⁵ Rákóczi még *Mémoires*-jában is megemlékezett arról, hogy a svédek és franciák segítségét jogosan várhatta el, hiszen ezekben a szerződésekben nemcsak I. Rákóczi György és utódai katonai megsegítéséről esett szó (összesen hatezer gyalogos küldésével), de arról is, hogy amennyiben a fejedelem vagy családja elveszítené Erdély trónját, 40 000 tallér évjáradék jár neki.⁴⁶

⁴¹ Lásd az 1643. november 16-án aláírt gyulafehérvári szerződés I–II. pontjait. Kiadása: Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia szövetekezéseinek történetéhez. Szerk. Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria, 21.) Budapest, 1873. (A továbbiakban: MHHD XXI.) 104–109., itt 106–107. o. Preambuluma nélkül szintén megjelent: Sveriges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. V/2. 1632–1645. Red. Carl Hallendorff. Stockholm, 1909. 539–542. o.

⁴² *II. Rákóczi Ferenc*: Emlékiratai i. m. 319. o.

⁴³ A legitimitás-kérdés jelentőségéről lásd: *Kalmár J.*: A Rákóczi-szabadságharc i. m.; *Czigány I.*: A Rákóczi-szabadságharc i. m. 1018–1021. o. A Rákóczi-család erdélyi fejedelemként kialakított külpolitikai tradícióira nemcsak II. Rákóczi Ferenc hivatkozott a francia udvar irányában, de ott is részévé váltak a neki adandó támogatást legitimáló diskurzusnak. Lásd: *Köpeczi B.*: A Rákóczi-szabadságharc i. m. 32., 46. o.

⁴⁴ Sarolta Amália levele XII. Károlynak (Bécs, 1701. október 15.): Riksarkivet (Stockholm), *Diplomatica Turcica* bihang Transsylvania vol. 1. nr. 101. A levél tartalmát magyarul összefoglalja *Péterffy L.*: XII. Károly i. m. 9–10. o.

⁴⁵ Lásd II. Rákóczi Ferenc 1704-es instrukcióját (ez fejt ki részletesen az érvet): RPI I. 124. o.; Ráday beadványát ugyanaból az évből: *uo.*, 137. o.; Ráday 1705-ös beadványát: *uo.*, 277–278. o.; illetve a Rehnskiöldnek írott levelet: RPI II. 296–297. o.

⁴⁶ *II. Rákóczi Ferenc*: Emlékiratok i. m. 318–319. o.

Az 1643. november 16-án Gyulafehérváron megkötött svéd–erdélyi szerződéssel mint hivatkozási ponttal azonban több probléma is volt. Egyrészt már a XVII. század közepén is vita folyt arról, érvényes maradt-e egyáltalán, miután 1645-ben I. Rákóczi György megkötötte különbékéjét. A fejedelem joggal hivatkozhatott arra, hogy a szerződés szövegében tételelesen szerepelt: erre joga van abban az esetben, ha az oszmán hatalom beleegyezését nem sikerül elnyerni a Habsburg-ellenes hadjáratához. A svéd szerződő fél azonban vitatta azt, hogy az oszmán fenyegetés valóban akkora súlyú volt-e, amekkorának I. Rákóczi György beállította, és az észak-európai királyság politikusai, ha a fejedelemnek küldött üzeneteikben nem is, egymás közötti levelezésükben többször is hálátlansággal, megbízhatatlansággal, szerződészegéssel vádolták erdélyi szövetségesüket.⁴⁷

Ráadásul a gyulafehérvári szerződés – mint fentebb jeleztem – valóban megemlíti ugyan I. Rákóczi György utódait, de nem tartalmaz olyan kitétel, amely szerint Krisztina királynő kötelezettséget vállalt volna évjáradék fizetésére, ha elveszítenék az Erdély feletti uralmat.⁴⁸ Ráday Pál iratai között azonban fennmaradt az a dokumentum, amelyet a követ azért vitt magával, hogy küldőjének igényeit alátámaszthassa. Ebből kiderül, mi vezette félre az ügy tűnik, teljesen jóhiszeműen a saját javára tévedő fejedelmet. 1643 során a Habsburg oldal kezébe került két olyan dokumentum, amely az I. Rákóczi György, illetve Lennart Torstensson, a németországi svéd seregek parancsnoka közötti egyeztetések egy korai szakaszának állását reprezentálta. Az iratokat azonnal kiadták, hogy leleplezzék a készülő erdélyi szövetséget; valószínűleg a latin eredeti is megjelent, a következő évből ismerünk két német nyomtatott változatot és francia fordításuk is készült.⁴⁹ A dokumentumok teljességgel nélkülözték egy szerződés formai jegyeit: egy preambulum nélküli, tíz pontból álló, Rákóczi által összeállított szerződéstervezet és Torstensson azokra írott kommentárjai láttak napvilágot nyomtatásban. Ez azonban nem fogta vissza a kiadókat abban, hogy mint az erdélyi fejedelem és a svéd korona szerződését („Puncta confederationis”, „Vergleichung”) prezentálják – és sikerrel vezették félre I. Rákóczi György ükunokáját is, akinek úgy tűnik, a fejedelem és svéd tárgyalópartnere által valóban aláírt eredeti dokumentum nem állt rendelkezésére.⁵⁰

Tulajdonképpen II. Rákóczi Ferencnek szerencséje volt, hogy az ükapja által kötött szerződést a Svéd Korona annak idején – részben formai okok, részben a szerződéssel szemben tanúsított relatív érdektelensége miatt – nem ratifikálta. Így azok nem kerültek be a svéd állam szerződéseinek gyűjteményébe sem (ahogy ma sem találhatók meg a

⁴⁷ Kármán G.: Erdélyi külpolitika i. m. 88–103. o.

⁴⁸ MHH D XXI. 104–109. o. A Francia Korona képviselőivel 1645. április 22-én aláírt munkácsi szerződés III. pontja ezzel szemben valóban tartalmazza ezt a kitétel, az összeget azonban csak két évente fizetett 20 000 tallérban határozza meg; MHH D XXI. 257–258. o.

⁴⁹ Rákóczi deklarációja Gyulafehérváron, 1643. április 26-án kelt, Torstensson kommentárjainak dátuma Dobitschau, 1643. július 10. Latin nyomtatott verziót nem ismerünk, a Ráday Pál által Ermslandba vitt kéziratos példány lelőhelye: DRERL C/64–4d2–2. fol. 1–7. A német verzió „Vergleichung Zwischen Ihr Königl. Majest. zu Schweden Herrn General Feld-Marschalck Leonhard Torstensohn und I.F.G. Georg Ragotzky Fürsten in Siebenbürgen” címen jelent meg, később bekerült a *Theatrum Europaeum*ba is: *Johann Peter Lotichius: Theatri Europaei Fünffter Theil...* [1643–1647]. Frankfurt am Main, 1651. 403–405. o. A francia a későbbi gyűjteményes kiadásokból ismert, lásd például: *Jean Dumont: Corps universel diplomatique du droit des gens...* Tome VI, partie 1. Amsterdam – La Haye, 1728. 273–275. o.

⁵⁰ A francia kiadás a németnél és latinnál realiztikusabban járt el, „Sommaire des démandes”-nek, illetve „Acceptance des démandes”-nak titulálta a két iratot. A gyulafehérvári szerződés pontos emlékének elhalványulását jól jelzi, hogy a magyar politikusok többször is hiába próbálkoztak annak meghatározásával, mivel is kötötte I. Rákóczi György az említett szövetséget. Míg a magával vitt másolatra Ráday X. Károly Gusztáv (1654–60) nevét jegyezte fel, addig instrukciójában II. Gusztáv Adolf (1611–32) szerepelt a helyes megoldás, Krisztina királynő (1632–54) helyett. Lásd: DRERL C/64–4d2–2. fol. 1.; illetve RPI I. 124. o.

stockholmi levéltár vonatkozó szekciójában).⁵¹ Ennek révén került ugyanis el Rákóczi diplomáciája azt a kellemetlen helyzetet, hogy a svéd diplomaták szembesítsék tévedésével. Carl Piper svéd kancellár arról számolt ugyanis be Ráday Pálnak, hogy a levéltárban nem találják a szerződést, amelyre hivatkozik, így ugyan nem kérdőjelezi meg Rákóczi állításainak hitelességét, de azt ellenőrizni sem tudják. Kérte ugyan, hogy a magyar követ legközelebb hozza magával a szerződés eredeti példányát, ez azonban nyilvánvalóan nem volt lehetséges, így II. Rákóczi Ferencnek a szerződéskötéssel kapcsolatos érvelésének ezen része teljesen hatástalan maradt.⁵²

Tradíciók II. A religio ügye

A politikai együttműködés tradíciójánál valamivel több sikerrel kecsegtetett az együttműködés melletti másik hagyományos érv, a valláspolitikai szempontok bevonása. A XVII. század folyamán a svéd–erdélyi együttműködés legitimációjában minden esetben fontos szerepet játszott a közös protestáns érdekekre való hivatkozás – még akkor is, ha ezek, mint az 1650-es évek második felének lengyelországi hadjárataiban, nem jutottak kiemelkedő szerephez a háborúhoz vezető valódi okok között.⁵³ Noha a XVIII. század elejére az európai politikában a felekezeti tényező elveszítette a harmincéves háború idején még domináns pozícióját, és XII. Károly legnagyobb külpolitikai konfliktusai sem a *religio* kérdése köré csoportosultak, a fiatal svéd király továbbra is megtartotta azt a pozíciót, amelyet elődei II. Gusztáv Adolf óta birtokoltak: az európai protestánsok támogatóját és védelmezőjét.⁵⁴ Az 1620-as évek vége óta és különösen a vesztfáliai békében betöltött szerepük miatt a politikai hátrányokat elszenvedő protestánsok szívesen fordultak a svéd királyokhoz. A svéd diplomácia a magyarországi ún. protestáns gyászévztized alatt is megpróbált nyomást gyakorolni I. Lipótra: Bengt Oxenstierna, a Svéd Korona bécsi követe 1674-ben nemcsak a császárnak nyújtotta be a magyarországi protestánsüldözések ügyében írott memóriálóját, de a beadványt nyomtatásban is terjesztette.⁵⁵

⁵¹ A gyulafehérvári szerződésnek elvben a stockholmi Riksarkivet Originaltraktater med främmande makter. Bihang till Turkiet: Siebenbürgen nevű szekciójában kellene lennie, ott azonban nincs belőle példány. A korabeli szerződések formai jegyeit nem követő, preambulum nélküli változatából két másolat található: *Diplomatica Turcica bihang Transylvaniae* vol. I. nr. 144.; illetve *Johann Adler Salvii samling* vol. 25. nr. 14. A ratifikáció elmaradásáról lásd: *Kármán G.*: Erdélyi külpolitika i. m. 82–84. o.

⁵² *Benda K.*: Le projet i. m. 685. o.

⁵³ A XVII. század közepén létrejövő svéd–erdélyi együttműködés legitimációs háttéréről lásd: *Kármán G.*: Erdélyi külpolitika i. m. 347–381. o.; *Uő*: *Bellum iustum*-érvelések II. Rákóczi György háborúiban. *Századok* 140. (2006) 939–971., itt 949–954. o.

⁵⁴ *Otfried Czaika*: Carolus Redivivus oder der wiederaufwachende nordische Löwe – Das Bild Karls XII. als Retter des Protestantismus in der proschwedischen Publizistik. In: *Religia i polityka. Kwestie wyznaniowe i konflikty polityczne w Europie w XVIII wieku. W 300. rocznicę konwencji w Altranstädt. Red. Lucyna Harc – Gabriela Wąs.* (Acta Universitatis Wratislaviensis, 3148.) Wrocław, 2009. 56–83. o. A felekezeti elem funkcióváltozásáról az 1648 utáni európai politikában lásd: *Johannes Burkhardt*: Konfession als Argument in den zwischenstaatlichen Beziehungen. Friedens Chancen und Religionskriegsgefahren in der Spannungspolitik zwischen Ludwig XIV. und dem Kaiserhof. In: *Rahmenbedingungen und Handlungsspielräume europäischer Außenpolitik im Zeitalter Ludwigs XIV.* Hg. von *Heinz Duchhardt*. (Zeitschrift für historische Forschung. Beiheft, 11.) Berlin, 1991. 135–154. o. A vallási elem szerepéről XII. Károly háborúinak otthoni legitimációjában: *Peter Ericsson*: Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet. Uppsala, 2002. 73–132. o.

⁵⁵ *Makkai László*: Bevezetés. In: *Galeria omnium sanctorum. A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete.* Szerk. *Makkai László*. Budapest, 1976. 7–28. o.; *Graeme Murdock*: Responses to Habsburg Persecution of Protestants in Seventeenth-Century Hungary. *Austrian History Yearbook*, 40. (2009) 37–52. o.

XII. Károly számára ez a patrónusi szerep szintén nagy jelentőséggel bírt. A sziléziai protestánsok követői már 1703–1704 során felkeresték, hogy fellépésre bírják a Habsburg államhatalom által támogatott ellenreformációs törekvésekkel szemben. A porosz királlyal folytatott tárgyalások során szintén jelentős hangsúlyt kapott az együttműködés legitimitációjában a közös protestáns érdek. A svéd király protestantizmus ügye iránti elkötelezettségét azonban legjobban a már említett 1707-es altranstädti konvenció mutatja, amelyben XII. Károly kikényszerítette a sziléziai protestánsoknak a vesztfáliai békében garantált vallásszabadsága tiszteletben tartását és templomaik visszaadását.⁵⁶

Mindez kedvező lehetőséget teremtett volna arra, hogy II. Rákóczi Ferenc ugyancsak felhasználja a protestáns felekezetek védelmének ügyét XII. Károly támogatásának megszerzéséhez. Ennek komoly tradíciói voltak: Bocskai István felkelése óta az érv minden olyan alkalommal előkerült, amikor magyar rendi ellenállás alakult ki a Habsburg királyok törekvéseivel szemben – igaz, a század második felében veszített súlyából, mind abszolút mértékben, mind pedig relative, az általános politikai jellegű rendi sérelmekhez képest.⁵⁷ A túlnyomórészt protestáns felkelők részéről ezúttal is lett volna igény a *religio*-alapú érvelés felmelegítésére.⁵⁸ A katolikus II. Rákóczi Ferenc azonban tudatosan szakítani akart ezzel a hagyománnyal. Az ő nevében Ráday Pál által fogalmazott kiáltvány – amely kezdő szaváról *Recrudescunt* néven ismert – huszonegy pontjából mindössze egy foglalkozik a „religióinak megháborításával”. Ráadásul a konkrét példa, amelyet az általánosságban fogalmazó panaszon kívül felhoz, eltér a korábban általánosnak mondhatótól: nem egy protestáns templom elvételét hánytorgatja fel, hanem katolikus stallumok idegen kézbe adását nehezményezi.⁵⁹ Ezáltal az amúgy is háttérbe szorított felekezeti kérdés tulajdonképpen átlényegül a rendi privilégiumok megőrzését célzó politikai kérdéssé.

A felekezeti kérdés háttérbe szorításának motivációját ráadásul nem kizárólag II. Rákóczi Ferenc személyes elkötelezettségében kell keresnünk, hanem abban is, hogy a *Recrudescunt* elsődleges közönsége nem a svéd király volt, hanem jóval szélesebb körben kellett volna hatást elérnie. Márpedig, noha a politikát legitimáló retorikában még bevethető érvt szolgáltatót, a XVIII. század elején – ellentétben a XVII. század első felével – az európai politikai szövetségek legkritikább esetben köttettek ténylegesen a felekezeti azonosság alapján. Rákóczi reményeinek legfőbb célpontja, a Francia Korona számára pedig a felekezeti jellegű sérelmek orvoslása már hatvan évvel korábban sem jelentette a támogatás legitím motivációját: 1645-ben, annak ellenére, hogy a gyulafehérvári szerződés elvben a Francia Koronára is vonatkozott volna, azért kellett újabb szerződést kötnie I. Rákóczi Györgynek XIV. Lajos megbízottjával Munkácson, mert utóbbi kifogásolta, hogy a szöveg a protestáns felekezetek védelmét jelöli meg az együttműködés céljaként.⁶⁰ Az időközben kimondottan intoleráns valláspolitikát folytató XIV. Lajos megnyeréséhez a tradicionális felekezeti sérelmi diskurzus nyilvánvalóan nem lett volna elegendő. Nem

⁵⁶ Hatton, R. M.: Charles XII i. m. 198. o.; Czaika, O.: Carolus Redivivus i. m. 64–65. o. A sziléziai ellenreformációról legújabbban lásd: Jörg Deventer: Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526–1707. (Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte, 8.) Köln–Weimar–Wien, 2003.

⁵⁷ A XVII. század közepén a magyar rendi politizálásban bekövetkező váltásról lásd: Péter Katalin: A magyar romlásnak századában. (Magyar századok.) Budapest, 1975. 56–60., 83–87. o.; Kármán G.: Erdélyi külpolitika i. m. 201–226. o.

⁵⁸ Ennek révén hivatkozhat a Linda Frey – Marsha Frey szerzőpáros a konfesszionális elem jelenlétére a Rákóczi-szabadságharcban: The Confessional Issue in International Politics: The Rákóczi Insurrection. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Budapest, 1998. 431–441. o.

⁵⁹ A *Recrudescunt* kritikai kiadása: RPI I. 92–110. o., az egyetlen egyházpolitikai pontot lásd 104–105. o.

⁶⁰ Kármán G.: Erdélyi külpolitika i. m. 84–88. o.

csoda, ha a francia diplomatákkal folytatott kommunikációban a fejedelem általában azt hangsúlyozta, hogy a korábban oly súlyos felekezeti villongások helyett most ezen a téren nyugalom honol Magyarországon, a felkelés motivációi így nem egyházpolitikaiak.⁶¹

A svéd királlyal fenntartott kapcsolat hagyományos felekezeti legitimitációját azonban a fejedelem nem hagyhatta teljesen veszni: Ráday Pál 1704-es XII. Károlynak átadott előterjesztésében a Habsburgok protestánsokkal szemben elkövetett visszaélései prominens helyen szerepeltek a szabadságharc kirobbanásának okai között. Sőt, a szöveg maga is hivatkozik Bocskai, Bethlen és a Rákócziak hagyományaira.⁶² Az üzenetet ráadásul még hangsúlyosabbá tette, hogy Ráday társaságában a svéd királyhoz utazott Okolicsányi Mihály is, aki a protestáns magyarországi rendek nevében nyújtotta át neki előterjesztését. Ennek konkrét kérései nem tértek el a Rákóczi titkára által átadott emlékiratétól, ami nem is csoda, hiszen ahogy Benda Kálmán megállapította, Okolicsányi memorandumát is Ráday fogalmazta. Fontos különbség viszont, hogy utóbbi szöveg sokkal nyiltabban él a protestáns érdekközösség diskurzusának használatával: míg Rákóczi Rádaynak adott instrukciója a magyar rendeknek a svéd–porosz szövetségbe való felvételét kérte, addig az Okolicsányi által átadott irat már a protestáns hatalmak ligáját emlegeti.⁶³

Míg 1704-ben Ráday és Okolicsányi együtt utaztak, a magyarországi protestánsok diplomáciai tevékenysége – amely az előző évtizedekből nagy hagyománnyal rendelkező Brandenburg vonatkozásában – a későbbiekben a fejedelem külpolitikájától elkülönülve, bár azzal párhuzamosan futott.⁶⁴ 1705 júniusában Ráday Pál Rawiczban találkozott a szintén éppen a svéd királynál audienciára váró Szirmay Miklóssal és Melczl Mihállyal. Az ő követségük azonban, szemben az Okolicsányi által átadott memorandummal, már kifejezetten egyházpolitikai ügyekben járt el: XII. Károly anyagi támogatását kérte az eperjesi lutheránus kollégium újjáépítéséhez.⁶⁵ Ugyanebben az ügyben kereste fel a svéd királyt 1709-ben az evangélikus egyház képviselőjében Daniel Krman és Samuel Podhorský: mint az a szlovák szuperindentens *Itinerarium*ából ismert, a poltvai csata idején is a svéd királlyal maradtak, és számos viszontagság közepette tértek vissza Benderből.⁶⁶

Noha XII. Károly az eperjesi kollégium megsegítésére csak bizonytalan ígéretet tehetett, és a magyarországi lutheránusokat csak négy ösztöndíjas hely adományozásával tudta támogatni a nem sokkal korábban Svéd-Pomerániában alapított greifswaldi egyetemen, úgy tűnik, a király számára a protestáns tényező maradt a legmeggyőzőbb elem a Magyarországról hozzá érkező diplomaták érvrendszerében. Ennek legvilágosabb nyomát XII. Károly tábori lelkészének, Jöran Andersson Nordbergnek a király életéről írott munkájában találjuk. Ő már Ráday 1704-es követségének kapcsán is arról számol be, hogy a svéd király a magyarországi vallásszabadság védelme érdekében ajánlotta fel közbenjárását a császárnál. Később, 1707-ben hosszas elmélkedést szentel annak, milyen

⁶¹ Köpeczi B.: A Rákóczi-szabadságharc i. m. 32., 55. o. A fejedelmi valláspolitika valóban messzemenően a felekezeti ellentétek elsimítását célozta, lásd: Esze Tamás: Rákóczi valláspolitikája. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk. Benda Kálmán. Budapest, 1980. 285–296. o.; Ladányi Sándor: Ráday Pál vallásügyi tevékenységének helye II. Rákóczi Ferenc valláspolitikájában. *Studia Caroliensia*, 5. (2004) 3–4. sz. 287–292. o.

⁶² RPI I. 136–137. o.

⁶³ Okolicsányi memorandumának (annak teljesebb, I. Frigyesnek átadott változatában) kiadása: RPI I. 148–150. o. Vö. Rákóczi instrukciójával: uo. 123. o. Mint említettem, a svéd–porosz szövetségbe való befoglalás kérdése a Ráday által átadott memorandumból végül kimaradt.

⁶⁴ A magyarországi protestánsok brandenburgi követségeiről lásd Benda Kálmán összefoglalását: RPI I. 145. o. 1. jegyzet.

⁶⁵ Beadványukat lásd: DRERL C/64–4d2–18. fol. 13–16. Szirmay naplója alapján a követség útját feldolgozta Majláth Béla: Egy magyar követség Svédországban 1705-ben. *Századok*, 14. (1880) 785–795. o.

⁶⁶ Krmann Dániel: Küldetéseim története. *Itinerarium (1708–1709)*. Ford. Szabó Zsuzsanna – Nagy Judit. Budapest–Bratislava, 1984.

késégek támadtak a varsói szerződést előkészítő tárgyalások hírére a svéd udvar képviselőiben, vajon Rákóczi nem kezdettől fogva saját érdekeit tartotta-e szem előtt a felkelés során, ahelyett, hogy a magyarországi elnyomott felekezetek vallásszabadságának visszaállításáért harcolt volna.⁶⁷ Feltételezhetnénk, hogy a magyarországi rendi felkelés ilyen egyértelműen konfesszionális alapú mozgalomként való interpretációja Nordberg saját érdeklődési köréből, lelkészi hivatalából eredt, de más források is alátámasztják, hogy a svéd király számára ez jelentette a Rákóczi-szabadságharc elsődleges értelmezési keretét. Már 1704 legelején Zinzendorf grófon keresztül arra intette a császárt, hogy ha a felkelés a vallásszabadságok korlátozása miatt tört volna ki, tegyen meg mindent a sérelmek megszüntetésére. A Ráday 1704-es követsége után felajánlott békeközvetítését ugyancsak a protestáns ügy iránti szimpátiájával indokolta.⁶⁸ Hiába adta tehát át Rákóczi titkára megbízatása szerint a rendi sérelmek széles körét ismertető *Recrudescunt*ot a svéd királynak, a magyarországi szabadságjogok megsértésének kérdésében semmilyen illetékességgel nem bíró XII. Károly érdeklődésének felkeltéséhez a leghagyományosabb kontextus felmelegítése volt a leghatékonyabb módszer.

A nagy tradíciókkal bíró felekezeti alapú érvelés felhasználásával II. Rákóczi Ferenc diplomáciája más irányokban is megpróbálkozott.⁶⁹ Amikor IV. Frigyes seregeit – miután a dán király 1705-ben szövetséget kötött a császárral – Magyarországon kezdték bevetni, a magyarországi protestáns rendek nevében Ráday Pál neki is küldött egy hosszú memorandumot, bár sikert nem ért vele.⁷⁰ Sokkal élénkebb válaszra talált a felekezeti jellegű érvelés Poroszországban, ahol Ráday a király befolyásos udvari lelkészével, Daniel Ernst Jablonskival alakított ki jó kapcsolatot: az elkövetkező években folyamatosan informálták egymást a protestáns ügygel kapcsolatos hírekről – igaz, konkrét politikai együttműködésre nem került sor I. Friggyessel sem.⁷¹

Ahogy korábban említettem, ha a protestáns ügyre való hivatkozással sikerül mozgósítani XII. Károlyt II. Rákóczi Ferenc mozgalmának ügye mellett, az előbb-utóbb feszültségeket okozott volna a fejedelem XIV. Lajossal fenntartott kapcsolata legitimációjában. Erre azonban nem került sor, hiszen a svéd királytól Rákóczi még abban a mértékben sem kapott segítséget, mint a néhány képzett tisztet és pénzsegélyt küldő franciától. A legitimációs kísérletek áttekintése alapján azt mondhatjuk: ezen nem is nagyon csodálkozhatunk, hiszen az alapvetően különböző érdekekkel és különböző ellességekkel rendelkező svéd király és magyar főúr szövetségkötésére még a legtapasztaltabb és legkiválóbb retorikai felkészültséggel rendelkező diplomaták sem találhattak volna elegendő indokot. Érdemes azonban figyelembe venni azt, hogy a diplomáciai kapcsolatfelvétel nem kizárólag akkor tekinthető eredményesnek, ha katonai szövetség jön létre a következtében. Láthattuk: az 1704-ben meglehetősen nehéz katonai helyzetben lévő császári udvart érzékenyen érintette, hogy Rákóczi kereste a kapcsolatot a

⁶⁷ Nordberg, J. A.: *Leben Carl des Zwölften* i. m. 1. k. 505–506. o.; 2. k. 28. o.

⁶⁸ Lásd a békeközvetítéssel kapcsolatos felhívás szövegének összefoglalását: RPI I. 282. o. Figyelemre méltó, hogy XII. Károly, akárcsak a szülészeti esetben, itt is arra hivatkozik, hogy a vesztfáliai béke garantálójaként kötelessége fellépni a protestánsok jogainak csorbitása ellen – holott az 1648-as békerendszer a Német-római Birodalom határain kívül eső Magyar Királyságra nem vonatkozott. A békeközvetítés sorsáról, illetve XII. Károly a vallásszabadságra vonatkozó megjegyzéseiről 1704 elején lásd: *Herlitz, N.*: Frán Thorn i. m. 253–255. o.; *Péterffy L.*: XII. Károly i. m. 15–16. o.

⁶⁹ Ezeket áttekinti *Fabiny Tibor*: Rákóczi diplomáciájának egyházpolitikai vonatkozásai. In: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. *Benda Kálmán*. Budapest, 1980. 301–305. o.

⁷⁰ Kiadása: RPI I. 547–552. o.

⁷¹ *Révész Imre*: Comenius unokája. Daniel Ernest Jablonski születésének háromszázadik évfordulójára. *Századok*, 96. (1962) 1–24. o.; *Joachim Bahlcke*: Die Rekonstruktion der interkulturellen Kultur Europas im 1700. Forschungen zu Leben, Werk und Wirkung Daniel Ernst Jablonskis aus drei Jahrhunderten. In: Daniel Ernst Jablonski. Religion, Wissenschaft und Politik um 1700. Hg. von *Joachim Bahlcke – Werner Korhaase*. (Jabloniana, 1.) Wiesbaden, 2008. 3–42., itt 40. o.

svéd királlyal. A XII. Károllyal létrejött diplomáciai kapcsolat lebegtetése 1706–1707 fordulóján is könnyen válhatott volna kiegészítő nyomásgyakorló tényezővé, ha amúgy a felkelés katonai helyzete lehetővé tette volna, hogy II. Rákóczi Ferenc előnyös helyzetből folytasson béketárgyalásokat. Az, hogy erre mégsem került sor, nem a magyar diplomácián, hanem a höchstädti csata után megváltozó európai katonai helyzeten múlott. Ahogy a szabadságharc egészének lehetőségei, úgy a svéd kapcsolat esetleges hozadékai is elsősorban a spanyol örökösödési háború kifizetésétől függttek, és a franciák és szövetségeseik visszaszorulása miatt maradt végül ez az összeköttetés alig több mint egy diplomáciatörténeti kuriózum.

GÁBOR KÁRMÁN

ATTEMPTS TO SECURE SWEDISH ASSISTANCE
FOR THE INSURRECTION OF FERENC RÁKÓCZI II

Summary

During the course of his insurrection, it was very important for Ferenc Rákóczi II to find external help for his anti-Habsburg warfare and to connect his defense of Hungarian interests to other conflicts in contemporary Europe. He sent his envoy, Pál Ráday in 1704 as well as in 1705 to seek assistance from Charles XII, king of Sweden, who had been spending these years in the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth, taking part in the conflict known as the Great Northern War. The prince's advances were turned down by the Swedish king on both occasions and their relationship became especially cold after Ferenc Rákóczi II accepted the invitation of Tsar Peter the Great to become king of Poland in 1707. The most important question the study seeks to answer is that concerning the arguments the prince used for convincing Charles XII to assist the issue of the Hungarians, despite the fact that they lacked a common enemy and thus had clearly diverging interests. A part of the arguments used by Rákóczi were historical: he referred to the Treaty of Gyulafehérvár (1643), concluded between György Rákóczi I, Prince of Transylvania and Queen Christina of Sweden, which stipulated, according to the prince, that the Swedish Crown was supposed to assist not only the prince who signed it, but also his offspring. This was actually founded upon a misunderstanding: the treaty had no such point, but Rákóczi could not have been aware of this, as had no access to the document in the format signed by the parties, only to an early draft. In any case, the argument had no impact upon Swedish foreign policy. Although the prince did not want to give preference to another argument, it actually played a much more important role in influencing Charles XII: the claim that the Hungarian Protestants needed his assistance did find the ears of the Swedish king who saw himself as the protector of Protestants in Europe. Nevertheless, this also did not provide him enough motivation to offer military help.

GÁBOR KÁRMÁN

TENTATIVES D'OBTENTION D'UNE AIDE SUÉDOISE
POUR LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE FRANÇOIS II RÁKÓCZI

Résumé

Tout au long de la guerre d'indépendance de François II Rákóczi, le prince s'efforça de trouver de l'aide extérieure pour sa lutte contre l'Empire des Habsbourg et de lier la défense des intérêts de Hongrie aux conflits majeurs qui opposaient les États européens à l'époque. En 1704 et aussi

en 1705, il envoya son ambassadeur Pál Rádai pour obtenir de l'aide du roi de Suède Charles XII qui stationnait alors avec ses troupes sur le territoire de l'Union polono-lituanienne dans le cadre de la Grande guerre du Nord. Le roi de Suède refusa ces tentatives de rapprochement et leur relation devint définitivement tendue lorsque François II Rákóczi accepta, en 1707, l'offre du tsar Pierre le Grand pour le trône de Pologne. L'étude met au centre les arguments du prince destinés à convaincre Charles XII de soutenir la cause hongroise et ce, malgré le fait qu'ils n'avaient aucun ennemi en commun et, de ce fait, avaient des intérêts divergents. Une partie des arguments de Rákóczi fut de nature historique : il évoqua le traité de Gyulafehérvár (1643) conclu entre Georges I Rákóczi et la reine Christine de Suède qui stipulait, d'après le prince, que la Couronne suédoise devait apporter son aide aussi à la descendance de Georges Rákóczi. En fait, cet argument fut basé sur un malentendu, car ledit traité ne contient pas cette clause. Néanmoins, le prince ne pouvait pas le savoir, car il ne disposait pas de la version signée du traité, mais seulement d'un brouillon. Cet argument n'eut aucun effet sur la politique étrangère suédoise. Bien que Rákóczi ne souhaitât pas utiliser l'argument portant sur la nécessité de protéger les protestants hongrois, celui-ci exerça un effet bien plus important sur le roi de Suède qui se considérait comme défenseur des protestants. Toutefois même ce deuxième argument s'avéra insuffisant pour motiver une aide militaire suédoise.

GÁBOR KÁRMÁN

VERSUCHE ZUR SICHERUNG SCHWEDISCHEN BEISTANDS
FÜR DEN FREIHEITSKAMPF VON FERENC II. RÁKÓCZI

Resümee

Während seines Freiheitskrieges spielte es eine wesentliche Rolle für Ferenc II. Rákóczi externe Hilfe für seinen antihabsburgischen Kampf zu finden und die Wahrung ungarischer Interessen mit anderen Konflikten zwischen europäischen Staaten zu verknüpfen. Er hat im Jahre 1704 sowie 1705 seinen Gesandten, Pál Ráday, entsandt, um den Beistand des schwedischen Königs Karls XII. zu erwerben, der sich zu dieser Zeit auf dem Territorium der polnisch-litauischen Union befand und am Konflikt teilnahm, der unter dem Namen Großer Nordischer Krieg bekannt ist. Rákóczis Annäherungsversuche waren vom schwedischen König zurückgewiesen und ihr Verhältnis ist besonders kühl geworden, nachdem der Fürst im Jahre 1707 die Einladung des Zaren Peters des Großen angenommen hat König von Polen zu werden. Die wichtigste Frage, die diese Studie zu beantworten versucht, ist: Welche Argumente wurden von Rákóczi benutzt, um Karl XII. zu überzeugen, die ungarische Sache zu unterstützen, obwohl sie keine gemeinsamen Feinde und klar divergente Interessen hatten. Ein Teil der Argumente war von historischem Charakter: Der Fürst berief sich auf den Vertrag von Weißenburg (1643) zwischen György I. Rákóczi, Fürst von Siebenbürgen, und Königin Christina von Schweden, in dem nach Ferenc Rákóczi, auch vorgeschrieben war, dass die schwedische Krone nicht nur dem unterzeichnenden Fürsten, sondern auch seinen Nachkommen helfen musste. Das war eigentlich ein Missverständnis, der Vertrag von Weißenburg enthält keinen solchen Punkt, aber Ferenc II. Rákóczi war dies nicht bewusst, weil er keinen Zugang zum eigentlich unterschriebenen Dokument, nur zu einem frühen Konzept hatte. Dieses Argument hatte auf jeden Fall keine Auswirkungen auf die schwedische Außenpolitik. Obwohl Rákóczi persönlich das andere Argument, das mit dem bedrängten Zustand der ungarischen Protestanten operierte, eher in den Hintergrund drängen wollte, war es dasjenige, welches die Ohren Karls XII. erreicht hat, weil der schwedische König sich gern als Protektor der europäischen Protestanten betrachtete. Es war aber auch nicht stark genug ihn zu militärischen Hilfeleistungen zu motivieren.

ГАБОР КАРМАН

ПОПЫТКИ В ЦЕЛЯХ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ШВЕДСКОЙ ПОМОЩИ
К ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ РАКОЦИ ФЕРЕНЦА II

Резюме

В ходе освободительной борьбы под руководством Ракоци Ференца II для князя постоянно было чрезвычайно важно, чтобы в борьбе с монархией Габсбургов он мог найти внешнюю помощь, мог связать защиту интересов Венгрии с более широкими конфликтами государств Европы. В 1704 и затем в 1705 году он направил своего посла Радаи Пала, чтобы получить помощь от шведского короля Карла XII, который в этот период в рамках военного конфликта, известного под названием великой северной войны, находился со своими войсками на территории Польско-Литовской Унии. Однако его приближение польский король отклонил и их отношения окончательно охладели, когда Ракоци Ференц II в 1707 году принял предложение царя Петра Великого на польский трон. Наиболее важным вопросом статьи является тот, какими аргументами пытался князь Ракоци убедить Карла XII в том, что он должен помогать делу венгров, вопреки тому, что у них не было общих врагов и их интересы также сильно различались. Часть аргументов, используемых Ракоци, носила исторический характер: он ссылался на договор, заключенный в Дьюлафехерваре между Ракоци Дьёрдем I и королевой Кристиной в 1643 году, в котором, по мнению Ракоци, содержалась и посылка о том, что шведская корона обязана была помогать и наследникам князя. По сути дела это было неверное истолкование сущности договора, заключенного в Дьюлафехерваре, ибо в нем нет такого пункта, однако князь этого не мог знать, так как в его распоряжении не было первоначально подписанного договора, он имел лишь один более ранний вариант его. Этот аргумент во всяком случае не оказал никакого воздействия на внешнюю политику шведов. Хотя Ракоци лично хотел оттеснить на задний план использование договора, его второй аргумент, указывавший на необходимость защиты венгерских протестантов, оказывал гораздо большее воздействие на шведского короля, считавшего себя защитником протестантов, однако и это не было достаточной мотивацией для оказания военной помощи.

**„A NEMESI ERÉNYEK MŰHELYE”
A COLLEGIUM THERESIANUM MINT LOVAGI AKADEÉMIA**

A lovagi akadémiák történetének értelmezése, feltárása a történetírás nagy adóssága. A nemzetközi szakirodalomban a múlt századforduló intézménytörténeti megközelítései után, a nemesi műveltség kutatásával párhuzamosan a lovagi akadémiák is a kutatás fókuszába kerültek.¹ Különböző megközelítésekből (intézmény-, pedagógia-, kultur-, politikátörténeti stb.) hiánypótló munkák születtek, de még sok a megválaszolatlan kérdés. A magyar történetírás a múlt századfordulón foglalkozott velük, de inkább bevezető, kontextualizáló igénnyel.² A későbbi munkákban a Kavalierstour és a nemesi utazások kapcsán találunk utalásokat a lovagi akadémiákra,³ Olga Khavanova Theresianumról szóló tanulmányaiban⁴ is olvashatunk róluk részproblémaként, de nincs olyan magyar történettudományi mű, amelynek ez a kérdés a központi problémája lenne. Ezért mielőtt rátérnénk a Theresianum lovagi akadémiákra jellemző attribútumainak bemutatására, talán nem fölösleges egy hosszabb bevezetés.

A lovagi akadémiákról

A kora újkor hajnalán új nemesi kép kezdett kirajzolódni, a nemesi rend középkori pozíciója átalakulóban volt. A lovag nemes eltűnt, az abszolutizmus kialakulásával társadalmi átstrukturálódás kezdődött, a nemesség a királyi szolgálatban találta meg új identitását. A XVI. század első felében gazdasági változások (infláció, árányok megváltozása), hadügyi reformok (lovasság helyét a tüzérség és a gyalogság veszi át) zajlottak, illetve a reformációval a kereszténység egysége is megbomlott. Megváltozott a fejedelmek hatalmi pozíciója. Az udvarba való integráció nemcsak politikai változást jelentett, hanem fontos kulturális változást is. Az udvari társadalomnak (amely nemcsak a fejedelem közvetlen környezetét jelentette, hanem tágabb értelemben az egész kormányzati rendszert) nem lovagra vagy korábbi értelemben vett harcoló nemesekre volt szüksége, hanem udvaroncokra és gavallérokra. Így vehette kezdetét az a kulturális és társadalmi folyamat, amelyben a lovagból *Kavallier* (művelt, udvarias nemes) lett. „Az udvarnak

¹ Ezúton is köszönöm Poór János tanár úrnak és Vajnági Mártának a dolgozat megírásához nyújtott segítségét és tanácsait.

² Néhány kiemelt példa: *Károlyi, Árpád*: Nemesi akadémia terve a múlt század első feléből. *Századok*, 18. (1884) 1. sz. 1–21. o. (A továbbiakban: *Károlyi* 1884.); *Fináczy, Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I–II. Budapest, 1899.; *Kisparti János*: A váci Theresianum története. Vác, 1922. (A továbbiakban: *Kisparti* 1922.)

³ Többek között: *Toma Katalin*: Nádasdy István európai tanulmányútja (1669–1670). A Kavalierstour alkalmazása a magyar főúri nevelési gyakorlatban. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. *G. Etényi Nóra, Horn Illikó*. Budapest, 2005. 192–214. o.

⁴ *Khavanova, Olga*: Social Justice Reduced to the Privileged Estate. Noble Academies in Eighteenth-Century Hungary. In: *Begegnungen Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest*. Bd. 11.. Hin zu neuen Zielen 2000. Hrsg. *Ferenc Glatz*. Budapest, 2001. 225–230. o.; *Khavanova, Olga*: Elite Education and Politics: Hungarian Nobles at the Viennese Theresianum in the Eighteenth Century. *Sic Itur Ad Astra*, 2000. 4. sz. 77–90. o. (A továbbiakban: *Khavanova* 2004/a.); *Khavanova, Olga*: Longing for Modern Education or Desire of Social Prestige. In: *Hatalom és Kultúra II. k.* Hrsg. *Ferenc Jankovics* und *Judit Nyerges*. Budapest, 2004. 265–270. o. (A továbbiakban: *Khavanova* 2004/b.); *Khavanova, Olga*: Az apai érdemeket a fiúkban jutalmazni. Az iskoláztatás privilégiuma Mária Terézia uralkodása idején. *Századok*, 139. (2005) 5. sz. 1105–1129. o. (A továbbiakban: *Khavanova* 2005.); *Khavanova, Olga*: Hazafiság a lojalitás jegyében. A Theresianum magyar növendékei és a bécsi udvar. *Századok*, 140. (2006) 6. sz. 1503–1518. o. (A továbbiakban: *Khavanova* 2006.); *Khavanova, Olga*: Egy magyar úrfi a bécsi Tereziánumban. Dessewffy István szellemi világa és mindennapi gondolatai. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. *Krász Lilla, Öborni Teréz*. Budapest, 2008. 387–394. o. (A továbbiakban: *Khavanova* 2008.)

olyan a levegője [írja Montesquieu], hogy ott az ember lemond a saját nagyságáról egy kölcsönzött nagyság kedvéért.”⁵ Ezt a folyamatot nevezi a történettudomány a nemesség domesztikációjának („megszelídítésének”), ami az affekciók kontrollálását, civilizálódást jelenti.⁶ Ez – kis fáziseltolódással – együtt járt a nemesi rend „szakosodásával”, amikor is a születés mellett a tudás is fontossá vált. A domesztikációban és a szakosodásban egyaránt központi szerepet kapott a tanulás és a művelődés.⁷

Milyen lehetőségei voltak a nemességnek az átalakulásra a művelődés terén? A nemesi iskoláztatás legfontosabb állomásai és lehetőségei a következők voltak: saját udvarmester vagy házitanító által irányított képzés, tanulmányok egy lovagi akadémia (vagy azzal azonos szintű jezsuita gimnáziumban vagy protestáns kollégiumban), fejedelmi udvarban működő iskolában, nemesi apródként az uralkodó szolgálatában tanulni, *Kavalierstouron* (vagy *grand touron*) és egyetemeken művelődni.

A nemesi iskolák és a különböző oktató-nevelő intézmények története a nemesség domesztikációjával vette kezdetét. Norbert Conrads és a szakirodalom jó része a német lovagi akadémia (Ritterakademie) mintáit XVI. század végén és a XVII. század első felében feltűnt francia akadémiaiban és oktatási elképzelésekben látja. Említésre méltóak François de la Noue és Antoine Pluvinel tervei, akik a hagyományos nemesi képzést akarták megreformálni és jobban hasznosíthatóvá tenni. Ha röviden akarjuk definiálni a *Ritterakademie* fogalmát, azt mondhatjuk, hogy ezek az iskolák tipikusan a kora újkori, hierarchizált társadalmi rendhez és annak igényeihez igazodó oktató-nevelő intézmények voltak.⁸ A drezdai akadémia tervét (1674) kidolgozó Johann Georg Pascha szavaival egyszerű megérteni, hogy a kortársak számára mit jelentett a lovagi akadémia: „mily felettebb hasznos és dicséretes az országban, ha a fiatal nemeseknek zsenge korukban nemesi exercitiumokat oktatnak és hasonlóan gyermekkoruktól fogva minden nemeshez közel álló erényekben neveltetnek, azért hogy azután [...] az országos főméltóság és az egész haza hasznára legyenek hű alattvalói szolgálatukkal béke és háború idején.”⁹ Lovagi akadémiaiban tanulni rendi kiváltságnak számított, reprezentatív funkcióval bírt, és megkerülhetetlen állomást jelentett a nemesi domesztikáció folyamatában. Ezek az iskolák ál-

⁵ Montesquieu, Charles-Louis De *Secondat*: A törvények szelleméről. Ford. Csécsy Imre, Sebastyén Pál. Budapest, 2000. 86. (A továbbiakban: Montesquieu 2000.)

⁶ Elias, Norbert: A civilizáció folyamata. 2. kiad. Ford. Berényi Gábor. Budapest, 2004. (A továbbiakban: Elias 2004.) 63–104. o. Norbert Elias domesztikációs elmélete a történettudományban komoly vitákat váltott ki, amelyek hatására Elias koncepcióját megkötések nélkül ma már nem lehet alkalmazni. A kiváltságos rend udvari domesztikációja nem egyoldalú szociológiai folyamat volt, a nemesség nem adta fel regionális vezető és földesúri szerepét sem. Az udvari integráció komplexitásáról és az elias modell korrekciójáról bővebben: Duindam, Jeroen: Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court. Amsterdam, 1995. (A továbbiakban: Duindam 1995.)

⁷ A nemesi művelődés kora újkori folyamatáról az általam ismert legrészletesebb mű: März, Adolf L.: Die Entwicklung der Adelserziehung vom Rittertum bis zu den Ritterakademien. (Dissertation) Wien, 1949. (A továbbiakban: März 1949.)

⁸ Conrads, Norbert: Ritterakademien der Frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert. Göttingen, 1982. (A továbbiakban: Conrads 1982.); Engelbrecht, Helmut: Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unter richt auf dem Boden Österreichs. Bd. 3. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz. Wien, 1984. (A továbbiakban: Engelbrecht 1984.) 51–59. o.; März 1949. 180–234. o.

⁹ „wie höchst nützlich und rühmlich sei in einem Lande, wenn Junge von Adel in dero blühenden Jugend in denen Adeligen Exercitien unterwisen und gleichsam von Kindheit auf in allen dem Adel anstehenden Tugenden erzogen werden, darmit selbige hernach [...] geschickt seyen, ihrer hohen Landesorbigkeit und dem ganzen Vaterlande zu Friedens- und Kriegszeiten unterthänigste treue Dienste zu leisten.” Idézi: Müller, Georg: Ein Versuch zu Gründung einer Ritterakademie in Dresden (1674). In: Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde. Hrsg. Hubert Ermisch. Bd. 10. Dresden, 1889. 49. o.

talában a fejedelmek mellett működtek,¹⁰ akik aktív kezdeményezői voltak létrejöttüknek, és később is patrónusaik maradtak.

Milyen képzést adtak ezek az iskolák? Nehéz átfogó választ adni erre a kérdésre, mivel a lovagi akadémiák virágkora a XVI. század vége és a XVIII. század utolsó harmada közé datálható, és ezalatt a 200 év alatt sok változás történt, amit a területi sajátosságok tovább árnyalnak.¹¹ Általánosan azonban megállapíthatjuk, hogy ezekben az intézményekben modern idegen nyelveket (francia, olasz), néhol latint (amelyet korszakunk vége felé fokozatosan a saját nemzeti nyelv vált fel), hadügyi tudományokat, úgynevezett nemesi *exercitium*okat (tánc, zene, lovaglás, vívás), különböző játékokat, humán- és természettudományokat oktattak. Jól képzett udvari ember vagy hivatalnok számára az itt megszerzhető tudás és műveltség nélkülözhetetlen volt – az oktatás számukra nemcsak kulturális, hanem egzisztenciális kérdést is jelentett.

A lovagi akadémiákon nemcsak az oktatás és nevelés színvonala volt eltérő, hanem az életkörülmények is. A „célközönségnek” megfelelően alakult az akadémián belüli komfort (nem mindegy, hogy a nemesség mely rétege látogatta az iskolát). Bizonyos iskolákba az ifjak saját nevelőt vagy udvarmestert is magukkal vihetek, illetve külön cselédet vagy szolgálót igényelhetek. Sok intézményben fordult elő, hogy a különböző vagyonú és rangú diákok keveredtek egymással, itt a diákok az egymás közti hierarchiát is képesek voltak reprezentálni (saját szoba, inas, könyvek, ételek, ruhák stb.). Az egyes rétegek nemcsak a társadalmon belül különültek el, hanem az iskola falain belül is. A hagyományos lovagi akadémiák kora a felvilágosodás kibontakozásával aztán véget ért, ekkor az új igények kielégítésére egyre jobban szakosodni kezdtek, és a modern tisztképző iskolák is ekkor alakultak ki.¹²

A kora újkori lovagi akadémiák alapítása három nagy hullámban ment végbe. Az első nagy hullám a XVI–XVII. század fordulója körüli időszakra tehető (leginkább Franciaország területére), a második a XVII. század második harmadára (főként Németországban), a harmadik hullám pedig az 1720-as és 1760-as évek közé datálható. Ebben az időszakban jöttek létre nemesi akadémiák (a teljesség igénye nélkül) a morvaországi Saarban (1724), Olmützben (1724), Drezdában (1725), Salzburgban (az egyetemhez kötődve, 1737-ben), Varsóban (teatinusok: 1737, piaristák: 1740, Stanislaw August: 1765), Lunévilleben (1737), Kremsmünsterben (1744), Prágában (1744/45 bár ez csak tervezet maradt) Braunschweigban (1745), Soróban (1747, Dánia); Bécsben (Theresianum, 1746, Savoyai Akadémia, 1749), Kasselben (1764) és Berlinben (Académie Royale des Gentils-Hommes, 1765). A harmadik alapítási hullám során jöttek létre a lengyel nemesi jezsuita iskolák Lembergben (1749), Ostrogonban (1751), Wilnóban (1751), Lublinban (1753), Posenben (1756).¹³

A Habsburg Monarchiában későn kezdődött meg *Ritterakademie*-k alapítása.¹⁴ Az első nagyjából ilyen funkciót betöltő iskolát I. Ferdinánd alapította. Ez a bécsi udvarban működő udvari apródképző volt, amely szolgálattal összekötött oktatást nyújtott, így nem

¹⁰ Ezek prototípusai voltak Szászországban a szegényebb nemeseknek fenntartott fejedelmi iskolák. Ilyen iskolák működtek Pfortában, Grimmában és Meißenen. Ezek a korai uralkodói művelődés-irányításnak és integrációs politikának voltak figyelemre méltó eszközei. *März* 1949. 177–179. o.

¹¹ *Conrads* 1982. 23–322. o.

¹² *März* 1949. 226. o.

¹³ *Conrads* 1982.; *März* 1949. 188–216. o.; *Stanislaw, Litak*: Wandlungen im polnischen Schulwesen im 18. Jahrhundert. In: *Formen der europäischen Aufklärung. Untersuchungen zur Situation von Christentum, Bildung und Wissenschaft im 18. Jahrhundert.* Hrsg. von *Friedrich Engel-Janosi, Grete Klingenstein, Heinrich Lutz.* Wien, 1976. 96–125. o.

¹⁴ A Habsburg Birodalom lovagi akadémiáiról modern összefoglaló mű még nem született. Az egyes intézmények önálló történetével (kiváltképp a bécsi iskolákkal) a múlt századforduló történetírása sokat foglalkozott. Összefoglaló fejezetek a Habsburg Birodalom lovagi akadémiáiról: *März* 1949. 209–216. o.; *Engelbrecht* 1984. 51–60. o.

tekinthető önálló iskolának. Ezt követte majd másfél évszázaddal később az alsó-ausztriai rendek Landschaftsakademie-je (1682), amely mérföldkönek tekinthető az ausztriai, de leginkább az alsó-ausztriai rendek oktatástörténetében. 1702-ben Salzburgban alapította Johann Ernest Graf Thun érsek a Collegium Virgilianumot.¹⁵ *Ritterakademie*-k működtek még Olmützben (1724), Kremsmünsterben (1744) és Innsbruckban (1775) is. Ezekben feltételezhetően nemesi *exercitium*okat, modern nyelveket oktattak, a kremsmünsteriben pedig a hadi tudományok és a matematika különleges súllyal voltak jelenek.¹⁶ Ezek az iskolák fontos szerepet játszottak a közép-európai nemesség művelődésében és rendi identitásának megőrzésében.

A Theresianische Ritterakademie

A Theresianum a korban már várva várt iskolának számított, összbirodalmi szinten is érezhető volt az igény egy magas színvonalú elitképző iskolára, ahol a fiatal arisztokraták az udvar közvetlen közelében sajátíthatják el az új, hasznos tudományokat, hogy aztán képességeiket az állam szolgálatában kamatoztathassák.¹⁷ Különösen a magyar rendek várták türelmetlenül egy ilyen intézmény létrehozását. Az osztrák és cseh rendek rendelkeztek saját *Ritterakademie*-vel, de a történeti Magyarország területén nem működött ilyen iskola. Károlyi Árpád 1884-es tanulmányában¹⁸ azt a kérdéskört járta körül, miért nem tudott megvalósulni az a magyar nemesi akadémia, amelynek felállítását az 1723. évi országgyűlés és III. Károly is támogatta, és amelynek ügyét az 1740-es évek első éveiben Koptik Oddo, a dömölki bencés apát vette pártfogásába.

Bár a Theresianum 1746. február 24-én létrejött, de az alapítás folyamata még 1751-ig (az alapítólevelek kiadásáig) eltartott.¹⁹ Az akadémia kezdetben a jezsuiták, majd a rend 1773-as feloszlata után a piaristák kezelésében működött. A *Theresianum*, amely megkapta a jogot arra, hogy az uralkodónó nevét viselhesse, az udvarral is szoros kapcsolatba került, amely anyagilag és szimbolikusan (udvari reprezentáción keresztül) is támogatta működését. Az akadémia tanrendje – a jezsuita akadémiákhoz hasonlóan – három szintből állt: grammatikából, humaniorából²⁰ és filozófiából, de az udvar kérésére három-, majd később négyéves jogi stúdium is helyet kapott a képzésben. Az akadémián a XVIII. században, de kiváltképp az 1770-es évek végéig a Habsburg Birodalom legnevesebb tudósai tanítottak.²¹

¹⁵ Engelbrecht 1984. 58. o.

¹⁶ März 1949. 215. o.

¹⁷ A Theresianum összbirodalmi összefüggéseiről röviden lásd: *Kökényesi Zsolt*: Néhány újabb szempont a bécsi Theresianum összbirodalmi jellege mellett. In: Paletta. I. Korájkor-történeti Diákkonferencia, Tanulmánykötet. Szerk. Fekete Bálint, Nyúl Viktor. Budapest, 2013. 115–123. o.

¹⁸ Károlyi 1884. 1–21. o.

¹⁹ Ekkor szilárdult meg az akadémia jogi és anyagi helyzete. A *Theresianum* történetéről: *Cicalek, Theodor*: Beiträge zur Geschichte des Theresianums. Wien, 1872. (A továbbiakban: *Cicalek* 1872.); *Schwarz, Johann*: Geschichte der Savoy'schen Ritter-Akademie in Wien vom Jahre 1746 bis 1778. Wien, 1890. (A továbbiakban: *Schwarz* 1890.); *Guglia, Eugen*: Das Theresianum in Wien: Vergangenheit und Gegenwart. Wien, 1912. (A továbbiakban: *Guglia* 1912.); *Igálffy-Igály, Ludwig*: Das Theresianum – Werden und Wandlungen in drei Jahrhunderten. In: Maria Theresia – Gedenkjahr, 1980: Theresianische Akademie in Wien. Hrsg. Alfred Weissgräber. Wien, 1980. 18–49. o. (A továbbiakban: *Igálffy-Igály* 1980.)

²⁰ A jezsuita gimnáziumi rendszer hat osztályból állt. A *classis elementaris* évfolyama után a grammatika (3 év), majd a *humaniora* (2 év) következett. A hat év alatt a diákok elsősorban a latin nyelvel és műveltséggel ismerkedhettek meg.

²¹ *Cerman, Ivan*: Habsburgischer Adel und Theresianum: Wissensvermittlung, Sozialisierung und Berufswege. In: Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen. Hrsg. von Ivo Cerman, Luboš Velek. München, 2006. (A továbbiakban: *Cerman* 2006.) *Kökényesi Zsolt*: A tudomány és a nyilvánosság kapcsolata egy nemesi akadémia példáján. A bécsi Theresianum reprezentációja a 18. században. *Világtörténet*, 34. (2012) 1–2. sz. 35–68. o. (A Theresianum tanrendjének a felvilágosult modernségét ebben a

A Theresianum mint lovagi akadémia fogalomnak több jelentése van. Elsőként jelenti az akadémia 1755 és 1758 közötti időszakát, amikor az intézmény nevébe először került be a Ritterakademie kifejezés. Ekkor a jezsuiták fenntartásában lévő Theresianum mellett, Mária Terézia megalapította az ún. Theresianische Ritterakademie-t, amely egy önálló iskola volt, ahol világi professzorok jog- és államtudományokat oktattak. Második jelentésként a bécsi iskola típusát általánosan határozza meg. A Theresianum hivatalos nevében 1778-tól folyamatosan szerepelt a Ritterakademie szó egészen a XIX. század közepéig. A Theresianum ugyanakkor egyedi iskolatörténeti kategóriának is tekinthető, mivel egyszerre volt jezsuita és lovagi akadémia, valamint magas színvonalú jogi szakiskola.

A Collegium Theresianum nem az 1750-es évek második felében vált lovagi akadémivá, már az alapítás után közvetlenül annak számított. Mire utal az 1755 és 1758 közötti Ritterakademie vagy Ritterschule elnevezés? A Favorita kastélyban (a Theresianumnak otthont biztosító korábbi Habsburg nyári rezidenciában) ekkor két intézmény működött egymás mellett. Az egyik az 1746-ban alapított, a jezsuiták kezelésében lévő Theresianum, a másik pedig az 1755-ben életre hívott Theresianische Ritterakademie volt. Az utóbbi iskola nem tekinthető hagyományos lovagi akadémiának. Ugyan szorosabb szálak fűzték az udvarhoz, mint a jezsuiták akadémiáját, az intézmény igazgatója közvetlenül Mária Teréziának tartozott elszámolással, havonta részletes beszámolót kellett neki küldenie.²² Tantervében azonban kitűnt az átlagos nyugati lovagi akadémiák sorából, mivel a korábbi Theresianum jogi stúdiumának függetlenné vált iskolája volt. A jog- és államtudományok magas szintű művelése miatt egyfajta hierarchizált jogi szakiskolának tekinthető ez az intézmény. A lovagi akadémiákhoz hasonlóan világi tanárok tanítottak, elsősorban a bécsi egyetem és tudományos élet jeles professzorai (Joseph Riegger, Karl Anton Martini, Peter Banniza, Johann Heinrich Engelschall) és a lovagi exercitiumokat is világi mesterek oktatták. Az alapítónő célja az iskolával a jezsuita oktatási elvek és módszerek megkerülésével az állam számára hasznosnak ítélt tudás átadása volt, méltó nemesi környezetben. Az akadémia rendkívül költséges volt az udvar és a diákok számára is (tandíj összege évente: 900 forint). A pénzügyi nehézségek és az iskola rendkívül alacsony látogatottsága miatt, amiben a tandíj kiemelkedően magas összege mellett a hétéves háború (1756–1763) is közrejátszott (sok fiatal nemes abbahagyta tanulmányait a katonai karrier reményében), az akadémia 1758-ban bezárta kapuit.

Térjünk át a Theresianumban fellelhető általános lovagi akadémiákra jellemző jegyek bemutatására! A Collegium Theresianum nemcsak modern tudományos oktatást nyújtott, hasznos tudást közvetített, hanem számos „barokk” vonást hordozott magán. Az ismeretszerzés módja a lovagi akadémiákhoz hasonlóan a bécsi iskolában is hierarchizált volt, csak nemesi rangúak látogathatták, és közülük is csak azok, akiket (a magyarok esetében) a Magyar Királyi Udvari Kancellária vagy az alapítványok érdemesnek vagy arra rászorulóknak tartottak. A kapuk nyitva álltak azok előtt is, akiknek családja rendelkezett kellő vagyonnal, hogy fiaik költséges oktatását finanszírozzák.

Fontos külön kitérnünk a tandíj összegére, mert az iskola anyagi helyzetének megértésén túl jól érzékelteti, miért számított státuszszimbólumnak, ha valaki a Theresianumban tanulhatott.²³ Az alapítás utáni időszakban a szülőknek 400 forintba került gyermekük

tanulmányunkban fejtettük ki. Jelen dolgozatban az akadémia nevelési eszményére és nem az oktatás minőségére fókuszálunk.)

²² *Cicalek* 1872. 41. o.

²³ A Theresianumba különböző alapítványi helyeken is be lehetett kerülni, amelyek a tandíj egészét, vagy egy részét fedezték. Bővebben: *Geusau, Anton Reichsritter von: Geschichte der Stiftungen, Erziehungs- und Unterrichtsanstalten in Wien, von den älteren Zeiten bis auf gegenwärtiges Jahr. Aus echten Urkunden und Nachrichten.* Wien, 1803. (A továbbiakban: *Geusau* 1803.) 355–383. o.

theresianumbeli taníttatása. A fejdíj később – a ruházat, tisztítás és egyéb kiadások miatt – 800 forintra emelkedett. 1755. május 1-jétől pedig a lovaglóliskola költségeinek fedezése végett – amely fakultatív, igény szerinti kiadás volt – további 100 forinttal növelték a tandíj összegét, így az már 900 forintot tett ki.²⁴ 1755 és 1758 között a Theresianische Ritterakademie is azonos tandíjjal működött. A külön lovagi akadémia bezárása után a diákokat terhelő költségek újból alacsonyabbak lettek, a bezárásig a következő árak voltak érvényben: 420 forint tandíj, további 200 forint ruhára és tisztításra, saját udvarmester 270 forint, saját szoba 50 forint, lovaglóliskola használati díja 100 forint.²⁵ Ha egy szülőnek két vagy akár három fia járt az intézménybe, már meglehetősen komoly összeget igényelt. Ha egy erdélyi nemeset veszünk például, akkor az utazási és más járulékos költségekkel együtt a bécsi tanulás luxusnak számított, de a kapcsolatok miatt jó befektetésnek bizonyulhatott. Gerard van Swieten, akinek két fia tanult a Theresiaumban, a magas költségeket a jezsuiták rovására írta, és fel is emelte ellene a szavát.²⁶ Az akadémia második periódusának költségeiről a Theresianum 1802-ben kiadott statútumából nyerhetünk információkat (V. fejezetének 1. és 2. pontja). A diákok fejdíját 400 forintban állapították meg, tíz havi lovaglóliskola még további 100 forint költséggel járt. Ezt még ki kellett egészíteni 150–200 forinttal, ami a könyvek, írószerek, a rajzolás kellékei és egyéb felmerülő kiadások költségét fedezte.²⁷ Magánprefektus alkalmazása a zenei vagy egyéb lovagi különórákra további 200 forintot jelentett.²⁸

A növendékek kényelmét segítette, hogy négyükre jutott egy szolgáló és mindegyiküknek lehetett saját inasuk. Az akadémián belüli oktatási vagy akár kényelmi lehetőségek hierarchizáltak voltak: a lovaglóliskola, a magánprefektusok, a saját szoba külön költséget jelentettek. A szülők az anyagi helyzetük függvényében tudták biztosítani fiaik számára az akadémián belüli szolgáltatásokat, ami azonban a diákok között rivalizáláshoz vezethetett.²⁹

A Theresianum tandíja nemesi akadémiaéhoz illő volt. Ezek a költségek nem számítottak átlagon felülinek, a lovagi akadémiaik nyugaton is hasonló „árakkal” működtek. A Teréz-akadémiahoz céljaiban, szerkezetében és színvonalában leginkább hasonló iskola, a Savoyai Akadémia alig volt olcsóbb. A Laimgrubén működő akadémia tandíja 300 forint volt, amihez igények szerint további költségek társulhattak: saját udvarmester díja 270 forint, saját szoba ára 100 forint, lovaglóliskola használatának költsége 100 forint volt.³⁰ A Landschaftsakademie, amelyet 1749-ben a Savoyai Akadémiába integráltak, rendkívül költséges intézménynek számított azok számára, akik nem rendelkeztek „ösztöndíjjal”: 1692-től 1743-ig a tandíj, amely a diák saját szolgálgóját is magában foglalta, 700 forint volt, 1743-ban ez az összeg 1000 forintra emelkedett, aki pedig saját udvarmestert is akart vinni, annak először 250, majd 350 forintot kellett fizetnie.³¹ De ha a fővárostól távolabbra tekintünk, akkor a birodalomban már más összegekkel találkozhatunk. Az 1767-ben Vácott, a bécsi Theresianum mintájára kialakított, azzal azonos nevet viselő iskola jelen-

²⁴ *Cicalek* 1872. 45. o.

²⁵ *Nachricht von der k. k. theresianisch-savoyschen Ritterakademie in Wien*. Wien, 1783. (A továbbiakban: *Nachricht* 1783.) 9. o.

²⁶ *Plettenbacher, Otto*: Über Uniformen und Degen theresianischer Zöglinge. In: Maria Theresia – Gedenkjahr, 1980: Theresianische Akademie in Wien. Hrsg. *Alfred Weissgräber*. Wien, 1980. (A továbbiakban: *Plettenbacher* 1980.) 65. o.

²⁷ *Statuten der k. k. Theresianischen Ritterakademie*. Wien, 1802. (A továbbiakban: *Statuten* 1802.) 54. o. Ezekről a költségekről és a Theresianum újbóli megnyitójáról egyfajta hirdetés formájában értesülhetünk: *Magyar Hirmondó*, 1797. 10. 27. (34. sz.) 557–558. o.

²⁸ *Statuten* 1802. 57. o.

²⁹ *Khavanova* 2008. 390–393. o.

³⁰ *Schwarz* 1897. 11–12. o.

³¹ *Mayer, Anton*: Geschichte der Ständischen Akademie in Wien. Wien, 1888. 25. o.

tősen alacsonyabb tandíjjal működött. A váci Theresianum piaristák kezelésében állt, de nem rendelkezett jogi stúdiummal, és az intézmény fénye is sokkal halványabb volt, a tandíj ennek megfelelően csak 180 forintra rúgott.³²

A Favorita kastélyban a diákok ténylegesen császári-királyi környezetben, az udvar közvetlen közelségében művelődhettek.³³ Az ifjú nemeselek oktatása és (igény szerinti) kiszolgálása főúri volt. Az akadémia éttrendje is ezt tükrözte: hetente legalább háromszor kellett a reggelihez kávé vagy csokoládét felszolgálni. Ebédre hat, vacsorára négy fogást szervíroztak, minden étkezés végén két tálon gyümölcsöt, sajtot, kétszersültet és édességet szolgáltak fel. A megfelelő korban lévő diákok mértékkel bort is fogyaszthattak, aminek meghatározott minimum értéke 10 forint volt, igény szerint a diákok sört is rendelhettek. A növendékek a böjti napokon szerényebb, de választékos (hal, tojás és lisztes) ételeket fogyaszthattak, Cicalek közli a mára már a Theresianum levéltárával együtt elpusztult böjti étlapot is.³⁴

Az akadémia tanárainak, de kiváltképp a prefektusoknak mindig szem előtt kellett tartaniuk, „hogy az akadémistáink nemesi fiatal emberek”.³⁵ A Theresianum statútuma kimondta, hogy az iskola célja „tervszerű képzése a szívnek és az értelemnek az állam számára”.³⁶ A kiváltságos rend iskoláztatása nemcsak az oktatásra terjedt ki, hanem a megfelelő nemesi neveltetésre is. A Theresianum tanárainak beszédeiben a nemesi neveltetés nem merült ki az előkelő környezetben és külsőségeken, hanem lényegét és célját az állam számára hasznos elit képzése adta. Franz Saurau beszédében így szólt a magas rangú diákokhoz: „Születésüktől fogva, nemesi erkölcsökkel és ismeretekkel a polgártársaik előtt tündökölnék, de csak akkor érik el a nagy célt, ha az államot szolgálják.”³⁷

A Theresianumot az alapítónő nemesi kollégiumnak szánta, amelynek lényegéhez tartozott, hogy a tantárgyak pusztán ismertetésén túl megfelelő ethoszt is közvetítsen.³⁸ Ezen törekvés áthatotta az iskola légkörét, a tanítási ideál része lett, a jezsuitáknál és a piaristáknál egyaránt. A növendékeknek illemet is kellett tanulniuk, amelyeket különböző próbákön és előadásokon tudtak begyakorolni.³⁹ A világi szokásokon és protokollon kívűl a keresztényi erényekre is nagy hangsúlyt fektettek, mivel Mastalier szavaival élve: „De a tudományok csak külső ékszerek, ámbár az állam jobb részei, de a nagy test lelke az ország gazdagsága...”⁴⁰ A katolikus hittan, a katekizmus oktatása és a hitbeli nevelés a prefektusok feladata volt.

³² Kispárti 1922. 41. o.

³³ Mária Terézia udvara és a Theresianum közötti szimbolikus, reprezentatív kapcsolatról bővebben: Kökényesi Zsolt: „A nemesi ifjak minden szükséges tudományra és exercitiumra neveltessenek” – Mária Terézia uralkodói imázsa bécsi nemesi iskolák tükrében. In: Helytállás. Tanulmányok az Eötvös Konferencia XII. történeti üléséről. Szerk. László Gábor és Toronyi Alexandra. (Acta Historica Collegii de Iosepho Eötvös Nominati – Series 1. Nr. 3.) Eötvös Collegium Történetész Műhely. Budapest, 2012. 291–320. o.

³⁴ Cicalek 1872. 16. o.

³⁵ „daß unsere Akademisten adeliche junge Leute sind...” Vorschriften für die Präfecten in der Theresianischen und Savoyschen Akademie. Wien, 1780. (A továbbiakban: Vorschriften 1780.) 70. o.

³⁶ „zweckmäßige Bildung des Herzens und des Verstandes dem Staate” Statuten 1802. 3. o.

³⁷ „Durch Ihre Geburt berufen, mit edeln Sitten und Kenntnissen vor Ihren Mitbürgern zu glänzen, werden Sie nur dann diesen hohen Zweck erreichen, wenn Sie dem Staate dienen.” Saurau, Franz Grafen von: Rede bey der feyerlichen Wiederöffnung der K. K. Theresianum. Wien, 1797. 1–2. o.

³⁸ Áttekintés a Theresianumról és a lovagi eszményről: Igálffy-Igály, Ludwig: Ritterakademien und Ritterlichkeit: Bildungsinstitutionen im Spannungsfeld der Politik. (OSzK különlenyomat) é. n. (A továbbiakban: Igálffy-Igály é. n.)

³⁹ Igálffy-Igály 1980. 22. o.

⁴⁰ „Doch die Wissenschaften sind nur der äußerliche Schmuck wiewohl des besseren Theils des Staates, aber die Seele des großen Körpers ist der Reichthum der Länder...” Mastalier, Karl: Trauredé auf Franzen den Ersten Röm. Kaiser [etc.] als Hr. höchstseligen Majestät Leichenbesingniß in der Kirche des königlichen adelichen Ther. Coll. vor dessen versammelten Adel den 7. sept. 1765. gehalten wurde. 15. o.

A Theresianumban már a kezdetektől fogva nagy szerepet szántak a nemesi *exercitium*oknak, a vívásnak, lovaglásnak, és a gyakorlatok között a zászlódobás is helyet kapott. A lovagi *exercitium*ok a nemesi nevelés fontos részét képezték, a lovagi eszményképet és virtust tartották életben.⁴¹ Miként a lovagi tornák is szimbolikus jelentést hordoztak magukban, a fegyverforgató rend feladatkörét, dicsőségét reprezentálták,⁴² úgy az *exercitium*ok is a nemesi identitásnak és műveltségnek voltak a szerves részei. Mária Terézia 1749-ben háromórás látogatása alatt a könyvtár és a matematikai-fizikai kabinet mellett, a nemesi akadémia tánc- és vívóiskoláját is megtisztelte jelenlétével.⁴³ 1750-ben készült el az akadémia lovaglóiskolája, amely 20 lóval és két lovászmesterrel kezdte meg működését.⁴⁴ Az 1755 és 1758 között működő Theresianische Ritterakademie külön lovardával és 50 lóval rendelkezett, ezek az udvari lovarda részét képezték.⁴⁵ Később a diákok számával párhuzamosan az akadémia lóállománya is bővült, 1783-ban 50 ló és 4 lovászmester állt a növéndékek rendelkezésére.⁴⁶

Az 1780-ban kiadott prefektusi utasításokban olvashatjuk: „A testnek ténylegesen egy eszköznek kell lennie az emberi boldogsághoz, így nyilván fő feladat, hogy az első ifjú évektől rendszeresen gondozva legyen, mert az ifjúévek elmulasztását csak nehezen és ritkán lehet idősebb korban pótolni.”⁴⁷ A Theresianum tanrendje, statútumai és prefektusi előírásai nagy hangsúlyt fektettek a testi és lelki, illetve a tudományokra való nevelésre egyaránt. A lovagi akadémia képzési repertoárjában kitüntetett helyen voltak jelen a testmozgással kapcsolatos tárgyak, amelyeket a *honnête homme*-nak feltétlenül tudnia kellett. A „*mens sana in corpore sano*” (ép testben ép lélek) mondás aktualitása azonban a XVIII. század második felében is megmaradt – a modern német egyetemek is hangsúlyozták a testgyakorlatok fontosságát, azonban ezek lovagi jellege fokozatosan átalakult. A Theresianum 1802. évi statútuma – annak ellenére, hogy az iskola neve tartalmazta a lovagi akadémia kifejezést – már gimnasztikai gyakorlatokat említ és nem nemesi *exercitium*okat.

Az úri kötelességek sorából sokszor kimarad, vagy méltatlan helyre kerül a tánc oktatása. A művészeti nevelés, kiváltképp a zenével kapcsolatos válfajai már az első évektől kezdve fontos részét képezték az iskola tanrendjének. Az uralkodónő kifejezett kérésére már 1746-ban volt táncoktatás. A táncstudás akkoriban elengedhetetlen kritériuma volt a magasabb posztok betöltésének. Az itáliai és francia táncok (például: volta, pavane, passemezzo, galliarde, cotillion, courande, sarabande, menuett és különböző változataik) ekkor a kultúrában és a bálók világában fontos szerepet játszottak.⁴⁸ Gemmel-Flischbach albuma csak 1773-tól tud tánc-, vívó- és lovászmesterekről az iskolában, azonban biztosra vehető, hogy már a megnyitás után nem sokkal be voltak töltve ezek a posztok.⁴⁹ A ko-

⁴¹ *Igálffy-Igály* é. n. 15. o.

⁴² *Alewyn, Richard*: Das grosse Welttheater. Die Epoche der höfischen Feste in Dokument und Deutung. Hamburg, 1959. 16–18. o.

⁴³ *Wienerisches Diarium*, 1749. 08. 04. (63. sz.)

⁴⁴ *Guglia* 1912. 26. o. A Theresianum lovaglóiskolájának berendezése kapcsán külön szónoklat is született, amely Mária Terézia anyai gondoskodását dicsőíti: *Fritz, Andreas*: Lobrede auf die Errichtung der königlich-Theresianischen Ritterschule. Wien,

⁴⁵ *Cicalek* 1872. 44. o.

⁴⁶ *Nachricht* 1783. 6. o.

⁴⁷ „Da der Körper ein wesentliches Werkzeug zur menschlichen Glückseligkeit seyn muß, so ist es gewiß eine Hauptpflicht, daß dessen Einrichtungen gleich von der ersten Jugend auf standesmäßig besorget werdet, weil die Verabsammungen der Jugendjahre schwerlich, und gar selten mehr in höheren Alter zu ersetzen sind.” *Vorschriften* 1780. 4–5. o.

⁴⁸ *Igálffy-Igály, Ludwig*: Über das Tanzen in Wien im Allgemeinen und am Theresianum im Besonderen. [S. I.] 1993. (A továbbiakban: *Igálffy-Igály* 1993.) 54. o.

⁴⁹ Album der K. K. Theresianischen Akademie (1746-1913). Zusammengestellt von: *Max Freiherr von Gemmel-Flischbach*. Wien, 1913. 17. o.

rabeli elvárásoknak megfelelően közülük többen olasz (Salomoni táncmester) és francia (Miré és Mathieu vívómesterek) származásúak voltak.

A lovagi akadémiákon a modern nyelvi képzés is nagy hangsúlyt kapott. A Theresianumban lehetőség volt a nemzeti nyelvek (cseh, magyar) mellett nyugati nyelvek (angol, francia olasz) elsajátítására. Ezek kiválasztása a szülők igényei alapján történt, és bármelyik évfolyamon beiktathatóak voltak a tanrendbe. Az akadémián a jezsuiták befolyása és a monarchia hagyományai miatt a latin természetesen kiemelkedő jelentőséggel bírt. Az oktatás német és latin nyelven folyt. A retorikai évfolyamok legfőbb feladata a latin nyelv elsajátítása volt. (1764-ben tiltották be a Theresianumban a jezsuita iskoladrámák latin nyelvű előadásait, és 1776-ban törölték el végérvényesen, hogy a szabadidőben is kötelezően a latint használják.⁵⁰) Magyar szempontból még érdemes megemlíteni, hogy a Theresianumban magyar nyelvet is tanítottak. A magyar nyelvtanárok közt találjuk Pierer Józsefet, Kerekes Sámuel és Bölöni Sámuel.

Peter Mainka feldolgozta Karl Abraham Freiherr von Zedlitz 1774-ben kezdődő és 1788-ig kibontakozó liegnitzi iskolareformját. Mainka műve egyedülállóan tekinthető, mivel a lovagi akadémiák oktatástörténetéről keveset tudunk, és hasonló részletességű esettanulmányoknak híján van a történettudomány.⁵¹ Zedlitz reformja a különböző tantárgyak és tudományágak mellett egyedül a nyelvoktatásra – a francia nyelv oktatására – tért ki külön az általános lovagi akadémiákra jellemző tantárgyak közül. A liegnitzi akadémia tanrendjében a francia kiemelkedő jelentőségű lett.⁵² 1774-től heti négy órában tanították, a szóbeli és írásbeli gyakorlatokra egyaránt nagy hangsúlyt fektettek, a növendékek étkezéskor csak franciául beszélhettek egymással.

Zedlitz oktatáspolitikai elveiben a tantárgyak színvonala és az oktatás-nevelés módszerei mellett nagy szerepet kapott a nemesi nevelés, mint hazafias kötelesség is. A brandenburg–poroszországi reformer a nemesi képzésben (az elit körülmények biztosítása mellett) a kiváltságos rend hasznos tudáshoz segítését és a megszerzett ismeretek később az állam számára való kamatoztatásának jelentőségét hangsúlyozta. Erről az elvről már címében árulkodik az 1776. november 7-én a porosz Királyi Tudományos Akadémián tartott előadásának a címe: „A hazafiságról, mint nevelési tantárgyról a monarchikus államokban.”⁵³

Ahhoz, hogy a Theresianum növendékei egységes képet „fessenek”, az összetartozás külső megnyilvánulási formája, az öltözék is szabályozva lett. Az iskolai egyenruhák használata e korszakban általánosan bevett szokásnak, inszignianak számított, a különböző uniformisokhoz hasonlóan társadalmi rangot és kollektív összetartozást fejeztek ki. A Theresianumban indulásakor nem volt egységesen elrendelt egyenruha, legalábbis nem tudunk róla. Khevenhüller emlékirataiban először 1753-ban találkozunk erre vonatkozó bejegyzéssel. A növendékek felső parancsra általánosan – amikor az uralkodónő színe

⁵⁰ Cerman 2006. 152. o.

⁵¹ A lovagi akadémiák napirendje struktúráiban hasonlóan tekinthető, de minden intézmény egyedi vonásokat is hordozott magában. A modern művekben alig lehet találkozni a *Ritterakademie*-k napirendjével, amelyek a diákok mindennapi életének a kereteit biztosították és a pedagógiatörténet számára is kiindulópontként szolgálhatnak, ezért tartjuk fontosnak a *Theresianum* napirendjeit közölni.

⁵² Mainka, Peter: Die Erziehung der adligen Jugend in Brandenburg-Preußen. Curriculare Anweisungen Karl Abrahams von Zedlitz und Leipe für die Ritterakademie zu Liegnitz. Würzburg, 1997. (A továbbiakban: Mainka 1997.) 87–90. o.

⁵³ „Über den Patriotismus als einen Gegenstand der Erziehung in monarchischen Staaten” Mainka 1997. 12. o. Joseph von Sonnenfels, a Theresianum neves államtudósa is hasonlóan vélekedett a nemesi nevelésről és annak fontosságáról: *Klingenstein, Grete*: Akademikerüberschuss als soziales Problem im aufgeklärten Absolutismus. Bemerkung über eine Rede Joseph von Sonnenfels aus dem Jahre 1771. In: *Klingenstein, Grete – Lutz, Heinrich – Stourzh, Gerald* (Hrsg.): Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis um 20. Jahrhundert. Wien, 1978. 192–200. o.

elé járultak – ünnepi fekete posztóból készült ruhát viseltek díszes mellénnyel. A magyar diákok ellenben kisebb szürke kabátot hordtak ezüstös mintázattal.⁵⁴ Az uniformisok nem katonai jellegűek voltak, hanem inkább elegánsak, ünnepiek. 1764. október 24-én született az első egységes rendelkezés a diákok öltözkéire vonatkozóan. Sötétkék posztóból készült kabátot kellett ezután hordaniuk piros mellénnyel, amely csak egyszerű ezüst szegélydíszsel rendelkezett, és kard is járt hozzá.⁵⁵ A ruházattal kapcsolatos ügyekkel külön *gardrobier* volt megbízva. A tanulók mindennapjaihoz szervesen hozzátartozott e viselet, arról is értesülünk, hogy az uralkodónő szigora fenyegeti azt, aki nyilvánosan e nélkül jelenik meg. A házon belül és vidéken más öltözékben is járhattak, a legfontosabb az volt, hogy Bécsben és „theresianumi diák” minőségben való megjelenéskor hordják. Az egyenruhát és a szükséges öltözeteket az akadémia biztosította. Egy nagyobb egyenruha úgy 50 forintba, egy közepes 42 forintba, egy kicsi 39 forint 50 krajcárba került, a későbbi javítások, igazítások ingyenesek voltak.⁵⁶ A *Magyar Hirmondó* a Theresianum újbóli megnyitásának ünnepekor a leendő magyar egyenruhákról részletesen beszámolt.⁵⁷ A forrásokban és a szakirodalomban ugyan sehol sem találtunk rá utalást, de elképzelhetőnek tartjuk, hogy a Theresianumban működő egyes alapítványok szintén rendelkeztek külön egyenruhával vagy a közös egyenruhán valamilyen egységet feltüntető szimbólummal.⁵⁸

A berlini felvilágosult utazó észrevételei

A *Wienerisches Diarium*, Khevenhüller naplója, a *Realzeitung* és még sorolhatnánk az udvarközeli nyilvános forrásokat, amelyek a Theresianumról rendkívül kedvező képet festenek, azonban rendelkezésre áll egy forrás, amely egyértelműen elítéli a bécsi akadémiát, mégpedig a berlini Friedrich Nicolai feljegyzései.⁵⁹ Nicolai általában véve kritikával illeti a *Ritterakademie*-k szellemiségét és a hierarchizált, a társadalmi elitnek szóló oktatási formákat. A lovagi akadémiákat céltalanoknak tartja, szemlélete szerint a nemeseket nem nemesként, hanem emberként kellene nevelni és oktatni, így sokkal jobb emberekké válhatnának. A jezsuita és piarista nevelési elveket, sőt általában véve a szerzetesi iskolarendszert is elutasítja, úgy véli, hogy természetellenesek a módszereik, szerinte a papoknak és a szerzeteseknek fogalmuk sincs arról, hogy milyennek kell lennie egy jó családapának vagy állami tisztviselőnek. Luxusnak, pazarlásnak tartja, hogy 29 professzor jut 170 diákra, megjegyzi, hogy ez egy egész egyetemnek is elégséges

⁵⁴ Plettenbacher 1980. 64. o.

⁵⁵ Plettenbacher 1980. 78–81. o.

⁵⁶ Nachricht 1783. 3. o.

⁵⁷ „1, Barnább világos-kék rövid bé-gomboló mente, nyértz prémmel; három sor sárga réz aranyozott gombokkal; három sor arany sinórral, az az egy rend arany borítás, két rend hasonló arany Katona sujtással; szalma szín sárga béléssel, a gombházak gömbölyű arany sinórral.

2, Hasonló színű nadrág szíjra, három arany-sinórral, Tsuka-fő formára a két zsebje körül ki-karikázva.

3, Sárga-szalma szín Horváth dolmány hasonló gombok, és sinórokra, mint a mente.

4, Kordovány tsizma arany-borítással, sárga réz meg-aranyozott kis gömbölyű formájú sarkantyúval.

5, Három szegletű kalap, fekete hokrokkal (Moschen) s fél újni szélességű tsipkés szélű poszományskával (Schlingelle) sárga gombotskával.

6, A mente kék vállain, két arany tszafrangok (epoulétek).

7, Magyaros atzél kard, fekete felkötő szíjjal, atzél tsatokkal.” *Magyar Hirmondó*, 1797. 760–761. o.

⁵⁸ A korban szokás volt, hogy a különböző iskolák, vagy akár alapítványok is saját egyenruhával rendelkeztek, vagy előfordult, hogy az alapító (illetve annak védőszentjére) emlékezve külön medalliont kellett viselniük. A Theresianumot 1784-ben bezárták és 1797-ig nem nyitották meg újból. II. Lipót, azonban 1791-ben megalapította a Theresianische-Leopoldinische Ritterakademie alapítványt, amelynek diákjai a Löwenburg Konviktusban tanultak, akik szintén saját megkülönböztető egyenruhával rendelkeztek. *Colland, Friedrich: Kurzer Inbegriff von dem Ursprunge der Wissenschaften, Schulen, Akademien, und Universitäten in ganz Europa, besonders aber der Akademien und hohen Schule zu Wien*. Wien, 1796. 174–176. o.

⁵⁹ Nicolai 1784. 770–786. o.

lenne. A *Theresianum* sajátos oktatási rendszerét – a filozófiai és jogi évfolyamokat – is kritikával illeti, egy továbbfejlesztett lovagi akadémiát lát benne, amelyet elavultnak tart. Sőt, a bécsi egyetem szempontjából is károsnak látja az intézményt, mivel a fontos állami-udvari posztokhoz szükséges valamennyi stúdium elvégezhető ott, tehát az egyetem a nemesek számára megkerülhetővé válik. Úgy véli, hogy egyszerűbb és logikusabb lenne, ha a humaniora után a diákok az egyetemen folytatnák tanulmányaikat. Károsnak tartja, hogy a különböző (társadalmi) rendek a tudományok és az oktatás terén ennyire izolálva vannak egymástól. A legfontosabbnak az otthoni nevelést tekinti, a papi nevelés szerinte csak torzít. Szerinte a *Theresianum*ot célszerű lenne bezárni és helyette több nevelőintézetet finanszírozni. Egyedül Michael Denisről, az akadémia polihisztoráról (elsősorban költő, könyvtartudós) és a különböző gyűjteményekről szól elismerően.

Nicolai kritikájának fókuszában nem egyedül a *Theresianum*, hanem az egész fennálló oktatási gyakorlat állt. A nyugat-európai egyetemi nivóhoz képest visszamaradottabb oktatási elvek, módszerek és intézmények elborzasztják a berlini utazót. A protestáns területek lovagi akadémiáit is bírálja, de a bécsi akadémiát különös ellenszenvvel szemléli. A Teréz-akadémia az összbirodalmi elit gyűjtőintézménye volt, azonban a barokk udvari kultúra és formaságok még nagyban meghatározták jellegét. A felvilágosult, protestáns Nicolai az utilitarizmus és a filantropizmus prizmáján át tekint a Habsburg Birodalom számos jelenségére, köztük a *Theresianum*ra is, így azonban figyelmét elkerülhette az oktatott tantárgyak és professzoraik tudományos kvalitása, az intézmény szükségessége mind a társadalmi elit, mind az udvar számára.

Nicolai bírálata és szemléletmódja a Habsburg Birodalom oktatási helyzetéről nem tekinthető teljesen egyedülállónak. Grete Klingenstein egy tanulmányában feldolgozta, hogy az észak-német felvilágosult írók és egyetemi professzorok miként vélekedtek 1750 és 1790 között az osztrák egyetemekről.⁶⁰ A legfontosabb kritikai észrevételeik – amelyek a felvilágosodás ethoszával nem férhettek össze – a despotizmus és a tudomány összekapcsolódása, a tudás megszerzésének hierarchizált feltételei, egyházi korlátai és az oktatás szigorú állami felügyelete volt. Nicolai és II. József értékmérceje több ponton fedte egymást, így következhetett be, hogy uralkodói rendelet alapján 1784-ben a *Theresianum*ot feloszlatták.

1797-ben az akadémiát II. Ferenc újra megnyitotta. A *Theresianum*ban az újrainduláskor a bezárás előtti állapotok restaurációja figyelhető meg, de a fokozatos változás a korrallal elkerülhetetlen volt. Mint láthattuk, az iskola státúmában és Saurau kurátor beszédében a nemesi képzés és az állam haszna kéz a kézben járt. Ludwig Igálffy-Igály szerint a *Theresianum*ban nem szűnt meg a lovagi eszménykép közvetítése a XIX. században sem.⁶¹ Azonban az ifjú Montoni dolgozatában már 1770-ben olvashatunk olyan sorokat, amelyek a nemesi *exercitium*ok és a lovagi akadémiai jegyek átalakulását vetítik előre: „Elhagyja a Lovagi Iskolát. Az, aki lovagol, játszik, látogatásokat tesz, ki nem hagy egy színdarabot sem, lakmározik, táncol és vadászik, és e tevékenységekkel tölti rátermettséget adó ifjúságát.”⁶²

⁶⁰ Klingenstein, Grete: Despotismus und Wissenschaft. Zur Kritik norddeutscher Aufklärer an der österreichischen Universität 1750–1790. In: Formen der europäischen Aufklärung. Untersuchungen zur Situation von Christentum, Bildung und Wissenschaft im 18. Jahrhundert. Hrsg. von Friedrich Engel-Janosi, Grete Klingenstein, Heinrich Lutz. Wien, 1976. 126–157. o.

⁶¹ Igálffy-Igály é. n.

⁶² „Er verlässt die Ritterschule. O nun reitet, nun spielet er; nun stattet er Besuche ab, nun versäumt er kein Schauspiel, er schmauset, er tanzt, und jaget, und unter diesen Beschäftigungen bringt er die tauglichste Zeit sich geschicket zu machen, die Jugend, vollends durch.” Montoni, Joseph Freyherr von: Betrachtungen über die Pflichten des Adels gegen die Wissenschaften. In: Jugendfrüchte des k. k. Theresianum. [Hrsg. Denis Martin.] Erste Sammlung. Wien, 1770. 92. o.

FÜGGELÉK

Nyári napirend⁶³

Az oktatási napokon (hétfő, kedd, szerda, péntek, szombat)	
05:30	felkelés, felöltözés, reggeli előkészületek
6:00	reggeli ima
6:15	közös mise, azt követően reggeli
7:00	fakultatív órák kezdete egyes osztályokban pl.: botanika
8:00–10:00	általános tanórák
10:00–13:00	gimnasztika: tánc, vívás, lovaglás, lovas torna – megszakítva francia nyelvoktatással vagy más tudományos tárggyal
13:00	ebéd, utána a kertben játék
14:30	előkészület az általános tanórákra
15:00–17:00	általános tanórák
17:00	pihenés a kertben
18:00	római, angol, cseh vagy magyar irodalom – vagy egyes évfolyamokon mezőgazdaságtan vagy zeneoktatás
19:00	hittan és morális oktatás
19:30	általános magánóra, felkészülés a következő tanítási napra
20:30	vacsora, esti ima – a diákok korának és osztályának megfelelően lefekvés

A vasár- és ünnepnapokon	
06:30	felkelés, felöltözés, reggeli előkészületek
7:00	reggeli ima
7:30	közös mise, azt követően reggeli
9:00–11:00	magánórák, a házi és egyéb iskolai feladatok elkészítése, ill. irodalmi foglalkozás
11:00-13:00	prédikáció, második ünnepélyes mise, utána tetszés szerinti foglalkozás
13:00- 15:30	ebéd, utána a kertben játék
15:30-17:00	irodalmi foglalkozás, nyelvgyakorlás, zeneóra
17:00-18:30	pihenés a kertben
18:30-20:30	tantárgyak átismétlése, előkészület a következő tanítási napra
20:30	vacsora, esti ima – a diákok korának és osztályának megfelelően lefekvés

⁶³ Statuten 1802. 68–71. o.

Rekreációs (felüdülési nap): csütörtök	
06:30	felkelés, felöltözés, reggeli előkészületek
7:00	reggeli ima
7:30	közös mise, azt követően reggeli
9:00–10:00	magánórák, a házi és egyéb iskolai feladatok elkészítése, ill. irodalmi foglalkozás
10:00–13:00	olasz vagy francia nyelv oktatása; rajzolás vagy lovaglás
13:00–15:30	ebéd, utána a kertben játék
15:30–17:00	irodalmi foglalkozás, nyelvgyakorlás, zeneóra
17:00–18:30	pihenés a kertben
18:30–20:30	tantárgyak átisméltése, előkészület a következő tanítási napra
20:30	vacsora, esti ima – a diákok korának és osztályának megfelelően lefekvés

Téli napirend⁶⁴

Az oktatási napokon	
6:00	felkelés, felöltözés, reggeli előkészületek
6:30	reggeli ima
6:45	közös mise, azt követően reggeli
8:00–10:00	általános tanórák
10:00–18:00	teljesen megegyezik a nyári napirenddel
18:00	magánórák
19:00	pihenés a társalgóban vagy a gyűjteményeknél
20:00	vacsora, esti ima – a diákok korának és osztályának megfelelően lefekvés

Vasár-, ünnep- és rekreációs napokon	
7:00	felkelés, felöltözés, reggeli előkészületek
7:45	reggeli ima
8:00	közös mise, azt követően reggeli
9:00–14:00	teljesen megegyezik a nyári napirenddel
14:00-15:00	kikapcsolódás, jó idő esetén séta, vagy más mozgási lehetőség
15:00–17:00	nyelvgyakorlat, zeneóra, rajzolás
17:00–19:00	magánórák
19:00–20:00	rekreáció, felüdülés
20:00	vacsora, esti ima – a diákok korának és osztályának megfelelően lefekvés

⁶⁴ Statuten 1802. 72–73. o.

ZSOLT KÖKÉNYESI

‘WORKSHOP OF NOBLE VIRTUES.’ COLLEGIUM THERESIANUM AS A
KNIGHTS’ ACADEMY

Summary

Parallel with the study of noblemen’s erudition, internation and Hungarian special literature offer more and more works to read about knights’ academies. It were the professional papers of mainly German language that drew historians’ attention to the significance of *Ritterakademies*. The reception of the results of these papers is perceptible in recent Hungarian literature on the topic, too. The aim of this present paper is to put the Viennese Theresianum under closer examination; this traditional (18th-century) western school for nobles that was established in 1746. No doubt this institution for the education of the elite had many modern features, mainly in respect of the scientific level of teaching. In addition, it also bore the characteristics of a knights’ academy. Besides teaching the so-called *noble exercitiums* (horseriding, fencing, dancing), the Theresianum conveyed the noble ethos, and also had a representative power in terms of rule and society. The paper endeavours to reveal these attributes through the example of the Viennese school, presenting, to the extent possible, some other examples as comparisons up until the beginning of the 19th century, when the era of knights’ academies came to an end.

ZSOLT KÖKÉNYESI

« L’ATELIER DES VERTUS NOBILIAIRES. »
LE COLLEGIUM THERESIANUM COMME ACADEMIE DE CHEVALERIE

Résumé

Outre la culture nobiliaire, les académies de chevalerie sont de plus en plus souvent traitées dans la littérature nationale et internationale. Ce sont principalement des ouvrages de langue allemande qui ont attiré l’attention des historiens sur l’importance des *Ritterakademies*, et on constate l’effet de ces travaux aussi sur la littérature hongroise spécialisée en la matière. Le but de mon étude est d’examiner le Theresianum de Vienne créé en 1746 comme une école nobiliaire occidentale classique (du 17e siècle). Même si cette institution de formation de l’élite établie dans la capitale impériale était moderne à bien des égards, mais essentiellement pour le niveau scientifique de l’enseignement, elle avait aussi les caractéristiques des académies de chevalerie. En plus de l’enseignement des *exercices nobles* (équitation, escrime, danse), le Theresianum transmettait également l’ethos nobiliaire et représentait une force pour le pouvoir et la société. A travers l’exemple de l’école viennoise, je vais développer ces attributs en faisant également des comparaisons, dans la mesure du possible, jusqu’au début du 19e siècle où l’époque des académies de chevalerie a pris fin.

ZSOLT KÖKÉNYESI

„WERKSTATT DER ADELSTUGENDEN.”
DAS COLLEGIUM THERESIANUM ALS RITTERAKADEMIE*Resümee*

In der internationalen und ungarischen Fachliteratur ist parallel zur Erforschung der Bildung des Adels immer mehr über die Ritterakademien zu lesen. In erster Linie deutschsprachige Facharbeiten lenkten die Aufmerksamkeit der Historiker auf die Bedeutung der Ritterakademien. Die Rezeption der diesbezüglichen Ergebnisse lässt sich auch in der neueren ungarischen Fachliteratur beobachten. Ziel der vorliegenden Arbeit ist es, das 1746 in Wien gegründete Theresianum als traditionelle westliche Adelsschule (des 17. Jahrhunderts) einer genaueren Untersuchung zu unterziehen. Die Institution in der Kaiserstadt, die zur Ausbildung der Elite gegründet worden war, wies zweifelsohne zahlreiche moderne Züge auf – in erster Linie hinsichtlich des wissenschaftlichen Niveaus der Ausbildung –, trug jedoch neben diesen auch die Charakteristika der Ritterakademien an sich. Über den Unterricht der sog. *adeligen Exerzitien* (Reiten, Fechten, Tanzen) hinaus vermittelte das Theresianum einen Adelsethos und verfügte auch über eine herrschaftlich-gesellschaftliche repräsentative Kraft. In meiner Studie unternehme ich den Versuch, diese Attribute am Beispiel dieser Schule in Wien detailliert aufzuzeigen, den Möglichkeiten entsprechend mit vergleichendem Ausblick bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts, als das Zeitalter der Ritterakademien zu Ende ging.

ЖОЛТ КЕКЕНЬЕШИ

„МАСТЕРСКАЯ ДВОРЯНСКИХ ДОБРОДЕТЕЛЕЙ”.
COLLEGIUM THERESIANUM КАК АКАДЕМИЯ РЫЦАРЕЙ*Резюме*

В международной и отечественной специальной литературе наряду с исследованиями по образованию дворянства можно все больше читать об академиях рыцарей. В первую очередь специальные работы на немецком языке обращают внимание историков на значение *Ritterakademie (Рыцарских академий)*, восприятие результатов которых можно наблюдать и в новейшей венгерской специальной литературе. Цель настоящего исследования детально рассмотреть работу основанного в 1746 году венского Theresianum-а как традиционной (XVII века) западной дворянской школы. Учреждение по воспитанию и образованию элитной молодежи императорского города несомненно носило на себе целый ряд современных современных черт – в первую очередь в отношении научного уровня преподавания, – но наряду с этим для него характерны были также научные параметры рыцарских академий. Помимо обучения так называемым *дворянским упражнениям* (конному спорту, фехтованию, танцам) Theresianum также прививал навыки дворянской культуры и репрезентативного державно-общественного воззрения и воздействия. В настоящей статье автор на примере венской школы стремится показать характерные атрибуты такого характера и в соответствии с возможностями дает сопоставления и характеристики вплоть до начала XIX века, когда эпоха рыцарских академий подошла к концу.

EGY HONVÉDTISZT OROSZORSZÁGI FOGSÁGÁNAK TÖRTÉNETE 1849-BŐL¹

1849 augusztusának végén az oroszországi Izmail² erődjéből szigorú őrizet alatt egy magyar hadifogoly tisztet kísérnek Kijev felé. Az illető a lengyel származású Stanisław Jan Szydłowski, címzetes honvéd százados, aki a brassói fellegvár térparancsnokaként adta meg magát az Erdélybe betörő orosz csapatoknak 1849. június 22-én. Hogy került az Orosz Birodalomba Szydłowski? Az oroszok mégis elhurcoltak volna magyar foglyokat? A moszkvai Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltár egy külön iratcsomót őriz róla, amely az orosz hadügyminisztérium iratanyagában található.³ A 63 lapos dosszié, amelynek titkos minősítésű iratai a gondos adminisztrációnak köszönhetően végigkövetik hősrünk oroszországi útját, nem csak azért értékes, mert egy Lengyelország felosztásával hazátlaná vált lengyel férfi kényszerválasztásokkal teli és ebben tipikusnak mondható sorsát villantja fel, hanem elsősorban azért, mert példáján keresztül bemutatja az orosz kormánynak és magának I. Miklós cárnak a hadifogoly-kérdésben képviselt álláspontját s az annak alapján lefolytatott eljárást.

Az osztrák kormánytól a „magyar lázadók leverésére” segítségül kért orosz hadsereg a Kárpátok szorosain, hágóin keresztül nyomult be Magyarország területére. Számottevő ellenállással közvetlenül a határon sehol nem találkozott, inkább a természet adta akadályok lassították némelyest előrenyomulását. Kivétel a Tömösi-szoros volt, ahol a brassói magyar hadosztály június 19-én és 20-án védművekkel, sáncokkal, földhányásokkal, rőzsekötegekkel megerősített állásban, a vámház épületére támaszkodva, kétnapi kemény küzdelemben próbálta meg feltartóztatni Alekszandr Nyikolajevics Lüders tábornoknak, az V. orosz gyalogoshadtest parancsnokának többszörös túlerőben lévő csapatait. Amikor azonban az oroszok helyi vezető, egy Gebauer nevű szász erdész segítségével a második napon megkerülték a magyar állást, a határt védelmező csapatok a túlerő szorításában kénytelenek voltak feladni a küzdelmet és visszavonulni. A hadosztály parancsnoka, Kiss Sándor ezredes súlyos sebesültként esett fogságba. Arról, hogy a magyarok elszántan, bátran, nagy kitartással verekedtek, az orosz ellenfél elismeréssel szólt.⁴ A hazai történelmi emlékezet Kiss Sándor nevét – párhuzamba állítva a perzsák ellen a Thermopülai-szorost védő ókori görög hőssel – joggal őrizte meg „magyar Leónidaszként”.

A magyar erők Tömös felől Sepsiszentgyörgy felé húzódtak vissza, a brassói fellegvár azonban, amelynek térparancsnoka a már említett Szydłowski százados volt, a 86. honvédszázlóalj két századával, élükön Vass István és László Károly századosokkal védekezésre készült. A védelmet nem elsősorban Szydłowski, hanem a kézdivásárhelyi Tóth

¹ A tanulmány a 2011-ben és 2012-ben kapott Klebelsberg-ösztöndíjnek köszönhető moszkvai levéltári kutatások egyik eredménye.

² Izmail, Izmajil, ma kikötőváros Ukrajna délnyugati részén, a Duna partján.

³ Российский Государственный Военно-Исторический Архив. ф.1. (Канцелярия Военного Министра) оп. 1. д. 18393. Рапорт генерал-адъютанта Федорова, губернатора Новороссии и Бессарабии о доставленном из Трансильвании Шидловском: он был начальником кронштадтской цитадели, и по сдаче в плен объявил себя уроженцем одного из западных губ. России. (Fjodorov főhadsegéd, Novorosszija és Besszarábia kormányzója az Erdélyből odaszállított Szydłowskiról, aki a brassói fellegvár parancsnoka volt, és miután fogságba esett, úgy nyilatkozott, hogy Oroszország egyik nyugati kormányzóságából származik.) (A továbbiakban: RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393.. A jelzetet követően az iratcsomón belüli oldalszámok következnek.)

⁴ *Artur Adamovics Nyepokojsickij*: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel 1849. 66. o. S. a. r. és ford. *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1999. és *Дараган [Дмитрий Иванович]*: Записки о войне в Трансильвании в 1849 году. Санктпетербург, 1859. (A továbbiakban: *Daragan*) 65. o.

Sámuel százados szervezte.⁵ A helyőrség abban bízott, hogy támogatást kaphat, ezért az oroszok megadásra vonatkozó felhívását visszautasította. Lüders azonban felállított egy nehézüteget, amely 21-én egész nap lőtte a falakat. A reménytelenné váló helyzetben a magára maradt fellegvár 22-én hajnali öt órakor kapitulált.

Szydłowski rögtön a kapitulációt követően eltűnt a városból, nem volt a foglyok között sem, amire a helybeliek keresték a magyarázatot. A lábra kapott szóbeszédet Kővári László örökítette meg, aki 1861-ben adta ki Erdély 1848–49-es történetét feldolgozó munkáját: „Brassó nem volt fedezve, csak is a város előtt emelkedő fellegvár tartá magát. Egy lengyel menekült, Szydlovski őrnagy védelmezte azt 200 emberrel és 6 ágyuval. A muszkák felkérték, s mert ellenkező választ kaptak, ágyukkal körülfogák, lövetni kezdék, s másnap, június 21. reggel 5 órakor a fellegvár is elesett. Parancsnoka, nehogy lengyel létere muszka kézbe kerüljön, magát főbe lőtte.”⁶

Ugyanezt a történetet ismételte meg Gracza György a szabadságharcról írott művének 1898-ban megjelent 5. kötetében: Szydlovski János, a brassói fellegvár hős védője, mikor az előrenyomuló Lüders 1849. június 21-én halomra lövette a fellegvárat, „nehogy orosz fogságba kerüljön, agyonlőtte magát.”⁷

Az Erdélyt bejáró Orbán Balázs az öngyilkosságot már az 1870-es évek elején cáfolta. Orbán több információt gyűjtött össze a fellegvár védelméről és „az osztrákoktól átjött” Szydłowski eközben tanúsított magatartásáról. További sorsáról nem tudott meg semmit. „Szydlovski korántsem volt olyan bátor, mint némelyek állíták, s nem is lőtte főbe magát, mint Kővári írja, a fellegvár átadásakor. Egyáltalában ő semmi szerepet nem játszott. Ahogy a fellegvár ostroma 21-én kezdetét vette, ő hirtelen beteg lett, a casamatákba vonult vissza, s a fellegvár védelmében legcsekélyebb részt sem véve, csak a feladáskor jött ki, s adta át a muszkáknak fegyverét. Mentségül hozván fel, hogy azért lépett át a magyarokhoz, hogy Brassót s a császár népét megmentse és kímélje. Ez okon őt nem is zárták a többi foglyokhoz, s a magyar foglyokon elkövetett kíméletlen, kegyetlen bánásmódtól mentesítve is volt. Hogy azután mi történt vele, nem tudom.”⁸

Az 1848–49. *Történelmi Lapok* 1894. évfolyamának 16. számában Szydlovsky őrnagy címmel Koós Ferenc tollából jelent meg „egy kis helyreigazítás”. Eszerint Szydłowski fia, Viktor 1878-ban egy Kővári-kötetbe a következőket jegyezte be: „Szydlovsky nem lengyel menekült, hanem a 11. székely huszárezredben, mint kapitány 1815–38-ig szolgált, 1848-ig nyugalmazva volt, és nem lőtte magát főbe, hanem lengyel nevénél fogva Lüders muszka tábornok által titokban muszkaországba küldetett, honnan purificatioja után visszaadatott Ausztriának, és itt várfogságra ítéltetett. Ezen büntetését Károly Fehérvárt kiállotta. 1863-ban meghalt Borbándon.”⁹

⁵ A brassói fellegvár védelméről: *Orbán Balázs: A Székelyföld leírása VI. k.* Budapest, 1873. (A továbbiakban: *Orbán* 1873.) 233–239. o. Valószínűleg elsősorban a Tóth Sámuel-től hallottak alapján számol be. Lásd még: *Herendy Vilmos: Adatok és helyreigazítások a brassói fellegvár 1849. évi ostromának leírásához. 1848–1849. Történelmi Lapok*, 1894. 10. sz. 92–93. o.; 12. sz. 114–115. o., 13. sz. 121. o. és 16. sz. 142. o. Herendy Vilmos honvédtüzér írását dr. Éder József küldte a *Történelmi Lapok*hoz. A székesfehérvári Herendy Vilmos a közleményhez fűzött jegyzet szerint később harcolt az itáliai magyar légióban. Személye minden bizonnyal azonos a légió székesfehérvári születésű Hubner Vilmos nevű őrmesterével, majd főhadnagyával. Lásd: *Lukács Lajos: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867.* Budapest, 1986. 307. o. és 435. o. *Hochbauer Gyula* szerkesztésében Herendy Vilmos visszaemlékezése újra megjelent A Barcaság 1848–49-ben című kötetben, Szecseleváros, 1998. 32–39. o. Tóth, Vass és László századosok rövid életrajzát lásd: *Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. II.* Budapest, 2009. 20. o., 473. o. és 506. o. (A továbbiakban: *Bona* 2009).

⁶ *Kővári László: Erdély története 1848–49-ben.* Pest, 1861. (A továbbiakban: *Kővári* 1861.) 243. o.

⁷ *Gracza György: Az 1848–1849-iki szabadságharc története. V. k. VIII. A szabadságharc nevezetesebb szereplői. 1848/49. Csudáknak éve.* CD-ROM. 1999. Arcanum Adatbázis Kft.

⁸ *Orbán* 1873. 233. o.

⁹ *Koós Ferenc: Szydlovsky őrnagy. 1848–1849. Történelmi Lapok*, 1994. 16. sz. 142–143. o.

Gyalókey Jenő az 1849-es nyári erdélyi hadjáratról írott munkájában a brassói fellegrvár védelméről azt írja, hogy a parancsnok a beteg Szidlovski őrnagy volt, akit Tóth Sámuel százados helyettesített.¹⁰ Egyed Ákos Erdély 1848–49-es történetét feldolgozó monográfiájában Szydłowski neve nem fordul elő, de az Albert Ernő, Sepsiszentgyörgyön élő történész tollából megjelent és az orosz beavatkozásra vonatkozó erdélyi levéltári forrásokra építő kötetben sem találkozunk a nevével. A brassói vár védelmével kapcsolatban mindketten csak Tóth Sámuel százados irányító szerepét említik.¹¹

A most megtalált orosz levéltári anyagban ott vannak az orosz hatóságoknak Szydłowskira vonatkozó intézkedései, parancsai, mellékletként egy a Moldvában és Havasalföldön, 1848 őszén elfogott galíciai osztrák alattvalókról készült lista, Szydłowski Izmailban tett vallomása, egy feljegyzése származásáról és a maga erdélyi tevékenységéről, valamint egy politikai tervezetnek meg két magánlevelének a szövege. A feljegyzés, a két levél és a politikai tervezet másolatban, oroszul és németül olvasható. Szydłowski az egyik levelet a már említett Kiss Sándornak a bukaresti kórházba, a másikat pedig egy ismeretlen bajtársának szánta, minden bizonnyal Brassóba. Mindkettőt németül írta. A levélmásolatok mellett nincs boríték, és hogy miért csak másolatban maradtak itt fenn, arra a hivatalos okmányok adják meg a választ. Kossuth Európa átalakítására vonatkozó tervét Szydłowski a Bemtől hallottak alapján írta le, az is másolatban van meg, eredeti példánya ugyanazt az utat járta be, amelyet levelei is. Az iratcsomó címéből az derül ki, hogy Szydłowskit azért vitték el Oroszországba, mert fogságba esésekor úgy nyilatkozott, hogy Oroszország egyik nyugati kormányzóságából (tehát a felosztott Lengyelország Oroszországtól bekebelezett területéről) származik.¹² Vagyis az orosz cár alattvalója. De így volt-e ez valóban? És az orosz levéltári dokumentumok mennyiben oldják fel a rá vonatkozó adatok ellentmondásait?

Az iratok alapján orosz fogságának története a következőképpen rekonstruálható. Miután a helyőrség a brassói fellegrvárat feladta, tagjait az oroszok hadifoglyokként a kaszárnyában gyűjtötték össze, neki azonban meg kellett mutatnia a vár belsejét és tájékoztatást kellett adnia az ottani készletekről. Az oroszok emberségesen bántak vele, ő pedig az élelmet szétosztotta katonáinak. 24-ig a várban volt, aztán a sebesült Kiss Sándorral együtt egy tíz főből álló kozák konvoj és három lovas zsandár őrizetében, élükön egy kozák kapitánnyal elindították kettőjüket kocsin Bukarest felé. A jólelkű kozák kapitány beszélt lengyelül, igyekezett elviselhetővé tenni helyzetüket, és csodálkozott, hogy a foglyok, mint régi katonák, miért annyira csüggedtek, mikor a cár, „telve kegyességgel és jószággal, nem akarja, hogy birodalmában akár egyetlen ember is, legyen az orosz vagy külföldi, szomorkodjék”.¹³ A predeali kolostornál éjszakáztak, aztán másnap Sinaiáig folytatták az utat, ahol a kozákok elváltak tőlük. Ploieştibe a három zsandár kíséretében érkeztek. Itt a helyi parancsnok fogadta őket, gondoskodtak számukra ételről, italról, még dohányról is, a sebesült magyar ezredes pedig két vékony inget is kapott. Szydłowskinak az itt töltött éjszakát követően másnap délután kettőkor, amikor megérkeztek Bukarestbe, el kellett válnia Kiss Sándortól, akit kórházba vittek, őt pedig két zsandárral elindították Oroszország felé. Havasalföldet elhagyva Moldván keresztül harmadnapra, június 30-án érkeztek meg az orosz határhoz, vagyis Besszarábiába. Átkelve a határfolyón, a Pruton,

¹⁰ *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Budapest, év nélkül (a továbbiakban: *Gyalókey*) 56. o.

¹¹ *Egyed Ákos*: Erdély 1848–1849. I–II. k. Csíkszereda, 1999. II. k. 240. o. *Albert Ernő*: Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok 1849. Sepsiszentgyörgy, 1999. 110. o.

¹² Lásd a 3. lábjegyzetet.

¹³ Szydłowski levele ismeretlen barátjához. RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 32–37. o. németül, 37b–42. o. oroszul.

öt tíz napra a leovói¹⁴ veszteglőházba¹⁵ zárták. Kapott tiszta ruházatot, adtak mellé egy tisztiszolgát, rendszeren ellátták. A veszteglőház parancsnoka tudott németül, tisztességesen bánt vele mindenki, kezdve a parancsnoktól a fiatal orvoson át egészen az utolsó katonáig. „Íme, Európa népei, vegyetek példát észak fiairól!” – summázza véleményét barátjának. Leveleit ugyanis a veszteglőházban írja ceruzával, németül. Előbb Kiss Sándornak az itt töltött hatodik napon. Tele van a jövőjét illetően bizakodással. Elmondja, szöveg az oroszoknak arról a szándékáról, hogy beállna katonai szolgálatra hozzájuk. Tervének, mint írja, örültek, mert „a jelenlegi helyzetben mindenkit örömmel fogadnak, aki hasznos lehet”, és az illetőt képességének megfelelően alkalmazzák. „Lehetséges, hogy így fogságom a magam és szegény fiam számára inkább szerencsét, mint szerencsétlenséget hoz” – írja. Úgy véli, Kisinyovba kerül. Azzal is számol, hogy ha Kiss Sándor gyógyulása érdekében hosszabb ideig marad Bukarestben, akkor ott majd találkozhatnak, amikor ő gyermekeiért visszatér. S leveléhez kedélyesen hozzáfűzi: még az is lehet, hogy a parancsnoki poszt itt is megtalálja.¹⁶

Ismeretlen barátjához írt levele,¹⁷ amelyet a vesztegzár letelte előtti napon írt, vagy legalábbis akkor fejezett be, Szydłowski elbizonytalanodására mutat. Bizakodva kezdi, ahogy idéztük is, nem győzi dicsérni orosz fogvatartóinak irányában tanúsított magatartását, emberségét, de mivel a levelet Brassóba szándékozik küldeni, magyarázkodik. Próbálja magát igazolni. Többek között azt bizonygatja, megmaradt az uralkodó hűségén, s a vár parancsnokságát azért tartotta csak meg, hogy a várost megvédje a pusztítástól. A várat azért nem hagyta el, hogy azt rendben átadja. Tóth kapitány nem hallgatta meg a tanácsait: „Nem az én bűnöm, hogy a várból löttek az oroszokra, ahogy írtam az előbb, Tóth kapitány volt a helyőrség parancsnoka.” Azt írja, be fogja bizonyítani ártatlanságát, erre tanúnak hívható Brassóból bizonyos Hofmann és Wotsek „controleur”, vagy megpróbál Oroszországban elhelyezkedni, és gyermekeit magához veszi. Bajtársát arra kéri, viselje gondjukat addig is. „Hiszen nem én voltam az egyetlen, aki meghajolt a körülmények ereje előtt, így tett a többi tiszt is, és így tett Erdély egész lakossága, hol az egyik, hol a másik oldalra álltak, hogy mentsek életünket és vagyonukat, mégis én vagyok az egyetlen, akit anélkül ítélnék el, hogy egyáltalán meghallgatnának [...] Barátom! A karanténnak holnap vége, és indulok innen tovább, kedden, 10-én, hogy hová, azt nem tudom” – veti papírra, abban bízva azért, hogy jó sorsa nem változik meg.

A vesztegzár lejártával együtt azonban reményei is szertefoszlottak. A két levél természetesen nem jutott el a címzettekhez. Bár Szydłowski a Kiss Sándornak szánt levélre még ráírta azt, hogy csak 10-én¹⁸ tudta feladni, erre azonban mégsem került sor, mert irományait elkobozták tőle, őt pedig fogolyként küldték tovább az izmaili várba. Tovább nem áltathatta magát, helyzetével végre szembesülnie kellett.

Pavel Ivanovics Fjodorov vezérőrnagy, Novorosszija és Besszarábia főkormányzója július 14-én azzal a kérdéssel fordul Alekszandr Ivanovics Csernyisev herceghez, a hadügyminiszterhez, mit tegyen az Erdélyben elfogott orosz alattvalóval, Stanisław Szydłowskival? Az V. hadtest parancsnoka, Lüders tábornok küldte hozzá azzal, hogy a fogoly a brassói vár parancsnoka volt, s fogságba esésekor azt állította, Oroszország

¹⁴ Leovo, Leova, ma város Moldovában a Prut bal partján.

¹⁵ A határon álló veszteglőháznak (karanténnak) egészségügyi rendeltetése volt: az országba érkező idegeket bizonyos ideig ott tartották, nehogy járványos betegséget hurcoljanak be.

¹⁶ Szydłowski levele Kiss Sándornak. Leovo, 1849. július 6. másolatban, oroszul és németül. RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 28–31. o.

¹⁷ Ez a levél, amelyben kipontozott sorok jelzik, hogy a hadügyminisztérium fordítói nem tudták kislablizálni a megkopott ceruzás írást, a korabeli orosz fordítás szerint fivérének íródott, de a „Bruder” szó itt bajtársat jelent, ami a német szövegből ki is derül. RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 32–42. o.

¹⁸ Az orosz nyelvű másolaton rajta van az erre utaló megjegyzés.

egyik nyugati kormányzóságából származik. A cárnak a külföldről Oroszországba szállított foglyokra vonatkozó korábbi parancsa értelmében járjon-e el, tehát ossza-e be az egyik katonai büntetőszázadba, vagy pedig várjon további utasításra.¹⁹ A cár említett, 1848. október 20-i parancsa szerint ugyanis a dunai fejedelemségekben, tehát az orosz csapatok által megszállt Moldvában és Havasalföldön elfogott forradalmi ügynököket, az ún. emisszáriusokat Novorosszija és Besszarábia főkormányzójának kellett átadni, akinek az 1848. november 4-i kiegészítő utasítás értelmében gondoskodnia kellett arról, hogy további intézkedésig katonai büntetőszázadokba osszák be őket. Ez lett a sorsuk 1848 őszén azoknak a galíciai osztrák alattvalóknak, akik a dunai fejedelemségekben estek orosz fogságba. Hozzájuk hasonlóan került most az izmaili várba Szydłowski, aki azonban orosz alattvaló, így más elbírálás alá eshet, de hogy milyen alá, arra vonatkozóan nem született parancs.²⁰ A hadügyminiszter, akitől a főkormányzó azt a választ kapta, hogy alapos kihallgatás után a fogoly egyelőre a kijevi vagy a bobrujszki²¹ várba küldendő, majd egy büntetőszázadba osztandó be,²² a külföldön elfogott orosz alattvaló ügyében az uralkodóhoz fordult. A cár parancsára ezek után szállították Szydłowskit szigorú őrizet alatt Kijevbe.²³

Már Kijevben volt, mire a hadügyminiszter Szentpéterváron megkapta Fjodorov főkormányzótól azt a jelentést, amelynek mellékletében ott voltak a Szydłowskitől elkobzott iratok és augusztus 21-i izmaili kihallgatásának szövege.²⁴ És amelyekből kiderült, hogy Szydłowski nem orosz alattvaló! Legalábbis minden valószínűség szerint nem az. Ugyanis azt vallotta, hogy őt korábban nem hallgatták ki egyszer sem, és ő soha nem állította magáról azt, hogy a nyugati kormányzóságok egyikéből származik. Mint elmondta, s ahogy a származásáról és katonai szolgálatáról írt feljegyzéséből is kiderül, szülei valóban a Lengyel Királyságból származnak, de hogy pontosan melyik helységből, azt nem tudja. Apja, Józef Szydłowski a Kościuszko-felkelés idején a lengyel seregben kapitányként szolgált, de 1792-ben vagy 1793-ban elhagyta Lengyelországot, és feleségével Franciaországban telepedett le, ahol katonai szolgálatba lépett és 1805-ben, az itáliai hadjáratban elesett. 1796-ban, tehát már Franciaországban született, de hogy pontosan hol, nem tudja. Apja halála után anyja Lembergbe költözött, ahol ő a piaristáknál kezdte meg tanulmányait. Amikor 1812-ben a francia hadsereg felvonult Oroszország határaihoz, Siedlcébe²⁵ ment, hogy belépjen a lengyel légióba. Mivel túl fiatal volt, elutasították. Közben itt egy francia altisztől lovagolni és vívni tanult. Az Oroszországból visszavonult osztrák segélyhadakkal együtt érkezett vissza Lembergbe. Anyját már nem találta élet-

¹⁹ Novorosszija és Besszarábia főkormányzója a hadügyminiszternek. Hely nélkül, 1849. július 2. (14.) RGVA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 1–1b. o.

²⁰ A hadügyminisztériumban az ügyről 1849. július 15-én (27-én) készült tájékoztató. RGVA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 2–2b. o.

²¹ Bobrujszk, Babrujszk, ma város Fehéroroszországban.

²² A hadügyminiszter Novorosszija és Besszarábia főkormányzójának. Szentpétervár, 1849. július 16. (28.) RGVA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 3. o.

²³ A hadügyminiszter a cárnak. Szentpétervár, 1849. július 16. (28.) A cár akaratát, miszerint küldjék a kijevi várba, a hadügyminiszter felterjesztésére Vlagyimir Fjodorovics Adlerberg gróf, főhadsegéd, a cár katonai irodájának parancsnoka írta rá. A hadügyminiszter a döntésről tájékoztatja az érintetteket, Fjodorov főkormányzót, Dmitrij Gavrilovics Bibikov tábornokot, Kijev katonai kormányzóját, Alekszej Fjodorovics Orlov gróft, a III. ügyosztály főnökét és Ivan Fjodorovics Paszkevic varsói herceget, a Magyarországra bevonult orosz hadsereg főparancsnokát. RGVA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 4–9b. o.

²⁴ A hadügyminiszter Kijev katonai kormányzójának. Szentpétervár, 1849. augusztus 31. (szeptember 12.), 14. o. és Novorosszija és Besszarábia főkormányzója a hadügyminiszternek. 1849. augusztus 18. (30.), 15. o., amelynek mellékleteként az iratcsomóban csak Szydłowski izmaili vallomásának német és orosz nyelvű szövege (végén a politikai tervezettel) található meg. 16–21. o. Ez olvasható a tanulmány mellékletében.

²⁵ Siedlez, Siedlce, 1809–1815 között a Varsói Hercegség területén feküdt, majd a Lengyel Királysághoz került.

ben, így Magyarországra ment, ahol két éven keresztül különböző településeken vívást és lovaglást oktatta kereste kenyerét. 1814-ben visszatért Lembergbe, és belépett a Savoyai Jenő nevét viselő, 5. dragonyosezredbe közvitézként. 1815-ban tizedes, 1818-ban őrmester, 1824-ben pedig alhadnagy lett. 1830-ban ezredet cserélt gróf Kálnoky György alhadnaggal, így került a székely huszárezredbe, ahol 1832-ben hadnaggyá, 1836-ban pedig kapitánnyá léptették elő. A szolgálat során többször megsérült, ezért 1838-ban évi 400 forint nyugellátás folyósításával elbocsátották. Brassóban telepedett le. 1848 októberében Puchner Antal cs. kir. altábornagy Erdélyben kihirdette az ostromállapotot, és minden nyugalmazott törzs- és főtisztet felhívott, hogy jelentkezzenek szolgálatra. Ő arra kapott parancsot az akkori brassói parancsnoktól, Arbutina cs. kir. Őrnagytól,²⁶ hogy egy 3000 fős csapat élén a brassói kerület határán előőrsi láncot fenntartva kísérelje figyelemmel a székelyek mozgását. Amikor megromlott egészsége miatt ezt a feladatot már nem tudta tovább ellátni, december 16-án a brassói fellegvár parancsnokává nevezték ki. Többször próbált lemondani a parancsnoki posztról, de lemondását nem fogadták el. A Brassóba 1849. március 20-án egy kb. 4000 főt számláló csapat élén bevonuló Bem választás elé állította: vagy hadifogság vár rá, vagy marad a vár parancsnoka. Aggódva megélhetése miatt, és megfontolva azt, hogy kényszerűségből valamennyi hozzá hasonló bajtársa elfogadta Bem ajánlatát, a vár parancsnoka maradt. Vallomásában természetesen arról mélyen hallgatott, hogy 1849 áprilisától címzetes honvéd századosként ülnök volt a brassói rögtönítélő törvényszéknél.²⁷

Mielőtt Brassót megközelítették volna Lüders tábornok csapatai, a várban helyőrség nélkül csak ő volt egy tizedessel, de a Tömösnél elszenvedett vereséget követően bevonult egy székelyekből álló csapat, élén Tóth kapitánnyal, aki átvette a parancsnokságot és a vár védelmét, amelyben ő egyáltalán nem vett részt. Végül megismétli, hogy mindez ideig egyáltalán nem hallgatták ki. 1814-től osztrák katonai szolgálatban állt, sem Oroszországgal, sem a Lengyel Királysággal soha semmiféle kapcsolatban, semmiféle viszonyban nem volt és most sincs. A szolgálatára vonatkozó állításait bizonyítani tudják az osztrák katonai és a brassói helyi hatóságok. Nőtlen, de van egy tizenkét éves Viktor nevű törvénytelen fia és egy huszonnégy éves Teréza nevű nevelt lánya, akik a várban maradtak, és akikről nem tud semmit. Vagyona nincs, és azok a katonák, akik fogságba ejtették, iratait, holmiját széthordták.

A származásáról és a szolgálatáról a veszteglőházban írt feljegyzés tartalma hasonló, de abban, talán az oroszoknak az osztrák szövetségesekre vonatkozó megjegyzéseiben felbátorodva, becsmélró kijelentéseket is tesz a Bem csapatai elől elmenekülő osztrák tábornokokra. Josef Schurtter vezérőrnagyot, a brassói cs. kir. helyőrség parancsnokát gyávanak minősíti, a március 20-án a várost elhagyó báró Kalliány József cs. kir. vezérőrnagyot pedig gúnyosan „a másik osztrák hősnék” nevezi.²⁸

Szydłowski vallomásának végén beszámolt arról az Európa teljes átalakítását felvázoló tervszétről is, amelyet Bemtől június 8-án Brassóban hallott, és amelyet Kossuth és hívei terveként jegyzett le. Eszerint amikor az orosz hadsereg bevonul Magyarországra, Bemnek és Dembińskinek Galícián keresztül be kell törnie Orosz-Lengyelországba, közben a török Portát az oroszok elleni fellépésre kell buzdítani. Erős francia hadseregnek kell benyomulnia Itáliába, vereséget mérnie a legbátrabb osztrák tábornokokra, Radetzkyre, Bécs felé vonulni, a Habsburg-házat megfosztani a tróntól, majd megindulni Magyaror-

²⁶ 1848-ban Georg Arbutina cs. kir. őrnagy volt Brassó város- és várparancsnoka.

²⁷ *Bona* 2009. II. 433. o.

²⁸ Ez a feljegyzés leveleinek másolatával és a Kossuthnak tulajdonított politikai terv egyik másolatával együtt a hadügyminiszternek a cárhoz a későbbi, szeptember 24-én (október 6-án) írt felterjesztése mellett maradt fenn. RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 46b–47. o.

szágra. Kívánatos az egységes Németország létrejötte, Svédország lépjen fel Oroszországgal szemben, még Perzsiát is be kell vonni az oroszellenes tervekbe. Ha mindez sikerül, Európában hat köztársaság alakul: Franciaország, Olaszország, Németország, Svájc, Magyarország és Lengyelország. A többi nép maga dönt az államformáról.

A cár szeptember 13-án olvasta el Szydłowskinak a hadügyminisztertől elküldött vallomását és az Európa jövőjét felvázoló elképzelést, amelyről megjegyezte, hogy az igencsak jelentős tervezet tanúbizonyságát adja a lázadók gonosz és vakmerő terveinek.²⁹

Ezt a tervet Szydłowski maga is csupán a képzelet pusztá játéknak tartotta.³⁰ Csak azért vethette papírra, hogy szolgálatkészségét, megbízhatóságát tanúsítsa az orosz hatóságoknak, de akaratával éppen ellentétes hatást váltott ki náluk. Azzal, hogy vallomásában igyekezett osztrák tisztí mivoltát és az osztrák uralkodó iránti hűségét bizonyítani, valamint az oroszokról nagy elismeréssel nyilatkozott, ugyancsak nem ért el célt. Csernyisev hadügyminiszter úgy ítélte meg, hogy Szydłowski igen fontos bűnöző, gonosz szándékaikat az általa leírtak tanúsítják, ezért őrizetének szigorítására adott parancsot.³¹ A hadügyminisztériumban a tőle elkobzott összes német nyelvű, nehezen olvasható irományt lemásoltatta, orosz nyelvre is lefordíttatta, majd valamennyit az uralkodó elé terjesztette. Ugyanehhez az előterjesztéséhez mellékelte azoknak a Moldvában és Havasalföldön 1848-ban fogságba esett galíciai lengyeleknek a listáját is, akiknek kiadatását, mint osztrák alattvalóként Bécs sürgette, mert úgy vélte, Szydłowski ügye, ha bebizonyosodik, hogy az osztrák uralkodó alattvalója, hasonló elbírálás alá eshet majd az övékkel.³² A cár arra adott utasítást, hogy Csernyisev felterjesztésének megfelelően az osztrák hatóságokkal, valamint Lüders tábornokkal ellenőriztetni kell Szydłowski vallomásának valóságtartalmát.³³

Gróf Karl Vasziljevics Nesselrode kancellárnak, orosz külügyminiszternek a megkeresésére a szentpétervári osztrák követség titkára, Lebzeltern báró³⁴ azt válaszolta, hogy bebizonyosodott: Szydłowski osztrák alattvaló. Ellenőrizték az adatokat, a fogoly valóban a székely huszárezred másodkapitányaként szolgált, ezért az osztrák kormány kiadatását kéri, mert hadbíróság elé kívánja állítani. A külügyminisztériumból Lev Grigorjevics Szenyavin titkos tanácsos, a külügyminisztérium tanácsának tagja közölte ezeket a fejleményeket a hadügyminiszterrel, és kérte, hogy az osztrákokkal 1849. június 10-én kötött egyezmény 31. pontja értelmében az gondoskodjék a fogoly kiadatásáról.³⁴

A hivatkozott, az orosz hadseregnek a hadjárat idején a Habsburg Birodalmon belüli ellátását – beleértve az élelmezés mellett a betegellátást, a postaszolgálatot és az esetleg szükségessé váló lőszerutánpótlást –, valamint az ellátással kapcsolatos elszámolásokat

²⁹ Novorosszija és Besszarabia főkormányzójának a hadügyminiszterhez 1849. augusztus 18-án (30-án) írt 337. sz. jelentésén egy megjegyzés, hogy „Őfelsége szeptember 1-jén (13-án) elolvasta”, valamint a cár saját kezű feljegyzése olvasható. RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 15. o.

³⁰ RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 51. o.

³¹ A hadügyminiszter Kijev katonai kormányzójának. Szentpétervár, 1849. augusztus 31. (szeptember 12.) RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 14. o.

³² A hadügyminiszter a cárnak, 1849. szeptember 24. (október 6.), Szentpétervár. RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 23–26b. o. A mellékletek: 27–51. o. Az osztrákoknak átadandó galíciai lengyel foglyok listája a következő: A kijevi várban őrzött Karol Gene (vagy Mańkowski), Adolf Sztoker, Franz Szi, Antony Berger, Edward Janczmiński, Mikołaj Gawryłowicz, Aleksandr Bieliński és Treter (Treter). A dűnaburgi várban őrzött Atanazy Musakowski, Grzegorz Berezowski, Jakub Cybulski, Józef Markowski, Mikołaj Mazurkiewicz, Hipolit Legro, Ferdynand Miller. A szevasztopoli várban őrzött Lefin (Leon?) Zawadski, Roman Aleksandrowicz, Karol Zosulski, Erazm Rajewski, Jan Belous, Szymon Gołabiecki. A herszoni várban őrzött Jan Romanowicz és Jan Matkowski.

³³ A hadügyminiszter a cárnak. Szentpétervár, 1849. szeptember 24. (október 6.) RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 23–26b. o., és a hadügyminiszter a külügyminiszternek, Szentpétervár, 1849. szeptember 27. (október 9.) RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 52–52b. o.

³⁴ Szenyavin titkos tanácsos a hadügyminiszternek. Hely nélkül, 1849. szeptember 28. (október 10.) RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 53–53b. o.

szabályozó konvenció 31. pontja szerint a megállapodást kötő két állam kölcsönösen kiadja egymásnak a lázadók közül a másik alattvalóit, ha azok fogságukba esnek. Vonatkozik ez a katonaszökevényekre is.³⁵

Az orosz és osztrák hivatalos levelezésből erre a 31. pontra vonatkozóan tartalmi utalásokat ismerünk máshonnan. „Mi lesz, ha a többi lázadó alakulat megtudja, hogy társaikat kegyetlenül átadtuk az osztrákoknak, akik már csak azért is bosszút állnak rajtuk, mert felséged nagylelkűségében bízva tették le a fegyvert. Beleegyezhetem-e én ebbe? Az egyezmény értelmében jogaim nincsenek” – írja Paszkevic a cárnak 1849. augusztus 15-én annak tudatában, hogy a foglyok átadását szerződés írja elő, de aggódva az átadandó foglyok sorsa miatt.³⁶ A voznjeszenszki dzsidásezred magyar oldalra állt, majd orosz hadbírószági ítélet értelmében 1849. augusztus 28-án, Nagyváradon kivégzett orosz zászlósának, Konrad Rulikowskinak a kiadását Paszkevic Haynautól arra hivatkozva kéri, hogy az Orosz Birodalom alattvalójáról van szó.³⁷ A Szydłowski-ügyben azonban nem csupán tartalmi utalást, hanem egyértelmű hivatkozást találunk erre a bizonyos 31. pontra, amelyet, ahogy az eddigi kutatások bizonyítják, a szerződő felek be is tartottak.

A hadifoglyok kiadatásával kapcsolatban egyébként sokáig élt az a feltételezés, hogy a kiadatás, állampolgárságtól függetlenül minden lengyel hadifogolyra vonatkozott. Ahogy láttuk, Kővári is ilyen mendemondát vetett papírra: Szydłowski, „nehogy lengyel létere muszka kézbe kerüljön”, föbe lőtte magát.³⁸ Szydłowski fia ugyancsak úgy tudta, hogy apját „lengyel nevével fogva” hurcolták Muszkaországba.³⁹ Horváth Mihály pedig a magyar szabadságharcról írott munkájában egy pontokba szedett szerződésszöveget közöl, amely szerint Ausztria valamennyi foglyul ejtett lengyel, „akár Galíciából, akár orosz vagy orosz Lengyelországból valók”, kiszolgáltatását megígérte Oroszországnak.⁴⁰ E közlés azonban hamis információkon alapult.

Szydłowskinak, mint osztrák állampolgárnak a kiadását célzó procedura tehát az 1849. június 10-i konvenciónak az alapján indult meg 1849. október közepén. Október 14-én Csernyisev hadügyminiszter átküldte a külügyminiszternek Szydłowski iratainak a veszteglőházban papírra vetett nyolclapnyi eredeti példányát azzal, hogy a cár parancsa értelmében adja át őket az osztrák félnek, nyilván, mint olyan dokumentumokat, amelyek a fogolyra váró hadbírószági eljárás során igencsak hasznosak lehetnek.⁴¹ Nesselrode kancellár rögtön tájékoztatta Karl von Buol-Schauenstein szentpétervári osztrák követet a kijevei várban őrzött osztrák alattvaló kiadásáról és továbbította neki Szydłowski eredeti iratait.⁴² A hadügyminiszter ugyancsak október 14-én arról is rendelkezett, hogy Kijev katonai kormányzója küldje Szydłowskit Kijevből a hotyini⁴³ erődbe, ugyanúgy, ahogy

³⁵ A konvenció szövegét lásd: *Martens, F. F.: Recueil de Traités et Conventions – Мартенс, Ф.: Собрание трактатов и конвенций заключенных Россиею с иностранными державами. IV. Трактаты с Австриею 1815–1878. Санктпетербург. 1878. A konvenció a 146. szám alatt jelent meg. 580–601. o.*

³⁶ Paszkevic levelet idézi *Alekszandr Petrovics Scserbatov: Paszkevic Magyarországon. Ford. Gerencsér Zsigmond. Budapest, 1984. 146. o.*

³⁷ Paszkevic Haynauhoz. Nagyvárad, 1849. augusztus 19. Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten 1839. karton, 1849–8–392. A levél másolata a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban megtalálható.

³⁸ *Kővári* 1861. 243. o.

³⁹ *Koós Ferenc: Szidlovsky őrnagy. 1848–1849. Történelmi Lapok, 1994. 16. sz. 142–143. o.*

⁴⁰ *Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. I–III. k. Genf, 1865. III. 133. o. Horváth közlését vette át később a szakirodalom. A kérdést tisztázta Hermann Róbert: I. Ferenc József és a megtorlás. Budapest, 2009. 19–20. és 124–125. o. (66. és 67. jegyzet).*

⁴¹ A hadügyminiszter a külügyminiszternek. Szentpétervár, 1849. október 2. (14.) RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 54. o.

⁴² A külügyminiszter a hadügyminiszternek. Szentpétervár, 1849. október 10. (23.) RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 62. o.

⁴³ Hotyin, ma város Ukrajna nyugati részén.

az osztrákoknak átadott, többször említett osztrák foglyokkal történt.⁴⁴ A Novorosszija és Besszarábia főkörmányzója pedig gondoskodik arról, hogy elindítsák Csernovic⁴⁵ felé. És mivel ekkor a vámházak őrizetét ellátó határőrség még a pénzügyminisztérium felügyelete alá tartozott, Csenyisev a pénzügyminiszterhez fordult azért, hogy az a radivilovi⁴⁶ és a szkuljani⁴⁷ vámkerület parancsnokait utasítsa: biztosítsák a fogoly akadálytalan átengedését az orosz–osztrák határon.⁴⁸

Szydłowski az említett vámkerület novoszelicai⁴⁹ vámházánál 1849. október 31-én egy Polner nevű térparancsnoksági segédtsízt (*Platz-Adjutant*), másodkapitány adta át az osztrák félnek.⁵⁰

A császári hadbíróóság Nagyszebenben, 1850 júliusában először hat év, majd ugyanez év október 26-án az ítéletet enyhítve, két év várfogságra ítélte, amelyet Gyulafehérváron töltött le.⁵¹

Mivel a nagyszebeni hadbíróóság iratai elvesztek, nem lehet megtudni, hogy az Oroszországból elküldött dokumentumokat felhasználták-e az ellene lefolytatott eljárás során. Szydłowskira egyébként súlyosabb büntetést szabott ki a hadbíróóság, mint a Háromszék 1848–1849 telén vívott önvédelmi harcában nemzetőr századosként részt vállalt és a brassyói fellelővár védelmében irányító szerepet játszott, többször említett Tóth Sámuel századosra, akit közel egy év vizsgálati fogság után Nagyszebenből szabadon bocsátottak. Ez utóbbi a cs. kir. hadseregben ugyanis csak őrmesterként szolgált a 15. határőrezredben.⁵²

Amikor Szydłowski az oroszok átadták az osztrákoknak, Kiss Sándor honvéd ezredes már nem élt. Az orosz hatóságok őt hamarabb átadták az osztrákoknak, és Csernovicban, vagyis már osztrák területen öngyilkos lett.⁵³ A legendákkal szemben szigorú Gyalóky Jenő a Kiss Sándor öngyilkosságára vonatkozó hagyományról azt írja: „Megsebesülésének és halálának valódi körülményei ma is ismeretlenek, így hát a hozzájuk fűzött ellenőrizhetetlen részleteket bizvást elhagyhatjuk.”⁵⁴

Ezt a hagyományt azonban alátámasztja a poznańi *Gazeta Polska* című lap csernovici levelezője, aki az újság 1849. szeptember 21-i számában a helyszínről számol be Kiss Sándor haláláról. „A nagy európai hősköltemény magyarhoni befejeződésével ezen isten háta mögötti hely se érdekes már az újságírásnak. [...] A despotizmus lakájai ma a legörömtelibb diadalünnepüket ülik. Nap mint nap megelevenedik a kép; az utcanépek gúnykacaja és szidalmi közepette hajtják a szabadság – kordékhoz és talyigákhoz láncolt

⁴⁴ Ezek közül az osztrák alattvalók közül a Galacban kereskedőként tevékenykedő, de valójában Adam Jerzy Czartoryski konstantinápolyi ágensének, Michał Czajkowskiának a leveleit továbbító Tretterről egy 26 lapos külön iratsomó maradt fenn: RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18362. (Raport kom. 5. pex. korpusa ob arestovании в Галаце поляка из Галиции Треттера за агенство польским эмиссаром. Az V. gyal. hadtest parancsnokának jelentése egy Tretter nevű galíciai lengyel ügynök letartóztatásáról Galacban.) Henryk Tretterről mint a Hotel Lambert galaci ügynökéről néhány adat: *Jerzy S. Łatka*: *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim*. Kraków, 2005. 330. o.

⁴⁵ Csernovic, Czernowitz, ma Csernovci, város Ukrajnában.

⁴⁶ Radivilov, Radziwiłłow, ma város Ukrajnában.

⁴⁷ Szkuljani, ma falu a Prut partján Moldovában.

⁴⁸ A hadügyminiszter Kijev katonai parancsnokának, Szentpétervár, 1849. október 2. (14.), uő Novorosszija és Besszarábia főkörmányzójának. Szentpétervár, 1849. október 2. (14.) és uő a pénzügyminiszternek, Szentpétervár, 1849. október 2. (14.) RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 56–56b o., 57–57b I. és 59. o. Csenyisev Szydłowski kiadatásáról tájékoztatja továbbá Paszkevics tábornagyot, a Magyarországra bevonult hadsereg főparancsnokát, a zsandárság parancsnokát, aki egyben az uralkodó főhadiszállásának parancsnoka is, valamint a belügyminisztert. Uo. 55–55b. o., 58–58b. I. és 60. o.

⁴⁹ Novoszselica, Novoszseljica, ma város Ukrajnában.

⁵⁰ A pénzügyminiszter a hadügyminiszternek. Szentpétervár, 1849. november 9. (21.) RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 63. o.

⁵¹ *Bona* 2009. 433. o.

⁵² *Bona* 2009. 473. o.

⁵³ *Kövári* 1861. 243. o. *Orbán* 1873. 196. o.

⁵⁴ *Gyalóky* 55. o.

– bajnokait, körbevéve a féktelenkedő zsoldosok hadától, akik azt hiszik, hogy a vasra vertekkel szemben vitézkedhetnek. [...] Fekete-sárga zsoldosainknak akadt néhány szerfelett vidor napjuk. Néhány hétig a fogságba esett magyar Kiss alezredes elkeseredettségén kéjelegtek, ki inkább az önkéntes halált választotta, nem bírván elviselni a magukból kivetkezett emberek látványát.”⁵⁵

Kissnek az osztrák fogságban elkövetett öngyilkosságáról egyébként orosz elbeszélő forrás is megemlékezik.⁵⁶ Kiss Sándor haláláról ennyit, orosz fogságáról azonban eddig semmit sem tudunk. Most azonban erre vonatkozóan is, bár csak szerény adatokkal, mégis gazdagabbak lettünk.

Brassóból tehát kettőjüket együtt szállították ki Havasalföldre, vagyis velük másokat nem vittek ki. Két visszaemlékezés szerint azonban Brassó megszállása után a magyar foglyokat (vagy egy részüket?) Havasalföldre indították el. A Lüders törzsébe beosztott Daragan vezérkari alezredes visszaemlékezése szerint azért, hogy őrzésük ne kösse le az orosz erőket.⁵⁷ A brassói fellegrvában tűzérként szolgált Herendy Vilmosnak az 1848–1849. *Történelmi Lapok*ban, 1894-ben megjelent, már hivatkozott emlékezése megerősíti Daragan közlését, és Erdélybe történt visszahozataluk utáni sorsukról is ír: „Minket kivittek Oláhországba Plojestre és onnan 1849. november hó végén hoztak vissza és soroztak be az akkori három erdélyi gyalogezredbe, u. m. a 31. Leiningen, az 51. Károly Ferdinánd és a 60. Turszky ezredbe. Engemet a 31. ezred 2. gránátos századába soroztak be, és egy része Lengyel-, a másik Olaszországba küldetett.”⁵⁸

Erre a fogolyszállítmányra vonatkozóan más adatot egyelőre nem ismerek. A magyar erők segesvári, szászsebesi, nagycsúri és a Vöröstoronyi-szorosnál elszenvedett veresége után Lüders tábornok augusztusban egy nagy, mintegy kétezer főből álló hadifogolyszállítmányt a zsitomiri gyalogezred egyik zászlóaljának kíséretében a Tömösi-szoroson keresztül Havasalföldre küldött. Mivel „az utóbbi időben, jelentős mértékben megnövekedett a hadifoglyok száma”, ami nagy megterhelést jelentett csapatainak, onnan Pjotr Andrejevics Dannenberg tábornok, a Moldvát és Havasalföldet megszállva tartó orosz erők parancsnoka Bukovinába, Csernovicba⁵⁹ irányította őket. Lüders erről a fogolyszállítmányról a tiszteket leválasztotta, „nehogy az egyszerű katonákat útközben befolyásolják”, és a Vöröstoronyi-erődbe zárta őket. Két tiszttel azonban kivételt tett. Bem „segédtsíjtjét”, pontosabban törzsének parancsnokát, Kiss Sándor századost és Becsei Ede századost, Bem törzsének élelmezési főfelügyelőjét, mint fontosabbakat Bukarestbe küldte Dannenberg tábornokhoz, hogy az adja át őket a galíciai főhadparancsnoknak, Hammerstein-Ecquord tábornagynak.⁶⁰ Miután átadták őket az osztrák hatóságok-

⁵⁵ Idézi Kovács István: „Mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998. 256. o.

⁵⁶ *Daragan* 59. o.

⁵⁷ *Daragan* 68. o.

⁵⁸ *Herendy Vilmos*: Adatok és helyreigazítások a brassói fellegrvár 1849. évi ostromának leírásához. 1848–1849. *Történelmi Lapok*, 1894. 13. sz. 121. o.

⁵⁹ A körülmények változával azonban ez a szomorú menet ugyan a Tömösi-szoroson keresztül valóban elhagyta Erdélyt, de nem vonult Csernovicba, hanem visszatért Brassóba. Lásd: *Orbán* 1873. 238. o. Az erre vonatkozó hivatalos levelezést röviden ismerteti Hermann Róbert a Petőfi halálának helyszínével kapcsolatban, a közelmúltban megújult vitában. *Hermann Róbert*: Még egyszer Petőfi haláláról és az erdélyi hadjárat hadifoglyairól. *Magyar Napló*, 2012. június. 36–40. o. Korábban jegyzetekkel is *Uő*: Egy elszalasztott lehetőség. Vadász Sándor és Józsa Antal könyvéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2001. 3–4. sz. 464–466. o.

⁶⁰ Lüders Paszkevicznek. Szászváros, 1849. augusztus 3. (15.) RGVIA. f. 846. op. 16. Венгерская кампания, 1849, А magyar hadjárat, 1849. gy. 5351. Сведения о венгерской кампании. Jelentések a magyar hadjáratról 371b–372. o. Lüders jelentésében mintegy 2000 fogolyról ír, az előző lábjegyzetben említett iratokban kb. 3000-ról, van szó. Lásd: Nyepokojcsickij 133. o.; *Daragan* 205. o.

nak, az Itáliában állomásozó cs. kir. 1. gyalogezredhez sorozták be mindkettőjüket.⁶¹ Szydłowski és Kiss Sándor ezredes esete azonban különbözik az övéktől.

Szydłowskinak Kiss Sándorhoz írt levelében utalást találunk arra, hogy tartva az osztrákok bosszúszomjától, maguk választották az orosz fogságnak ezt a módját, pontosabban Kiss Sándor Szydłowski javaslatát elfogadva döntött mellette. „Igazad volt, kedves barátom, amikor inkább velem maradtál, minthogy az osztrákok kezébe kerülj. Ha több haszna nem is lesz, akkor is van annyi, hogy az emberrel a vég előtt legalább lovagiasan bánjak” – írja neki Szydłowski, s levelét a részben már említett, következő talányos mondattal zárja: „Lehet, hogy még bejön a mi tréfánk, és a parancsnoki poszt engem itt is megtalál.”⁶²

Láttuk, hogy az oroszok Szydłowskit először orosz alattvalóként tartották számon, bár ő a fennmaradt iratanyagban cáfolja azt, hogy ilyesmit állított volna, sőt, fogságában már azt vallotta, mint idéztük, hogy Oroszországgal és Lengyelországgal nem volt és nincs semmiféle kapcsolata. Brassóban azonban bizonyára mégis hangsúlyozhatta, vagy legalábbis utalhatott rá, hogy az egykori Lengyel Királyság területéről származik, nem csak a szülei, hanem ő maga is. Hogy milyen ürüggyel maradhatott vele a sebesült Kiss Sándor, nem tudjuk.⁶³

A történetet tovább bonyolítja, hogy Stanisław Jan Szydłowski a Savoyai Jenőről elnevezett cs. kir. 5. dragonyosezrednek, valamint a 11. székely huszárezrednek a bécsi Kriegsarchivban őrzött, Bona Gábortól felkutatott iratai szerint az egykori Lengyel Királyság területén született, mégpedig 1796-ban Szydłówban.⁶⁴ Személyi adatait nyilván maga diktálta be, amikor katonai szolgálatra jelentkezett. A születési évszám az osztrák és az orosz iratokban ugyanaz, a hely viszont nem egyezik. Szydłó a Kościuszko-felkelés leverése után 1795-ben, Lengyelország harmadik, teljes felosztásával osztrák fennhatóság alá került, 1809-ben a két évvel korábban Napóleon protektorátusával létrehozott Varsói Hercegség része lett, annak felszámolását követően, 1815-től pedig Oroszországhoz tartozott.

Szydłowski tehát valószínűleg nem mondott igazat, amikor azt állította az oroszoknak, hogy Franciaországban született. Zavaros apjával kapcsolatos állítása is. Ha apja részt vett a Kościuszko-felkelésben, akkor nem emigrálhattak a szülei 1792-ben vagy 1793-ban Franciaországba, mert a felkelés 1794-ben kezdődött. Ha Szydłówban született, osztrák alattvalóként látta meg a napvilágot, így érthető az is, hogy anyja Lembergbe tért vissza férjének halála után. Mivel azonban Szydłó 1849-ben Oroszország területén fekvő Szydłowski már a veszteglőházban eltöltött idő alatt, talán éppen az őreitől szerzett információk alapján úgy dönthetett, mégis jobb, ha nem orosz alattvalóként járnak el vele szemben, mert akkor akár szibériai száműzetéssel is számolhat.

Hányatott sorsú lengyelünk, mint fiától tudjuk,⁶⁵ a Gyulafehérvár közelében fekvő Borbádon hunyt el 1863-ban.⁶⁶ Annak a városnak a közelében, ahol a magyar szabadságharcban akarva-nem akarva, de mégis vállalt szerepe miatt a rá kiszabott börtönbüntetést letöltötte.

⁶¹ Rövid életrajzukat lásd: *Bona Gábor* 2009. 153. o. és 556. o.

⁶² Szydłowski levele Kiss Sándornak. Leovo, 1849. július 6., másolatban, oroszul és németül. RGVIA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 28–31. o.

⁶³ Lüders június 22-i Paszkevicz főparancsnokhoz intézett két jelentésében nincs szó Szydłowskiról. RGVIA, f. 846. op. 16. gy. 5349. Сведения о венгерской кампании июнь 1849. Jelentések a magyar hadjáratról, 1849. június. 523–531. o. és 537. o.

⁶⁴ A Bona Gábor által megadott levéltári jelzet: KAW.: Gb. 5. Drag. R. 1820–1840 1/38., *Uo.*: Conduite-Listen 11. HR 1836. *Bona* 2009. 433. o.

⁶⁵ *Koós Ferenc*: Szidlovsky örnagy. 1848–1849. *Történelmi Lapok*, 1994. 16. sz. 142–143. o.

⁶⁶ *Bona* 2009. 433. o.

MELLÉKLET

*Stanisław Szydłowski Izmailban, 1849. augusztus 21-én tett vallomása*⁶⁷

1849. augusztus 9-én (21-én) a novorosszjai és besszarábiai főkörmányzó úr augusztus 4-én (16-án) kelt 317. számú parancsának értelmében az izmaili rendőrőrnök, von Csudi alezredes az izmaili várban fogva tartott, az erdélyi Brassóból ideszállított Stanisław Szydłowski hadifoglyot kihallgatta, aki a következő vallomást tette:

Nevem Stanisław Szydłowski, 53 éves, katolikus vallású, a császári osztrák hadsereg ellátással nyugalmazott kapitánya vagyok. Származásom és élettörténetem a következő. Szüleim a Lengyel Királyságból származnak, de hogy pontosan melyik helységből, nem tudom. Apám, Józef Szydłowski Kościuszko idejében a lengyel hadaknál kapitány volt, 1792-ben vagy 1793-ban elhagyta Lengyelországot, és feleségével (anyámmal) Franciaországba emigrált, ahol katonai szolgálatba lépett és 1805-ben, az itáliai hadjáratban elesett. Én 1796-ban, Franciaországban születtem, de hogy pontosan milyen helységben, azt nem tudom. Apám halála után anyám 1806-ban vagy 1807-ben átköltözött velem Lembergbe, ahol a piaristáknál kezdtem meg tanulmányaimat. Amikor 1812-ben a francia hadsereg felvonult Oroszország határaihoz, Siedlcébe utaztam azzal a szándékkal, hogy belépek a lengyel légióba, de mivel túl fiatal voltam, nem vettek fel. Siedlcében voltam az osztrák segélyhadtestnek Oroszországból ezen a városon át történő visszavonulásáig, ekkor csatlakoztam ezekhez a csapatokhoz, és velük tértem vissza Lembergbe, ahol távollétem idején anyám elhunyt. Teljesen árván, minden ellátás és megélhetés nélkül maradván, Magyarországra mentem, ahol kenyérkeresetként két éven át különböző településeken vívást és lovaglást oktattam, amit Siedlcében egy francia altisztől tanultam. Szerettem volna katonai szolgálatba lépni, ezért 1814-ben visszatértem Lembergbe, és ugyanezen év november 8-án a Savoyai Jenő nevét viselő, 5. dragonyosrezredbe léptem közvitéztként, ahol 1815-ben tizedes, 1818-ban őrmester, 1824-ben pedig alhadnagy lettem. 1830-ban cseréltünk gróf Kálnoky alhadnaggal (ezt az osztrák hadseregben engedélyezik), és átmentem a székely huszárezredbe, ahol 1832-ben hadnaggá léptettek elő, 1836-ban pedig kapitánnyá. A lovassági szolgálatban lovasbalesetek során sérüléseket szenvedtem, amelyekről most is szenvedek; megrokkantam, és 1838-ban a tábori szolgálatból elbocsátottak évi 400 forint nyugellátás folyósításával, amelyet ez év februárjáig az általam lakóhelyül választott Brassóban kaptam meg, ahol 1838-tól éltem egyfolytában fogságba esésemig.

Amikor 1848 októberében a mutatkozó politikai zűrzavar kapcsán Puchner tábornok Erdélyben ostromállapotot hirdetett ki, amelyet követett a kormány felhívása minden nyugalmazott törzs- és főtiszthez, hogy jelentkezzenek szolgálatra, akkor én is azt a parancsot kaptam az akkori brassói parancsnoktól, Arbutina őrnagytól, hogy egy 3000 fős csapattal szálljam meg Prázsmár és Szászhermány falukat, a brassói kerület határán tartsak fenn egy előőrsi láncot, és kísérem figyelemmel a székelyek tevékenységét. December 2-ig voltam ezen a poszton, de amikor a kimerültségtől meggyengült egészségem miatt már nem voltam képes ellátni tovább az előőrsi szolgálatot, betegen visszatértem Brassóba, és december 16-án ugyanaz az Arbutina őrnagy kinevezett a brassói vár parancsnokává. Amikor Schurter osztrák tábornok, akit félrevezettek az ellenségről szóló hamis hírek, február 20-án elhagyta Brassót és visszavonult csapataival a havasalföldi határhoz, akkor én is azt a parancsot kaptam, hogy kövessem őket, de akkoriban túlságosan gyenge lévén, ezt a parancsot képtelen voltam végrehajtani, ezért a várban maradtam mindössze egy elaggott tizedessel. Így talált ott az orosz csapatokkal Brassóba bevonult Engelhardt tábornok, akinek a parancsnoksága alatt továbbra is megőriztem a várparancsnoki posztot. Amikor március 20-án Engelhardt tábornok visszavonulása után még ugyanazon a napon ebéd után egy kb. 4000 főt számláló csapattal bevonult a városba Bem, a magyar huszárok levittek a várból és Bem elé kísértek, aki megkérdezte, milyen származású vagyok és tudok-e magyarul, majd azt mondta, vagy hadifogság vár rám, vagy

⁶⁷ Novorosszija és Besszarábia főkörmányzójának a hadügyminiszterhez, 1849. augusztus 18-án (30-án) írt jelentése, amelynek melléklete Szydłowski izmaili vallomásának német és orosz nyelvű szövege, végén a politikai tervezettel. RGVA, f. 1. op. 1. gy. 18393. 16–21. o. A szöveg kéthasábos, az első hasábban a német szöveg van, a végén Szydłowski aláírásával, a második hasáb az orosz fordítást tartalmazza. Dölt betűvel a foglyot kihallgató alezredes, illetve a hadügyminisztériumban szolgáló ezredes megjegyzései olvashatók.

maradok továbbra is a vár parancsnoka. Aggódva megélhetésem miatt, híján lévén mindennek, és megfontolva azt, hogy valamennyi hozzám hasonló bajtársam, akik állandó beosztásban voltak a városban, kényszerűen mind elfogadták Bem ajánlatát, annál inkább, mert nem követeltek tőlünk fegyveres tevékenységet, így én is az utóbbit választottam, és a vár parancsnoka maradtam. Mielőtt Brassót megközelítették volna Lüders tábornok parancsnoksága alatt az orosz csapatok, a várban minden helyőrség nélkül csak egy tizedessel voltam, de amikor június 18-án Kiss magyar ezredes Tömösnél vereséget szenvedett, akkor a várba bevonult egy székelyekből álló század Tóth kapitány parancsnoksága alatt, aki azonnal átvette mind a parancsnokságot, mind a vár védelmét, amelyben én egyáltalán nem vettem részt.

Miután június 20-án a vár megadta magát, fogságba estem, és 24-én Bukarestbe szállítottak, onnan pedig Besszarábiába, és a mai napig egyáltalán nem hallgattak ki sem rangomról, sem származásomról, ezért senkinek nem is vallottam, hogy Oroszország alattvalója lennék, és hogy az egyik nyugati kormányzóságban születtem. Ifjúkorom óta, és pedig 1814-től osztrák szolgálatban álltam, és sem Oroszországgal, sem Lengyelországgal soha semmiféle kapcsolatban, semmiféle viszonyban nem voltam és most sem vagyok.

Hogy életemnek és katonai szolgálatomnak itt előadott leírása a színtiszta igazság, azt ellenőrizni lehet a császári osztrák szerveknél: a Hof-Kriegs-Rathnál, az erdélyi főhadparancsnokságnál és Brassó városának hatóságainál.

Soha nem voltam nős, de van egy 12 éves törvénytelen fiam, a neve Viktor,⁶⁸ és egy 24 éves nevelt lányom, Teréza, akik, amikor én fogságba estem, a várban maradtak, és most nem tudok semmit további sorsukról. Vagyonom egyáltalán nincs, azok a katonák, akik fogságba ejtettek, minden papíromat, dokumentumaimat és holmimat széthordták.

Az általam Leovóban ceruzával írt levél címzettje régi bajtársam és barátom, aki ugyancsak hadifogoly, Kiss Sándor ezredes, akivel együtt szállítottak bennünket Bukarestbe.

A vallomás megétele német nyelven történt, amely le lett fordítva oroszra.

Az izmaili rendőrőrnök, beosztva a lovassághoz, (?) Csudi (?) alezredes

A politikai vonatkozású információkat illetően Szydłowski azt vallja, hogy amikor Bem június 8-án Nagyszebenből másodszor érkezett Brassóba, magához hívatta Szydłowskit, megparancsolta, hogy mutassa meg neki a várat. Amikor együtt volt vele a hintóban, arra beszélt rá, legyen különítménye lovasságának parancsnoka, amire azzal akarta rávenni, hogy előadta neki Kossuthnak és követőinek titkos tervét. Ezt a tervet Bem szavai alapján Szydłowski a következőképpen foglalta össze:

1) Miután az orosz csapatok bevonulnak Magyarországra, Bemnek és Dembińskinek úgy kell manővereznie, hogy az orosz hadtestek között Galicián át be tudjanak nyomulni a Lengyel Királyságba, értsék el, hogy ott általános felkelés törjön ki, és működésük Oroszország központja ellen irányuljon.

2) A török Portát rá kellene venni, hogy erős hadsereggel szállja meg a Krímet, követelje vissza korábbi tartományait, szükség esetén nyomuljon előre és működjön együtt Bem tábornokkal. A Havasalföldön összevont török csapatok szakítsák meg Lüders tábornok összeköttetését Oroszországgal, vegyék birtokba az orosz csapatok valamennyi készletét és akadályozzák meg visszavonulásukat.

3) Itáliába erős francia hadseregnek kellene bevonulni, egyesülni az olaszokkal, vereséget mérni Radetzkyre, a legbátrabb tábornokra, és törekedni bármi áron történő elfogására; aztán felvonulni Bécshez, megfosztani a Habsburg-házat a tróntól, betörni Magyarországra, Ausztria utolsó csapatait ott szétverni és kikiáltani a Magyar Köztársaságot; mindezen operációkhoz az Anconában és Rómában található francia csapatok szolgálnának elővédi hadakként.

4) Egész Németországnak egyesülnie kell és egy köztársaságot alkotnia; ha pedig Poroszország ellenszegülne, vele hamar el lehetne bánni. Aztán inkább meg kell szilárdítani a helyzetet, hogy majd teljesen meg lehessen semmisíteni a nemzeti szabadság elnyomóit.

⁶⁸ Szydłowski fia 1838-ban született, katonaként Miksa császárt szolgálva megjárta Mexikót is, később a Magyar Királyi Államvasutaknál szolgált főkalauzként. 1890-ben hunyt el. Brassóban temették el, síroszlopán a feketealmi Szidlovsky Viktor név szerepelt. *Koós Ferenc: Szidlovsky őrnagy. 1848–1849. Történelmi Lapok*, 1994. 16. sz. 142–143. o.

5) Svédországnak erős hadsereget kell kiállítania, fellépnie Oroszország ellen és visszakövetelnie elvett tartományait.

6) Még Perzsiát is ajánlatos arra ösztönözni, hogy kihasználja ezt az időszakot és hirdessen háborút Oroszország ellen.

Emisszáriusok e tervek megvalósítása céljából már minden irányban szét vannak küldve.

Ha ezek az elképzelések valóra válnak, Európában hat köztársaság lesz: 1) Franciaország, 2) Olaszország, 3) Németország, 4) Svájc, 5) Magyarország és 6) Lengyelország. Anglia, Spanyolország, Törökország, Svédország teljességgel népeik akaratának megfelelően alakítják ki államformájukat.

Megjegyzés: Ez a Szydłowski által ceruzával, német nyelven saját kezűleg írt terv három oldalon a mellékletek között található. (?) Csudi (?) alezredes*

[Az iraton egy későbbi, már a hadügyminisztériumban ráírt megjegyzés van, amelynek szövege:]

**A melléklet, amelyet Szydłowski ceruzával írt, ahogy ennek az ügyiratnak a 15. oldalán fel van tüntetve, elküldetett Nesselrode grófnak az október 2-án (14-én) kelt 110. számú jelentés mellékleteként, hogy továbbítsa az osztrák kormánynak, e dokumentumokról a másolatok pedig ebben az ügyiratban kerültek elhelyezésre. [Aláírás:] Dubenszkoj ezredes*

ILDIKÓ ROSONCZY

THE STORY OF A HONVÉD OFFICER'S CAPTIVITY IN RUSSIA, 1849

Summary

In late August 1849, following the defeat of the Hungarian War of Independence, a Hungarian prisoner of war was sent under strict surveillance from the fortress of Izmail to Kiev. The prisoner, the Polish-born Stanisław Jan Szydłowski, ex-commander of the fortress near the town of Braszó (Kronstadt in German, Braşov in Romanian), surrendered to A. N. Lüders, commander of the Russian army attacking Transylvania from Wallachia, on 22 June. How did Szydłowski get to Russia? Szydłowski's case raises the question if his fate is a proof of the ever arising legend saying that the Russian army did not hand over every Hungarian prisoner of war to its Austrian ally, but instead deported some of them to Russia.

The Russian Military State Archives safeguard documents which help to reconstruct the course of Szydłowski's life and captivity.

Russian authorities registered Szydłowski as a Russian subject first because Szydłowski, hoping to get a favourable process, probably claimed that he had been born in a western Russian regency. Later, already in the fortress of Izmail, he confessed that he had been born in France, served in the Austrian army from 1814; and denied any connection with Russia or the Kingdom of Poland. Russian minister of foreign affairs K. V. Nesselrode addressed the Austrian legation in Saint Petersburg to inquire about the prisoner's descent, military service and rank. The Austrian legation replied that, according to the information they had been able to gather, Szydłowski was really a subject of the Austrian emperor, a retired mate-captain of the Austrian army, who had served in the Hungarian army during the Hungarian 'uprising'. This answer, supported by article 31 of the convention with Austria, signed in Warsaw on 10 June 1849, led to Szydłowski's extradition to Austrian authorities on 31 October 1849. The Austrians made him face court-martial and sentenced him to imprisonment. His story proves that Russian Tzar Nicholas I was a fair ally to Austria, who kept even those articles of the Russian–Austrian convention which regulated the extradition of prisoners of war.

And where was Szydłowski born really? According to some documents in Kriegsarchiv, Vienna, he was born in Szydłów, a Polish town which in the time of his birth in 1796 was part of the Austrian Empire, but in 1849 it was part of Russia.

ILDIKÓ ROSONCZY

L'HISTOIRE DE LA CAPTIVITÉ EN RUSSIE D'UN OFFICIER DE L'ARMÉE HONGROISE EN 1849

Résumé

Après l'échec de la guerre d'indépendance hongroise, un officier hongrois prisonnier de guerre fut envoyé sous haute surveillance de la forteresse d'Izmaïl à Kiev à la fin août 1849. Ce prisonnier était Stanislaw Jan Szydłowski, le commandant d'origine polonaise de la citadelle surplombant la ville de Brassó (en hongrois Brassó, en allemand Kronstadt, en roumain Braşov) qui se rendit le 22 juin à A. N. Lüders, chef de l'armée russe pénétrant en Transylvanie depuis la Valachie. Comment Szydłowski s'est-il retrouvé en Russie ? Une question se pose : Le sort de Szydłowski pourrait-il confirmer la légende récurrente selon laquelle l'armée russe n'aurait pas livré tous les prisonniers de guerre hongrois à son allié autrichien, mais elle aurait emmené certains d'entre eux en Russie ?

Les Archives nationales d'Histoire militaire de Russie conservent des documents qui permettent de retracer l'histoire de la carrière et de la captivité de Szydłowski.

Au début, les autorités russes croyaient que Szydłowski fut un sujet de Russie, car, dans l'espoir d'un traitement de faveur, il aurait prétendu être né dans un oblast de l'Ouest de Russie. Plus tard, dans la forteresse d'Izmaïl, il déclara qu'il vint au monde en France, qu'il servit dans l'armée autrichienne dès 1814 sans jamais avoir eu de contact avec la Russie ou le Royaume de Pologne. K. V. Nesselrode, le ministre russe des affaires étrangères s'adressa à l'ambassade d'Autriche à Saint-Petersbourg pour obtenir des renseignements sur l'origine, le rang et le service militaire du prisonnier. L'ambassade lui fit alors savoir que selon les éléments rassemblés, Szydłowski était en fait un sujet de l'empereur d'Autriche, un capitaine en second à la retraite de l'armée autrichienne qui servait dans l'armée hongroise lors de l'«insurrection». Sur la base de cette réponse, Szydłowski fut remis aux autorités autrichiennes le 31 octobre 1849 en vertu de l'article 31 de la convention signée le 10 juin 1849 entre la Russie et l'Autriche. Les Autrichiens le traduisirent devant le tribunal militaire qui le condamna à une peine de prison. Son sort prouve que le tsar Nicolas Ier était un allié correct de l'Autriche qui respectait aussi l'article de la convention russo-autrichienne relative à la remise des prisonniers de guerre.

Mais où naquit réellement Szydłowski ? Selon les documents conservés dans les Kriegsarchiv de Vienne, il vit le jour à Szydłów, une ville polonaise qui fit partie de l'empire d'Autriche en 1796 au moment de sa naissance, mais qui appartenait déjà à la Russie en 1849.

ILDIKÓ ROSONCZY

DIE GESCHICHTE DER RUSSISCHEN GEFANGENSCHAFT
EINES HONVED-OFFIZIERS AUS DEM JAHRE 1849*Resümee*

Im Anschluss an die Niederschlagung des ungarischen Freiheitskampfes, im August 1849, wurde unter strenger Aufsicht ein ungarischer Kriegsgefangenenoffizier aus der Burg von Ismail nach Kiew geschickt. Beim Gefangenen handelte es sich um den Kapitän der Festung neben der Stadt von Brassó (Kronstadt), Stanislaw Jan Szydłowski, der polnischer Herkunft war und sich am 22. Juni dem Kommandanten des aus der Walachei nach Siebenbürgen eindringenden russischen Heeres, A. N. Lüders, ergeben hatte. Wie kam Szydłowski nach Russland? Es stellt sich die Frage: Beweist das Schicksal Szydłowskis nicht die immer wieder auftauchende Legende, dass die russische Armee den österreichischen Verbündeten nicht jeden ungarischen

Кriegsgefangenen übergeben hatte, sondern dass es Gefangene gab, die nach Russland verschleppt worden waren?

Das Russische Staatsarchiv für Militärgeschichte verwahrt Archivadokumente, aus denen der Lebensweg und die Geschichte der Gefangenschaft Szydłowski herausgelesen werden können.

Die russischen Behörden hielten Szydłowski zuerst für einen russischen Untertanen, weil wahrscheinlich er selbst – in der Hoffnung eines für ihn günstigen Verfahrens – behauptete, in einem Gouvernement im Westen Russlands geboren worden zu sein. Später, bereits in der Burg von Ismail, sagte er aus, in Frankreich das Licht der Welt erblickt zu haben und ab 1814 in österreichischem Militärdienst gestanden zu haben. Er behauptete zudem, weder mit Russland, noch mit dem Königreich Polen jemals Kontakt gehabt zu haben. Der russische Außenminister K. V. Nesselrode wandte sich an die österreichische Gesandtschaft in Sankt Petersburg, um Auskunft über die Herkunft, den Militärdienst und den Rang des Gefangenen zu erhalten. Die österreichische Gesandtschaft teilte ihm mit: Auf Grund der gesammelten Daten habe sich herausgestellt, dass Szydłowski in Wirklichkeit der Untertan des österreichischen Kaisers, erster Offizier i. R. der österreichischen Armee sei und zur Zeit des ungarischen „Aufstandes“ in der Honved-Armee gedient habe. Auf Grund dieser Antwort und im Sinne von Artikel 31 der mit Österreich am 10. Juni 1849 in Warschau geschlossenen Konvention wurde Szydłowski am 31. Oktober 1849 den österreichischen Behörden übergeben. Er wurde von den Österreichern vor das Kriegsgericht gebracht und zu einer Gefängnisstrafe verurteilt. Sein Schicksal beweist, dass Zar Nikolaus I. ein korrekter Verbündeter Österreichs war und auch den Artikel der russisch-österreichischen Konvention über die Übergabe der Kriegsgefangenen einhielt.

Und wo Szydłowski in Wirklichkeit geboren wurde? Gemäß den im Kriegsarchiv in Wien verwahrten Dokumenten in Szydłów, einer polnischen Stadt, die zur Zeit seiner Geburt im Jahre 1796 zum Österreichischen Reich, aber im Jahre 1849 bereits zu Russland gehörte.

ИЛЬДИКО РОШОНЦИ

ИСТОРИЯ ПЛЕНА ОФИЦЕРА ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ В 1849 Г. В РОССИИ

Резюме

Конец августа 1849 года; только что подавлена национально-освободительная война венгерского народа против владычества Габсбургов. Из крепости Измаил в Киев под усиленным конвоем отправляют военнопленного – офицера венгерской армии «гонведов». Пленный – Станислав Шидловский (поляк по происхождению), бывший начальник крепости Брашшо (Брашшо – венгерское название города; немцы называют его Кронштадт, румыны – Брашов); 22-го июня он сдался генералу А. Н. Лидерсу, который командовал 5-м корпусом царской армии, вступившим в Трансильванию с территории Валахии. Возникает вопрос: как Шидловский оказался в России? Не является ли его судьба подтверждением той, вновь и вновь всплывающей, по разным поводам, легенды, будто царская армия далеко не всех попавших в плен венгров передала австрийским властям, но часть из них оставила в России?

В Российском Государственном Военно-Историческом Архиве в Москве хранятся архивные материалы, которые позволяют восстановить и жизненный путь Шидловского, и историю его плена.

Российские власти поначалу сочли Шидловского российским подданным: возможно, он, надеясь на снисхождение, сам объявил себя уроженцем одной из западных губерний России. Позже, уже находясь в крепости Измаил, он показал, что родился во Франции, с 1814-го года находился на австрийской военной службе, ни с Россией, ни с Польским Королевством связей не имел. Граф К. В. Нессельроде, министр иностранных дел России, обратился за информацией о Шидловском в посольство Австрии в Санкт-Петербурге. Посольство, собрав данные, сообщило: Станислав Шидловский – австрийский подданный, отставной гусарский

штабс-ротмистр австрийской армии, во время венгерского восстания служил в армии «гонведов». По получении этого ответа, в соответствии со статьей 31 конвенции, заключенной 10 июня 1849 г. с Австрией, Станислав Шидловский был передан, 31 октября 1849 г., австрийским властям, предстал перед австрийским военным судом и приговорен к тюремному заключению. Его судьба доказывает, что Николай I был корректным союзником Австрии и аккуратно соблюдал конвенцию о передаче военнопленных.

Где же родился Станислав Шидловский на самом деле? По документам австрийского военного архива (Kriegsarchiv) в Вене он родился в польском городе Шидлов, который в тот момент, в 1796 году, принадлежал Австрийской империи, а с 1815 года отошел к России.

MŰHELY

POLGÁR BALÁZS – SCHMIDTMAYER CSABA

AZ 1849-BEN GÖNYŰNÉL MEGSEMISÜLT OSZTRÁK HADIANYAG-SZÁLLÍTÓ USZÁLY RÉGÉSZETI KUTATÁSA¹

A lelőhely

Gönyű (*Gönyő, Gönyü*, ma: Győr–Moson–Sopron megye) Győrtől 16 km-re északkeletre fekvő Duna menti település (*1. kép*), amelyet először 1222-ben említene az írott források. Gönyű halászó helyei és vizafogó helye gyakran képezte tárgyát birtokadományoknak, illetve birtokpereknek a XIII. század folyamán.² A település Győr török kézre kerülését követően elnéptelenedett; területe 1621-ben az Esterházy család kezébe került és újra benépesült.³ Gönyű jelentős fejlődésen esett át a XVII. század végén, kikötőjének, illetve vízi- (és hajó-) malmainak köszönhetően. (A település 1841-ben 57 házzal bírt, lakosságát Fényes Elek a XIX. század derekán 695 főre tette.)⁴ A történeti hagyomány szerint magyar honvédek 1849. április 24-én a Duna túlsópartjáról kilőttek egy Gönyűnél állomásozó hadianyagot szállító osztrák uszályt.⁵ Gönyű kapcsán még egy jelentős fegyvertényről emlékezhetünk meg az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc vonatkozásában: 1849. augusztus 3-án Gönyűnél, Lovadnál és Győrnél élelmiszerszállító hajókat foglalt el a Komáromból kitörő Klapka.⁶

Az 1849. április 24-ei gönyői események rekonstrukciója az írásos források alapján

Az 1849. április 19-i nagysallói győzelem után Görgey serege április 22-én mentette fel északról a már 1848. december vége óta ostromzár alatt lévő Komáromot. A Duna jobb partján kiépített ellenséges sáncokat az április 25-én befejeződött hidépítést követően, 26-án támadta meg; felszámolta az ostromzárát, majd döntetlen csatát vívott a megérkező cs. kir. főerőkkel.⁷ Április 28-án a visszavonuló cs. kir. seregek feladták Győr

¹ Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani Lenkefi Ferencnek (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a továbbiakban: HM HIM), Major Gábornak (polgármester, Gönyű) és Tóth János Attilának (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal) a kutatás során nyújtott értékes segítségért. A tanulmányt lektorálta: Hermann Róbert (HM HIM), Kemény Krisztián (HM HIM) és Négyesi Lajos (Nemzeti Közszolgálati Egyetem). A kutatómunkában részt vett: Farkas Gergely, Hídvégi András (HM HIM), Négyesi Lajos, Németh András százados (Nemzeti Közszolgálati Egyetem), Óravecz Ferenc főtörzsrőmester (HM HIM), Pál Ödön (Argonauta Kutatócsoport), Puskás Norbert (Argonauta Kutatócsoport), Szabó András főhadnagy (Nemzeti Közszolgálati Egyetem).

² Zöllei András: Gönyű településföldrajza. Geographia Pannonica XXV. Pécs, 1937. (A továbbiakban: *Zöllei* 1937.) 4. o., Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. k. Budapest, 1987. 588. o.

³ Sárosi István: Gönyű. In: Győr–Moson–Sopron megye települései. Győr, 1994. 76. o.

⁴ Zöllei 1937. 16. o., Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. Pest, 1851. I. k. 55. o.

⁵ Icsői Ferenc – Papp Albertné – Szigetközi József – Zalka László: Gönyű. In: Szülőföldünk, a Kiskisalföld. Pályázat 1967. és 1969. évi versenyre érkezett helytörténeti munkák átdolgozott gyűjteményes kötet. Szerk.: Szabó Zsigmond. Győr, 1972. 97. o.

⁶ Szénássy Zoltán: Komárom ostroma 1849-ben. Komárom, 1989. (A továbbiakban: *Szénássy* 1989.) 184. o.

⁷ Augustin altábornagy 1849. április 18-án kelt, Welden tábornagynak írt jelentésében a következőket írta a Komárom ostroma során felhasznált löszerről: „Alulírott tegnap este kapta Zitta tábornok első jelentését f. hó 16-áról. Sajnálkozását fejezi ki, hogy oly sok löport és drága löszert eddig eredmény nélkül használtak fel. Ez a felhasználás 14 460 bombából, 4 782 gránátból 12 509 tömör gránátból és 1 587 mázsa löporból áll.” *Szénássy* 1989. 110. o., Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. II. Görgey Tamás fordítását átfordította és a jegyzeteket írta *Katona Tamás*. Budapest, 1988. 129. o.

városát.⁸ Franz Ludwig von Welden tábornok ekkor már Bécs védelme érdekében tett lépéseket. Welden céljairól a következőket írta Klapka György honvédtábornok – először 1850-ben, Londonban megjelent – emlékiratában: „a fővárosokat kiüríti, s Bécs fedezése céljából egész a határig, visszavonul.”⁹

Breit József a védekezésben nélkülözhető pest-budai hadianyag április 21-én kezdődő elszállítása kapcsán az alábbiakat írta: „egyébként minden elég simán folyt le, kivéve, hogy az egyik lőszerrel megrakott uszályhajó Gönyűnél a levegőbe repült.”¹⁰

Tóth Ágoston honvéd ezredes naplójában részletesen emlékezett meg fogolytársa, a francia származású Ferdinand Querlonde ezredes¹¹ gönyői haditettéről: „A Dunán lőszeres hajók úsztak lefelé, és Querlonde azt a parancsot kapta, hogy lője fenébe a hajókat. Éjszaka észrevétlenül kivonult négy ágyújával, és sikerrel belelövetett az egyik hajóba. Ez rettenetes robbanással repült a levegőbe, óriási pusztítást végezve a jobbpárt közelében úszó hajók közt.”¹²

Az írásos források közül vélhetően Fitz alezredes 1849. április 24-én, Ácson írt jelentése világítja meg leghitelesebben a történeteket: „10 óra körül Gönyű felől sűrű füstfelhő látszott, amit egy iszonyatos robbanás követett, és gyanítani lehetett, hogy az egyik löporral megrakott hajó röpködött a levegőbe, ami bizonyosságot is nyert. A felkelők ugyanis a Csallóközön keresztül egészen Gönyűig nyomultak előre, az uszálylyal szemben felállítottak egy ágyút és egy tarackot, és tűz alá vették a partot elfoglaló gyalogságot, mely csatárlánca sorakozott fel. Gönyűt gránátokkal hamarosan felgyújtották, és ahogy erősödött a (tüzérségi) tűz, egy gyalogostiszt leparancsolta azt a tíz embert, akik a hajón voltak, úgyszólván azon senki sem maradt. Röviddel ezután egy ellenséges gránát eltalálta a hajót, amely irtózatossággal felrobbant. [A robbanás] a fedélzet darabjait 300 öl távolságra szórta szét, a közelben álló fogadót és postaállomást szinte teljesen lerombolta, sok egyéb házat összedöntött, de csodával határos módon a gyalogságból, akik azonnal a földre vetették magukat, csak öt embert sebesített meg könnyebben.”¹³

Fitz jelentésével ellentétes információkkal is találkozhatunk az írott forrásokban, Beöthy Gáspár a következőképpen emlékezett meg naplójában az eseményről: „Április 23-án a Cs. K. hadsereg az úgynevezett Sárkány Majortól Csallóköznek felső végére Némán túl, jóval is felül vonult. Április 24-én Némánál a Gönyűn állomásozó gőzha-

⁸ Hermann Róbert: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1991. 35–36. o.

⁹ Klapka György: Emlékeimből. A szöveget gondozta, az eredeti iratokkal egybevetette, kiegészítette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Katona Tamás. Budapest, 1986. 129. o.

¹⁰ Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme. 24. rész. Az 1848/49. évi magyar szabadságharc. I. k. Budapest, 1941. 107. o.

¹¹ 1849 januárjától dandárnok Komáromban. Querlonde-t 1849. október 24-én Tóth Ágostonnal együtt ítélték várfogságra, és együtt szállították őket Olmütz várába. Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Budapest, 1983. 275–276. o. Irmédi-Molnár László: Tóth Ágoston honvédezerede, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. A „Térképezési Közöny” 8. számú külön füzet. Budapest, 1938. (A továbbiakban: Irmédi-Molnár 1938.) 151. o.

¹² Irmédi-Molnár 1938. 154. o.

¹³ „Gegen 10 Uhr wurde von Gönyő her eine compacte Rauchwolke sichtbar, der dann eine furchtbare Explosion folgte und ahnen ließ, daß ein mit Pulver beladenes Schiff in die Luft gegangen sei, wie es sich auch bestätigte. Es waren nämlich die Insurgenten auf der großen Schütt bis über Gönyő vorgedrungen, placirten gegenüber des sichtbar gewesenen Schleppschiffes eine Kanone und eine Haubitze und feuerten festig auf die das Ufer besetzt haltende Infanterie, welche in eine Plänklerkette aufgelöst war. Schon war Gönyő durch Granaten angezunden worden und als das Feuer herüber heftiger wurde, wurden die 10 Mann welche das Schiff besetzt hatten, von einen Infanterie-Offizier herabbeordert, so daß kein Mann auf dem Schiff blieb. Kurz darauf traf eine feindliche Granate das Schiff, welches mit einem ungeheuren Knall explodirte, einzelne Verdeckstücke auf 300 Klafter schleuderte, das nahe gelegene Wirthshaus und das Posthaus beinahe ganz zerstörte, viele andere Häuser einstürzte und wunderbar genug von der nahestehenden Infanterie, wovon sich die Leute gleich auf den Boden warfen, nur 5 Mann nicht schwer verwundete.” KA AFA Krieg in Ungarn 1848–49 VIII. Fasc. 169. Div. Simunic Blockadekorps vor Leopoldstadt und Komorn 1849–13–20 (50).

jó-teherhordó Cs. K. puskapor és munitioval megterhelt hajóját a Magyarok gránáttal ellőtték, s a láng az égbe vetette.”¹⁴ A Beöthy-naplóban a szállítójármű megnevezése pontatlan (illetve túlzó), az osztrák források egyértelműen uszályként (*Schleppschiff*) definiálják a megsemmisült szállítójárművet.¹⁵ Arra a kérdésre, hogy miért vesztettek a hadianyaggal megrakott uszályok Gönyűnél, Fitz alezredes 1849. április 24-én, Ácson kelt jelentése adja meg a választ: „A pozsonyi Katonai Kerület-parancsnokság tudatta a záró hadtest parancsnokságával, hogy Gönyűnél két, löporral és tüzérségi hadianyaggal megrakott uszály vesztetel, amelyhez nem áll rendelkezésre gőzhajó. Ennek következtében a tüzérparancsnokság azt az utasítást kapta, hogy ezeket a hajókat vagy lovakkal vontassák Győrbe, vagy a hadianyagot rakodják ki, és szekereken szállíttassák oda. Szállítóeszközök kiutalásáról vagy kirendeléséről azonban nem esett szó. ... Az utasításnak eleget téve elküldtem Partsch főhadnagyot két altiszttel és három tüzérral Lovadpusztára és Gönyűre, hogy nevezett tiszttel minden lehetséges intézkedést tegyen meg a hajók továbbhaladása érdekében, mivel lovat (azok teljes hiánya miatt) innen nem tudok odarendelni, a gőzhajóársaság képviselőjének pedig a többi uszályval kell törődnie.”¹⁶

A régészeti kutatás

2009-ben és 2011-ben Gönyűnél, a Duna mederkotrása során jelentős mennyiségű vastárgy, vaselemek és ágyúgolyók (?) kerültek elő (a lelőhelyen a győri Xantus János Múzeum végzett régészeti megfigyelést). A talált tárgyakat az 1849 tavaszán a település közvetlen térségében kilőtt és elsüllyedt, hadianyagot szállító osztrák uszály rakományának részeként interpretálták. 2009-ben Tóth János Attila (régész, KÖH) szonárral végzett kutatást a tárgyak előkerülési helyénél. A szonár által jelzett – a folyófenéken eltemetődött – tárgyról nem volt azonban eldönthető, hogy újkori hajómalom, a második világháború alatt megsemmisült uszály vagy éppen az 1849-ben megsemmisült osztrák uszály maradványaihoz köthetőek-e.¹⁷

A part menti régészeti megfigyelésekről 2011-ben a Gönyűi Polgármesteri Hivatal tájékoztatta a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumot. 2011 novemberében, az őszi mederkotrás követően egy teljesen ép 60 fontos mozsárbomba¹⁸ (2. kép) és két bombarepez¹⁹ került a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumba. A mozsárbombán – a csőbe való juttatást segítő – fülek és a bombatestet lezáró fadugó (3. kép) is megfigyelhetőek voltak.²⁰ A napvilágra került régészeti leletek a Hadtörténeti Múzeumnak a XIX. század első és másó-

¹⁴ Beöthy Gáspár naplója (Kézirat), a forrásrészletet közreadja: *Szénássy* 1989. 129. o.

¹⁵ Lásd a 13., 15. lábjegyzetet és az Appendix forráshelyeit.

¹⁶ „Vom Preßburger Militär-Distrikts-Commando wurde dem Blockade-Corps-Commando eröffnet, daß bei Gönyű 2 beladene Schleppe mit Pulver und Artilleriegut stehen, zu welchem kein Dampfschiff vorhanden ist. Infolge dessen bekam das Artillerie-Kommando den Indorsatbefehl diese Schiffe mittelst Pferden aufwärts nach Raab führen, oder das Artilleriegut ausladen und mittelst Fuhrwerken dahin befördern zu lassen. Von einer Zuweisung oder Beistellung von Transportmitteln war aber keine Rede. Ich schrieb als Indorsat: „Wird durch Absendung des Oberlieutenant Partsch mit 2 Unteroffizieren und 3 Bombardieren nach Pusta lovad und Gönyű mit der Weisung entschprochen, daß dieser Offizier die nur immer möglichen Anstalten zur Hinaufführung dieser Schiffe treffen soll, indem von hieraus keine Pferde (aus gänzlichem Mangel derselben) beigestellt werden können und die Dampf-Schiff-Fahrts-Agentin selbst mehr für ihre Schleppschiffe sorgen muß.” KA AFA Krieg in Ungarn 1848-49 VIII. Fasc. 169. Div. Simunic Blockadekorps vor Leopoldstadt und Komorn 1849-13-20 (49).

¹⁷ *Tóth János Attila*: Szonárral Gönyűnél. Örvények titkai. Fejezetek egy bűvárrégész naplójából. (Internetes forrás: http://buvaregesz.blog.hu/2009/12/10/szonarral_gonyunel#more1587624 (A letöltés utolsó időpontja: 2012. augusztus 10.))

¹⁸ Leltári szám: 2011. 91. 1. őrzési hely: HM HIM, Régészeti Gyűjtemény.

¹⁹ Leltári szám: 2012. 259. 1 és 2012. 260. 1., őrzési hely: HM HIM, Régészeti Gyűjtemény.

²⁰ A cs. kir. hadsereg főleg 10–30–60 fontos mozsárbombákat használt. *Csikány Tamás*: Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Budapest, 2000. 15. o.

dik harmadának magyar hadtörténelmét ismertető „Jelszavaink valának haza és haladás” című állandó kiállításán kerültek bemutatásra.

2012 augusztusában fémkereső műszeres kutatást végezhattünk a terepen: a vizsgálandó partszakasz mintegy 20x40 méteres részét jártuk be. A kutatás során alakatlan ólomdarabok, patkótöredék és újkori mázas kerámiatöredékek kerültek elő.²¹ 2012. szeptember 12-én az Argonauta Kutatócsoport révén újabb terepi kutatásra, szonárral történő felmérésre került sor a gönyői Duna-szakaszon. A felmérés során több olyan víz alatti jelenség vált lokalizálhatóvá, mely nagy biztossággal nem mederformációra vezethető vissza. Ugyanaznap több kovácsoltvas szög, egy újabb, nagyobb méretű mozsárbomba repesze²² (4. kép) és egy 75x56 cm-es méretű, jelentős hő hatására deformálódott vaslemez került elő. A kutatómunka során fontos szempont volt, hogy a vizsgálandó területet folyamatosan használták kikötőként, malomhelyként, illetve az elmúlt időszakban számos nagymértékű mederkotrást is végeztek a feltételezhetően a felrobbant uszály roncsait őrző folyómeder egy részében. A régészeti kutatásban jelentős szerepet játszottak a már idézett források, a robbanás után visszamaradt roncsokra vonatkozóan Fitz alezredes jelentése ad értékes információkat: „Maga a hajó nem süllyedt el, az oldalai megmaradtak, csak a fedélzet röpült a levegőbe.”²³ Az osztrák jelentések szerint a robbanás 300 öl, azaz 540–570 méter távolságra vetette az uszály roncsait és annak rakományát.²⁴ Az uszály rakományáról pontos leírással rendelkezünk Vandenesse százados 1849. április 23-án, Gönyűn kelt levele alapján: „1. 140 mázsát bőven meghaladó mennyiségű lőpor, 2. Mintegy 300 darab 60 fontos bomba 3. Szokásos mennyiségű 24 fontos bomba.”²⁵

2012. szeptember 19-én az Argonauta Kutatócsoport segítségével került sor újabb terepi kutatásra. A lelőhely-felderítést Pál Ödön és Puskás Norbert végezte el Tóth János Attila vezetésével. Az uszály maradványainak kutatása során egy vas mozsárbomba-fül és egy újabb 60 fontos, ép (készletli gyutacs nélküli és lőport már nem tartalmazó) mozsárbomba került napvilágra. A mozsárbomba elcsomagolásakor a bomba oldalán átégett szervesanyag-reteget (benne gallymaradványokat) figyeltünk meg (5. kép). A bomba rendkívül jó megtartású, ezért minden bizonnyal hamar eltemetődött az uszály pusztulását követően a mederfenéken, és valószínűsíthető, hogy az elmúlt évek mederkotrásai során mozdulhatott el az eredeti eltemetődési helyéről. A mozsárbombán található szervesanyag-maradvány alapján feltételezhető, hogy a mozsárbombákat – hogy ne mozduljanak el – rőzségyon helyezhették el eredetileg az uszályon.

²¹ Kutatási beszámoló, HM HIM, Irratár, nyt. szám: Múz/307/2012.

²² Ltsz.: 2012.303.1., mérete: 10x12 cm, vastagsága, 30 mm, őrzési helye: HM HIM, Régészeti Gyűjtemény.

²³ „Vom Schiffe selbst blieben ohne unterzusinken die Seitenwände stehen, so daß blos das Deck in die Luft geschleudert wurde.” KA AFA Krieg in Ungarn 1848-49 VIII. Fasc. 169. Div. Simunic Blockadekorps vor Leopoldstadt und Komorn 1849-13-20 (50).

²⁴ Lásd a 13. lábjegyzetet.

²⁵ „Auf dem bei Gönyö noch liegenden Schlepsschiffe (dem letzten, denn alle andere sind gestern nach Wien abgegangen) erliegen: 1. Eine 140 Zentner Stückpulver weit übertreffende Menge, 2. Ungefähr 300 Stück 60pfünd. Bomben, 3. Ein ganzes Quantum vom 24pfünd. Kugeln. Alles Aibrige sind Sorten welche in meinem Verzeichnisse nicht enthalten sind.” KA AFA Krieg in Ungarn 1848-49 VIII. Fasc. 169. Div. Simunic Blockadekorps vor Leopoldstadt und Komorn 1849-13-20 (51).

Összegzés

A gönyői Duna-szakasz az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc egy írott forrásokkal is rendelkező katonai eseményének újabb régészeti emlékeit őrzi. A talált leletek felhívják a figyelmet a víz alatti (had)történeti múlt kulturális örökségvédelmének fontosságára.²⁶ Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc kutatása során ez idáig kevés (közölt) régészeti vonatkozású kutatás zajlott le, szinte egyedüli példaként a cibakházi híderő folytatott csatározás terepi vizsgálata említhető meg.²⁷ A több intézményen átívelő gönyői kutatások jól szemléltethetik, hogy a régészeti korszakok végét jelentő 1711-es esztendő követően is van létjogosultsága a régészeti módszerekkel történő kutatómunkának, hiszen a régészeti megfigyelések jelentős mértékben árnyalhatják, gazdagíthatják a (had)tudomány egy jól dokumentált eseményről alkotott képét.

²⁶ Hazánkban a víz alatti örökség védelmét a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társaság Búvárrégészeti Szakosztálya karolta fel. A hazai víz alatti régészeti kutatások ma már a római kortól az első és a második világháború korszakáig vezetnek. A szakosztály fő célja a búvárrégész-képzés előmozdítása és a Folyami Régészeti Kutató és Restaurátor Központ kereteinek megteremtése. *Tóth János Attila: A magyar víz alatti régészet helyzete és lehetséges jövője. Magyar Múzeumok, Volume 13. 2007/1. 45. o., Tóth János Attila: Rongcsok nyomában. Örökség. Műemlék, régészet, műtárgy, 16/2. (2010) 14. o.*

²⁷ Az 1849 elején a cibakházi híderő folytatott küzdelem terepi emlékeként (felméréseken is szereplő) egy kész és egy félkész hatszög, illetve fél hatszög alaprajzú redut került lokalizálásra. (Az 1849. évi cibakházi harcok témájához lásd: A cibakházi híderő 1849. január–márciusban folytatott harcok katonai irataiból. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányokat írta *Csikány Tamás*. Budapest, 2003.) 2006. őszén Kertész Róbert régész (Damjanich János Múzeum) az 1845-ben felavatott újabb kori szolnoki fahíd kutatása során egy tartóoszlopba fúródott, de fel nem robbant 6 fontos ágyugolyót talált az 1849. március 5-i szolnoki ütközet tárgyi emlékeként. *Csikány Tamás – Rácz Miklós: 1849-es erődítések Cibakháza határában. Várak, kastélyok, templomok, 2009. február. 13. o., Kertész Róbert – Bana Zsolt: Régészeti kalandozások a város múltjában. In: Szolnok könyve. Fejezetek a város történetéből. Szerk.: M. Román Béla – Pókász Elek – Szutorisz-Szügyi Csongor. Szolnok, 2010. 86. o.*

MELLÉKLET

1.

*Welden tábornagyszernagy jelentése Bábolnára gróf Pálffy őrnagy által kézbesítve.
Acs, 1849. április 24. délelőtt*

<p>„Excellenciád tegnap este ½ 12 órai 1341/op. számú felsőbb parancsára alázatosan jelentem, úgy tűnik, az ellenségnek nem áll szándékában sem a hídfőnél, sem Ó-Szőny alatt áttörni, azonban a Csallóközben mégis előrenyomult, és az általam kézhez kapott jelentés szerint a bal partról az egyik gőzhajókapitány által Gönyűnél hátrahagyott, lőszerrel megrakott uszályt gránátokkal a levegőbe röpítette. A már Győrbe érkezett két Lajos-századon kívül Gönyűre küldök egy zászlóaljot egy osz-tálynyi Porosz vértessel és egy lovas üteg-gel, amely herceg Lobkowitz altábornagy hadosztályából érkezett ide, azzal a fel-adattal, hogy a Duna jobb partját Győrig tisztítsák meg mindenemű ellenséges por-tyázó csapatától, amelyek esetleg módot ta-láltak az átkelésre. Báró Csorich altábor-nagy úr már itt van Pott ezredes úrral, ahová herceg Lobkowitz altábornagy urat is várjuk, a célból, hogy a szükséges ren-delkezéseket megtárgyaljuk és rögzítsük, amelyben Excellenciád Jungbauer alezre-des úrral küldött felsőbb utasításait fogom vezérfonalnak tekinteni. Az innen Gönyűre vezető országút helyett a túlparti tüzér-fenyegetés miatt a földek felé kell kerülni, az ehhez szükséges intézkedéseket megteszem.”</p>	<p>„Auf den hohen Befehl Eir. Excellenz vom gestrigen Tage nachts ½ 12 Uhr Nro 1341/op. berichte ich gehorsamst, daß der Feind nicht die Absicht zu haben scheint beim Brückenkopfe oder abwärts O Szöny herüber zu brechen, daß er jedoch in der Schütt vorrücke, und wie ich soeben die Meldung erhielt, vom linken Ufer her, das bei Gönyö durch einen der Capitaine von den Dampfboten zurückgelassenen Schleppschiff mit Munition beladen, durch Granaten in die Luft gesprengt hat. Ausser den heute bereits in Raab eingetroffenen 2 Kompagnien Ludwig setze ich unter Einem 1 Bataillon mit 1 Division von Preusser Kürassiere und 1 Kavallerie Batterie, welche von der Division des F.M.L. Fürst Lobkowitz hieher gelangt ist, nach Gönyö in Marsch mit dem Auftrage bis Raab das rechte Donau-Ufer vor allfältigen Streifpatrouillen des Feindes, welche Mittel finden dürften sich herüber zu begeben, zu säubern. Der Herr F.M.L. Br Csorich ist mit dem Herrn Oberst Pott hier; wo auch der F.M.L. Fürst Lobkowitz erwartet wird, um Betreff des weitere Verhaltens die nöthigen Dispositionen zu besprechen, und fest zu stellen, wobei ich diejenigen hohen Weisungen, welche mir Eure Excellenz durch Herrn Obstl. Jungbauer zukommen lassen, zur Richtschnur nehmen werde. Der Strasse von hier nach Gönyö muss wegen Bedrohung durch Geschütze von dem jenseitigen Ufer auf dem Felde ausgewichen werden, wozu die nöthigen Anstalten treffe.”</p>
--	---

[Forráshely: KA AFA Krieg in Ungarn 1848–49. Karton VIII., Fasc. 169. Division Simunich, Blockadekorps vor Leopoldstadt und Komorn 1849–13–ad 20. o.]

2.

Fitz alezredes jelentése a zároló hadtest parancsnokságához. Ács, 1849. április 24. este

„A 12., 11. és 14. számú ostromütegekről szóló mellékelt jelentés alapján a hídfő mellvédjének megerősítése miatt, ami akadályozza a hídfőre való rálátást, illetve annak eredményes lövetését, sem a híd elkészültét nem tudjuk megakadályozni, sem oly módon lerombolni azt, ahogy egyszer már sikerült, annak ellenére, hogy a ko-rábbinál erősebb tűz fenntartását kértem. Az ütegek mindenestre parancsba kapták, hogy minden erejükkel lőjék a hidat. Egy-szersmind fel kell hívnom a magas zároló hadtestparancsnokság figyelmét arra, hogy az itt-ott lévő uszályokon található, az ütegek számára a tüzelés folytatását lehetővé tévő lőszer beszállítására kiküldött v. Vandenesse százados, aki 23-án délután jelentette a kért lőszer elszállítását és bevontatását, még nem tért vissza, de utalt egy Gönyűnél álló, löporral, 60 fontos bombával és 24 fontos ágyúgolyóval megrakott uszályra, amelyről ezeket el kell szállítani. Ez a jelentés 24-én délelőtt érkezett, amikor egy borzasztó robbanás hallatszott, amiről gyanítani lehetett, hogy az ellenséges gránátok a levegőbe röpitették az uszályt, ami sajnos beigazolódott. Ezen körülmények közt alulírott tisztelettel további felsőbb utasítást kérek, és ezúton jegyezném meg, hogy a 24 fontos üteg, részint ellenséges, részint saját tűz miatt majdnem félig megsemmisült és fedezék nélkül maradt, a 14. mozsárütegnél a leomlással fenyegető mellvéd mellett az ágyazat is szinte teljesen használhatatlan-ná vált, de ma éjszaka ezt legalább oly mértékben kijavítják, hogy a tüzelés foly-tatható legyen. Végezetül ismételten erős lovak, és szekerek sürgős kirendelését kell kérnem, hogy a lövegekből és a lőszerből legalább a lehetséges mennyiséget megmenthessük.”

„Nach so eben eingelangten Meldung von den feuernden Batterien Nro 12, 11 und 14 kann es wegen der bisher bewirkten Bonnetirung des Brückenkopfes, wodurch die Aussicht gegen den Brückenbau und auch die wirksame Beschießung desselben gehindert ist, nicht mehr gelingen, die Vollendung der Brücke zu hindern und selbe so zu zerstören, wie es schon einmal geschah, trotz daß ein heftigeres Feuer als früher, beantragt und unterhalten wurde. Unter Einem wurde jedoch den Batterien der Befehl gegeben noch mit allem Nachdrucke die Brücke zu beschießen. Zugleich muß ich ein hohes Blokade-Corps-Kommando aufmerksam machen, daß der zur Einholung der hier und da auf Scheppschiffen befindlichen Muniton um ein längeres Schießen in den Batterien möglich zu machen, abgeschickte Hauptmann v. Vandenesse, welcher die verlangte Muniton einzuholen und herzubringen am 23. n/m meldete, noch nicht zurückgekehrt ist, sich auf ein mit Pulver, 60pfünd. Bomben und 24pfünd. Kugeln beladenes Schlepsschiff bei Gönyö bezog, von welchem diese Gegenstände abgeholt werden sollten. Diese Meldung traf 24. v.mittags ein, während eine hörbare furchtbare Explosion das durch feindliche Granaten bewirkte in die Luftsprengen des Schlepsschiffes, vermuthen ließ, wie es sich leider auch bestätigte. Unter diesen Umständen erbittet sich der erfurchtsvoll Gefertigte die weitere hohe Weisung und erlaubt sich hiebei noch zu bemerken, daß die 24pfünd. Batterie, theils durch feindliches, theils durch eigenes Feuer beinahe halb zerstört und deckungslos geworden ist, von der Mörserbatterie Nro 14 nebst der dem Einsturz drohenden Brustwehre, die Bettungen beinahe ganz unbrauchbar geworden sind, jedoch heute Nacht wenigstens so weit hergestellt werden, um das Feuer fortsetzen zu können. Schließlich muß ich nochmals um dringende Beistellung von schweren Pferden und Vorspannswägen bitten, um wenigstens soviel als möglich die Geschütze und die Muniton zu retten.”

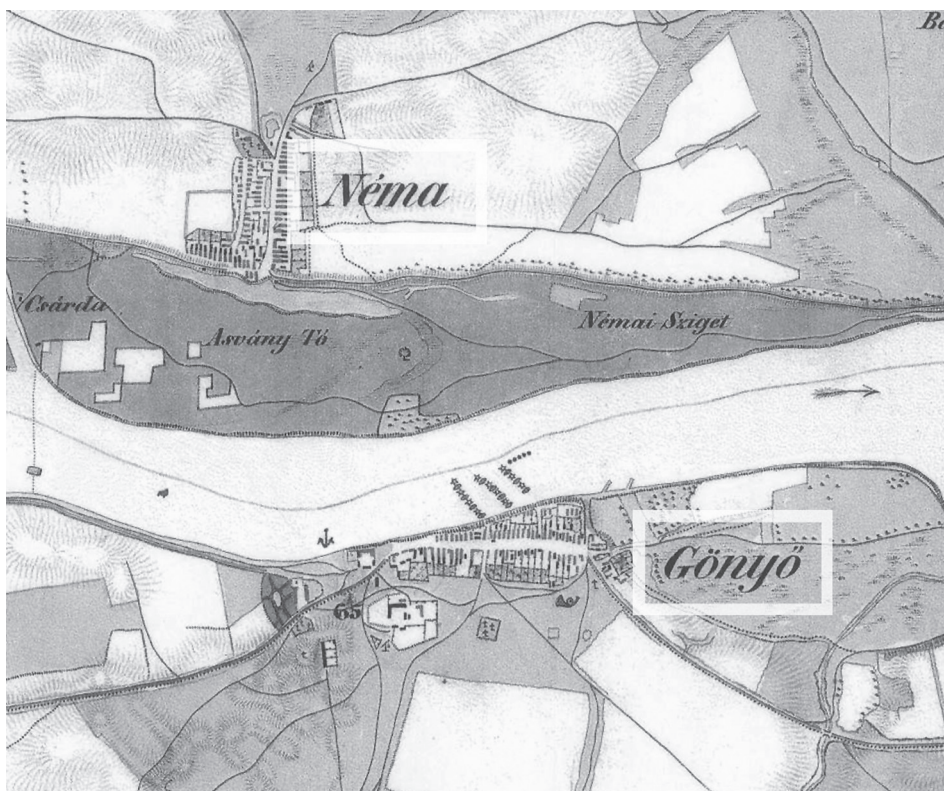
[Forráshely: KA AFA Krieg in Ungarn 1848–49. Karton VIII., Fasc. 169. Division Simunich, Blokadekorps vor Leopoldstadt und Komorn 1849–13–ad 20 h. o.]

3.

Tagebuch, az 1849. április 21–25 történetekhez írt széljegyzet

<p>„Megjegyzés</p> <p>Később érkezett hírek szerint egy löszszerrel megrakott, és Gönyűnél visszamaradt uszályra a felkelők a Csallóköz felől gránátokat vetettek és a levegőbe röpítették, ennek következtében a közeli nagy fő-gadó, a postaállomás és néhány paraszt-ház romba dőlt.”</p>	<p>„Auf den hohen Befehl Eir. Excellenz vom ge „Anmerkung</p> <p>Nach später überkommenen Nachrichten ward ein mit</p> <p>Munition beladenes und in Gönyő zurückgebliebenes Schlepsschiff von den Insurgenten aus der Schütt mit Granaten beworfen, in die Luft gesprengt, und infolge dessen das nahe große Wirthshaus, das Posthaus und einige Bauernhäuser zerstört.”</p>
--	--

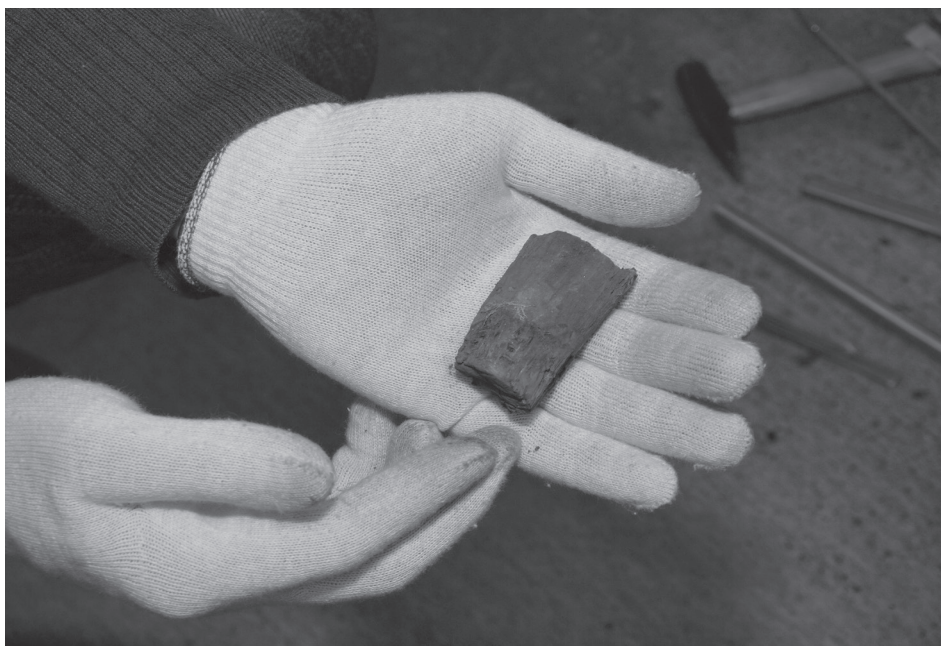
[Forráshely: KA AFA Krieg in Ungarn 1848–49 VIII. Fasc. 169. Div. Simunic Blockadekorps vor Leopoldstadt und Komorn 1849–13–21a (23).]

1. Gönyő a második katonai felmérésen (27-48, HM HIM)

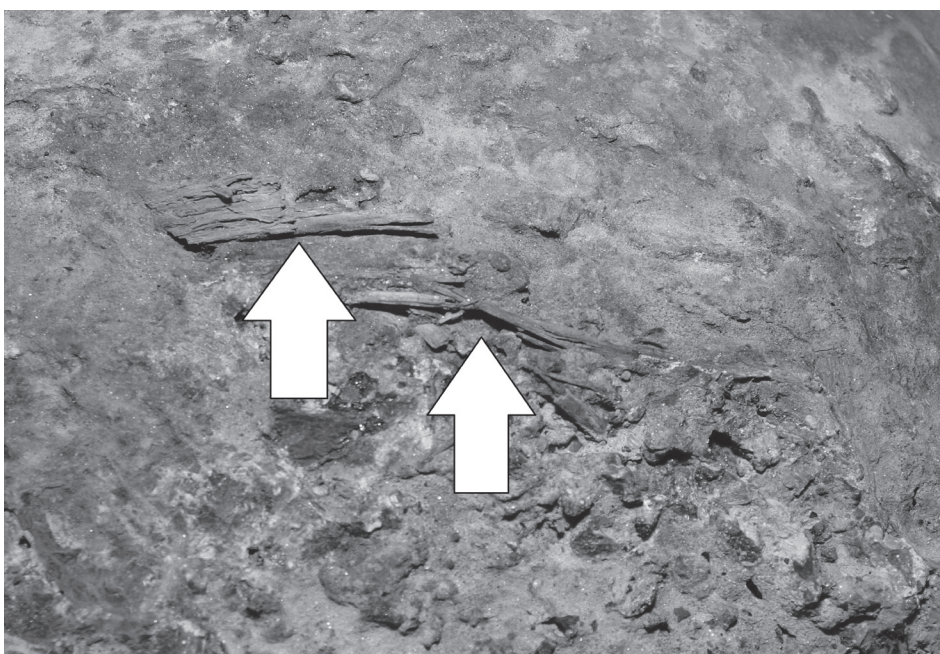
2. 2011-ben a Dunában talált mozsárbomba a restaurálás után (Fotó: Szikits Péter, HM HIM)

3. A bombatestet lezáró fadugó

4. Bombarepsz

5. Szervesanyag-maradványok a mozsárbomba oldalán (Fotó: Szikits Péter, HM HIM)

A MAGYAR SZABADSÁGHARC ELLENI 1849-ES OROSZ INTERVENCIÓ IRATAI

Beszámoló moszkvai levéltári kutatásokról

A Klebelsberg-ösztöndíjnak köszönhetően három alkalommal kaptam lehetőséget arra, hogy Moszkvában levéltári kutatásokat folytassak az 1848–49-es magyar szabadságharc sorsát eldöntő orosz katonai intervencióval kapcsolatban. 2010 őszén egy hónapot, 2011 őszén és 2012 nyarán két hónapot tölthettem az orosz fővárosban, ahol az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban (Российский Государственный Военно-Исторический Архив, rövidítése: РГВИА – RGVIA) kutattam. A hatalmas iratanyagot őrző levéltár abban a XVII. század végén épült palotában működik a 2. Baumanskaja utca 3. szám alatt, amelyet I. Péter cár bizalmasának, a svájci származású F. J. Lefortnak emelgetett.

Az orosz levéltárak a magyar történelem tekintélyes mennyiségű és korábban hozzáférhetetlen forrásait őrzik, ezért pótolhatatlan szerepet tölt be a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ mellett létrehozott Levéltári Intézet. Az orosz levéltárakkal történő folyamatos együttműködéshez, az általuk őrzött magyar vonatkozású iratanyag felméréséhez, másoltatásához, mikrofilmettéséhez szükséges a levéltári delegátus állandó jelenléte. 2012 nyarán Varga Éva Máriát Seres Attila váltotta ezen a poszton. Segítségük nélkül nehezen boldogultam volna.

A szabadságharc leverésével kapcsolatos orosz források közül 2010-ig magam csak nyomtatásban megjelent dokumentumokat, illetve elbeszélő forrásokat, visszaemlékezéseket, naplókát és különböző időszakokból származó feldolgozásokat ismertem. Az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban magyar kutató szisztematikusan feltáró munkát az ismert történelmi viszonyokból következően még nem végzett. Néhány magyar történész járt ugyan itt, megnézett egy-egy iratsomót az Ungváron élt Várad-Sternberg János¹ vagy később Józsa Antal² (az ő nevükkel találkoztam is az iratsomókhoz mellékelte, a korábbi kutatók nevét feltüntető jegyzékeken). Andics Erzsébet az akkor még szovjet levéltárak közül az orosz külügyminisztérium levéltárának anyagából közölt iratokat.³ R. A. Averbuch szovjet történész is elsősorban diplomáciai forrásokat használt, illetve publikált,⁴ így az orosz források a katonai beavatkozás előtörténetére vonatkozóan voltak inkább ismertek. A Magyarország elleni orosz intervenció történetét feldolgozó angol történésznek, I. W. Robertsnek a Szovjetunió levéltáraiban ugyancsak nem volt módja kutatni.⁵

Magának az orosz beavatkozásnak az orosz iratanyagát tulajdonképpen nem ismerjük, kivéve természetesen az orosz–osztrák levelezést, amely a bécsi levéltárakban hozzáférhető volt korábban is vagy a megadással kapcsolatos orosz–magyar levélváltás fennmaradt nagyobb részét. Egy orosz hadtörténész, I. I. Oreusz volt az, aki a XIX. század

¹ *Várady-Stenberg János*: A cári hadsereg beavatkozásának oroszországi visszhangja című tanulmányához keresett anyagot. A tanulmány megjelent a *Századok öröksége* című kötetben. Budapest, 1981. 141–185. o.

² *Józsa Antal* a Vadász Sándorral együtt kiadott: *Az 1849-es cári intervenció című forrásgyűjteményhez* kiadott itt. (Budapest, 2001.) Ezt a kiadványt Hermann Róbert „elszalasztott lehetőségként” értékelte a *Hadtörténelmi Közleményekben*. *Hermann Róbert*: Egy elszalasztott lehetőség. Vadász Sándor és Józsa Antal könyvéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2001. 1–2. szám 455–468. o.

³ *Andics Erzsébet*: A Habsburgok és a Romanovok szövetsége. Az 1849. évi magyarországi cári intervenció diplomáciai előtörténete. Budapest, 1961.

⁴ *P. A. Averbuch*: Царская интервенция в борьбе с венгерской революцией 1848–1849. Москва, 1935.; *Uő.*: Николай I и европейская реакция 1848/49 гг. *Красный Архив*, 1931. 3–49. o.; *Uő.*: Австрийская революция 1848 г. и Николай I. *Красный Архив*, 1938. 155–207. o.

⁵ *I. W. Roberts*: Nicholas I and the Russian Intervention in Hungary. London, 1991.

második felében az orosz hadsereg magyarországi hadjáratáról írott munkájához használta az ebben a levéltárban őrzött elsősorban hadműveleti iratanyagot, és jegyzeteiben pontosan hivatkozott is rá.⁶ A levéltári jelzetek azóta megváltoztak, de a belső segédletek alapján azonosíthatók a régi és új jelzetek. Tapasztalatom szerint az említett segédletek jól használhatók, és eligazítják azt a kutatót, aki viszonylag pontosan körvonalazni tudja céljait. Ezek a segédletek, jegyzékek, az ún. opiszok tájékoztatják a kutatókat egy – egy fond keletkezéstörténetéről és a fondban őrzött levéltári egységekről, az ún. gyelókról. A nagyobb fondokhoz több opisz tartozik. A levéltári jelzet ennek megfelelően a fond számából, az opisz számából és a gyelo számából áll (a gyelón belül pedig szükség esetén a gyelóban őrzött iratok dátumából, oldalszámából stb.).

A fent vázolt okokból következően a lehetőségekhez mérten először átfogóan igyekeztem tájékozódni az 1849-es magyar vonatkozású iratanyagról. Át kellett nézmem az orosz hadügyminisztérium bizonyos fondjainak 1849. évi számításba vehető anyagát az opiszok szintjén. A levéltár 1. fondja a hadügyminiszter irodájának anyagát tartalmazza (фонд 1. Канцелярия Военного Министра). Tájékoztatásként mellékelem azoknak a gyelóknak a listáját, amelyek számunkra érdekesek.

Az előbbihez hasonlóan átnéztem I. Miklós cárnak a Magyarország elleni intervenció idején Varsóban, V. F. Adlerberg gróf főhadsegéd vezetésével működő katonai irodájának (Его Императорского Величества Военно-походная Канцелярия, 970. фонд), valamint a működő vagy I. hadsereg vezérkara (Фонд Главного Штаба I-ой армии, 14014. фонд), ezen belül a vezérkari főnök irodája (Канцелярия начальника Главного Штаба I-ой армии, opisz 1.) magyar vonatkozású gyelóinak jegyzékeit is.

A levéltárban két gyűjtemény van, amelyek cím szerint is 1848–49-es magyar vonatkozású iratanyagot őriznek.

Az egyik a 846. фонд, a Vezérkar hadtudományi gyűjteménye (Военно-ученый архив Главного Штаба), amely 1520–1918 közötti iratanyagot tartalmaz. A hozzá tartozó háromkötetes 16. opisz első kötetében található az 1849. évi magyarországi hadjárat (Венгерская кампания 1849 г.) című gyűjtemény leírása. Ezt az anyagot a már a XIX. században összeállították, igen értékes anyagot őriz 56 gyelóban. A magyar vonatkozású gyelók jelzetei: f. 846. op. 16. gy. 5332–5387. Itt vannak a Magyarországra bevonult hadtestek és különítmények hadműveleti naplói, magának a főseregnek a hadműveleti naplója, hadtestparancsnokok, különböző alakulatok, osztagok parancsnokainak a főhadiszálláshoz intézett jelentései, létszámkimutatások, nyomtatásban megjelent haditudósítások, különböző iratmásolatok, menetvonalak, térképek, ütközetvázlatok stb. Egy-egy gyelo terjedelme esetenként több száz oldal.

Kézenfekvő volt tehát, hogy a levéltári delegátus, Varga Éva Mária ezt az anyagot mikrofilmezte, és első alkalommal 2007-ben küldött haza a Magyar Országos Levéltár számára belőle mikrofilmen 15 gyelót. 2010-ben, amikor először jártam ösztöndíjasként Moszkvában, akkor úgy tájékoztattott, hogy ezt a gyűjteményt egy-két kevésbé fontos anyagtól eltekintve teljes egészében mikrofilmezte és haza fogja küldeni. Így én ezt az anyagot, néhány számomra érdekes dokumentumtól eltekintve nem is kutattam ki.

A közelmúltban Petőfi elestének helyéről a vita ismét megélénkült (egy Szűcs Gábor nevű szerzőnek a *Petőfi halála – Fehéregyháza 1849. július 31.* című kötete kapcsán), ezért 2012. nyári kint-tartózkodásom idején úgy gondoltam, hogy ebben az anyagban megkeresem a Segesvárnál harcolt orosz erők parancsnokának, A. Ny. Lüders tábornoknak az ütközetről szóló jelentését, még ha tartalmában nagyjából ismert is egy 1851-es

⁶ Ореус, И.: Описание Венгерской войны 1849 года. С приложением 14-ти карт и планов. Санкт-Петербург, 1880. *Ivan Ivanovics Oreusz*: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Ford. és s. a. g. *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2002.

angol kiadványból.⁷ Lüdersnek Paszkevicz orosz főparancsnokhoz intézett, augusztus 2-án Segesváron kelt jelentését meg is találtam, amelynek levéltári jelzete: f. 846. op. 16. gy. 5351. 98–106. o. Az ütközet értékelésére Lüders részletesebben visszatér még Nagyszébenben augusztus 9-én kelt jelentésében is (levéltári jelzet ugyanaz, a Segesvárra vonatkozó oldalszámok: 284b–286.). A segesvári jelentésekről, bár úgy tudtam, hogy azok ősszel mikrofilmen Magyarországon is olvashatók lesznek, mégis rendeltem másolatokat a magam számára. Rendelésemet azonban a levéltár állagvédelemre hivatkozva visszautasította. A másolatokért felelős munkatárs azt közölte velem, hogy ezt az anyagot annak idején a „hivatalos kérésre” sem mikrofilmezték le a Magyar Országos Levéltár számára az említett állagvédelmi okok miatt. Szólt nekem időben, hogy a magam számára ki tudjam jegyzetelni, illetve le tudjam másolni kézzel őket, amit moszkvai ösztöndíjam utolsó két napjában meg is tettem. Ez az eset szembesített azzal, hogy a MOL számára kevesebb anyag fog megérkezni, mint amire számítottam. Először úgy véltem, hogy a gyelo mikrofilmezése megtörtént, legfeljebb egyes iratok maradtak ki belőle, mivel a vaskos köteteket, amelyekbe bekötötték az iratokat, nem akarták szétfeszíteni. Varga Éva minden bizonnyal jelezte is ezt a gondot a MOL-nak. (A 2007-ben hazaérkezett mikrofilmeknél is észrevettem korábban, hogy időnként az oldalszámok „ugranak”, de úgy gondoltam, talán az eredeti gyűjteménynél is így van ez. Remélhetőleg nem a mikrofilmezésnél kihagyott iratokról van szó. Ezt ellenőrizni kellene, amire azonban csak úgy kerülhet sor, ha össze lehet hasonlítani a mikrofilmezett anyagot egy-egy gyelo kinti iratlistájával.)

Ebből a gyűjteményből a második mikrofilmküldemény 2012 őszén érkezett haza. A hazaérkezett anyag viszont kisebb, mint az eredetileg tervezett, ugyanis csak újabb 14 gyelo jött meg. Elsősorban a térképek és ütközetvázlatok, kéziratok rajzok maradtak el, valószínűleg állagvédelmi szempontból az orosz levéltár ezeket sem másolta le. És a hazaküldött anyagból hiányzik az emlegetett teljes 5351. gyelo is (amelyben többek között további Lüders-jelentések mellett sorakoznak még jelentések M. M. Grotenhjelms altábornagytól és F. V. Rüdiger tábornoktól is). Örülök, hogy legalább a segesvári jelentések megvannak.

A másik magyar anyagot tartalmazó gyűjtemény a 480. fond, címe: Az 1848–49. évi magyar forradalom leverése (Подавление венгерской революции 1848–1849 гг.). Az iratok az 1849 és 1908 közötti időszakban keletkeztek. A fondot 1950 és 1954 között állították össze, de 2001-ben is kiegészítették még. Az opisz alapján ma 28 tételből áll. Ez a kicsi gyűjtemény, amelynek egy gyelo kivételével csak a jegyzékét néztem meg, innen-onnan összeszedett iratokból, ütközetvázlatokból, különféle beszámolókból, parancsokból, osztrák kitüntetésre történt felterjesztésekből stb. áll (egy része másolat). A címek, a megadott terjedelmek alapján igen vegyes, jelentősége, terjedelme, értéke nem hasonlítható össze az előbb ismertetett gyűjteménnyel. Mégis hasznos volna egyszer végignézni, és kiválogatni belőle a másolásra, hazaküldésre érdemes tételeket.

Ebből a fondból az általam mikrofilmen megnézett kézirat a 20. gyelo volt, címe szerint a szegedi ütközet leírása ismeretlen szerzőtől (Описание сражения под Сегединым между русской–австрийской и венгерской армией в 1849. г., 18 lap, másolat, mikrofilmen). Mivel az engem közelebről érdeklő Panyutyin-féle hadosztályt érintő visszaemlékezésről van szó, kikértem a mikrofilmet. A szerzőt és a szöveget azonosítottam. Ez Vlagyimir Zelenyeckijnek, a Dibics-Zabalkanszkij gróf nevét viselő 15. (csernyigovi) gyalogezred őrnagyának oroszul és magyarul is már nyomtatásban közölt visszaemlékezése. Oroszul megjelent: Северная Пчела (Szevernaja Pcsela) 1858. 279., 280. szám. Magyarul: Vlagyimir Zelenyeckij, a Dibics-Zabalkajszkij gróf gyalogezredének őrnagy:

⁷ Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847–49. presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 15 August 1850. London, 1851.

A szegedi csata. Egy szemtanú elbeszélése. Fordította és közli Fenyvesi István. Szegedi Műhely, 1991/1–4. 123–130. o.

Az ösztöndíj adta lehetőséget szűkebb témám, az 1849 nyarán az osztrák hadsereg mellé rendelt, F. Sz. Panyutyin altábornagy parancsnoksága alatt harcolt orosz kombinált hadosztály működésének kutatására szántam. Ezt a gyaloghadosztály Paszkevicz tábornagy vasúton már az orosz főerők megindulása előtt az osztrák kormányzat segítségére küldte. A hadosztály osztrák parancsnokság alá került, és a Haynau tábornagy parancsnoksága alatt álló osztrák főerég mellett harcolta végig a nyári hadjáratot. Csak az aradi vár kapitulációja után tért vissza a III. orosz hadtest állományába.

Lemásoltam a hadosztály hadműveleti naplóját, amelyet több példányban is megtaláltam (f. 846. op. 16. gy. 5360. és f. 257. op. 1. Sz. P. Kopjev iratai). A Rüdiger tábornok parancsnoksága alatt Magyarországra benyomult III. hadtest hadműveleti naplójából kiejegyeztem a hadosztályra vonatkozó részeket (f. 846. op. 16. gy. 5360.). Kiejegyeztem, illetve lemásoltattam Paszkevicz tábornagynak a hadosztály elindításával kapcsolatos jelentéseit, átiratait (f. 1. op. 1. gy. 18354.), valamint a hadosztály parancsnokának, Panyutyin altábornagynak, illetve a hadosztály mellé beosztott cári szárnysegédeknek, A. D. Gerstencvejnek és A. P. Ahmatovnak a jelentéseit. (f. 1. op. 1. gy. 18381. és f. 970. op. 2. gy. 609.) A hadosztály betegeiről, számukról, megjelölve a kolerás megbetegedéseket is, folyamatos kimutatásokat találtam (f. 970. op. 2. gy. 609.).

Konsztantyin Romanovics Szemjakin (1802–1867) az orosz birodalom hadseregének későbbi gyalogsági tábornoka ezredesi rangban a brajnszki vadászrezred parancsnokaként, majd ideiglenes dandárparancsnokként a Panyutyin hadosztályba beosztva vett részt a szabadságharc leverésében. A személyi fondok (Фонды личного происхождения) közül az egyik Szemjakiné. A két vastos kötetben azokat a leveleit őrzik, amelyeket a feleségének és az anyjának 1836 és 1867 között írt (f. 172. op. 1. gy. 2. és 3.). Kiderült, hogy Magyarországról, illetve Krakkón, Morvaországon keresztül ide jövet és innen távozóban Galicián keresztül több mint harminc levelet küldött a feleségének, amelyekben részletesen beszámolt a megtett útról, a megismert városokról, az itteni viszonyokról, csatákról, a tábori élet hétköznapijairól, gondjairól stb. Az augusztus 18-án az aradi vár melletti táborból küldött levelet Magyarországon beszerzett, Temesvár látképével díszített levélpapírra írta. Levelezését kiegészítendő kikértem Szemjakin irathagyatékát (f. 846. op. 16. gy. 5368. Бумаги относящиеся до венг. камп. после ген. Семякина), amely eredetileg is kimaradt a MOL-nak mikrofilmetezésre kijelölt anyagok közül. Valóban kicsi gyelo, kevésbé jelentős, de pl. az ütközetek alatt és után sebtében tollal, ceruzával kis papírfecnikre írt feljegyzések, parancsok érdekesekek. A Szemjakin-leveleket lemásoltattam, közölni szeretném őket.

A Szemjakin kapcsán említett személyi fondok közül megnéztem a 207.-et, amely a Magyarországra bevonult hadsereg főparancsnokáé, Paszkevicz tábornagyé. Ebben a kis fondban 1849-re és Magyarországra vonatkozóan az opisz alapján nincs semmilyen anyag. (A Paszkevicz-levéltár Szentpéterváron van az Orosz Történelmi Levéltárban.) Kárpótlásul viszont a hadügyminisztérium iratanyagában sikerült összegyűjtenem különböző helyekről (f. 1. op. 1. gy. 18383., kiegészítve máshonnan) Paszkevicznek csaknem negyven, Miklós cárhoz intézett eredeti levelét. Paszkevicz személyes hangú leveleiben rendszeresen beszámolt az uralkodónak a hadjárat eseményeiről, és a keltezésekből úgy látszik, megvan a levelek nagy része, talán a teljes sorozat is összeállítható lesz. A levelek terjedelme általában 3-4 kis levélpapír-oldal, de van közöttük 12 oldalas is. Kronológiai sorrendben a következő leveleket találtam meg, amelyeket lemásoltam, illetve lemásoltattam: 1849. március 30/április 11. Varsó; 1849. április 2/14. Varsó; 1849. április 7/19. Varsó; 1849. április 9/21. Varsó; 1849. április 12/24. Varsó; 1849. április 19/május 1. Varsó; 1849. április 21/május 3. Varsó; 1849. április 25 /május 7. Varsó; 1849. április 25/május

7. Varsó (két levél ugyanazzal a dátummal); 1849. április 28/ május 10. Varsó; 1849. május 2/14. Varsó; június 7/19. ?; június 10/22. Bártfa; június 12/24. Eperjes; június 13/25. Kassa; június 16/28. Kassa; június 19/ július 1. Forró; június 23/ július 5. ?; június 26/ július 8. Miskolc; június 29/ július 11. Mezőkövesd; július 1/3. Gyöngyös; július 5/17. Vác; július 9/21. Aszód; július 12/24. Gyöngyös; július 15/27. Mezőkövesd; július 20/ augusztus 1. Csege; július 23/ augusztus 4. Debrecen; július 28/ augusztus 9. Debrecen; augusztus 1/13. Debrecen; augusztus 3/15. Berettyóújfalú; augusztus 5/17. Nagyvárád; augusztus 6/18. Nagyvárád; augusztus 7/19. Nagyvárád; augusztus 9/21; Nagyvárád; augusztus 11/23. Nagyvárád; augusztus 13/25. Nagyvárád; augusztus 31. (?) Varsó.

Tervezem a levelek közlését. A. P. Scserbatov Paszkevics-életrajzának magyarul megjelent kötetében⁸ megtaláljuk I. Miklósnak 1848-ban és 1849-ben Paszkevicshez intézett leveleit, a Paszkevics-levelek közzétételével pedig így a magyarországi hadjárat idején folytatott „párbeszédük” hozzáférhető lenne. Az eddigi anyagot kiegészítendő persze szeretnék kimenni Szentpétervárra, hogy az Orosz Történelmi Levéltárban azt a bizonyos 1018. számú Paszkevics-fondot megnézhessem.

1849-es anyagot orosz levéltárban kutatva természetesen minden olyan gyelóra figyeltem, amely a hadifoglyok sorsára vonatkozó iratokat rejthetett. Az általam talált legizgalmasabb anyagot a f. 1. op. 1. gy. 18393. jelzet alatti levéltári csomó ígérte, amely a brassói fellegvár parancsnoka oroszországi fogságának dokumentumait őrzi. A lengyel származású Stanisław Jan Szydłowski elhurcolták egészen Kijevig, mert azt feltételezték, hogy orosz alattvaló. Amikor alapos vizsgálattal kiderítették, hogy a feltételezés téves, 1849 őszén visszaadták az osztrákoknak. Fordulatos sorsát bemutató tanulmányom ugyanebben a folyóiratszámomban olvasható Egy honvédtiszt oroszországi fogságának története 1849-ből címmel. Esete is azt bizonyítja, hogy az orosz fél tartotta magát a hadifoglyok kiadatását előíró egyezményhez.

Nagyváradon 1849. augusztus 28-án az orosz hadbíróóság ítélete alapján végezték ki a voznjeszenszki dzsidásezred magyarokhoz állt fiatal zászlósát, Konrad Rulikowskít. Tudjuk, előzőleg Paszkevics az ügyében azért fordult Haynauhoz, mert úgy vélte, esetleg osztrák fogságba eshetett, s mint orosz alattvalónak a kiadását kérte. Arra egyáltalán nem számíthatott, ami aztán megtörtént: Rulikowski már a menekülést jelentő határtól, Orsovától maga tért vissza az orosz hadsereghez. Gyűjtöm a Rulikowskira vonatkozó dokumentumokat, és egyelőre eredménytelenül keresem hadbíróági iratanyagát.

Beszámolómban csak nagy vonalakban tudtam összefoglalni Moszkvában végzett munkámat, mintegy alátámasztandó, hogy a magyar történelem egyik fordulópontjára vonatkozóan jelentős feltáratlan anyagot őriz az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltár. A szabadságharcra vonatkozóan valószínűleg meghökkentően új kutatási eredmények nem születnek majd ennek a levéltári anyagnak az alapján, de igen sok részletkérdés tisztázódik, és éppen az orosz hadművelleti iratok ismeretében talán még jobban értékelhető lesz az a hatalmas teljesítmény, amelyet a magyar honvédsereg s mögötte a magyar állam és társadalom nyújtott 1849-ben.

A levéltár 1849-es erdélyi anyagát román kutatók tervszerűen kutatják egy nagyobb projekt keretében, amelynek fő témája Erdély román lakosságának helyzete a háborús viszonyok között. Orosz kutatók segítik az anyag feltárását. Találkoztam Dr. Stelian Mándruț román kutatóval, a kolozsvári „G. Barițiu” Történettudományi Intézet munkatársával, aki Magyarországon végezte az egyetemet. Mivel ismerem az Eötvös Kollégiumból, többször beszélgettünk.

⁸ *Alekszandr Petrovics Scserbatov: Paszkevics Magyarországon. Ford. Gerencsér Zsigmond. A francia iratokat ford. és a jegyzeteket írta Katona Tamás. Budapest, 1984.*

A kutatási körülményekkel kapcsolatban még szükségesnek tartom megjegyezni, hogy mivel a hadtörténelmi levéltár az említett patinás, régi és nem levéltár céljaira szánt épületben működik, a tatarozási, felújítási, átalakítási munkák folyamatosak. Emiatt, bár a korszakra vonatkozóan már nincs kutatási korlát és elméletileg minden hozzáférhető, a levéltár egyes részei időnként és átmenetileg le vannak zárva, jelentős gyűjtemények nem mindig kutathatók. Sok a kutató, mind Oroszországból, mind külföldről, főként az egykori Szovjetunióhoz tartozó államokból, ezért előfordul, hogy várakozni kell, amíg a kutatóteremben egy-egy hely megürül. Különösen vonatkozik ez a mikrofilmolvasó-teremre, ahol mindössze nyolc gép van. A kikért eredeti anyagot a kutató harmadnapra kapja meg, a mikrofilmeket és az opiszokat általában másnapra. A másoltatás hosszadalmas, nagyon drága, de kitűnő minőségű. Az elektronikus másolatokat, a megrendelést és a másolás árának befizetését követően CD-n két-három hónap múlva veheti kézbe az ember. Augusztusban a levéltár zárva tart. Az orosz kollégák részéről minden esetben segítőkészséget tapasztaltam.

A múlt év nyarán szerettem volna eljutni az Orosz Külügyminisztérium Levéltárába (Архив Внешней Политики Российской Империи, 113093. Москва, ул. Большая Серпуховская 15.) is. Itt 1954-ben Pach Zsigmond Pál kapott lehetőséget arra, hogy megnézzen a szabadságharc utolsó időszakára vonatkozó dokumentumokat. Ennek eredményeként jelent meg *Kiadatlan Görgey-iratok 1849 augusztusából* címmel közleménye (először) a Századok 1957-es évfolyamában (1–4. sz. 198–226. o.). A publikált levéltári anyag jelzete: Архив Внешней политики России. Канцелярия МИД, г. 1849. д. 1538. Szerettem volna ezt az anyagot megnézni, azért is, mert tudok arról, hogy Hermann Róbert kérésére a levéltári delgátus, Varga Éva Mária már egyszer megpróbálta ezt az anyagot azonosítani, de azt a választ kapta, hogy nincs ilyen levéltári jelzet. Pach Zsigmond Pál hivatkozásai alapján egyébként több mint kétszáz oldalas levéltári egységről, gyelőről van szó. Ennek egy része (legalábbis másolatban) biztosan megvan a moszkvai hadtörténelmi levéltárban is, pl. Görgeynek az az áttekintése a nyári hadműveletekről, amelyet Paszkevic kérésére nagyváradi fogságának idején *Rövid szemle a felső-magyarországi hadjáratról az orosz beavatkozás kezdetétől a világosi fegyverletételig* címmel írt (megtaláltam pl.: a 480. fondban: op. 1. gy. 26. és az I. vagy a működő hadsereg vezérkara főszállásmesteri hivatalának iratai között: 14014. op. 2. gy. 23.). A régi anyagot őrző külügyi levéltárba Varga Éva Mária kért számomra kutatási engedélyt, és kérésére az első válasz biztató volt. A levéltár előzetesen most is közölte, hogy a kért jelzet nem létezik, de a témára vonatkozó egyéb iratanyag megtekintésére lesz módom. Némi idő elteltével aztán az orosz fél mégsem adott kutatási engedélyt. Egy másik magyar kutató kutatási engedély iránti kérését a külügyminisztérium XX. századi anyagára vonatkozóan ugyancsak visszautasították. Varga Éva Mária próbált érdeklődni a visszautasítás indokára vonatkozóan, kint létem alatt válasz nem érkezett, azóta kiderült, hogy valószínűleg félreértés történt. Rajtam ez nem segített, ugyanis külön sajnálatos körülmény, hogy az Orosz Külügyminisztérium 1920 előtti iratanyagát őrző levéltár épületét renoválják, ezért az azóta bezárt, s a tervek szerint csak 2015-ben nyílik meg ismét.

Mindhárom ösztöndíjas utam alkalmával megfordultam Oroszország Állami Történelmi Közkönyvtárában (Государственная Публичная Историческая Библиотека России, Москва, Старосадский пер. 9.). Tudományos Könyvtár, ahol XIX. századi periodikákat, forráskiadványokat olvastam. A könyvtárnak természetesen jelentős az idegen nyelvű könyvvállománya. Az itt megtalálható magyar történelmi munkák legalább kilencven százaléka 1990 előtti, azóta megszakadhatott a beszerzés. Mindenképpen szükséges volna magyar szakmunkákat juttatni, ajándékozni a könyvtárnak oroszul, ha vannak, de angolul, németül, franciául és egyéb nyelveken is, mert az olvasói jelentős számban a tudományos kutatók közül kerülnek ki. (Ahogy láttam, a többi volt szocialista blokkbeli ország ezen a területen sokkal jobban áll.)

MELLÉKLET

1849-es magyar vonatkozású levéltári anyag az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltár 1. fondjában

Oroszország Hadügyminisztériumának iratanyagát az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltár őrzi több fondban. A levéltár 1. fondja a hadügyminiszter irodájának (kancelláriájának) anyagát tartalmazza (фонд 1. Канцелярия Военного Министра). A hozzá tartozó leltár (opisz 1.) 6/2-es kötetében található az 1849. évi anyag listája. A kancellárián belül külön osztályok, részlegek voltak évenkénti és belső számozással (ezek a számok a leltárban fel vannak tüntetve, ami régi jelzetek azonosításánál eligazító lehet), ma viszont kronológiailag egységes sorszámozással következnek egymás után a gyelók. (A levéltári jelzet tehát például: Российский Государственный Военно-Исторический Архив, фонд 1., опись 1. д. 18354. Первоначальные соображения о содействии Австрии..., rövidítve: РГВИА, ф. 1., оп. 1., д. 18354. – RGVIA, 1. f. 1. оп. 18354. gy.) A fontosabb gyelók mikrofilmen kutathatók.

Az alábbi lista a későbbiekben kiegészíthető, illetve pontosítható, „belső használatra” készíttettem, a legfontosabbnak ítélt gyelókat listáztam. Érdemes volna a felsorolt gyelókat egyenként végignézni, felmérni. A dátumok a régi naptár szerint értendők, esetenként a hadügyminisztériumba küldés dátumát jelentik, nem a tényleges dátumokat. A gyelók orosz címe után következik a magyar fordítás, megadom a terjedelmet is, és azt is, hozzáférhető-e mikrofilmen. Megjegyzem, ha megnéztem az iratokat.

18258. Записки главноком. о состоянии госпиталей в Галиции и Венгрии и о числе больных и умерших в Действ. Армии бывшей Венгрии. (Paszkevicz főparancsnok jelentései a galíciai és magyarországi kórházak állapotáról és a Magyarországot megjárt hadra kelt sereg betegeinek és halottainak létszámáról. 1849. szept. 6–dec. 5., 34 lap, mikrofilm nincs.)

18327. Отношение князя варшавского какие должны быть приняты меры при снабжении наших войск в Австрии (продовольствие и другие потребности). (Paszkevicz jelentése arról, hogy milyen intézkedések szükségesek az orosz hadseregnek Ausztriában történő élelmiszer-, illetve egyéb szükségleteinek ellátását illetően. 1849. ápr. 25., 4 lap, mikrofilmen.)

18354. Первоначальные соображения о содействии Австрии, об отправлении сводной дивизии. (Az első tervek az Ausztriának nyújtandó segítségről, a kombinált hadosztály elindításáról. 1849. ápr. 5–okt. 4., 149 lap, mikrofilmen.)

18361. Письма Берга из Вены. (Berg levelei Bécsből, 1849. ápr. 16–szept. 5., 165 lap, mikrofilmen.)

18362. Рапорт ком. 5. пех. корпуса об арестовании в Галаце поляка из Галиции Треттера за агенство польским эмиссаром (Az V. gyal. hadtest parancsokának jelentése egy Tretter nevű galíciai lengyel ügynök letartóztatásáról Galacban. 1849. ápr. 23–okt. 17., 26 lap, mikrofilmen.)

18365. Письма Тегоборского, члена гос. совета, тайн. советника о положении дел Венгрии. (Tegoborski titkos tanácsosnak, az Államtanács tagjának levelei a magyar helyzetről., 1849. máj. 2–júl. 10., 21 lap, mikrofilmen.)

18367. Записка управляющего министерства иностр. дел тайн. советника Сенявина о договоре с турецким султаном. (A külügyminisztériumot vezető titkos tanácsos, Szenjavin feljegyzése a török szultánnal kötött megállapodásról, 1849. máj. 5., 7 lap, mikrofilmen.)

18371. Высочайше утвержденные предначертания для военных действий в 1849. в Венгрии, распоряжения главноком. Действ. Арм. для приведения их в надлежащее исполнение. (A cár által jóváhagyott 1849-ben Magyarországra vonatkozó hadművelési tervek, a hadra kelt sereg főparancsokának rendelkezései végrehajtásukra vonatkozóan. 1849. máj. 25., 33 lap, lásd a 18354. gyelót is, mikrofilmen.)

18372. Письма ген. Берга из австр. армии. Списки с его переписки с Паскевичем. Переписка о темешварском сражении. (Berg levelei az osztrák hadseregből. Paszkeviccsele folytatott levelezésének másolatai. Levelezés a temesvári csatáról, 1849. máj. 25–1851. szept. 3., 130 lap, mikrofilmen.)

18373. Переписка о темешварском сражении. (Levelezés a temesvári csatáról. Megnéztem, egy irat sincs benne a temesvári csatáról! Korábbi levelek! Mikrofilmen.)

18374. Письмо ген. адют. Ливена к воен. министру. (Liven főhadsegéd levele a hadügyminiszternek Varsóból, 1849. máj. 25., 2 lap, kérdéses, de mivel Ferenc József varsói látogatása után íródott, érdemes esetleg megnézni, mikrofilmen.)

18376. Письмо ген. лейт. Дюгамела, его план для воен. действий в 1849. в Венгрии. Duhamel altábornagy levele, terve az 1849-es magyarországi hadműveletekre, 1849. jún. 3–7., mikrofilmen.)

18377. Рапорт ком. 5. пех. корпуса о письме Елачича о содействии через Оршову, царь опровергает.... (Az 5. gyalogos hadtest parancsnokának jelentése Jellačić arra vonatkozó leveléről, hogy Orsován át nyújtsanak neki segítséget, a cár elveti... , 1849. jún. 6–7., 19 lap, mikrofilmen.)

18381. Записка Адлерберга с препров. 4 рапортов Герштенцвейга о дивизии Панютин.... (Adlerberg feljegyzése, mellékelve Gerstencvejg szárnysegéd négy jelentése Panyutyin hadosztályáról, 1849. jún. 16., 7 lap, mikrofilmen, megnéztem, lemásoltattam.)

18382. Рапорт ком. 5. пех. корпуса к воен. министру о распоряжениях к выступл. в Трансильвании. (Az 5. gyalogos hadtest parancsnokának jelentése az erdélyi bevonulásra vonatkozó intézkedésekről, 1849. jún. 16., 8 lap, mikrofilmen.)

18383. Всепод. письма Паскевича о военных действиях (Paszkevicse levelei a cárnak a hadműveletekről, 1849. jún. 20–1851. szept. 3., 77 lap, mikrofilmen.)

18386. Переводы писем Гаммерштейна к Адлербергу и двух донесений австр. чиновников (Hammerstein Adlerberghez írt leveleinek fordítása és osztrák hivatalnokok két jelentése 1849. jún. 28-ról és jún. 29-ről, 1849. júl. 1–18., 18 lap, mikrofilmen.)

18387. Рапорт Граббе о воен. действиях по направлению на Шушань, Стюбен, Кремницу в Керешт. (Grabbe jelentése hadmozdulatairól Szucsány, Stubnya, Körmöcbánya és Garamszentkereszt felé, 1849. július 2., 3 lap, mikrofilmen.)

18389. Записка ген. адют. графа Ржевуского о положении Венгрии. (Rzewuski gróf főhadsegéd feljegyzése Magyarország helyzetéről, 1849. júl. 7., 7 lap, mikrofilmen.)

18390. Отношение Паскевича о временных оборотельных укреплениях: Бартфельд, Эпериес, Кашау. (Paszkevicse jelentése Bártfa, Eperjes és Kassa ideiglenes védelmi erődtámaszairól, 1849. júl. 7., 9 lap, mikrofilmen.)

18393. Рапорт ген. адют. Федорова, губ. Новороссии и Бессарабии о доставленном из Трансильвании Шидловском: он был начальником кронштадского цитадели, и по сдаче в плен объявил себя уроженцем одного из западных губ. России. (Fjodorov főhadsegéd, Novorosszija és Besszarábia kormányzója az Erdélyből odaszállított Szydłowski kiról, aki a brassói fellegrvár parancsnoka volt, és miután fogságba esett, úgy nyilatkozott, hogy Oroszország egyik nyugati kormányzóságából származik. 1849. júl. 13–nov. 11., 63 lap, mikrofilmen. Megnéztem, kijegyzeteltem és lemásoltattam belőle Szydłowski vallomását.)

18394. Телеграфические депеши о воен. действиях в 1849. против мятежников в Венгрии и Трансильвании. (Sürgönyök a Magyarországon és Erdélyben 1849-ben a lázadók ellen folytatott hadműveletekről, 1849. júl. 14–aug. 16., 17 lap, mikrofilmen.)

18396. Всепод. донесение Паскевича о воен. действиях. (Paszkevicse jelentése a cárnak a hadműveletekről, 1849. július 17., 3 lap, mikrofilmen.)

18397. Арт. из Берлинской Газеты, описания Бема, переведенные с письма одного молодого человека к своей матери. (Cikk a Berliner Zeitungból Bem leírásával, egy fiatal embernek az anyjához írt leveléből, 1849. júl. 25., 4 lap, mikrofilmen.)

18402. Записка Адлерберга с возвращением двух копии с писем лорда Стюарта к Бему, найденных в бумагах Бема, отбитых в Шпецбурге. (Adlerberg feljegyzése lord Dudley Stuart Bemhez írt, Segesvárnál július 31-én Bem iratai között talált és az oroszok birtokába került két levele másolatának visszaküldésével, 1849. aug. 24. 7 lap, mikrofilmen, rendeltem róla másolatot.)

18403. Рапорт начальника штаба 5. пех. корпуса Данненберга о венгерских выходцах, передавшихся турецким войскам (Az 5. gyal. hadtest vezérkari főnökének, Dannenbergnek a jelentése azokról a magyar menekültekről, akik megadták magukat a török csapatoknak: Bem, Mécsáros, Kossuth, Perczel....., mikrofilmen.)

18404. Записка воен. министра и копия с разговора кн. Горчакова, шефа ген. штаба с Артуром Гергеем. (A hadügyminiszter feljegyzése és Gorcsakov herceg vezérkari főnök Görgey Artúrral folytatott (aug. 16., Nagyvárad) beszélgetése szövegéről készült másolat, 1849. aug. 31., 8 lap, mikrofilmen, rendeltem róla másolatot.)

18407. Рапорт ген. адют. Граббе с представлением адреса импер. Рос. от жителей Кременца с выражением чувств благодарности. (Grabbe jelentése, mellékelve hozzá a Körmöcbánya lakosaitól az orosz cárnak küldött, hálájukat kifejező levél, 1849. szept. 7., 8 lap, mikrofilmen.)

18409. Записка о баронессе Каролине Воли (sic!), приехавшей в сентябре в Варшаву с просьбой об исходотойствовании у австр. прав. освобождения Леополда Нададжи, еписк. Винцентия Екелфалуши, и адют. Гергея Добиецки. Feljegyzés (helyesen!) Boryné Hellenbach Karolina 1849. szeptemberi varsói útjáról, aki azért utazott oda, hogy közbenjárást kérjen Nádasdy Lipót, Jekkefalussy Vince püspök és F. Dobiecki, Görgey segédtisztjének kiszabadítása érdekében. 1849. szept. 9., 3 lap, mikrofilmen. Megnéztem, Borynét Bécsbe irányították.)

18411. Всепод. рапорт кн. варшавского с представлением донесения Граббе о расчете австрийцев на участие его отряда в осаде Коморна, ведением атаки на укрепление. Paszkevicus jelentése a cárnak és mellékelve Grabbe jelentése arról, hogy az osztrákok arra számítanak: különítménye részt vesz Komárom ostromában az erőd elleni támadással, 1849. szept. 10–22., 13 lap, mikrofilmen.)

18412. Записка из Варшавы о разных случаях отзыв Радетзкого об услугах русских. (Feljegyzés Varsóból, hogy Radetzky különböző alkalmakkor arról nyilatkozott, az oroszok milyen szolgálatot tettek. 1849. szept. 11., 1 lap, mikrofilmen.)

18423. Всепод. письма и донес. Паскевича о разных предметах (Записка с подсрочными замечаниями противу 25 мест отзыва Бера.) (Paszkevicus levelei és jelentései a cárnak, egy Berg-véleményhez 25 helyen sorok alatti megjegyzéseket fűz. 1849. szept. 12–dec. 27., 80 lap, mikrofilmen.)

18415. Письмо с депеши Дюгамела к князю варшавскому о посланном султаном Фуад Эфенди с письмом по предмету выдачи главных начальников венг. мятежа. (Duhamel süggönye Paszkevicusnak arról, hogy a szultán Fuad effendit küldte a magyar lázadás fő vezetőinek kiadátása ügyében írt levéllel, 1849. szept. 17., 3 lap, mikrofilmen.)

18419. Копия письма Шварценберга к Хаммерштейну о подчинении его по военной части Паскевичу на время продолжения военных действий в Венгрии. (Schwarzenberg Hammersteinnek szóló levele másolata arról, hogy katonai ügyekben a hadműveletek idejére Paszkevicus alá van rendelve, 1849. okt. 6., 2 lap, mikrofilmen.)

18423. Письмо Бера об исходотойствовании ему выс. госуд. имп. дозволения на принятии с нисходящим потомством графского достоинства Империи, коим Франц Йосиф наградил услуги по дипломатическим сношениям в минувшем 1846 (sic!) г. (Berg levele, hogy

a cár engedélyezze számára és utódai számára, hogy a birodalmi grófi címet viseljék, amellyel Ferenc József az elmúlt évben, 1846-ban (sic!) tett diplomáciai szolgálataiért tüntette ki őt. 1849. okt. 26–27., 7 lap, mikrofilmen.)

18427. Копия письма Шварценберга к Буолу: многие русские офицеры под предлогом болезни остающиеся в Венгрии ведут себя не сообразно. (Schwarzenberg Buolnak írt levelének másolata arról, hogy sok, betegség miatt Magyarországon maradt orosz tiszt nem viselkedik megfelelően., 1849. nov. 6–dec. 29., mikrofilmen.)

18428. Отношение Паскевича о предании полевому воен. суду найденных в числе пленных 5 русских подданных. (Paszkevics jelentése arról, hogy a foglyok között talált öt orosz alattvalót hadbírósnak adnak át. Ezek: Wojciech Krainski, Konstanty Szaniawski, Stanislaw Grudzinski, Severyn Gruszczynski (?) (a Lengyel Királyságból) és Grigory Skakun (a vilnai kormányzóságból), 1849. nov. 8–12., 3 lap, mikrofilmen.)

18484. Копии собственноручных записок государя императора и вис. повелений по приведению войск в воен. положение. (A cárnak a csapatok hadilábra való állítására vonatkozó saját kezű feljegyzéseiről és parancsairól másolatok, mikrofilmen.)

18485. Всепод. письмо главноком. армией о вторжении мятежника Бема с венгерскими войсками в Буковину. Тут же о воен. действиях, о распоряжениях к выступлению войск за границу. (Paszkevics levele a cárnak arról, hogy a lázadó Bem betört Bukovinába (Ez hamis hír volt – R. I. – Iratok a hadműveletekről, rendelkezések a csapatoknak külföldre történő kivonulásáról. 1849. jan. 5–máj. 3., 200 lap, mikrofilmen. Megnéztem belőle a Panyutyin vezette hadosztályra vonatkozó anyagot.)

18498. Рапорт ком. 5. пех. корп. о данном им разрешении на открытие чинами вверенного ему корпуса подписки в пользу семейств саксонского и валахского народа, кои в пределах Валахии искали спасения от жестокости возмущенных венгерцев. (Az V. gyalogos hadtest parancsnokának jelentése arról, hogy engedélyezte: a rábízott hadtest tisztjei rendezzenek gyűjtést azoknak a szász és román családoknak a számára, amelyek a fellázadt magyarok kegyetlenségei elől Havasalföldre menekültek. 1849. jan. 16–18., 3 lap, mikrofilmen.)

18504. О командировании Граббе I-го в Константинополь, дабы объяснить турецк. правительству все неудобства настоящего направления его действий в княжествах. (Grabbe konstantinápolyi küldetéséről, hogy rámutasson a török kormánynak arra, tevékenysége a fejedelemségekben milyen gondokat okoz. 1849. márc. 3–jún. 20., 56 lap, mikrofilmen.)

18523. Рапорт ком. 5. пех. корп. о ходатайстве управителя сербского воеводства в подании помощи сему народу против венгерцев. (Az V. hadtest parancsnokának jelentése arról, hogy a szerb vajdaság vezetője közbenjárt nála a magyarok ellen a szerb népek adandó segítségért. 1849. ápr. 15., 5 lap, mikrofilmen.)

18547. О сообщении командиру 5. пех. корп. всех распоряжений по выступлению войск за границу. (Az V. hadtest parancsnoka számára valamennyi, a csapatok külföldre vonulására vonatkozó rendelkezés, 1849. ápr. 28–nov. 10., 180 lap, mikrofilmen.)

18549. Рапорт ком. 5. пех. корп. об оставлении при штабе австрийских офицеров двух или трех. (Az V. hadtest parancsnokának jelentése, hogy két vagy három osztrák tiszt maradjon a törzsnél, 1849. máj. 3., mikrofilmen.)

18589. О конвенции заключенной с австрийским правительством на счет содержания выступивших за границу войск наших. (Az osztrák kormánnyal a külföldre kivonuló orosz csapatok ellátására megkötött megállapodás, 1849. jún. 10–1849. aug. 5. 18 lap, mikrofilmen.)

18634. Рапорт ком. 5. пех. корп. с списком находящимся в кр. Виддине венгерским выходцам принявшим магометанскую веру... (Az V. hadtest parancsnokának jelentése a Vidдин várában tartózkodó azon magyar menekültek listájával, akik felvették a mohamedán hitet...).

TÓTH ZSOLT

AZ ARADI VÉRTANÚK SÍRJAINAK KUTATÁSA ÉS FELTÁRÁSA

Bevezetés

Aulich Lajos vezérőrnagy, hadügyminiszter, Damjanich János vezérőrnagy, Dessewffy Arisztid vezérőrnagy, Kiss Ernő altábornagy, Knezić Károly vezérőrnagy, Láhner György vezérőrnagy, gróf Leiningen-Westerburg Károly vezérőrnagy, Lázár Vilmos ezredes, Nagysándor József vezérőrnagy, Poeltenberg Ernő vezérőrnagy, Schweidel József vezérőrnagy, Török Ignác vezérőrnagy, gróf Vécsey Károly vezérőrnagy, ismertebb nevükön az aradi tizenhármak. Az Osztrák Császárság – orosz haderő segítségével – a fegyverletételre kényszerítő magyar haderő felsorolt vezetőit 1849. október 6-án végeztette ki Aradon. Bécs könyörtelen megtorlását, a 141 kivégzett áldozattal – az ugyanezen a napon, Pesten kivégzett gróf Batthyány Lajos miniszterelnökkel együtt – napjainkig ők szimbolizálják. Az aradi tizenhármak az 1848–49-es szabadságharc legismertebb hősi halottjai. Bár életüket nem harci cselekmény közben vesztették el, mégis haláluk szoros összefüggésben áll a háborúval. A katonai mivoltuk, a háborús szereplésük miatti hadbírórsági ítélet, valamint a katonai kivégzés együttese által hősi halottaknak tekinthetők, sírjaik pedig hadisíroknak.

Az aradi vértanúk életével, katonai pályafutásával, valamint halálával, sőt temetésükkel is számos történeti munka foglalkozik, nem úgy, mint földi maradványaik és sírjaik további sorsával. Természetesen ez érthető is, hiszen a történész, illetve a történelem iránt érdeklődő számára a „tábornokok” cselekedetei és a kivégzésük a számottevő, a hadisírkutatónak ugyanakkor legalább olyan érdekes lehet a katonáldozatok holttesteinek feltárása és az oda vezető út.

A titokban elszállított holttestek és az elveszett sírok

1849. október 6-án 12 honvéd tábornokot és 1 főtisztet végeztek ki Aradon. Az ítéletet két különböző helyszínen hajtották végre. Hajnalban elsőként a vértanúk közül négyet – Lázár ezredest, Dessewffy, Kiss és Schweidel tábornokokat – „kegyelemből” golyó által végeztek ki a vársánc tövében. A többieket, ezt követően a vártól távolabb eső, az előző napokban összetákoltt bitófákra akasztották fel. A mártírokat egytől egyik kivégzésük helyén hantolták el.

A korabeli visszaemlékezésekből és a vértanúk temetéséről szóló szakmunkákból¹ megtudhatjuk, hogy több tábornok holttestét az öröket lefizetve, titokban elszállították első nyughelyükről. Így történt ez a golyó által halálra ítélték közül Kiss Ernővel és Dessewffy Arisztiddal, a kötél által kivégzettek közül pedig Damjanichcsal, Láhnerrel, Leiningen-Westerburggal és Vécseyvel. Kiss Ernő holttestét a családja menekítette az aradi ótemetőbe, majd 6 hét múlva Katalinfalvára, végül 16 év múlva Elemérre a családi sírboltba, ahol ma is nyugszik. Dessewffy földi maradványait a kivégzés után egy évvel rokonai szállították el titokban Margonyára, ahol azóta is örök álmát alussza. Damjanich János sógora, Csernovits Péter volt délvidéki királyi, majd kormánybiztos további négy vértanú tábornok holttestét vitette el kivégzésük helyéről, miután komornyikja lefizette a hóhért. Közülük Vécseyt felesége temettette újra az aradi temetőben, majd egy év eltelté-

¹ Ficzay Dénes: A vértanúk sírja. Cikkek és adatok. S. a. r. Pávai Gyula. Arad, 2008.; Hermann Róbert: Az aradi vértanúk temetési. *Rubicon*. 2009. 3. szám 46–53. o.

vel a családi sírboltba szállították, ahol 1916-ig pihenhetett, ugyanis ekkor az aradi Kulturpalotába vitették. Leiningent előbb Monyorón, majd 1876-ban Borosjenőn temették el. 1974-ben ismét áttemették, azóta újra Aradon pihen. „Damjanich és Láhner holttesteme 1849. október 6-ról 7-rei [sic!] éjjelen Mácsára vitetvén, a koporsók elkészülte után ottan ugyanazon hó 7-ről 8-rai éjjelen az uradalmi parkban eltemetettek.”²

1974-ben őket is átszállították Aradra. A többi hét mártír porhüvelyei hóhérszárak által megásott sírjaikban maradtak még hosszú évtizedekig. Ezek szerint, Schweidel és Lázár a vársánc tövében, Aulich, Knezić, Nagysándor, Poeltenberg és Török tábornokok pedig valahol Arad város egy közterén.

1849 őszén az aradi lakosság megfélemlítés alatt állt, a kivégzés napján az emberek az utcára sem mertek kimenni, összehúzott függönyök mögött maradtak otthonaikban. A friss sírokat pedig a katonák parancsukat teljesítve a földde tette egyenlővé. Néhány katonán és molnárlégényen kívül nem sokan tudták, hogy hol vannak eltemetve a „tábornokok”, de a titok őrzőinek sem volt ajánlott erről beszélni, ugyanis a Bach-korszakban tilos volt a vértanúk sírját vagy akár csak az emléküket is ápolni.

Csupán az osztrák–magyar kiegyezést követően, 1867. október 6-án adódott először lehetőség arra, hogy a nép leróhassa kegyeletét a kivégzett tábornokok előtt. A korabeli hírlap a következőképpen számol be az eseményről: „Új-Arad és Ó-Arad felől a nézők száma egyre növekedett, s midőn visszatértünk után a közlekedés helyre lőn állítva, egész estig csoportosan tódult a nép kiszenvedett vezéreink szemlélésére...”³

Az eltelt nem egészen két évtized szigorú tiltásai eredményesnek bizonyultak, ugyanis ellentmondások jelentkeztek a kötél által halálra ítélt tábornokok kivégzésének helyét illetően. A visszaemlékezések bizonytalanságából fakadóan a vértanúk emlékére 1871-ben felavatott emlékkövet, majd az 1874-es és az 1884-es emlékművet is csupán a kivégzés vélt, de nem valós helyén helyezték el. Mivel a katonamártírokat pontosan a haláluk helyszínén hantolták el, így nem a sírjaiknál állítottak emléket számukra. Ebből adódóan a későbbiekben, amikor a tábornokok földi maradványait meg akarták keresni, nem találták azokat.

A kiegyezést követően a város vezetői, értelmiségei kísérletet tettek a vértanúk sírjainak feltárására és méltó végső búcsúztatásukra. A kezdeti kutatások során sikerült is megismerniük annak a hat tábornoknak a nyughelyét, akiknek holttesteit titokban elszállították, a többi sírt ellenben nem tudták beazonosítani. Erről Iványi Ödön⁴ így ír 1890-ben: „Az eddigi kutatások eredménye szerint tudjuk, Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő, Láhner György, Leiningen Károly, Damjanich János, Vécsey Károly gr. hol álmodják örök álmukat; de hogy hol fekszik Schweidel József, Lázár Vilmos, Pöltenberg Ernő, Török Ignác, Knézich Károly, Nagy Sándor, Aulich Lajos? Erre a kérdésre sem én, sem az előttem kutatók nem találtunk feleletet.”⁵

A nyomozásnak köszönhetően azonban napvilágot látott az a fontos tény, hogy a többi hét tábornok földi maradványait kivégzésük helyén kell keresni.⁶ Ennek ellenére az 1882-ben Poeltenberg rokona, Fackh miniszteri tanácsos által végrehajtott kutatások nem vezettek eredményre.

² Csernovics Péter levele a vértanúk eltemetéséről. *Arad és Vidéke*, 1890. okt. 5. 229. sz.

³ *Winkler Brúnó*: Az aradi gyásznapok. In.: Az aradi vértanúk. Válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket írta *Katona Tamás*. Budapest, 2001.

⁴ Iványi Ödön (1854–1893), nagyváradi magyar író, újságíró.

⁵ *Iványi Ödön*: Hol nyugszanak az aradi vértanúk? *Alföld*, 1890. aug. 17. 188. sz.

⁶ „Aradon eddig az volt a hit, hogy valamennyi vértanú holttestét elvitték a kivégzés helyéről.” Uo.

Arad sz. kir. város vezetősége 1910-ben kutatóbizottságot állított fel, és folytatta a sírok utáni keresést. Mivel az emlékmű körül feltételezték a vértanúk nyughelyét, ott végeztek ásatásokat, de mindhiába. A korabeli sajtó folyamatosan tájékoztatást adott a fejleményekről, azaz az eredménytelenségről.⁷

Hadisírok a várfal tövében

1912-ben a kutatóbizottság tagjai a 6 km hosszú kutatóárok felásását követően végül feladták az emlékmű körüli kutatást, és a várfal sáncárkára kezdtek koncentrálni, ahol a két golyó által kivégzett katona nyughelyét feltételezték. A korabeli visszaemlékezésekre támaszkodó ásatásokat szeptember 20-án, a VI. kapu mellett siker koronázta. „Lázár Vilmos és Schweidel József csontjait sikerült felkutatni, és ha az időjárás engedi, néhány nap múlva egy bizottság ellenőrzése mellett ki is fogják emelni sok évtizedes sírjukból” – számolt be róla az *Aradi Közlöny*.⁸

Az ásatások 6 munkással, Máthé János aradi múzeumőr felügyeletével zajlottak épen, amikor ráakadtak az első nyomokra. „Máthé örömmel tapasztalta hatvan centiméter mélységben, hogy ott sírnak kell lenni. Ekkor megtiltotta a munkásoknak, hogy ásóval dolgozzanak. Lapátokat hozatott és óvatosan emelte le a sírok tetejéről a földet, nehogy megsértse a csontokat. Mintegy másfél méter mélységben egész tisztán állott előtte négy sír, amelyek közül kettőben csontváz volt, kettő pedig üresen állott. A sírok, amelyek tulajdonképpen egy nyolc méter hosszúságú árokban voltak, közvetlenül a sánc mellett sorakoztak. Az első csontdarab, amelyben a lapát megakadt, térdcsukló lehetett. Azután lassanként kibontakozott a két csontváz. A holttestekről meglátszott, hogy csak úgy, minden rendszer nélkül dobták a sírba. Az egyik feje a másik lába mellett feküdt. Látszott, hogy a tetemekre semmi gondot se fordítottak. Tudvalevőleg katonaságnál térdelő helyzetben lövik agyon a halálraítélteket. Az egyik holttestről megállapították, hogy térdelő helyzetben került a földbe. Úgy látszik ilyen helyzetben merevedett meg a test és így lökte a hóhér a sírgödörbe.”⁹

A hadisírban tapasztalt érdekes antropológiai jelenségről Varjassy Árpád kir. tanácsos, a közművelődési intézet igazgatója és egyben a kutatóbizottság elnöke így nyilatkozott a sajtónak: „Nos mi legelőször a térdcsontokat találtuk meg, mert a sírban azok voltak legfelül. A hátára fektetett s térdelő helyzetben eltemetett embernek tudvalevőleg a térde van legmagasabban.”¹⁰

Ezt követően a magas belvíz, az időjárásbeli változások és a szakemberek bevonása miatt a csontvázak exhumálására még több mint egy évet kellett várni.

Az aradi kutatóbizottság tagjai a csontleletek antropológiai vizsgálatára a Budapesti Tudományegyetem elismert munkatársait, dr. Lenhossék Mihály és dr. Török Aurél egyetemi tanárt kérték fel. Az utóbbi tudós hirtelen halála miatt azonban a professzor asszisztense képviselte az intézetet, a fiatal dr. Bartucz Lajos egyetemi tanársegéd.

⁷ Ahol a vértanúk csontjait kerestetik – Séta az aradi vesztőhely körül. Új nyomok. *Aradi Közlöny*, 1910. nov. 23. 25. évf., 268. sz. 5. o. Az aradi vértanúk csontjai – Botrány az ásatások körül. *Függetlenség*, 1910. dec. 1. 275. sz. 4–5. o. Nem találják a vértanúk sírjait – Továbbfolyik az ásatás. *Aradi Közlöny*, 1911. jan. 5. 4. sz.; *Angyal János*: Hol végezték ki a a vértanúkat? – Új nyomok a vesztőhelyen – Tudományos kutatás – Török Aurél véleménye. *Aradi Közlöny*, 1911. ápr. 4. 127. sz.; *Kossuth János*: Az aradi vértanúk felkutatásáról. *Aradi Közlöny*, 1911. ápr. 25. 94. sz.

⁸ Megtalálták két aradi vértanú csontjait – Eredményes ásatás a vársáncban. *Aradi Közlöny*, 1912. szept. 22. 217. sz.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

Az 1913. október 20–23-án végrehajtott exhumáláson készült jegyzőkönyv a következőket tartalmazza: „A talált két csontváz 120–130 cm mélységben, a várfal hosszában, fejjel egymás felé, háton feküdt a következő helyzetben: A hatos kapuhoz közelebb fekvő első csontváz mintegy 160 cm hosszú, a jobb kar a mellre hajtva, a bal kar kinyújtva. A második csontváz körülbelül 170 cm hosszú, mindkét karja a mellén összehajtván. Az első csontváz jobb lába, a második bal lába térdben felhúzva.”¹¹

Ezáltal képet kapunk arról, hogy a hullamerevség milyen pozícióban őrizte meg a testeket haláluk óráján. A visszaemlékezések és a leletek egymást igazolták, „tudvalevő ugyanis, hogy a kivégzéskor Schweidel egyik kezében feszületet tartott, Lázár pedig két kezét összetette.”¹²

Az első csontváz környezetében egy pár cipősarkot, ruhafoszlányokat és ruhagombokat, a másodiknál sarkantyús cipősarkokat és -talpakat találtak.

Már a sírok helyzetéből és a bennük található jelenségekről is következtetni lehetett arra, hogy a vértanúk egyik temetési helyét találták meg, de mindezt az antropológiai elemzések még inkább bebizonyították. Bartucz Lajos a csonttani vizsgálatról részletes jelentést készített.¹³ Ebből megtudhatjuk, hogy a csontvázak morfológiai és metrikus jellemzői, az elhalálzási kor, a morfológiai nem, valamint az eltemetés idejének becslései mind alátámasztották a feltételezéseket. Megállapításra került, hogy az „elsőnek” nevezett csontváz Schweidel József vezérőrnagy, a „második” pedig Lázár Vilmos ezredes földi maradványa. Schweidel tábornok csontmaradványainak vizsgálatából a halál oka is kiderült: a fején keresztül golyó hatolt át. A homlokcsont jobb felén található 2–3 cm átmérőjű lyuk és a belső csonttréteg (*tabula interna*) leválása, valamint a nyakszirt jobb felén elhelyezkedő hasonló méretű nyílás a külső csontkéreg (*tabula externa*) hiányával arra utal, hogy a tábornokot szemből és közlőrlől lötték fejbe. Bartucz mindemellett a bal lapockáján is golyó által ütött roncsolást feltételezett. Lázár ezredes pedig valószínűleg a homlokcsontja bal felébe csapódott golyótól vesztette életét.

Az előzőekben ismertett sikeres hadisírkutatás által újabb két aradi vértanú földi maradványai kerültek napvilágra. A csontokat az aradi Kultúrpalota (Arad sz. kir. Város Közművelődési Intézete) kriptájában helyezték el, majd 1916-ban ide szállították át gróf Vécsey Károly hamvait is. Az aradi tizenhármak közül azonban öt tábornok ekkor még mindig ismeretlen helyen nyugodott.

Bitófákkal közös sírban

Az első világháború idején már nem volt megfelelő alkalom az akasztás helyszínének felkutatására, a harcok után pedig Aradot elcsatolták Magyarországtól, és Romániának nem állt érdekében tovább folytatni a nyomozást. A hadisírok mégis előkerültek, igaz csupán a véletlennek köszönhetően. Az 1932. év elején ugyanis egymás után kétszer öntötte el pusztító árvíz Arad városát. A jövőbeni áradások megfékezése érdekében a Maros gátjait tavasszal elkezdték megerősíteni. Az Újarad felé vezető út mentén húzódo töltésekhez a szükséges földet a védőgát mögül termelték ki, a régi Maros-fahíd vári hídfője mellől. A földmunkák során, 1932. május 9-én az egyik munkás ásója érdekes leletre akadt: egy koponyára, majd egy egész csontvázra. „A sírban a csontváz mellett korhadt faoszlop feküdt, amelyet először koporsódarabnak gondoltak, de midőn teljesen körül-

¹¹ Katona Tamás (szerk.): Az aradi vértanúk. I. k. Budapest, 1979. (A továbbiakban: Katona 1979.) 325. o.

¹² Katona 1979. 329. o.

¹³ Dr. Bartucz Lajos: jelentés Schweidel József és Lázár Vilmos aradi vértanúk csontmaradványainak 1913. okt. 20–23-án eszközölt exhumálása alkalmával végzett antropológiai szakértői vizsgálatom eredményeiről. In: Katona 1979. 327–333. o.

ásva kivették, látták, hogy egy darabból van, és jóval vastagabb, mint egy koporsórész. Az oszlopban görbített vas-szeg [sic!] volt. Az egyik elbeszélő, aki román őrmester, még hozzátette, hogy egy szuronyt is találtak ugyanottan, de ez rögtön el is tűnt... A csontváz így feküdt szerda, csütörtök és pénteken, de semmi intézkedés ez irányban nem történt.”¹⁴

A csontleletek előkerülésével több helyi lakos – mint például Barthell Ernő mézeskalácsos –, arról számoltak be, hogy 1849-ben valójában nem a Maros-hídról nézték végig az emberek a kivégzést, hanem a temesvári út egyik áteresz hídjáról (a bánati fahídról), tehát az előkerült csontleletek minden bizonnyal az egyik vértanú tábornokhoz tartozhatnak.¹⁵ „Lehetségesnek minősíti a feltevést az is, hogy éppen abban a torkolatban találták a csontvázat, ahol ki lehet érni a vár felől haladó útból, és valószínűnek tetszik, hogy a mártírokat nem is vitték tovább, és már itt ácsolták össze a kilenc bitófát. Eszerint az emlékmű elhelyezése téves...”¹⁶ Barthell végül értesítette a mártírok halálát kutató dr. Kara Győző aradi főgimnáziumi tanárt, aki kézbevette a feltárás megszervezését. Ekkorra azonban a munkások a koponyát véletlenül összetörték, a fogait viszont már szándékosan kihúzálgatták, és szórakozásból pipát helyeztek a szájüregébe, majd a csontokat kiszedték a sírból és áttemették a töltés túlsó oldalára, ráadásul az egyikőjük el is lopott egy koponyacsontot (amit később ugyan visszaszolgáltatót). Miután a munkások vezetője, Adamovics János mindezt észlelte, igyekezett rendet tenni közöttük, és jelentést készített a történekről. A helyszínrre kikerülő kutatók a csontdarabokat visszahelyezték megtalálásuk eredeti helyére. „A sír nem pontosan észak-déli irányban, hanem tengelyével dél-nyugat felé volt elhajolva s egyenesen a hídfő-oszlop végének irányult.”¹⁷ Ez szabályos temetkezésre utalt.

A csontleletek megtalálását követően megkezdődött a feltárás, amelynek költségeit a Magyar Párt biztosította, a feltárás vezetését a Kölcsey Egyesület tagjai, például Kara Győző és Bérczy Lajos tanárok önkéntesen vállalták. Pataky Sándor aradi festőművész, mint a Kölcsey Egyesület és a vértanú-kutatócsoport egyik oszlopos tagja az 1932–1933-as feltárásokról részletes feljegyzéseket készített, amelyeket 1934-ben megküldött a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum Igazgatóságának.¹⁸ A beszámoló, amely alapján tüzetesten megismerhetjük a feltárás folyamatát, ma is fellelhető a HM HIM részét képező Hadtörténelmi Levéltár tanulmánygyűjteményében.

A munkálatok már az első napokban újabb és újabb leletekkel szolgáltak. „A visszahelyezett csontváz körüli kutatás azt eredményezte, hogy a sír szélétől 120 cm-re egy függőlegesen álló oszlopcsonkra akadunk. A sírban volt oszlopdarabot megvizsgálva, abban egy hajlított kovács vasszeget találtunk, amely kb. 8–9 cm hosszú lehetett.”¹⁹ – számolt be a feltárás első eredményeiről Pataky, majd így folytatta: „A kutatás tovább folyt, és a sírtól a domb felé ásva, 6 lépésnyi távolságban, a földszínétől alig 40 cm-nyire újabb oszlopdarab került elő, amelyben ugyanolyan nagy és éppen úgy meggörbített szeg volt. Ez a lelet teljesen a volt országúti töltés tövében állt. Itt is, mint az előbbi helyen délnyugati irányban hajló vonalat adott... Most az oszlop előtt ásva, ugyanolyan csonk került elő, mint a másik sírhelynél. A domb tövében száraz, tiszta homok volt, míg az előbbi sírnál csak a tetején volt homokos, alul tiszta fekete agyagos föld, a sírfenéken némi iszaphorda-

¹⁴ Pataky Sándor: Az aradi vértanú-sírok ásásának leírása 1932–1933 évben. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár. 2646/Tan. gy. (A továbbiakban: Pataky: Az aradi vértanú-sírok) Följegyzések. 1. o.

¹⁵ Értékes történelmi dokumentumokat vetett felszínre az árvíz – Megtalálták az aradi Golgota igazi helyét. *Aradi Közlöny*, 1932. május 13.

¹⁶ A tizenhárom vértanú egyikének csontvázát találták meg a veszthelyen? In: *Katona* 1979. 338–340. o.; *Erdélyi Hírlap*, 1932. május 13. 6. o.

¹⁷ Pataky: Az aradi vértanú-sírok. Följegyzések. 2. o.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

lék föld volt... Hétfőn [1932. május 16. – T. Zs.] délután 4 órakor ott voltunk Kara Győző tanárral, és tanakodtunk azon, hogy a helyzetnek mi lehetne a magyarázata. Minthogy az oszlopok 6 lépésnyire voltak, így Sulyánszky Eustach minorita lelkész leírásának nem feleltek meg, aki tudvalevőleg 3–3 lépésnyire mondta az oszlopokat. Közben megérkeztek a munkások, akik munkaidő után az ügy iránt való buzgalomból jöttek segítségünkre. Ahogy a két sír közti/illetőleg a 2 csonk közti/területet ástuk, alig 30 cm-re a föld színétől újabb csonkra akadtunk. Ez már a kettő közepén, mindegyiktől katonás három lépésre állott, s az volt az érdekessége, hogy vendég-oszloppal volt megtámasztva. A csonk maga tölgyfa, a vendégoszlop azonban fenyőfa volt, teljesen korhadt, barnára rothadva. Most már három függőleges csonk volt, amelyek egy sorban sorakoztak. Ekkor érkezett Záray Jenő tanár is, aki szintén nekibuzdult, hogy a munkában részt vegyen. Jó magam a csontváz oszlop-csonkjától kissé északnyugat felé kezdtem ásni. Itt rövid munka után korhadt fa látszott a földben alig 2 ásonyomra a felszíntől. A fa délkelet-északnyugati irányban feküdt s mindjárt alatta a közepénél, keresztben fekvő másik korhadt oszlopdarab látszott. Körülásva a földet, lekaparva a felső földréteget, egymásra keresztbe téve pontos képet adott a két darab. Lemérve a hosszabb 160, a rövidebb 90 cm hosszú volt és összefüggő darabokban feküdtek. A rövidebb felül délkelet-északnyugati irányban, alatta a hosszabb darab észak észak-kelet és dél dél-nyugati irányban.²⁰

Egy mástól 3–3 lépésnyire tehát sírokat találtak, bennük bitófamaradványokkal és emberi csontokkal. A kutatók az egykori feljegyzésekből megállapították, hogy a kivégzett tábornokokat milyen sorrendben temették el a vesztőhelyen. Pataky erre a következőképpen emlékszik vissza: „Lázás izgalomban égve, este hazamenet egész éjjel a helyzet megfejtésén törtem a fejem. Végre világosság gyűlt bennem. A leírás szerint arccal a vár felé történt a kivégzés, s katonai szabály szerint a jobb szárnyon kezdődött. Az első vértanú tehát, Pölteberg a keleti oldalon kezdte a sort, mert a vár e helytől északra fekszik.”²¹ Ezek szerint az első Poeltenberg volt, majd őt követte Török, Láhner, Knezić, Nagysándor, Leiningen-Westerburg, Aulich, Damjanich, végül Vécsey. Ez alapján feltételezték, hogy ha sorrendben a végéről kezdték a feltárást, elsőként Aulich, Damjanich és Vécsey sírgödreit tárták fel, amelyek közül ott voltak a kidöntött akasztófák és Aulichében maga a csontváz is. Ezt az elképzelést alátámasztotta az, hogy 1849-ben Damjanich és Vécsey holttesteit valóban elszállították, de Aulichét otthagyták.

A feltételezés logikája szerint kiszámolták, hogy körülbelül hol kellene lennie az első sír helynek, és a próbaásatás valóban eredményesnek bizonyult, ugyanis megtalálták Poeltenberg csontjait is, bár ezt a sírt ekkor még nem tárták fel. Pataky Sándor a kutatás módszerét is megörökítette feljegyzéseiben: „Most Záray Jenő tanár, abból az elvből kiindulva, hogy az oszlopsor egyenes lévén, (egy helyen ketten-hárman nem dolgozhattunk) kilépett 30 lépést az első oszloptól, s bár nem igen akart a három csonk egy vonalba esni, mégis a megjelölt irányban lemért 30. lépésnél futóárkot kezdett ásni. Én pedig kutatni kezdtem gróf Leiningen csonkját. A helyen teljes iszapföld volt, ahol nem lehetett a bedobott föld különbségét látni. Jó ideig nem akadtam nyomra, de feltűnő volt a sárga tiszta iszapban egy pontos visszatérő rőt vonal, amely ha vízszintesen lehordtam a földet, pontos köralakot mutatott. Gondoltam mindjárt, hogy az oszlop helye. De lejjebb sem került elő a csonk, hanem kb. 50–60 cm mélységig a szabályos vörös körvonal megmaradt. A körvonal pontosan egy oszlop nagyságú volt, kb. 28–30 cm kerületű. Véleményem szerint jó idő múlva az oszlopot kihúztak, de a nedves földben a tölgy vagy cserfa megfestette a sárga iszapföldet, s ez a szín évtizedekig megmaradt a háborítatlan földben ta-

²⁰ Uo. 2–3. o.

²¹ Uo. 4. o.

núságtétel végett. A kör még amellet a szabályos háromlépésnyire a másik három csonk vonalába esett. Záray Jenő pedig a másik oldalon ásatta a futó-árkot. Jó méterre lement, amikor csontleletre akadt, azonban csak darabokban került elő néhány, s nem kutatta szelvényben, hanem csak hosszában folytatta az ásatást. Az árok jó 6–8 méter hosszú lehetett. Csak az első harmadában volt csontlelet. A második (1932. szept.) ásatás megfejtette a helyzetet, mert Záray a futóárkot betömve Pöltzenberg csontjainak nyilvánítva, az alig 1 m széles árokban találtakat másnap be is temette.²² Záray ekkor egy rozsdás láncdarabot is talált, amit nem tartott fontosnak és eldobott. Ezt a leletet azonban egy nézelődő odavitte a többi kutatóhoz, hiszen ő felismerte a lehetőségét annak, hogy a tárgy valószínűleg az egyik vértanú, talán Leiningen rabláncának egy darabja lehetett.

A XIX. század derekán az akasztásos kivégzések esetében szokás volt, hogy a föld felszínénél elmetszik a bitófát, a föld fölötti részét bedöntik az áldozat helyben megásott sírjába, a föld alatti részét pedig meghagyják. A kutatók a gödrökben pihenő korhatagokon kívül valóban megtalálták az egykori akasztófák csonkjait is, amelyek egy vonalban helyezkedtek el, majd rájöttek arra, hogy a sírok nem a bitók előtt egy sorban helyezkednek el, hanem felváltva: egy a csonk előtt, egy mögötte, egy előtte és így tovább. „Ha a két sírt egymás mellé ásták volna, úgy nem igen férhetett volna el egy sorban, mert a tengelyük igen közel került volna. Két ok: először a két oszlop közelsége, másodsor a katonák sistematikus munkájának elgondolása vezetett engem erre a bizonyításra.”²³ – írta Pataky Sándor beszámolójában.

A helyszínen szemlélődő újságíró így számolt be az 1932. május 13-i állapotokról: „Az ásatásoktól néhány lépésnyire egy téglarakáson állnak a már eddig összegyűjtött emlékek. Egy fonott utazókosarat nyitok ki. Egész halom, megbarnult csontdarab, a tetején kis cédula: »Aulich Lajos csontjai«... Vigyázva rendezi el a korhadt fadarabokat [ti.: dr. Kara Győző], amelyek majdnem egy évszázaddal ezelőtt a magyar nemzet egyik nagy harcosa végvonaglásainak voltak tanúi.”²⁴

Az addig feltárt csontmaradványokat, így Aulich Lajos földi maradványait tehát egy kosárba téve, az oszlopmaradványokat pedig deszkalapra téve, a közelben lakó Barthel Ernő mézeskalácsos házában helyezték el biztonságban. Az elszállítást azonban a tudományos eljárás egy fontos momentumát előzte meg, hiszen Pataky megkért „egy fiatalembert, akinek fényképezőgép volt a vállán”, hogy későbbi vizsgálatok céljából készítsen felvételeket a feltárt sírról. A festőművész egyébként azt is felismerte, hogy hiba volt kutatótársai részéről az, hogy a korábban elvitetett oszlopok elhelyezkedését nem dokumentálták fotografikusan, „s így a fényképről való tanulmányozás lehetősége elveszett.”²⁵ Pataky mindemellett precíz vázlatokat, színes rajzokat és részletes térképszerű ábrákat készített az ásatás fontosabb lépéseiről, jelenségeiről, eredményeiről. Dömötör Bertalan mérnök pedig műszeres terepfelvételek formájában örökítette meg a sírok környezetét.

Május 21-én Poeltenberg és Aulich sírjai között megtalálták Nagysándor József földi maradványait, és a korábbi eseményeket igazolva, Láhnernek csak az üres sírját a bitófa csonkjával. „Itt nagy gonddal körülásták, majd szalaggal a széthulló nedves fát összekötötték, s mindig lejjebb hatolva a csonkot sikerült teljes egészében kivenni. A fa nedves volt erősen, és textúrájában hosszú szálú. A csonkot deszkára fektették, s bevitték Barthel Ernő házába a többi relikviához.”²⁶

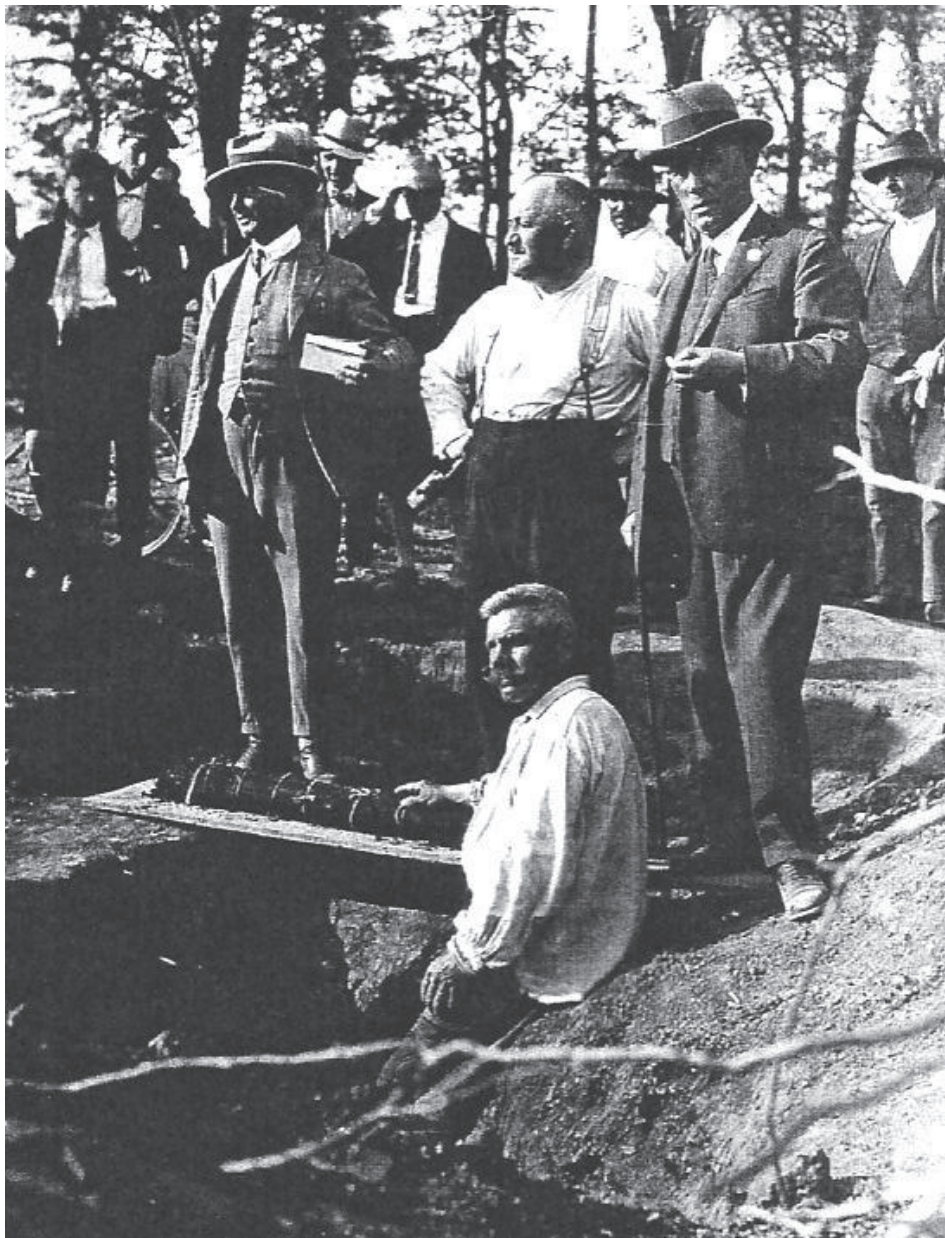
²² Uo. 5–6. o.

²³ Uo. 7. o.

²⁴ *Marosi Rudolf*: Két aradi vértanú csontjait és két bitófát találtak a Veszthely közelében. *Aradi Közlöny*, 1932. május 13.

²⁵ *Pataky*: Az aradi vértanú-sírok. Följegyzések. 5. o.

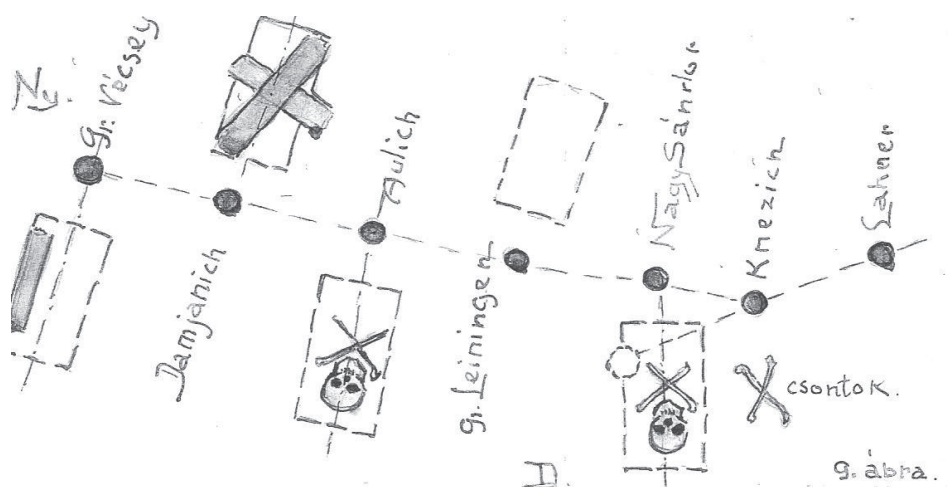
²⁶ Uo. 6. o.

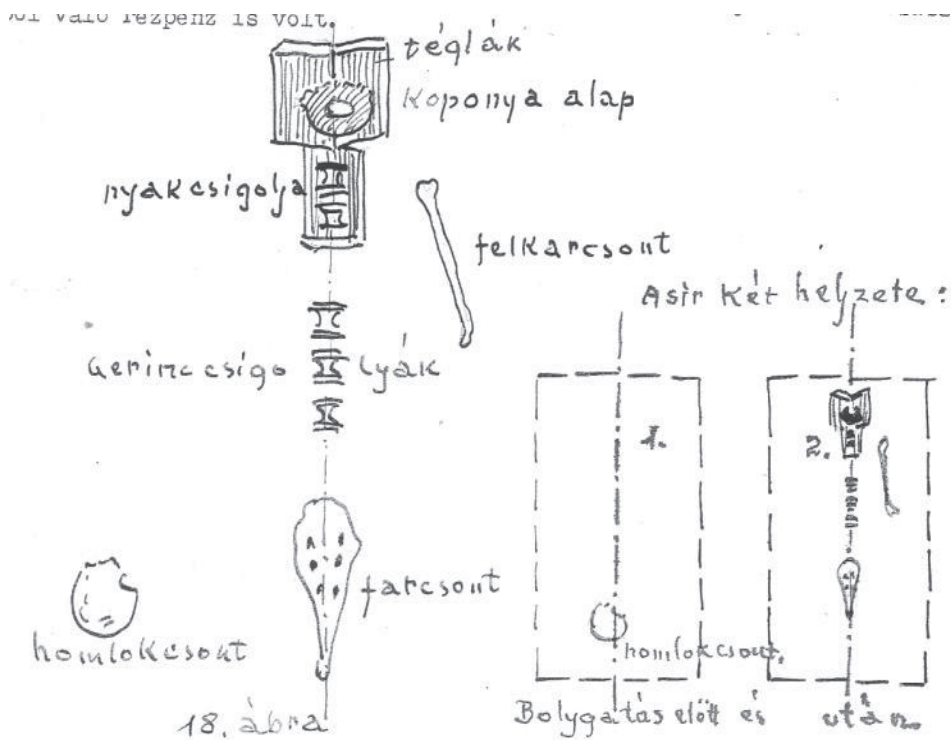
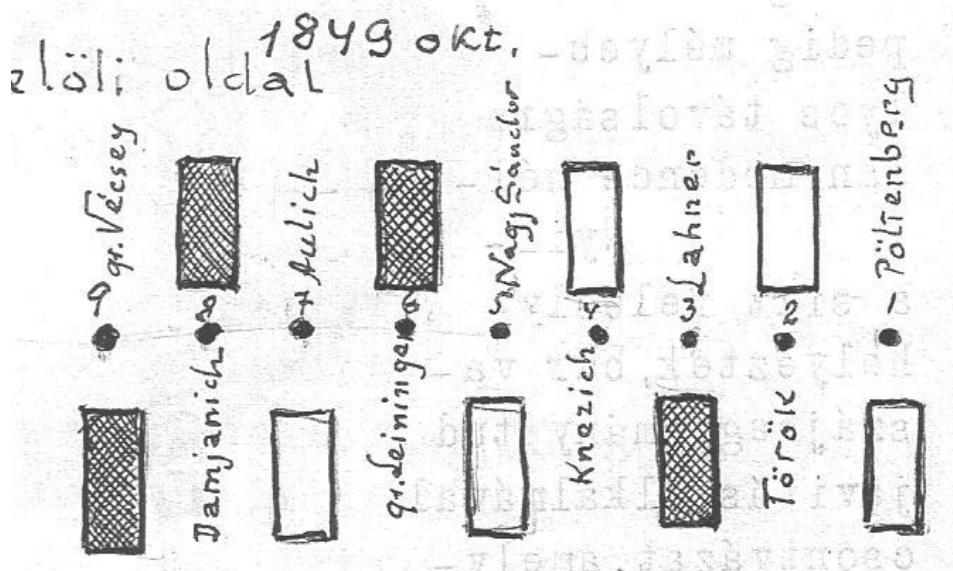

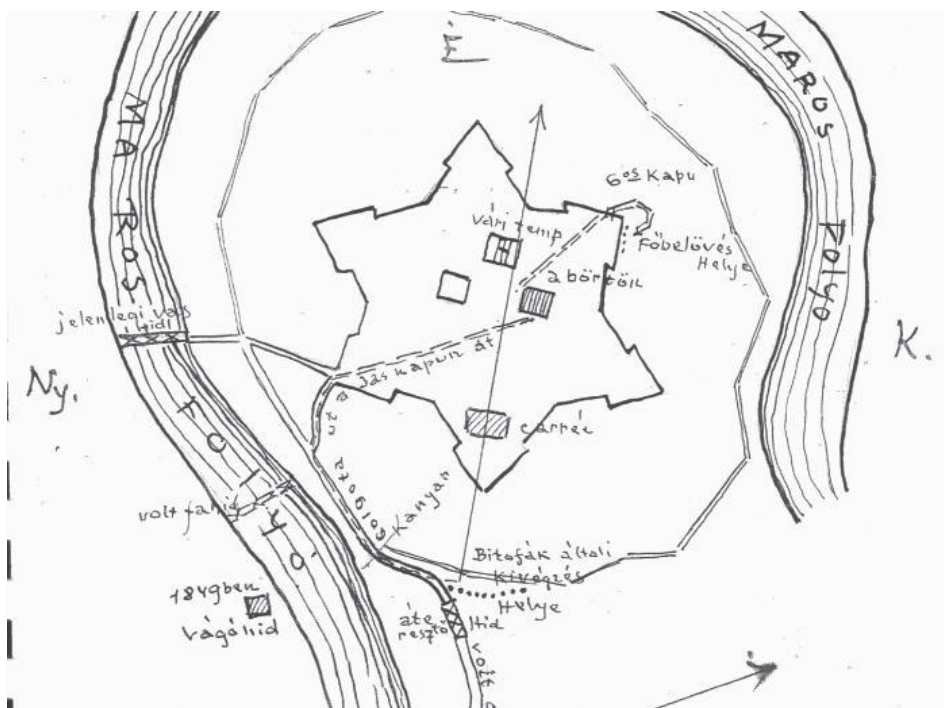
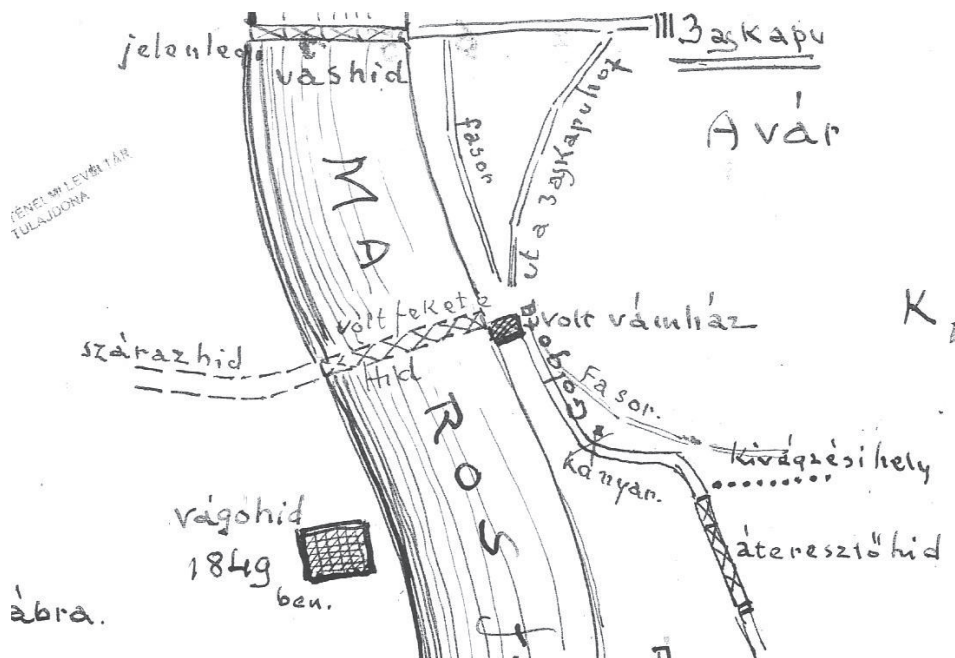
A sírfeltárók

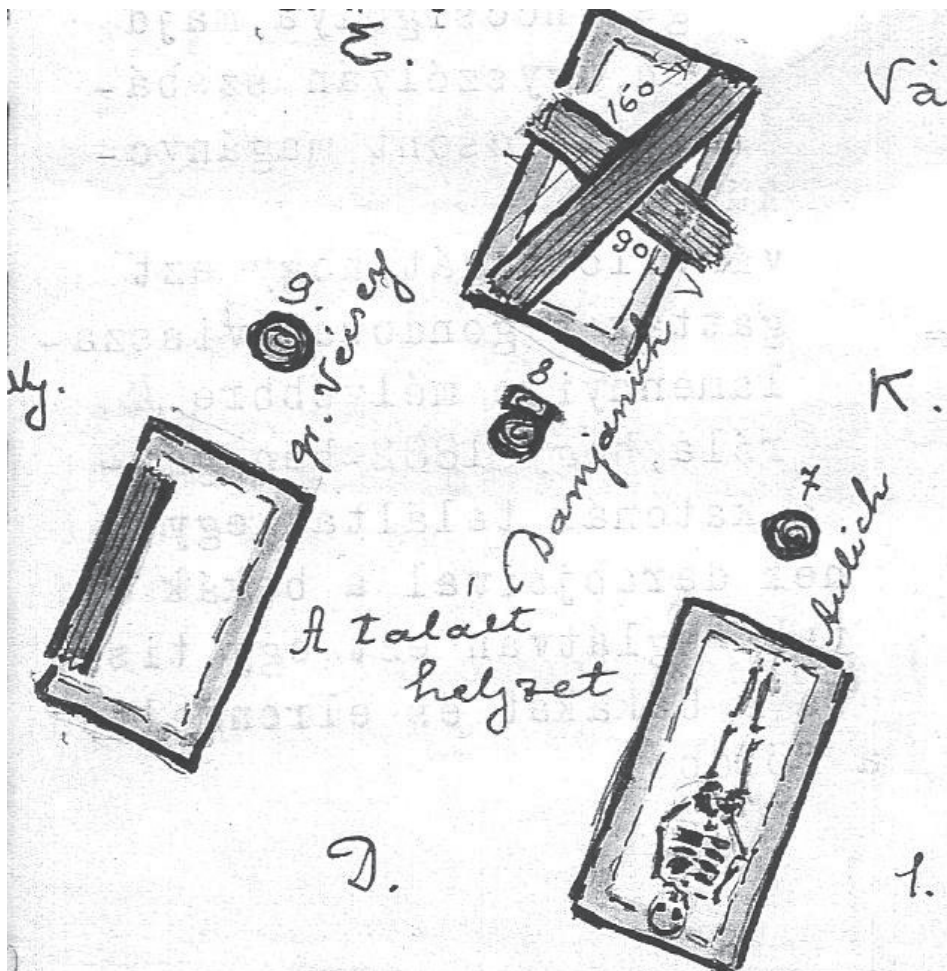

Aulich csontváza

Nagysándor tábornok csontjai a többi maradványtól mélyebben voltak eltemetve, és sírja téglákkal volt kibélelve. A sírt feltáró Pataky Sándor a következőképpen írta le tapasztalatait: „lejjebb akadtam a csonk maradványára, amely már teljesen agyaggá vált, és csak a barna színe és textúrája alapján volt megállapítható. A csonk mellett megerősítésül egy darab fa, szintén agyaggá válva, valamint egy hosszúkás terméskő volt beékelődve... A föld mindenütt iszap-föld volt a mélyebb rétegekben, bár az egész alig volt 70–80 cm mélyen. Érdekes helyzet volt, hogy a mellette legközelebb fekvő Aulich sírjának a fenéke magasabban feküdt, mint itt a föld szintje. Hat lépés, illetve 8 lépés távolságban a földnek ilyen nagy szint-különbsége volt... Én még mindig Nagy Sándor sírját kerestem. Volt is benne érdekes. Amint leszedtem a felső réteget, három egymáshoz illesztett téglára bukkantam, amely téglákon egy koponya alsó darabja s néhány, 2–3 csigolya feküdt. Ezekről lejjebb folytatódó vonalban gerinccsigolyák, majd annak végén a farcsont feküdt. A csonok úgy feküdtek, mintha valaki kézzel helyezte volna oda, nem pedig mint-ha eredeti korhadó test maradványai lennének. A baloldalon még egy felkarcsont került elő. A sírban néhány I. Ferenc császár idejéből való rézpénz is volt. Jobb oldalon egy felkarcsont, a másik oldalon lent pedig egy homlokcsont feküdt magányosan és teljesen szappanszerű lágy korhadásban...²⁷ A kutatók azt feltételezték, hogy a századforduló körül pusztító egyik árvíz után, a munkások akkor is rábukkantak Nagysándor csontjaira, de mivel nem tudták, hogy ki lehet az, visszatemették mélyebbre, és sírját téglákkal erősítették meg.²⁸ Egyébként ezek a maradványok voltak a legrosszabb állapotban. A talajvíz a csontokat egészen szétmállóvá porlasztotta, így igen gondos, figyelmes munkát igényelt a sírhely feltárása.²⁹ „Az egyik munkás ásás közben egy szabályosan kerek 10–12 hüvelyk széles nyílást talált, amely kürtöszzerűen lenyúlt a földre. Belevágta az ásót-és csörömpölő hang, ütötte meg a fülünket. Belenyúlt a lyukba és kihúzott belőle 2-3 darab erős kampós kovácsvas szeget, ugyanakkor azonban meg is telt színültig vízzel a lyuk. További kotorászás után még 12 darab ugyanolyan nagyságú vasszeg került elő, amelyek egyik része meg volt görbítve olyanformán, mint mikor fába-vert szeget felfelé hajlítanak. Néhánynak azonban (a meghajlítottak közül) a feje le volt törve. A szegek háromféle alakot mutattak Az első egyenes arasznyi hosszú vasszeg a 2. felgörbítve és a 3. felgörbítve, de törött fejjel.³⁰ Így találták meg Nagysándor József akasztófájának vasszögeit is, amelyeket valószínűleg kiszedtek a bitóból, és egy üres gödörbe dobtak.

Az ásatásnak e szakaszán újabb érdekes jelenséggel találkoztak a kutatók. Az akasztó-fák csonkjainak addig egyenes tengelye Nagysándor és Knezić oszlopmaradványai között megtörni látszott. Erre is Pataky Sándor szolgáltatott magyarázattal: „Katonai parancs szerint: »Irány egyenes a hídfőre!« Így keletkezett a vonal. Mikor azonban az ötödiket ásták, forrásra akadtak (most is ott van,) a víz meglazította a talajt s nem állt meg jól az oszlop. Erre kihúzták, előbbre és közelebb a 4-eshez tették. De itt is a laza talaj miatt fa és kődarabbal kellett megerősíteni. A leletek igazolják is e tényt.³¹ További bizonyítéka az elméletnek a vasszegeket tartalmazó gödör is Nagysándor sírja mellett, amely minden bizonnyal az eredeti tengely folytatása lett volna.

²⁷ Uo. 7–8. o.

²⁸ Megtalálták Nagy Sándor József tábornok csontjait és Láhner György bitófáját. *Aradi Közlöny*, 1932. május 21.

²⁹ Megelevenedtek 1849. okt. 6 emlékei. A feltárt vértanúsírokhöz zárandokol Arad lakossága. *Reggel*, 1932. május 23.

³⁰ *Pataky*: Az aradi vértanú-sírok. Beszámoló a Hadtörténelmi Múzeum Igazgatóságának. 3. o.

³¹ *Pataky*: Az aradi vértanú-sírok. Följegyzések. 10. o.

A következő napon Knezić Károly csontmaradványaira és bitófájának horogszegére is ráakadtak. A többi sírgödörhöz képest érdekes, hogy itt tárgyi leletek is előkerültek, még hozzá katonakabátról származó gombok és egy övcsat is. A leletekre egy visszaemlékezés szolgált magyarázattal, ugyanis állítólag a hóhér egy cigánylegénnyel rángattatta le kabátját Knezićről, és ekkor szakadhattak le a ruházati tárgyak, majd ezek is a sírgödörbe kerültek.³² Ugyanakkor az előkerült I. Ferenc korabeli (1815–1830) rézpénzek (3 db 1 krajcáros és 1 db 3 krajcáros) pedig egy görögkeleti kegyeleti szokás eredményeként kerülhettek a sírba.³³ És, hogy miért nem találtak egyéb tárgyi leletet, például ruhamaradványokat a sírokban? „Nem szabad elfeledkezni arról, hogy egyes feljegyzések szerint, miután estig függtek a bitófán a mártírok élettelen tetemei, az elhantolás előtt a katonák levetkőztették őket, és meztelenül helyezték el a sírgödörben. Tudott dolog, hogy másnap a várban valósággal elkótyavetyélték a vértanúk holmijait.”³⁴

Az ígéretes ásatást azonban 1932 augusztusában félbe kellett szakítani, mert a város román főügyésze, Vulpe Constantin megvonta az engedélyeket, a már kiásott csontokat pedig lefoglalta. Zima Tibor volt kamarai magyar képviselő és Kara Győző közbenjárására sikerült csak a maradványokat a legnagyobb titokban nyugalomra helyezni az aradi temetőben. Így kerültek Aulich, Nagysándor és Knezić mártírtábornokok földi maradványai abba a Steiner-kriptába, amelyben Vécsey is nyugodott, mielőtt átszállították a Kultúrpalotába.

Kara Győző, a kutatás fő mozgatórugója nem törődött bele a helyzetbe. A lehető legnagyobb csöndben sorra szerezte be a feltáráshoz szükséges engedélyeket, majd 1933. szeptember 14-én tovább folytatódhatott az ásatás, és már másnapra rá megtalálták a két még elő nem került vértanút, Poeltenberg Ernő és Török Ignác sírjait. „A talaj keleti része olyan metszetet mutatott, hogy a legnagyobb óvatosságot igényelte. T. i. itt hordott föld (soter) vagy személtlerakódás is lehetett. Csak mélyebbre ásva kb. 105–120 cm között találtunk pozitívumnak egy fűtő mögötti koponya-csontot, majd ebben a homokos vizes földben kulcscsontot, bordákat és csigolyákat és nagy ujj-perecet.”³⁵ – eképpen emlékezett vissza Pataky Sándor. „A kutatás Poeltenberg tábornok sírgödörében volt gazdagabb eredményű, mert ott hat darab bordát, három hátgerinccsigolyát, koponyafelsőrészt, vállpereceket találtak, valamint kivetette az ásó a bitófa vaskampóját is. Török Ignác sírjából már kevesebb csont került felszínre, és azok is nagyon porladó állapotban. Török sírjának feltárása különben is nehézségekbe ütközött, mert nem az elképzelt észak-déli egyenes vonalban, hanem északkelet felé terült el. Meglelték azonban itt is az akasztófa vasszőgét, és különböző rézpénzeket is találtak, amelyekhez hasonlókat Knezić Károly sírjában fedeztek fel.”³⁶

A munkálatok idején a magyar nemzet kegyeletteljes figyelmet fordított a régészeti és antropológiai vizsgálatokra, azonban ezt beárnyékolta Covaciu Nestor, a kolozsvári Műemlékeket Felkutató Intézet román munkatársának megjelent cikkei, amelyekben „a magyarok jóhiszemű tévedésének” nevezi azt az állítást, hogy az aradi tizenhármak sírjait találták volna meg Aradon.³⁷ Nestor rágalmaival azonban Bérczy Lajos tanár hamar

³² Megtalálták Knezić Károly és Nagysándor József vértanúk csontjait az új vesztőhelyen. *Aradi Közlöny*, 1932. május 22.

³³ A 13-as szám ismét jelentkezett. Ma megtalálták Nagysándor tábornok csontvázát. *Reggel*, 1932. május 21.

³⁴ *Salgó Pál*: Az aradi vértanúk cölöpmaradványaira akadtak a vesztőhelyi telepen. *Erdélyi Hírlap*, 1932. május 15. 8. o.

³⁵ *Pataky*: Az aradi vértanú-sírok. Följegyzések. 17. o.

³⁶ Újabb eredményes ásatással befejeződött a kutatás az aradi vesztőhelyen. *Erdélyi Hírlap*, 1933. szeptember 16. 5. o.

³⁷ *Erdélyi Hírlap*, 1933. október 4.

és hitelesen rendre megcáfolta.³⁸ A sírhelyek pontosan úgy helyezkedtek el, ahogyan a vértanúk nyughelyeit említik a visszaemlékezésekben. Továbbá a kutatók nem találtak több sírt a területen, tehát ez nem lehetett börtöntemető, ahogy egyes rosszakarók feltételezték. Pataky Sándor festőművész az alábbi 8 pontból álló érvelésével bizonyította a sírok hitelességét:

„1. Winkler Brúnó minorita lelkész szemtanú a Szegedi Híradó 1867-ben megjelent 50. számában, a kivégzés leírásában »a sánc«-ra hivatkozás van.

2. A leírások szerint az út kanyarodásánál már látták a bitófákat, amelyek onnan 200 lépésnyire voltak. A hely ma is ugyanolyan.

3. Sulyánszky³⁹ szerint az oszlopok merőlegesen álltak az útra. Hogy ezt észrevehesse, közvetlen mellette kellett legyen az út.

4. A főépülettől, ahol a börtön volt, lassú menetben a leírás szerint pont 1/2 óra a hely.

5. A katonaság a szabálytalan hely miatt csak háromszögben tudott felállani.

6. Hamvai Ödön⁴⁰ leírása a carré-ban tartózkodó őrizetben levő tisztek bemondása.

7. Legerősebb bizonyíték Frievisz Ferenc⁴¹ volt 48-as honvéd tüzér-alezredes térkép-szerű rajza, amely pontosan a vár déli oldalán a sánc mellett mutatja a kivégzést.

8. Ismeretlen szerző képe, amely az ereklye-múzeumban ma is látható, ahol az át-eresztő fahíd mellett az országút közvetlen közelében ábrázolja a területet.⁴²

Pataky a felsorolt pontokat részletesen kifejtette a *Pesti Napló* egy 1933-as számában.⁴³

Mindemellett az előkerült tárgyi leleteket, elsősorban a famaradványokat szakemberek vizsgálták meg, amely alapján szintén teljes a bizonyosság.⁴⁴ Az antropológiai vizsgálatok pedig végérvényesen igazolták, hogy a legutóbbi feltárások által immáron mind a tizenhárom, október 6-án, Aradon kivégzett vértanú földi maradványainak ismertté vált a helye.

Török Ignác és Poeltenberg maradványait szintén az aradi temetőben található Gertyenyesi Steiner Ferencné földbirtokosnő kriptájában helyezték el. A Steiner-kriptának vértanú sírjait csak 1956. szeptember 5-én nyitották fel, és az itt nyugvó öt tábornok emberi maradványait az aradi múzeumba szállították át.⁴⁵

1974. október 6-án, a kivégzés 125. évfordulóján a múzeumban lévő öt tábornok csontjait, a három Kultúrpalotában őrzött vértanú maradványait, valamint az exhumált Láhner, Leiningen-Westerburg és Damjanich hamvait az 1884-ben állított obeliszk alatt kialakított kriptában helyezték el. Ezáltal Dessewffy vezérőrnagy és Kiss altábornagy kivételével az aradi vértanúk egy helyen nyugszanak. A helyi magyarok közül többen ma is arra törekednek, hogy az emlékművet és a sírhelyet helyezték át a kötél általi kivégzés valós helyére, azonban az aradi értelmiség, élükön az 1989-ben újjáalakult Kölcsey Egyesülettel még arra sem kapott engedélyt a román hatóságoktól, hogy ott egy keresztet állíthasson.⁴⁶

³⁸ *Erdélyi Hírlap*, 1933. október 6.

³⁹ Sulyánszky Euszták (1811–1875), minorita lelkész, az aradi vértanúk gyóntatópapa.

⁴⁰ Helyesen: Hamvai Ödön.

⁴¹ Helyesen: Frievisz Ferenc.

⁴² Pataky: *Az aradi vértanú-sírok. Följegyzések*. 16. o.

⁴³ Pataky Sándor: *Az aradi vértanúk bitófáinak helye a szemtanú minorita atyák és a fogoly honvédtiszt feljegyzéseiben. Pontosán megtalálható a nagy dráma helyszíne. Pesti Napló*, 1933. április 16.

⁴⁴ Hollendonner F.: *Az aradi vértanúk bitófáinak xyotomiai vizsgálata. Botanikai Közlemények*, 1932. évi XXIX. kötetének 5–6. füzeté. 151–152. o.

⁴⁵ Messer Sándor: *Exhumálták a bitón kivégzett öt forradalmár tábornok csontmaradványait. Vörös Lobogó*, 1956. október 6.

⁴⁶ Pávai Gyula: *Epilógus helyett*. In: *Ficzay Dénes: A vértanúk sírja*. Arad, 2008. 207. o.

A tapasztalatok hasznosíthatósága

A modern értelemben vett hadisírkutatás egy olyan interdiszciplinális irányzat, amely még napjainkban is csak gyerekcipőben jár Magyarországon, ennek ellenére komoly előzményekre tekint vissza. A hadisírkutatás a tudományágak közül elsősorban a történelem- és a hadtudományt, a régészetet, valamint az antropológiát állítja szolgálatába. Hazánkban főbb területének a XX. század világháborúiból származó katonasírok kutatását tekinthetjük, de magába foglalja a korábbi háborúkban, harci eseményekben elesett harcosok nyughelyeinek felkeresését, így az 1848–49-es szabadságharcból valókat is. Ebből kiindulva, hadisírkutatásnak tekinthetők azok a próbálkozások, amelyek által valamely (tudományos) módszer alapján tudatosan keresik a háborúkban elesettek sírjait, maradványait. Jó esetben pedig a feltárásokat, áttemetéseket valamilyen formában igyekeznek megörökíteni a későbbi elemzések céljából. Ebben az értelemben a magyar történelem egyik legkomolyabb hadisír kutatása az aradi tizenhármak nyughelyeinek megkeresése és feltárása volt, legalábbis a kutatás időtartalmát és hírértékét figyelembe véve. Igaz, már egy évszázada annak, hogy megtalálták a golyó által kivégzett „tábornokok” sírhelyét, mégis a több mint hat évtizedes kutatómunka és a nagyszabású ásatások tapasztalatait a modern hadisírkutató sem hagyhatja figyelmen kívül. Az előzőekben bemutatott kutatásokból láthatóvá válik, hogy számos esetben már olyan módszereket alkalmaztak, amelyek eredményre vezethettek. Összefoglalva, az aradi vértanúk földi maradványainak felkutatása során alkalmazott, napjainkban is hasznosítható eljárások az alábbiak voltak.

Az 1912-es feltárás során az ásatás vezetője, Máthé János múzeumőr, amikor érzékelte a sírok közelségét, az ásókkal való munkát beszüntette, hogy lapátokkal folytassák azt, nehogy megsértsék a csontokat. Bár nincs részletes leírás arról, hogy ezt Máthé kegyeleti vagy tudományos okokból rendelte el, de a későbbi eljárások alapján mindkettőt feltételezhetjük. Az eljárásmód és a leletek előkerülése után a kézzel való bontás alkalmazása ma is bevett régészeti módszer.

A kutatóknak szintén az 1912-es feltárás alkalmával sikerült eredményes megfigyeléseket tenniük a csontvázak elhelyezkedése alapján. A halál után beálló hullamerevségből ugyanis képesek voltak megállapítani, hogy az áldozatokat milyen testtartásban érte a halál, és a visszaemlékezésekre támaszkodva, antropológiai vizsgálatok nélkül is meg tudták határozni a holtak személyazonosságát. Mindemellett a temetés körülményeire is képesek voltak következtetni, a jelenségeket pedig részletesen feljegyezték. Ez utóbbi alapján ma is bepillantást nyerhetünk az akkori eseményekbe, és a fejlettebb tudományok vagy akár egy új gondolkodásmód segítségével megcáfolhatjuk, de igazolhatjuk is a korabeli következtetéseket. Ebben az esetben az eredmények 100 év elteltével is helytállóknak bizonyulnak.

Az 1912-es kutatómunka talán legnagyobb érdeme a részletes embertani vizsgálat és a vele járó, precízen vezetett és ránk maradt antropológiai jegyzőkönyv. Mivel a magyar hadtörténelem meghatározó személyiségei csontmaradványainak vizsgálatáról volt szó, érthető módon az ország legnagyobb szaktekintélyeit kérték fel a feladatra. Ez alapján, egyrészt a kutatók pontos személyazonosítást tudtak végrehajtani, másrészt dr. Bartucz Lajos jegyzőkönyveinek köszönhetően olyan részletgazdag leírás maradt az utókorra, hogy azt felhasználva, napjainkban akár a kivégzés folyamata is grafikusán rekonstruálhatóvá válhat. Éppen ezekből az eredményekből kiindulva állapíthatjuk meg, hogy az antropológia elengedhetetlenül fontos részét képezi a hadisírkutatásnak.

Az 1932–1933-as feltárás munkafolyamatának legfontosabb tudományos öröksége Pataky Sándor részletes beszámolója az ásatásokról és a témához kapcsolódó egyéb kutatásairól egyaránt. Feljegyzését olyan precíz előkészítés, gazdag szöveges leírások, a

körülményeket megelevenítő vázlatrajzok, grafikák és logikai következtetések jellemzik, hogy beszámolóját méltán tekinthetjük az első hadisírkutatással foglalkozó magyar tudományos munkának is. Általa a feltárás módszereit is megismerhetjük, például azt, hogy egy sírt mindig egy ember bontott, vagy azt, hogy a további leletek fellelésére futóárkot alkalmaztak. Az eljárásokat ma is hasonlóan alkalmazzák. Pataky minden tárgyi leletet fontosnak tartott megtartani, mivel tudta, hogy a későbbiek során azok még szerepet játszhatnak. A helyszínen készített rajzai segítségével pedig a korabeli terepviszonyokra is képes volt következtetni.

Pataky kutatótársaival szemben a fényképezőgép lehetőségeit nem csak arra használta ki, hogy pózoljon az újságíróknak, de felismerte a csontleletek képi megőrkítéséből adódó lehetőségeket is. Ennek köszönhetően Aulich Lajos vezérőrnagy csontvázának előtalálási képe – még ha nem is eredeti pozíciójában – ránk maradhatott. Ezt az új módszert egyébként alig pár évvel korábban, 1928-ban Bengt Thordeman alkalmazta elsőként hadisírfeltáráson a svéd Visbynél.⁴⁷ Az utólagos vizsgálatok érdekében a hadisírfeltárás munkafázisainak és a helyszínen tapasztalható jelenségeknek folyamatos fényképes dokumentálása ma is fontos részét képezi a tudományos módszernek.

A sírokban fekvő személyek azonosítása céljából, a két ásatás között Pataky Sándor a történelemtudomány eszközeivel is élni tudott. Korabeli leírásokat, naplókat, jegyzeteket gyűjtött a kivégzésről és a temetésről. Forrásértékű térképeket, sőt, festményeket vizsgált meg a helyszínre vonatkozóan. Emellett idős lakosok körében a kikérdezés módszerét is alkalmazta. Kutatásainak eredményeivel képes volt bebizonyítani, hogy a feltárt sírokban a keresett személyek nyugszanak. Módszere példamutató a hadisírkutatók körében.

Bár bevett módszerként nem leírható, de fontos megjegyezni, hogy Pataky Sándor a feltárás közben minden esetben igyekezett logikai összefüggéseket keresni a leletek és a jelenségek között. Ennek köszönhetően több alkalommal is olyan megoldásokra jutott, amelyek hozzájárultak az események rekonstruálásához. Hajlamos volt azonban az önkritika gyakorlására is, olyan esetekben, ha későn jött rá valamely lehetőségre, például arra, hogy a csontleletek kiemelésével nem kellene lezárni az ásatást, hanem a mélyebb talajréteget is át kell kutatni.

Az ígéretesnek tűnő, nagyszabású 1932–1933-as feltárásnak némiképpen levon az értékeiből, hogy a kutatók között nem volt teljes az egyetértés, ugyanis a tudományos eredmények babérjainak leszakításáért kisebbfajta harc bontakozott ki, amelyhez hozzájárult, hogy a lakosság, az újságírókon keresztül, túlságosan mély figyelemmel kísérte a munkákat. Ennek a kutatásnak azonban ez is fontos hasznosíthatósága lehet a jövőre nézve, például a média távoltartása, legalább a kutatás lezárásáig. Mindemellett az 1912–1913-as kutatásokkal szemben a 20 évvel későbbiekben nem sikerült hozzáértő antropológus szakembert bevonni a munkálatokba, ugyanis (sejthető okokból) az ásatás vezetője, Kara Győző a másodéves medikus mostohafiával végeztette el az antropológiai vizsgálatokat.

Mindemellett megállapítható, hogy az aradi vértanúk nyughelyeinek kutatói számos olyan, már akkor is alkalmazott és új módszert használtak tevékenységük során, amelyek napjainkban is hasznosnak bizonyulhatnak, sőt, némelyek elengedhetetlenek a modern hadisírkutatásban. Az aradi tizenhármak sírkutatói meglehet, tudtukon kívül, de a módszerek együttes alkalmazásával a magyar tudományos hadisírkutatás alapköveit fektették le.

⁴⁷ *Négyesi Lajos: Csaták néma tanúi.* Budapest, 2010. 58–64. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

RITTLING LÁSZLÓ

FORGÁCH SIMON EMLÉKIRATA II. RÁKÓCZI FERENCHEZ 1705. AUGUSZTUS 27.*

A Rákóczi-szabadságharc katonai vezetői közül kiemelkedő szerepe volt gróf Forgách Simonnak. A kuruc tábornagy 1704 tavaszától mindössze két és fél évig, 1706. november 22-i letartóztatásáig szolgálta Rákóczit, de rövid ténykedése során mindvégig a kuruc hadsereg regularizációját szorgalmazta, s ebben a fejedelem egyik legjelentősebb tanácsadója volt. Az alábbiakban egy eddig kiadatlan írását adjuk közre, amelyben részletesen beszámol az erdélyi politikai helyzetről és az ott állomásozó csapatokról.

A forrás műfaji meghatározása nem könnyű feladat. Az irat lényegesen több, mint egy kuruc tábornoknak Rákóczihoz írt levele, s mivel a szöveg első felénél inkább a jelentés, a második részénél viszont a tervezet (javaslat) fejezné ki leginkább a tényleges tartalmat, bátran tekinthetjük azt emlékiratnak. Ez a műfaji értelmezés mind a katonai jelentésről szóló első rész, mind pedig a politikai tervezetekkel foglalkozó második rész tartalmának megfelel.

Az emlékiratban, amelyen 1705. augusztus 27-i keltezés áll, a tábornagy, aki ekkor mint erdélyi főparancsnok szolgálta II. Rákóczi Ferencet, részletes tájékoztatást ad a fejedelemnek az erdélyi hadműveletekről, az ottani kuruc csapatokról, külön kitérve a székekelyek által kiállított katonákra és a vármegyék hadaira. Az emlékirat további részében az író politikai és gazdasági problémákról beszél. Az iratot alaposága, ténygazdagsága, hasznos hadtörténeti és gazdaságtörténeti adatai és érdekességei miatt tartom fontosnak közreadni.

Forgách Simon emlékirata 13 oldal terjedelmű. Látszik a szövegen, hogy az aláírást kivéve, a tábornok nem saját kezűleg írta. Más írásait megnézve úgy tűnik, hogy a grófnak rossz, szinte olvashatatlan kézirása volt, és saját műveit gyakran letisztáztatta. Az emlékiratot Forgách titkára, Dobay László¹ vetette papírra.

Forgách Simon ezen emlékirata a történetírásban sem teljesen ismeretlen, már Thaly Kálmán is megemlékezett róla, Forgách Simon irodalmi munkásságáról szóló tanulmányában.² Konkrét hivatkozást egyedül Czigány István tanulmányában³ találtam. Feltehetőleg Heckenast Gusztáv és Esze Tamás is ismerte az iratot. Heckenast Gusztáv esetében azonban ebben nem lehetünk biztosak, mert amikor egy emlékirat-

* A kuruc hadsereg regularizációja című TDK dolgozatomhoz gyűjtöttem adatokat, amikor a Magyar Országos Levéltárban a lentebb közölt iratot megtaláltam. Korábbi kutatásaim világossá tették előttem, hogy a regularizáció első szakaszának, amely 1704 és 1706 között zajlott, Forgách Simon tábornok volt az egyik legjelentősebb figurája.

¹ Dobay László: Dobay János Nógrád vármegyei alispán fia, 1704 első felében a fejedelem környezetében találjuk titkárként, jellegzetesen szép írása volt. 1704 júniusától gróf Forgách Simon secretariusus lett, a sárospataki országgyűlésen követként képviselte Nógrád vármegyét. A szabadságharc után előbb a vármegye jegyzője lett, majd 1721-től 1725-ig alispán volt, valamint képviselte Nógrád vármegyét az 1722–1723-as pozsonyi országgyűlésen. 1726. március 30-án hunyt el. Lásd: Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* S. a. r., kieg. és az előszót írta Mészáros Kálmán. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 8.) Budapest, 2005. (A továbbiakban: Heckenast 2005.) 115. o.; Váradai Sternberg János: Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. *Századok*, 102. (1968) 5–6. sz. 1044. o.

² *Thaly Kálmán*: Irodalom- és Míveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból: toldalékul Kurucvilági kiadatlan költemények tára. Budapest, 1889. (A továbbiakban: *Thaly* 1889.) 228. o.

³ *Czigány István*: Egy „universalis ember” Tündérországbán. Forgách Simon főparancsnoki működése Erdélyben. *Haditörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 2. sz. 341. o.

ban lévő információt említ egyik munkájában,⁴ Thaly Kálmánra hivatkozik, nem pedig magára a forrásra. Az emlékirat lapjai között egy kék színű papíron Esze Tamás történész kézírása is felismerhető, tehát ő is foglalkozott Forgách ezen iratával.⁵

Gróf Forgách Simon leveleinek kiadását már Thaly Kálmán is tervezte. A kuruc tábornok leveleskönyve Thaly eredeti elképzelései szerint Bercsényi Miklós levelezése után jelent volna meg az *Archivum Rákócianum* sorozatban, erre azonban nem került sor. A sorozat IX. kötetének előszavában Thaly ezt azzal indokolta, hogy a gróf levelezésének feldolgozása még nem történt meg kellőképpen.⁶

Thaly Kálmán így vélekedett Forgách emlékiratáról: „...egy tüzetes emlékirat, melyet ő már mint erdélyi kurucz vezénylő-tábornok, 1705. augusztus 27-én a harsági mezőrül Rákóczihoz írott levelével nyújtott be a fejedelemnek. A helyzet képét és haderők állapotát világosan feltáró Forgáchnak hadvezéri ésszel átgondolt observatióit és tervezeteit tartalmazó ezen elég terjedelmes irat a következő fejezetekre oszlik: I. Az hadakozásról s mostani operatiokról. II. Az ezerekről (ezredekről) való informatio. III. Az vármegyék hadairól. IV. Az székelyekről való informatio. V. Az hadnak intertentiójáról és fizetéséről. VI. Az politicus és oeconomicus idevaló statusról. Ezt a... derék munkát minden hadtörténetíró és katona élvezettel s tanúlással fogja olvasni ma is.”⁷

Fontos megemlékeznünk az emlékirat írójáról. Forgách Simon az egyik legelőkelőbb főúri familiából származott. 1669. július 8-án született Rajkán és már korán megkezdte katonai pályáját. 1687-ben már mint hadnagy harcolt a császári hadseregben. A következő évben megházasodott, Eszterházy Ágnes-t vette feleségül. Először a bajor választófejedelem számára szervezett huszárezredben szolgált, majd ennek feloszlása után a Pálffy-huszárezredbe jelentkezett. 1689 őszétől 1695-ig harcolt a franciák ellen, majd ismét a magyarországi fronton teljesített szolgálatot. Előbb a kanizsai végvidéken lett helyettes főkapitány, majd 1700 júniusában győri helyettes főkapitány lett. Képzettségét és tehetségét jól mutatja, hogy egyetlenként Rákóczi tiszteje közül már a császári hadseregben is tábornokságig vitte. Atállása előtt neve felmerült mint jelölt a horvát báni székbe, de ezt végül Pálffy János kapta meg. Talán ez is közrejátszhatott az átállásában. 1704. március 20-án csatlakozott a kuruc hadsereghez, később azt állította, hogy mindent József trónörökös kérésére tette, a béke érdekében, azonban időközben azonosult a kuruc mozgalommal. Csatlakozása után Rákóczi tábornaggyá és dunántúli főgenerálissá léptette elő. 1704 végén erdélyi helytartó és katonai főparancsnok lett, majd a következő évben a reguláris csapatok parancsnokaként folytatta katonai pályafutását. 1706. november 22-én katonai fegyelmi vétség vádjával letartóztatták, bár a háttérben valószínűleg politikai okok is húzódtak. A kuruc hadsereg ezzel a legjobban képzett tagját veszítette el, de négy évvel később szabadon engedték, s a tábornok ekkor Lengyelországba ment. Később átmenetileg újra csatlakozott Rákóczihoz Rodostóban, majd visszatért Lengyelországba, és 1730-ban itt is halt meg. Maga a fejedelem az *Emlékiratokban* így jellemezte őt: „Forgách gróf személyében olyan tábornokot szereztem, aki eléggé járatos volt a hadviselésben és a lovasság vezetésében, és tudta, hogyan kell a németekkel

⁴ *Heckenast Gusztáv*: Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 13.) 1959. (A továbbiakban: *Heckenast* 1959.) 79. o.

⁵ Esze Tamás kézírását Mészáros Kálmán és Seres István azonosította. Segítségüket ezúton is szeretném megköszönni. A kék színű, ceruzával megírt papír a forrás részeként, levéltári bélyegzővel és fóliószámmal ellátva maradt fenn.

⁶ *Thaly Kálmán*: Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékezetreméltó iratok 1685–1716. AR I/IX. Budapest, 1883. V. o.

⁷ *Thaly* 1889. 228–229. o.

bánni. De konok, heves és indulatos volt, és megfoghatatlan ellenszenv vezette Bercsényivel szemben.⁷⁸

Az emlékiratban több hadtörténetileg érdekes adat található. A forrásnak ebből a szempontból egyik legérdekesebb eleme, hogy részletes jellemzést ad a Forgách Simon parancsnoksága alatt álló ezredekről és a véleményét is elmondja az egyes csapatokban uralkodó állapotokról és azok vezetőiről. Annak érdekében, hogy az ezredekről kapott információkat minél jobban megérthessük, ismerkedjünk meg röviden azok XVII. századi fejlődésével. Az ezredek ebben az időszakban, jelentős változáson mentek át. A látványos átalakulás az 1634-es évvel kezdődött, amikor Wallenstein, a harminc éves háború leg-sikeresebb császári hadvezére és hadivállalkozója a császár ellen fordult és titokban az ellenséggel tárgyalt, azonban a császár rájött erre és meggyilkoltatta. Még ugyanabban az évben kiadott egy rendeletet, miszerint egy hadivállalkozó csupán egyetlen ezredet szerelhet fel. Ezzel a lépésével az uralkodó a hadivállalkozókat valódi császárhű tisztekké akarta alakítani, megerősítve ezzel saját pozícióját a hadseregben.⁹

A következő lépésként III. Ferdinánd kiadott egy rendeletet, miszerint azoknak az ezredtulajdonosoknak, akik beosztásuk, vagy magasabb rangjuk miatt nem tudták közvetlenül irányítani az ezredüket, az alakulat vezetéséről le kell mondaniuk. Az irányítást ilyenkor az alezredes vette át, gyakran az ezredprivilegiumok egy részével együtt. Ez a modell a XVII. század végére vált igazán elterjedté. I. Lipót és I. József ezredesi rangú ezredparancsnokokat neveztek ki, hogy ezt a gyakorlatot megszüntessék. Ezáltal viszont elvált egymástól az ezredtulajdonos és az ezredparancsnok funkciója.¹⁰

Ami a hadsereg felső vezetését illeti, a XVII. század harmincas éveinek második felétől a század második feléig a császári hadsereg főparancsnokai mindig a Habsburg család tagjai voltak. Az olyan udvarhű és tehetséges katonák, mint például az olasz származású Raimondo Montecuccoli, vagy a francia származású Savoyai Jenő csak a XVII. század második felétől, vagy a század végétől kaptak lehetőséget a főparancsnoki rang elnyerésére.¹¹

A harmincéves háború után a császári udvar – bár ebben a mindenkori pénzügyi helyzet is közrejátszott – 9 gyalogos-, 1 dragonyos-, és 9 vértés ezredet továbbra is szolgálatban tartott. Bár a következő évtizedekben a császári hadsereg létszáma erősen ingadozott, mindig voltak állandóan fegyverben tartott egységeik. A toborzás már nem volt elegendő a létszám fenntartására és a veszteségek pótlására, ezért az 1680-as évektől áttértek a sorozásra. A hadsereg szervezete, felszerelése és egyenruhája is fokozatosan az egységesítés útjára lépett, ami jórészt Montecuccoli tevékenységének köszönhető. Intézkedései nyomán az azonos nemzetiségű katonákat azonos ezredekbe szervezték, egységes kaliberű lőfegyvereket vezettek be, a mozgást megnehezítő pánccélzatot könnyítették, vagy teljesen elhagyták, míg a sisak helyén a XVII. század második felétől megjelent a háromszögletű kalap. 1690-ig az ezredtulajdonos döntött az egyenruha színével kapcsolatban, azonban ezt is egységesítették fegyvernemenként. Ekkor lett a császári gyalogság egyenruhája gyöngyszürke színű. Az ezredes csak a hajtóka és az ujjas színét határozhatta meg

⁸ *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigádérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) Budapest, 2006. 74. o.; *Czigány István*: Gróf Forgách Simon, a király katonája. In: *Hausner Gábor* (szerk.): Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, 2005. 120–122., 126., 134. o.; II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. In: AR III/I. Budapest, 1978. 334. o.

⁹ *Bagi Zoltán Péter*: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011. (A továbbiakban: *Bagi* 2011.) 359–360. o.

¹⁰ *Bagi* 2011. 361. o.

¹¹ *Bagi* 2011. 361–362. o.

egészen 1767-ig, amikor ezt a jogát is megvonták. A változtatásokat és elveket természetesen a kuruc hadsereg is igyekezett, lehetőségeihez mérten átvenni és alkalmazni.¹²

Visszatérve az emlékirat ismertetéséhez, egyértelműen látszik, hogy Forgách gróf legjobb véleményül Róth János ezredéről volt, itt külön kiemeli, hogy az ezred számára kardokat, szuronyokat, valamint puskacsöveket készíttetett, melyek a modernizációs törekvések jeleinek tekinthetők. Róth János ezrede afféle mintaezrednek számított a kuruc hadseregen belül. Forgách Simon úgy vélte, hogy a kuruc hadsereg regularizálásának legjobb módja minél nagyobb létszámú reguláris német katona felfogadása. Ennek szellemében adott parancsot Róthnak az ezredszervezésre, aki első feladatául az 1704. augusztus 25-én kapitulált Szendrőbe ment, hogy a kurucokhoz átálló németek közül katonákat fogadjon fel az új ezred számára. Forgách még egy kritériumot szabott a németekkel szemben: Róth olyan németeket fogadjon fel, akik tudnak magyarul. Eger, Eperjes, Kassa, Szatmár és Szendrő őrsége felelt meg, mert az itt állomásozó katonák jellemzően már több éve szolgáltak Magyarországon és sokuk magyarországi nőt vett feleségül.¹³

A többi alakulatról már nem beszél ilyen részletességgel a szerző, és nagyobb részük-ről rossz véleményül van, különösen a Csáky, Monaky, Vitarius, Luby és Soós ezredről vélekedik lesújtóan. Azonban nem áll meg a nehézségek felsorolásánál, legtöbb esetben megoldási javaslattal is szolgál, avagy éppen arról számol be, hogy hogyan sikerült az adott problémát megoldania. Ebben az esetben például Monaky és Vitarius, illetve Soós és Luby ezredének összevonásában látta a probléma megoldását. Soós és Luby esetében ez valóban megtörténhetett, mert 1706 elején mindketten megváltak ezredüktől, és az összevont alakulatot az emlékiratban szintén említett Kenyheczy János kapta meg.¹⁴

Az emlékirat hadtörténetileg másik érdekes része, amikor Forgách Simon arra utal, hogy a székely lovasság még mindig használja a kopját, annak ellenére, hogy ez a fegyver a XVII. század második felében már kezdett eltűnni a lovasság fegyvertárából. Már a XVII. század közepén, a költő és hadvezér Zrínyi Miklós is korszerűtlennek tartotta ennek a fegyvernek a használatát. A Rákóczi-szabadságharc során ez a fegyver megfigyelhető a lovasság kezében, 1703-ban Rozsnyón készíttetek kopját a kurucok számára, 1710-ben pedig maga Bercsényi Miklós főgenerális számolt be arról a fejedelemnek, hogy már több mint ezer kopját készíttetett; tehát a kopja az egész szabadságharc alatt használatban volt. Erre azonban a hazai lőfegyvergyártás fejletlensége miatt volt szükség. A kuruc ezredekben a legénységnek átlagosan a fele rendelkezett puskával, vagy más lőfegyverrel. Jellemző, hogy még a reguláris katonaságot sem tudták teljes mértékben tűzfegyverekkel ellátni. Ezt jól szemlélteti Rákóczi 1705. december 26-i levele Forgách Simonhoz: „Mind den gyalog ezer tizenkét seregbül, tizenöt száz emberül álló légyen; mellyek teljességgel fel nem fegyveresíthetnének flinta-, fejsze- és bajonetekkel: minden ezerben egy batalion pickenéres légyen... Az lovas-regimentek, ha lehetséges, tizenkét compániából álljanak s tizenkétszáz emberül, négy compánia lánccsás lévén közöttök...”¹⁵

A Rákóczi-szabadságharc után azonban a kopja teljesen eltűnt a magyar lovasság fegyvertárából, a XVIII. század huszárai már nem használták. Ez a fegyver a középkori lovasság lánccsájának a könnyebb megfelelője volt, amely a több irányból, kisebb cso-

¹² Bagi 2011. 362–363. o.

¹³ Czigány 2008. 334. o.

¹⁴ Heckenast 2005. 272., 389. o.

¹⁵ Bánkúti Imre: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái. 1703–1711. Budapest, 1991. (A továbbiakban: Bánkúti 1991.) 167. o.; Rákóczi hadserege 1703–1711. Válogatta és a bevezetőket írta Bánkúti Imre. Budapest, 1976. 175–176. o.; Kovács S. Tibor: Huszár-fegyverek a 15–17. században, Budapest, 2010. (A továbbiakban: Kovács 2010.) 210. o.

portokban végrehajtott támadások esetén volt különösen hatásos. A kopja olyan fegyver volt, amit csak egyszer lehetett használni, mert a kialakítását úgy oldották meg, hogy az ellenfél testébe fűrődva a puhafából készült nyél eltörött és a kopja csúcsa az emberi testben, vagy a védőfegyverzetben maradt. Erre a megoldásra azért volt szükség, hogy a lovas semmiképpen se eshessen ki a nyergéből, mert annak végzetes következményei lehettek volna.¹⁶

Rákóczi testőralakulatai között is helyet kaptak a székely kopjasok. Ez az ezred feltehetően már az udvari hadak szervezésekor megalakulhatott. Az alakulat létszámkiegészítését mindig az erdélyi kuruc csapatok közül végezték, leggyakrabban Vay László ezredéből. A kiegészítésre Rákóczi többször is utasítást adott, példaként említeném az 1707. április 28-án Pekry Lőrinchez írt levelet: „Sok ízben jelentvén, hogy az testünk őrzésére fell állítandó székelly ezerét mentül hamaréb completálni kívánnánk, vóltünk vala olly bizadalommal a’ kegyelmed biztatásához képest, hogy nemzetes Vay László hívünk ezeréből az őtt száz szám ki fog telhetni...” Az ezredről az 1708-as nagy-nyíresi mustra szolgál adatokkal. A székelyek parancsnoka Székely Zsigmond,¹⁷ alezredese Bíró Kristóf,¹⁸ őrnagya pedig Cserey János¹⁹ volt. A mustra idején az ezred 489 főt számlált, továbbá megállapíthatjuk az adatok alapján, hogy felszerelése erősen hiányos volt.²⁰

Az ezredekkel kapcsolatos információk után a tábornok két külön fejezetben értekezik a vármegyék hadairól és a székely csapatokról. A vármegyékkel rendkívül elégedetlen, mert azok nem állították ki a kellő létszámú katonaságot, és ír arról, milyen intézkedéseket tett a helyzet javítására. A székely katonasággal kapcsolatban érdekes megoldást ajánl a fejedelemnek. Azt javasolja, hogy vonják ki őket Erdélyből és helyezték át a csapatokat Magyarországra, mert úgy véli, hogy ott nagyobb szolgálatot tehetnének a fejedelemnek. Ezt azzal is indokolja, hogy ily módon elkerülhetőek lennének a székelyek között a hazaszökések. A székely tisztekről azonban, hasonlóan a magyarországi tisztek egy részéhez, szintén rossz véleménnyel van.

A székely kérdésről az 1690-ben kiadott *Diploma Leopoldinum* így rendelkezett: „A székelyek – az emberiség e legharciasabb fajtája – legyenek teljességgel mentesek a jövőben minden adótól, csakúgy mint eddig, a téli és nyári katonatartás minden terhetől szintén, továbbá: a tizedektől és szolgáltatásoktól is, azon javaik után, melyeket a székely felkelés kötelezettségeivel birtokolnak. Ezzel szemben fennmarad abbeli kötelezettségük, hogy a haza védelmére saját költségükön kell katonáskodniuk. Nem értjük azonban ide a székely parasztokat vagy jobbágyokat.”²¹

A székely hadak, amennyire tudták, támogatták II. Rákóczi Ferencet a szabadságharc megvívásában. Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásakor általános felkelést hirdetett a székelyek között és 1704 őszére már mintegy 6000-en álltak a fejedelem zászlaja alatt. Pekry Lőrinc udvarhelyszéki főkapitány vezénylete alatt 8 század, Csík- Gyergyó- és Kászonszékben Sándor János alkaptány és Tamás deák parancsnoksága alatt 9 század

¹⁶ Kovács 2010. 211. o.

¹⁷ Székely Zsigmond: 1703-ban a háromszéki kurucság egyik fő szervezője volt, majd 1704 májusában megbízást kapott Rákóczitól egy székely ezred szervezésére. 1706. április 27-től a székely kopjas testőrezred parancsnoka, 1708-ban rác fogságba esett, a kicseréléséről folytatott tárgyalások elakadtak. Lásd: *Heckenast* 2005. 404. o.

¹⁸ Bíró Kristóf: 1704. augusztus 23-án udvarhelyszéki mezei hadnagy, illetve megalakulásától kezdve a székely testőrezred alezredese. 1710-ben előléptették ezredessé. *Heckenast* 2005. 69. o.

¹⁹ Cserey János: 1706. április 27-én őrnagy Székely Zsigmond lovasezredében, a szabadságharc után orosz szolgálatba állt. *Heckenast* 2005. 99. o.

²⁰ Ráday Pál iratai II. k. 1707–1708. S. a. r. *Benda Kálmán és Maksay Ferenc*. In: AR I/XIV. k. Budapest, 1961. 191–192. o.; *Thaly Kálmán*: Tényleges létszámok és felszerelés Rákóczi ezredeiben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. (1891) 23–24. o.

²¹ *Sinkovics István* (szerk.): Magyar történeti zövegygyűjtemény 1526–1790. II. k. Budapest, 1968. 739. o.

várta a fejedelem parancsait. A háromszéki kuruc csapatok kapitánya Mikes Mihály volt, alkaptánya pedig Kálnoky Tamás. A szervezést a klasszikus székely minta alapján hajtották végre, a kompániákat falvanként szervezték meg, a századokat a főhadnagy, az alhadnagy, a zászlótartó és a strázsamester vezette. Bár voltak előzményei, mégis újdonságként hatott, hogy a nemesek külön századokat alkottak. Az udvarhelyszékiek Gyulafehérvár, a háromszékiek Brassó ostromában vettek részt, illetve a székelyek őrizték az Ojtozi-, Tömösi-, és Törösvári-szorost is. Részt vettek az erdélyi harcokban és nem kis szerepük volt abban, hogy Rákóczi 1707-ben a fejedelmi beiktatására, Marosvásárhelyre bevonulhatott. Rabutin, a császár erdélyi hadvezére, azonban hamarosan visszafoglalta ezt az országrészt és helyreállította I. József uralmát. Ezután megkezdődött Erdély régi rendjének a felbomlása, ami természetesen a hadügyeket is érintette. A székely hadszervezetet megszüntették, ezzel a székely társadalmat megfosztották sajátos státuszát szimbolizáló katonai funkcióitól. Erdély pedig a Habsburg-birodalom egyik tartománya lett.²²

Az erdélyi fejedelemség a Rákóczi-szabadságharc idején jogilag külön állam volt, azonban nem rendelkezett független hadsereggel. Erdélyben a Magyarországról érkező kurucok és az erdélyi felkelők együtt harcoltak a császáriak ellen. Fegyvereket és lőszert vagy a helyszínen zsákmányoltak, vagy pedig Magyarországról hoztak be. Az utánpótlás is Nagybányán vagy Szatmáron keresztül érkezett a fejedelemségbe. Az erdélyi salétrom- és lőszergyártást a fejedelem Erdélybe küldött biztosa, Radvánszky János szervezte meg. Salétromgyártásról 1705-ben Köhalmoszékről, Medgyesszékről, Újegyházsékről és Háromszékről vannak adataink, illetve valószínűleg Besztercén is tovább folyt a már az előző évben megkezdett munka a város panaszai ellenére. Puskaporgyártás Erdélyben három helyen folyt: Besztercén, Háromszéken és Marosvásárhelyen.²³

A lőporgyártás azonban több alkalommal is technikai gondokba ütközött, mert nehezen jutottak hozzá a szükséges nyersanyagokhoz. Különösen a kén beszerzése okozott nehézséget, mert a máramarosi kénbányák nem tudtak egyszerre elegendő ként biztosítani a magyarországi és az erdélyi puskaportörő malmok ellátásához, és mivel az erdélyi hadszíntér kevésbé volt fontos, így oda jutott a kevesebb nyersanyag.²⁴

Az erdélyi fegyvergyártás megteremtését Forgách Simon nevéhez kapcsolják. Már 1705 márciusában kérte a fejedelmet, hogy puskacsőgyártáshoz értő mesterembereket küldjön Erdélybe. Ezen kérését áprilisban és májusban is megismételte, sőt ekkor már a kardgyártáshoz értő kovácsokat is megemlítette. Fegyvermesterré kinevezte Szaniszló Zsigmondot, aki Torockón hozzákezdett a kard- és a puskacsőgyártáshoz – utóbbi Erdélyben újdonságnak számított. Rákóczi a hozzáértő emberek hiánya miatt nem tudott eleget tenni Forgách kérésének, így az erdélyi fegyvergyártást végző mesterembereknek erdélyieknek kellett lenniük. A zsidói vereség után (1705. november 11.) Erdély azonban átmenetileg a császáriak kezére került, így hadiipara is megszűnt vagy a császáriak számára kezdett dolgozni.²⁵

Az emlékirat utolsó fejezetében Forgách Simon a politikai és gazdasági ügyekről, többek között a Teleky Mihály és a Consilium közötti hatásköri problémákról tájékoztatja a fejedelmet. Ennek megértése érdekében azt szeretném kicsit részletesebben bemutatni, hogyan épült ki az erdélyi kuruc állami vezetés a szabadságharc elején.

²² *Egyed Ákos*: Székely hadak Rákóczi zászlai alatt. In: *Rácz Árpád* (szerk.): Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Budapest, 2008. 224. o.

²³ *Heckenast* 1959. 75–78. o.

²⁴ Uo. 78. o.

²⁵ Uo. 78–79. o.

Az erdélyi kuruc kormányzat kialakítása sem bizonyult egyszerű feladatnak II. Rákóczi Ferenc számára. A *Diploma Leopoldinum* rendelkezései nyomán a császár létrehozta saját erdélyi központi kormány szervét, a Guberniumot. A kincstári igazgatás a Cameratica Commissio irányítása alatt állt, az Erdélyi Udvari Kancellária pedig Bécsben székelt. Azonban hiába szállták meg Erdély nagy részét a kuruc csapatok, a kormányzervek közül egyik sem állt át a felkelők oldalára (az Udvari Kancellária nem is volt abban a helyzetben, hogy ezt megtehesse), de még csak arról sem beszélhetünk, hogy a helyükön maradvá tovább folytatták volna a munkájukat a hatalomváltás után.²⁶

II. Rákóczi Ferencnek tehát mindenféle folytonosság és legalitás nélkül kellett saját kormány szerveit felépítenie. Az első lépéseket a kincstári igazgatásban tette meg azzal, hogy 1704 februárjában kinevezte ifjabb Teleki Mihályt, Apafi Mihály egykori erdélyi fejedelem főgenerálisának fiát az erdélyi fiscalis jóságok adminisztrátorává és egyben főárendátorrá. Teleki 1704 márciusától dolgozott Erdélyben, hatáskörébe tartozott a kincstári birtokok igazgatása, a harmincad-igazgatás, a sóbánya-igazgatás, illetve a tizeddel kapcsolatos ügyek. Emellett kiépült Rákóczi erdélyi kancelláriája, élén a magyarországi földbirtokossal, Ráday Pállal.²⁷

1704 nyarán a gyulafehérvári országgyűlés fejedelemmé választotta Rákóczit, azonban olyan súlyos megkötésekkel, amelyeket Rákóczi nem fogadhatott el, s Erdélyben továbbra sem jött létre ideiglenes rendi kormányzat. Nem épült ki teljesen a központi kormányzat sem, viszont egyes hatóságok már működtek. Ilyen volt a csapatok ellátásáért felelő Commissariatus, a sóinspectorság és sószállítási biztosság. Az utolsó kettő nem tartozott Teleki hatáskörébe. Az irányítást annak a Radvánszky Jánosnak²⁸ kellett volna összefognia, akit a fejedelem 1704 nyarán küldött Erdélybe. Neki azonban ehhez nem volt sem elegendő tekintélye, sem pedig elegendő hatalmi bázisa, ráadásul nem is volt erdélyi. Rákóczi 1704 végén Forgách Simon személyében katonai főparancsnokot nevezett ki Erdélybe, és létrehozott egy tanácsot a gazdasági ügyek irányítására. A tanács tagjait 1704. december 20-án nevezte ki Rákóczi, Teleki Mihály,²⁹ Barcsai Mihály,³⁰ Jósika Gábor,³¹ Sárosi János³² és Kolozsvári Márton³³ személyében. A Consilium feladatai közé tartozott a kincstári javak irányítása, a Commissáriátussággal együtt gondoskodnia kellett a csapatok ellátásáról, illetve a portális gyalogság után járó pénz behajtásáról is. Feladatait azonban csak nehézkesen tudta ellátni. Itt kezdődik az a probléma, amiről Forgách beszámol az emlékiratban Rákóczinak, miszerint Teleki, a tanácstól függetlenül akarja vinni a harmincad-, sóbánya-, és kincstári igazgatást, valamint a tizedügyeket is, ami hatásköri

²⁶ Trócsányi Zsolt: II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. In: Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Budapest, 1980. (A továbbiakban: Trócsányi 1980.) 113. o.

²⁷ Trócsányi 1980. 113–114. o.

²⁸ Radvánszky erdélyi működését lásd fentebb.

²⁹ Teleki Mihály: 1704 februárjában lett kuruc, március 1-jén már ezredes volt, az év végén az Erdélyi Consilium tagja lett, 1707-ben Kolozs vármegye főispánja, 1709-ben követ Nándorfehérvárra, 1711. április 29-én felesküdt a császárra. Lásd: *Heckenast* 2005. 429–430. o.

³⁰ Barcsay Mihály: A szabadságharc előtt különböző tisztségeket töltött be az Erdélyi Fejedelemségben (pl.: mezei hadak főkapitánya, Fehér vármegye főispánja stb...), majd 1704 tavaszán csatlakozott Rákóczizhoz. December 20-tól az Erdélyi Consilium tagja, 1706-ban Máramaros vármegye tisztújításával kapcsolatban intézkedett, 1707 áprilisától újra Fehér vármegye főispánja, illetve a Consilium tagja. 1711. április 29-én felesküdt a császárra május 1-jén pedig aláírta a szatmári békét. *Heckenast* 2005. 46. o.

³¹ Jósika Gábor: 1698-tól Arad vármegye főispánja, 1704-ben a kurucoktól visszakapta javait és az Erdélyi Consilium tagja lett, 1706 tavaszán hadifogságba esett. 1710–1713 országos főbiztos. *Heckenast* 2005. 210. o.

³² Sárosi János: 1681-től Marosszék főkirálybírója, majd 1704. december 20-tól az Erdélyi Consilium tagja, 1707 elején egy fejedelmi előzetes tervezetben szerepel a neve jelöltként az erdélyi tábla ülnökségére. *Heckenast* 2005. 374. o.

³³ Kolozsvári Márton: Medgyes polgármestere és követe a gyulafehérvári országgyűlésen, 1704. december 20-án az Erdélyi Consilium tagja, 1707 nyarán Erdély követe az ónodi országgyűlésen, 1707 őszén labanc lett. *Heckenast* 2005. 240–241. o.

súrlódásokhoz vezet a Consiliummal. A helyzetet csak súlyosbította, hogy maga Forgách sem volt megelégedve a Consilium működésével és kritikai észrevételeit a fejedelemhez is továbbította. Rákóczi a helyzet tisztázása végett Erdélybe indult, hogy beiktattassa magát a fejedelmi székbe, azonban a zsidói vereség megakadályozta célja véghez vitelében, és Erdély a császáriak kezére került.³⁴

Összefoglalva a fentebb elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a tábornok alapos leírást ad emlékiratában hadműveleti terveiről, a parancsnoksága alatt lévő csapatok állapotáról és részletes felvilágosítással szolgál az erdélyi politikai és gazdasági helyzetről. A legtöbb esetben nemcsak a problémákat, hanem megoldási javaslatait is megírja, tanúsítva Forgách Simon jó szervezőképességét, reális helyzetértékelését és legalább részben megalapozott politikai érzékét. Ennek a forrásnak a had-, és gazdaságtörténetsek mellett azok a történetészek is hasznát veszik, akiket a tábornok katonai karrierje érdekel.

FORRÁSKÖZLÉS

Nagy Méltóságú Erdélyi Fejedelem érdemem felett való Nagy Kegyelmes Uram

Megírván ennekelőtte alázatosan Nag[yság]odnak, hogy az erdélyi dolgokról leendő információval, expressusom³⁵ által fogok Nag[yság]od[na]k alázatosan udvarolni. Arra nézve, a mint azokat vékony elmémmel penetrálhattam,³⁶ rendivel fel tévén, kívántam general adjutansom³⁷ Hangossy Imre Úr által Nag[yság]odnak alázatosan presentáltatnom. Terjesztvén azokat következőképpen, Nag[yság]od Méltóságos Személye eleiben. Akarván legelsőben declaratiót tennem.

Az hadakozásról, s mostani operatiokról³⁸

Vagyon ellenség, az kire az erdélyi hadnak, vigyázni kell: Szebinben,³⁹ Brassóban, Fogarasban, Dévában, és az aradiak. Szebin ellenében micsoda corpus⁴⁰ légyen ki tetszik, az meg küldött harc rendelésből. Az Veres Toronyi⁴¹ Olt vize melléki földre, úgy az Hegyekben lévő ősvényekre való vigyázásra rendeltetett Vass Sándor⁴² Uram, tudni illik, Luby,⁴³ Sós,⁴⁴ Csáky,⁴⁵ Szappanos⁴⁶ Uraimék

³⁴ *Bánkúti* 1991. 23–24. o.; *Trócsányi* 1980. 114–115. o.

³⁵ Futár.

³⁶ Átlát.

³⁷ Főhadsegéd.

³⁸ Hadművelet.

³⁹ Szeben, a mai Nagyszeben (Sibiu) Romániában található.

⁴⁰ Hadtest: olyan alakulat volt, amely több ezredből és századból volt összevonva egy-egy hadművelet idejére. Lásd: *Czigány* 2008. 337. o.

⁴¹ Vöröstorony, (Turnu Roșu) ma Romániában található.

⁴² Vas Sándor: 1705 augusztusában erdélyi csapatparancsnok volt, 1706-ban egri csapatparancsnok, 1706. március 11-én brigadérosrá léptették elő, 1709. április 6-án meghalt. *Heckenast* 2005. 450–451. o.

⁴³ Luby György: 1703 szeptemberében csatlakozott Rákóczihoz. 1704. február 6-án a fejedelem kinevezte Szemere László Kassa körüli hadainak az élére. 1705 elején vonult lovasezredével az erdélyi hadszíntérre, az év második felében comissarius a Medgyesén kapitulált németek mellett. 1708-ban Liptó vármegye követe volt a sárospataki országgyűlésen. 1716-ban hunyt el. *Heckenast* 2005. 272. o.

⁴⁴ Soós János: 1703. október 8-án Szatmárról kiszökte csatlakozik a fejedelemhez, Bercsényi még ebben a hónapban ezerekapitánnyá nevezte ki. 1704 nyarán az eperjesi blokád parancsnoka. Sokat betegeskedett és 1706 első felében meg is vált ezredétől. 1711-ben hunyt el. *Heckenast* 2005. 389. o.

⁴⁵ Gróf Csáky László: 1703. november 1-jén csatlakozott Rákóczihoz. 1704. február 29-én lovas főcolonellus, a Boncida körül állomásozó kuruc hadak fődirectora. November 15-én már kolozsvári főkapitány. 1706 júniusában lovasezredét Bikk László kapta meg. Július 16-án saját kérésére a fejedelem visszahelyezi ezrede élére. 1707 áprilisában Közép-Szolnok vármegye főispánja, 1708. február 25-én brigadéros. 1708. szeptember 22–24. között hunyt el. *Heckenast* 2005. 94. o.

⁴⁶ Szappanos Mihály: előbb a császáriak, majd Thököly oldalán vett részt a visszafoglaló háborúban, Thököly seregében ezredesi rangot szerzett. 1705-ben tért haza Törökországból feleségével és Rákóczi szolgálatába állt, aki szintén ezredessé nevezte ki. A zsidói vereség után Moldvába menekült. 1706 tavaszán elhunyt. *Heckenast* 2005. 400. o.

Ezereivel és két compánia⁴⁷ Némettel, és az Kajdi⁴⁸ ezerének a fele, az ki most is az hegyekben vagyon.

Brassónak bloquádáját⁴⁹ magára vállalta az Három Szék, mint az hogy szomszédságukban vagy, kikhez rendeltetett két compánia lovas német, lévén commandójuk⁵⁰ Mikes⁵¹ Uram.

Fogarast bloquádállyá az Fogaras földi boerség.⁵²

Dévát bloquádállyá száz reguláris hajdú Róth⁵³ Uram regimentiből,⁵⁴ és 250 fizetett hajdúk, az kik az előtt is azon bloquadában voltak, ezek is Andrassy István⁵⁵ Uram commandója alá vannak adatva. Andrassy István Uram Arad mellé rendeltetett, tudni illik Hunyad Vármegyével, csíki négy száz, marosi négy száz, s aranyos széki székelyekkel, kik ezret tesznek. Pongrácz⁵⁶ Uram ezerével, Dragulya⁵⁷ seregeivel és ahhoz háromszáz Roth Uram regimentbeli hajdú vagyon, s-egy lovas német comp[ag]n[ia].

Ami az szebini ellenséget illeti, annak lovasa 1104 személyből áll, gyalogja több harmadfél ezernél, ahhoz számtalan sok fegyveres százsz, rácz és más rendbeli városi emberek. Az német ugyan az városiaknak, nem igen hiszen, kire nézve fegyveresen ki sem viszi magával, eddig sem gabonát, sem szénát nem takart be. Az volna ugyan jó, ha közelebb szállhatna az mi táborunk, de már egy-néhányszor tapasztalt hadainknak bátoratlansága, és némely példák, melyek Szatmárt és másutt is estenek nem engedik oda közelebb szállani. Hanem ez az mostani feltett szándékom: hogy Isten kegyelméből ezen az táboron hagyván az bagáziát az egész táborral Szelindekhez⁵⁸ szálllok, az holtól 80 német és 100 puskás százsz egy erős templom kerítésében be sáncolta magát, az mely hely egy posta mérföldnyire vagyon Szebintül, aztat meg fogom bombardiroztatni, kinek ha az ellenség segítségére el jön, szép harc helyek lévén ottan meg fog látszani, mire lehet menni. Ha penig ki nem jó az ellenség azon helyt Isten által kezemhez vévén, a tájékán, hogy sem igen közel, sem igen messze Szebintül ne legyenek, az bloquádának jó helyt fogok kerestetni, és egy nagy sáncot jó formában ollyat csináltatok, hogy onnét infestáltathassék⁵⁹ mindenkor az ellenség. Itélvén elegendőnek lenni annak meg őrzésére, és az ellenségnek alkalmatlanságára Roth Uram, Kajdi és Kenyhecz⁶⁰ ezereit, ahöz négy ezer mezei lovas hadat, valamely német lovas compániakkal. Az vármegye zsoldos hajdúival, az ki is ezerben formáltatván, és annak kapitánysága Ecsedire,⁶¹ bizattatván úgy oberstlaintant⁶²

⁴⁷ Század.

⁴⁸ Kajdi István: 1703 májusában kuruc fogságba esett, majd csatlakozott Rákóczihoz. 1704. június 18-án lett ezereskapitány. 1711 februárjában is a kurucok oldalán állt. *Heckenast* 2005. 213. o.

⁴⁹ Blokád.

⁵⁰ Parancsnok.

⁵¹ Mikes Mihály: 1704 márciusában kuruc fogságba esett és a fejedelem oldalára állt. Ez év augusztusában ezredes lett, majd 1707 tavaszától az erdélyi tanács tagja, 1708. augusztus 23-án a székelyek főgenerálisa lett. Elfogadta a szatmári békét, 1721-ben halt meg. *Heckenast* 2005. 289. o.

⁵² Bojárság (orosz eredetű boerin): főnemesség.

⁵³ Roth János György: 1704. augusztus 13-án csatlakozott Rákóczihoz, szeptember 2-án ezredessé léptették elő. 1705. december 26-án reguláris gyalogos colonellussá nevezi ki a fejedelem. 1706. április 17-én pedig már brigadéros. 1707 márciusában hunyt el. *Heckenast* 2005. 367. o.

⁵⁴ Ezred.

⁵⁵ Andrassy István: 1703 novemberében kuruc fogságba esett és a fejedelem oldalára állt. 1704. január 16-án lett ezredes, 1706 őszén átmenetileg nyugat-dunántúli főparancsnok. 1710. február 13-án feladta Lőcsét és átállt a császáriakhoz. Lásd: *Heckenast* 2005. 24. o.

⁵⁶ Pongrácz György: 1704. február 8. és 1706 áprilisa között lovas ezereskapitány. 1706–1711 februárjáig erdélyi secretarius Rákóczi kancelláriáján. 1711. április 29-én felesküdtött a császárra. *Heckenast* 2005. 344. o.

⁵⁷ Draguly Farkas: rác kapitány, aki átállt a kurucokhoz. 1706. július 14-től kapitány, követi a fejedelmet Lengyelországba, az emigrációba, majd az orosz hadsereg ezredese lett. *Heckenast* 2005. 121. o.

⁵⁸ Szelindek (Slimnic), Nagyszombatól 16 km-re északra fekvő falu Romániában.

⁵⁹ Nyugtalanít.

⁶⁰ Kenyhecz (Czikovicz) János: 1704–1705-ben gyalogos főkapitány, 1706-ban mezei ezredessé léptetik elő, Luby György és Soós János összevont ezredét kapta meg. 1711-ben császári fogságba esett, de egy császári tisztért cserébe szabadon engedték, túlélte a szabadságharcot. *Heckenast* 2005. 228. o.

⁶¹ Ecsedi (Asztalos) János: 1703-ban csatlakozott a felkeléshez, 1704 nyarán ezeres kapitány lett. 1705. augusztus 1-jén az erdélyi vármegyék gyalogos zsoldosainak őbesteré lett, majd megkapta a zsigói csatában elesett Szappanos István ezredét. 1706-ban ezredéhez csatolták Szentmarjay Zsigmond gyalogezredét is. *Heckenast* 2005. 127. o.

⁶² Alezredes.

Ritther⁶³ commandója alatt lévő ezerral, az mely most az veres toronyi és somos ujvari⁶⁴ németekből, és fogadott magyar és oláh hajdúkból álló. Ahhoz pedig látván az gyalog székeleyeknek nagy szegénységüket, (kik lehetetlen, hogy pro hic et nunc⁶⁵ maguk költségein táborozhassanak, másként is ha insurgáltak,⁶⁶ vén embereket és gyermekeket küldöttek) azért úgy végeztem vélek, hogy válogatva az székekben (az három széken kívül, az ki maga magát őrzi Brassó alatt) az embereket, az kik alkalmazhatók az hadakozásra, ki vétethessem, kiket az Ritthér keze alatt való regimentnek completatiojára⁶⁷ fogok adni. Ezen Ritther Regimentinek kellett volna szászokból állani, de látván és tapasztalván az szászoknak rettenetes lágy voltokat, és csak nem desperatióban⁶⁸ esett dolgokat, így gondoltam jobbnak, hogy ezen szegény székeleyeket az kik máskint jók az hadakozáshoz, fel fegyveresítem és meg mundírungoztassam, és azon regimentet az szászokkal fizettessem. Mely által az székelység habilissé⁶⁹tétetik az hadakozáshoz, és a mellett valamenn[yi]re oda haza is felveheti magát, hogy azután magok költségén is ismét, hadakozhassanak.

Ezekhez az gyalogokhoz tévén az négy ezertől meg maradandó lovas hadat, Fogarast és Brassót szeretném infestáltatni. De mivelhogy az rácság, újonnan el hittem Váradot fogja kívánni meg segíteni és ahhoz azt is nagy szükségnek látom, hogy idein az Erdélyi passusokat⁷⁰ meg kellene erősíteni és bevágtatni, és sáncokat hányatni, úgy hogy, ha szintén valamely német conjugálná⁷¹ is az rácczal magát és Erdélynek segítségére akarna jönni, ezen felül irt, corpust Andrassy Urammal conjugálván elégséges defensiója⁷² lehessen. Mert Isten által az felül irt mód szerint az szebinyi blokadának elégséges lévén azon had, csak az onnan kívül való succursus⁷³ impediáltassék,⁷⁴ Szebin nem tarthatja magát új esztendő napig. Ha pedig Szeben oda lesz per se hajol Brassó, Fogaras és Déva mely utolsó helyben lévő commendans⁷⁵ még most is rettenetesen keménkedik, lévén még elégséges kenyere, de más élése semmi.

Fogaras és Brassó ha infestáltatnék bombákkal, nagy semmi remiség volna felőle, de nagy reflexiom⁷⁶ lévén, az mint meg irám az aradi operatiókra, ha csak Nag[yság]od absolute⁷⁷ Kegyelemesen nem parancsollya, nem tartván Nag[yság]od az ráczok és németeknek ide való operatiojoktól, ezen felül irt várakot pro hic et nunc nem bántom, hanem látok az aradi dolgokhoz.

Az ezerekről való informa[ti]o

Az mi az ezereket illeti, Roth regimentye jó statusban vagy, noha kard nélkül jöttek be, de már Istennek kegyelméből az kard csinállást jó rendbe hoztam, és ezen Roth Regimentnek bagoneteket csináltattam, sőt az puska cseveket is kezdem csináltatni, s az folyni fog, úgy hogy az fegyvert éjjel nappal fogom csináltatni. Magát pedig Roth Uramot Nag[yság]odnak alázatosan recommendálom,⁷⁸ mivel igen jól viseli magát ő k[e]g[ye]lme commandírozván az egész gyalogságot kit ha Nag[yság]od in fine⁷⁹ campaniae generalis vigilarum prefectusnak⁸⁰ declarálná és csinálná nagy gratiájul venném és Nag[yság]odnak is nagy hasznára lenne, mert bizony érdemes ember, s az egész hadak igen szeretik, mivel igen applicállya⁸¹ magát hozzájok, s Nag[yság]odnak igaz híve.

⁶³ Ritther: eredeti neve Erasmus R. de Ruyther, császári hadnagy volt, udvarhelyi várkapitányként lett kuruccá. 1704. szeptember 11-én alezredes Teleky Mihály német ezredében, 1707. augusztus 11-én elesett Szamosújvár alatt. *Heckenast* 2005. 368. o.

⁶⁴ Szamosújvár (Gherla), ma Romániában található.

⁶⁵ Itt és most.

⁶⁶ Itt: hadba vonultak.

⁶⁷ Létszámot kiegészít, megtölt.

⁶⁸ Reménytelenség, kétségbeesés, kilátástalanság.

⁶⁹ Alkalmos.

⁷⁰ Hágó.

⁷¹ Összeköt.

⁷² Védekezés, védelem.

⁷³ Segítség.

⁷⁴ Feltartóztat, akadályoz.

⁷⁵ Megbízott.

⁷⁶ Visszahatás.

⁷⁷ Teljesen.

⁷⁸ Ajánl.

⁷⁹ Végül.

⁸⁰ Mezei generális-főstrázsamester, a mai tiszti rangok közül ez a vezérőrnagynak felel meg.

⁸¹ Közélt.

Kajdi és Kenyheczy ezerei igen szépek, de valóban nyakasok is kikben meg fogok egynéhányat nyakasztatni, noha bizony az tiszték légységátúl is vagyon, de lesz gondom reájuk.

Az én német regimentem 14 compániából álló (lévén 50 személy egy egy compániában) s mivelhogy Berzeviczy⁸² Uram még nem igen expertus⁸³ lévén az hadi állapotokban, mely miatt némely confusiók⁸⁴ estenek az regimentemben, annak commandóját bízam Nagyszeghi Gábor⁸⁵ Uramra az ki is (az mint ennek előtte is meg írtam) egy öreg derék vitéz, okos Józan Ember, s a mellett brigadyros szolgálót is téttetek véle. Kit ha maga meg látna is Nag[yság]od, tudom helyben hadná.

Csáky Uram ezere el kezdett volt valóban romlani, mert az jó Úr nem katonának való, Rablót kérte vala Nag[yság]odtól az ki egy részeges, és az ezerral incomportabilis⁸⁶ volt, az minthogy resignált⁸⁷ is, a helyét kérte ugyan az Úr az ezerral együtt Bih László⁸⁸ Uramot, az ki igen jól viseli magát, és már is igen jó státusba hozta az ezeret.

Vay⁸⁹ Uram igen betegen fekszik, az ő k[e]g[ye]lme ezere még öt száz emberből áll, kinek igen jó vicéje van, Ujvárossinak híják. Én Vay uramot meg kínáltam Teleky Uram ezere felével, az mely ezer in completu statu⁹⁰ vagyon, és igen szép, de ő k[e]g[ye]lme az maga ezerétül el nem akar állani, hanem kívánta, hogy öt sereget adjak az Telekiéből az ő k[e]g[ye]lméjéhez, az ki nagy kár és confusio nélkül meg nem lehetne, az mint meg is írák ő k[e]g[ye]lmének. Mire resolvállyá⁹¹ ezután magát nem tudom, de akár melyiket válassza ő k[e]g[ye]lme magának, egy ezeres kapitány-ság vacálni⁹² fog. Azért Nyúzó⁹³ itten igen tudván az helyeket és igen próbáló ember vala ide bé, méltóztassék Nag[yság]od ő k[e]g[ye]lmét be küldeni, maga személye szerint.

Pongrácz ezere még nem láttam, de azt is jó forma ezerek mondják.

Szappanos ezere szép és jó, az mely eddig Brassó alatt volt s mivel az székelyeknek annyi hasznát nem vehettem itt, mint ezen ezerek, ide revocáltam.⁹⁴

Nádaskai ezere szép és jó, maga annyit untatott, hogy ki kellett bocsátanom magyar országra, de naponkint várom.

Luby Ezere igen kevés, és gazos, Sósé sem sokkal több, de jobb.

⁸² Berzeviczy Ádám: 1695-ben már Rákóczi apródja, 1701-ben Rákóczival együtt szökött meg a börtönből és menekült Lengyelországba. 1705-ben ezereskapitányként szolgált Forgách Simon parancsnoksága alatt, majd 1706 nyarán főhadsegéd lett, illetve ő kísérte a fejedelemasszonyt Morvaországba. A fejedelmet elkísérte lengyelországi emigrációjába is. *Heckenast* 2005. 62. o.

⁸³ Jártas.

⁸⁴ Zavar, rendetlenség.

⁸⁵ Nagyszeghi Gábor: jobbágy volt Közép-Szolnok vármegyében, 1704 októberében csatlakozott Rákóczihoz. 1705 július 1-jén medgyesi commendáns, majd 1707. április 25-én kinevezik a passusok felügyelőjévé Hunyadtól Máramarosig, de még ugyanezen év nyarán fogságba esik és csak 1709 augusztusában szabadul. 1709 végén már brigadéros, 1710. március 20-án pedig generális-főstrázsamester és Érsekújvár parancsnoka lett. 1710. szeptember 24-én kénytelen feladni a várat. 1711. január 18-án elhunyt Munkácson. *Heckenast* 2005. 300–301. o.

⁸⁶ Összeférhetetlen.

⁸⁷ Lemond.

⁸⁸ Bih László: rendes neve Bikk László volt, 1703-ban már a kurucok oldalán állt, Bercsényi Miklós léptette elő hadnaggyá. 1704. február 12-én visszakarta a fejedelemtől a Szepesi Kamara által konfiskált diósgyőri kúriáját és szőlőjét. 1705 augusztusában Csáky László vicecolonellusa, a következő évben Csáky elmozdításával tényleges, majd ugyanannak rövid időn belüli visszahelyezésével címzetes ezredes. Augusztus 10-én megkapja Gencsy Zsigmond lovasezredét. 1708 májusában Károlyi Sándor lovasezredének parancsnoka; úgy tűnik, a felkelés végét már nem érte meg. *Heckenast* 2005. 68. o.

⁸⁹ A rendelkezésre álló információk alapján Vay László: 1701–1702-ben Bécsújhelyen volt fogoly. 1703. július 19-én Vaján csatlakozott Rákóczihoz, 1704 februárjában már ezredes, 1706. április 4-én megkapta Ilosvay Bálint ezredét. 1708 novemberétől brigadérosként szolgált, 1711. április 29-én felesküdt a császárra. *Heckenast* 2005. 452–453. o.

⁹⁰ Feltöltött állapotban.

⁹¹ Elhatároz.

⁹² Hiányzik, üresedik.

⁹³ Nyúzó Mihály: 1703-ban már tisztként szolgált Bercsényi Miklósnak Bay László által vezetett lovasezredében. 1705-ben lett ezredes, ezredét a függetlenségi háború végéig irányította. 1707. május 20-án nemességet kapott. 1711 áprilisában felesküdt a császárra, május 1-jén pedig aláírta a szatmári békét. 1716-ban feleséges és Gere István, az asszony szeretője megmérgezték. Lásd: *Heckenast* 2005. 310. o.

⁹⁴ Visszahív.

Vitarius⁹⁵ ezere, az is kicsiny de jó, úgy Monokié,⁹⁶ itt csak az számtalan sok tiszt vagy on ezekben az ezerekben, az én vékony opiniom szerint, Sós és Luby ezeréből kellene egyet csinálni. Monokiéből és Vitariuséből szintén egyet. Se Sós, se Luby, se Monoky, se Vitarius itt nincsenek, ha igazat kel irnom, Sós és Luby, nem ezeres kapitánynak való, Vitarius és Monoky rettenetes beteg emberek, s lehetetlen hogy szolgáljanak, az mint magok is mondották.

Az vármegyék hadairól

Az vármegyék mind eddig is sokszori ígéretekre férre tévén egészen sem nem insurgáltak, sem zsoldosokat nem adtak, most újonnan kértek respiriumot⁹⁷ s kintelen is vagyok nékiek azt engednem, mivel hozzájuk való Nag[yság]od kegyelmességét ultroneé⁹⁸ is kívánom vélek tapasztaltatni, ha már ezt elmulattyák kénytelen leszek másra fakadnom. Én nem tudom mit akarnak ezek, de valóban restek az Haza és Nag[yság]od szolgálattában. Valóban nagy bajom is vala az jobbágy katonákkal s vármegyékkel mely miatt moyd az egész katonaság felzendült vala, kiket hogy lecsendesítsen, és mind az vármegye, s mind az vitézljő rend tudhassa magát alkalmaztatni pátenseket bocsájtottam melynek párját íme alázatossan adnectálok⁹⁹ N[a]g[yságo]d[na]k ezen pátensemme mind az vitézljő rend, s mind az vármegyék contentussok.¹⁰⁰

Az székelyekről való informatio

Az székelyek között rettenetes nagy interessatiók és confusiók vadnak az tisztok miatt, mely lehetetlen, hogy remedeáltathassék¹⁰¹ valamég Nag[y]s[ágo]d be nem jöhet, az gyalogokról micsoda dispositio¹⁰² tettem, az feljebb declaráltam. Az lovassoknak is látván az ő szegynységeket, azokkal is úgy végeztem, hogy fele mindenkor itt legyen, s fele oda haza, mellyet ugyan meg ígértek, de igen mance¹⁰³ tartják meg, melyre nézve egy generalis mustrát hirdettem, az háromszékíeken kívül, az többinek, kis asszony napjára.¹⁰⁴ Ez a székelység, derék had volna, s lova is jó volna csak hogy szegény fegyveretlen és ruhátlan, és tisztjei igen rosszak. Én az én vékony opiniom szerint, mind fizetésre javallanám vétetni, és Nag[ysá]godhoz az javában ki küldeni. Otan ha csak copióval is nagyobb szolgálatot tehetnének, mint itten mivel itt az copiónak is semmi haszna, s mindjárt haza szökik.

Az hadnak az ő intertentiójáról¹⁰⁵ és fizetéséről

Ez iránt hogy Nag[ysá]god teljességgel légyen informatus, magát az fő commissariust Kochlacs Vilhelmet,¹⁰⁶ ki küldöttem.

Az politicus és oeconomicus,¹⁰⁷ ide való statusról is kívántam adni, egy kis informa[ti]ót.

⁹⁵ Vitarius János: 1703. szeptember 30-án a Gács ostromára érkező csapatok kapitánya. Október 31-én szőlőtermést kapott a fejedelemtől Bodrogkeresztúr és Mád határában. 1704-ben Orosz Pál lovasezredének vicekapitánya volt, majd 1705-ben Erdélyben harcolt. 1705. december 18-án elszlott katonái összegyűjtésére küldték, de mivel borért cserében futni engedte őket, eljárást indítottak ellene. 1706. szeptember végén újra fel kellett vennie ezredét. *Heckenast* 2005. 460–461. o.

⁹⁶ Monaki Ferenc: 1703. szeptember 7-én már a fejedelem követője. Október 2-án elfoglalta Késmárkot, november 14-én megkötö a lőcsei kapitulációt. December 4-én már lovas ezeres kapitány. 1704 januárjától többször is betegeskedik, 1706 elején ezredét Orosz Pál ezredével összevonják. 1708 szeptemberében az Abaúj vármegyei insurrectio kapitánya és ugyanezen vármegye követe a sárospataki országgyűlésen. 1709. december 2-án hunyt el. *Heckenast* 2005. 291. o.

⁹⁷ Haladék.

⁹⁸ Önként, szabad akaratából.

⁹⁹ Csatol.

¹⁰⁰ Elégedett.

¹⁰¹ Gyógyít, orvosol.

¹⁰² Beosztás, elrendezés.

¹⁰³ Gyöngén.

¹⁰⁴ Szeptember 8.

¹⁰⁵ Megtartás, ellátás.

¹⁰⁶ Leopold Wilhelm Kochlitz: Kassa elfoglalásakor csatlakozott a kurucokhoz, tábori főmustráló lett később főcommissariusi beosztásban dolgozott tovább. *Heckenast* 2005. 237. o.

¹⁰⁷ Gazdasági.

Itt az dolgok *susque degqe*¹⁰⁸ in *confusione* vadnak, ezekből az okokból: az Nag[ység]od *consiliumj*át az mi illeti, magok között nagy *dissentio*¹⁰⁹ vagyon, mert az *consilium* *pretendállya*,¹¹⁰ mindennemű *oeconomiákra* és Nag[ység]od *dolgaira* vigyázzon és azt folytassa. Teleky Uram *penig*, az *harmincadoknak*, *bányáknak*, s *fiscalitássoknak* *oeconomiáját* *independentér* az *consiliumtól* *magának* *vendicálja*.¹¹¹ Az *minthogy* sokszor *történytek* oly dolgok, hogy az *consilium* *parancsolt*, vagy a *harmicadossoknak*, vagy *fiscalis* *tiszteknek*, kik azt *adták* *válaszul*, hogy *Teleky Uram* *híre* *nélkül*, *semmit* *sem* *cselekszenek*, mely *miatt* Nag[ység]od[na]k *számtalan* *sok* *kárai*, s *nagy* *fo*
gyatkozási *estenek*. Az *országbeliek* is *nem* *akarják* *érteni*, hogy az *ország* *dolgaiban* *valamiben* *disponálhasson* az *consilium*, és *így* *ott* is *nagy* *Dissentio* *vagyon*.

Én *irántam* is az *consilium* *között* oly *confusio* *vagyon*, hogy *nem* *lévén* *egymástól* *dependentiánk*, *ha* *mit* *írok* *oda*, *ők* *azt* *cselekszik*, az *mit* *akarnak*, s *minékünk* *azt* *kell* *hadastúl* *szenvednünk*, az *mit* *nem* *akarunk*. A *minthogy* *most* is az *só* *íránt* *való* *rossz* *dispositiok* *miat*, *számtalan* *sok* *vi*
tézeink *fekszenek* az *vér* *hasban*, *holott* *nagy* *szégyen*, mert *így* *teczik* *majd* *egész* *Erdély* *sóból* *áll*. Énnekem *ugyan* *Kegyelmes* *Uram* *nincs* *parancsolatom*, hogy az *consiliummal* *consideáljak*,¹¹² és *őket* *segíttsem* az *magok* *hivataljokban*, *mindazonáltal* *fére* *tévé* *mindennemű* *prerogativát*¹¹³ Nag[ység]od és az *nemes* *ország* *szolgájtára* *nézve*, s *látván* *hogy* *nem* is *tudnak* *hozzája*, *már* *egy*
néhányszor *öszve* *ültem* *vélek*, és *dispositiokat* *tettünk*. Mert *ha* *csak* *írás* *által* *correspondeáltunk*¹¹⁴ *volna*, *eddig* *az* *had* *lehetetlen* *hogy* *subsistálhatott*¹¹⁵ *volna*, az *minthogy* *most* is az *méltóságos* *consilium* *ide* *jövé* *n* *egyet* *értvén* *tam* *de* *insurrectione* *quam* *intentione* *et* *alii*,¹¹⁶ *melyekről* *méltózatott* Nag[ység]od *parancsolni*, *mind* *vármegyékkel*, s *így* *szász* *és* *székely* *nemzetekkel* *együtt*, *minden* *jót* *vigezünk*. A *minthogy* *meg* *eddig* *mind* *szépen* s *csendesen* *folytanak* az *dolgok*, *melyet* *mind* *annak* *köszönök*, hogy az *vén*, *jámbor* *becsületes* *ember* *Jósika* *Gábor* *Uram*, *maga* *vagyon* az *consiliumban*. *De* *ez* *nem* *durálhat*, mert *mihelyt* *megint* *oly* *ész* *vesztő* *emberek* *jönnek*, *mind* *az* *consilium*, s *mind* *az* *ország* *közé*, *ennek* *az* *jó* *harmóniának* *mindjárt* *vége* *lesz*. Én *az* *én* *kötelességemtől*, és Nag[ység]odhoz *való* *igaz* *hűségemtől* *viseltetvén*, *ezt* *tiszta* *szív*
ből *javallanám* Nag[ység]odnak. *Ha* Nag[ység]od *olyan* *hamar* *bé* *nem* *jöhethne*, *hogy* *ezen* *confusio*
kból *nagy* *szerencsétlenség* *származhatna*, *mind* *találtathatnának* *tenne* Nag[ység]od *itt* *egy* *locumtenenst*,¹¹⁷ *az* *ki* *nem* *interessatus* és Nag[ység]od *személyét* *szerető* *úr* *volna*. *Ahhoz* *két* *magyar* *országi*, *bölcs* *em*
berséges *emberből* *álló* *tanácsokat*, az *had* *rendből* is *két* *tanácsot*, *hasonlóképpen* *az* *vármegyékből*, *szászközből* *és* *székelyekből* *kettőt* *kettőt* *két* *prefectus* *volna*, *melyek* *is* *tanácsok* *volnának*, *egyik* *volna*, *az* *ki* *absolute* *csak* az *fiscalitássokra* s *oeconomiákra* *vigyázna*, s *az* *másik* *penig* *az* *ki* *az* *harmincadokra*, *só* *aknákra* *és* *az* *bányákra* *vigyázna*. *Ezen* *személyek* *oly* *formában* *volnának*, *mint* *az* *császár* *ideiben* *az* *deputatio*, *mely* *által* *folytatnának*, *bellica*,¹¹⁸ *oeconomica* *et* *politica*, *így* *hogy* *ezek* *generice* *minden* *dolgokat* *folytatnák*. *A* *miben* *penig* *meg* *akadnának*, Nag[ység]od *méltóságos* *dispositioj*ától *függhetnének*. *Az* *prefectussoknak* *mindenikének* *kellene* *lenni* *egy* *administrátorának*, *így* *reminlenem*, *hogy* *az* *dolgok* Nag[ység]odnak *nagy* *nyugodalmával* s *hasznával*, *és* *az* *országnak* *is* *meg* *maradásával* *folytathatnának*. *De* *így* *ebben* *az* *statusban*, *az* *mint* *most* *vannak* *disponálva* *az* *dolgok*, *se* *az* *commendirozó* *generalis*, *se* *consilium*, *sem* *az* *ország*, *veszedelmes* *confusio* *nélkül* *nem* *lehet*. *Némely* *váraknak* *delineatioj*át,¹¹⁹ *Hamgossitúl* *meg* *küldöttem* Nag[ység]odnak.

Az *mi* *az* *én* *csekély* *személyemet* *illeti*, *Istennel* *bizonyítom*, *magamot*, *jószágomat*, Nag[ység]od *od* *kedviért*, s *az* *Ország* *szolgálatj*áért *kész* *vagyok* *sacrificálnom*, *az* *minthogy* *most* *is* *ide* *bent* Nag[ység]odnak *eleven* *martyra* *vagyok*. *Mindazonáltal* *minden* *consolatiom*¹²⁰ *az*, *hogy* *az*

¹⁰⁸ Többé-kevésbé.

¹⁰⁹ Véleménykülönbség, nézeteltérés.

¹¹⁰ Kifogásul felhoz.

¹¹¹ Követel.

¹¹² Tanácskozik.

¹¹³ Előjog, kiváltság.

¹¹⁴ Levelez, levél által kapcsolatott tart.

¹¹⁵ Megmarad.

¹¹⁶ Éppúgy a nemesi felkelésről mint az ellátmányozásról és másokról.

¹¹⁷ Helytartó.

¹¹⁸ Háború.

¹¹⁹ Rajz.

¹²⁰ Vigasztalás, kárpótlás.

szegénység és köznemesség agnoscállya,¹²¹ hogy az Nag[yság]od fegyvere nem az ő romlásokra (mint eddig) vagy on most itt benn, hanem disciplina alatt tartatik, és semmi igazságtalanság nem admittáltatik, hanem szegínynek, gazdagnak egyaránt administráltatik az igazság. Hogy pedig az én projectumomban locumtenent projectizálok,¹²² tudom, Nag[yság]od oly Kegyelmes Uram, jól ismervén engem, nem fogja vélni, hogy én azt magam kedviért projectizáltam volna, tudja az Isten, hogy én kész vagyok az Nag[yság]od kedviért, nem csak mint be jöttem ismét ki mennem, de hét tengeren is által megyek. Az minthogy kérem Nag[yság]odat alázatosan, én velem úgy disponáljon Nag[yság]od, mint régi alázatos szolgájával, mert meg nem engedem senkinek, hogy több jót kívánnyon valaki Nag[yság]od méltóságos Személyének s maradékinak, mint én. Ha Nag[yság]od tovább is parancsolja benn lételemet, kérem az Nagy Istenért Nag[yság]odat Pekrit¹²³ itt be ne hagyja Nag[yság]od, mert Istenemre rettenetes confusiókat csinál az vármegyék között.

Vettem annyi bátorságot, az mennyire én itten ismerén az embereket, kik lehetnének ezen deputatióban consiliariussok melyet az adnectált¹²⁴ specificatióban alázatosan denomináltam.¹²⁵

Annone¹²⁶ comissariatusságot is kellene ex parte militiae¹²⁷ elé állítani úgy hogy az ország annak kezéhez administrálna az vitézlő rend számára kívántató annonát. Azon is alázatosan akartam Nag[yság]odat kérni, minthogy az Nagy Bányai fundust¹²⁸ ide méltóztatott Nag[yság]od disputálni engedessék ide az onnét proveniálando¹²⁹ arany, s ezüst pénzis, hogy olykor in alique parte,¹³⁰ arany és ezüst pénzü elolváltathassam¹³¹ az hadakat, mivel nem hinné Nag[yság]od, mely nagy fogyatkozás nagyon ezen Országban az fejér pénznek nem léte miatt.

Írtam vala Nag[yság]odnak ennek előtte is az Rabutin¹³² clavessei¹³³ iránt, kérvén tovább alázatosan méltóztatassék Nag[yság]od azt ezen alkalmatossággal meg küldeni. Tovább midőn Nag[yság]od kegyelmességiben ajánlom magamot, kívánom tegye Isten minden ellenségén győzedelmessé Nag[yság]od fegyvereit.

Maradván

Nagy Kegyelmes Uramnak
Nag[yság]odnak

Érdemtelen De Igaz Alázatos
Szolgája és Híve
G. Forgách Simon
Harsági Mezőről 27 Aug[usztus]
A:[nno] 1705

¹²¹ Megért, felismer.

¹²² Projectizál: javasol.

¹²³ Pekry Lőrinc: 1703 decemberében kuruc fogságba esett, korábban Thökölyt és a császárt szolgáló szörényi és Fehér vármegyei főispán. 1704. január 21-én csatlakozott a kurucokhoz, áprilisban már generális-főstrázsester, 1705 nyarán altábornagy, 1705. szeptember-novemberben erdélyi főparancsnok, majd 1706 nyaratól ismét. 1707-ben lovassági tábornok, majd tábornagy és az erdélyi consilium tagja lett. 1709. március 6-án hunyt el. *Heckenast* 2005. 333–334. o.

¹²⁴ Csatol.

¹²⁵ Megnevez.

¹²⁶ Elelem.

¹²⁷ A katonaság részéről.

¹²⁸ Telek, jószág.

¹²⁹ Előjön, keletkezik.

¹³⁰ Másrészben.

¹³¹ Fizet.

¹³² Jean Louis Rabutin de Bussy: Francia származású császári tiszt. 1683-ban lett császári alezredes, 1685-ben pedig ezredessé léptették elő, 1688-ban vezérőrnagy, 1694-ben lovassági tábornok lett, 1696-tól erdélyi főparancsnok. 1706. szeptember 29. és október 11. között eredménytelenül ostromolta Kassát. 1707. november 24-én visszatért Nagyszébenbe, 1708. április 30. után visszavonul a katonai szolgálatból és 1717-ben halt meg. *Heckenast* 2005. 350. o.

¹³³ Kulcs, itt Rabutin rejtjelkulcsára utal.

Külön lapon Thaly Kálmán kézírásával:

gr[óf]. Forgách Simon
1705. aug[usztus] 27.

a harságyi mezőrül.

Külön lapon:

Proiectum

Micsoda személyekből erigáltathatna¹³⁴ az deputatio.

Locumtenens, seu preses per se etc.¹³⁵

Magyar országi tanácsok Krucsay Márton,¹³⁶ s Dunántúl való Horváth Zsigmond¹³⁷ Uramikék.

Hadi tanácsok; Barsay Mihály¹³⁸ s Thoroczky István¹³⁹ Uramikék.

Az vármegyék részéről, Teleky Mihály s Jósika Gábor Uramikék.

Az székelyek közül: Mikes Mihály és Sárossy István Uramikék.

Az szászok közül: besztercei bíró és Kolozsvári Márton Uramikék.

Prefectus oeconomiae; Vas György¹⁴⁰ Uram s vicéje Balogh Ferenc.¹⁴¹

Prefectus tricesimar[um], auri salisq[ue] fodinar[um]¹⁴² Barsay Ábrahám¹⁴³ Uram, vicéje Bágyoni Zsigmond¹⁴⁴

Secretarius Bartha András¹⁴⁵ Uram.

Annone Commissarius¹⁴⁶ Nagy Zsigmond¹⁴⁷ Uram.

¹³⁴ Állít.

¹³⁵ Helytartó, vagy elnök önmaga által.

¹³⁶ Krucsay Márton: 1689-től Szabolcs vármegyei szolgabíró, majd 1699-től alispán. 1704 őszén csatlakozott a kurucokhoz. 1705-től Ugocsa vármegye alispánja, 1706–1710 között a Rákóczi-birtokok jószágigazgatója, 1732. november 20-án halt meg. *Heckenast* 2005. 254. o.

¹³⁷ Horváth Zsigmond: 1700-ban Vas vármegye első alispánja, 1704 áprilisában labanc lett, 1705-ben elfogták a kurucok és újra csatlakozott hozzájuk, aláírta a konföderáció szövetséglevelét, 1707 nyaratól a Gazdasági Tanács dunántúli adminisztrációjának vezetője és 1709-ig főhadbiztos is volt a Dunántúlon, legkésőbb 1709 novemberében átvált a császáriakhoz, 1713-ban halt meg. *Heckenast* 2005. 195. o.

¹³⁸ Barsay Mihály: 1680–1684-ben Fehér vármegye főispánja, 1704 tavaszán csatlakozott Rákóczihoz és december 20-tól az Erdélyi Consilium tagja és 1707. április 8-án még a Consilium tagja és Fehér vármegye főispánja, 1711. április 29-én felesküdött a császárra és május 1-jén Erdély részéről első helyen írja alá a szatmári békét. *Heckenast* 2005. 46. o.

¹³⁹ Thoroczky István: 1690-ben Thököly Imre oldalán emigrált, de már egy évvel később hazajött és kegyelmet kapott. A szabadságharc elején harcolt a kurucok ellen, majd 1703 végén csatlakozott Rákóczihoz. 1693–1706 között aranyosszéki főkapitány, 1704-től generális-főstrázsamester, 1707-ben a marosvásárhelyi országgyűlésen a rendek elnöke. 1706-ban és 1710-ben is emigrált Moldvába. Elfogadta a szatmári békét. 1712-ben halt meg. *Heckenast* 2005. 433. o.

¹⁴⁰ Wass György: 1703-ban Doboka vármegye főispánja, 1703–1704-ben Kolozs vármegye főispánja, 1705. október 7-én kolozsvári főcommissarius, de éppen Rákóczi zsisbói csatavesztésének napján, november 11-én elhunyt. *Heckenast* 2005. 450. o.

¹⁴¹ Balogh Ferenc: Heckenast Gusztáv életrajzi adataira 3 embert is említ ezen a néven. Közülük legvalószínűbbnek Dicsőszentmártoni Balogh Ferencet tartom, aki 1692–1693-ban az erdélyi kincstári jövedelmek főpénztárnoka, 1704-ben lett kuruc, 1705 októberében főcommissarius, 1707-ben Háromszékbe küldik vizsgáldni. *Heckenast* 2005. 39. o.

¹⁴² harmincadok, arany és sóbányák felügyelője

¹⁴³ Barsay Ábrahám: 1702–1709 Hunyad vármegye főispánja volt. 1704-ben csatlakozott Rákóczihoz, 1707-től az Erdélyi Consilium tagja volt, 1711. április 29-én felesküdött a császárra, május 1-jén aláírta a szatmári békét. *Heckenast* 2005. 45. o.

¹⁴⁴ Bágyoni Zsigmond: 1703 októberétől abrudbányai bányák felügyelője, december 4-től zalatnai udvarbíró, 1706 áprilisától az aranyváltás ügyintézője és abrudbányai felügyelő. *Heckenast* 2005. 3. o.

¹⁴⁵ Bartha András: 1704. július 12-től erdélyi ítélőmester, december 20-tól az Erdélyi Consilium titkára, 1706-ban és 1708-ban is Moldvába emigrált, 1727-ben halt meg. *Heckenast* 2005. 49. o.

¹⁴⁶ Élelmezési megbízott.

¹⁴⁷ Nagy Zsigmond: Heckenast Gusztáv életrajzi adataira két embert említ ezen a néven. Közülük Petki Nagy Zsigmondot tartom valószínűbbnek, aki 1704. december 5. – 1705. január 30. között erdélyi főcommissarius volt, 1707-ben a rézpénz erdélyi forgalmát biztosította. 1708-ban Mikes Mihály harmincad főinspectorai tisztségre javasolta, 1709-ben amnesztiával hazatért moldvai emigrációjából. *Heckenast* 2005. 300. o.

BIHARY [MÁRTON ?] VISSZAEMLEKEZÉSE AZ 1848–1849. ÉVI ZARÁND MEGYEI ÉS ZALATNAI ESEMÉNYEKRE

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetének feldolgozása kimeríthetetlen témának tűnik. Még napjainkban is felbukkannak eddig meg nem jelent források, amelyek feldolgozása hozzájárul egy-egy kérdés újragondolásához. A különböző műfajokban íródott memoárok más-más szemszögből látatják az eseményeket.¹

Az itt közreadott kézirat a Magyar Országos Levéltár P szekciójában található,² a Dessewffy család levéltárában, Dessewffy Emil gróf iratai között. Noha sehol nem szerepel a szerző keresztnéve, arra következtetni lehet Bihary Róza: *Emlékképek egy polgárháborúból (1848–1849)* című forrásközléséből, ahol így ír: „Apám, Bihari Márton, nagybirtokos és az erdélyi nemesség tulajdonában lévő arany- és ezüstbánya vezetője volt.”³

Ugyancsak itt található Kemény Pál *Emlékek Erdélyről* című munkájának tisztázati példánya,⁴ valamint Dósa Elek *Marosszék* című emlékirata⁵ is. További két kézirat az 1849 utáni viszonyokkal foglalkozik.⁶

Feltételezhető, hogy Dósa Elek és Kemény Pál emlékiratához hasonlóan, ez a mű is azzal a céllal készült, hogy a magyar konzervatívok valamilyen politikai megmozdulásához háttéranyagként szolgáljon. Az 1850-es évek politikai helyzete azonban nem tette lehetővé ezek megjelenését. Mindhárom emlékirat esetében fontos kiemelnünk, hogy szemléletmódját tekintve nem más, mint a liberális ellenzék felelősségre vonásának a vázlata.⁷ Mindhárom szerző különös figyelmet szentel annak a tragikus eseménysorozatnak, amelynek több száz magyar esett áldozatául.

Részletesen leírják a felbujtott román parasztok fosztogatásait, rablásait, mészárlásait. Sajnálatos módon ezen események fölött a szabadságharc leverését követően a cs. kir. hatóságok átsiklottak, semmilyen felelősségrevonás nem történt, mintha hallgatólagosan beleegyezésüket adták volna mindehhez. Ehhez nyilván az is hozzájárult, hogy a román népfelkelés felfegyverzésében és megszervezésében az erdélyi cs. kir. katonai vezetés fontos szerepet játszott. Ezzel együtt a magyarok rablásairól és gyűjtogatásairól, időnként elhamarkodott ítélethozatalairól is részletesen beszámolnak az emlékiratok szerzői, a történelem szégyenfoltjaként emlegetve őket. Elítélik ezeket a tetteket, nem keresnek menetséget a parancsot kiadó vezetőknek, de megpróbálnak magyarázatot, ok-okozati összefüggést találni.

¹ Hermann Róbert: Műfajok és tendenciák az 1848–49. évi polgárháború és politikusi emlékiratirodalomban. *Századok*, 128. (1994) 113–134. o.

² Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P 90 No. 5/b. Erdélyre vonatkozó iratok.

³ Lásd: Bihary Róza: Emlékképek egy polgárháborúból (1848–1849). S. a. r. Varsányi Péter István. *Partes Populorum Minores Alienigenae*. Történelmi és nemzetiségi folyóirat. Szombathely, 2002. 7. sz. (Női sorsok a történelemben. Szerk. Mózer Ibolya.) (A továbbiakban: *Bihary 2002.*) 167–200. o.

⁴ Kemény Pál eredeti kézírata a kolozsvári Román Állami Levéltárban lelhető fel a malomfalvi Kemény Pál fondban. Közli: Somogyi Gréta: Kemény Pál: Emlékek Erdélyből. *Levéltári Közlemények*, 81. (2010) 281–311. o.

⁵ Közli: Somogyi Gréta: Dósa Elek: Marosszék. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 238–268. o.

⁶ Jegyzések, illetve Némely adatok az erdélyi polgári igazgatás rendszeréről.

⁷ Dénes Iván Zoltán: A liberális kihívásra adott konzervatív válasz. Budapest, 2008. 24. o.

Kemény Pál Alsó-Fehér vármegye, Dósa Elek Marosszék véres eseményeit örökíti meg. Az erdélyi irtóháborúhoz hasonló tragikus mézszárlásnak esett áldozatául Zaránd vármegye is. Erről többen is írnak, igaz, más-más megközelítésben.⁸ Legvitatottabb talán Avram Iancu román népvészér személyének megítélése. Szilágyi Farkas például olyannak állítja be, aki szakított a magyarelles román vezérekkel (Ion Buteanu, Axente Sever), és szorgalmazta Ioan Drăgoș képviselő közvetítésével a Kossuth által felajánlott békefeltételek elfogadását. Álláspontját csak akkor módosította, amikor Hatvani Imre szabadcsapatvezér a hallgatólagos tüzszünet ellenére bevonult Abrudbányára. Ekkor mozgósította az Érchegységben rejtőzködő csapatát, és könyörtelen irtóhadjáratba kezdett a magyar lakosokkal szemben.

Baternay Imre⁹ nem tesz arról említést, hogy Avram Iancunak különösebben szerepe lett volna az események irányításában, csak arról, hogy ő volt a „mócok” vezére. Eszmei vezetőnek Ioan Buteanuc és Petru Dobrát nevezi.

Bányai Árpád viszont, aki munkájában közölte Ivánovich kapitány jelentését, így nyilatkozott Avram Iancuról: „A felkelők vezérének nevezett Janku Ábrahám egyetlen ütközetben sem volt jelen, hanem ezen idő alatt magánügyeivel, saját személye, valamint rablott vagyonának biztonságba helyezésével foglalkozott.”¹⁰

Hatvani Imre parancsnok túlkapásaival kapcsolatban viszont a visszaemlékezők egyetértettek: emiatt hiúsult meg a Ioan Drăgoș közvetítette, már majdnem sikeresnek mondható béketárgyalás. Az ő bűnének tartják a sok ezer magyar polgári lakos, illetve katona halálát.

Bihary [Márton] kézirata személyesebb hangvételű, hiszen ő magánemberként szemlélte az eseményeket. Bányászati felügyelő lévén, ő irányította a kincstár tulajdonában lévő zalatnai arany- és ezüstbányákat.

Az 1848. októberi zalatnai vérengzéskor családjá a templomba menekült, de unokája és veje a mézszárlás áldozata lett. Nagyobb lánya pusztá véletlen folytán menekült meg. Másnap Gyulafehérvárra kísérték be őket, ahol ellátták sebeiket. Lánya, Bihary Róza, naplójából tudjuk meg, hogy: „a nagy veszély ellenére, ami őt, mint sok jobbágy egykori gazdáját fenyegette, nem tudta rávenni lelkét, hogy elhagyja birtokát. Csak amikor magyar nemzetiségű szolgálai tanácsolták neki a menekülést, egy kis bőrönddel és beteg mostohaanyánkkal elhagyta a házat, mindent a szolgálknak hagyva hátra. A Turkó nevű öreg lovon lovagolt, anyánk egy matracon feküdt a szekéren, így utaztak a rossz úton Rudába, a bányaműhöz, mialatt lent a völgyben tízezer felfegyverzett paraszt vonult be a faluba.”¹¹

Családjá védelmének érdekében Bihary levélben kért segítséget Anton Puchner altábornagytól, az erdélyi cs. kir főhadparancsnoktól, amit meg is kapott, azzal a feltétellel, hogy beköltözik a gyulafehérvári várba. Az itteni magyar parasztoktól értesült arról a szo-

⁸ *Bányai Árpád*: Adalék a zarándj harcokhoz. *Hazánk. Történelmi Közöny*, III. k. 1884. (A továbbiakban: *Bányai 1884.*) 387–396. o.; *Bányai Árpád*: Adalék Zalatna feldúlásához. *Hazánk. Történelmi Közöny*, IV. k. 1885. 611–614. o.; *Bölöni Mikó Samu*: Zalatna és Abrudbánya pusztulása. S. a. r. és előszó *Marjalaki Kiss István*. Budapest, é. n.; *Hegyesi Márton*: Az 1849-ik évi havasi hadjárat történetéhez. Bölöny Sándor okmánygyűjteményéből. *Hazánk. Történelmi Közöny*, IV. k. 1885. 615–636. o.; Ifj. Kemény István báró emléklapjai, melyeken mint a boldogtalan 1848. évben utolsó alsófehérmegyei főispán, néhány jelenetet vázol azon irtóháborúból, melyben az oláh rablócsordák a magyar birtokosság ellen dühöngtek. Az eredeti német kézirat szerinti közli *H. P.* Budapest, 1903.; *Szilágyi Farkas*: Alsófehér vármegye 1848–1849-ben. Nagyenyed, 1898.; *Süli Attila*: Egy litográfia és háttere. Zalatna, 1848. október 23–24. Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 9. Budapest, 2007. 95–116. o.; *Sávai János*: Jaj Ariélnék! Zalatna, 1848. október 23. Szeged, 1999.; *Moldován Gergely*: A románság. I. k. Nagybecskerek, 1895.; *Kovács Gyárfas*: Az oláhok garázdálkodásai 1848–49-ben az erdélyrészi bányavidékeken. *Történelmi Lapok*, 5. (1896) 22–25. o.

⁹ Munkája meg is jelent folytatásban a *Történelmi Lapok*ban 1876-ban A Zaránd vármegyei oláh lázadás címmel az 516–522., 530–534., 548–553., 561–566., 581–584. oldalakon.

¹⁰ *Bányai 1884.* 396. o.

¹¹ *Bihary 2002.* 184. o.

morú tényről, hogy a román felkelők 1849. január elején Nagyenyedet felégették, magyarok százait legyilkolták. Lélekben megrendülve várták az események alakulását. 1849 májusában Marosvásárhelyre költöztette családját Toldalagi grófékhoz, ahol biztonságot remélt. A világosi fegyverletétel után Kolozsvárra ment, majd visszatért a családjához Marosvásárhelyre.

Emlékirata nem üdítő olvasmány, hanem Kemény Zsigmond önmarcangoló *Forradalom után*-jának hangvételét idézi: „Ezen elősorolt szomorú eseményekkel egybekötöttségben lévén a zalatnai borzasztó katasztrófa is, mert a főszereplők ugyanazok voltak, nem ereszkedve az ezen szomorú esetet megelőzőt politikai előkészítő tényekbe, mivel azok eléggé esmeretesek, a szerencsétlenséget úgy írom le amint történt: annyival inkább, mert az el-lenséges párt, a leöletett s már elrohadott férfiak politikai bűneivel kívánja magát menteni.”

BIHARY [MÁRTON ?] EMLÉKIRATA

Zaránd megye, mint Magyarország része, Magyarhonhoz csatoltatván az 1848-ban költ utolsó törvénynél fogva,¹² az általvétel innepélyén május elején Beöthy Ödön¹³ Bihar megye főispánja jelent meg: kihirdetvén egyszersmind a robotozó nép felszabadítását, a testvériség és egyenlőség – a tudatlan nép előtt már akkor balra magyarozott – jogait,¹⁴ ajánlotta egyszersmind a nemzeti színek viselését és a nemzeti őrség felállítását. Az alig 500 személyből álló magyar elemet 50 000 oláh ajkúval szemben – kivéve egynehány birtoktalan ifjút – már az első napokban aggodalom lepte meg, előre sejdítvén, miként ezen megyében a régi oláh forradalom fészkeiben¹⁵ nem leendő képes a magyar kormány a magyar elemet a felszabadult nevetlen nép erőszakosságai ellen megvédeni. Azért az ertettebb és csillapultabb véralkatú nemes egyének a nemzeti őrség fölállítását is ellenzeni kívánták, látva, hogy az őrseregbe beállani vonakodó oláhok, kiket a magyar párt sem akart örömet fegyverben látni, azt csakis ellenök intézett ténynek fogják tekinteni.¹⁶ Nemsokára a balázsfalvi oláh gyűlés¹⁷ reakcionális magvai Zarándban is elhintetvén, a nemhiányzott apostolok által, s Jank Avram¹⁸ is az oláh Komité¹⁹ bizottja, Alsó-Fehér megyében a hegyek között fekvő három uradalmát a királyi fuscunak²⁰ fölbujtogatván, s Zaránd megye oláh népét is céljai elérhetésére fölszólítván,

¹² Az 1832–1836. évi magyar országgyűlés törvényt hozott a Partium visszacsatolásáról, de a törvényt nem hajtották végre.

¹³ Beöthy Ödön (1796–1854), Bihar vármegye egyik követe az 1830., 1832–1836., valamint az 1843–1844. évi pozsonyi országgyűlésen, majd 1848-ban az első magyar minisztérium kinevezte Bihar megye főispánjává. A szabadságharc idején a kormány megbízásából először a Délvidék, 1848 decemberétől Erdély és Partium kormánybiztosa lett. A világosi fegyverletétel után Bécsen keresztül Párizsba, Londonba, majd végül Jersey szigetére menekült.

¹⁴ Az 1848/VIII., IX., XIII. törvénycikkre utal.

¹⁵ Utalás az 1784. évi román parasztfelkelésre, mely az Érchegeység területéről és Zaránd megyéből, Zalaterna környékéről indult ki Horea, Cloșca és Crișan vezetők szervezésében. A lázadást elfojtották, a vezéreket pedig kivégezték.

¹⁶ Itt arról van szó, hogy a zarándi magyar nemesség azért ellenezte a nemzetőrség felállítását, mert a románoknak nem akart fegyvert adni a kezébe, viszont attól tartott, hogy ha a románokat nem veszik fel oda, akkor azok a nemzetőrséget ellenük irányuló fegyveres testületnek fogják tekinteni.

¹⁷ Az első balázsfalvi román nemzetgyűlést 1848. május 15–17. között tartották. Követelték a román nemzet elismerését, egyenjogú képviselést a törvényhozásban és a magyar–erdélyi unió újratárgyalását a román képviselők részvételével. Ezen kívül az ott tárgyalt kérdések között szerepelt az iparszabadság és a földfoglalások felülvizsgálatának igénye is.

¹⁸ Avram Iancu (1824–1870): erdélyi román jogász. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc ellen Erdélyben szervezett császárhű román felkelés vezetője.

¹⁹ Az első balázsfalvi román nemzetgyűlésen választottak egy állandó bizottságot (Román Nemzeti Komité), amely Nagyszébenben székelt. Kezdetben 25 tagja volt, elnökévé Andrei Șaguna püspököt, alelnökévé Simion Bărnuțiu választották. Feladata az volt, hogy várja be Bécsből, az uralkodótól, valamint a Kolozsváron összeülő rendi országgyűléstől a románok nemzetként történő elismertetésével, illetve az unió elhagyásával kapcsolatos válaszokat, azokról értesítse a románságot, és e válaszok tárgyalására hívja össze a következő román nemzeti gyűlést.

²⁰ Allamkincstár.

kénytelen lett a Zaránd megyei tisztség, a rend néminemű fenntarthatása tekintetéből Halmágyon, Brádon és Körösbányán a nemzeti őrséget föllállítani, mely öszvesen alig állott hatvan személyből. Ezeken kívül Halmágyon és Brádon a Biánki ezrednek két századja szállásolt,²¹ melynek lehetett köszönni, hogy a zavarok előbb nem ütöttek ki. Azonban Erdélynek Magyarhonnal törvényesen lett egyesítése után,²² az oláhok nyiltabban kezdenek föllépni, kijelentették reakcionális szellemüket, főleg júniusban, az újabb törvény szerint választandó országgyűlési követek választása alkalmával,²³ midőn egy is az oláhok közül a választásban részt venni nem akart, azt mondogatván „ők a császárral tartanak, nem a magyar királlyal”, kijelentették midőn szeptemberben is tyrokat²⁴ adni nem akartak, mely alkalommal a főispán az ott szállásoló cs. katonaságot aszisztencia végett fölszólítván, a katonai parancsnok azt felelte, hogy az erdélyi főhaditanács parancsa nélkül azt nem teheti.²⁵ Tüstént sürgöny útján megtaláltatván az említett főhaditanács, az azt rendelte, miként a katonaság a tyrok őszveírásukra segédkezetek nyújtson, de ezen rendelete két nap múlva visszavonatot. Azalatt a magyar minisztérium is tyrózási rendeletét visszavonván, midőn toborzás útján kívánt célt érni, s Zarándban is az megkezdett, már akkor a császári katonaság is szerepet cserélvén, az oláhsággal kezdett szimpatizálni, míg végre október 9-én kapott parancs következtében,²⁶ mind a két század a megyéből kivonult. Ezek után a kevés számú nemesség aggodalma nőttön nőtt, főleg minekutána egy oláh szélbeli²⁷ káplár a k. fejevári²⁸ kommandáns útlevelével ellátva, a megyében faluról falura menve, bujtogatta és ingerelte az oláhokat a magyarok ellen. Egy megyei főszolgabíró ezen káplárt kikérdezővén, meggyőződött céljáról, de nem bántotta, hanem a megyéből kiutasította. Egynehány aggodalomteli nap múlva 1848-ban október 21-én Órmingye nevű faluban félre kezdik verni az oláhok tornyaikban a harangokat, a faluból két lovas oláh nyargalva kiabálja „fussatok! jő az ellenség”, az úgynevezett Boicza vidéke fölzúdult, rettegve tudakozza „hol van, vagy merről jő az ellenség”,²⁹ senki sem tud semmi bizonyost mondani: ezen láрма elhat Körösbányára, a megye székhelyére, ott annyit beszél titokban egy-két oláh pap, hogy 23-án Janku be fog jönni Topánfalváról a megye tisztjét restaurálni.³⁰ Egy más azt súgja egy nemesnek „fuss, mert veszély fenyeget”. Nem ok nélkül rémülés fogván el a megyei nemességet, október 22-én Körösbányára szalad tanácskozni, mi tévő legyen? merre fusson? Elhatározzák, hogy aki teheti, drágább fölkelhetőivel Arad vagy Nagyvárada felé vonuljon. Október 23-án a nemesség tehetősebb része 22 szekéren el is indul, de Halmágyon alól, százakból álló fegyveres oláhok által letartóztatik, a fegyverek elszedtetnek, s ki-ki falujába visszamenni utasítatik. Ugyan aznap fölolvastatik mindenfelé Jankunak egy proklamációja, melyben halálos büntetés alatt parancsolja, hogy minden fegyverforgató, lándzsákkal, puskákkal és vasvillákkal ellátva jelenjék meg október 24-én Kristyóron. A proklamációban ezt le lehet olvasni: „*sze potopim dusmanyi nostri*,”³¹ „hogy pusztítsuk el ellenségeinket”, mely kitétel elég volt a vad nép előtt arra, hogy különbség nélkül minden magyart leöljön. Meg is jelent

²¹ A galíciai kiegészítési cs. kir. 63. (Bianchi) gyalogezred két százada.

²² Magyarország és Erdély unióját az 1848: VII. törvénycikk mondta ki, de életbeléptetéséhez szükség volt az erdélyi országgyűlés ugyanilyen értelmű törvényére. Ezt a kolozsvári országgyűlés május 30-án fogadta el, s az uralkodó június 10-én szentesítette.

²³ Az 1848. V. törvénycikk intézkedett a népképviselői választásokról.

²⁴ Újoncokat.

²⁵ A június 10-én kiadott rendeletben a király utasította az erdélyi főhadparancsnokságot, hogy köteles a magyar minisztérium parancsainak engedelmeskedni. Ezt követően tehát a cs. kir. hadsereg Erdélyben állomásozó csapatai, itt települt szervei, intézményei teljes körűen a magyar minisztérium alárendeltségébe tartoztak. A románok egyébként arra hivatkoztak, hogy miután az uralkodó nem szentesítette a magyar országgyűlés által 1848. augusztus végén a magyar hadseregről, ezen belül az újoncállítástól szóló törvényt, így azt nem is kötelesek végrehajtani.

²⁶ Anton Puchner báró, altábornagy rendelete, amelyben ostromállapotot hirdetett ki Erdélyben és a nemzetőrség lefegyverzését irányozta elő, október 18-án jelent meg. Lásd: *Kövári László*: Okmánytár az 1848–49-i erdélyi eseményekhez. Kolozsvár, 1861. 103–106. o.

²⁷ Határőr.

²⁸ Károlyfehérvári (gyulafehérvári).

²⁹ Részletesebben lásd: *Baternay Imre*: A Zaránd vármegyei oláh lázadás 1848. évi martius 15-től 1849. június végéig terjedő idő rövid történeti vázlat. *Történeti Lapok*, 3. (1876) (A továbbiakban: *Baternay 1876*). 533–537. o.

³⁰ Tisztikarát megújítani.

³¹ Să potopim dușmani noștri.

Kristyóron Teleki,³² Kendi³³ és Nemes³⁴ Abrudbánya vidéki vezérek alatt mintegy 7–8 ezer lándzsás oláh, melynek egy része Topánfalva vidékéről jött. Ezek a nemesség falvaiban, főleg Kristyóron, Brádon és Körösbányán, a fegyverek elszedése színe alatt rabolni kezdték,³⁵ az udvarokban s más magyar házakban mindent öszveromboltak, ablakokat, ajtókat, padlázatokat fölszaggattak, öszvetörtek, a bányáknál a természetett aranyat erőszakkal elvették, a magyarokat levetkeztették, úriasszonyokat megmeztelenítettek, hogy az elrejtett pénznemekhez annál biztosabban hozzájuthassanak. Körösbányán október 25-én Bálint Samuelnét megölték. Brádi András régen volt alispán, Brádi Péter főjegyző, Brádi János főszolgabíró, Brádi Pál esküdt, Brádi Sándor 19 éves ifjú, úgy Brádi Andrásné, Brádi Pálné Kozma Johanna kilenc hónapos leányával, Kristyón Abrahámné Brádi Josefa 14 és 9 éves szép leánykáival,³⁶ úgy Gilyén Danielnének két leánya, egyik 12 a másik 10 éves, egy dajka, kocsis és legény. Körösbányáról Brádra menő útjukban, Ribice tájart letartóztatták, a hegyek közé Váka nevű faluba hurcoltattak, ott tartatván szinte két egész napot, október 26-án a ribicsorai daszkel³⁷ vezérlése alatt, volt fiskális jobbágyok által irgalmatlanul lándzsákkal leölettek, előbb megfertőztetvén az ifjú asszonyokat és ártatlan leányokat. Ezen régi nemes családnak pénze, ezüstje, ékszerei s nálok találtató drágább fölkelhetők, s családi leveleik elraboltattak. Meg kell jegyeznünk azt, hogy ezen család minden tagjai a forradalom ellenségei voltak, s az őrsereg tagjai sem voltak, a császári katonatisztek életükön keresztül magyar vendégszeretettel fogadták.

A többi nemesek és magyarok, mintegy kilencvenen a falvakból öszveszedetvén, mint barok úgy hajtottak Brádra, hol a nagy fogadóba zárattak, honnét egy Klima³⁸ nevű katonatisztnak s Major Riebel³⁹ parancsára Brádra szállott 12 katona közbejárásukra, minekutána a legnagyobb megaláztatások között, egy 10 ezerből álló oláh táborba kivítelve a császár hűségére föleskettettek, szabadon bocsátattak, kiknek egy része a legsiralmasabb állapotban Dévára menekült, hol a Major Riebl emberszeretete életüket megtartotta. Ugyanekkor nyugalmazott kapitány Hollaki Imre,⁴⁰ keze levágatása következtében megholt.

Ezen siralmas és soha nem képzelt szerencsétlen esetét a magyar nemességnek egynehány menekült Nagyváradra megvívén, november 5-én Gál László⁴¹ őrnagy 650 főből álló gyalog, s mintegy 100 főből álló lovassággal, melyből 72 Kresz chevaux legers⁴² volt, a megyébe oly véggel jött be, hogy a további pusztításoknak s gyilkolásoknak határt szabjon. Az oláh tábor, mely Guravojon tanyázott ennek hallására megszaladt, hanem harmadnapra mintegy nyolcezer főből álló a Ternavai téren M Vácával szembe, a magyar sereggel csatába szállott,⁴³ de széjjel veretett, a csatatéren hagyván az oláhok elismerése szerint 820, a magyaroké szerint 1008 halottakat, életét vesztvén a becsületes és derék Klima alhadnagy is. Az oláhok két vezére Kendi és Nobili foglyokká tétetvén, mint a Zaránd megyei rablók vezérei kötél által kivégeztettek. Innen a megveretett Landsturm⁴⁴ Brád felé vonulván, egy század Hunyad megyei szélbeli katonaság és 45 szélbeli katona segítségével bízva, újra harcba elegyedett a magyar sereggel, de ott is a rendes katonaság engedve a nagyobb erőnek visszavonult, a Landsturm pedig 200 holtat hagyván a csatatéren elszéledett.

³² Telechi, Aviron: bányászati gyakoromok, román alprefektus Zaránd megyében.

³³ Cănde (Cindea, Chendi) Alexandru: királyi táblai kancellista, román tribun Avram Iancu prefektúrájában. 1848 novemberében Halmágyon a magyarok kivégezték.

³⁴ Nemes (Nobili) Ioan: abrudbányai leltárnok. A magyarok 1848 novemberében Körösbányán kivégezték.

³⁵ Erről lásd részletesebben *Baternay* 1876. 554–55. o.

³⁶ Vö.: *Baternay* 1876. 533–534. o. Jókai Mór is megörökítette az 1848. október 26-i tragédiát *A Brády család* című elbeszélésében.

³⁷ Ribicsorai tanító, a lázadók vezére.

³⁸ Klima alhadnagy nem szerepel a cs. kir. hadsereg 1848. évi Militárschematismusában.

³⁹ Josef Riebel: a 16. (1. román) határőrezred őrnagya.

⁴⁰ Hollaki Imre (?–1848): nyugalmazott cs. kir. százados.

⁴¹ Gál László (1810–1850): őrnagy, a szabadságharc végén ezredes. 1848. június 19-én Arad megye és Arad város nemzetőr őrnagya. Október 20-án egy nemzetőrökből álló hadoszlop élén a román felkelők ellen indult, megtisztította Arad, Zaránd vármegyét, valamint Temes megye északi felét a felkelőktől. 1849. augusztus 9-én súlyosan megsebesült a temesvári ütközetben, ami korai halálát okozta.

⁴² Olasz legénységű cs. kir. 7. (Kress) könnyűlovasezred tartalék százada.

⁴³ A tirnavai ütközet november 6-án volt.

⁴⁴ Népfelkelés.

Ezek után a magyar sereg parancsnoka a fegyverteleneket nem bántva, minekutána az újból befogva tartott magyarokat Brádon kiszabadította, a két csatában 23 személyt veszítve, visszavonult Nagyvárad felé. Mihelyt ez megtörtént, az oláhok nyolc magyar nemest, kik öregségükben s ártatlanságukban bízva a megyében maradtak, befogtak, s kényszerítették hogy egyik a másikat rendre akasszák föl. Ezek közt volt a 80 éves Kristyóry Mihály, a 75 éves Tompos János és az oláh ajkú ügyvéd, Ung Miklós stb.

A magyar seregek kivonulása után a magyar nemesség gabonája, szénája elkoboztatott, a még épességben lévő épületei leromboltattak.

Az oláh prefekt Butyán⁴⁵ végén által a megye kormányát s a Landsturm rendezését, ő a népet fékezni kívánta, s az erdők pusztítását akadályozni törekedett.

Februarius utolsó napjaiban Csutak őrnagy⁴⁶ vezérlete alatt magyar sereg hatolt újra Zarándba. Ez Csernojevics kapitányt,⁴⁷ ki 600 banatusi granicert⁴⁸ vezérlett és Butyánt a megyéből kinyomta: az első K. Fehérvárba, a második a topánfalvi hegyek közé vonult. Csutak tétlenül hevert Zarándban, ki ha Szeben bevétele után⁴⁹ a Bányavidékekre a hegyek közé 2700 főből álló seregével bemegyén, s ahelyett, hogy az oláhokat akasztatja, és az ártatlan Boicza helységén⁵⁰ 1500 darab aranyakat fölveszen, s a bányákban elrejtett föllelhetőket, melyek békés bányász gazdák tulajdonai voltak, hasonló társával, Hatvanival⁵¹ kirabolja, az oláh népet békére intve, vele szelíden bánik. Janku s több vezértársai a fegyvert letették, s ezáltal ezer meg ezer ártatlannak vére kiontása mgkíméltetett volna: s Janku is, ki addig 100 magyar katonát sem mert nyílt téren megtámadni, nem dicsekedhetnék, hogy Erdélyt ő szabadította meg: a kommunizmus elvei, melyeket ő s hiv elvbarátai vertek az oláh nép fejébe, melyeket a legerélyesebb kormány sem fog belőlük küzdelem nélkül kiirtani, nem fogantak volna meg oly mély gyökérrel.

E tájban történt az, hogy generális Bem⁵² a seregét kísérni szokott nagyszámú nőszemélyeket és beteg katonákat Déváról Zarándon keresztül Nagyváradra kívánt kísértetni, ezekhez csatlakozván nagyszámú Hunyad megyei nemesség is, midőn ezen szerencsétlen vándorlók, a Zaránd megye felé nyúló úgynevezett Kaján szűk völgyében utaznándiak, a Landsturm által megtámadtván, személyválogatás nélkül leölettek: mintegy hatvanból álló nők és gyermekek azonban Abrudbányára hurcoltattak, ahol későbbre, május közepén, a többi abrudbányaiakkal együtt lemészároltattak.⁵³

⁴⁵ Buteanu, Ioan (1821–1849): a marosvásárhelyi királyi táblánál volt kancellista, Avram Iancuhoz hasonlóan. Abrudbányán volt ügyvéd, amikor kitört Erdélyben a polgárháború. A Román Nemzeti Komité kinevezte Zaránd vármegye prefektjének. 1849. májusában a békekötést pártolta, ennek ellenére az Abrudbányára bevonuló Hatvani Imre 1849. május 7-én elfogatta és 23-án felakasztatta.

⁴⁶ Csutak Kálmán (1820–1896): őrnagy. 1848. október 9-től hadnagy és őrpáncsnok Szegeden. 1849. február 18-tól a Zaránd megyei dandár parancsnoka. A román felkelőket sikerült az Erdélyi érchegeység belsejébe szorítania. Április 1-jén alezredessé léptették elő, de 29-én felmentették beosztásából, május 7-én hadbíróági eljárás indult ellene. A román polgári lakossággal szembeni kegyetlenkedéssel és anyagi visszaéléssel vádolták. Aradon 1850. február 28-án kötél általi halálra ítélték, amit március 14-én 16 év várfogságra módosítottak. 1857-ben kegyelmet kapott. Visszaemlékezéseit lásd: Aradi fogságom alatt írt adatok az 1848–1849. évi szabadságharc különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról. Pest, 1868.

⁴⁷ Csernoevicz, Georg, a cs. kir. 31. (Leiningen) gyalogezred századosa, 1848-1849-ben a Maros mentén működő cs. kir. különítmény parancsnoka, a szabadságharc után a 27. (Piret) gyalogezred őrnagya.

⁴⁸ Határőr.

⁴⁹ Bem tábornok csapatai 1849. március 11-én foglalták el Nagyszebent, az erdélyi katonai ellenforradalom központját.

⁵⁰ Csutak boicai akciójára 1849. április 14-én került sor.

⁵¹ Hatvani Imre (1818–1856): szabadsapatvezér az 1848–1849-es szabadságharcban. Az 1849. májusi békealkudozások idején bevonult Abrudbányára, amit a román felkelők a fegyverszünet megszegésének tekintettek, és ezért bosszút álltak Abrudbánya és Verespatak magyar lakosságán. 1850-ben visszatért Erdélybe, Nógrádban az osztrákok kezébe került. Budán a börtönben halt meg anélkül, hogy társai közül valakit is elárult volna vallomásaival.

⁵² Bem, Józef (1794–1850): vezérőrnagy az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban. 1848. október második felében a bécsi forradalom fegyveres erőinek parancsnoka, a vereség után Magyarországra jött, decembertől az erdélyi hadsereg főparancsnoka. 1849 áprilisától altábornagy. 1849 augusztusában a déli magyar főszereg parancsnoka. A szabadságharc leverése után emigrált, török pasa lett.

⁵³ Bihary állításával ellentétben, a szállítmányt a románok nem semmisítették meg teljesen. Két ilyen szállítmány volt. A Csutak Kálmán (a 27. zászlóalj parancsnoka) által vezetett szállítmány február 9-én indult el Déváról, útközben többször is visszaverte a román felkelők támadását, majd Körösbányán, Nagyhalmágyon és Belényesen át Nagyváradra érkezett. Csutak 230 emberével öt nap alatt tette meg ezt a nem veszélytelen utat. Erről lásd: *Hermann Róbert*: Az abrudbányai tragédia, 1849. Budapest, 1999. (A továbbiakban: *Hermann*

Május hónap elején 1849-ben Kossuth⁵⁴ a hegyi oláhokkal, az ország más része meghódoltatva lévén, békére kívánt lépni. Evégre beküldötte Drágoş⁵⁵, az oláh ajkú nemzeti képviselőt, ki be is mentén Abrudbányára, ott a békét megejtette.⁵⁶ Ezt megértvén Hatvani őrnagy⁵⁷ a Zarándban tanyázó 1400 főből álló magyar sereg vezére, azon ürügy alatt, hogy a béke föltételeit foganatba vegye – hihetőbb pénzsomja kielégítése végett – 500 fegyveres és 180 lándzsás magyar vitézekkel Abrudbányára beindult. Egy oláhországi főnök, ki a Jank táborából a magyarokhoz szegődött, többeket figyelmeztetett arra, miként Janku többször úgy nyilatkozott, hogy ha Abrudbányára magyar seregek hatnak be, az egész abrudbányai és verespataki magyar és német népességet le fogja öletni, de Hatvani azzal nem gondolt, Janku pedig szavát borzasztólag váltotta be: ugyanis az említett Vicián⁵⁸ nevű oláh főnök, megsúgván Jankunak a magyar erő csekélységét, roppant táborával Hatvanit a hegyek közül kinyomta, Verespatakot és Abrudbányát leégettette, a fegyvertelen magyarokat és németeket leölette, azoknak temérdek kincseit elraboltatta, Drágoş felakasztatta.

Az inkább makacs, mint vitéz Hatvani egynehány nap telve, 1200 főből álló seregkel újra behatván a hegyek közé,⁵⁹ a már vérszemre kapott oláh tábortól, melyet már akkor két gyakorlatlott császári tiszt is vezérelt, a járhatatlan szűk völgyekben megveretett, elvesztvén mintegy 700 katonáját és 4 ágyúját. Hatvani megmentett népével Zarándból ezen szerencsétlen és okatlan expedíciója után Nagyváradra vonult vissza. Arad megye szélén Butyánt, ki Abrudbányán a Kossuth ígéretei következtében a magyarokhoz által jött, némely zarándiaknak azon állításokra, miként a zarándi nemeseket ő akasztatta volna fel, kötél által kivégeztette. E tájban a bukurestiek, két jó reménységű kristyóri nemes ifjút elfogván, több napig tartott kínzások után a legkegyetlenebbül kivégezték, s több imitt-amott bujkáló magyarokat kézre kerítvén megölték.

Abrudbányának kirablása, porrá égetése s mintegy 4000 ártatlan fegyverteleneknek legyilkolása arra bírta a magyar kormányt, miként nagyobb erővel támadja meg az országnak majd minden részéből a hegyek közé menekült, rablásról s gyilkolásról ismeretes oláhokat. Több előrelátó és a terrenalumot esmerő mérsékelt gondolkozású hazafi ezen expedíciót rosszalotta, nyilván kijelentvén, miként a bányavidék oly helyek, hol kevés számú sereg, fegyver, nagy számú pedig éhség által fog elveszni, de megmásolni nem lehetett, sőt a tanácsadók hazaárulóknak kereszteltek.⁶⁰

A jóslat, fájdalom! szomorúan valósult, a dicsőséget a nagy bujtogató, de ismeretes gyáva katonára Janku aratta (a hegyek közötti oláh seregeket Jounnovics kapitány⁶¹ vezérelte s rendezte, mint ez megtetszik a *Siebenb. Boteban* kiadott tudósításából Pater Thalsonnak⁶²), de csak addig, míg majd a magyar forradalom tulzó ellenségei is által fogják látni, hogy ezerek ártatlan vérével

1999.) 87. o. A másik szállítmányról ír Baternay (*Baternay* 1876. 582. o.), eszerint a 14. huszárezred 80 katonája által kísért szállítmányt a románok Gyalumárénál megtámadták, s a katonai kíséret kivételével (amely visszamenekült Dévára) a betegekkel és polgári személyekkel álló csapat nagy részét lemészárolták.

⁵⁴ Kossuth Lajos megbízta Ioan Drágoş román származású országgyűlési képviselőt április 14-én, hogy tárgyalásokba bocsátkozzon a román felkelők vezetőivel a fegyverletétel feltételeiről. Avram Iancu és Ioan Buteanu elfogadta ezt az indítványt, ennek eredményeképpen Csutak Kálmán nyaraló parancsnok fegyverszünetet hirdetett. A románok vezetőinek hozzáállását látva, mindenki optimistán nyilatkozott, és Kossuth méltányos békefeltételeket ígért. Lásd: *Spira György: A túlpartról üzenő Ioan Drágoş*. In: Jottányit se a negyvennyolcból! Budapest, 1989. 241–271. o.; *Hermann* 1999. 89. o.

⁵⁵ Drágoş, Ioan (1810–1849): ügyvéd, Bihar megyei alszolgabíró, 1848-ban a pénzügyminisztérium titkára, Bihar megye belényesi kerületének képviselője. 1849-ben kormánybiztos a kisjenői ortodox zsinaton, majd kormány megbízott a románokkal folytatott békétárgyalásokon. Május 10-én a román felkelők Abrudbányán meggyilkolták.

⁵⁶ Bihar állításával ellentétben a békét sajnos nem sikerült megkötni. Lásd az előző jegyzetet.

⁵⁷ Hatvani valójában nem volt őrnagy, csupán rang nélküli szabadsapat-parancsnok.

⁵⁸ Viţianu, Constantin: eredeti nevén Racoviţa, Constantin, román prefekt.

⁵⁹ Hatvani először május 10-én, másodszer május 15-én vonult be csapataival Abrudbányára.

⁶⁰ Bem 1849. május 23-án utasította Kemény Farkas ezredest a román felkelők elleni havasi hadjárat megindítására. A hadjárat június 8-án kezdődött meg, s noha Keménynek sikerült egészen Abrudbányáig eljutnia, a felkelők táborait nem tudta felszámolni, s Zalatna irányába elhagyta az Érchegeységet.

⁶¹ Ivanovich (Ivanovici) von Kollinensieg, Theodor: a cs. kir. 16. (1. román) határőrezred századosa. A szabadságharc alatti ténykedéséről szóló 1849. október 7-i jelentését közli: *Bányay* 1884. III. k. 387–396. o.; *Silviu Dragomir: Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49. Documente din Arhivele Ministerilor de Războiu, Justiție și Interne din Viena. Vol. I. Sibiu, 1944. 172–186. o.*

⁶² Dyonis Thalson: a gyulafehérvári várórség helyőrségi lelkésze 1849. március 20–augusztus 12. közötti naplóját lásd: *Die Belagerung von Carlsburg 1849, vom Garnisons. Caplan Dionys Thalson*. In: *Die Romanen der österreichischen Monarchie. Heft 2. Wien, 1850. 148–163. o.*

s százados kegyeletek öszverombolásával szerzett egyéni és nemzeti képzelt dicsőség, sem a nap hőseinek, sem a kommunisztikai eszmék által demoralizált tudatlan népnek, annyival inkább a keresztény jó Fejedelemnek és magos kormányának soha áldást hozó nem lehet.

Azonban mielőtt a hegyek közé bemenendő sereg Zarándba hatolt volna, az úgynevezett mócok,⁶³ a zarándi néppel egyesülve, egy jámbor nevű vezérök alatt, a megyében egy-két földesúri épületet kivéve, minden névvel nevezendő földesúri s más magyar polgárok épületeit, egész Körösbányát, Brádot és Nagyhalmágyot stb. porrá égették.

Ezen rendkívüli pusztításokat látván a magyar sereg, hozzájárulván ehhez Forró ezredesnek⁶⁴ alattomos megsebesítése és két huszárnak megölettetése, a megyében az oláh falvakat rendre leégette, szám szerint kisebb-nagyobb mértékben 73-at. A bűnt, akárki tegye, bűnnek fog az maradni, azért a magyar seregeknek ezen bűnös tettét, azt bár ha visszatorlás szükségétől kénytetve tették is, menteni nem szabad, ennyit csakugyan megcáfolhatlanul állítani lehet, hogy ha az oláhok 1848-ban október 23-án 50–60 vadászfegyver elszedése színe alatt, melyből egyet is egy oláh ellen sem használt senki... tízezeren a szerencsétlen magyarokat meg nem támadják... a legmegalázóbb méltatlanságokat rajtok el nem követik... a derék és ártatlan Brádi családot s másokat oly kannibáli módra le nem gyilkolják... minden magyar és német vagyonát el nem rabolják... épületeit öszve nem rombolják... magyar seregek Zarándba nem jöttek volna.

Forró és Kemény Farkas⁶⁵ ezredesek a hegyek között mily szerencsével harcoltak, azt mások részrehajlással... és anélkül is bőven megírták... s minthogy ezen rendeim csakis inkább zarándi eseményekre vonatkoznak. Zarándról még egypár rendben azt írhatom, miként az egymást föl-váltó pusztítások és gyilkolások által, csaknem végső pusztulásra jutott: főleg a nemesség örökös koldusbotra került, s minthogy Zaránd megye magyar vérbe fordított és rabláshoz szokott népe még most sem tűri a magyart, mert roppant bűne érzetében azt Isten ostorának hiszi, azért egy magyar sem merészel elpusztult javaihoz közelíteni, s így kétségbeesve néz szembe a még keservesebb jövőddel: s már csakis egy nem-késedelmes kormány zabolázhatja meg a még dühöngő kedélyeket, méltán fájlalni lehet mind a tulajdonosok, mind a kincstár, mind pedig a megye népére nézve, melynek nagyobb része bányászatból élt, a bányaművelés megakadását, s annak az erdők még most jelenben is, a béke idején, mindennapi pusztítások miatti egész megszüntetését, éppen most, midőn a kincstárnak arany és ezüst pénzre oly nagy szüksége van.

A magyar seregeknek augusztusban 1849-ben lett teljes lefegyverkeztetésük után Janku Halmágyon egy nagy oláh gyűlést tartván, minekutána abban is a magyarok elleni gyűlölséget nem csillapítani, hanem élesíteni kívánta, a megyébe adminisztrátort és inspectorokat tett:⁶⁶ ezek kormányoztak december 1-ső napjáig 1849-ben a csuci járásban álnév alatt, a szelíd és mindig császár híve Farkas Elek⁶⁷ és más 5 tisztársai, kiket generalis H. Lichtenstein⁶⁸ nevezett volt ki augusztusban 1849-ben, gyilkosa Kreynyik⁶⁹ volt. Ezen kormány alatt az erdők pusztítása még növekedett, a kommunisztikai eszmék még inkább lábra kaptak, mert a földesurak telkeit osztani, s azokra házakat kezdettek építeni. A nemességnek 1849-ik beli termése, mit 1848-ban vetett volt, kezök közt elolvadt.

Ezen elősorolt szomorú eseményekkel egybekötöttségben lévén a zalatnai borzasztó katasztrófa is, mert a főszereplők ugyanazok voltak, nem ereszkedve az ezen szomorú esetet megelőzőt politikai előkészítő tényekbe, mivel azok eléggé esmeretesek, a szerencsétlenséget úgy írom le,

⁶³ Mókok: román hegyi parasztok.

⁶⁴ Forró Elek (1813–1893): honvéd ezredes, a dévai hadosztály parancsnoka, a havasi hadjárat megindulásakor csípőlővést kapott, hetekig szolgálatképtelen. A szabadságharc leverése után Aradon 6 év várfogságra ítélték, majd 1851-ben kegyelmet kapott.

⁶⁵ Kemény Farkas, báró (1796–1852): kilépett cs. kir. huszár főhadnagy. 1848 szeptemberétől nemzetőr őrnagy, 1849 februárjától honvéd alezredes, április elejétől ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg, majd a kolozsvári hadosztály parancsnoka. Emigrált.

⁶⁶ Felügyelőket. – Az 1848–1849-es szabadságharc bukása után Erdély közigazgatása megváltozott.

⁶⁷ Valószínűleg borbáthvízi Farkas Elek, 1848-ban Hunyad megye alispánja a megye marosi alsó kerületében.

⁶⁸ Liechtenstein, Franz, herceg (1802–1887), cs. kir. altábornagy, előbb a cs. kir. főszereg lovashadosztályának parancsnoka, majd az I. hadtest hadosztályparancsnoka, végül a tartalék hadtest parancsnoka, lovassági tábornokként halt meg.

⁶⁹ Nincs róla életrajzi adat.

amint történt: annyival inkább, mert az ellenséges párt, a leöletett s már elrohadott férfiak politikai bűneivel kívánja magát menteni.

A történet rövid vázlata ez.

A robotozó nép fölszabadulta és a testi büntetés megszüntetése után, a zalatnai uradalmi K. tisztek, méltán félhetvén a mindjárt sokat követelő és fölizgatott nép kitérésétől, mert friss emlékezetükben volt a Varga Katalin⁷⁰ alatti merész oláh mozgalom, ezen asszony egy Bucsum nevű, a hegyek között fekvő fiscalis falunak,⁷¹ úrbériség fölött a fiscussal perlekedőnek volt elelőtt öt évvel bizottja, és oly szerepet játszott az akkori kormány dacára is, miként csakis egy fő oláh papnak⁷² fortélyá által lehete befogatni. A császári kasszák és privát vagyon oltalmazhatása tekintetéből rendes katonaságot oda nem kaphatván, az új törvény értelmében nemzeti őrséget alakítottak, s az K. Fehérvárról kapott 150 császári fegyverekkel el is láttatott. Jank Ávrámnak még június elején Topánfalva körül tett esmeretes bujtogatása szüntelen rettegésben tartotta az egész Zalatna művelt népét. Október 4-én Pestről – hol oláh deputációban volt – ügyvéd Dobra Péter⁷³ hazaérkezvén Zalatnára, a félelem komolyabb kezdett lenni, de nyugalom volt október 21-ig 1848: akkor (mert az oláhok kitérésüknek ez volt kitűzött napja), egybesereglik Zalatna körül temérdek lándzsás és löfegyveres nép, követség érkezik K. uradalmi adminisztrátor és bányászati tanácsos Nemegyei Jánoshoz, tekintélytelen köz volt oláh jobbágyokból álló (mert a fő lázítók gonosz szándokuk öntudatában félrevonulva ingerlék a népet), ez azt kívánta, hogy a nemzetőrök a fegyvereket adják le. Nemegyei s más előkelő bányásztisztek efölött tanácskozáva azt határozták, hogy vezér nélküli műveletlen csodának a fegyvereket által nem adandják, de jó szívvvel leteszik, akármely katonatisztnak, ki a császár nevében azt kívánni fogja. Nemegyeinek azon kérdésére „ki a vezéretük”, s „ki nevében kívánjátok az öfölsége várából adott fegyverek kezétekbe szolgáltatását?” azt felelték: „kik vezéreink majd megláthatjátok, a fegyverek kiadását pedig az öfölsége nevében kívánjuk.” Ezen váratlan nyilatkozat után Nemegyei mindjárt sürgönyt küldött mind K. Fejérvárra mind pedig Szebenbe a K. Kincstartó Tanácshoz, de azok a már 21-én K. Fejérvárat kiütött lázadás miatt, kívánt helyükre el nem juthattak.

Látván a zalatnai magyar és német intelligencia élte veszélyben forgását, elhatározta a fegyvert lerakni, ha az oláhok is azt lerakandják. Október 20-án a fegyvereket mindkét részről lekezdék rakni, de egy pojánai oláh sebesen Zalatnára belovagolván, egy pisztollyal a nemzetőrök közé lő, azt kiáltván „hogy a magyarok és nemzetőrök, ha fegyverüket lerakják is foglyokká tétessenek.” Erre a nemzetőrök fölragadván fegyvereiket, az oláhokra lőnek, mire az oláhok kirohantak a városból, de a már nálók készen állott szalmatekercekkel újra megjelenvén, a házakat, nevezetesen a k. épületeket és templomokat lángba borítják – mi kétségbeesésig való rémülést okozván –, az egész népesség, nőekkel és gyermekekkel együtt, drágább félhetőit magához véve, hogy a nagy tűz martalékja ne legyen, kiköltözött a városból, K. Fejérvárra menendő.

⁷⁰ Varga Katalin (1802–1852 után): a bányászok jogainak, kiváltságainak védelmezője. 1839-ben pert indított a brassói eljárásságnál a kötelgyártók ellen, de ügyét elnapolták, és őt megbélyegezték a „nyughatatlan” címmel. 1840-ben, mikor Bécsből Brassóba tartott, Aradnál meggondolta magát, és Kolozsvár felé folytatta útját. Valószínűleg ekkor találkozott a zalatnai kincstári uradalomhoz tartozó Abrudfalva, Bucsum és Kerpenyes bányászjobbágyaival, akiknek földesuruk, a kincstár nem volt hajlandó kifizetni az aranybányának a falvakra eső, több éves elmaradásban lévő jövedelemrészesedését. A három falu lakói megbízták Varga Katalint saját perük intézésével is, aki ezt ettől kezdve szívügyének tekintette. Áruhában járta a vidéket, és a jobbágyok sérelmeit összeírta, felterjesztette az eljárásságokhoz és a bécsi udvarhoz. A magyar hatóságok egy parasztlázadástól tartva kiadták az elfogatási parancsot Varga Katalin ellen. Andrei Şaguna püspök közreműködésével 1849. január 19-én elfogták és 20-án a nagyenyedi börtönbe zárták. Március 26-án áthelyezték a gyulafehérvári börtönbe. Szigorú őrizet mellett itt töltötte a szabadságharc idejét. Perét 1850-ben tárgyalták újra, decemberben hirdettek elsőfokú ítéletet. Négyéves vizsgálati fogság után háromhavi elzárásra, a perköltségek viselésére és Erdély területéről való eltávolításra ítélték az állami közbiztonság, a közbéke elleni vétség és a jobbágyok földesuruk elleni izgatása címén. Ezt enyhítette a másodfokú ítélet 1851 februárjában. Ez év májusában szabadult, de rendőri megfigyelés alatt állt. Zalatnai birtokára nem térhetett vissza, csak Halmágyra. Halálának időpontja nem ismert.

⁷¹ Királyi kincstári tulajdonban levő falu.

⁷² Ti. Andrei Şaguna püspök.

⁷³ Dobra, Petru (1817–1849): ügyvéd. Zalatna szülőtte. Ő is a marosvásárhelyi királyi táblánál volt kancellista. Avram Iancu szövetségese, a magyereellenes mozgalmak egyik szellemi atyja. 1849 májusában Abrudbányára utazott, hogy Ioan Drăgoşsal találkozzon a békekötés feltételeinek egyeztetése ügyében. Ioan Buteanuval együtt ő is fogságba esett. Május 9-én az abrudbányai református iskolában kivégezték.

A városon kívül az oláhok sürgetésére a nemzetőrök a nők rimánkodása következtében – mert így éltük megmaradását reményltek –, a fegyvereket lerakták, oly föltétel alatt, hogy őket bántódás nélkül Fejérvárra⁷⁴ kísérjék, s a fegyvereket is szekerekre rakva, oda, honnan adattak, visszavigyék. De fájdalom, mihelyt a fegyvereket az oláhság kezéhez kaphatta, azokat egymás között fölosztotta, a megrettent és vést jósló zalatnai szép népet, mintegy ezerig valót maga előtt hajtva, minthogy már estve volt Pnesaka nevű falunál egy térbe éjjeli ottmaradásra letelepítette.

Itt nyílt meg már valósággal a halálnál keservesebb siralom háza. Azon sok művelt bányász férfiaknak, erényes jó anyáknak és számtalan ártatlan leányoknak és gyermekeknek hallani kellett egész éjjel ált, az oláhoknak afölötti tanácskozásukat, vajon csak a nemzetőröket öljk-e le vagy pedig az egész szerencsétlen sereget? Győzött a rablás vágya, s elhatározatott az egésznek legyilkolása. Megelőzőleg egész éjjel folytak a rablások, nők és leányok megfertéztetése. Frenzl Ferenc bányanagy és geometra – úgy Árkosi Lajos nyugalmazott erdőmester szép és erényes leányait, szüleik láttára rendre fertőztették. A teljes veszélyt hozó nap 24-ik októberre fölvirradván, pokoli ordítások között elkezdődött a hallatlan mészárlás. Asszonyok és 10–12 éves oláh gyermekek is vetekedtek szülőikkel az öldöklésben: mely mindaddig tartott, míg egyet lábon állva láttak, azután kifáradván a gyilkolásban, újabb rablásokhoz fogtak. A megölettek mezítelenségig levetkeztettek: a kisebb és nagyobb sebű de még élő nőknek és gyermekeknek, kik mintegy 170-en voltak, éltük megkíméltetett ezen szerencsétleneknek azon állításukra, hogy németek, nem magyarok: de azokon is egy ingnél és egy öszveszaggatott felső ruhánál egyebet nem hagytak. Ezek, sok szenvedések után végre K. Fejérvárra a legborzasztóbb állapotban bevitettek.

Ezen az emberi nem történetében szinte hallatlan gyilkolás alkalmával elveszett mintegy nyolcszáz személy – megöletett szinte az egész bányászati tisztikar –, oly nagy intelligencia és oly szép műveltség egy csomóban, mennyit öszvevarázsolni ily körülmények között fertályszázad alig képes.

Kirabolgatott a cs. k. főaranyváltói pénztár, melyben arany és ezüst kivert pénz 117 700 forint volt. Leégettetek minden arariális épületek,⁷⁵ tisztí szállások, le a roppant költségbe került ércolvasztók, minden hozzátartozó épületekkel. Csak az Ararium kára egy millió pengő forintot fölül halad, ide nem számítva a kohók leégetésük miatt évenként fél millió pengő forintot érő aranyak és ezüstnek elvesztését, mert a kohók évenként kerek számmal ennyit ért szottak olvasztani. Ide nem számítva az értelmes bányásztisztek és bányatulajdonosok leölése. Törmüvek leégetése és bányák öszvevágása általi kiszámíthatatlan milliókra menő károkat és hátramaradást.

Ha már mindezeket az igazság mérlegébe tesszük, azon szolgálattal, melyet a hívnek kerszelt oláh népfaj a forradalom megfojtására tett, kérdelem, melyiknek van nagyobb súlya? Elvégre az író előtt az az egy megmagyarázhatatlan, hogy most, midőn az álladalom nemes ércpénznek oly nagy szükiben van, midőn a hegyi népek sok ezerei csakis bányászatból élhetnek, azok megcsökkenésökkel vagy tovább is rablók maradnak, vagy éhen vesznek el.

Midőn éppen a kir. fiscusnak azon volt colonussai tették ezen roppant károkat, kiknek csekély úri szolgálatjuk volt, s mégis a bányászat körül tett szolgálatjokat, a robotjuk betudása mellett egy négyökrös napszámnál, négy váltó forinttal jutalmazták: miért késik a kormány azokat reá szorítani? hogyha a károkat nem fizetik is meg, legalább illő napidíjért a bányászat helyreállítása körül segédkezeket nyújtsanak, mert a késelem mindenben káros, de a bányászatnál veszélyes is.

⁷⁴ Ti. Gyulafehérvárra.

⁷⁵ Kincstári épületek.

BEÖTHY ÖDÖN ORSZÁGOS TELJHATALMÚ BIZTOS IRATAI (1848. DECEMBER 19 – 1849. JANUÁR 31.)

Bevezetés

Beöthy Ödön, vagy ahogyan a kortársak nevezték, az „öreg Bihar” a magyar reformkor egyik nagy tekintélyű megyei és országos vezetője volt. Az első felelős magyar minisztérium 1848 tavaszán Bihar megye főispánjává, 1848. augusztus 26-án pedig a lemondott Szentkirályi Mór helyett Délvidék teljhatalmú kormánybiztosává nevezte ki.¹ A délvidéki magyar csapatokat ebben az időszakban Mészáros Lázár vezérőrnagy, hadügyminiszter irányította, akinek a Bécsben tartózkodó gr. Batthyány Lajos miniszterelnököt helyettesítő Szemere Bertalan belügyminiszter így jellemezte Beöthyt: „Beöthy k. biztos teljes hatalommal ruházott fel a képviselőház akaratánál fogva is. Tüzes, ügyes szónok, katonává volt, ismeri az előítéleteket és az embereket, tud kímélni, bír ösztönözni. Ketten lelket önthetnek a táborba, és megmenthetik a haza becsületét és határait.” Egy másik levelében pedig a belügyminiszter az alábbiak szerint fogalmazott: „Ő óvatos és bátor, rendszerető és életismerő férfiú.”² A Batthyány-kormány lemondásakor Kossuth és Szemere egyaránt számolt vele, ő lett volna a terveikben annak a triumvirátusnak a harmadik tagja, amely a minisztérium nevében a végrehajtó hatalmat gyakorolja. Bár ez Batthyány ügyvezető miniszterelnöki kinevezése miatt nem realizálódott, Beöthy kormánybiztosi feladatát kiválóan oldotta meg. Októberben fontos szerepet játszott abban, hogy az itt állomásozó császári-királyi soralakulatok csatlakoztak a honvédhadsereghez, valamint a kulcsfontosságú Pétervárad erődjének biztosításában. Emellett komoly tapasztalatokat szerzett a szerb–magyar béketárgyalások révén az etnika problémák kezelésében. Mivel a szerb felkelők békeszándéka nem volt őszinte, a tárgyalás nem vezetett eredményre, ez azonban nem Beöthy hibája volt. A fegyverszünetet a szerbek elsősorban soraik rendezésére használták, hogy rövidesen új erővel folytathassák a harcokat. Beöthy eredményei Kossuth előtt sem maradtak titokban, november 30-án kelt levelében, az Országos Honvédelmi Bizottmányt rendes kormányra alakító tervezetében a közlekedési és hadiszállítási minisztérium vezetését a délvidéki kormánybiztosnak szánta. Kossuth két megbízatást tervezett a szabadságra készülő Beöthynek: vagy elvállalja a fenti minisztérium vezetését, vagy tiszántúli nemzetőr főkapitány lesz. Azonban létezett egy harmadik ajánlat is, amelyről Kossuth így fogalmazott: „De ird meg azt is, hogy ha az utóbbit nem fogadná el – elfogadod-e mellé Vay helyébe az Erdélyi Comissiót, hogy helyre hozd, amit egy egész világ elrontott...” Majd így folytatja a sorait: „Válaszodat várom. Öllelek meleg barátsággal. Híved Lajos.”³

¹ Beöthy Ödön egyetlen részletes életrajza: *Hegyesi Márton*: Bihar vármegye 1848–49-ben. Nagyvárad, 1885. (A továbbiakban: *Hegyesi* 1885.) 24–42. o. Katonai pályafutását ismerteti: *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (A továbbiakban: *Bona* 2000.) 241. o. Jellemzése: *Szilágyi Sándor*: A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. Pest, 1850. 317–318. o.; *Csengery Antal*: Jellemrajzok. (Olcso Könyvtár) Budapest, 1898. II. k. 40–42. o.; *Pálffy János*: Magyarországi és erdélyi urak. 1939-ben s. a. r. *Szabó T. Attila*. 2007-ben kibővítette: *Benkő Samu*. Budapest, 2008. 51. o.; *P. Szathmáry Károly*: Emlékeim. Szilágyosmlyó, 1894. 74–75. és 79. o.

² Szemere Bertalan levele Mészáros Lázárhoz. Budapest, 1848. szeptember 3., illetve Szemere Bertalan levele Mészáros Lázárhoz. Budapest, 1848. szeptember 5. In: Gr. Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, jegyzeteket készített, az előszót írta *Urbán Aladár*. Budapest, 1999. II. k. 1221., 1203. o.

³ Beöthy teljhatalmáról: Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar minisztériumban. S. a. r. *Sinkovics István*. Budapest, 1952. (A továbbiakban: KLÖM XII. k.) 885–886. o. A délvidéki kormánybiztosságának értékelésére és a szerb–magyar béketárgyalásokra: *Spira György*: A nemzetiségi kérdés

Beöthy végül az erdélyi kormánybiztosságot választotta. Döntését nagyban megkönyítette, hogy az Országos Honvédelmi Bizottmány kormányháza való átalakítása végül elmaradt. Beöthy korábbi posztját Haczel Márton újvidéki kormánybiztos vette át. Beöthy legfőbb feladata az erdélyi kormánybiztosságban a József Bem vezérőrnagy vezetésével rövidesen meginduló hadműveletek támogatása volt. Emellett ő volt az Erdéllyel határos nagy törvényhatóság, Bihar megye főispánja. Az új megbízás nem bizonyult könnyű feladatnak. Az országgrész, amely az 1848. május 31-én, az erdélyi országgyűlés által elfogadott unió után egyesült Magyarországgal, 1848 őszén hadszíntérré vált. Október közepétől a Román Nemzeti Comite felhívására az országgrész román nemzetiségű lakosai megindították a felkelésüket, amelyet a Nagyszeben körül összevont császári hadtest koncentrált támadása követett. Ennek következtében a székely csapatok november 5-én Marosvásárhelynél, az észak-erdélyi magyar erők pedig november 15-én Apahidánál vereséget szenvedtek a császári alakulatoktól. Az előbbi következménye – Háromszék kivételével – Székelyföld, míg az utóbbié lényegében egész Erdély átmeneti elvesztése lett. Az országgrész visszafoglalására Katona Miklós őrnagy vezetésével indított akció november 24-én Désnél kudarcba fulladt. Erdély kormányzását gyakorlatilag Anton Puchner br., altábornagy, erdélyi főhadparancsnok irányította, aki támaszkodott a Román Nemzeti Comite által létrehozott 15 prefektúra román népfelkelőire. Emellett egy darabig működött az erdélyi főkormánybiztos is, a rendi Erdély legfőbb kormányzója, amelyben Puchner nem bízott meg, így decemberben feloszlatta. A törvényhatóságokban a hatalmat a román közigazgatási egységek, a prefektúrák vezetői gyakorolták. Az 1848 októberében megindított támadásnak számtalan magyar település (Zalatna, Kisenyed, Felvinc, Örményszékes stb.) lakossága esett áldozatul, amely által több ezren váltak földönfutóvá. A magyar közigazgatás Erdélyben lényegében nem létezett.

December elsején a harcedzett sor- és honvédalakulatokkal megerősített erdélyi magyar haderő élére József Bem vezérőrnagy került, aki nagy energiával látott neki hadtestének újjászervezéséhez. A december 19-én meginduló magyar ellentámadás eredményeként sikerült stabilizálni a helyzetet, illetve a magyar erők benyomultak Észak-Erdélybe. Szinte szimbolikus jelentőségű, hogy éppen ezen a napon kelt az Országos Honvédelmi Bizottmány azon rendelete, amelyben Beöthyt Erdély teljhatalmú kormánybiztosává nevezte ki. Hatásköre Erdélyen kívül Bihar, Szabolcs, Szatmár, Közép-Szolnok, Zaránd megyékre, illetve a Hajdú-kerületre és Kővár-vidékre, valamint a fenti törvényhatóságokban fekvő szabad királyi városokra terjedt ki. Ezen kívül az erdélyi hadműveletek sikere érdekében intézkedési joggal rendelkezett még Máramaros, Ugocsa, Bereg, Arad, Csanád, Békés megyék, valamint a Jászkun-kerületek felé. Kinevezésével az eddigi erdélyi kormánybiztosok megbízatása megszűnt, kivéve Hodossy Miklós Bihar megyei kormánybiztos, aki a továbbiakban is az erdélyi hadsereg ellátásáért felelős kormánybiztos maradt. Beöthynek joga volt az egyes törvényhatóságok felé kormánybiztosokat kinevezni, akik a legszigorúbb engedelmséggel tartoztak neki.⁴

a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Budapest, 1980. 82–86. o.; Kossuth 1848. november 30-án kelt levelét közli: Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. Kossuth Lajos az OHB élén. I. rész. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1952. (A továbbiakban: KLÖM XIII. k.) 592–594. o.

⁴ KLÖM XIII. k. 687–688. o. Kossuth Lajos levele Beöthy Ödönhöz. Budapest, 1849. december 9.; Az 1848. decemberi erdélyi politikai és katonai helyzetről összefoglalóan: *Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. 172–179. o. Beöthy kinevező rendeletét közli: KLÖM XIII. k. 810–811. o. Budapest, 1848. december 19. Hodossy Miklós hatáskörére: KLÖM XIII. k. 811. o. Értesítés Hodossy Miklósnak Beöthy Ödön teljhatalmú erdélyi kormánybiztosá történt kinevezéséről. Budapest, 1848. december 19.

Beöthy tevékenységét befolyásolhatta, hogy több éve nagyon súlyos betegségben szenvedett, kínzó mellgörcse volt. Ez a betegség erdélyi működése alatt ismételtelen kiújult.⁵

Beöthy Ödön erdélyi kormánybiztosi működése a történeti irodalomban – Egyed Ákos monográfiája kivételével – nem sok helyet kapott. Kövári László 1863-ban kiadott összefoglaló történeti munkájában mindössze néhány rendeletét ismerteti. Hegyesi Márton életrajzában Beöthy lemondásának elsődleges oka a Bemmel való ellentéte volt. Ezt a felfogást képviselte Supka Géza is, aki Beöthyt a radikális magyar politika egyik meghatározó képviselőjének tartotta, hangsúlyozva a délvidéki kormánybiztossága alatt elért eredményeit. Szintén a lengyel tábornokkal való ellentétet emelte ki Kovács Endre az 1979-ben megjelent Bem monográfiájában. Kovács szerint a francia konvent biztosok szerepkörében pózoló Beöthy képtelen volt megérteni az erdélyi fővezér magasabb szempontjait. Beöthy működésének legátfogóbb és legalaposabb elemzését Egyed Ákos végezte el az 1998–1999-ben megjelent *Erdély 1848–1849* című művében. Egyed Ákos szerint a magyar kormány 1849. évi erdélyi politikájának alapjait Csány László mellett Beöthy rakta le. Működésében a töréspont Nagyenyed és Jára⁶ magyar lakosságának a román felkelők általi elpusztítása volt, ezt a traumát a teljhatalmú kormánybiztos már képtelen volt feldolgozni, ezért a betegségére hivatkozva lemondott. Beöthy helyett Kosuth egy erélyesebb kormánybiztost küldött Csány László személyében.⁷

Beöthy Ödön rövid, szűk egyhónapos kormánybiztosi működéséről mérleget készíteni nem könnyű feladat. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a háború és polgárháború sújtotta országgrészben a felmerülő problémák megoldásához a politikai és katonai vezetés megfelelő eszközökkel nem rendelkezett. Az előbbi legfontosabb feladata a közigazgatás és a közbiztonság helyreállítása, valamint a károsultak megsegítése, az utóbbi pedig az ellenség, az erdélyi császári hadtest legyőzése volt. Viszont jogos a kérdés: lehet-e a személy- és vagyonbiztonságot a közigazgatást zavartalan működtetni, ha egész törvényhatóságok, a szórványmagarság elszigetelt települései állnak a császári katonaság és a román felkelők irányítása fenyegetettsége alatt? A válasz egyértelmű: csak megfelelő fegyveres erővel. Csakhogy az utóbbiból nem állt elég a rendelkezésre, a Dél-Erdélyben összpontosuló ellenséges erők ellen Bemnek minden katonai alakulatra szüksége volt, így még a hátramaradt egységeket is fokozatosan magához rendelte. A lengyel tábornoknak saját szemszögéből teljes mértékben igaza volt: a hadjárat elsődleges célja nem az elszigetelten élő magyar lakosság megvédése, hanem az ellenséges főerők legyőzése és megsemmisítése. Ezzel szemben Beöthy kiszolgáltatottnak érezte a visszafoglalt országgrészt, így vitába keveredett Bemmel. Mindkét félnek igaza volt a maga szemszögéből. Beöthy azonban nem csak vitatkozott, hanem cselekedett is. Ha nem állt rendelkezésére fegyveres erő, akkor szervezett. Felügyelte a nagybányai löporgyártást, szabadcsapatokat alakított a Partiumban, véderőt hozott létre Hodossy Miklóssal karöltve Zaránd megyében, mozgósította a szomszédos megyék nemzetőrségét, tábori szolgálatra

⁵ Beöthy betegségéről: Magyar Országos Levéltár. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség. Általános iratok. H 2 1488/849. (A továbbiakban: MOL H 2) Grosz Frigyes megyei orvos igazolása. Nagyvárad, 1849. február 3.

⁶ Alsójarát 1849. január 14-én gyűjtötták fel a román felkelők, a magyar lakosság jelentős részét lemészárolták.

⁷ Kövári László: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861. (A továbbiakban: Kövári 1861.) 152–153. o.; Hegyesi 1885. 31. o. Hegyesi Márton álláspontját képviseli Irmédi-Molnár László is, Tóth Agoston életrajzírója. Irmédi-Molnár László: Felsőszopori Tóth Agoston honvédezedes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. A Térképészeti Közöny 8. számú külömfüzete. Budapest, 1938. (A továbbiakban: Irmédi-Molnár 1938.) 95. o.; Supka Géza: 1848/1849. (Nemzet és Emlékezet) Budapest, 1986. (A továbbiakban: Supka 1986.) 528–531. o.; Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. 89–90. o.; Egyed Ákos: Erdély 1848–1849. I–II. k. Csikszereda, 2010. (A továbbiakban: Egyed 2010.) 321. o.

kötelezve őket. Ugyanezt tette Erdélyben is, ahol január 6-án vadászcsapatok alakítására szólította fel a lakosságot. A vadászcsapatok eszméje termékeny talajra talált az ország-részben, mert már január közepén vonultak ki a századok a román falvakba a fegyvereket és a rablott javakat beszedni, illetve a lázadásban részt vevő egyéneket elfogni. A fenti alakulatok semmi olyan jogosítvánnyal nem rendelkeztek, amely jogsértésre hatalmazta fel volna őket, ugyanakkor emiatt érte támadás Beöthyt már a kortársai részéről is. A szász és a román történetírás elítélte a vadászcsapatok tevékenységét. Kétségtelen tény, hogy a vadászcsapatok tagjainak jelentős része a román felkelés károsultja volt, így sok rokonszenvet nem tápláltak az irányukban. Nyilvánvalóan voltak túlkapásaik, ezeket azonban a polgári vezetés már Beöthy működése alatt szigorúan kivizsgáltatta. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a falvakban cirkáló vadászcsapatok és nemzetőr egységek feladata sem volt könnyű. A románok vonakodtak a rablott javakat és a fegyvereiket beszolgáltatni, ha pedig a magyar alakulatok keményebben léptek fel, akkor azonnal panaszt emeltek ellenük. Azt azonban tagadni nem lehet, hogy a vadászcsapatok létrehozásával megteremtődött a magyar kormányzat fegyveres támasza. Természetesen ezek az alakulatok nem tudták legyőzni az érchegységi román felkelést, de jelentős szerepet játszottak a magyar települések védelmében. Ez egy kényszer megoldás volt, mivel reguláris alakulat nem állt a rendelkezésre, ugyanakkor az állam teherbíró képessége már kimerült. A vadász- és szabads csapatok annyiban jelentettek költségkímélő megoldást, hogy a belépők a felszerelésükről és felfegyverzésükről maguk gondoskodtak.⁸

További tisztázásra szorul a teljhatalmú biztos és Bem ellentéte az utóbbi szűkszavú jelentései miatt. Beöthy kilépett katonatisztként szívügyének tekintette a hadsereg ellátásának megszervezését, mivel tisztában volt vele, hogy ettől a hadjárat eredménye függ. Ámde, hogy végezze el a feladatát, ha azt sem tudja, milyen erők harcolnak az erdélyi hadtest alárendeltségében, és milyen igényeik vannak. Kitérései Bem irányában – amellet, hogy karizmatikus politikusként nem tűrte el, hogy a tábornok beleavatkozzon a polgári hatalom ügyeibe – többnyire erre irányultak és nem személyes okokra.

A román, a szász és magyar történetírásban általánosan elterjedt az a felfogás, hogy József Bem tábornok a toleráns, békéltető nemzetiségi politika híve volt, akit ez irányú tevékenységében a magyar kormány által kinevezett országos teljhatalmú biztosok (Beöthy Ödön, Csány László) gátoltak. Bem személyét azért is idealizálta a marxista történetírás, mert nem volt sem magyar, sem román, sem szász, így beleillett az internacionalista forradalmi koncepcióba. Egyed Ákos ezen a képen sokat finomított, kiemelve a magyar politikai vezetők megbékélést ajánló kiáltványait, hangsúlyozva működésük törvényes kereteit. Ugyanakkor pozitív példának maga is Bemet tartja. Az kétségtelen tény, hogy a lengyel tábornok december 27-én, Kolozsváron kelt szózatában bűnbocsánatot hirdetett a múltban elkövetett politikai vétkekre nézve, de január elején már neki is tapasztalnia kellett, hogy az amnesztiapolitikának gyakorlati haszna alig van. A szászok részéről a kibékülésre való szándék sohasem létezett, a románoknál is csak néhány politikai vezető részéről. Azonban az egyes prefektusok nem szüntették be a fegyveres ellenállást, s még az 1849. július 14-i *Projet de pacification* elfogadása után is csak Avram Iancu volt hajlandó semlegességet fogadni. Bem már 1848. december végén egy bizottságot állított fel Besztercén, amelynek az elnöke Mikes Kelemen gr. ezredes volt. Ez a testület vésztörvényszékként is funkcionált, egy szász tanítót, aki Karl Urban ezredesnek kémkedett, kivégeztetett. Rövidesen megérkezett Nagyenyed elpusztításának híre (1849. január 8–9.), így mind az erdélyi magyar politikai vezetők, mind a katonai vezetők számára

⁸ Süli Attila: A szabad- és vadászcsapatok szervezése Erdélyben 1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 2. sz. 424–426. o.

nyilvánvalóvá vált, hogy a román felkelők nem kívánnak élni a feljük nyújtott béke-jobbal. Egyed Ákos az, aki felismerte Nagyenyed elpusztításának jelentőségét Beöthy nemzetiségi politikájában. Ez ugyanis valóban fordulópontot jelentett, mert a teljhatalmú biztos a korábbi passzivitásából kilépve, immár nyíltan is hirdette az amnesztiapolitika végét. Beöthy már Kolozsvárra érkezésekor sem értett egyet Bem bűnbocsánatot hirdető rendeletével, de a zavarok elkerülése végett január közepéig nem lépett fel ellene. Fontos emlékeztetnünk arra, hogy amíg Beöthy rendelkezett tapasztalatokkal a magyar közigazgatás és nemzetiségi politika terén, addig Bem nem. Beöthy évtizedekig tevékenykedett a vegyes lakosságú Bihar megye törvényhatóságában, emellett délvidéki kormánybiztosként ő vezette a szerb felkelőkkel folytatott béketárgyalásokat. Az utóbbi során rá kellett döbbsennie, hogy a szerb felkelők béke iránti készsége kétséges, a tárgyalások fő célja az időnyerés és az erővonalak átrendezése. A román felkelőkkel szembeni gyanakvása is érthető. A Nagyenyed katasztrófájáról szóló katonai parancsnoki jelentések készítették a teljhatalmú országos biztost nemzetiségi politikájának megváltoztatására.⁹

Szintén tisztázásra szorul Beöthy felelőssége Nagyenyed románok általi elpusztításában. Tény, hogy az enyediak segélykérő küldöttsége sem Tordán, sem Kolozsváron nem kapott pozitív választ. Pedig a veszély nagyságával Czetz alezredes – ez a január 6-án kelt jelentéséből egyértelműen kiderül – teljes mértékben tisztában volt, ennek ellenére továbbküldte a delegációt Kolozsvárra Beöthyhez. Az utóbbi január 9-én érkezett meg, ekkor azonban Nagyenyed már lángokban állt, így Beöthy válaszában gyakorlati jelentősége nem volt. A bihari nemzetőrökkel január 14-én Kolozsvárra érkező Dobozy István főszolgabíró és nemzetőr őrnagy a Kossuthoz írt jelentésében Bemet, Czetzet és Beöthyt egyaránt erélytelenséggel vádolta, mert nem képesek határozottan fellépni a román felkelőkkel szemben. Czetz az 1850-ben, emigrációban megjelent művében azt állítja, hogy Tóth Ágoston alezredes, kolozsvári katonai parancsnok és Beöthy attól félt, amennyiben Kolozsvárról érkeket vonnak el Nagyenyedre, akkor a székváros kerül végveszélybe. Ennek a megállapításnak azonban az mond ellent, hogy Kolozsváron számottevő reguláris erő nem volt, harcértékét tekintve még Czetz tordai különítménye is nagyobb erőt képviselt. Ez Tóth január végi, illetve Csány január végi jelentéséből egyértelműen kiderül. Csány a tárgyban az alábbiak szerint fogalmazott: „Az eddig tapasztaltakból, mint bizonyost állíthatom, hogy Bem tábornok közvetlen vezérlete alatti seregeken kívül a Kolozsvár körüli erő csekély, és nem is egészen fegyverzett. Így nem áll az, hogy Beöthy orsz[ágos] biztos úr vagy akárki más, visszatartotta volna a fegyveres erőt.” Ha Czetz kisebb távolságról, illetve nagyobb erők birtokában nem merte megkockáztatni Nagyenyed védelmét, akkor ez Beöthytől sem volt elvárható. A rendelkezésre álló katonai alakulatokkal nem lehetett megvédeni minden települést, így a román etnikai tömbbe beékelődött szórvány magyarság mindvégig ki volt szolgálatva.¹⁰

Beöthy lemondásának elsődleges okát a betegségében jelölte meg. Azt a rendelkezésre álló forrásokból egyértelműen tudjuk, hogy tényleg súlyos beteg volt. Az is tény, hogy a Bemmel való konfliktus, illetve a magyar települések elpusztítása sokkolták a teljhatalmú

⁹ Beöthy nemzetiségi politikájának megítélésére: *Johann Czetz: Bem's Feldzug in Siebenbürgen*. Hamburg, 1850. (A továbbiakban: *Czetz 1850.*) 264. o.; *Kovács*, 1979. 170–202. o.; *Carl Göllner: Die siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848–1849*. Bukarest, 1967. 209. o. és 220–221. o.

¹⁰ Nagyenyedre: Dobozy István levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. január 14. In: *Silviu Dragomir: Revolutia românilor din Transilvania în anii 1848–49*. Cluj, 1946. III. k. (A továbbiakban: *Dragomir 1946*. III. k.); *Czetz*, 1850. 129. o.; *Szilágyi Farkas: Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben*. Nagyenyed, 1891. 39. o.; *Egyed*, 2010. 309–321. o.; Tóth Ágoston alezredes levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. január 29. *Dragomir*, 1946. III. k. 299–300. o.; Csány László jelentése Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1849. január 31. *Hermann Róbert: Csány László kormánybiztosi iratai*. I–II. k. Zalai gyűjtemény. 44. Zalaegerszeg, 1998. (A továbbiakban: *Hermann 1998.*) II. k. 151–152. o.; Beöthy lemondásának körülményeire: *Irmédi-Molnár 1938*. 98. o.

biztost. Tisztában kellett lennie, hogy itt rengeteg a teendő és óriási szervezőmunkára van szükség. Erre azonban egy olyan ember, aki kínzó fájdalmai miatt a nap nagy részében tétlenségre van kárhoztatva, nem alkalmas. Ezzel Beöthy is tisztában volt, és ezért kérte a felmentését. Megítélésem szerint Beöthy nem a betegségével takargatta lemondásának igazi okait, erre ugyanis neki semmi szüksége nem volt. A közte és Kossuth között lévő bizalmas és baráti viszony ugyanis ezt teljesen indokolatlanná tette. Arra sincs bizonyíték, hogy Kossuth elégedetlen lett volna Beöthy működésével, és ennek következtében egy erélyesebb vezetőt küldött volna Csány László személyében. A polgári és katonai hatalom ellentéte éppen Csány alatt teljesedett ki, Bem politikájával szemben pedig maga Kossuth is fellépésre kényszerült. A szórványban lévő magyar települések védelme a későbbiek folyamán sem nyert megoldást. Csány ugyanazt a politikai irányvonalat követte, mint Beöthy, az Országos Honvédelmi Bizottmányét.

A Bihar megyébe visszavonuló Beöthy főispánként a továbbiakban is segítette Erdély szabadságharcát. Felügyelte és támogatta a megyei szabadsapatok és honvédszázaljak szervezését, ezek az alakulatok pedig a megalakulásuk után vagy Zaránd megyébe, vagy Erdélybe kerültek.¹¹

Beöthy Ödön országos teljhatalmú biztosi iratainak kiadása eddig még nem született meg. Számos iratot adott ki Silviu Dragomir román történész forráskiadványának 3. kötetében,¹² illetve a *Kossuth Lajos Összes Munkái* című sorozat XIII. és XIV. kötetében.¹³ Emellett néhány irat jelent meg Kővári László 1861-ben kiadott okmánytárában,¹⁴ Hegyesi Mártonnak a Zaránd megye 1848–49-es történetéről szóló forráskiadásában,¹⁵ illetve a fenti szerzőnek Bihar megye 1848–49-es történetét feldolgozó monográfiájában,¹⁶ a Kuskó István által szerkesztett *1848–49. Történelmi Lapok*ban (Kolozsvár),¹⁷ V. Waldapfel Eszter négykötetes levelezésgyűjtésében,¹⁸ Supka Géza művében¹⁹ és az Aradi Erekllye Múzeum anyagát kiadó okmánytárban.²⁰

Jelen közlés anyagát Beöthy Ödön 1849. évi erdélyi működésének kiadatlan iratai közül válogattam. Az iratok lelőhelyei a Magyar Országos Levéltár H szekciója, a Hadtörténelmi Levéltár 1848–1849-es iratai, a kolozsvári *Honvéd* című napilap, illetve Dobák Géza magángyűjteménye. Emellett az eredetivel egybevetve sajtó alá rendeztem a Silviu Dragomir okmánytárában, illetve Hegyesi Mártonnak a *Hazánk* 1885. évfolyamában megjelent, Beöthy Ödön által jegyzett iratokat. Az utóbbiak hozzáférése ugyanis korlátozott, így ismételt kiadásukat indokoltnak tartottam.²¹

Az iratokat a jelenlegi helyesírás és központozás szabályai szerint, az eltérő alakok megtartásával közöltem. Az iratoknak csak a szövegtestét közöltem, kivéve, ha az adott levélnek utóirata is van.

¹¹ *Irmédi-Molnár* 1938. 95–97. o.; *Egyed* 2010. 348–350. o.; *Hermann Róbert*: Az abrudbányai tragédia, 1849. Hatvani Imre szabadsapatvezér és a magyar–román megbékélés meghíúsulása. Budapest, 1999. 29–39. o.

¹² *Dragomir*, 1946. III. k. 240–241., 247–248., 251., 253–254., 264., 270., 275–276., 279., 288–289. o.

¹³ KLÖM XIII. k. 687–688., 810–811., 882–883., 927.; Kossuth Lajos Összes Munkái. XIV. k. Kossuth Lajos Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. rész. S. a. r. *Barta István*. Budapest. 1953. 42., 44., 235. o.

¹⁴ Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez. Szerk. *Kővári László*. Pest, 1861. (A továbbiakban: *Kővári*, 1861/1.) 144–145. o.

¹⁵ *Hegyesi Márton*: Az 1849-ik évi havasi hadjárat történetéhez. (Bölony Sándor okmánygyűjteményből) *Hazánk*, IV. k. 615–616. o.

¹⁶ *Hegyesi* 1885. 311–312. o.

¹⁷ *1848–1849. Történelmi Lapok*. Kolozsvár, 1892–1904. Szerk. *Kuskó István*. 1892. 74. o.; 1893. 203. o.

¹⁸ *V. Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levelestára. III. k. Budapest, 1955. 62–63. o.

¹⁹ *Supka* 1986. 557–558. o.

²⁰ Aradi Erekllyemúzeum. Okmánytár az Aradi Erekllyemúzeum iratanyagából (1836–1892). Szerk. *Hermann Róbert*. 2012. (A továbbiakban: Aradi Erekllyemúzeum, 2012.) 187., 195. o.

²¹ Itt szeretnék köszönetet mondani a dolgozatom elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségért Hermann Róbertnek, Németh Györgynek és Dobák Gézáknak.

FORRÁSOK

1.

Beöthy Ödön levele Kossuth Lajoshoz. Szilágysomlyó, 1848. december 26.
*Beszámol, új állomáshelyének elfoglalásáról, illetve tájékoztatja
 Józef Bem vezérőrnagy hadműveleteiről.*

A honvédi bizottmánynak!

Somlyó, December 26^{án} [1] 1848.

E. f. hó 22^{án} megérkeztem Váradra, amidőn a csucsai sereg – mely elébbi napon vissza vonult N.[agy]Bányáig – elébbi állomását már vissza foglalta, mind e mellett is másnap Csucsára mentem, oly szándékkal, hogy a visszavonulás okait – miután az ellenség seregeinket sem nem kényszerítette sem nem üldözte – megtudhassam, és bár ha őrnagy Riczkó²² előadása némileg figyelmet érdemelt legyen, mind e mellett is mihelyt öszvejöhetek Bem tábornokkal, a vizsgálatot el fogom rendelni.²³

Az nap estve meghagytam nevezett őrnagynak, hogy másnap, azaz 24^{én} nyomuljon elősergeivel Kolozsvár felé, és igyekezzen minden esetre Hunyadot elfoglalni, további előmenetele eránt bevárván vezérőrnagy Bem rendeletét.²⁴

Ma megjöttem ide, se Vay Miklóst,²⁵ sem Bemet²⁶ itt nem találtam. Az első Nagy Bányára, a másik, amint mondatik Dés felé vette volna. Semmi bizonyost nem tudok írni; némelyek szerint a Nagybányáról kiindult csapat, ha Dést beveendi, Beszterce felé, Vásárhelyre²⁷ szándékozik, mások ellenben ezt állítják, hogy Kolozsváron összpontosítja egész erejét.

Ezen vonalon állomásoolt sereg Siborúl²⁸ át Kis Nyíresre ment.

Holnap indulok Nagybányára, onnan tovább a tábort követem.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű sk. tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 7102/848.]

2.

Beöthy Ödön levele Hodossy Miklóshoz. Szilágysomlyó, 1848. december 27.
A pénzügyminisztériumnál teendő lépésekről, illetve Bem hadműveleteiről

Kedves barátom, az utalvánt ide zárva küldöm, aki a pénzért megy, úgy utasítsd, hogy a lehető legnagyobb összeget igyekezzék ki csikarni. A nyerendő összegből megtudhatod körülbelül, meddig éred meg; írjál azonnal a pénzügy minisztériumnak kitérvén a mennyiséget, hogy előre gondolkozzék, nehogy a hián miatt zavarok álljanak elő.

Riczkóról mit sem tudok, hírből annyit, hogy Hunyadra²⁹ bevonult. Vay elment Nagybányára, én holnap indulok utána. Az itteni csapat Sibon túl Kis Nyíresen állott – azt veszi-é meg jelenleg? Bizonyossággal nem tudja senki.

Hír szerint Bemnek 22^{én} Désen kellett lenni? Merre veszi onnan az útját? Besztercén át M.[aros] vásárhelyre vagy Kolozsvárra? Meg nem tudhattam.³⁰

²² Riczkó Ignác (1815–1849) valójában ezredes volt és a csucsai dandár parancsnoka. Bona 2000. 601–602. o.

²³ A csucsai visszavonulás miatt Kossuth rosszállását fejezte ki Beöthynek, a december 25-én kelt levelében. KLÖM XIII. k. 882–883. o.

²⁴ Az 1848. december 19-én vívott győztes csucsai ütközet után Riczkó Ignác ezredes, dandárparancsnok mindenféle kényszer nélkül visszavonult Feketetőra. Riczkót Bem azonnali előnyomulásra utasította, így a Riczkó-dandár december 21-én visszatért eredeti állomáshelyére, szerencsétlenségére azonban belefutott Beöthybe.

²⁵ Vay Miklós br. (1802–1894) Erdély korábbi királyi biztosa.

²⁶ Józef Bem (1794–1850) vezérőrnagy, az erdélyi magyar hadtest parancsnoka.

²⁷ Marosvásárhelyre.

²⁸ Zsibórol.

²⁹ Bánffyhunyad.

³⁰ A Tóth Agoston őrnagy vezette magyar csapatok december 23-án foglalták el Dést, ahova másnap Bem is megérkezett.

Tudósításaid Nagybányára kérem, ha onnan tovább utaznék menni, tudósítalak. Tudasd, ezt kérélek Nőmmel is. Áldjon meg az ég, barátod Beöthy Ödön.

[Magyar nyelvű sk. tisztázat. Hátlapján: Dec.[ember] 30^{án} 1246. Tudomásul vétetik. 1849. január 19^{án} délbe az utalvánt kipótolván m/c [10/e]-re Veterschütznek³¹ által adtam, hogy arra vegye fel m/50-et.

Lelőhely: MOL Hodossy Miklós kormánybiztosi iratai. MOL H 106 2. d. 904–905. f.]

3.

Beöthy Ödön levele Hodossy Miklóshoz. Szatmár, 1848. december 29.

Közli, hogy az újoncok felszerelésére 100 000 ft-ot kapott, amelynek felvételére intézkedjen. Dobozy István élelmezési biztosi működése megszűnt. Kéri, hogy üdvözölje nevében a családját.

Kedves barátom,
Szatmár December 29-én [1]848.

A pénzügyminisztérium értesít, hogy számodra 100 000.f utalványoztatott, ez azon pénz lesz, a melyet már fölvetted, mert a rendeletből tisztán ki nem vehető, hogy a már föl vettet érte-é? Vagy Reviczky³² által tette az új kiszolgáltatás eránt a rendelést. Ezen kívül a megye újoncai fölszerelésére kölcsön 64 ezre ft ad, ennek felvétele iránt küldjél Debrecenbe. Magad utalványára fogják kiszolgáltatni? vagy a megyéére? – Te jobban fogod tudni.

Innen sem írhatok semmi bizonyost. Egy rész azt mondja tábornok Désen van, mások ellenben Kolozsváron. Én ma délután folytatom utamat. Nagybányáról talán bizonyosabban fogok tudni közölni.

Somlyóra nézve is tegyed ki figyelmedet. Dobozy³³ működése ott megszűnt. Az élelmezést a megyének adtam át, oly meg hagyással, hogy veled tegyék magokat érintésbe.

A költségek fedezésére megkívántató összeget jó előre számítsd ki, hogy idejébe kérhessünk pénzt. Hol létezmről időről időre értesíteni foglak.

Mamának mond meg, csókolom, gyermekeimmel együtt; egészségem jó, köhögésem elmaradt, pedig nem vettem be Gros³⁴ porát. Az út annyira rögös, hogy ilyesmit még csak nem is készíthettem. Áldjon az ég, barátod Beöthy Ödön.

[Magyar nyelvű tisztázat. MOL H 106 2. d. 941–942. f.]

4.

Beöthy Ödön levele Kossuth Lajoshoz. Nagybánya, 1848. december 30.
Intézkedést kér a Közép-Szolnok megyei újoncok felszerelése érdekében

Beöthy Ödön teljhatalmú kormánybiztos
Az Országos Honvédelmi Bizottmánynak
Budapesten!

N.[agy]Bányán, 30^{án} dec.[ember] [1]848.

Középszolnokból Szatmárra 393 honvéd újonc felszerelés végett szállítván, ezeknek haladéktalan kiállításukról a kellő intézkedés általam megtéetett. A szükségelt fehér ruhák mielőbbi kiállítására végett a vásznat, a köpenyekre, nadrágokra, mellényekre és sapkákra pedig amennyi anyag találtatott, megvétettem, s ezeknek mielőbbi elkészítetésekről rendelkeztem.

³¹ Veterschütz János Bihar megye pénztárnoka volt.

³² Reviczky László (1805–1868) Bihar megye táblabírája és az általa szervezett vadászcsoport parancsnoka. *Bona* 2000. 600. o.

³³ Dobozy István (1800–1875) Bihar megyei főszolgabíró és nemzetőr őrnagy. *Bona* 2000. 308–309. o.

³⁴ Itt nem világos, hogy Beöthy Grosz Albert vagy Grosz Frigyes Bihar megyei orvosok közül melyikre gondol.

Bakancsokra nézve pedig nemcsak a fentnevezett újoncok részére, hanem ezen felül is hét váltókban, a csizmadiákkal az alkut megtéttem.

S ha az igényelendő anyagokat, Szatmáron meg nem lehetne szerezni, e végett felhatalmaztam a megyei alispánt, hogy ezeket Károlyba³⁵ vagy a bekövetkező debreceni vásár alkalmával beszerzesse, s elkészíttetésüket szorgalmazza.

A mi ezen újoncok felszerelésük utáni elhelyezésüket illeti, amennyiben ezek majd mind román ajkúak – s így őket ezen a vidéken, biztosan használni nem lehet – úgy rendelkeztem, hogy Kovács Ágoston³⁶ szatmári térparancsnok Debrecenbe szállíttassa; azonban ha az Országos Honvédelmi Bizottmány ezeknek rendeltetésük iránt másképpen kíván rendelkezni, úgy kérem, hogy erre vonatkozó rendeletét idő megnyerés végett, egyenesen a nevezett térparancsnokhoz intézni szíveskedjék.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztaát. Lelőhely: MOL H. 2. 1848: 151. Közli: *Dragomir* 1946. III. k. 240–241. o.]

5.

Beöthy Ödön jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1849. január 2.

Ismerteti az erdélyi hadműveleteket és első intézkedéseit.

Kritizálja Bemnek a bűnbocsánat és a hadsereg ellátása ügyében hozott rendeleteit.

Országos teljhatalmú biztos
A honvédelmi bizottmányhoz
Kolozsvár, január 2^{ik}[1]849.

Megbízatom folytán Erdélybe utazván, s utamat Nagybánya, Dézs fele vevén, tegnap Dézsen találok Bem tábornokkal, ki serege egy részével Beszterce fele vonul, olyformán, hogy annak egy részét a mondott irányban maga, más részét Lekence felé Riczko nemzetőri őrnagy vezényli. Másik seregét Torda felé küldte alezredes Czecz³⁷ vezénylete alatt.

Reményem e tárgyról Bem tábornok is tett már jelentést.

Ide Kolozsvárra érkeztem az estve, és munkálkodásomat megkezdvén, az eddig működött Kormányzékot, önök további rendeletéig feloszlatam és megszüntettem, annak levéltárát lepecsételtem, kulcsait s eddig használt pecsétét magamnak beadatni rendeltem.³⁸

Ezen intézkedésemet köröztetés végett azon törvényhatóságoknak, melyek az ellenségtől már megtisztítottak, több rendű rendeleteim kíséretében az ... alatt kapcsolt példány szerint tudtára adtam.³⁹

Bem hadvezér úr múlt hó 25^{ken} bejövén Kolozsvárra a ... alatt kapcsolt példányból láthatólag közbocsánatot hirdetett, mi, mint észrevehetni, az ennek előtte is jó érzésűekben némű kedvetlenséget látszik gerjeszteni.⁴⁰

³⁵ Nagykárolyban.

³⁶ Kovács Ágoston (1811–1892) nemzetőr százados és Szatmárnémeti ideiglenes térparancsnoka. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2008–2009. I. k. (A továbbiakban: *Bona* 2008–2009.) 586. o.

³⁷ Czetz János (1822–1904) alezredes az erdélyi hadtest vezérkari főnöke és a tordai dandár parancsnoka volt. *Bona* 2000. 148–149. o.

³⁸ 1848. december 30-án pedig az Országos Honvédelmi Bizottmány intézkedett Beöthy felé az erdélyi főkormányzék feloszlatásáról. A döntést az alábbiak szerint indokolták: „Íly körülmények között Önt a honvédelmi bizottmány oda utasítja, miként az ármányt szövő s Erdély elvesztvén működő reakcionárius sereg ellen kéri lehetetlenül lépjen fel, első teendői közé számítja pedig a Guberniumnak, mint a reakció fészékének azonnali feloszlatását.” A Gubernium Kolozsvár feladása után is működött és kényszerből kollaborált a császári kormánnyal, így Kossuth további munkájára nem tartott igényt. Kossuth utasítása Beöthy Ödönnek a Gubernium felszámolásáról. Budapest, 1848. december 30. KLÖM XIII. k. 927. o.

³⁹ Megjelent: *Honvéd*, 10. sz. 1849. január 8. 37–38. o.

⁴⁰ Bem rendelete 1848. december 27-én jelent meg Kolozsváron. Közli: *Kövári* 1861/1. 136. o.

Nevezett tábornok a hadsereg tekintetében a /... szerint oly módon rendelkezett, hogy azok napi fizetéseiken kívül naponként egy icze bort, kétszer pálinkát, 1 font húst s fél font szalonnát kapjanak, a hálópénzt pedig 10 ezüst krajcárba határozta meg, mely intézkedéseit én igen túlzottnak találok ugyan, s annál kevésbé tudok benne megnyugodni, mivel a mondott kedvezésben a nemzetőröket, kik jelenleg 18 Bihar megyei századdal Tordától egész Csucsáig örvonalis szolgálatot tesznek, éppen nem részesíti, s így a hadseregben a különböztetést által könnyen viszálykodás idézethetik elő, azonban a minden esetre szükséges egyetértés fenntartása tekintetéből, magamtól, valamint a fentebb említett közbocsánat iránt, úgy e részben is változtatást tenni nem kívántam, csak azért is, nehogy a változás a seregben elégtelenséget szüljön; de nehogy idővel is a felelet terhe reám neheztüljön, feljeleníteni szükségesnek véltem, mindenesetre önöktől várván, hogy e részben, ha jónak és szükségesnek vélik, intézkedés történjék.

Beöthy Ödön

Fentebbiekből láthatólag a főkormányzók feloszlatattván s működni megszűnván, a kormányzók tagjai fizetéseinek mennyiségére nézve önöknek további intézkedését elvárom.

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 1849: 224/E. Német fordításban közli: *Dragomir* 1946. III. k. 247–248. o.]

6.

Beöthy Ödön levele Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1849. január 2.

Panaszkodik Bem intézkedéseire. Közli, hogy gr. Teleki Sándort nem tartja alkalmasnak a főhadbiztosságra és felszólította arra, hogy térjen vissza Kóvár-vidékre.

Édes Barátom, oly provinciát bízta reám, melynek meg nem fogok tudni felelni. A tábornok sajátságos ember, derék katona, lehet, de az adminisztrációjához a seregnek nem sokat ért, emellett önféjű. Segédje Szalbek⁴¹ – satis duxum⁴² – Forró⁴³ elkedvtelenítvén lemondott állásáról. Tóth alezredest, kit igen jeles tisztjének mondanak, Kolozsváron hagyta, Bánffy⁴⁴ Nagybányán, Czeczet eltávolította magától, egy mozgó sereg élére állította, nem kell nékie úgymond general stabler,⁴⁵ mert ő maga az. Azon közzre munkálkodást, melyre erányomba utasítva van, érteni nem akarja; Kolozsvárra bejövén, jóllehet jövelem tudva volt előtte, gróf Teleki Sándort⁴⁶ nevezte ki teljes hatalmú élelmi biztosnak, és midőn kijelentettem, hogy ő megyéje kormányát fogja átvenni, sajnálkozását jelenté ki, mivel igen alkalmas egyéniségnek tartja. Szóval félek az összeütközéstől. Ki kell világosan mondani, hogy kivéve katonai mozgalmait, minden csak általam történhetik meg. Tegnap megkértem szóval, tudassa velem a sereg mennyiségét, megígérte, mikor kapom, isten, tudja. Arra is felkértem, mozgalmairól is tudósítson, sem tervéről, sem erről mit sem írt. Áldjon az ég, aligha ki fogom állhatni.

Barátod Beöthy.

Kolozsvár, január 2^{án}[1]849.

Ezen leveleket hadnagy Bánó Miklós⁴⁷ viszi, ki a Hunyady csapathoz volt kinevezve. Most alkalmazás nélkül van. Soroztasd be valamely sereghöz.

[Magyar nyelvű sk. tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 1849: 225/E.]

⁴¹ Szalbek György (1820–1860) főhadnagy. *Bona* 2000. 646. o.

⁴² Latin: „Eléggé hercegi”, fennhéjázó modorú.

⁴³ Forró Elek (1813–1893) alezredes. *Bona* 2000. 335. o.

⁴⁴ Br. Bánffy János (1817–1852) alezredes. *Bona* 2000. 229. o.

⁴⁵ Vezérkari tiszt.

⁴⁶ Gr. Teleki Sándor (1821–1892) Kóvár-vidék főkapitánya és kormánybiztosa, 1848 decemberétől őrnagyi rangban az erdélyi hadtest intendánsa. *Bona* 2000. 675–676. o.

⁴⁷ Bánó Miklós (1818–1877) honvéd hadnagy. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998–1999. I–III. k. (A továbbiakban: *Bona* 1998–1999.) I. k. 85. o.

7.

Beöthy Ödön rendelete az erdélyi törvényhatóságokhoz. Kolozsvár, 1849. január 2.
Ismerteti az Országos Honvédelmi Bizottmány és saját működésének alapelveit

Országos teljhatalmú biztos Beöthy Ödön, az ellenségtől már megtisztult hatóságokhoz. Kolozsvárt jan[uár]. 2-án 1849.

Azon bitor hatalom, mely a Magyarországgal törvényesen egyesült Erdélyben az alkotmányos szabadságot, katonai összeküvés által támogattva, holnapok előtt lenyűgözte s legközelebbi napokig bilincsbe tartá, az örök igazság nevében indult, s az alkotmányos hatalom által gyámolt magyar seregek által Erdélyben már-már egészen törve leend, mi még telyesen elkövetkeznek is, az alkotmányos szabadság ellenségeitől megtisztult hatóságokban, a törvényes rendnek s alkotmányos szabadságnak azonnal s addig is életbe kell lépnie innen folyólag:

Midőn a honvédelmi bizottmány rendeletéből b.[áró] Vay Miklós úr ő n[agy]m[é]ll[tósá]ga helyett országos biztosi állásomban működésemet mai napon megkezdem, mindenek előtt arról tudósítom önöket, hogy a törvényes történt unió után, rendén kívül bár, de mégis maig fentállott és működött kormányszéket mai napon tett intézkedésem folytán, a honvédelmi bizottmány további rendeletéig ideiglenesen felfüggesztettem; következőleg mai naptól fogva minden oda tartozó s tárgyalást kívánó ügyek az illető ministériumhoz lesznek önök által felterjesztendő, valamint én is a megszüntetett kormányzéknel találattó, s még tárgyalásra váró iratokat oda terjesztendem fel, mit önök kebelében, a lakosok e felől értesülhetése, s folyamodás vagy más esetekben alkalmazkodhatás tekintetéből rögtön közhírré tenni szükséges leszen.

Belép tehát önök kebelébe a törvényes rend, s ezzel életbe kell lépni a közigazgatás azon módjának is, mely Magyarország többi hatóságaiban gyakoroltatik. S e tekintetben addig is, míg a részletekbe bővebben belé ereszkedni lehetne, miután tudom, hogy az eddigi Erdély törvényhatóságaiban elkülönített házi pénztárak nincsenek; a hatósági köztisztviselők fizetése, és más rendszeres kiadások fedezésére szükséges költségeket illetőleg, arra hívom fel önöket: hogy a tisztviselők számáról, hivatalaik minőségéről s egyenkinti fizetéseik mennyiségéről, hatósági rendszeres költségek táblás kimutatásának is melléklésével engemet a fizetések aránti további intézkedés végett legrovidebb idő alatt tudósítani sziveskedjenek.

Legelsőbb teendőik közé kívánom önöknek számíttatni, hogy minden elkövetessék, mi az ellenség tova üzésével helyreállítandó béke és rend meggyökereztetésére szolgálhat, s minden fölhasználtassék, mi az előbbi ellenséges állásnak újabban erőre kaphatását elfojtani célszerűnek látszik. S ez okból ne késsenek önök hatóságuk kebelében mindazon helyeket s házakat legszorosabban kikutatni, melyek eddig elő gyanúsoknak mutatkoztak, s minden néven nevezendő és harcban használható fegyvereket elkoboztatni, s azokat följegyzés mellett egyszerre ide a fővárosba, bizonyos e végre általam kijelelendő helyre azonnal beszállítani.

Fájdalmas köztudomás, miszerint a közelebbi időkben, önök kebelében számtalan egyének raboltattak ki és károsítottak meg a tulajdont tisztelni nem tudó, s rablóként dúló ellenség által. Az ország kormánya célul tűzte ki tetteleg megmutatni, miképp a hon polgárainak vagyonbeli gyarapodását, azoknak jóllétét szíven hordja, tudván: miszerint egyesek jólléte teszi az összeshon jóllétét. És ezen elvből kiindulva nem nézhetvén, hogy a hon polgárai ínségre, sőt több helyen vég pusztulásra jussanak; elhatározta az ellenség által okozott károkat becsült áron kifizetni. Ugyan azért

Bízzanak meg önök annyi küldöttséget, mennyit keblökben szükségesnek vélnék, s irassák össze rögtön az ellenség által okozott károkat, s egyszersmint kirekesztésével minden visszaélésnek, becsültessék is meg azokat; mi megtörtévnén, az így készülendő kimutatást a megkívántató összeg iránti intézkedés végett hozzám azonnal küldjék bé. Ezen kívül legszigorúbb intézkedéseket tegyenek önök az iránt, hogy ha kebelökben, bárkinél s bárminemű, erőszakkal elvett, elrabolt vagyonok találatnának, azok kipuhaltassanak, s miután rögtöni köröztetés útján intézkedni fognak arról, hogy az eféle, erőszakosan egyesektől elvett javak megyéjük székhelyére 8 napok alatt az illetők által bevitessenek, hol a valóságos tulajdonosok azokat rendes úton elsajátítani képesek leendenek, ha ily elrablott holmik bárkinél ezután is találatni fognak, az olyan makacs s minden emberiséget levetkezett rablók a legkeményebb büntetés alá vettessenek. Végre az ország kormánya legfőbb feladatai közé számítván, hogy a hon lakosi a jelen háborús időben is teljesített szolgálataikért

s kiszolgáltattott javaikért kifizetessenek: arra hívom föl még önöket, hogy: a magyar seregnek legközelebről történt másodszori s diadalmas bevonulása óta, a keblökbeli lakosok által teljesített fuvaroknak és terményeknek hiteles feljegyzését azonnal elkészítetvén, azt hozzám a továbbiak megrendelése végett azonnal mutassák föl.

[Megjelent: *Honvéd*, 10. sz. 1849. január. 8. 37–38. o.]

8.

Beöthy Ödön levele Hodossy Miklóshoz. Kolozsvár, 1849. január eleje
*Hadifoglyok kolozsvári elhelyezéséről, a Doboka megyei 150 fogoly hazaeresztéséről,
illetve a hadi helyzetről*

Kedves Barátom, addig, míg lovas embered által, ki ma estve 6 óraker érkezett meg, hivatalos alakba válaszolnék, tudatom veled: holnap az itteni felleadvárt meg fogom tekinteni, hány foglyot fogadhat be; a térparancsnokot még ma meg kérdeztem, de bizonyost mondani nem tudott.

A dobokai 150 foglyot eskettesd föl, és bocsásd útnak. Bemnek terhet okoznánk vele, volna itt ember akár mennyi, csak gyakorlott és ruhája lenne és fegyvere.

Windischgrätzről a tudósítást tegnap vettem Thurzótól.⁴⁸ Itt még badarabb hír keringett ma, pedig egy Debrecenből jött futár hirdette, hogy az ellenség Pestre bevonult ugyan, ellenben Görgey Bécsbe van.

Isten áldjon édes Miklósom, barátod Ödön.

[Magyar nyelvű sk. tisztázat. Lelőhely: MOL H 106 7. d. 570. f.]

9.

Beöthy rendelete Hodossy Miklós Bihar megyei kormánybiztoshoz. Kolozsvár, 1849. január 3.
Intézkedik a nemzetőri erők elhelyezéséről, a zarándi erők megerősítéséről, a Bihar és Szatmár megyei vadászcsapatok szervezéséről, valamint a Nagyváradon őrzött foglyok további sorsáról

Országos főkormánybiztos Beöthy Ödön úrnak rendeletei s illetőleg kérései kormánybiztos Hodossy Miklós úrhoz a következők:

A sárréti zászlóalj nemzetőröket a csucsai táborba mielőbb fölváltatni.

A lovas nemzetőrökből, mihelyest kiállítva lesznek, a csucsai vonalnál a somlyai és a hunyadi közlekedés és útvonalak biztosítása végett 12 közvitétz egy altiszttel Somlyóra, egy tiszttel, egy altiszttel 6 közvitétz Krasznára, egy altiszttel és 6 közvitétz pedig Csucsára, a többi pedig mind Kristyóra az ottani előhaladás eszközlése és Zaránd megyének ellenségtől kiűzése végett azonnal rendelkezessenek ki.

Amennyi honvéd századok felszerelve vannak, azok is mielőbb a kristyóri tartalék sereghez küldessenek.⁴⁹

Ha vannak még Váradon felszerelt ágyúk, sőt a katonai nevelde háznál található két kis ágyúk is, ha alkalmasnak találtnak, azok is Kristyóra küldetessenek.

Reviczky László, Csanády István⁵⁰ és Morvay Ferenc urak által célba vett igen üdvös jáger csapat⁵¹ felállíthatása minden módon segítessen elő, és 24-ként is mihelyest szerkesztve lesznek, egy tiszttel vezérlete alatt megkívántató elegendő töltekkel ellátva azonnal küldessenek Kristyóra, fegyvereik amennyiben lehetséges golyóbisokra használható úgynevezett stucz fegyverek⁵² légye-

⁴⁸ Beöthy itt feltehetőleg Thurzó János Bihar megyei alispánra gondol.

⁴⁹ Az erők elrendelése miatt Cserey Ignác alezredes, a 6. és 8. hadmegyék parancsnoka január 7-én kelt levelében panaszkodott Kossuthnál, kifejezve azon aggodalmát, hogy a nagyváradi vár őrizetlenül marad. Válaszában Kossuth kifejtette (1849. január 8.), hogy a vár őrzéséről gondoskodni fognak. KLÖM XIV. k. 61. o.

⁵⁰ Csanády István (?–1876) Bihar megyei főszolgabíró és szabadsapart parancsnok. *Bona* 2000. 283. o.

⁵¹ Vadászcsapat.

⁵² A polgári lakosság által használt vadászfegyverek.

nek, puskásoknak leginkább fölvétethetnek a jó contrások, az uraságok puskásai, csőszök, kerülök, kik a fegyverekkel bánni tudnak, és az lövéshez értenek, minden nemzetiség különbsége nélkül; és mivel Szatmár v[ár]megye is szándékozik kebeléből ilyen jáger csapatot fölállítatni, kormánybiztos Hodossy Miklós úr legyen szíves írni Szatmár v[ár]megye alispányának, s magát e részben érintkezésbe tenni, hogy ottan is mihelyest 20-30 ilyen puskás egyének összeállva lesznek, hasonlóul egy tiszt vezérlete alatt ide Váradra, innent pedig a kristyóri tábor vonalra masírozzanak, kik mindnyájan napi díjjaikat és egyéb illetményeiket kormánybiztos Hodossy Miklós úr rendelkezéseiből ki fogják nyerni.

A 32^k erdélyi honvéd Bittó⁵³ őrnagy zászlóalja⁵⁴ mihelyest felszerelve léssen, ha eránta semmi más rendelés téve nem leend, kormánybiztos Hodossy Miklós úr tegyen jelentést a honvédi bizottmányhoz, hogy a nevezett zászlóalj amennyiben a kristyóri tábor vonalon szükséges nem lenne, hová rendeltessen.

A Váradon található erdélyországi nem katonai foglyok, hanem családos és földművelő emberek, amennyiben s'akik a beküldött jelentések szerint különösen nem terhelhetnének, az illető lelkipásztorok főbbjei által őket felvilágosító s lelkekre ható pásztori intő beszéd, megyei tisztviselők jelenlétében tartatván egy-két napi kenyérrészlettel, útiköltséggel s levelekkel ellátva bocsátassanak haza.

Kelt, Kolozsváron, januárus 3[á]ⁿ 1849.

alispán Sántha György

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 106 3. d. N 21.]

10.

Beöthy Ödön jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1849. január 4.
*Tudósít az első intézkedéseiről, Bem tábornok és Czetz alezredes hadműveleteiről. A főkormány-
szék felosztatásáról, zarándi rendelkezéseiről, illetve arról, hogy Teleky Sándor gróf helyett Oláh
Mátyást nevezte ki főhadbiztosnak.*

Országos teljhatalmú bizottzúl

A honvédelmi bizottmánynak

Kolozsvár, január 4ⁿ[1]849.

Elődöm B.[áró] Vay Miklóstul a pénztárt ma százharmincegyezer pengő forintból állót, melyet eddig elő kormánybiztos és képviselő Zeyk József kezelte, átvettem, miután azonban a hadügyminisztérium által az itten célba vett hadipénztár felállítására és annak kezelésére a debreceni sóhivataltól kinevezett egyének mind ez ideig ide meg nem érkeztek, nehogy kétszeres átadás jöjjön közbe, az eddigi kezelőnél meghagytam.

A fent nevezett öszvegből már is tetemes fizetések történtek. Azon kétszázezer forint átvételért, mely az itteni hadsereg ellátására a pénzügyminisztérium által a debreceni sóházhoz utalványoztatott, szatmári só perceptor Banovits Pált elküldöttem, megtevén a kellő intézkedést, hogy megérkezéével a szatmári térparancsnok, Kováts Ágoston átvevén a pénzzállítmányt, azt ide Kolozsvárra hozza.

Habár e pénzőszveg tetemesnek látszik is, de miután vezérelvül tűztem ki magamnak, hogy mind azt mi seregeink számára terményekben, felszerelésre megkívántató anyagokban, úgy fuvarozásokban kiszolgáltatik, azonnal készpénzül fizetessék, de tekintve továbbá az itteni sereg számát, mit kipuhatolni eddig elő képes nem voltam, mert jóllehet a létszám beadására tábornok Bemet felkértem, de mindeddig nem vettem, bizonyossággal kimutatni képes nem vagyok.

⁵³ Bittó Károly (1806–1865) őrnagy, a 32. honvédzászlóalj parancsnoka. *Bona* 2000. 255. o.

⁵⁴ A 32. honvédzászlóalj 1848 októberében Erdélyben alakult, majd Kolozsvár feladása után a Partiumba szorult. Teljes feltöltése 1849. januárjában fejeződött be, elsősorban Bihar megyei újonccokkal.

Tekintve tovább azon költséges ellátást, melyről tegnapi jelentésemben részletes említést tevék, a pénztárba lévő összeg a költségeket nem fedendi, és így a megkívántató mennyiséget szám szerint meg nem határozhatván, mind emellett is legalább háromszázezer pengő forint leküldéséről gondoskodni méltóztassanak, sőt, ha az összeg nagyobb leend, ártani nem fog.

Seregünk, amint esetlegesen megtudám – mert a tábornok se mozdulatairól, sem terveiről nem értesített, holott ez az itteni kedélyekre a legjobb hatást állítaná elő, de az Önök által kiadott utasítás is egyenesen tartalmazza – Besztercét és Naszódot megszállá, sőt, hallomás szerint ma vagy holnap Marosvásárhelyen leend.

Alezredes Czetz a sereg jobbszárnyát képező Tordán állomásozott, és hihetősen Enyed felé nyomuland.

Belényesi vonalon Kristyórnál álló csapat vezérének, őrnagy Bekének⁵⁵ szabályos utasítást adtam, sőt táborának megerősítésére a N.[agy]váradon lévő két ágyút s felszerelt katonaságot, az egybe vonuló lovas nemzetőröket, valamint kezét fogva Szatmár megyével, az újból alakuló vadászcsapatot oda rendelvén, igyekezzen Halmágyot, Körösbányát, Brádot, mint a bányászat tekintetéből nagy fontosságú helyeket az ellenségtől megtisztítani, eredményre annál biztosabban számítok, amennyire tudomásom szerint azon vidéken csak olá rablók dühöngenek.

A főkormányzéseknek két osztályát, és pedig a publico politicust és a törvénykezései merően betiltottam, ellenben azon szakosztályokat, melyek az alapítványi, s árvák ügyeivel foglalkoznak továbbí munkálataiban, a zavarok elkerülése tekintetéből meghagyni szükségesnek véltem, úgy szinte a személyzet további fizetését.

A tanodákat mindazon helyeken, melyek az ellenség elnyomása alól kiszabadultak, életbe léptettem, az ifjak alapítványi díjainak kifizetését meghagytam.⁵⁶

Legnehezebb, de legfőbb feladásom a tábori élelmezést egy oly egyénre bízni, ki annak tökéletesen megfeleljen, mely végre Bihar megyének huzamos évekig volt számvevőjét, Oláh Mátyást négy pengő forint napi díjjal neveztem ki, kinek megérteztét minden órán várom, hogy azonnal a tábor után indíthassam. Tábornok Bem rendeleténél fogva jelenleg Gr. Teleki Sándor viszi ezen terhes provinciát, kit már csak azért is ott meg nem hagyhatok, mert szükségképpen állomása helyét, Kővár-vidéke kormányát át kellett vennie.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztaát, Lelőhely: MOL H 2 49:229. Kivonatol ismerteti: *Honvéd*, 9. sz. 1849. január 6. 33. o.]

11.

Beöthy Ödön levele Hodossy Miklóshoz. Kolozsvár, 1849. január 4.
Tudósítja Bem hadműveleteiről, illetve zarándi intézkedéseiről

Kedves Barátom, Beszterce–Naszód be van véve. Seregeink ma estve M.[aros]vásárhelyen vonulnak be. Azt hiszem komoly összeütközés Szebennél leend, de aligha ezen város a megszállásnak ellent fog állani. Besztercéről a fekete-sárga színezetűek mind kivonultak. Erősen hiszem, miszerént Fehérvárt kivéve, melynek ostromozásához megkívántató nagyságú ágyúink hiányzának, egész Erdély megtisztul, és ha Galliciából az erőt nem nyerend, meg is tartható. Wardener vezérőrnagy⁵⁷ meghalálozott.

A dolgok ily helyzetébe mozdíts meg minden követ, hogy Kristyóról az előnyomulás megtörténjen, ami erőt csak kiállítani képes vagy, mind oda fordítsd. A Váradon lévő két ágyúval együtt. A vadász csapatot (guerilla) alakítsátok, és mihelyt ötvenre növekszik, azonnal küldd Kristyóra. Halmágyot – Körösbányát – Brádot ki kell ragadni a gonoszok körmei közül. Beke őrnagy akár ké-

⁵⁵ Ifj. Beke József (1812–1896) őrnagy, a Zaránd megyei magyar csapatok parancsnoka. *Bona* 2000. 234–235. o.

⁵⁶ Beöthy erre vonatkozó rendelete 1849. január 4-én kelt, Kolozsváron. Aradi Ereklyemúzeum, 2012. 187. o.

⁵⁷ Br. August Wardener (1785–1848) vezérőrnagy, az észak-erdélyi császári csapatok parancsnoka.

mek, akár egy erős recognoscirozás⁵⁸ által igyekezzen kellő tudomást szerezni - mennyi az ellenség ereje, s miből álló. - Áldjon az ég! - Az itteni eseményekről folyamatosan fog tudósítani barátod Beöthy.

Kolozsvár, január 4^{én} [1]849.

[Magyar nyelvű sk. tisztázat. Lelőhely: MOL H 106 3. d. sz. n.]

12.

Beöthy Ödön levele Hodossy Miklóshoz. Kolozsvár, 1849. január 5.

Panaszkodik a Bemmel való kapcsolattartás nehézségeire. Közli, hogy Kővár-vidék székhelyét Nagybányára helyezte át, illetve ismerteti Minorics Károly ügyvéd feljelentésével kapcsolatos eljárásról vallott nézeteit. Felvázolja a hadseregszervezés és a zarándi védvonal érdekében tett intézkedéseit.

Országos teljhatalmú biztos
Kormánybiztos Hodossy Miklós úrnak
Kolozsvár, 5^{ik} január [1]849.

Január 3^{án} kelt hivatalos tudósítására válaszolom, hogy a 2^{ik} sz. alatt említett honvédi bizottmánnak eredeti levele kezemhez nem jutott, ezen sürgönyét önnek Bem tábornok segéde, Szalbek vette magához, s jóllehet felszólítottam, írásban utasítaná ide Kolozsvárra, de mind ez eddig nem vettem.

Az itteni tábornak erejéről, úgy szinte arról is, mik legyenek a hadsereg szükségei, jelentést nem tehetek, amennyiben minden szorgalmazásom dacára mindez ideig semmi értesítést nem kaptam.

Nagybányára nézve, hogy ez Kővár-vidék székhelyéül jeleltessék ki, mind a vidék főkapitányát⁵⁹ tudósítottam, mind a város közönségét az átvállalásra megkértem, és úgy vagyok értesülve, hogy e tekintetben semmi akadály mutatkozni nem fog.

Minorics Károly⁶⁰ személye iránti intézkedését önnek tökéletesen helyeslem, miután azonban ki nem tűnik, tett é jelentést a honvédi bizottmánnak e tekintetben, avagy sem, az utóbbi esetben méltóztatassék jelentését felküldeni.

A készruha neműeket ide szállítani felesleges, azokat magunk újoncai felöltöztetésére lehet fordítani, annyival is inkább: mert az itteni sereg öltönyhiányait helyben lehetvén pótolni. Lábbelieket már készítenek nagyban. Fehérneműre a gyorsot ma fogom vásárolni, mely itt nagy mennyiségben található, úgy nem különben posztóneműt is. Engem azon remény táplál, miszerint a kiállítható ruhamennyiség nagyobb lesz, hogy sem azt, az itt működő sereg igénybe vegye, és ezen esetben a maradványt Váradra fogom szállíttatni.

A szászok földjének egy részét szerencsésen megszállottuk,⁶¹ és hiszem, hogy Bem tábornok az ön által is javallott módot igyekezni fog életbe léptetni, ezt csak gyanítólag írhatom, mert én a tábornoktól még egy betű tudósítást sem nyertem.

A bihari lovas nemzetőrség egész ereje Kristyóra lesz utasítandó, kivéve három avisó posztokat,⁶² melyek a következőleg lesznek elosztandók: Csucsára egy altiszt s kilenc legény, Somlyóra egy altiszt s kilenc legény, a krasznai útvonalnak közepén egy főtiszt és kilenc legény, ezek részint a levelek vitelére, részint más gyorsabb intézkedések előmozdítására fognak használtatni.

⁵⁸ Felderítés.

⁵⁹ Kővár-vidék főkapitánya gr. Teleky Sándor volt.

⁶⁰ Kolozsvári ügyvéd, nemzetőr százados, a város későbbi polgármestere. 1848 novemberében Kolozsvár feladása miatt feljelentette gr. Mikes János nemzetőrparancsnokot, árulással vádolva őt. Az utóbbi vád azonban nem bizonyosodott be, így a vizsgálat felmentéssel zárult. MOL H 2 3426.; Mikes János levele Bernáth József kormánybiztoshoz. Nagyvárad, 1848. november 19. MOL H 106 2. d. 668–670. f.; Beöthy levele az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1849. január 17. MTA Könyvtára, Kézirattár. Csány László levéltára. Másolatok. Az aradi Csány-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január–június közötti iratairól készült másolatok. Ms 4925. 117/849.; Kossuth Lajos utasítása Beöthy Ödönnek a Mikes János gróf ellen emelt vádakkal kapcsolatban. Debrecen, 1849. január 25. KLÖM XIV. k. 235. o.

⁶¹ Beszterce-vidéket.

⁶² Megfigyelő őrs.

A megyebeli értesítések gyorsabb előmozdítására ön által javallott négy legénynek azonnali felállítását 10 pforint havi díj mellett tökéletesen helyeslem.

A kristyóri vonalon leendő előnyomulás Zaránd megyébe nagy fontosságú lévén az 55^{ik} zászlóalj két századát,⁶³ ha azok fölruházva és fegyverkezve vannak, Beke őrnagy vezérlete alá kelletik rendelni. Ellenben a 32^{ik} zászlóaljat, miután az iránt Bem tábornok rendelkezett, és jöllehet szóval előttem azt nyilvánítá, hogy több fegyveres erőre szüksége nincs, mind emellett is ide lesz utasítandó.

Reviczky Lászlónak felhatalmazó levelét ide rekesztem, mivel pedig vélekedésem szerint ezen csapatot olyan egyénekből kelletik alakítani, kik a lőfegyvert használni tudják, mihelyest egy bizonyos szám összeáll, azok azonnal Kristyór vidékére lesznek alkalmazandók.

Ide hajtok egy százezer pengőről szóló utalványt, egy megbízási albával,⁶⁴ melyet ön ki fog egészíteni, s e két okirattal ellátott biztos egyént a pénz felvételére oly utasítással elküldeni, hogy azt felvevén, egyenesen ide Kolozsvárra hozza.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 106 3. d. szn.]

13.

Beöthy Ödön rendelete Reviczky Lászlóhoz. Kolozsvár, 1849. január 5.

Egy önkéntes vadászcsapat alakítására hatalmazza fel

Országos teljhatalmú biztostól

Nyílt rendelet

Kolozsvár, 5^{ik} január [1]849

Miután Reviczky László a haza iránti legnemesebb kötelesség érzetéből a Közlöny 148ik számú felhívás nyomán egy önkéntes vadászcsapat alakítására magát felajánlotta, köszönettel vévén a haza nevében ezen törekvését, őt felhatalmazom és megbízom, hogy ugyan azon számú 6^{ik}, 7^{ik} és 8^{ik} pontjai értelmében minden szükséges intézeteket megteheszen, biztosan remélvén, miszerint minden erejét oda fordítandja, hogy e csapat mennél nagyobb számmal állhasson ki a haza védelmére. Nehogy pedig távollétem miatt a levelezések váltogatása által nemű akadály jöjjön közbe Reviczky Lászlót, ezennel odautasítom, hogy minden lépései úgy felmerülő szükségsei iránt kormánybiztos Hodossy Miklós úrral tegye magát közvetlen érintésbe s engem időről időre a dolog miben létéről, értesítsen.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 24/849. Közli: *Dragomir* 1946. III. k. 251. o.]

14.

Beöthy Ödön levele Hodossy Miklóshoz. Kolozsvár, 1849. január 5.

Minorich Károly ügyvéd és kolozsvári nemzetőr százados feljelentése következtében vizsgálóbizottság felállítását rendeli el

Kormánybiztos Hodossy Miklós Úrnak! Kolozsvárt, január 5én [1]849.

Ügyvéd Minorics Károlynak kötelességébe tettem, miszerént holnap, azaz e folyó hó 6án meny-nyen Váradra.

Miután gróf Mikes János a vizsgálatról el nem áll, tartozó kötelességem a küldöttséget kinevezni, mely ennek végrehajtását eszközölje, mihez képest alispán Miskolczy Lajos elnöklete alatt Jakab Mihály és Csengery Antal urakat, tollvivőnek Szaruhán Gergelyt ezennel kinevezem. Ha

⁶³ Az 55. honvédszászlóalj Bihar megyében alakult 1848 végén, jelentős számú román újonccal. Mindvégig az erdélyi hadtest alárendeltségében harcolt.

⁶⁴ Kitöltetlen megbízólevél.

Kormánybiztos Úr a törvényes bizonyág közben jöttét szükségesnek tartya, legyen szíves ez eránt rendelkezni.

Beöthy Ödön m. k.

[Másolat. Lelőhely: MOL H 2 1849: 707/E.]

15.

Beöthy Ödön rendelete Közép-Szolnok és Kraszna megyékhez. 1849. január 5.

A vadászcsapatok alakításáról

Országos teljhatalmú biztos Beöthy Ödön jan.[uár] 5-én 1849. Kraszna és K.[özép] Szolnok megyék közönségéhez, tett rendeletéből.

Figyelmébe ajánlom a megye közönségének, hogy Kossuth hírlapjának 148-ik számában tervezett vadászcsapatok életbe léptetése körül minden erélyességet kifejtván, ezeket mi hamarabb rendezzék el, hogy a közellenség ellenében használni lehessen.

A dolgok menetelét összetett kézzel azon biztos remény alatt, hogy így a veszélyt magunktól eltávolítjuk hasztalan nézzük, hasztalan különösen Erdélyben, hol a nemzetiség és értelmiség ellen a durva nyers erő használtatik fel; melynek feladása nem kevesebb, mint véres verejétkkel szerzett vagyonunkat feldúlva romba dönteni, s életünktől a legborzasztóbb kínok közt minket megfosztani, ha tehát ily jövődö vár reánk, természeti ösztön hí fel mindenkit, életét a mily drágán csak lehet áruba bocsátani.

Egygel kell tisztába jönni mindenkinek, vagy mint magyar, nemzetiség és alkotmány megtartása mellett élni; vagy e nyomorú élettől – mit minden áron tengetni csak a puja és szűk keblű képes – örökre megválni. És ha e hitágazat mindenki keblében gyökeret ver, akkor jövődönk fölött bánkódni nem lehet, mert meg van mondva, hogy Isten is csak úgy segít rajtad, ha magadon segíteni akarsz.

[Megjelent: *Honvéd*, 9. sz. 1849. január 6. 33–34. o.]

16.

Beöthy Ödön jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1849. január 6.

Ismereti a vadászcsapatok felállítása érdekében a kolozsvári fiókpénztárhoz intézett és az üres tisztviselői helyek betöltése érdekében tett intézkedéseit

Országos teljhatalmú biztostul
Országos Honvédelmi Bizottmánynak
Kolo[z]sv[ár], január 6ⁿ[1]849.

Mai napon fölhívást intéztem Kolozsvár város népességéhez, úgy szinte azon vidék lakosihoz,⁶⁵ melyek az ellenségtől megtisztultak, a Kossuth lap 148^{ik} számában foglalt rendelet nyomán egy vadászcsapatnak alakítására, s addig is, míg a vezérnek ajánlott egyén, Matskási Ferenc, ki jelenben a táborban teszi a szolgálatát, fölszólításom következtében ide érkeznek, az alakítással 4 ide való egyént bíztam meg. A közhírré tételt nyomtatvány által léptettem életbe. Az aláírási ívet a városházánál letettem, és a fölfegyverzést eszközölni óhajtván, a város lakosinál lévőknek beadására ösztönöztem.

Rendeltetésöket oda módosítván, hogy mihelyt 100 fő együtt lesz, azonnal helységről helysére a hadjárást, az olá ajkú nép lefegyverzésével megkezdendi, egy szinte az elrblott és még meglévő lábos jószág és egyéb nemüeket kipuhatolván, azokat úgy, mint ezeket az utóbbiaknak elsajátíthatása tekintetéből ide szállítandják.

⁶⁵ Beöthy 1848. január 6-án adott ki rendeletet a szabad- és vadászcsapatok erdélyi alakítására. Közli: *Kővári* 1861/1. 144–145. o.

Mivel pedig a lefegyverzésre sorkatonaságot nem használhatók, a vadászcsapat alakítása pedig bizonytalan időre terjedhet, a kolozsvári nemzetőrökből egy mozgó csapatot fogok alakítani, ezt a fennebbi cél életbe léptetésére használandó.

Az Offenbányai olvaszdában mint esetlegesen megtudám, feles számú érc készletek találtak, nehogy ezek felolvasztatván más felé vitessenek, rendelkeztem az ottani bányaigazgatóhoz, hogy azon készleteket tartsa meg helyben olvasztatlanul további rendeletemig.

A Kolozsvárt lévő országos fiókpénztárnak és harmincadi hivatalnak rendeltem, hogy semminemű bevételt és kiadást tőlem veendő utalvány nélkül ne tegyenek. Úgy szinte a kiadásoknak utalványom nélkül nem tételére a kolozsi só tisztséghez is rendelkeztem.

A törvényhatósági főtisztek és főispányok közül többen hivatalaiktól elbúcsúzáván, mások pedig azoknak vitelére köztudomás szerint elégtelenek. Ezek helyét, mihent egyéni ismeretet szerezhetek, utólagos jóváhagyás reménye alatt be fogom tölteni.

A tábor mozgalmairól semmi tudomásom nincs.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 1849: 489/E. Közli: *Dragomir* 1946. III. k. 253–254. o.]

17.

Beöthy Ödön átirata az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz Kolozsvár, 1849. január 11.
A nagybányai lőporgyártás beindításáról

Országos teljhatalmú biztostúl
Honvédi bizottmánynak
Kolo[z]sv[ár], janu[ár] 11. [1]849.

Százados Jenei úrtól⁶⁶ N.[agy]bányáról január 9^{ről}-tett jelentéséből értesülvén, hogy N.[agy]bányán a lőporgyár minden igyekezet dacára is az idő keménysége miatti akadályokért nem munkálkodhatik. Azonban reményem, hogy megfeszített igyekezet erőt véve az akadályokon, a munka folyamatba induland. A salétrom és kénkö nélkülözhetetlen gyártási anyagok, csak két hónapra való gyártásra szolgálólandnak. Eddig Kassáról történvén a szállítás, tudomásom nincs, hogy ezt lehetséges-e onnan eszközölni, arra kérem föl a honvédi bizottmányt, hogy miután Pestről jelenleg az irt salétrom és kénkö nem szállíthatatik, annak Kassáról, ha lehetséges, kiállítását eszközölni szíveskedjék.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 406/E.⁶⁷]

18.

Beöthy Ödön jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1849. január 12.
Beszámol a vadászcsapatok és a mozgó nemzetőrség szervezéséről, akik számára fegyvert kér

Országos teljhatalmú biztostúl
Honvédelmi Bizottmánynak
Kolo[z]sv[ár], janu[ár] 12^a[1]849.

Mint a honvédelmi bizottmánynak már előbb is jelentettem, vadászcsapat alakítására s a nemzetőrség egy részének mozgóvá tételére lépést tettem. Melynek sikerét a lelkesedés naponként elő segélli: Kolo[z]svár, Ó és Ujtorda városokba egy század már fel is állott. Aranyosszékben hason-

⁶⁶ Jenei József (1811-?) százados, Nagybánya térparancsnoka. *Bona* 2000. 410–411. o.

⁶⁷ Az ügyben Kossuth január 15-én intézkedett Lahner György ezredes, illetve a pénzügyminisztérium felé. KLÖM XIV. k. 148–149. o.

lókép egy csapat, mely erős s fegyver gyakorlott egyénekből áll. Csupán a fegyverhiány akadályoz. Itt ugyan pénzzel is vásárlottam néhány darabot, de a szükséges mennyiség távolról sem közelíthető meg ezen úton.

Arra kérem föl a honvédi bizottmányt: hogyha csak lehetséges, fegyvereket nagyobb mennyiségbe ide szállíttatni szíveskedjék,

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 1849: 523/E.]

19.

Beöthy Ödön levele az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1849. január 12.

Súlyosbodó egészségi állapota miatt képtelen a munkavégzésre, ezért kéri a felváltását

Beöthy Ödön a Honvédelmi Bizottmánynak!

Kolozsvár, január 12^{án}[1]849.

Harmadfél évi megjörcs kinjaim a rendkívüli időjárása által annyira súlyosottak, hogy bármennyire iparkodtam (?), miután a szobát egy percig elhagynom teljes lehetetlen, az Önök által nyert itteni megbízásuknak megfelelni képtelen vagyok.

Annyi itt a teendő, hogy a legerősebb lélek se képes annak roncsolt egészséggel megfelelni.

Mihez képest nehogy a felelősség akaratom ellen engem nyomjon, tiszteletteljesen kérem Önöket, legyenek szívesek engem fölvaltani, had ápolhassam, mint atya egészségem. Megyembe, háár kisebb körbe, reménlem, tehetek hazámnak némi szolgálatot.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű sk. tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 1849: 533/E.]

20.

Beöthy Ödön jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1849. január 15.

Tájékoztat a zarándi harcokról, illetve a Szatmár vármegye által elrendelt vizsgálatról

Országos teljhatalmú biztostul

Országos Honvédi Bizottmánynak

Kolo[z]sv[ár] január 15ⁿ [1]849.

Beke őrnagy Kristyorrul előnyomulván, e f. hó 11ⁿ d.u. 6 órakor Halmágyra érkezett; hol kapitán[y] Scharlakot századával s 3 ágyújával találta.

És miután az 55^{ik} h.[onvéd]z.[ászló]aljnak azon osztálya, mely általam a nevezett őrnagy seeregéhez rendeltetett, Honvéd bizottmányi elnök, Kossuth Lajos úr által a n.[agy]váradi várbarani megmaradásra utasítatott, hadi munkálatait aligha erélyesen folytathatja, főleg: ha a nevezett százados – miután közremunkálkodásra felszólítván, erre késznek is nyilatkozott: ha eziránt alezredes Gaáltól utasítást veend – a csatlakozásra rendelést nem nyerend.

A nevezett alezredest k.[ormány]biztos Hodossy Miklós által e rendelet kiadására felszólítottam, mi eredménnyel a jövendő megmutatja.

Szatmár megye jan[uar] 9^{án} kelt hivatalos levelében az iránt tesz említést, hogy a Deési útközet szerencsétlen kimenetele a honvédi bizottmány által vizsgálat tárgyává tétetett, szolgabíró s nemzetőri százados, Boros Pál e tárgyra vonatkozó hivatalos jelentését mellékletben / alatt ide zárom.⁶⁸

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 1849: 753/E/b. Közli: *Dragomir* 1946. III. k. 279. o.]

⁶⁸ Boros Pál szolgabíró és nemzetőr százados 1849. január 3-án Szatmár vármegye bizottmányához írt levelében azzal vádolta Katona Miklós őrnagyot, hogy a dési útközetben (1848. november 24.) a visszavonuló egységeit magára hagyta, így a sereg felbomlásáért elsősorban ő a felelős, nem pedig az általa gyávasággal vádolt nemzetőrök. Kérte, hogy Beöthy indítson vizsgálatot az ügyben. MOL H 2 49: 753.

21.

Beöthy Ödön levele Hodossy Miklóshoz. Kolozsvár, 1849. január 15.
A hadifoglyok ügyében, illetve a vadászcsapatok szervezéséről

K.[ormány] biztos Hodossy Miklós úrnak
Kolozs[vár] janu[ár] 15^{én}[1]849.

A 250 sorkatona hadifogoly nem kedves vendég. Nagyon fenn leszek akadva, hová szállásoljam. Csak egy-két nap várt volna még az útba indításukkal.

Reviczky Lászlónak ide melléklek a /- levelét; most már, miután a Honvédi Bizottmány Debrecenben van, mindazon akadályokat, melyekről ő e levélben említést tesz, rövidebben és célszerűbben ott lehet eldöntetni.

Úgy vagyok meggyőződve, hogy e csapatok, ha nem kugel stutzokkal⁶⁹ lesznek is ellátva, mégis használhatók Magyar és Erdély ország közt a vonalok őrzésére.

Legyen tehát szíves kormánybiztos úr ezen egész levél tartalmáról a honvédi bizottmányt tudósítani, annyival is inkább, mert itt én is megkezdém a vadászcsapatok alakítását, anélkül, hogy arra ügyelnék, van-e kugel stutzja vagy nincs? Mert meg vagyok győződve, hogy ha az ily nemű fegyver kívántatik meg, legalább itt 50 sem alakul. Mert Urban eltávozva innen, legdrágább fegyvereket magával vitte. Szinte ily akadály lesz e körülmény Magyarországra nézve is.

Bem tábornok jelentését kinyomtatva egy példányt ide mellékelek.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 106 3. d. 107/849.]

22.

Beöthy Ödön jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1849. január 16.
Panaszkodik a Bem által hátrahagyott erők elégtelenségéről, a magyar települések kiszolgáltatottságáról, egyben kéri a felváltását

Országos teljhatalmú biztostul
A Honvédelmi Bizottmánynak.
Kolo[z]sv[ár], január 16^{án}[1]849.

Ha kínos szenvedéseim – melyeket 31 hónapok óta túrni kénytelen vagyok, a téli hónapokban különösen folytonos szobabeli rabságra kárhozhatnak – nem kényszerítenék is, mint ezt f. hó 14^{től} kelt levelemben kijelentém, jelen állásomrul lemondani, s oly kezekre bízni: ki a megkívántató kellékeken túl az annyira szükséges egészséggel is meg van áldva, hogy mindenről maga személyesen meggyőződhessék és mindent maga mozgásba is tehessen, mert vajmi kevés itt a tevékenység. A napról-napra e környékben felmerülő szerencsétlenségek ösztönöznek arra, nehogy hasonló sors érjen, mint az itt működött egyéniségeket, és minden igyekezetem s erőfeszitésem mellett a felelősség terhe reám nehezedjék; határozottan kérem önöket, engem felváltatni méltóztatassanak, és pedig e következő okoknál:

Január 1^{én} találkoztam tábornagy Bem úrral Déésen, s azon kérdésemre: minemű rendeleteket léptetett életbe, hogy előhaladtával a már elfoglalt vidék biztosíttassék; válaszul adá: miután az olá ajkú nép mindenütt hódolás jeleit nyilvánítá, örvendve a kényuralomtól megszabadulásnak, minden félelmi ok megszűnván. Elégségesnek látja Zsibóra két, Somlyóra egy és Csucsára is egy n.[emzet]őri századot rendelni. Minek folytán K.[özép]Szolnok megyét tudósítám, oszlatná széjjel az egregyi⁷⁰ tábornok.

De csakhamar Drág vidékén nyughatatlan mozgalmak következtében kénytelenítettnek érzém magam a nevezett vidékre nemzetőröket rendelni, kik némely bujtogatókat elfogatván, fegyvereket is koboztak el.⁷¹

⁶⁹ Kugel stutz, polgári életben használt golyós vadászpuska.

⁷⁰ A magyaregregyi tábor 1848 novemberében jött létre, Közép-Szolnok és Kraszna megyék mozgósított nemzetőreiből.

⁷¹ Erről bővebben: *Egyed* 2010. 305–307. o.

Megérkezvén Kolozsvárra, kevés napok múlva az f. alatt ide mellékelt rendeletet vettem, mely a szóval mondottaktól tetemesen eltér.

Mind emellett is figyelmeztettem tábornok urat, hogy Kolozsvár és környéke biztosítéka a n.[emzet]örökön kívül egy bizonyos számú sorkatonaságot is megérdemelne. Erre a // . alatti választ nyertem.

Mennyire igazolták előrelátásomat az események, eléggé tanúsítja a szerencsétlen N[agy]. Enyed s e f. hó 14^{én} Alsó-Jára helységeinek az oláhoktól porrá égetése.

Míg alezredes Czetz Tordán állomásozott, meghagyásom következtében Járára naponta portyázó csapatok rendeltettek, és ezek f. hó 13^a, midőn előrenyomulásra vette a tábornok rendeletét, vonta azt onnan vissza és eltávozása után csakhamar láng martalékává lőn.

Hasonló veszély fenyegette Sz.[ent] László⁷² és Léta⁷³ környékét, miről az estve értesülvén, azonnal egy század honvédet szekereken kiküldöttem, és még eddig vett tudósítás szerint a szerencsétlenség legalább az első falut nem érte.

És jóllehet az itteni erő a 32^{sk} újdun alakított zászlóalj, melyből azonban egy osztályt egy század marosszéki nemzetőrrel Tordára indítottam, s még van azon zászlóaljból itt 4, bihari nemzetőrökből 3 század, s az itt alakult fegyver nélküli nemzetőrség. Mégis 50 honvédből egy század bihari s egy újbán alakult vadászcsapatból álló portyázó sereget indítottam ki innen és Tordáról a magyar falvak biztosítására és az olá lázadás meggátolására. Lovasság hiányával vagyunk.

Megjegyzendő, hogy a 18 századból álló bihari n.[emzet]őrség, amely B.[ánffy] Hunyadtól Tordáig van állomásonként elhelyezve, s ezt Bem tábornok /// . alatt ide mellékelt levele is helyesli, s kik már 2 hónapok óta az itteni táborban szolgálatot tesznek, felváltatásuk iránti nyugtalanságukat naponta előttem nyilvánítják.

Méltóztassanak önök uraim magok megítélni, képes lehetek-e ezen csekély erővel, miután az, hogy az olá ajkú népeség pusztító szándokáról le nem mondott, mind inkább valósul, a vidéket és a fővárost biztosítani? Én ugyan ma újfent felszólítám a tábornokot, és figyelmeztettem az itteni körülményekre, mind emellett is a felelőséget magamra nem vállalhatván, kérem továbbra is a felváltásom iránti rendeleteket hová hamarabb velem kegyesen tudatni.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 1849: 701/E.]

24.

Beöthy Ödön levele Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1849. január 16.

Ismereti Nagyenyed és Jára elpusztítását, kéri betegsége miatt a felmentését

Édes barátom, mi itt egy vulkánon állunk. Bem halad, hátunk megett gyújtással pusztítja az oláh csorda magyar falvainkat, Nagyenyeden kívül már Alsó-Járát is porig égette – mindezt hivatalos jelentéséből bővebben.

Sem egészségem, sem az itteni dolgok állása, melyek minden nap súlyosodnak, anélkül, hogy azokon segíteni képes volnék, itteni munkálkodásom lehetetlenné teszik. És miután nagy a felelőség – mi rám irdatlanul nehezedhetne –, kérlek szépen váltass föl, ne tegyél szerencsétlenné, pedig az leszek, ha itt maradok.

Engem nagy szerencsétlenség ért: azon összeget, melyet Pesten átvettem – 9000f magyar százf bankjegyet – tarisznyámból, hol még 1000f 10 fts német bankjegyek is voltak, irományaimmal együtt meghagyván, ellopták. Én ezt most kipótolni képes nem vagyok, de teljes igyekezettel azon leszek, hogy a kincstárt kártalanítsam. Isten áldjon! Barátod, Beöthy Ödön.

Kolo[z]svár, január 16^{án}[1]849.

[Magyar nyelvű sk. tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 1849: 702/E.]

⁷² Tordaszentlászló.

⁷³ Magyarléta.

25.

Beöthy Ödön levele az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1849. január 16.
Ismerteti a Mikes János gr. elleni vizsgálat eredményét és az arról alkotott véleményét

Az Erdély országos teljhatalmú kormánybiztostól

Az Országos Honvédelmi Bizottmánynak

Kolozsváratt, január 16^{kán} [1]849.

Ügyvéd Minorich Károly által gróf Mikes János ellen Kolozsvár városának az ellenség kezére lett vétkes átjásztattása tárgyában tett vádak megvizsgálására általam megbízott küldöttség elnökének jelentését mellékleteivel egyetemben // alatt sietek Önökkel avégre közölni, hogy amennyiben a küldöttségi tagok észrevételeivel fogva ezen vizsgálat további folytatására nézve azon lényeges körülmény merülne fel, miszerint ezen küldöttség munkálatja sikeres menetét csak úgy reménylheti, ha a vizsgálatot Kolozsváratt folytatandja. Önök ezen és a többi közlések erányában nevezett küldöttség elnökét, alispán Miskolczi Lajost kellő utasítással ellátni sziveskedjenek. Töbire, ezen egész eljárásra nézve egyéni nézeteim, mint már egyúttal Elnök Úrnak is Pesten nyilvánítottam, egyelőre oda menvén ki, hogy bár a vizsgálatot mind a két fél igényelte, e jelen körülményekben az egész eljárás – mint olyat, mely lényeges eredményt alig szülhet – függesztetne fel. Mi azonban csak magány véleményem lévén, ezen ügybeni további határozatot Önök bölcs belátásától várom.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 1849: 707/E.]

26.

Kossuth Lajos levele Beöthy Ödönhöz. Debrecen, 1849. január 17.

Megküldi az Országos Honvédelmi Bizottmány határozatát köröztetés végett, valamint sajnálkozását fejezi ki egészségi állapota miatt. Egyben türelmet kér a felváltása ügyében.

Az országos honvédelmi bizottmány

Beöthy Ödön országos biztos úrnak

Debrecen, Jan[uar]. 17. 1849.

Az országos honvédelmi bizottmány ezennel átküldi orsz[ágos]. biztos úrnak azon határozatot és a bizottmány részéről a törvényhatóságokhoz intézett kísérő levelet, mely a pacifikáció végett kiküldött országos választmány jelentésére hozott.⁷⁴ Méltóztassék azt kellő commentárral az erdélyi hatóságoknak tudtára juttatni.

Nagy fájdalommal értettük lemondási szándokát. Isten őrizzen ettől. Azonban lehetlent nem lehet kívánni senkitől. De ki feleljen ott meg a szükségeknek, ha Ön kilépni kénytelen. Biztosan hiszem, hogy embert találjunk. Meglátjuk. Ha nem lehet, legalább valami könnyítőt gondolunk. Csak 3 napot nyerhetnénk e nagy tárgy körüli intézkedésre.

a honv[édelmi]. Bizo[t]tm[ány]. nevében Kossuth Lajos elnök

[Magyar nyelvű sk. tisztázat. Lelőhely: Dobák Géza magángyűjteménye. Budapest.]

⁷⁴ Kossuth kiáltványa az ország törvényhatóságaihoz az országgyűlés határozatáról, az ellenséggel szemben tanúsítandó magatartásról. Debrecen, 1849. január 14. KLÖM XIV. k. 127–131. o.

27.

Beöthy Ödön jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1849. január 17.
*Panaszkodik a román felkelők ellenében hátrahagyott katonai erő elégtelenségéről,
 ismerteti a meghozott intézkedéseit, és újból kéri a felváltását*

A honvédi bizottmánynak

Kolozsvár, január 17^{án} [1]849. reggeli 5 órakor

Alezredes Czetznek hivatalos tudósítását⁷⁵ ide zárom. Ezen levél talán hamarabb jön önök kezébe, mint amaz, mely okadatolva kimutatja, hogy az miről szólám és mi iránt figyelmeztettem a tábornokot, lassan-lassan teljesedésnek indul. Újra írtam tegnap, írták most, kérvén rendelne ide katonai erőt. Megírtam és kimuttattam tegnapi hivatalos levelemben azon erőt, mely itt van. Ha csak egyoldalrol megátadástól lehetne tartani, és így ez erőt összesíteni, úgy szembe lehetne szállani a csordával, de Csucsától Tordáig fölállítva 12 órai hosszúságú vonalon, pedig a felállítás tábornok Úr által helyeselve van, szükség is így kívánja ellenállásról gondolkozni is, alig lehet.

Az itteni nép annyira megfélemltet, hogy lelket is alig lehet bele verni, egy század aranyos-széki nemzetőr alakult, ezt Tordára küldöttem, egy Kolozsváron, ezt Szentlászlóra, hová fenyegető tudósítás érkezett. Írtam Közép-Szolnok megyéből Drágon lévő nemzetőrök után is, jönnek-é, nem tudom.

Ha már a Váradon lévő 55^{ik} zászlóalj osztálya, melyet én Kristyora rendeltem visszatartóztatott, legalább kérem ezt ide rendelteni.

Kormánybiztos Hodossy Miklós Úr tudósít 265 hadifogoly megérkeztéről, jelen körülmények közt elmaradhattak volna. A várba alig van hely, különben is.

Ezek mind így lévén, esdekelve könyörgök Önök előtt, intézkedjenek felváltásom eránt. Nem lehet ezen állást ily helyzetbe becsülettel betölteni.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tiszttázat. Lelőhely: MOL H 2 1849: 718/E.]

28.

Beöthy Ödön felhívásai. Kolozsvár, 1849. január 18.
A lovas szabadcsapatok alakítása és az írásos bejelentések formája tárgyában

Fölvívás

a)

A bünbocsánat meg nem termette maga gyümölcseit.

A vad elem dühöngve pusztít, ártatlan vérrrel öntözi e földet.

És míg a magyar sereg győzelmesen halad, s új babérok tűz halántékaira: addig a főváros közelében, hol annyi okunk volt az ádáz vésznek lecsilapultát várni, városok és falvak dűlnek romba.

Biztosítékunkra itt hagyott seregeink mindent elkövetnek, meggátolni a veszélyt, de részint a távolság, részint a késedelmes tudósítások ezt tenniük nehezíti, mert egy neme a csapatnak, mely gyorsasággal a fenyegetett helyeken meg jelenhet, hiányzik.

Lovasságunk nincs. Lóra tehát mindenki, kitől csak telik, rang és osztálykülönség nélkül.

Mutassa meg e hon lakossága, hogy nem csak lovakat tudja nevelni, hanem azokon szolgálni is, midőn a hon érdeke kívánja.

Az ív, melyre magát ki-ki alá írhatja e. f. hó 17-től kezdve a városházánál lesz kitéve.

Gyorsaság élet, késedelem halál!

Beöthy Ödön

b)

Bizonyos teendőkre egy névalírás nélküli levélben figyelmeztetém.

⁷⁵ Czetz jelentése január 16-án kelt, Tordán. *Dragomir* 1946. III. k. 275–276. o.

Bárkitől is szívesen, mint eddig, úgy ezentulra elfogadom a közjó tekintetéből figyelemztetést. Fel is szólítok arra mindenkit, hogy vagy személyesen vagy, név aláírásos levélben tegye azt meg; s annak folytán mit a haza s egyesek érdekében jönak s üdvösnek látok, erőmtől kitelhetőleg előmozdítani kötelességemnek ismerem. Kolozsv.[ár] jan.[uár] 18. 1849.

Beöthy Ödön

[Megjelent: *Honvéd*, 19. sz. 1849. január 18. 74. o.]

29.

Beöthy Ödön jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz Kolozsvár, 1849. január 20.

A szász városokra kivetendő hadisarc mértékéről

Országos teljhatalmú biztos
Honvédelmi Bizottmánynak
Kolo[z]svár 20^{ik}január [1]849.

Miután Wardener⁷⁶ generál uralma alatt Erdély következő magyar városaitól u. m.:

Kolo[z]svár:	62.000.
Szamosújvár:	18.000.
Torda:	15000.
Dés:	10.000.
Szék:	3.000.

Összesen 108.000. pforint hadiadó vétetett fel.

Mai napon a nevezett városok oly tartalmú folyamodvánnyal járultak hozzám: hogy a nevezett összeget Bem tábornoknak, ki mai napon vett tudósítás szerint N.[agy] Szebenbe érkezend, azon okból ajánlanám figyelmébe, hogy annak megtérítését a szász nemzet által, mely ezen megrovásnak közvetlen okozója volt, eszközölje.

E körülményt a végből kívánom a Honvédi Bizottmánynak tudtul adni: hogy e méltános kérelemnek foganasítása végett a nevezett tábornok úrhoz - az ennyimel összevágó intézkedést küldeni szíveskedjék.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 1849: 904/E.⁷⁷]

30.

Beöthy Ödön jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1849. január 21.

Panaszkodik az egyre súlyosbodó betegsége miatt, egyúttal kéri a felmentését

Országos teljhatalmú bizostul
Honvédelmi bizottmánynak
Kolozsv[ár] janu[ár] 21^{én}[1]849.

Minél fontosabb a helyzet, melyet a polgári életbe elfoglalunk, annál inkább meg kell mérni erőnket, ha valjon képesek vagyunk-e azt úgy betölteni, hogy ügyünk érdekében mindazon eredményt állíthassuk elő, melyre szükségünk van.

Úgy vagyok meggyőződve, amint ez több rendbeli jelentéseimben kifejtettem, hogy itt roppant a teendő, és erélyes kézben eredmény dús.

Én, ki rontsolt egészségem miatt szobámból a szabadba csak egy perc időre sem távozhatom anélkül, hogy görcsös szenvedéseim erőt véve idegrendszeremen, teljesen és tökéletesen tevéketlenségbe ne süllyedjek.

⁷⁶ August Wardener br. vezérőrnagy, az észak-erdélyi császári csapatok parancsnoka 1848 végén.

⁷⁷ Az ügyben Kossuth 1849. január 24-én, Debrecenről kelt levelében intézkedett Bem felé. KLÖM XIV. k. 215–216. o.

Itt e honban hatályosan csak úgy lehet működni, ha a kormányzással megbízott, mindenütt maga van jelen, ébreszt, buzdít, sőt, a végrehajtás körül is tettlegesen intézkedik.

Mivel pedig sem az itteni körülmények változásnak indulni másként alig fognak, sem cronicus nyavalyám és szenvedéseim jobbulásához semmi reményem, nehogy a felelet terhe reám nehezedvén, a mulasztások okát Önök bennem keressék: bizodalmasan kérem, megújítva lemondásom okát, felváltatásomat kegyesen elrendelni méltóztassanak.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztaát. Lelőhely: MOL H 2 1849: 990/E.]

31.

Beöthy Ödön levele a hadügyminisztériumhoz Kolozsvár, 1849. január 25.

A 32. honvédszászlóaljhoz javasolt tisztek kinevezése érdekében

Országos teljhatalmú Biztostul

Hadügy minisztériumnak

Kolozsv[ár] Janu[ár] 25ⁿ [1]849.

Utólagos jóváhagyás reményében, kikérve hadügyminiszter úr megerősítését, a 32. h.[on] v.[éd] zászlóaljhoz számvevőnek alsó Járai elpusztult állomásáról arany váltó Benedek Antalt,⁷⁸ ugyan oda volt Nagy Enyedi sebészetet végzett és gyakorlott Ungerpek Jánost⁷⁹ alorvosnak, alhadnagyi rang és illetménnyel e f. hó 16^{ol} kinevezend.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztaát. Lelőhely: MOL H 75 1594/849.]

32.

Beöthy Ödön rendelete a halmágyi sóhivatalhoz Kolozsvár, 1849. január 25.

Rendelet,

mely mellett meghagyatik a halmágyi sóhivatalnak, hogy egyedül kormánybiztos, Sántha György⁸⁰ úr utalványára fog pénzt kiszolgáltatni. Kolozsvárt, január 25-én 1849.

Országos teljhatalmú biztos

Beöthy Ödön

Hogy fent érintett rendeletnek eredetijét által vettem légyen, ezennel bizonyítom. Halmágyon, február 19-én, 1849.

Beumert Miklós,

Tárnok

33.

Beöthy Ödön levele Sántha Györgyhöz, Zaránd megyei kormánybiztoshoz.

Kolozsvár, 1849. január 25.

Meghatározza a feladatait

Országos teljhatalmú biztostól. Alispán Sántha György úrnak N.[agy]-Váradon.

⁷⁸ Bona 1998. I. k. 131. o.

⁷⁹ Ungerpek János Nagyenyed város alorvosa, illetve a városi nemzetőrség első századának hadnagya volt. A város feladása után (1848. november 7.) elmenekült. *Süli Attila: A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadsapat szervezése Erdélyben, 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011. 50. o.*

⁸⁰ Sántha György Bihar vármegye alispánja volt.

Folyó hó 23-ról kelt jelentését Zarándmegye jelen állapotáról szólót, mint kimerítőt s megbízásának tökéletesen megfelelőt, nagy meglepéssel vettem. Ezen szóval kelletik élnem, mert az események gyászos elősorolása mást használnom nem enged.

A részletekbe foglalt intézkedések szükséges voltáról, azoknak életbe léptetéséről magam is tökéletesen egyetértek alispán úrral, de létesíthetőség alapja egy oda remélendő és állandóul ott maradáó őrseregre lévén fektetve, melynek szükséges voltát megint érzem, de a mi módoni teljesíthetés e jelen körülmények között megdönthetetlen akadály.

Az idő szerint ott volt katonaság Bem tábornok úrtól vett egyenes parancs következtében előnyomulván, az a mi erőt hátrahagyott, a megkezdendő működések sikeresítésére, sem a vidék lecsillapítására nem elegendő, honvédeket újból oda rendelni lehetetlen, nemzetőröket is egyedül csak Bihar volna képes – bárha ez is eléggé meg van terhelve – oda állítani.

Ha alispán úr képes a megye kebeléből, hogy kormánybiztos Hodossy Miklós úrral egyetértőleg a nemzetőrségből Zarándmegyébe kiállítson, azon esetre:

Megbízom s felhatalmazom alispán urat, hogy kormánybiztosi minőségben átmenvén Zarándmegyébe, intézkedjék úgy, a hogy az ottani körülményekből kiindulva azt legcélszerűbben teheti.

Alakítson a javallott mód szerint rögtönítelő törvényszéket, az elnöknek 4, a közbírák és egyéb személyzetnek 3 p. firt napi bér megrendelésével, mely napidíjakat, amint az egyéniségek kívánandják, utalvány mellett a halmági sóházból ki fogja fizettetni. A rögtönítelő törvényszékek eljárása körül zsinórmértékül % alatt küldöm az utasítást. (Az 1848. május 9-iki rögtönítéleti szabályok csatoltatnak.)

Megbízásom folytán útjában és Zarándmegyében töltött napidíjait 5 p. forintokban számítva k.[ormány] b.[biztos] Hodossy Miklós úrnak, kit is e mai napon kifizetés iránt levelemmel megke-
restem, mutassa be.

Igyekezzenek ön portyáztatni Zarándmegyében, tovább-tovább a falukon csapatokat küldve, az oláh ajkú nép lefegyverzése s az elrablott portékák visszaszerzése végett, hogy azokat tulajdonosaik elsajátíthassák s megkaphassák, azokat mindenünnen Halmágyra vagy Kőrösbányára fogván vitetni, hol célszerűbb leend.

Mellékletben % ide zárom a halmági sóhivatalhoz intézett rendeletet, melynek meghagyatik, hogy pénzt egyedül az ön utalványára szolgáltatson ki, a pénztári mennyiségről azonban ön engemet időről-időre tudositván. Zarándmegyében a közigazgatás helyrehozása tekintetéből ön által ideiglenesen kinevezett egyéneket, u. m. a felső kerületben szolgabírónak Ribiczey Ferencet, esküdtjéül Kristyori Ferencet, az alsó kerületben szolgabíróul Nemes Dánielt, esküdtnek Lakatos Józsefet ezennel megerősítem, ezt a megye közönségével s az illetőkel tudatni szíveskedjék. Végtére önnek kimerítő jelentését a honvédelmi bizottmánynak megküldöttem.

Kolozsvár, január 25. 1849.

Beöthy Ödön

[Közli: *Hegyesi* 1885/1. 615–616. o.]

34.

Beöthy Ödön levele a hadügyminisztériumhoz Kolozsvár, 1849. január 29.
A fanyerges beszerzésének nehézségeiről⁸¹

Országos teljhatalmú biztostul
Hadügyminisztériumnak
Kolozsv[ár] Janu[ár] 27^{en} [1]849.

Az ide küldött rendelésből megértvén, hogy fa nyergekre szükség van, tüstént rendelkeztem több felé s különösen Kóhalom szék vidékére, hol a legjobbak készíttetnek. Azonban az irt mennyiségben annak itt beszerezhetése nem kivihető.

⁸¹ A fanyerges beszerzésére 1849. január 18-án kelt levelében szólította fel az Országos Honvédelmi Bizottmány Beöthyt. KLÖM XIV. k. 162. o.

Hanem Bihar, Szabolcs, Békés, Szatmár megyékben s a Kunságban, hol többnyire nyeregből hajtanak, habár használt nyergek is, de hamar kiállítható levén. Tisztelettel véleményezem, hogy azon vidéken köröztetni szíveskedjenek.

Beöthy Ödön

[Tisztázat. Lelőhely: MOL H 75 1674/849.]

35.

Beöthy Ödön felterjesztése a hadügyminisztériumhoz Kolozsvár, 1849. január 27.

A 32. honvédszászlóaljhoz javasolt tisztek kinevezése érdekében

Országos teljhatalmú Biztostul

Hadügyminisztériumnak

Kolozsv[ár] janu[ár] 27ⁿ [1]849.

A 32^{ik} honvéd zászlóaljnál a tisztí állomások betöltve nem levén – mi az újoncok betanítása s gyakorlása körül nagy hátramaradás. Az alább írt egyéneket ajánlottam fel a Honvédelmi bizottmáynak kinevezetés végett, de ez ügy tán a Minisztérium elébe nem adatott, mert máig foganata nincs.

Most bátor vagyok egyenesen a Minisztérium elébe felterjeszteni s a kitett állomásokra kinevezetni kérem, amint következik:

Rang s illetménnyel Janu[ár]. 16⁻⁶¹ kezdve

Századosnak Kiss Josef⁸² zászlóaljbeli főhadnagyot

Főhadnagynak Fornszek Adolf⁸³ zászlóaljbeli alhadnagyot

Alhadnagyokká: Szentkirályi Antal⁸⁴ zászlóaljbeli zászlóst,

Gyarmathy Sigmond⁸⁵ helybeli térparancsnoki segédet,

Csillag Bódog⁸⁶ Bihar megyei nemzetőri hadnagyot,

Esztegar László⁸⁷ Bihar megyei nemzetőri őrmestert, ki a marjási Ezredben⁸⁸ 12 évig szolgált őrmester volt, s a bánáti táborban, főhadnagyi foglalkozásban 10 hétig, most is itt szolgál.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MOL H 75 1675/849.⁸⁹]

⁸² A név feltehetőleg elírás, mivel a zászlóaljban ekkor Kiss János szolgált századosi rangban. *Bona* 2008. I. 550. o.

⁸³ Fornszek Adolf (1823–1850) főhadnagy. *Bona* 2000. 334. o.

⁸⁴ *Bona* 1999. III. k. 259. o.

⁸⁵ Gyarmathy Zsigmond (1832–1908) hadnagy. *Bona* 1998. 508. o.

⁸⁶ *Bona* 1998. I. k. 278. o.

⁸⁷ Esztegar László (1815-?) hadnagy. *Bona* 1998. I. k. 368. o.

⁸⁸ 37. (Máriássy) sorgealozred.

⁸⁹ A Hadügyminisztérium 1849. január 31-én kelt válaszelevelében tudatta Beöthyvel, hogy a kinevezések már megtörténtek, és a Közlöny 13. számában közhírré tették.

36.

Beöthy Ödön levele Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1849. január 28.
Kifejti álláspontján a Perczel Mór vezérőrnagy⁹⁰ és Henryk Dembinski gr., altábornagy⁹¹ közötti viszálról

Elnök Úr!

Egy szerencsétlen hír kering, Perczel Mór azon nyilatkozata, hogy Dembinszky Henriket segédjének elfogadni kész és az leverőleg hatott mindenkire.

Perczel hazafiságába nem kétkedik senki, katona is jó lehet, de az öreg tábormokkal bajosan mérkőzhetik.

Dicső tettei 18 évvel ezelőtt ragadák a világot bámulatra, s' azok, kik erről megfejtkeztek, vagy éppen tudomásuk nem volt, jó lesz, ha a *conversations-lexicon*⁹² pótlék kötetében felkeresik és megolvassák.

Dembinszky megjelenését honunk jelen helyzetében isteni kegyelemnek lehet méltán venni. Ha ott nem használjuk fel, hol reá legnagyobb a szükség, magunk hibájának tulajdoníthatjuk.⁹³ Kolozsvár, január 28^{án} [1]849.

Beöthy Ödön m. k.

[Másolat. Lelőhely: MOL H 2 1328/849.⁹⁴]

37.

Beöthy Ödön levele az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1849. január 29.
A nagyenyedi menekültek ügyében, akik részére segély kiutalását kéri

Országos teljhatalmú biztostúl

Országos honv[édelmi] bizottmánynak

Kolozsvár, jan[uár] 29^{án} [1]849.

Tudva van Önök előtt az elégetett s merőben lerombolt N[agy]. Enyed állapota, s kik a bős olá[h] nép gyilkaitól s az erdőkön egészen elfagyva meghalástól menekülhettek, azok fagyott kézzel s lábbal többnyire szekereken hozatván ide, se ruhájok, se változójok, többnyire dolog tehetetlen gyermekek és nők, s bár ha a kolozsvári lelkes polgárok többnek tápot nyújtanak, s az álladalmi pénztárból én is 2600 pforintot ki osztattam, de segítve teljesen rajtok nincs nagy számuk miatt, mert még más vidékőli menekültek is nevelik a számat, holott csak az enyedi szerencsétlenek 2500^{nál} többen vannak. Több segély megrendelése az álladalom rovására körömön kívül esvén, tisztelettel kérem a Bizottmányt, hogy vagy egy bizonyos összevet megrendelni, vagy folytonosan segíthetősökre engemet felhatalmazni méltóztassék.

Beöthy Ödön

[Magyar nyelvű tisztázatot. Lelőhely: MOL H 2 1403/849.]

⁹⁰ Perczel Mór vezérőrnagy (1811–1899) a Központi Mozgó Sereg parancsnoka volt. *Bona* 2000. 182–184. o.

⁹¹ Henryk Dembinski gr., altábornagy. (1791–1864), az 1830/31-es lengyel felkelésben altábornagy és főparancsnok. 1849 januárjában Magyarországra érkezett és felajánlotta szolgálatait az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. *Bona* 2000. 151–152. o.

⁹² Beöthy itt feltehetőleg a Joseph Meyer által kiadott *das Grosse Conversations-Lexikon für die gebildeten Stände-ra* gondolt. (Első kötet megjelenési éve: 1839.)

⁹³ A Perczel Mór vezérőrnagy vezette Központi Mozgó Sereg 1849. január 22-én sikeres ellentámadást indított és elfoglalta Szolnokot. Ezután pedig Perczel Ceglédbercelig nyomult előre. A hadügyminisztérium azonban – két téves jelentés alapján – arra utasította Perczelt, hogy egy hadosztályt Henryk Dembinski gr., altábornagy vezetésével indítson a tiszafüredi hidat fenyegető ellenség legyőzésére. A hír valótlanágáról meggyőződve Perczel folytatni akarta az előrenyomulást, míg Dembinski ragaszkodott a kikülönítéshez. A két tábornok január 27-jén, csúnyán összeveszett, mire Perczel lemondott posztjáról. *Hermann*, 2001. 227–229. o.

⁹⁴ A levélre Kossuth 1849. február 1-jén válaszolt Beöthy utódjának, Csány Lászlónak. *KLÖM* XIV. k. 281. o.

38.

Beöthy Ödön levele Sántha György Zaránd megyei kormánybiztoshoz. Kolozsvár, 1849. január 31.
*Értesíti, hogy egészségi állapota miatt az Országos Honvédelmi Bizottmány felmentette őt,
utóda Csány László*

Sántha György zarándmegyei kormánybiztos s biharmegyei alispán úrnak Kőrös-Bányán vagy Brádon.

Egészségem változása miatt kértém a honvédelmi bizottmányt felváltatásom iránt, s ennek következtében Csány László úr küldetvén országos teljhatalmú biztosul, midőn ezt önöknek tudomására juttatom, egyszersmind a hon java előmozdítása körül s irántam tanúsított hazafi buzgalmát s hajlandóságát szívesen megköszönvén, kérem önt, hogy továbbra is jóindulatában megtartani szíveskedjék, s ernyedetlen buzgalommal a haza, s egyesek jóléte gyarapításán munkálni ne szűnjék.

Kolozsvár, január 31. 1849.

Beöthy Ödön

[Közli: *Hegyesi* 1885/1. 616. o.]

39.

Grosz Frigyes Bihar megyei főorvos hivatalos igazolása Beöthy Ödön betegségéről Nagyvárad, 1849. február 3.

Orvosi bizonyítvány

Alóírt ezennel bizonyítom: Beöthy Ödön teljhatalmú országos biztos és Bihar megyei főispán úr, két év és kilenc holnap óta mellgörcsökben szenved; melyek ugyan rendes orvoslás által enyhültek; de az erdélyi zordon tájékban való tartózkodás következtében azok újonnan kitörvén gyógyításokra több napi idő kívántatik.

Kelt, N[agy]Váradon feb[rurár] 3^{am} 1849.

Dr. Grosz Fridrik

[Magyar nyelvű sk. tisztázat. Lelőhely: MOL H 2 1488/849.]

SZEMLE

BAGI ZOLTÁN PÉTER – HORVÁTH ADRIENN (SZERK.)

MOZAIKOK A MAGYAR KIRÁLYSÁG 16–17. SZÁZADI TÖRTÉNELMÉBŐL (HISTÓRIAANTIK KÖNYVESHÁZ, BUDAPEST, 2012. 248 O.)

Új kötetet szerkesztett Horváth Adrienn társszerkesztő közreműködésével Bagi Zoltán Péter, a török kor és a Rákóczi-szabadságharc hadtörténésze. Ebben a könyvben más szerzőkkel – Oross Andrással, Varga Szabolccsal, Tózsza-Rigó Attilával, Végh Ferencsel és Mihalik Béla Vilmostal – együtt a magyar történelem eddig kevésbé megvilágított szakaszait mutatják be. Nem esemény-történetről van szó, hanem gazdaság-, város-, egyház-, és közigazgatás-történetről. Egyik-másik tanulmány olykor ugyan túllépi a megszabott időkereteket, ez azonban nem okoz nehézséget, hiszen a XVI–XVII. századi Magyar Királyság történetét, illetve bizonyos történeti jelenségeket nem minden esetben érthetjük meg teljesen a középkori előzmények nélkül. A tanulmányok XVIII. századi kitekintése azt a célt szolgálja, hogy az egyes folyamatok utóéletét vagy későbbi fejlődését megvilágítsa.

Bagi Zoltán Péter bevezetője szerint a szerzők célja „egy olyan tanulmánykötet (sorozat) létrehozása, amely a Magyar Királyság XVI–XVII. századi történelmének kevésbé vagy csak szűken vett szakmai berkekben ismert részleteit dolgozná fel úgy, hogy az mind a felső-, mind a középfokú oktatásban használható legyen”. Törekvésüket alátámasztja, hogy az egyes tanulmányok végén – egy-két kivételtől eltekintve – nemcsak azok tartalmi összefoglalóját közlik, hanem gyakran több oldalas bibliográfiát is feltüntetnek az adott témából, amely lehetővé teszi minden olvasó számára az adott kérdés részletesebb megismerését. Bátran kijelenthetjük: a Mozaikok tanulmánygyűjtemény egyszersmind kiváló tankönyv is, amit nemcsak az egyetemi és főiskolai hallgatók, hanem a történelem és a korszakok iránt érdeklődő középiskolások és más laikus olvasók is haszonnal forgathatnak.

Tematikailag a kötet két jól elkülöníthető részre osztható, első felében az egyes tanulmányok a magyar történelem különböző szegmenseit világítják meg, a könyv második felében Bagi Zoltán Péter fejezetei a török veszély hatását vizsgálják a német rendekre, a Magyarország számára megajánlott birodalmi segélypénzeket keresztül.

Oross András egy fontos kormányzattörténeti témakört, a Habsburg Birodalom és azon belül a Magyar Királyság XVI–XVII. századi közigazgatását vizsgálja szinte minden vonatkozó kérdésre kiterjedő igénytel. A különböző rendi és központi hivatalok (pl.: Udvari Haditanács, Udvari Tanács, Magyar Tanács, országgyűlés stb.) mellett külön szól az uralkodó szerepéről is. Emellett a pénzügyeket és a középszintű igazgatást is bemutatja. Nem elégszik meg a Magyar Királyság törzsterületének vizsgálatával, hanem kitér a Szent Korona tartományaira és társorszáგaira is. Ennek megfelelően képet kaphatunk Horvátország, Szlavónia és Erdély közigazgatásáról is. Tanulmányát XVIII. századi kitekintéssel zárja egy lényegében új intézmény, szerv, a Helytartótanács szerepével kapcsolatban.

Varga Szabolcs Horvátország és Szlavónia kora újkori történetét foglalja össze, a középkori előzményekkel együtt. Külön kitér arra is, hogy az oszmán hódítás hatására hogyan kezdenek a horvátok eltávolodni a magyaroktól. Ennek okát a Habsburgok horvátországi megjelenésében kell keresnünk, hiszen a késő Jagelló-kortól Habsburg Ferdinánd ausztriai főherceg számított a horvát végek legjelentősebb támogatójának. A szerző bemutatja a török kori horvát végvidékek kialakulását kísérő folyamatot, amelyben a Bécsből odahelyezett katonai főhadparancsnokok fokozatosan háttérbe szorítják a magyar rendi méltóságviselőt, a bánt. Mindezek ellenére a magyar koronától független Horvát Királyság az egész korszak alatt illúzió maradt csupán, mert nemcsak az elszakadásnak voltak pártolói, hanem működött Horvátországban és Szlavóniában egy erős magyarbarát csoport is.

Tózsza-Rigó Attila két fejezetet írt a XVI–XVII. századi várostörténettel kapcsolatban. Az első tanulmányban a városokról, a városhálózatról, a központi hatalom és a városok viszonyáról és belső felépíttetésükről ír. Az ország három részre szakadása előtt 30 királyi város és nagyjából 150 mezőváros volt az országban, amelyek jelentős társadalmi és gazdasági központok voltak. A Magyar Királyság lakosságának csak a töredéke, nagyjából 7–8%-a élt városokban, míg Nyugat-Európában ez az arány 20–25%. Jelentős mértékben megváltozott a korszakban az állam és a városok viszonya is. Az önkormányzati joggal rendelkező városok élén a bíró állt, de a korszakban már megjelent egy másik fontos tisztség is, a polgármester, sőt, voltak olyan városok, melyeket közösen irányítottak a bíróval. A városok legfontosabb döntéshozó szerve a tanács volt.

Tózsza-Rigó másik tanulmányában, a könyv másik várostörténeti fejezetében tér ki a városok gazdasági rendszerére. Ezen belül vizsgálja az egyes városoknak a kereskedelemhez, iparhoz és a mezőgazdasághoz való viszonyát. A magyar gazdaság a török hódítás ellenére is tagja maradt az európai kereskedelmi vérkeringésnek, hiszen továbbra is léteztek olyan árucikkei, amelyekből más európai régiókban hiány mutatkozott. Ezek közül az exportcikkék közül a legfontosabbak a különböző bányászati termékek, nyersanyagok, illetve a szarvasmarha (a legfőbb kiviteli tétel) és a bor. A Magyar Királyságba behozott, importált termékek túlnyomó többségét különböző iparcikkék jelentették. A városokban az ipari termelés még mindig céhes keretek között folyt. A céhes rendszer megfigyelhető sajátossága a családi vagy egyéni monopolhelyzetek kialakítása, valamint az egyes szakmákra való specializálódás volt. A városokhoz kapcsolódó legfontosabb mezőgazdasági termékek közül kiemelkedett a szőlő- és az ahhoz kapcsolódó bortermelés.

Végh Ferenc a kora újkori magyar társadalom egyik legérdekesebb csoportjáról, a vitézről rendről írt tanulmányt. Az Adriától Erdély határáig húzódó végvárrendszerben nagyjából 20 000 katonára teljesített szolgálatot, akiket külföldi segélyekből próbáltak fizetni. A vitézről rend döntő többségében magyar anyanyelvű volt és valamelyik protestáns egyházhoz tartozott, a többséget a református felekezet hívei alkották. Bár a végvári katonák többsége jobbágy és szellemi eredetű volt, tekintélyes számú nemesember is vállalta a végvárakban való szolgálatot, hiszen ez nem jelentett számukra társadalmi lesüllyedést, míg a paraszti származásúak számára lényegesen jobb életlehetőségeket biztosított a katonaelet. Ezt a heterogén katonaságot jogai formálták egységes egésszé. A XVII. században a zsold gyakori elmaradása miatt a katonák rákényszerültek valamilyen civil „másodállás” elvállalására. Így például földet szereztek maguknak a vár közelében, iparüzéssel, marhakereskedelemmel foglalkoztak, illetve egyéb legális vagy illegális módon (falvak megsarcolása) jutottak bevételhez. Ez tette lehetővé, hogy a fizetetlen, illetve rosszul vagy rendszertelenül fizetett katonaság mégis kitarson állomáshelyén. A vitézről rendet a török fenyegetés hívta életre, s miután a probléma megoldódott, 1701-ben az uralkodó egyetlen tollvonással jogilag megszüntette. Az egykori katonák közül csak kevesen vállaltak szolgálatot az állandó hadseregben, a többiekre az elbocsátás és a lassú társadalmi lesüllyedés várt.

A következő fejezetben Bagi Zoltán Péter közöl egy rövid összefoglalást az ún. „hadügyi forradalomról” és az azzal kapcsolatban kialakult vitákról. Bemutatja Michael Roberts és Geoffrey Parker elméleteit, elemzi nézeteiket. Véleménye szerint a neves külföldi hadtörténészek fő érdeme az, hogy a klasszikus hadtörténetírás helyén kialakult egy új, más tudományágak számára is használható rendszer, melyen keresztül a hadtörténetírás újra a történettudomány egyik prosperáló területévé vált. Roberts és Parker arra ösztönözték a kutatást, hogy a háborúkat az állam, a gazdaság, a technika, a kultúra és a társadalom szempontjából is tüzetesen vizsgálja meg. Azt is megjegyzi, hogy a téma körül kialakult vita mára teljesen szétfeszítette a kiinduló elmélet alapjait.

Mihalik Béla Vilmos az egri egyházmegye katolikus megújulását vetette vizsgálat alá az 1634 és 1746 között eltelt több mint 100 évben. Kifejti, hogy a német történetírásban alkalmazott módszer, a felekezetszerveződés elmélete, ha a sajátos magyar viszonyokhoz alakítjuk, eredményesen alkalmazható. Az elméletet az egri egyházmegyére is igaznak tartja. Áttekinti Oláh Miklóstól Pázmány Péterig az országos rekatolizáció állomásait, amelyek összhangban voltak a tridentini zsinat határozataival. Ugyanezek a jelenségek (egyházlátogatások, megfelelő papképzés) megfigyelhetők az egri püspökségben is, különösen Lósy Imre és Kisdy Benedek tevékenységét emeli ki. Az 1670-es évektől megjelent az ellenreformáció a Habsburg örökös tartományokban már sikerrel alkalmazott eszköztára, amely összeütközésekhez vezetett a protestáns lakossággal. A sikereket

azonban nem tudták kihasználni, elsősorban a paphiány miatt. A XVIII. századból Telekessy István, Erdődy Gábor és Barkóczy Ferenc püspököket emeli ki. A minél képzetesebb és felkészültebb pap-ság kinevelésével a társadalom még szélesebb rétegeit kívánták megnyerni a katolikus reformnak. A XVIII. századi események szerinte alátámasztják a Wolfgang Reinhard elméletének időkeretét ért kritikákat. Hangsúlyozza, hogy nem szabad elfeledkezni a területi sajátosságokról sem, hiszen az eltéréseket ezek is okozhatják.

Az utolsó három fejezetet a kötet egyik szerkesztője, Bagi Zoltán Péter írta. A tanulmányok, ahogy azt fentebb már említettem, témájukban szorosan összefüggenek egymással, és a török elleni védekezéshez kapcsolódnak. A Német-római Birodalom kényszerű, de szükségszerű szerepvállalásakor a magyarországi védelemben mindig csak a támogatás mértéke volt kérdéses, illetve hogy mit kérjenek cserébe az uralkodótól. A birodalmi rendek minden segítsége ellenére azonban a XVI. század utolsó negyedére a birodalom eladósodott, 1577-ben már 10,7 millió rajnai forint volt az államadósság. A tizenöt éves háború (1593–1606) alatt három birodalmi gyűlés 226 *Römermonat* (római hónap) – 1 Römermonat ekkor nagyjából 64 000 rajnai forintnak felelt meg – segílyt szavazott meg, azonban ebből nem folyt be az egész összeg a birodalom nyugati rendjeinek lekötöttsége miatt. Am Rudolf német-római császár így is mintegy 12 millió rajnai forintnak megfelelő segílyt kapott a török elleni harcához a birodalmi gyűlésektől.

A következő fejezetben a szerző a birodalmi kerületek kapcsolatát vizsgálja a tizenöt éves háborúval. Nézete szerint a kudarcot nem ismerő császári alkudozási politika eredményeképpen a birodalmi kerületek nagyjából 7–8 millió rajnai forinttal segítették az Oszmán Birodalom elleni nagy háborút. A birodalmi rendek és kerületek segílyénél csak a közvetlenül is veszélyeztetett cseh és ausztriai tartományok támogatása volt magasabb.

A tanulmánygyűjtemény utolsó fejezetében Bagi Zoltán a Német-római Birodalom XVII. századi történetét tekinti át, különös tekintettel a XVII. századi birodalmi gyűlésekre és a birodalmi véderőre. A harmincéves háborút lezáró, 1648-ban kötött vesztfáliai béke után a birodalmi rendek és a császár közötti erőegyensúly végérvényesen felborult az előbbieik javára. A tartományurak minden erejükkel védelmezték megszerzett jogaikat, saját területükön erős központi hatalmat építettek ki, befolyásukat a szomszédos, kisebb államocskákra is kiterjesztették. 1663-tól 1806-ig, a Német-római Birodalom megszűnéséig folyamatosan ülésezett Regensburgban a birodalmi gyűlés, amelyet emiatt a birodalom parlamentjének tekinthetünk, azonban ez nem a birodalom egységét erősítette, hanem éppen ellenkezőleg, a széttagoaltságot növelte.

A gyűjteményes kötet színvonalát és tudományos értékét növelik az idegen nyelven (német, latin) megadott szakkifejezések is. Helyenként becsúsztak kisebb gépelési hibák, elírások, azonban ezekért bőségesen kárpótolja az olvasót a rengeteg hasznos ismeret, amelyre a könyv által szert tehet. A kötetet nem csak a hódoltság korával foglalkozó történészek és egyetemi hallgatók fogják érdekesnek és hasznosnak találni, hanem a Habsburg Birodalom és a Német-római Birodalom iránt érdeklődő laikusok is. Remélhetőleg nemsokára újabb, hasonló színvonalú kötetek is fogják követni ezt a mindenképpen üdvözlendő kezdeményezést, amely hozzájárul a kora újkori Magyar Királyság történetének jobb megismeréséhez és történelme szélesebb körben való népszerűsítéséhez.

Rittling László

TÓTH FERENC

CORRESPONDANCE DIPLOMATIQUE RELATIVE À LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DU PRINCE FRANÇOIS II RÁKÓCZI (1703–1711)

(Édition de documents établie par Ferenc Tóth. Bibliothèque Études l'Europe Centrale Collection dirigée par Daniel Tollet 9. Honoré Champion Éditeur, Paris, 2012. 609 o.)

A II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem vezette Habsburg-ellenes magyarországi függetlenségi háború (1703–1711) 300. évfordulója lezárultának alkalmából jelentette meg Rákóczi francia diplomáciai iratainak és levelezésének válogatását Tóth Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa a párizsi Éditions Honoré Champion kiadásában.

A kiadó Közép-Európa újkori, elsősorban XVII–XVIII. századi történetét bemutató sorozatának kilencedik kötete ez, melynek sorozatszerkesztője Daniel Tollet, a Martin Buber Intézet (Institute for the Study of Judaism) és a Brüsszeli Szabadegyetem (L'Université Libre de Bruxelles) professzora. Mielőtt rátérnénk a kötet bemutatására, érdemes néhány szót szólni magáról a sorozatról is, mert az kevésbé ismert a magyar olvasók előtt, másrészt az eddig megjelent tíz kötet közül hatnak szorosan, témáját és/vagy szerzőjét tekintve és a továbbiaknak is sok tekintetben magyar vonatkozásai vannak. Egy nagyon újkeletű, de annál termékenyebb vállalkozásról van szó, hiszen 2010 óta jelennek meg darabjai, évente három–négy. A sort mindjárt az 1699. évi karlócai békéről, illetve a korszak közép-európai térségének az Oszmán Birodalommal való kapcsolatáról szóló, Jean Bérenger professzor gondozásában megjelenő munka (*Le paix de Karlowitz, 26 janvier 1699. Les relations entre l'Europe centrale et l'Empire Ottoman*) nyitja, amit Kecskeméti Károlynak a magyar liberalizmusról szóló könyve (*Le libéralisme hongrois, 1790–1848*) követ. A sorozat műfaji sokszínűségét Kecskeméti Károly másik könyve, nagyszabású történeti esszékötetete jeleníti meg 2011-ből (*Pour comprendre l'histoire de l'autre Europe. Recueil d'essais*). A következő egy több korszakra kitekintő szintézis: Monok Istvánnak az 1526–1750 közti magyarországi könyvtárakat és könyvkultúrát bemutató összeállítását (*Les bibliothèques et la lecture dans le Bassin des Carpates, 1526–1750*). A szintén Bérenger professzor által sajtó alá rendezett Kollonich Lipót-féle Einrichtungswerk, azaz Magyarország kormányzati átalakításáról, modernizációjáról 1688-ban készült tervének francia nyelvű változata (*Le plan de réorganisation de la Hongrie [1688]. Das Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*) kiadásának pikantériája, hogy az gyakorlatilag párhuzamosan történt a forrás német nyelvű, német nyelvterületen, magyar szerzők által megjelentetett kritikai kiadásával.¹ A magyar történeti vonatkozású kiadványok közé tartozik a Közép-Európa és az Oszmán Birodalom történetét évtizedek óta kutató Jean Nouzille *Le Prince Eugène de Savoie et le sud-est européen (1683–1736)* című munkája is, ugyancsak Jean Bérenger bevezetőjével. Mikes Kelemen törökországi leveleinek válogatás-kötete pedig a Tüskés Gábor által vezetett munkacsoport (tagjai Bérenger professzor, Kaló Krisztina, Thierry Fouilleul és Tóth Ferenc) gondozásában pedig kifejezetten a XVIII. századi magyar történelem és irodalomtörténet egyik érdekes, immáron európai viszonylatban is számon tartott jelenségére irányítja a francia nyelven olvasó közönség figyelmét. A sort egy hamarosan megjelenő monográfia, Claude Michaud Ferdinand-monográfiája (*Ferdinand de Habsbourg [1503–1564]*) zárja, immáron 2013-ból.

Tóth Ferenc kötete, e dinamikusan fejlődő sorozat egyik legfrissebb darabja, az elmúlt év végén látott napvilágot. A szerző nem kevesebbre, mint a Rákóczi-szabadságharc francia vonatkozásainak forrásfeltárására vállalkozott, hiszen II. Rákóczi Ferenc függetlenségi mozgalmát végigkísérte a francia udvarral folytatott folyamatos, élénk diplomáciai levélváltás. Ennek legfontosabb dokumentumait válogatta ki, rendezte sajtó alá, látta el magyarázó jegyzetekkel. E nagyszabású válogatás-kötet a francia–magyar diplomáciatörténet több mint 250, XVIII. század eleji forrását adja

¹ János Kalmár – János J. Varga (Hgg.): Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690) (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 39.) Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2010.

közre a francia nyelvet értő olvasók és a tudományos kutatás számára. A dokumentumok mintegy 90%-a a francia Külügyminisztérium levéltárából származik. Ez a forráscsoport egészült ki ott, ahol tematikailag indokolt volt, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémiai Kézirattárának néhány iratával, valamint egy-egy, Magyarországon nyomtatásban már megjelent dokumentummal. Azt iratok mintegy 95%-a először jelenik meg nyomtatásban.

Mint az előszövből megtudjuk, Tóth Ferenc munkája nem előzmények nélküli. Benda Kálmán és Köpeczi Béla már tervezte egy hasonló válogatás megjelentetését még az 1980-as években. Benda Kálmán hozzá is látott a munka megvalósításához, számos dokumentumról fotó és gépirásos másolatot készíttetett, melyek a történész hagyatékában találhatók. Erre a gyűjtőmunkára támaszkodhatott Tóth Ferenc; valamint Köpeczi Béla 1999-ben a Balassi Kiadónál megjelentetett kiadványa (*Correspondance diplomatique de François II Rákóczi 1711–1735*) nyomán jutott a meggyőződésre, hogy idegen nyelven nemcsak a szabadságharcot követő emigrációra vonatkozó legfontosabb forrásokat, hanem magának a szabadságharcnak a francia diplomáciai anyagát is legalább válogatás formájában meg kell jelentetni.

Az angol, francia és német nyelven eddig megjelent forráskiadások és a vonatkozó szakirodalom alapján² a kérdés iránt érdeklődők már értesülhettek arról, hogy a magyarországi hadszíntér nagyon jelentős mértékben lekötötte a XVIII. század elejének nagy európai küzdelmében, a spanyol örökösödési háborúban az osztrák hadsereget, így az állami függetlenségéért küzdő Magyarország természetes szövetségesevé vált a Habsburgokkal szemben fellépő francia királynak. XIV. Lajos és II. Rákóczi Ferenc a magyar felkelés kezdetétől, 1703-tól korrek diplomáciai levelezést folytatott, s ez a levelezés, valamint a Magyarországra küldött francia követek aktivitása végigkísérte a magyarok függetlenségi küzdelmeit.

Rákóczi és köre mindvégig tisztában volt azzal, hogy a felkelés sorsát alapvetően meghatározzák a külpolitikai viszonyok, mert az ország saját erejéből nem képes megvívni függetlenségi harcát. Bánkúti Imre megállapítása szerint ezért a diplomáciai tevékenység központi helyet foglalt el Rákóczi munkásságában, „legszemélyesebb” tevékenysége volt; minden számottevő hatalmi-politikai tényezővel kapcsolatban állott, a legfontosabb azonban a francia udvarhoz való viszony volt.³ Ennek bizonyossága maga e válogatás-kötet, de mindjárt közvetlenül erre utal a kötet címe is: szó szerint a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcra vonatkozó diplomáciai levelezését tartjuk kezünkben, melyet Tóth Ferenc egy nagyon fontos, több mint 100 oldalas, hét fejezetből álló bevezetéssel látott el. Ez a széles ívű összefoglalás – melynek középpontjában mindvégig a fejedelem alakja, személyisége, politikai célkitűzései, döntései állnak – segíti a francia olvasót megérteni a magyarországi felkelés előzményeit, indítókat. Két fejezetben betekintést kap a XVII. századi magyarországi politikai életbe, a török kiűzését követő központosított Habsburg hatalmi expanzióra és a központosításra adott magyarországi politikai válaszokra (Wesselényi programja, Thököly mozgalma) vonatkozóan. Tájékozódhat ezen időszak francia–magyar külkapcsolatairól (Thököly orientációja XIV. Lajos felé). Megismerheti a családi-politikai közeget, melyből II. Rákóczi Ferenc fejedelem származik. Ezt követően a harmadik fejezetben a Rákóczi-szabadságharc közvetlen po-

² A teljesség igénye nélkül Köpeczi Béla idézett művén kívül lásd: *Joseph Fiedler*: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczys und seiner Verbindungen mit dem Auslande. Bd. I–III. (Fontes Rerum Austriacarum) Wien, 1855–1858.; *Simonyi Ernő*: Angol diplomáciai iratok. (Archivum Rákócziánum II/I–III. k.) Budapest, 1935.; *Benda Kálmán*: Le projet d’alliance hungaro-suédo-prussienne de 1704. *Studia Historiae Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXV. (1960) 669–694. o.; *Köpeczi Béla*: La France et la Hongrie au début du XVIIIe siècle. Étude d’histoire des diplomatiques et d’histoire des idées. Budapest, 1971.; II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. / Mémoires du prince François II Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu’à sa fin. A tanulmányt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla*, a szöveget gondozta *Kovács Ilona*. / Avec une postface et des commentaires de *Béla Köpeczi*, texte établi et appareil critique par *Ilona Kovács*. (Archivum Rákócziánum, III/1.) Budapest, 1978.; *Frey, Linda and Marsha*: The Treaties of the War of Spanish Succession. An Historical and Critical Dictionary. Westport–Connecticut–London, 1995.; *Bérenger, Jean*: Histoire de l’Empire des Habsbourg de 1273 à 1918. Paris, 1990.; *R. Várkonyi Agnes*: The European Balance of Power and the Hungarian National Independence. In: *Fabric of Modern Europe. Studies in Social and Diplomatic History*. London, 1999. 1–12. o.; *Tüskés Gábor* (éd.): *Correspondance de François II Rákóczi et la palatine Elzbieta Sieniawska 1704–1727*. Budapest, 2004.; *Jean Bérenger* (ed.): *Brigadier général Louis Le Maire. Relation abrégée de ce qui s’est passé dans la guerre de Hongrie depuis le commencement de la campagne de 1705 jusqu’au mois de mars 1708*. Paris, 2007.

³ *Bánkúti Imre*: Eszrevételek II. Rákóczi Ferenc régi-új biográfiájához. *Századok*, 2005. 5. sz. 1286. o.

litikai okait és előzményeit ismerhetjük meg, s párhuzamosan a legfontosabb katonai eseményeket. A kezdetektől jelen lévő francia diplomáciai aktivitás legfontosabb mozzanatait, eredményeit foglalja össze mindezzel párhuzamosan a szerző. A negyedik fejezet Rákóczi államának hadseregszervező tevékenységére, katonai reformjaira koncentrál. A következő rész kifejezetten a diplomáciáé: itt már nem, illetve nem csak Rákóczi, hanem Rákóczi államának diplomáciai tevékenységéről van szó. A konkrét francia lépéseket foglalja össze, kitér Rákóczi és a francia király közvetlen kapcsolatára, valamint Des Alleurs márki magyarországi missziójának történetét világítja meg. Az 1708. év Tóth Ferenc szerint fordulópont a francia–magyar diplomáciában, mert a felkelés nyilvánvaló katonai kudarcai után a mozgalom sikerének realitása szertefoszlott, s ez a diplomáciai lehetőségek beszűküléséhez, ugyanakkor – tegyük hozzá – korántsem a diplomáciai tevékenység intenzitásának csökkenéséhez vezetett (Kökényesdi 1708. nyári párizsi missziója). Végül a tanulmány utolsó két fejezete a szabadságharc utolsó, 1709–1711 közötti szakaszának magyar diplomáciai erőfeszítéseiről, új (északi, keleti) orientációiról és a szatmári megegyezés körülményeiről, diplomáciai visszhangjáról ad összefoglalást.

A levelek tárgya a magyarországi és nemzetközi hadszíntéren zajlott katonai eseményeken kívül a franciák által nyújtandó fegyveres, pénzbeli és katonai támogatás volt. A támogatás többszöri pénzküldeményben, valamint katonatisztek, francia hadmérnökök Magyarországra küldésében realizálódott. A francia politika emellett a nemzetközi diplomáciai porondon is segítette a magyarokat, melynek különösen akkor nőtt meg a jelentősége, amikor Rákóczi esetleges külföldi (bajor) trónigényének realitása szertefoszlott, illetve amikor a nemzetközi hadi helyzet változásainak következtében a magyar ügy katonailag elszigetelődött. Végül, a magyar felkelés bukása (1711) után az emigrációba kényszerülő magyar politikai elitet, élén Rákóczi fejedelemmel, elsőként Franciaország fogadta be, megélhetésük alapját biztosítva.

Mindezt végigkövethetjük a kötetben évkörönként csoportosított forráskiadványt áttekintve. Tanulságos a források megoszlásának aránya. 1703-ból 22, 1704-ből 16, 1705-ből 10, 1706-ból 16 forrást tartalmaz a kötet. 1707-ből 72-öt, 1708-ból pedig 67-et, e két évből összesen 139-et, ami az összes kiadott forrás több mint a fele. Végül 1709-ből 31-et, 1710-ből 11-et, 1711-ből pedig hetet közöl Tóth Ferenc. E helyen nincs mód arra, hogy végigkövessük a levelezés legfontosabb témáit, tanulságait, s lehet, bár nem valószínű, hogy véletlen egybeesésről van szó, de feltűnő az 1706. évet követő két év gazdag termése. A kötet egyik legnagyobb tanulsága ugyanis, hogy az 1704. augusztus 13-án lezajlott höchstädti csatát követően, amelyben a francia és bajor seregek vereséget szenvedtek, s ezáltal szertefoszlott a francia katonai támogatás közvetlen lehetősége, majd az 1706. évi jelentős francia katonai kudarok (május 30.: ramillies-i vereség, június: Brüsszel elfoglalása – Belgium a Habsburg-szövetséges angolok megszállása alá kerül, 27-én pedig Madrid elfoglalása), valamint a nagyszombati béketárgyalások eredménytelen lezárulása után sem csökkent a francia diplomácia érdeklődése a magyarországi események iránt.

A forrásközlést egy tájékoztató jellegű, ám nagyon alapos, az idegen nyelven eddig megjelent monográfiákra, tanulmányokra bővebben kitérő szakirodalmi válogatás követi, melynek tematikája nagyon szerencsés módon nem zárul le a szabadságharc bukását és a szatmári megegyezés körülményeit taglaló munkákkal, hanem betekintést ad az emigráció történéseibe, a szabadságharc utóéletébe, a Rákóczi-kultusz, Rákóczi-hagyomány irodalmába is. Végül a kötetben való tájékozódást a névmutató segíti.

Tóth Ferenc szép, elegáns, formáját tekintve és tartalmilag egyaránt nagyon igényes kötete, úgy vélem, alapvető kézikönyve lesz a XVIII. század eleji francia–magyar kapcsolatok történetének, s a jövőben megkerülhetetlen forráskiadvány a téma hazai és külhoni kutatói számára.

Kincses Katalin Mária

BRUNHILDE WEHINGER – GÜNTHER LOTTES (SZERK.)

FRIEDRICH DER GROSSE ALS LESER*(Akademie Verlag, Berlin, 2012. 231 o.)*

A közelmúltban összegző, a legfrissebb kutatási eredményeket tartalmazó tanulmánykötet jelent meg II. (Nagy) Frigyes (1712–1786) porosz király (1740–1786) irodalmi műveltségéről, műveltségének forrásairól, szépírói, történetírói tevékenységéről, történetfelfogásáról, irodalmi látásmódjáról Brunhilde Wehinger és Günther Lottes összeállításában.

Előjáróban: mi is indokolja egy művelődéstörténeti, irodalomtörténeti kötet ismertetését egy hadtörténeti folyóiratban? Részben az a tény, hogy a XVIII. századi Európa egyik legnagyobb formátumú uralkodójáról van szó, aki egyben korának egyik legnagyobb hadvezére, legképzettebb katonája és legsikeresebb stratégája volt. Irodalmi, történelmi tárgyú műveken kívül államelméleti és hadtudományi művek sorát írta, melyek elméleti szinten és gyakorlati kézikönyvként használva kortársaira és követőire, európai gondolkodókra, államférfiakra, uralkodókra és nem utolsósorban hadvezérekre meghatározó hatást gyakoroltak.⁴ Emellett figyelemre méltó az is – s talán ez a most megjelent tanulmánykötet egyik legnagyobb tanulsága –, hogy a Frigyes által kezdeményezett, vezetett háborúk szakaszolják, periodizálják a porosz uralkodó írói munkásságát, filozófiai gondolkodásmódjának, világlátásának alakulását és ennek vetületeként hadtudományi, államelméleti és történeti műveinek beállítottságát.

A szerkesztők maguk is a XVIII. századi európai irodalom- és művelődéstörténet neves szakemberei, elismert Nagy Frigyes-kutatók. Brunhilde Wehinger irodalomtörténész, a potsdami egyetem Általános és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének professzora, a romanisztika, germanisztika kiváló kutatója, aki Nagy Frigyes tevékenységéről már számos könyvet, tanulmányt publikált. Günther Lottes napjaink egyik legismertebb német művelődéstörténésze, jelenleg a potsdami egyetem Újkori Művelődéstörténeti Tanszékének vezetője, számos európai újkori művelődéstörténeti program koordinátora. A szerzőpárosnak nem ez az első közös Nagy Frigyes-kötete, 2007-ben állították össze műveinek francia–német kiadását 12 kötetben.⁵

A kötet bevezetőjét (*Einleitung*, 9–23. o.) Brunhilde Wehinger írta. Ebben mindjárt kifejti: változó sikerű hadjáratait (a hétéves háborúban, 1756–1763) követően Frigyes hatalmának megerősítésekként azonnal hozzálatott egy új, monumentális reprezentáció kialakításához, melynek kulcsa, leglátványosabb megnyilvánulása a potsdami Sanssouci-parkban lévő, politikai hatalmát az európai hatalmi színtéren reprezentáló, túldimenzionált új palota együttes (Neue Palais), amely szándéka szerint egy újfajta szellemiség, uralkodói magatartásforma szimbolikus tere volt egyben (10. o.). Az épület centrumában Frigyes könyvtára helyezkedett el, ahol a könyvespolcok rendjét egy tartószerkezeten a hadiszákmányként odakerült Apolló, Homérosz, Szókratész és az Ismeretlen Filozófus márvány mellszobra törte meg (17. o.). A téka Frigyes szándéka szerint az új uralkodói korszak mentalitását reprezentálta: a könyvbarát, s ennek köszönhetően kiemelkedő műveltséggel rendelkező államférfi, abszolút monarcha életterének legfontosabb színterét (11. o.). Így válik a könyvtár a hatalom centrumává, a műveltség pedig a hatalom legfőbb forrásává. Nagy Frigyes olvasmányélményeinek hatása pedig – ahogyan ez Voltaire-rel folytatott levelezéséből is kiderül – alapos feltáró munkával kimutathatók politikai gondolkodásmódjában és írásaiban, melynek árnyalt bemutatására vállalkoznak jelen kötet szerzői. Ugyanakkor mindez nem előzmények nélküli: Frigyesnek az említetten kívül több másik könyvtára is volt, mind reprezentatív, melyeket azonban nemcsak olvasóként, hanem szerzőként is használt már kora ifjúságától kezdve.

⁴ Legutóbb a legkiemelkedőbb XVIII. századi magyar katonatiszt-hadvezér, gróf Hadik András (1710–1790) műveltségének vizsgálatakor utaltam Nagy Frigyes hatására. *Kincses Katalin Mária: Hadik András műveltsége. Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. sz. 1077. o.

⁵ Friedrich der Große – Werke in 12 Bänden. Hg. von Anne Baillet, Günther Lottes, Brunhilde Wehinger. Akademie Verlag, Berlin, 2007.

Günther Lottes a kultúr- és művelődéstörténet nagy korszakváltásainak folyamatát kutatja. A kötetben szereplő hangzatos című tanulmányában (*Fürst und Text. Die Leserevolution der Aufklärung als Herausforderung der friedrizianischen Selbststilisierung*, 25–41. o.) a XVIII. századi francia kultúra dominanciájának szemszögéből vizsgálja Frigyes tevékenységét. Az olvasóközönség nagy számú, mondhatni tömeges méretű megjelenésének folyamata (az olvasás forradalma, *Leserevolution*) szerinte a reformáció elterjedésével egyidejűleg indult, egészen a XVIII. századig zajlott, s e folyamat egyik utolsó jellegzetes és fontos figurájaként szemléli a porosz uralkodót. Frigyes tudatosan saját, egyedi uralkodói stílust alakított ki magának (*Selbststilisierung*) intellektuális értelemben, ami nem véletlenszerű és öncélú tevékenység volt – elsősorban francia műveltség megszerzésével a klasszikuson kívül –, hanem saját politikai, abszolutista reprezentációját szolgálta. Megalkotta a filozófus király (*roi-philosophe*) modelljét, amely egy összetett figura volt. Intellektusával igyekezett igazolni, legitimizálni hódító törekvéseit.

Michael Knobloch potsdami kutató a történetíró Nagy Frigyes munkásságát vizsgálja tanulmányában („*Handlanger der Geschichtsschreibung*” *Friedrich II. als Rezipient historischer Werke zur brandenburgischen Geschichte*, 43–70. o.). Feltárja Frigyes Brandenburgi uralkodóházról írt monográfiájának (*Mémoires pour servir l’histoire de Brandebourg, 1751*) forrásait, azokat az elsősorban XVI–XVII. századi történeti műveket és krónikákat, melyek alapján saját történeti művét összeállította. Ezt követően pontról pontra rekonstruálja a mű megírásának folyamatát. Ebben kimutatja, hogy Frigyes külön könyvtárosokat fogadott fel, akikkel összegyűjtette mindazon krónikákat, előzményként felhasználható műveket, melyből sajátját megírhatta, kiemelve azt a négy-öt szerzőt, akikre a leginkább támaszkodott. A forrásmunkák azonosítása után tanulmányának függelékében felsorolja mindazon műveket (23 db), melyeket Nagy Frigyes felhasznált.

Jörg Ubert, jelenleg az Université de Bretagne Sud munkatársa, Poroszország XVII–XIX. századi köztörténete és a francia–porosz intézményközi és kulturális kapcsolatok kutatója. A tanulmánykötetben közzétett írása nem új keletű kérdést tárgyal: Frigyes olvasmányélményeit a hétéves háború idején (*Friedrichs Lektüren während des Siebenjährigen Krieges*, 73–98. o.). Nagy Frigyesnek volt egy útikönyvtára, melynek létezése már eddig is tudott volt magánlevelezéséből és naplófeljegyzéseiből. Jörg Ubert most – elsőként a kutatók közt – az útikönyvtár teljes rekonstrukciójára vállalkozott, ezen források szisztematikus számbavétele alapján. Megállapítja, hogy a könyvtár 84 művet tartalmazott, s ezek közül 71-et beazonosított, vagyis pontosan megfejtette a feljegyzések, levélrészletek alapján, hogy melyek ezek, valamint, hogy az uralkodó a hadjáratok alatt pontosan mit és mikor olvasott. Feltárja, mely kiadásokról van szó, s azt is megtudjuk, hogy Frigyes ezeket milyen kommentárokkal, megjegyzésekkel látta el, esetleg mi volt a véleménye róluk, mit tanult belőlük, s milyen hatást tettek rá. Megállapítja, hogy a 84 műből – melyek között csak kettő német nyelvű, a többi francia – 19 kortárs filozófiai mű volt (főleg ókori filozófusok XVIII. századi kommentárokkal és Voltaire), 26 pedig drámai mű (a legnagyobb számban Racine munkái). Sajnos az elemzés itt megáll, de mivel a tanulmány végén egy összefoglaló táblázat található az útikönyvtár köteteiről, megállapítható, hogy Nagy Frigyes könyvtára öt könyvet tartalmazott a hadtudomány témaköréből, egy-két kortárs gondolkodó művét (pl. John Locke, David Hume), az összes többi kötet pedig szépirodalmi volt. Vagyis a könyvtár elsősorban valamiféle művelődést, feltöltődést szolgálhatott a hadjáratok során, a harcéri eseményekkel párhuzamosan a porosz király szépirodalmat és filozófiai munkákat olvasott folyamatosan.

Nagy Frigyes ugyanakkor a hétéves háború alatt anyagot is gyűjtött egy francia nyelvű történeti-hadtudományi munkához, melynek a *Histoire de la Guerre de Sept Ans* címet adta. A kéziratban maradt műre eddig a kutatás nem fordított kellő figyelmet, Frigyes nyomtatásban napvilágot látott művei inkább érdekelték a kutatókat – különösen az ugyanebben a témában kiadott *Geschichte des Siebenjährigen Krieges* (A hétéves háború története), ami ugyanazt a megnevezést kapta, de németül készült –, pedig már 1888-ban Kasselban publikálta azt Theodor Vilmar. Mindezt Sven Externbrink történészprofesszor tanulmányából (*Der Feldherr als Historiker Friedrich der Große und die Histoire de la Guerre de Sept Ans*, 99–120. o.) tudhatjuk meg, aki a heidelbergi Karl Ruprecht Egyetem tanára, s akinek fő kutatási területe éppen e háború története. Externbrink professzort az izgatta a leginkább, hogy mi vitte rá Nagy Frigyesre arra, hogy a háborúról két nyelven két különböző, azonos című művet írjon, de eltérő tartalommal. Megállapítja: a német munkától

eltérően a franciában hangsúlyosak a filozófiai, történetfilozófiai elemek. Ugyanakkor mindkét mű Frigyes hódító törekvéseinek legitimizálását célozta. Az eltérő tartalom oka az eltérő olvasóközönség. A német nyelvű munka a kortárs német politikusoknak, katonáknak s a németajkú közvéleménynek szült, elsősorban az eseményeket mondja el, stratégiáról, taktikáról szól. A francia ugyanakkor a művelt – franciául értő – uralkodóknak, európai értelmiségieknek, filozófusoknak, művészeknek. A professzor egyetlen, de döntő eseményt ragad ki a francia műből, illetve a háború menetéből, Frigyes első veszített csatáját, a 13 000 porosz és 9 000 osztrák katona halálát hozó kolini csatát. Megállapítja, hogy Nagy Frigyes e témában a hatalmas emberáldozatról és a vereség tényéről, vagyis a gyakorlati tényekről, kérdésekről feltűnően tereli az olvasó figyelmét – amennyiben egyszerűen a kérdést elintézi azzal, hogy egyrészt a poroszok kényszerhelyzetben voltak (104. o.), valamint ő maga cselekvésképtelen, beteg volt (119. o.) – a háború „művészete” felé, vagyis kijelenti, hogy ez a csata számára a háború teoretikai, történeti, hadtörténeti irodalmára és filozófiai tartamára irányította rá figyelmét és annak igazságos voltát bizonyította be számára. Extenbrink szerint mindezzel az volt a célja, hogy a háború eredeti célját, majd folytatását a poroszok részéről jogosnak és szükségesnek tüntesse fel kortársai és az utókor számára. A szerző a továbbiakban felfejti azokat a klasszikus és kortárs forrásmunkákat, illetve felsorolja a szerzőket, akiknek írásait felhasználta, beépítette munkájába. Frigyes példázatok hosszú sorának felvonultatásával támasztja alá érvelését: amennyiben a kolini vereség után nem folytatja a háborút az osztrákok ellen, az a poroszok számára katasztrofális vereséget jelentett volna a háború egész kimenetelét tekintve. Ezért Frigyes, mint állítja, Kolin miatt személyes felelősséget érzett a háború folytatását illetően. A tanulmány nagyon hasznos a korszak hadtörténetét kutatók, illetve a téma iránt érdeklődők számára a tekintetben is, hogy gyakorlatilag egy teljes, napjainkig menő szakirodalmi összefoglalót kapunk a jegyzetapparátusban a háború történetéről.

A kötet további tanulmányai nem szorosan, de áttételesen mégis kapcsolódnak hadtörténeti kérdésekhez. Az irodalomtörténész Reinhart Meyer-Kalkus Nagy Frigyes Lucretius-recepcióját tárta fel („*Mein Freund Lukrez.*” Friedrichs „*XVIII. Epistel an den Marschall von Keith: Über die leeren Schreckens des Todes und die Angst vor einem anderen Leben*”, 121–142. o.). A szerző Titus Lucretius Carus [Kr. e. 99 k. – 54 k.] római költő és filozófus *De rerum natura*, azaz a *Dolgok természetéről* című művének hatását, vagyis az epikureus életfilozófia megnyilvánulásait Frigyes levelezésében, naplóbejegyzéseiben, verseiben, esszéiben, de különösen egyik episztolájában (*Epistel an den Marschall von Keith*) vizsgálta. Ez az episztola ugyanakkor éppen a hétéves háború ideje alatt fogalmazódott és formálódott, ez alatt az idő alatt tanulmányozta behatóan a porosz uralkodó Lucretius filozófiáját, ahogyan a szerző ezt kimutatta. Anne Balliot, a berlini Humboldt Egyetem germanistája Nagy Frigyes további klasszikus-, Platón és Arisztotelész-recepcióját vizsgálta, áttekintve Frigyes könyvtárkatalógusainak teljes sorozatát (*Platon- und Aristoteles-Rezeption bei Friedrich II.*, 143–157. o.). Legfontosabb megállapítása: az említett klasszikus filozófusok programszerűen végigkísérik Nagy Frigyes egész szellemi pályafutását; a porosz király XVIII. századi francia nyelvű kommentárokon keresztül ismerkedett meg tanításukkal, s e szerzők hatása Frigyes filozófiai gondolkodásán is túlmutat, hiszen felhasználja gondolataikat, szentenciáikat konkrét politikai programok, célkitűzések megalkotásánál is. Uwe Steiner, a berlini szabadegyetem professzora egy klasszikus frigyesi téma: Frigyes és Voltaire levelezésének, kapcsolatának induló epizódját, a 24 éves trónörökös és Voltaire 1736-ban történt kapcsolatfelvételét járja körül tanulmányában (*Eine Poetik in Briefen. Zur Rolle der Literatur Briefwechsel Friedrich des Großen mit Voltaire*, 159–184. o.). Hangsúlyozza, hogy Nagy Frigyes és Voltaire kapcsolatában a hétéves háború fordulatot hozott, melynek állomásai levelezésük alapján tovább vizsgálhatók. Babette Kaiser Kern, aki szintén a berlini szabadegyetem tanára és irodalmi, színház- és történeti kutatásokat végez, feltárta írásában Voltaire *Alzire* című drámájának hatását Frigyes *Montezuma* című politikai opera-librettójára (*Spiegelungen – Friedrich II., Montezuma [1755] und Voltaire*, 185–201. o.), mely szöveg, illetve mű Frigyes politikai propagandájának egyik művészi eszközökkel tolmácsol, szuggesztív hatású szövege, amely azért érdemel figyelmet akár a korszak hadtörténetírásában is, mert a hétéves háború előestéjén, 1755-ben keletkezett, s egyértelműen annak politikai propagandáját volt hivatva kifejezni művészi eszközökkel és tolmácsolni szimbolikus formában. Végül Frigyes zenés udvari színházába látogatunk el Berlinbe, Claudia Terne jóvoltából (*Friedrich II. und das Berliner Hoftheater*, 203–226. o.). Frigyes maga is muzsikált, képzett fuvaljáté-

kos volt, s mint láhattuk, operalibrettókat is írt. Apja, I. Frigyes Vilmos (1688–1740) 1713-ban reprezentációs célokkal létrehozott egy udvari színházat, melyet Nagy Frigyes kibővített drámai és zenés színházzá, ahol elsősorban kortárs francia szerzők darabjait franciául, francia színészekkel, a francia színházak mintájára adták elő. A hétéves háború tehát a színházi életben is fordulópontot hozott, ez alatt az időszak alatt a politikai témájú darabok addig nem látott nagy számban kerültek bemutatásra: mintegy 60 (!) szerző darabját mutatták be a francia színjátszás (komédiák, Molière és kortársai művei) mellett propagandisztikus célokkal.

Kincses Katalin Mária

CHARLES KECSKEMÉTI

LA HONGRIE DES HABSBOURG TOME II DE 1790 À 1914

*(Préface de Sándor Csernus et Noël-Yves Tonnerre,
Presses Universitaires de Rennes Collection « Histoire », 2011. 405 o.)*

Nemrégiben egy francia tudományos tanácskozáson az egyik neves előadó viccesen megjegyezte: „Mint mindenki, a legutóbbi kötetemet én is a PUR-nál jelentettem meg.” A PUR, vagyis Presses Universitaires de Rennes valóban az egyik legdinamikusabb francia társadalomtudományi és referenciértékű történettudományi kiadóvá nőtte ki magát, miközben a hagyományos és neves párizsi kiadók (Presses Universitaires de Paris-Sorbonne, Presses Universitaires de France) lényegesen visszaszorultak a tudományos könyvpiacra. A PUR egyik legbátrabb és magyar szempontból mindenképpen legfigyelemreméltóbb vállalkozása az a Magyarország története sorozat, melynek legújabb kötetét a neves franciarországi magyar történész, Kecskeméti Károly írta. A sorozat Kristó Gyula, Engel Pál és Kubinyi András által írt középkori kötetei után a kora újkori – vagy ahogyan az alsorozat címében jelzik „Habsburg-kori” – két újabb darabját a már nem először közösen publikáló Jean Bérenger és Kecskeméti Károly jegyezte. A magyar parlament története után a két szerző a mohácsi csatától az első világháborúig terjedő korszakot foglalta össze a magyar történelem iránt érdeklődő művelt francia nagyközönség számára. Jean Bérenger munkáját nem célok e recenzióban méltatni, ugyanakkor szeretném megjegyezni, hogy Kecskeméti Károly műve nemcsak kronológiai szempontból követi a neves francia professzor művét, hanem a szöveg belső logikai összefüggései és utalásai alapján is egyértelműen annak egyenesági folytatásának szánta azt, és folyamatosan hivatkozik is rá.

Kecskeméti Károly műve a magyar történelem 1790-től 1914-ig terjedő korszakát mutatja be, amely az egyébként sokoldalú szerző fő szakterülete, hiszen korábbi munkáinak jelentős része is erre a „hosszú XIX. századra” irányult. Az impozáns kötetet Kecskeméti Károly a Habsburg-kor iránti tisztelete jeléül a közelmúltban elhunyt Habsburg Ottó emlékének ajánlja. A bevezetőt a sorozat létrejöttében oroszánrészt vállaló Csernus Sándor és Noël-Yves Tonnerre írta, kiemelve a korszak jelentőségét és a kompetens szerző érdemeit. A valódi történet a Szentkorona II. József halála utáni 1790-es Budára való átszállításának ünnepélyes jelenetével kezdődik, amely egyben II. Lipót trónralépésének és a magyarországi reformfolyamat nyitányának is tekinthető. A szerző nem titkolt szimpátiával mutatja be II. Lipót kétségkívül rövid, bár eseménydús uralkodását. A kevesbé ismert Habsburg uralkodó tevékenységének egyfajta újraértelmezését is kiolvashatjuk a szövegből, melynek alapján a „kalapos király” reformjainak átgondoltabb és toleránsabb politikáját megvalósítani kívánó uralkodó gondolatai jóval meghaladták a kor uralkodó eszméit. Jó példa erre, hogy II. Lipót toszkán nagyhercegként Európában egyedülálló módon szünteti meg a halálbüntetést. II. Lipót testvérénél ügyesebben látott hozzá a külpolitikai kérdésekhez is, sikeresen lezárva a szerencsétlen török háborút és megghiúsítva a magyar nemesség és a porosz uralkodó közeledési kísérleteit. A könyv egyik legizgalmasabb tézise a magyar reformfolyamatok ábrázolásában rejlik. A szerző szakítva a korábbi évtizedek során a reformkort bemutató uralkodó sémákkal, a reformfolyamatot kontinuitásában ábrázolja, és a magyar rendek, valamint a Habsburg uralkodók közötti kompromisszumok,

kiegyezések sorozatának tekinti. A visszatérő „compromis” szó a könyv egyik Leitmotívjának is tekinthető. Ebben a kiegyezései reformfolyamatban kiemelt szerepet tulajdonít az 1790-es években készült, bizottsági munkával létrehozott elképzeléseknek, amelyek az *Operata systematica* néven egy új, modern és felvilágosultabb Magyarország ígérését hordozták magukban. A reformfolyamat megtorpanását a szerző jogosan a francia forradalom által teremtett új külpolitikai helyzettel és az abból következő háborúkkal magyarázza. A forradalmi és napóleoni háborúk korszakában sem feledkezik meg a reformok folytatásáról, példaképpen említve a Bibliotheca Hungarica alapítását.

A bécsi kongresszus nagy európai koncertjében helyet foglaló Magyar Királyságot a szerző pontos statisztikai adatokkal és olyan széles társadalmi körképpel igyekszik ábrázolni, amely részletesen kitér a sokrétű népesség nemzetiségeire és vallási csoportjaira is. A gazdasági élet és a külpolitika ismertetése után kerül sor a szűkebb értelemben vett reformkor bemutatására. Az 1825-ös esztendő ismét „kiegyezés”-t (*compromis*) hoz a rendek és a kormányzat között, és az 1790-es évek eltemetett reformeszméit. Az 1830-as évek hangsúlyos elemei a kibontakozó liberalizmus, a parlamenti küzdelmek története. A kormányzat keményebb lépései után az 1840-es év újabb kompromisszuma után a magyar *Vormärz* eseményeinek bemutatására kerül sor. A reformok elemzése során a szerző gyakran von párhuzamot a korábbi korok reformelképzeléseivel, és ezáltal szélesebb történelmi perspektívában ábrázolja azok jelentőségét. A forradalom és szabadságharc tárgyalása során az európai folyamatok jelentőségét kihangsúlyozva, a magyar és nemzetközi szakirodalom legfrissebb eredményeit felhasználva nyújt az eseményekről kritikai megjegyzésektől sem mentes, de mindenképpen tárgyilagos és történelmi adatokkal alátámasztott képet. A szabadságharc bukása utáni neoabszolutista korszak értékelése során szakít a korábbi nemzeti romantikus történelemszemlélettel, amely túlzottan sötét színekkel ábrázolta ezt az időszakot. A legújabb kutatások adatait felhasználva kiemeli a korszak tagadhatatlan gazdasági és politikai eredményeit, és új megvilágításba helyezi a Bach- és Schmerling-korszakok magyar történelmét. Az elbeszélés logikájából következően az 1867-es Kiegyezés (*Compromis*) a magyar történelem korábbi korszakainak fejlődési irányából adódó történelmi lehetőség kiteljesedésének tűnik, amely egy kétségkívül dinamikus és Magyarország számára kedvező időszakot indított el. A szerző ugyanakkor kérdéseket is megfogalmaz az Osztrák–Magyar Monarchia nagyhatalmi státuszával kapcsolatosan, és kíméletlenül sorra veszi azokat a hibás döntéseket, melyek annak bukásához vezettek.

A kötet elolvasása után megállapíthatjuk, hogy a magyar történelem „hosszú XIX. százada” iránt érdeklődő francia és frankofón olvasók igen hasznos kézikönyvvel gyarapíthatják könyvtárukat. Kecskeméti Károly bőséges forrásanyaggal, magyar és idegen nyelvű szakirodalommal felvértezett kötete kiválóan alkalmas a korszak idegen nyelven való bemutatására. A francia történelemre való gyakori utalások, párhuzamok kapaszkodót jelentenek a magyar történelemben kevésbé jártos érdeklődőknek, és segítenek elhelyezni a magyar szellemi irányzatokat az európai történelem szélesebb palettáján. A mű számunkra egyik legnagyobb eredménye abban rejlik, hogy igen pontos terminológiát használ, amely példaértékű lehet további francia nyelvű magyar történelmi munkák számára. A magyar tulajdonnevek tökéletes helyesírással szerepelnek a szövegben. A földrajzi neveket gyakran több nyelven is megkapja a francia olvasó, aki ezáltal nem téved el a mai térképeken sem. A kötet végén kronológia, bibliográfia és index található, s a gondos szerző még arra is ügyelt, hogy a magyar utónevek francia megfelelőit is megadja. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a PUR magyar történelmi sorozatának példásan szerkesztett legújabb kötete kiváló eszköz lehet a magyar történelem külhoni megismertetésére és megszerettetésére.

Tóth Ferenc

DAVID R. STARBUCK

**EXCAVATING THE SUTLERS' HOUSE. ARTIFACTS
OF THE BRITISH ARMIES IN FORT EDWARD AND LAKE GEORGE***(University Press of New England, Hanover and London, 2010. 118 o.)*

David R. Starbuck antropológus, régész, a Plymouth State University tanára, egyik fő kutatási területe a XVIII. századi hadtörténeti régészet. Starbuck a régészet és fizikális antropológia oktatása mellett több hadirégészeti vonatkozású terepi kutatást folytatott Skóciában és az USA-ban.

Starbuck korabeli hadmérnöki rajzokat, színes ásatási felvételeket és leletfotókat felvonultató monográfiáját előszó nyitja meg, a tíz fejezetből álló tematikai egységsort appendix és a felhasznált könyvek jegyzéke zárja. Az előszóban fogalmazza meg célkitűzését: a XVIII. századi brit gyarmati hadsereg és a gyarmati polgári lakosság anyagi kultúrájának, mindennapi életének bemutatását. Fő célja egy szintetizáló munka megalkotása volt a Sutlers' house kutatási eredményei mellett, a Fort Edward, a Fort William Henry és a Fort Gage (Lake George Battlefield Park) területén lezajlott amatőr, illetve modern módszerekkel történő ásatások leletanyagának ismertetésén keresztül.

Az első fejezet (*The British Encampments in Fort Edward and Lake George*) az angol–francia gyarmati háború (1756–1763) New York állami régészeti kutatásának historiográfiai áttekintését adja. Az USA-ban a gyarmati háborúk híres helyszínei, Fort George, Fort William Henry, Fort Edward (Rogers Island), Fort Gage régészeti módszerekkel történő kutatása jelentős múltra tekint vissza. A szerző kronológiai sorrendben ismerteti az erődök régészeti kutatástörténetét, s Fort Edward kutatása kapcsán az erőd közelében elhelyezkedő kereskedőtelepülés (Sutling camp) vizsgálatát is bemutatja.

A második tematikai egység (*The Sutling House in Fort Edward: The Crucial Source of Supplies*) e kereskedő-településen feltárt „Sutlers-ház” régészeti kutatásának ismertetését tárgyalja. 1996-ban Matthew Rosell, a Hudson Falls High School tanára bukkant rá a Sutlers' house-ra Fort Edward déli részén. Starbuck 2001-ben kezdett ásatásokat a markotányos ház területén, s a munkálatok 8 évig tartottak. A régészeti kutatást jelentős mértékben segítette, hogy a Sutlers' house hadmérnöki vázlatrajzokon és korabeli naplókban is szerepel. Az épületet „Mr. Best” 1757-ben építtette az erőtől délre. A több évig tartó munkálatok eredményeként az épület pincéjét teljesen feltárták, a régészek a tűzhelyet, számos gerendamaradványt – köztük a pincelejáró maradványait – és padlóra zuhant tárgyat találtak. A Sutlers' house pusztulását tűzvész okozta (újjaépítésre már nem került sor), aminek terminus ante quem-je Fort Edward kiürítésének 1759-es dátuma.

A harmadik fejezet (*Weaponry and Ammunition*) már az anyagi kultúra témaköréhez kapcsolódó, az ásatásokon talált, illetve gyűjteményekben fennmaradt fegyverleletek tematikai egysége. A szerző a kutatások során talált zsebiránytűkről, puskaalkatrészekről, szuronyokról, puska- és pisztolygolyókról, mozsárbomba-repeszekről ad elemző összefoglalást. Starbuck Daniel M. Sivilich történeti korú puska-, illetve pisztolygolyókra vonatkozó vizsgálati módszereivel elemzi a talált lövedékeket. A bemutatott puskalövedékek közt különösen figyelemre méltó egy, a McDougall Collectionben őrzött, levágással kialakított, hasáb alakú lövedék. (A szerző fotón bemutat egy vélhetően lövedékkészítésre, további feldarabolásra szánt, a Rogers Island-ről származó hasáb alakú ólomöntvényt is.) Starbuck az ismert előkerülési hellyel rendelkező golyók megtalálási helyét nem vetítette térképre. Az elejtett (ép), illetve kilőtt (deformálódott) puskagolyók megtalálási helyének GPS-koordinátákkal való rögzítése és térképre vetítése viszont jelentős hadtörténeti információkat adhat. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy az eltemetődési helyükről eltávolított, a lelőhely-kontextusból kiszakított golyók (illetve más leletek) információértéke jelentős mértékben csökken.

A negyedik tematikai egység (*Food and Foodways, Cutlery, Pottery and Glass*) a talált állatcsontanyagot és az előkerült főző és asztali edénytipusok sorát ismerteti. A tárgyalt erődök területéről jelentős mennyiségű háziasított, illetve vadállat csont került elő. Sajnálatos módon a szerző csak annyi megállapítást tesz, hogy a csontanyagban a sertés- és a szarvasmarha a domináns, mennyiségi mutatókat nem ad közre. A kerámialeleteket Starbuck megállapítása szerint alapvetően a

homogenitás jellemzi, különösen nagy számban kerültek elő manufaktúrákban készített sómázás keramikák, a luxuskerámiát a porcelán és a kőcserép áru képezte.

Az ötödik és a hatodik fejezetekben (*Tools and Equipment, Architectural Hardware*) a szerző az épületelemek (ajtóvasalások, forgópántok, zárnyelvek, reteszek, szögek, ablaküveg-töredékek) mellett változatos – balta-, fejsze, kapa-, ásófejekből, jégvasakból álló – szerszámanyagot mutat be. A hetedik tematikai részben (*Personal Artifacts: Clothing, Sewing, and Grooming*) a személyes tárgyak ismertetése kapcsán az észak-amerikai brit reguláris katonaság ruházati emlékeinek leírása kap hangsúlyt. A „személyes tárgyak” közé sorolt leletek zömét a férfi alsóruházat, illetve női ruházathoz köthető egylyukú csontgombok, ón, bronz, sárgaréz füles gombok, színes és színtelen üvegpasztás kézelőgombok és sárgaréz csattok képezik, jóllehet különleges textilleletekről is olvashatunk: egy tiszt barakkjából a Rogers Island területéről aranyfonalas paszomány került elő. A személyes higiénia tárgyai közül a csontfésűk és egy kétfeliratos („SUCCESS TO THE KING OF PRUSSIA”, „I SAY FOR EVER HUS A.”) bronz borotva említhető meg.

A nyolcadik fejezet (*Coins*) a gazdag numizmatikai leletanyagot adja közre. A pénzleletek többségét spanyol egy-, illetve félreálosok és angol félpennisek alkották. A Sutlers’ house régészeti kutatása sorában 1714 és 1756 között vert pénzek láttak napvilágot. A pénzleletek sorából különösen figyelemre méltók az egész vagy feldarabolt, „Mo”- és „MF”-veretjegyes spanyol (Újvilágban vert) ezüst kobok (cob), illetve egy 1695-ben vert francia rézgaras.

A könyv kilencedik egysége (*Miscellany: Glass Trade Beads, Musical Instruments, and Tobacco Pipes*) a személyes tárgyak közül a színes ruhadíszként, ékszerként funkcionáló üvegyöngyök, hangszerek (dorongok) és pipák kerülnek bemutatásra. A Sutlers’ house feltárásakor nagy számban kerültek elő csontpipák; a mesterjeggyel ellátott darabok két csoportját, az „RT”- és „WM”-mesterjegyes (Robert Tippet bostoni és William Mamly londoni műhelye) példányokat különítette el a szerző.

Az appendixben a Sutlers’ house régészeti feltárása során, 2001 és 2008 közt talált tárgyak katalógusa olvasható, a fegyverek, csont-, üveg-, kerámialeletek, evőeszközök, ón, réz tárgyak, lószerszámok, épületelemek, érmék, üvegyöngyök, hangszerek, pipák szerinti rendezésvé alapján. A részletes lista szemléletesen mutatja be a markotányos házban talált gazdag leletanyagot. Az alkalmazott vegyes – egyszerre tárgytypus és nyersanyag szerinti – csoportok létrehozása helyett a könnyebb áttekinthetőség céljából hasznosabb lett volna, ha a szerző a leleteket nyersanyag vagy a funkció szerint csoportosítja.

Starbuck munkája szervesen illeszkedik a francia–angol gyarmati háború régészeti vonatkozású kutatását tárgyaló könyveinek sorába. A szerzőnek a recenzált monográfiával egy könyvsorozatban, Hannoverben, illetve Londonban, 1999-ben kiadott *The Great Warpath. British Military Sites from Albany to Crown Point* című munkája, továbbá a *Rangers and Redcoats on the Hudson. Exploring the past on Rogers Island, the Birthplace of the U. S. Army Rangers* címet viselő, szintén Hannoverben, illetve Londonban, 2004-ben megjelent könyve említhető meg. Korábbi munkájában Starbuck a Fort Edward és a Rogers Island, a Fort William Henry, a Fort St. Frederic, valamint a saratogai és a hubbartoni összecsapás régészeti kutatásáról, illetve a George-tó és a Champlain-tó víz alatti régészeti vizsgálatairól adott szemléletes beszámolót, későbbi művében a Rogers Island prehistórikus és a gyarmati háborúk korának régészeti kutatását ismertette. Kutatástörténeti áttekintései jól szemléltetik, hogy mekkora szerepe van a lokális kezdeményezéseknek, a tudományos intézményeknek és a nemzeti parkoknak a hadtörténeti múlt szempontjából jelentős helyszínek megmentésében.

Polgár Balázs

CSIKÁNY TAMÁS – EÖTVÖS PÉTER – NÉMETH BALÁZS

A SZABADSÁGHARC KÉZI LŐFEGYVEREI 1848–1849*(Kossuth Kiadó, Budapest, 2012. 123 o.)*

A szabadságharc kézi lőfegyverei 1848–1849 munka címéből a kedves olvasó nyugodtan asszociálhat egy homogén haditechnika munkára. Ha ebből indulunk ki, Csikány Tamás, Eötvös Péter és Németh Balázs munkája már ezért is hiánypótló lenne a magyar hadtörténeti irodalomban. A cím ebben az esetben kicsit csalóka, bár a könyv fő vonulatát kétségtelenül a lőfegyverek technikai kérdései adják. Emellett mégis kiemelt helyet kap fejlődésük története és hadseregen belüli alkalmazásuk kérdése is.

A mű gerincét négy fejezet alkotja. Az első kettő Eötvös Péter nevéhez fűződik, aki *A gyutacsos fegyverek története* (9. o.) fejezet írója, *A sima csövű gyutacsos perkussziós gyalogsági puská* (23. o.) című német munkának pedig magyarra fordítója. A könyv harmadik, *Harcászat a 19. század közepén* (32. o.) és a negyedik, *Az 1848–49. évi szabadság tűzfegyverei és töltenyei* (45. o.) című fejezetei Csikány Tamás és Németh Balázs tollából születtek.

Eötvös Péter 1976 óta elismert fegyverszakértőként dolgozott Németországban. Kutatási területe az Augustin-rendszerű gyalogsági és kadétpuskák, lovassági karabélyok és pisztolyok. Jelenleg a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum fegyverrestaurátori részlegének külsős munkatársa. *A gyutacsos fegyverek története* című fejezet a kovakő és a kémiai gyújtással működő lőfegyverek bemutatásával kezdődik. *A kovás gyújtás és a lakat* című rész bemutatja az osztrák hadseregben használt 1798 M kovás gyalogsági puská főbb paramétereit. A következő alfejezetben (*Miként működött a kovás gyújtás*) az említett lőfegyver használata közben felmerülő problémák kerülnek tárgyalásra. Elsősorban a kovakő kiváltásnak fontossága, annak körülményes és sűrű cseréje miatt. Ezt követően a puská lakatszerkezetének kialakításban rejlő nehézségek felsorolása olvasható. *A kémiai gyújtás* című rész, ahogyan elnevezése is sejteti, a kovakő okozta probléma megoldására tett kísérleteket veszi sorba, Claude Berthollet títésre érzékeny kálium-klorátját, Edward Charles Howard durranó higanyát. Ezek eredményeképpen 1805-ben Forsythe szabadalmaztatta a durranó tablettát. Az új találmány nedvességérzékenysége 1818-ban Deboubert megalkotta a kapszilt, hogy megóvja a gyújtótöltetet. A szerző kiemeli az új gyújtási mód előnyeit, ami a fegyverek megbízhatóságában és tűzgyorsaságának növekedésében volt érezhető. A két módszer legnagyobb különbsége, hogy míg a kovás puská esetében az elsütéskor a katona szemé előtt lobbant be a lőpor – s ez zavarta a célzásban –, addig a kémiai gyújtás ezzel a hátránnyal már nem rendelkezett.

Csikány Tamás a Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtörténelmi Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, a Magyar Tudományos Akadémia doktora. Kutatási területe az 1848–1849-es szabadságharc hadtörténete. A témakörben több könyve is megjelent (*Honvédtűzészesség az 1848–49-es szabadságharcban*. Budapest, Tinta Kiadó, 2000.; *Csata Komáromnál 1849. július 2-án, avagy a szabadságharc harcászata*. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány, 2003.)

A Harcászat a 19. század közepén című fejezet mutatja meg, hogy jelen esetben igazán átfogó munkáról beszélhetünk: a könyv előző része aprólékos technikatörténeti bemutatása után Csikány Tamás a fegyverek harcászatban való alkalmazását ismerteti meg az olvasókkal. A szerző az elején rövid áttekintést nyújt a XIX. századi hadszervezetről és annak alapfogalmairól. Ezt követően végigveszi a lőfegyverek használatát a gyalogság és a lovasság körében. *A gyalogos harcászat* című alfejezetben az olvasó képet kap a gyalogság egyik legfontosabb mozzanatáról, a töltési folyamat vezényszavakkal kísért lépéseiről. Ezt követően a hadsereg alapvető harcászati egysége, a zászlóalj felépítése és ennek harctéren való működése kerül ismertetésre. Az alfejezet végén a szerző a zárt hadrendű felfogás egyetlen nyitott elemére, a csatárharcászatra is kitér. A módszert ritkán és csak szükség esetén alkalmazták, ugyanis messze nem képviselte azt a tüzerőt, amit a zárt alakzat.

A lovasszáhad és a harcászat című alfejezet a császári-királyi hadsereg lovasságnak csapatnevei (vértések, dragonyosok, huszárok, dzsidások), ezek felszerelése (hosszú csövű karabély, pisztoly, könnyűpállos, pika) és a harcászatban való alkalmazhatóságuk kérdéskörét elemzi. A szerző részletes leírással szolgál a lovasság harctéri alkalmazásáról, alapvető harcászati egységeiről, a

roham menetéről (alakzatáról és idejéről), majd a magyar harcmodort leginkább képviselő könnyű-lovasságba tartozó huszárokról szól bővebben.

A gyalogság és a lovasság nem elkülöníthető a harctéren, ennek részletezése *A fegyvernemek együttműködése* című alfejezetben kapott helyet. Sőt, a két említett fegyvernem mellé a tüzérséget is oda kell sorolni. Ez az alfejezet bemutatja a három fegyvernem együttes használatának csatadöntő jelentőségét, mely a XIX. századra meghatározó gyakorlatát képezte a harcászatnak. Ismerteti a lovasság, a gyalogság és a tüzérség szerepét a harctéren. A szerző kiemeli, hogy a haditechnika – ebben az esetben – főleg a tüzfegyverek alacsony találati hatékonysága miatt még nem tette szükségessé a zárt harcmodor felszámolását a csatatereken.

Német Balázs 1998-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Karán szerzett magyar–történelem szakos tanári diplomát, 2010 óta pedig a Nemzeti Közszolgálati Egyetem biztonság- és védelempolitika MSC képzésén folytatja tanulmányait. 2011-ben a Tudományos Diákköri Konferencián első helyezést nyert az *1848–49. évi szabadságharc tüzfegyverei és történelmi* című dolgozatával. Az azonos című fejezetben a lőfegyverek beszerzésétől, azok célballisztikai hatásvizsgálatáig átfogó képet ad a szabadságharcban használt puskákról és pisztolyokról. Elsőként a forradalmi sereg felfegyverzésének nehézségeivel és annak lehetőségeivel foglalkozik, a magyar területeken 1848 előtt csupán nyomokban megtalálható hadipar fejlesztésétől a császári–királyi fegyverraktárak hadianyagának megszerzésére tett kísérletekig. Budán, Pesten, Komáromban, Munkácson és Eszéken sikerrel járt a magyar kormány, de Arad, Temesvár, Nagyszében és Gyulafehérvár esetében nem. Külföldi beszerzések történtek hivatalos, majd csempész úton is Angliából, Belgiumból és Ausztriából. A lakosság sem maradt ki a fegyverhiány megoldásának ügyéből. A legtöbb fegyver kötelező beszolgáltatásból került a kormány kezére, de sokan, akik hadi szolgálatba léptek, magukkal hozták saját fegyvereiket. Egy másik beszerzési forma a hadizsákmány, mely a szabadságharc alatt többször is segítette a magyar honvédséget.

A fegyverek beszerzési problémáit követően a szerző a szabadságharc magyar hadipari hátterére tér ki. Ezen belül a fegyvergyártás főbb központjaira (Pest, Buda, Nagyvárad), majd a kisebb üzemekkel rendelkező városokra (Debrecen, Besztercebánya, Kolozsvár). Ezt követi a töltények gyártásának átfogó ismertetése *A gyutacsos fegyverek történelméről* című alfejezetben. A töltények, a lőpor fajtái, a gyutacs gyártásának leírásától egészen a lövedék okozta kérdések elemzéséig a lőfegyverek nélkülözhetetlen részei kerülnek taglalásra. Az ezt követő *A katonától és fegyvertől elvárt pontosságról* című alfejezet a honvédek kiképzéséről, a fegyvertöltés és a tüzelési parancs lépéseiről, majd a puskák közelharcban való alkalmazásáról ad részletes áttekintést.

A munka további részeiben már a szabadságharcban használt gyalogsági puskákról, lovassági pisztolyokról és karabélyok technikai fejlettségéről, harcban való használhatóságukról és a hozzájuk rendszeresített töltényekről ad képet a szerző. A puskák esetében lajstromba vett típusok az 1842 M sima csövű, majd a 1842 M és 1849 M kamarás császári–királyi puskák. A lovasság esetében az 1798 és 1798/28 M, az 1844 M Augustin-rendszerű, sima csövű gyutacsos pisztoly és a 1798 M és 1807 M sima csövű kovás karabélyok kerülnek bemutatásra. A szabadságharc döntő fordulatának számít Oroszország osztrák oldalán történt beavatkozása. Német Balázs ennek megfelelően a cári hadsereggel is foglalkozik *A cári gyalogság fegyverei az 1849. évi magyarországi hadjárat idején* című alfejezetben: bővebb képet igyekszik nyújtani az orosz gyalogság használatában lévő különböző lőfegyverekről, a gyenge kiképzéséről és a fegyverek rossz minőségéről.

A történet vége. *A honvédfegyverek sorsa* alfejezetben, ahogyan a cím is utal rá, a világesi fegyverletétel fegyvertörténeti nézőpontú értékelésére kerül sor, kiemelve, hogy sajnos kevés magyar gyártású lőfegyver maradt az utókorra. Ennek oka egyszerű: „A honvédek inkább tették tönkre puskájukat, mint hogy az ellenség kezére adják”. A megmaradt magyar fegyverek a világesi fegyverletétel után „illegitásba vonultak”, és várták a következő alkalmat a szolgálatra. Ezeknek a fegyvereknek az eltűnését felgyorsította az 1867-es kiegyezés, miután nyilvánvalóvá vált, hogy újabb felkelésre nem kerül sor.

A könyv gazdag képanyaggal rendelkezik, ami az olvasó számára vizuálisan is megjeleníti a szóban forgó puskák lakatszerkezetét vagy a hozzá tartozó töltényeket. A fotók másik fontos szerepe a szövegben leírt egyes folyamatok fokozatainak ábrázolása. Utóbbihoz tartozik például az előltöltésű fegyverek töltési lépéseinek képi bemutatása vagy a puskák közelharcban való alkalmazásának

módszerei, technikái. A *Céllövészeti lökiserletek* című fejezetben a különböző fegyverek találati pontosságának, szórásának a vizsgálata történik. Itt a leírt megállapításokon kívül az olvasó a képek alapján maga is meggyőződhet az eredményekről. A fejezetekben szereplő régi mértékegységek átváltásában segít a *Régi mértékegységek átváltása* című összefoglalás.

A könyvben leírtak a nagyszámú jegyzeteknek köszönhetően visszakereshetővé válnak. Elhelyezkedésüket tekintve a fejezetek végén kaptak helyet, ami a szöveg olvasása közben az olvasót lapozgatásra ösztökéli. A jegyzetekben felsorolásra került főleg német és magyar nyelvű munkák és források rövidítésének feloldása az *Irodalom* című fejezetben történik meg. Itt látható igazán, hogy a könyv milyen gazdag szakirodalmi és forrásanyagbázisra épül.

Jelen kötet a szerzők átfogó és a részletekre ügyelő kutatásának eredménye. Nyelvezetének és közérthetőségének köszönhetően nem csupán a szakavatott szemeknek, de a laikus, a korszak és a téma iránt érdeklődő olvasók számára is érdekes és izgalmas olvasmány.

Kranzieritz Károly

HOCHBAUER GYULA

LEVELET VITTEM KOSSUTHNAK 1848 ÖRÖKSÉGE BRASSÓ KÖRNYÉKÉN

(Inga füzetek 2. Brassó, 2012. 218 o.)

Az 1848–1849-es szabadságharc története kimeríthetetlen téma a szakemberek számára, hiszen alapos forráskutatások olyan kéziratokat hoznak felszínre, amelyek újabb kiegészítő adatokkal szolgálnak az események tárgyalását illetően.

Erdély három fő nemzetének történészei más-más szemszögből láttatják ezeket, mivel nemzeteik céljai gyökeresen eltérőek voltak. Ennek nyomait észlelhetjük napjainkban is az ünneplések, megemlékezések során, amelyek az identitás-tudat erősítését szolgálják. A barcasági magyarság tudatában erősíteni akarták a '48-as szabadságharcval kapcsolatos ismereteket. Ennek érdekében pályázatokat írtak ki rendezvények szervezésére, kiadványok létrehozására. Felkutatták a '48-as áldozatok hozzátartozóit.

1995-ben megalakult a Honismereti Kör. 1998. március 15-re megjelentették *A Barcaság 1848–49-ben* című kiadványt, amely tartalmazza Borcsa Mihály és Kelemen György emlékiratát, valamint Koós Ferenc forrásértékű írásait.

Hochbauer Gyula azzal indokolta ezt a válogatást, hogy elérkezettnek látja az időt olyan kiadvány megjelenésére, amelyben a német, magyar és román szövegek párhuzamba állítása hozzájárul ahhoz, hogy egy teljesebb kép alakuljon ki az 1848–1849-es szabadságharc barcasági eseményeinek rekonstruálásakor.

2000–2010 között a Zajzoni Rab István Középiskola és a Hétfalusi Magyar Művelődési Társaság március 15. alkalmával minden évben zárandoklatokat szervezett a barcasági '48-as emlékhelyekre (Borcsa Mihály sírja, Sándor vize, Koós Ferenc sírja, Bem emléktábla, bodolai emléksírok, bodzavámi kápolna, bikfalvi honvédsírok.)

Hochbauer Gyula jelen könyve (amely inkább periodika) mint az alcím is jelzi, egy esemény-naptárral indul: részletesen leírja Brassó szerepét a '48-as forradalom eseményeinek alakulásában. (A kötet címe arra utal, hogy Borcsa Mihály egy alkalommal, 1849 júliusában levelet vitt Kossuthnak, amit Mészáros Lázár fővezér küldött.)

A Szerző hangsúlyozza, hogy a szászok–románok–magyarok kezdetben összhangban voltak, és az unió előnyeit tartották szem előtt. Mindennek véget vetett a május 15-i balázsfalvi népgyűlés, ahol a korabeli feljegyzések szerint 40 000 román gyűlt össze.

A május 25-i utolsó erdélyi rendi országgyűlésre 9 tagú küldöttség ment a barcasági magyarság képviselőjében. Június 4-én Brassó helyeselte a polgári gyűlésen a követek unió melletti voksát. Ennek viszont ellentmond a tény, hogy június 27-én ugyanez a város elfogatta és bebörtönözte a tíz

barcasági falu küldöttét. Szeptemberben már Brassó is megtagadta a honvédtoborzást (Szebenhez hasonlóan), és nagyszámú szász és román nemzetőrséget fegyverzett fel. Megalakult a barcasági I. román légió, Bran prefektus vezetésével.

Az is ellentmondásról tanúskodik, hogy október 2-án Brassó is hozzájárult ahhoz az emlékirathoz, amely Királyföldnek Magyarországtól való elszakítását és örgrófsággá való alakítását kérte az osztrák császártól.

A brassói szászok fegyverkezni kezdtek, a barcasági magyar falvak küldöttei (30 személy) részt vettek az agyagfalvi székely nemzetgyűlésen. Sem a szászoknak, sem a románoknak nem tetszett, hogy a hétfalusi magyarok titokban a székelyek oldalára álltak, szervezkedtek és titokban követeket menesztettek Székelyföldre. Kieleződtek a román–magyar ellentétek, amiket Puchner Antal erdélyi cs. kir. főhadparancsnok nem tudott megfelelően kezelni. Megszüntettek mindenféle kapcsolatot Székelyfölddel, aminek az lett a következménye, hogy a brassói kézművesek termékei felhalmozódtak.

November 13-án az öt székely követet Brassó szász vezetősége nem fogadta.

December 8-án a Brassó előtt felvonuló székely huszárok megsarcolták és megfélemlítették a négyfalusi románokat. A román népfelkelők válaszként kegyetlenkedve több hétfalusi magyart megöltek, udvarházaikat feldúlták, kifosztották, illetve felgyújtották. December 29-én Brassó vezetősége döntést hozott: segítségül hívta az orosz seregeket.

A császáriak részéről August Heydte őrnagy, a háromszékiek részéről Béli Gergely december 28. és január 2. között béketárgyalásokat folytatott. A szerző szerint mindkét tábor elsődleges célja az volt, hogy lehetőség szerint a vérontás elkerülésével próbáljanak meg a kényes szász–román–magyar etnikai kérdésben dűlőre jutni. A békeszerződés okmányait január 2-án cserélték ki egymás közt az érintett felek. Ennek ellenére a császáriak a fülei ágyúöntődét szétrombolták. Válaszként január 7–8-án követek érkeztek Háromszékről a császári Gedeon tábornokhoz, hogy a rengeteg emberáldozatot követelő harcoknak véget vessenek. A tárgyalások látszólag sikeresek voltak, a hadifoglyokat kicserélték.

Januárban Lüders tábornok elutasította a brassói követek kérését, hogy az orosz seregek segítsenek kiűzni az „ellenséget” a térségből. Elterjedt az a rémhír, hogy Szeben bevétele után Bem táborok Brassó felé vonul. Ez elindított Havasalföld irányába egy menekülési hullámot. Január 21-én Schurtt vezérőrnagy 5 román határőrszázaddal, 70 dragonyossal, 6 román huszárral, 4 ágyúval, a szabadsapatok jó részével elhagyta Brassót és a Töröcsvári-szoroshoz vonult.

Február 2-án Nyikolaj von Engelhardt orosz tábornok bevonult Brassóba. Két nappal később az orosz–osztrák csapatok visszaszorították a székelyeket a Hermány és Szentpéter közti ütközetben. Engelhardt tábornok felszedette a Háromszék és a Barcaság közti hidakat az Olton és a Feketeügyön is. Március 10-én a székelyek helyre akarták állítani az aldobolyi Olt-hidat, de azt az oroszok ágyútűzzel megakadályozták. Közben Bem a Vöröstoronyi-szorosnál kiűzte az oroszokat, Czetz János hadosztálya Brassó ellen indult. A sereg közeledtének hírére a császáriak kivonultak Fogarasból.

Március 18-án Bem serege (Czetz vezetésével) legyőzte az osztrák sereget. Brassó város külöttsége, élén Johann Georg von Albrichsfeld főbíróval, Bem tábornoknak március 19-én Vidombákon a feltétlen behódolásukat jelentette be. Másnap Bem bevonult Brassóba. Feloszlott a barcai román légió. Puchner és Lüders seregei visszavonultak a Tömösi-szoroson keresztül Havasalföldre.

Brassó aggálya megalapozatlan volt a hadisarcot illetően. Nem volt fosztogatás, Bem tábornok szigorú rendet tartott a városban. Ekkor ajánlották fel szolgálatukat a közös magyar szabadságért a hétfalusiak, vállalva egy (126/140.) zászlóalj kiállítását. 439 csángót soroztak be, akik közül a későbbiek folyamán 235-en hősi halált haltak.

Március 23-án a választópolgárok újraválasztották a város vezetőségét. Két nappal később valamennyi vallásfelekezet ünnepélyes istentiszteletet tartott a béke helyreállításáért Erdélyben. Március 29-én Csány László erdélyi kormánybiztos is látogatást tett. 40 000 arany hadisarcot róttak ki a városra. Május 7-én a város hódoló követeket küldött Debrecenbe az ideiglenes kormányhoz. Május 3-án a város ünnepélyesen fogadta Dósa Eleket, az új kormánybiztost. Június 14-én Bem tábornok másodszor is bevonult Brassóba, a Fellegvárba.

Június 18–19-én Lüders betört Erdélybe a Tömösi-szoroson keresztül. Sepsiszentgyörgyről és Kézdivásárhelyről ágyúkat, zászlókat, rezet, összetört harangokat szállítottak az orosz–osztrák csapatok Brassóba.

Július 12-én Fogarast elfoglalta az orosz túlerő, itt vérzett el sok hétfalusi a 126. honvédszászlóaljából. Július 14–16. között bevonultak a császári seregek Barcaságra. Helyreállt a közlekedés Brassó–Szeben között, Havasalföld irányába is. Július 22-től a világsíki fegyverletételi Brassó az orosz hadműveletek kiindulópontjává, illetve a seregek főhadiszállásává vált.

A további fejezetek, alapos kutatást igazolva, közlik a tisztek és altisztek, valamint rendfokozat nélküli katonák névsorát, amelyekből messzemenő következtetéseket lehet levonni a csapat etnikai összetételét illetően.

A tömösi csata leírása kiemelt helyet kapott a kötetben. Érdekes módon az események tárgyalásánál a kötet szerkesztője a párhuzamba állítás módszerét alkalmazta. Egy esemény tárgyalásakor összevetette Gyalóky Jenő, Czetz János, Artur Adamovics Nyepokojcsickij, illetve a román Kivu véleményét. Helyenként azért érezhető a válogatás véletlenszerűsége, de a szándék mindenképpen dicsérendő.

A decemberi tragikus események tárgyalásakor elsősorban Borcsa Mihály emlékirataiból szemezgetett a kötet szerkesztője, de idéz Karl Thiess brassói szász tanító naplójából is. A Koós Ferenc feljegyzéseiből vett idézet csak megerősíti az előbbi szerzők beszámolójának hitelességét. Evangélikus lelkészként ő elsősorban az anyakönyvekből vette adatait, de figyelmen kívül hagyta például a türkösi római katolikus, illetve a bodolai református anyakönyv ide vonatkozó dokumentumait.

Külön fejezet foglalkozik Kossuth barcasági kultuszával. Ami meglepő, hogy ez főleg 1880 után, a Brassói Honvédegyelet megalakulásával kezdett virágozni. A sajtó is hozzájárult Kossuth személyének népszerűsítéséhez. Erre válaszként maga Kossuth is üdvözölte Turinból híveit: „A hontalan öreg magyar üdvözlí idegen földről a március 15-ét ünneplő magyarságot Brassóban: s áldását küldi örvendetes fejlődéséhez. Merítsen a jelen, nemzedékről nemzedékre lelkesedést a múltnak emlékéből biztosítására a jövődönök. – Előre magyar!”

A szervezők természetesen választávirattal köszönték meg a figyelmességét: „A brassói magyarság, melyre a mai alkalomra áldásodat küldéd: buzgó fohászt küld a mennyek urához, engedjen még sok március tizenötödikét megérned magyar hazánk s nemzetünk büszkeségére.”

Az ő gesztusukat folytatta a *Brassó* szerkesztője, aki levélben kereste fel Kossuthot Turinban, és olyan ötleteket-gondolatokat kért tőle, amelyek egy 1887. március 15-re megjelenő emlékalbum címlapjára kerülhetnének.

Négyfalusi nők kézimunkája díszítette Kossuth ravatalát. Több brassói lap közölte a kézimunka hiteles képét. A város imponánsan gyászolt Kossuth temetése napján.

Kossuth születésének 100. évfordulóján nagy ünnepség-sorozatot szerveztek Brassóban és Hétfaluban. Ezeknek már-már nemzeti értéke volt. 1906-ban a bácsfalusi születésű Istók János szobrászművész felajánlotta, hogy megörökíti a nagy szabadságharcot. 1906. január 30-án össze is ült a Kossuth-szobor bizottság. Hogy végül miért nem készült el az alkotás, azt homály fedi.

A szabadságharc vezetői közül Bem tábornok az a személy, akinek emléke mélyen él a barcasági magyarok tudatában. A Brassóba való bevonulásától számított három hónap alatt a szabadságharc barcasági eseményeit döntően befolyásolta a gyakorlatilag teljhatalommal megbízott parancsnok személyisége. Elismerően vélekednek hadvezetése korszerűségéről már kortársai is. Érdekes, hogy az ő személyéről nem maradtak fenn mondák a polgári lakosság körében.

A Barcaság Bemmelle kapcsolatba hozható legfontosabb eseményei: az első tömösi ütközet (1849. március 21.), a csángó–magyar zászlóalj alakítása (126. és 86.), a második tömösi ütközet (1849. június 18–20.) előkészületei. Bem tábornok Brassóba való bevonulása után a hétfalusiak elszántan ajánlották fel hadbavonulásukat. Talán az is nagy hatást gyakorolt a katonákra, hogy maga Bem nemcsak a tervezetéseket végezte, hanem a csatában is részt vett. Amíg szemtanúk is éltek, ünnepelték az évfordulós eseményeket, akik közül sokan naplót írtak (pl. Borcsa Mihály, Kelemen György, Koós Ferenc, Tóth Samu, Tuzson Jánps, Horváth Ignác stb.).

Emléktábla jelzi Bem tábornok első brassói főhadiszállásának helyszínét.

A kötet Honismereti kérdőívvel zárul, amelynek kitöltésével buzdítani akarják az ifjúságot, hogy tanulmányozzák az emlékhelyek történeti eseményeit, és ne feledkezzenek meg a múlttól.

Somogyi Gréta

KEDVES GYULA (SZERK.)

ARADI EREKLYEMÚZEUM. GYŰJTEMÉNYI KATALÓGUS I–II.*(I. kötet: társszerkesztő: Závodi Szilvia. 276 o.**II. kötet: társszerkesztők: Szoleczky Emese és Závodi Szilvia. 320 o. Szeged, 2012.)*

Az Aradi Ereklyemúzeum gyűjteménye az egyik legnagyobb 1848–1849-es szakgyűjtemény. A XX. század elején jött létre, a szakmai elvárásoknak megfelelően, de az ötlet már 1881-ben megszületett Lukácsy Miklós kezdeményezése folytán. Ebben talán a korszellem is szerepet játszott, hiszen országszerte tapasztalható volt a törekvés, hogy a nagyobb városok kultúraápolás céljából saját múzeumot próbáltak létrehozni, amelynek célja a térség történetének bemutatása, hagyományainak ápolása volt.

Az aradi vértanúk relikviáinak bemutatására társadalmi igény mutatkozott, hiszen a város a szabadságharc egyik kiemelkedő helyszínévé került be a köztudatba, országos figyelmet vívott ki magának.

1888-ban az aradi Kölcsey Egyesület egy bizottságot hozott létre, amelybe a megye és a város képviselőit is delegálták. Ez a bizottság alakult át 1891. május 21-én azzal a céllal, hogy létrehozza az ereklyemúzeumot. Az induló tőkét Zichy Mihály felajánlása jelentette, a továbbiakban pedig Lévay Henrik adományai és szerteágazó üzleti kapcsolatai járultak hozzá ahhoz, hogy a nagyközönség előtt is látogatható múzeummá váljon.

Az állandó kiállításnak és a műtárgyraktárnak helyet adó múzeumépület 1913-ban készült el. A múzeum a két világháború között, majd az azt követő években is látogatható volt, a szabadságharc centenáriumára kiállítást is rendeztek. A hatvanas évektől a tárgyak zömét a múzeumi raktárak mélyére száműzték, és az anyag csak 1990 után kezdett újra kutathatóvá válni. Erre az elmúlt években került sor, egy határon átnyúló, magyar–román együttműködés keretében, európai uniós támogatással.

Az 1990-es évek elejétől az ereklyék egy részét (a teljes anyag kiállításához nagy térre lenne szükség) több magyarországi és aradi kiállításon is bemutatták.

Az ereklyemúzeumban található tárgyak zöme az ún. Militaria csoportba tartozik: fegyverek, egyenruhák, zászlók, katonai felszerelések, tárgyak, mintegy 950 darab. Néhány jelentősebb ezek közül: egy kávébarna színű főhadnagy honvéd attila, hat zsinóros sorozattal, a nyakán rangjelzéssel; egy szabályos honvéd zászló, a szélén farkasfogakkal, a zászló egyik oldalán a Szűzanya a kis Jézussal, a másik oldalon a címer látható. A trónfosztást követően bizonyos alakulatok a koronát levették, de sok ezred megtartotta a koronás zászlót. Ez a zászló mutatja, hogy legnehezebben az idők viszontagságait a vásznak viselték, restaurálásukra nagy szükség lenne.

Jellemző volt a szabadságharcra, hogy összegyűjtötték a régebbi fegyvereket, és azokat is harcba vitték. Például Aulich Lajos bemutatott szabályja is lényegében egy öszvér-fegyver, újonnan illesztették össze magát a nyelet és a kosarat, egy XVIII. századi huszárszabályára pedig az 1845-ben rendszeresített markolatot illesztették.

A szó szoros értelemben vett katonasághoz csatlakozó tárgyakon kívül rendkívül gazdag a katonák, katonatisztek mindennapi életéhez kapcsolódó emléktárgy is. Kis Ernő tábornok számos használati tárgya maradt fenn. A két világháború közötti időszakból származik egy viszonylag rossz minőségű fénykép, amely azonban megőrizte a tárgyak XIX. századi berendezését: a képen több Damjanich-emléktárgy felismerhető, többek között híres mankója is.

A rabok a várfogságban különböző tárgyakat készítettek, ezeknek gazdasági szempontból is volt jelentőségük: a várból kiengedték a fogoly honvéd tiszteket a városba, becsületszóra persze vissza kellett menniük. Így a rabok értékesíthették a fogságban készített tárgyakat. Szép és valóban művészi értékek kerültek ki a kezük közül. Talán a legtehetségesebb faragványkészítő Rákóczi-Partetich Hugó volt, aki a későbbiekben is fontos szerepet játszott az 1848–49-es forradalom hagyományainak ápolásában.

Nemcsak a rangnélküli foglyok tárgyai kerültek ide, hanem a tábornokoké is. Gazdag gyűjtemény a Kis Ernőé, aki egy jómódú bántói birtokos volt, ezt tükrözi a mindennapi használatban vele lévő, izléses és választékos tárgyak készlete is.

Egy másik nagy csoport a numizmatikai és képzőművészeti anyag. Az alispánokról vagy uralkodókról rendelkezünk képanyaggal, de a társadalom alsó, alsó-középső rétegeiről nagyon ritkán. Az aradi ereklyemúzeum ebből a szempontból is egy teljesen eredeti gyűjtemény, rengeteg kép készült e tárgyban, sőt a fénykép elődjének tekintett daguerotypiákat is tartalmaz. Ezek segítséget nyújtanak abban, hogy például rekonstruálni lehessen a korabeli katonai viseletet.

Az emléktárgyak közül érdekességként kiemelendő a képviselőház utolsó csengettyűje, Petőfi Sándor épségben megmaradt mintás dohányzacskója.

A katalógus első kötete a tárgyak jegyzékét tartalmazza a következő csoportosításban: fegyverek és tartozékok (Kedves Gyula), szimbólumok – zászlók, zászló- és koszorúszalagok, viselet, pecsétek, emléktáblák (Ságvári György), emléktárgyak (Závodi Szilvia), numizmatikai anyag (Ujszászi Róbert), falerisztikai anyag (Makai Ágnes), képzőművészeti anyag (Szántó Nóra).

A második kötet tartalmazza a grafikák (Szántó Nóra), fényképek (Lengyel Beatrix), kéziratok (Hermann Róbert, Makai Ágnes, Pelyach István, Szoleczky Emese, Tóth Orsolya, Zakar Péter) nyomtatványok (Hermann Róbert, Kemény Krisztián, Pelyach István, Szoleczky Emese, Tóth Orsolya, Zakar Péter) jegyzékét.

A program célkitűzéseinek elérése heroikus vállalkozás volt a szakemberek részéről.

Elsődleges céljuk a gyűjtemény tárgyainak regisztrálása volt. Három év közös munkája alatt sikerült a tárgyak bemutatása, pontos leírása, dokumentálása, s egy olyan adatbázis elkészítése, amely digitális fotómellékletekkel tartalmazza a Complexul Muzeal Arad kezelésében jelenleg megtalálható valamennyi ereklyemúzeumi anyagot.

Terjedelmi korlátokra való tekintettel minden műtárgy fotója nem került be a katalógus két kötetébe, főleg, hogy egyes szakgyűjteményi tárgyak leírása további kutatómunkát igényel.

A további sikeres munka érdekében összefogott a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a szegedi Móra Ferenc Múzeum, a Complexul Muzeal Arad és a Nemzeti Múzeum.

Reméljük, pár év múlva egy következő kötettel fogják gazdagítani a szakirodalmat.

Somogyi Gréta

HERMANN RÓBERT (SZERK.)

OKMÁNYTÁR. VÁLOGATOTT IRATOK ÉS DOKUMENTUMOK

Okmánytár az Aradi Ereklyemúzeum iratanyagából (1836–1892)

A reformkor, a forradalom, a szabadságharc, a megtorlás, az emigráció és a ki-egyezés korának dokumentumai

(E-press Nyomda Kft., Szeged, 2012. 392 o.)

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Csongrád Megyei Önkormányzat és a romániai Complexul Muzeal Arad (Aradi Múzeumi Komplexum) igen komoly munkába kezdett több évvel ezelőtt. Az Európai Unió finanszírozásában működő Magyarország–Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 keretében, *A nyilvánosságtól elzárt 1848–49-es kultúrkincsek bemutatása a nagyközönségnek* című, Kedves Gyula tudományos vezetésével megvalósuló kutatási program nem kisebb célkitűzéssel indult, mint hogy feltárja és katalogizálja a máig kevésbé ismert Aradi Ereklyemúzeum gyűjteményeit. Érdekes, hogy a XIX. század végén, aradi polgárok kezdeményezésére létrehozott múzeum kizárólagosan az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetére szakosodott, és ezzel egyedülálló mind hazai, mind külhoni viszonylatban.

A projektben részt vevő szakemberek számára már a munka kezdetén világossá vált, hogy a tárgyi emléktárgy mellett, a múzeum gyűjteményének jelentős része – mintegy fele – írásos dokumentumokból áll. Az Aradi Ereklyemúzeum alapítói, majd későbbi működtetői ugyanis nemcsak az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc egykori szereplőinek személyes tárgyait, fegyvereit, ereklyéit gyűjtötték, de fontosnak tartották a kéziratos és nyomtatott emléktárgy megőrzését is. Ennek következtében több ezer tételes írott dokumentumgyűjtemény jött létre, melyet igen kevesen ismertek, és teljes egészében eddig még feltáratlan volt.

A magyar–román muzeológus-történész együttműködés eredményeit a kutatócsoport három kiadvány publikálásával szeretné a nagyközönség elé tárni. A feldolgozott hatalmas mennyiségű tárgyi és írásos emléktárgy bemutatására egy kétkötetes tárgyi gyűjteményi szakkatalógus, valamint egy válogatott okmánytár jelent meg 2012-ben. Utóbbi kötetet szeretném most bemutatni. A vállalkozás harmadik produktuma, egy az Aradi Ereklyemúzeum történetét bemutató és feldolgozó kötet, még megjelenés alatt áll.

Ami az írott forrásokat illeti, jelen kötet szerkesztője és sajtó alá rendezője a bőség zavarával küzdöttek, hiszen több ezer kézirat és nyomtatvány közül kellett kiválasztaniuk azt a néhány százat, amely bekerülhetett a terjedelmi korlátok szabta keretek között készülő kötetbe. Az okmánytár végül 234 tételt tartalmaz időrendben haladva, hat részre (korszakra) bontva.

A kötet bevezetőjében a szerkesztő, Hermann Róbert ad tájékoztatást az Aradi Ereklyemúzeum iratanyagáról. A feltáró munka eredményei alapján számba veszi, mely nagyobb levéltári egységek találhatóak a múzeumban: Arad és Békés megye 1848–1849. évi iratainak egy része, Vukovics Sebő bánási teljhatalmú királyi, majd országos biztos iratanyagának egy része, Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztos iratainak töredéke, a Bohus-család családi és Bohusné Szögyény Antónia személyéhez köthető iratai, Sárosy Gyula költő levelezése, naplója és egyéb iratai. Fentiekből látható tehát, hogy nagyobb számban az Arad közelében keletkezett vagy a környékhez kapcsolódó iratok kerültek be a gyűjteménybe. Emellett természetesen az Aradon kivégzett vértanúkhhoz, a forradalom és szabadságharc jelentősebb szereplőjéhez vagy egyáltalán „a nagy év” eseményeihez köthető iratokat is gyűjtötték. Hermann Róbert alapos bevezető tanulmányában sorra veszi az imént felsorolt nagyobb levéltári egységek, illetve a korszak fontos szereplőivel kapcsolatos vagy egyéb szempontból jelentős iratokat. Megadja jelzetüket, a korábbi esetleges közlés helyét, és eligazít az egyes dokumentumok jelentőségét illetően is. Ilyen értékes iratok – többek között – a Kossuth Lajostól, Görgei Artúrtól vagy az aradi és pesti vértanúktól származó kéziratok. Külön említést érdemelnek a gyűjteményben őrzött visszaemlékezések és naplók, melyek közül kiemelkedik Ludvig János orvos életrajza, melyben részletek találhatók 1848–49-es visszaemlékezéseiből is. Ezt egészíti ki Ludvig gróf Batthyány Lajos utolsó óráiról írott szemtanúi beszámolója. A kutatás jelen állása szerint úgy tűnik, hogy valóban ő látta el Batthyány sebét annak öngyilkossági kísérlete után. Szintén a gyűjteményben található öt egykori nemzetőr- és honvédelakulat parancs-, illetve levelezőkönyve. Ezek azért is különösen értékesek, mert, az egykor keletkezett ilyen jellegű dokumentumból mindössze néhány tucat lehet fel ma a magyarországi és külföldi gyűjteményekben. Ezúttal az Aradi Ereklyemúzeum anyagából három honvédszászlóalj parancskönyv, illetve parancskönyv-töredék (3., 95. és 204. honvédszászlóalj), a Békés megyei mozgósított nemzetőrszászlóalj parancs- és levelezőkönyve, valamint a Kazinczy-, majd Kosztolányi-hadosztály levelezőkönyve került elő.

A közölt iratok hat korszakra bontva találhatók meg a kötetben. Az egyes fejezetek a múzeum most feltárt gazdag anyagából nyújtanak válogatást. A szerkesztő célja az volt, hogy az Okmánytár reprezentálja a gyűjtemény összetételét, ugyanakkor a legfontosabb, valamint eddig még nem közölt iratok kerüljenek közlésre, illetve a dokumentumok valamennyire lefedjék a korszak teljes történetét. Így bekerültek a legfontosabb politikai, katonai szereplők, az aradi vértanúk iratai, a köztörténeti szempontból fontos dokumentumok, valamint két zászlóalj parancskönyv. Terjedelmi okokból, valamint korábbi publikálás okán kimaradt Lázár Vilmos családi levelezése és a három másik parancs-, illetve levelezőkönyv. A fontosabb szereplők kéziratai közül a kötetben is helyet kapott néhány korábban már publikált dokumentum, a nyomtatványoknál pedig kifejezetten az újdonságnak számítók kerültek be a válogatásba.

A kötetben található iratok közül – a teljesség igénye nélkül – említést érdemelnek még Görgei Artúr, Ormai Norbert és Beöthy Ödön kiáltványai, két ismeretlen, 1849. februári, illetve májusi Kossuth-levél, Vécsey Károly, Schweidel József, Leiningen-Westerburg Károly, Damjanich János, Kiss Ernő, Láhner György, Lázár Vilmos, illetve Görgei, Klapka György, Perczel Mór, József Bem levelei, Vécsey végrendelete, Schweidel kiáltványa és tábornoki kinevezése, Deák Ferenc, Perényi Zsigmond, Mieczyslaw Woroniecki, Türr István, Mészáros Lázár levelei, valamint Karol d'Abancourt búcsúlevele.

A forráskiadvány külön értéke, hogy a bevezető tanulmány németül is olvasható, a német nyelvű iratok pedig eredetiben és magyar fordításban is tanulmányozhatók. Hiányosságként talán annyit róható fel, hogy a kötet végén sajnos hiába keressük a hely- és személynévmutatót, valamint egyes iratoknál lemaradt a sajtó alá rendező monogramja.

Az Okmánytár igen szemléletesen foglalja össze az Aradi Ereklyemúzeum kincseit feltáró Európai Unió projekt eredményeit, az abban részt vevő szakembereknek az iratok és nyomtatványok feltárásában és közzétételében nyújtott teljesítményét.

Solymosi József

LUCA GORGOLINI

I DANNATI DELL' ASINARA. L' ODISSEA DEI PRIGIONIERI AUSTRO-UNGARICI NELLA PRIMA GUERRA MONDIALE

(Utet Libreria, Milano, 2011. 154 o.)

Az első világháború történetét feldolgozó számos olasz nyelvű kötet nemrégiben egy újabb kiadvánnyal gyarapodott. Az Osztrák–Magyar Monarchia világgégés alatt olasz hadifogságba esett katonáinak sorsáról – s ennek részeként annak nem elhanyagolható mértékű magyar vonatkozásairól – eddig jobbra csak a magyar vagy német nyelvű, főként a két világháború közötti időszakban napvilágot látott feldolgozásokból tájékozódhattunk.

Luca Gorgolini könyve egy Magyarországon nagyon kévéssé ismert témakör feldolgozásával jelentős hiányt pótol: a Nagy Háború idején Olaszországba került több százezer osztrák–magyar hadifogoly közül a Szardínia északnyugati csúcsánál található Asinara szigetén raboskodó, több mint 20 000 osztrák–magyar katona kálváriáját és fogságának történetét követi nyomon a korabeli levéltári források és visszaemlékezések alapján.

A kötetet az teszi különlegessé, hogy Ausztria-Magyarország 1914–1915 folyamán Szerbiában hadifogságba esett különböző nemzetiségű katonáinak háború alatti és utáni sorsáról mindeddig nem született alapos, tudományos igényű feldolgozás.

A szerző – aki a Bolognai Egyetem kutatója és egyéb tisztségei mellett a Köznapi Emlékezet Társadalomtörténeti Kutatócsoport tagja – rendkívül széles forrásbázisra támaszkodott műve megírása során, így például felhasználta a korabeli olasz haditudósításokat, az olasz és francia hivatalos hadijelentéseket, a hadifoglyok által írt leveleket és naplókat, az első világháború idején Albániában szolgált olasz katonák visszaemlékezéseit, az Asinara szigetén működött olasz egészségügyi központ, az osztrák–magyar hadifoglyokat látogató olasz egyházi hatóságok iratait, továbbá a szardíniai Sassariban működött kórház pszichológiai osztályán kezelt egykori foglyok kartonjait.

Paolo Sorcinelli előszava után a mű írójának köszönetnyilvánítása, majd a bevezetés következik, amelyben Gorgolini az első világgégés szerb frontjának eseményeit, valamint általában a háborús hadifoglyok sorsát taglaló olasz nyelvű, illetőleg nemzetközi irodalmat tekinti át.

Az első fejezet *A halál országában* címet viseli. Elsőként a totális háború jellegzetességeit ismerteti a szerző, majd az osztrák–magyar csapatok 1914 augusztusa és decembere között a szerbek ellen indított két nagy sikertelen támadásáról, az ún. Potiorek-offenzívákról tudunk meg többet. Gorgolini részletesen bemutatja a Központi Hatalmak (Németország, Ausztria–Magyarország és Bulgária) 1915 októberében Szerbia ellen indított győztes hadjáratának lefolyását, következmé-

nyeit, számba veszi a szerbek, valamint a támadók által elszenvedett veszteségeket, ennek kapcsán külön megemlékezik a szerbek fogságába esett osztrák–magyar katonákról.

A második nagy témaegység a *Nagy visszavonulás* címet kapta. Részleteket tudhatunk meg Olaszország 1915 májusában az antant hatalmak oldalán bekövetkezett hadba lépéséről, továbbá az albán kérdés világháború alatti rendkívüli összetettségéről. Feltárja az 1915 őszen a német, osztrák–magyar és bolgár csapatok közös offenzívája nyomán bekövetkezett szerb vereség okait és annak következményeit. Megtudhatjuk, hogy 1915 novemberében a Rigómezőnél majdnem teljesen bekerített szerb hadsereg maradéka az 1914-ben és 1915-ben fogságba ejtett mintegy 40 000 osztrák–magyar hadifogollyal és számos civil menekülttel az albániai hegyeken át az Adriai-tenger felé menekült. A Valonáig tartó albániai halálmenetről eddig nem ismert tényeket közöl a könyv írója, annak túlélői végül is az Albánia déli részét birtokló olaszok segítségével menekültek meg, a szerb katonákat antant hajók fedélzetén Durazzóból és Valonából Korfun át Szalonikibe, a foglyokat pedig különböző olaszországi hadifogolytáborokba szállították.

A harmadik fejezetben a szerző részletekbe menően ír az Asinarába tartó hadifoglyok behajózásáról és a hetekig tartó tengeri utazásról. Név szerint felsorolja, hogy 1915. december második felében és 1916. január elején, mely hajókon szállították a 24 000 osztrák–magyar hadifoglyot a szigetre. Bemutatja azt is, hogy az egyes hajókon szám szerint hány fogoly érkezett meg Asinarára. Megtudhatjuk, útközben hányszor és mi okból álltak meg a hajók a tengeren, képet kapunk az útközben a hadifoglyok között kitért és terjedő kolerajárványról, illetőleg más betegségekről, valamint az ezek leküzdésére tett olasz intézkedésekről. Kiderül, hogy a Monarchia hadseregéből kikerült 24 000 hadifogoly közül végül 7000 hunyt el a kolera következtében.

A negyedik nagy témakör az Asinara szigetén fogva tartott osztrák–magyar katonák hétköznapi életét veszi górcső alá. Bemutatja a foglyok számára készült sátorváros létesítésének körülményeit, tudomást szerzünk a hadifoglyok utazás alatti rossz ellátásáról, továbbá arról, hogy mi történt a foglyokkal a kihajózás után. A szigeten uralkodó állapotokat két egykori hadifogoly, Josef Šramek és Josef Robinau visszaemlékezése alapján a szenvedő fél szemszögéből is bemutatja. Részleteket tudhatunk meg a foglyok elszigetelése, hatékonyabb őrzése érdekében tett olasz intézkedésekről. A tábor felépítéséről, kiterjedéséről, a foglyok körében felszínre került nemzetiségi feszültségekről is sok érdekeset olvashatunk. A szerző nyomon követi a hadifogság monotonosságába és a sanyarú körülményekbe beleőrült hadifoglyok háború alatti, a Szardínián található Sassariiban történt kezelését, illetve gyógyítását. A mű írója végezetül a hadifoglyok által végzett mindennapos munkával is megismerteti az olvasót.

A könyvet felhasznált irodalomjegyzék és névmutató egészíti ki. 12 korabeli és két napjainkban, a szigeten készült fotó, továbbá két, Asinara szigetét ábrázoló sematikus térkép vázlat és a hadifogolytábor elhelyezkedését bemutató rajz segíti az olvasót a kötetben leírtak könnyebb megértésében.

A Nagy Háború eseményei iránt a közelgő százéves évforduló kapcsán egyre nagyobb az érdeklődés külföldön és hazánkban is, ezért a kötetet elsősorban a háború eddig kevésbé ismert epizódjai iránt érdeklődő olvasóközönségnek ajánlom, de a téma érdekessége és különlegessége, továbbá magyar vonatkozásai miatt a könyvet a korszakkal foglalkozó történészek is haszonnal forgathatják.

Balla Tibor

GULYÁS LÁSZLÓ

A HORTHY-KORSZAK KÜLPOLITIKÁJA 1.**Az első évek (1919–1924)***(Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2012. 179 o.)*

Gulyás László (Szegedi Tudományegyetem) frissen megjelent könyvével egy igen komoly vállalkozás megvalósításába fogott, és tette meg egyúttal az első – alapvetően sikeres – lépést. A szerző előszavában kiemeli, hogy egyetemi oktatói munkája során jutott el arra a felismerésre, hogy a rendszerváltás óta igazán új és modern szemléletű, kifejezetten a Horthy-korszak külpolitikájával foglalkozó, nagyobb lélegzetű áttekintést nyújtó munka még nem született. Természetesen számos részkérdésről készültek kiváló tanulmányok, továbbá több, az egész korszakot bemutató kötet is elérhető, de ezek nem tudják pótolni a külpolitikai szintézist. A munka aktualitásához továbbá hozzájárul az elmúlt időszakban a Horthy-korszakkal kapcsolatban megélelénkült érdeklődés is, hiszen komoly társadalmi igény mutatkozik a késő kádár-kori történetírás által fölállított és azóta finomított, részben korrigált, de alapjaiban a történetírás által máig használt értékítéletek revíziójára, új és a korszak értékeit, pozitívumait is saját súlyánál kezelő, mégis a hiányosságokra és hibás döntésekre is rámutató, objektív, tudományos igényű összefoglalás(ok)ra.

A témával korábban is foglalkozó szerző (*Benes statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948*. Corvinus Publishing, Toronto-Buffalo, 2008.; Gulyás László: *Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2008.) jelen munkáját egy ötkötetes, nagy terjedelmű szintézis első darabjaként adta közre. A sorozat további tervezett kötetei a bethleni külpolitikai konszolidáció eredményeit (1924–1932 – II. kötet), Gömbös külpolitikáját (1932–1936 – III. kötet), a revíziós sikerek időszakát (1937–1941 – IV. kötet) és végül a háborús külpolitikát (1937–1945 – V. kötet) fogják feldolgozni. Az egyes részek időbeli lehatárolása logikusnak mondható, bár egy korszak szerves folyamatainak felbontása természetesen mindig törést okoz a gondolatmenetben; nehezebben követhetők az eseménysorok, tendenciák, így talán indokoltabb lett volna csupán két kötetre bontani a szintézist, amely ezáltal összefogottabbá válhatna, és talán a terjedelme sem haladná meg a kezelhető mértéket. Ugyanakkor a világos és részletes tagolás előnyt is jelent, hiszen ezáltal az egyes problémakörök jobban megfoghatóvá, elkülöníthetővé válnak.

A kötet belső szerkezetére is jellemző a fentebb említett világos és logikus tagolás, ami a munka egyik legnagyobb erényének tartható, hiszen a Horthy-korszak kezdeti külpolitikájának vonalvezetése sok esetben meglehetősen kusza, ad hoc jellegű volt, egyszerre, egyidejűleg több szereplő, különböző nagyhatalmakkal, illetve szomszédos országokkal, különböző célok elérése érdekében folytatott tárgyalásokat. Ennek megfelelően tehát a világos csoportok, logikai egységek felállítása már önmagában is komoly segítséget nyújt az olvasó számára a témában való tájékozódáshoz. Ez különösen fontos egy szintézis esetén, amely nem egy kisebb részkérdéssel foglalkozik, hanem az összes részkérdés halmazaként, összegző jellegénél fogva is kénytelen rendszerezni az információkat, elkerülve a kronologikus rendben elsorolt, áttekinthetetlen adathalmaz készítését.

A könyv kezdetén a szerző röviden bemutatja az 1919 augusztusára kialakult kaotikus helyzetet, majd röviden kitér az 1919–1920-as kibontakozás főbb belpolitikai eseményeire. Ezt követően kezdődik meg a tematikus csoportokba rendezett külpolitikai irányvonalak (nagyhatalmakra építő irányzatok, a szomszédos államokra építő irányzatok, Károlyi kisantant alternatívája) és egyes problémák (a béketárgyalások, a királypuccsok, a nyugat-magyarországi kérdés, végül pedig felvétel a Népszövetségbe és a kölcsön megszerzése) tárgyalása, melyek mégis valamelyest kronológiai sorrendben követik egymást, bár a legtöbb diplomáciai tapogatódzás egyidejűleg, egymással összefonódva, egymást előlédve zajlott, ezért nehéz valódi egymás utániségot felállítani. A tagolás tekintetében egyedül a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság problémájának a Károlyi-féle irányvonalnál történő tárgyalása érezhető némileg erőltetettnek, hiszen ez csak lazábban kapcsolódott az emigráns köztársasági elnök tevékenységéhez, éppen ezért a nyugat-magyarországi kér-

déshez hasonlóan talán logikusabb lett volna egy külön fejezetet szentelni ennek a kérdésnek. Mindemellett e folyóirat hasábjain meg kell említeni, hogy adalékként, háttér információk szintjén megjelennek katonapolitikai kérdések is, de jelentősebb teret sajnálatos módon nem szentel nekik a szerző.

A mű jó stílusban, logikusan, a nagyközönség számára is érthetően íródott, ami komoly érdeklődésre számot tartó téma szintézisének központi jelentőségű kérdése. A kötet tudományos apparátussal készült, imponáló mennyiségű jegyzet és igen részletes, az egyes részkérdésekben is alapos eligazítást nyújtó bibliográfia csatlakozik hozzá, amely a legfrissebb publikációkat is tartalmazza. Meg kell azonban jegyezni, hogy a névmutató hiánya kifogásolható, hiszen egy ilyen munkánál véleményünk szerint ez elvárható lenne, és még használhatóbbá tenné a kötetet. Gulyás László munkájában döntő részt korábban nyomtatásban megjelent forráskiadványokra, illetve hatalmas szakirodalmi bázisra támaszkodik, ugyanakkor hiányosságként róható fel a levéltári források hiánya.

Az események komplex értékelése, az egész korszak problémáinak kontextusába történő elhelyezése azonban így is több új megközelítést, korábbi beidegződött álláspontok revidálását eredményezi, ami a Horthy-korszakról szóló meddő, olykor leegyszerűsítő viták közepette üdítő élményként hat. Mivel a korszak legvitatottabb témái inkább belpolitikai jellegűek (a rendszer általános jellege, antiszemita kérdés, szociális problémák), a külpolitika pedig csak inkább a '30-as évek végétől kerül az érdeklődés középpontjába, ezért a szerző ezeket a problémákat érthető módon elkerüli, bár némely fontos kérdésben mégis egyértelműen kifejezi álláspontját. Példaként említhető erre Károlyi Mihály emigrációs diplomáciájának, Bethlen első külpolitikai eredményeinek vagy éppen az Apponyi-beszéd szerepének értékelése.

Az ennél mélyebbre ható elemzés, az esetleges kisebb konkrét problémák kapcsán felmerülő ellenvélemények bemutatása, eltérő nézőpontok, vitás kérdések taglalása jelen recenzió keretein már túlmutat, ráadásul talán nem is helyénvaló, hiszen egy ilyen jellegű összegző munkán műfaji és terjedelmi korlátainál fogva sem lehet számon kérni egy konkrét problémáról szóló tanulmány aprólékosságát. Végül még a kritikai észrevételek közé tartozik, hogy sajnos a könyvben sok helyen maradtak bosszantó elgépelések, amelyek a megengedhetőnél jóval nagyobb számban fordulnak elő.

Összegzésképpen elmondható, hogy Gulyás László új kötete valóban hiánypótló, hiszen mindeztidőig nem állt rendelkezésre kifejezetten a Horthy-korszak külpolitikáját tárgyaló, modern szemléletű szintézis. Ugyan jelen munka az egész korszak áttekintésének csak kezdő tagja, de a kijelölt korszakról példás alaposságú, jól áttekinthető, logikus képet nyújt, tudományos igényvel. Néhány formai hiányosság vagy probléma ellenére a mű elérte a kitűzött célt, jó és hasznos, objektív, a legfrissebb eredményeket is felhasználó összefoglalást nyújt egy igen vitatott és a történet-tudomány korábbi meghatározottságaiból következő előítéletektől, beidegződésektől sem mentes korszakról. Ha a többi kötet is elkészül, akkor talán nem túlzás azt állítani, hogy Gulyás László munkáját a korszakot taglaló fontos művek közé kell sorolni. Éppen ezért bizakodva várjuk azok megjelenését.

Nánay Mihály

M. SZABÓ MIKLÓS – OROSZI ANTAL

A ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA TÖRTÉNETE 1990–1996*(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2012. 290 o.)*

2012 őszén jelent meg a magyar katonai felsőoktatás (akadémiai képzés) történetét feldolgozó sorozat újabb, immár hatodik kötete, *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1990–1996* címmel, a Zrínyi Kiadó gondozásában, Mészáros Károly szerkesztésével. Szerzői M. Szabó Miklós nyugállományú altábornagy, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rector emeritusa, valamint Oroszi Antal nyugállományú ezredes, a hadtudomány kandidátusa, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (a továbbiakban: ZMKA) volt levelező fakultás és tanfolyamparancsnoka.

A könyv témája egy nagyon izgalmas, fordulatokban gazdag korszakot ölel fel: a rendszerváltásnak, a hidegháború végének, a Szovjetunió széthullásának és az európai átalakulások sorozatának korszaka ez. A Varsói Szerződés megszűnésével, a szovjet csapatok kivonulásával Magyarország új kül- és biztonságpolitikai helyzetben találta magát, mellyel párhuzamosan fontos belpolitikai változások is történtek. Megszűnt a Magyar Néphadsereg, megalakult a Magyar Honvédség, melynek működését teljesen új kihívások, új követelményrendszer határozta meg. A kötet által felölelt korszak elején még számos választási lehetőség, biztonságpolitikai opció állt Magyarországnak előtt, melyek közül időlegesen az önerőre való támaszkodás, a körkörös védelem koncepciója nyert teret. A korszak végére azonban már egyértelművé vált: Magyarország az észak-atlanti szövetségi rendszerben képzeli el helyét, szerepét, biztonságát ebben és egy összeurópai rendszerben látja szavatolhatónak. Ugyanígy át kellett alakulnia a tisztképzésnek, a tisztképzéssel szemben támasztott új politikai, szellemi, anyagi kívánalmaknak megfelelően, és természetesen mindeközben átalakult a honvédség szövetségi, partnerségi rendszere is.

A tisztképzéssel szembeni új kihívásokat a kötetben Simon Sándor altábornagy, akadémia-parancsnok 1990. júliusi, a következő tanulmányi év feladatait (is) összefoglaló jelentésének alábbi mondatai világítják meg leginkább: „úgy kell folytatni, hogy az új helyzetnek megfelelően a honvédség nemzeti arculata és jellege kapjon kiemelt szerepet, amely a nemzet szuverenitásának és függetlenségének védelmére való készenlétben, az ezeréves történelmi és kutatási hagyományainak ápolásában, a néppel való organikus kapcsolat erősítésében, az európai műveltség, szellemiség befogadásában, valamint az értelmiségi kreativitás elérésére vonatkozó célkitűzésekben kell, hogy kifejeződjön.” (136. o.)

Mindezen átalakulási folyamat szigorú követelményeinek az akadémia oktatóinak és hallgatóinak – ahogyan a honvédség minden egyes tagjának is – folyamatos létszámleépítések, forrásmegvonások, egzisztenciális válságok sorozatában kellett megfelelnie, melyet a szerzők a háttérben folyamatosan érzékeltetnek.

A már a korábbi kötetek során megszokott módon épül fel a könyv összesen nyolc fejezetből álló szerkezete. Elsőként a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tevékenységét befolyásoló kül-, biztonság-, illetve belpolitikai viszonyok részletezése alapozza meg a kereteket, ezt követi az akadémia munkáját meghatározó honvédségi viszonyok bemutatása, egy-egy különálló fejezetben. A harmadik fejezet már a konkrét akadémia-történettel foglalkozik, mégpedig az 1989. szeptember 1. és 1991. június 30. közötti időszakban. Ezen fejezetek M. Szabó Miklós tollából származnak.

Az 1991. július 1-jén kezdődő új korszak megírására Oroszi Antal vállalkozott. E naptól egy valóban új, a kötet által bemutatni kívánt időszakot meghatározó szakasz következett az akadémia életében, amikor M. Szabó Miklós vezérőrnagyot, egyetemi tanárt nevezték ki élére. Az M. Szabó Miklós nevével fémjelvezhető korszak történetét feldolgozó rész öt fejezetre oszlik, mely fejezetek külön-külön egy-egy tanévet ölelnek fel. Az első (egyben a könyv negyedik fejezete) az 1991/92-es tanévet mutatja be, amelyik az új képzési rendszer – egyéves törzstiszti képzés, kétéves akadémiai alapképzés – bevezetésének jegyében telt. A következő, 1992/93-as tanévet a katonai felsőoktatás reformjának elindítása határozta meg. A reform az 1992-ben napvilágot látott *Felsőoktatás 2000-ig* nevet viselő kormányprogramon alapult, melyben a katonai felsőoktatásra vonatkozó elgon-

dolásokat rögzítették, melynek kialakításában és véleményezésében az akadémia is részt vett. Az 1993/94-es tanév alapvető motívuma magának a katonai felsőoktatási reformnak a megvalósítása volt, hiszen 1993-ban léptek életbe az új felsőoktatási és új honvédelmi törvények, melyek alapvetően határozták meg az akadémia működését. Az utolsó két fejezet már az egyetemi akkreditációra felkészítő 1994/95-ös, valamint 1995/96-os akadémiai tanévek főbb eseményeit mutatja be, s egyben zárja a második világháború utáni magyar katonai akadémia-történetet.

A mű rendkívül adatgazdag, már-már száraz felsorolásokat tartalmaz. Ezek részletességére jellemző, hogy a szerzők nemcsak az „alapvető” tényeket közlik az olvasóval – úgymint az intézmény szervezeti felépítése, oktatóinak száma, minősítése, a hallgatók létszámadatai, tantárgyak, képzési követelmények (ezen belül kiemelt jelentőséget kap a nyelvi képzés fontossága is), kitüntetéssel végzett hallgatók névszerinti felsorolása stb. –, hanem bemutatják az akadémiai életet meghatározó szinte valamennyi számszerűsíthető tényezőt. Utóbbiak többféle szempontú és módszerű – például szociológiai, pedagógiai – elemzéseknek adhatnak támpontot a későbbiekben, hiszen az egyes fejezetekben helyet kaptak az állománykategóriákra lebontott fizetési fokozatok, azok pontos összegei, a lakás- és szociális helyzet, de még a jutalmak, kitüntetések, üdültetések stb. részletes ismertetése is.

A fentebb felsorolt adatok „megemésztését” azonban az olvasó számára megkönnyítik a szenvtelen narratíván itt-ott átütő személyes megjegyzések. Ezek széles skálán mozognak a műben: egyes megjegyzések a tények mögé engednek bővebb betekintést, hiszen az események fő szemtanújától, azok egyik alakítójától származnak; mások az évek multáival sem halványuló érzelmi reakciókat szabadítanak fel; míg megint mások tréfásan oldják fel a sokszor nagyon is keserű valóságot. M. Szabó Miklós „nem állja meg”, hogy ne tegyen – meglehetősen keserű, olykor szemrehányó – megjegyzéseket a katonai fegyelem 1990-es években tapasztalható fellazulásának okait keresendő (a reggeli torna elhagyása és a polgári ruházat viselésének engedélyezése kapcsán, 96–97. o.), illetve a honvédség létszámviszonyainak rohamos változása bemutatásakor (mely sokszor egyik napról a másikra is csökkent, 111–112. o.). Fontos megjegyzésnek, mintegy szakmai ars poeticának is tekinthetjük, amikor az egykori akadémia-parancsnok örökbecsűnek titulálja Kondor Lajos vezérőrnagy, HM helyettes államtitkár Für Lajos honvédelmi miniszterhez írt levelének azon figyelmeztetését, miszerint „ne engedjen azon körök nyomásának, akik... ’katonás rend’ szerint el kívánják szakítani a tisztképzést és továbbképzést a polgári egyetemek és főiskolák jövőbeni (a katonai felsőoktatásra is remélhetően európai színvonalú ösztönzést adó) követelményrendszerétől. Amennyiben ez bekövetkezne, megfosztaná a jövő tisztikarát a főiskolai vagy egyetemi diplomával egyenértékű végzettség megszerzésétől, holott az nem kérdőjelezné meg a professzionális katonai ismeretek elsődlegességét.” (73. o.)

A humoros megjegyzések közé tartozik az egyik Szabó Miklós-i anekdota, mely az 1990-es évek első felének békefenntartó misszióiban való magyar részvétel taglalásánál megjegyzi, hogy az ENSZ tűzszüneti megállapodásának betartását az iraki–iráni határon felügyelő csoport (UNIMOG) tagja az akadémia-parancsnoknak írt üdvözlő képeslapon az „UNICUM-kötélék” tagjaként aposztrofálta magát (78. o.).

A kötetet gazdag képanyag színesíti, illetve számos eredeti dokumentum másolata szolgál fontos adalékként, magyarázó mellékletként a mondanivaló megértéséhez.

Az akadémia-történet újabb kötetét mindazoknak ajánlhatjuk, akik a szűk értelemben vett szakmatörténeten, azaz a honvédség, illetve a katonai felsőoktatás történetén túl érdeklődnek a közelmúlt magyar kül-, bel, és biztonságpolitikai vonatkozásai iránt, illetve érdekes adalékok nyerhetők a kötetből a civil-katonai kapcsolatok, valamint a Magyar Honvédség – és benne kiemelt helyen a ZMKA – katonadiplomáciai történetéhez is.

A fentiekén túl az akadémia-történet bemutatásának egyik fő vezérfonala a kötetben a hagyományápolás: az új helyzetnek az akadémia vezetése a korábbi eredmények tiszteletben tartásával, a képzési követelmények átemelésével, újraélesztésével is meg kívánt felelni. A hagyományok ápolásának, illetve teremtésének egyik legfontosabb elemeként tekinthetünk az 1994. február 2-án bevezetett Akadémia-napra, melyen azóta is minden évben Zrínyi Miklós észéki győzelmére emlékezünk. Ugyanezen naptól fogva vált hivatalosan is jogutódjává a ZMKA a Magyar Királyi Honvéd Hadiakadémiának. A két háború közti tisztképzés eredményeinek elismeréseként értelmezhető

a tengerentúlon élő volt magyar királyi vezérkari tisztek által alapított Zrínyi-émlékdíj kiosztása 1994-től kezdődően vagy az Arany Díszoklevelek adományozása az egykor Hadiakadémiát végzettek számára. A hagyományápolás kiemelkedő jelentőségű és színvonalú ünnepségeinek volt tekinthető a kötet által vázolt korszakban a Hadiakadémia 1920-as megalapításának 75. évfordulójára rendezett ünnepség, melyre az 1995. év Akadémia-napján került sor.

A műben a szerzők által vázolt ív egyértelmű: a ZMKA a korszak összes problémája és nehézsége ellenére kivívta előljárói, szakmai megrendelői elismerését, s 1996-ban ezen eredményeknek köszönhetően – fokozott nemzetközi érdeklőssel kísérve – a katonai felsőoktatás reformjának betetőzéseként alakulhatott át Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemmé. A szerzők az utószóban köszönetet mondanak az akadémia több ezer dolgozójának és hallgatójának ezekért az erőfeszítésekért, s remélik, hogy a Nemzeti Közszolgálati Egyetem hű továbbvivője lesz a magyar katonai felsőoktatás hagyományainak és tapasztalatainak.

Kaló József

KRÓNIKA

KINCSES KATALIN MÁRIA

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNETÉNEK HISTORIOGRÁFIAI KÉRDÉSEI MŰHELYKONFERENCIA A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUMBAN, 2012. NOVEMBER 13.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársai az elkövetkezendő években négy kötetben kívánják megjelentetni Magyarország hadtörténelmének monografikus feldolgozását. Az első 1526-ig, a második az 1716–1718-as háborúk lezárultáig, a harmadik 1918–1919-ig, végül a negyedik egészen napjainkig fogja tárgyalni Magyarország hadtörténetét.¹ Ennek kapcsán az intézmény Gyalóky Jenő Köre műhelykonferenciát szervezett a szintézis elkészítése során eddig felmerült historiográfiai, módszertani kérdésekről, problémákról.²

Az első előadó, *Hermann Róbert* mondanivalójának bevezetőjében megállapította: a legutóbbi historiográfiai összefoglaló, Romsics Ignác munkája egyáltalán nem tér ki a magyar hadtörténetírás aktuális eredményeire, kérdéseire, helyzetére, legfeljebb négy-öt hadtörténész neve szerepel a kötetben elszórta, s a legutóbbi, 1984–1985-ben megjelent, több mint ezer oldalas összefoglaló is csak egy fél mondatnyi említést kapott.³ Mindez arra utal, hogy a magyar hadtörténetírás önálló diszciplínaként „kevésbé van társadalmilag beágyazva” a magyar történetírás kutatásának folyamatába. A jelenség okait próbálta feltárni Hermann Róbert oly módon, hogy átfogóan ismertette a magyar hadtörténetírás fontosabb, jelentősebb eredményeinek, kötetek beépülését a magyar történetírás szintéziseibe, monográfiáiba, historiográfiai munkáiba.

Az első hadtörténeti historiográfiai összefoglalót Magyarországon egy egyházi személytől lehetett hallani: Horváth Mihály (1809–1878; piarista szerzetes, később, 1867-től címzetes püspök) 1842. november 22-én mondta el *A magyar honvédelem történeti vázlat*a című, mintegy 100 oldalas székfoglalóját, miután 1841 novemberében a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjainak sorába választotta. A következő előadás a témában a Magyar Történelmi Társulat egyik 1879. évi gyűlésén hangzott el, egy másik egyházi személy, történétíró és művészettörténész, Ipolyi Arnold (1823–1886; 1871-től püspök) a reá általában jellemző romantikus történetemlékkel vázolta Magyarországon fontosabb hadtörténeti eseményeit.⁴ Az első, már nemcsak a tudományos közélet, ha-

¹ Ennek felvezetéseképpen a közelmúltban jelent meg ugyanennek a szerzői gárdának képes hadtörténeti szintézise angol nyelven: *Illustrated Military History of Hungary*. Ed. by *Róbert Hermann*. Budapest, Zrínyi Kiadó, [2012.]

² E helyen szeretnénk köszönetet mondani azon előadóknak, akik kérésünkre beszámolóikat pontosították, kiegészítették.

³ *Romsics Ignác*: *Clio* bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Budapest, Osiris, 2011.; Magyarország hadtörténete. Főszerk. *Liptay Ervin*. I–II. k. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1984–85. 1327 o.

⁴ Hermann Róbert rámutatott: érdekes, hogy éppen egyházi történétírók foglalkoztak először a témakörrel. – Ez véleményünk szerint nem véletlen, az ok a XVIII. századi historiográfiai előzményekben keresendő, amelyek feltárása nélkül a folytonosság nem érthető meg.

A katolikus és a protestáns egyháztörténészek a hadtörténetírás kérdéseivel ugyanis már korábban is foglalkoztak, csak ennek eredményei úgy tűnik, kiestek a magyar történeti köztudatból. A hadtörténetírás önálló diszciplínaként a XVIII. században még nem létezett, ezért a történeti irodalomba beágyazódva vagy a forráskiadvány-sorozatok részeként, de jól körülhatárolhatóan jelent meg. E helyen csak jelzésszerűen utalhatunk például elsősorban a jezsuita Timon Sámuel (1657–1736) szerzeágazó, hadtörténeti szempontból is figyelemre méltó munkásságára és követőjére, többek között Schmitth Miklósról (1707–1767), aki az Oszmán birodalom történetét dolgozta fel (*Imperatores Ottomanici*, 1747–1752). Kolinovics Gábor (1698–1770; eredetileg piarista szerzetes) a Rákóczi-szabadságharc és az azt követő évek történetét írta meg monumentális, kéziratban maradt művében (*Commentarii*), de a sziléziai háborúk történetével is foglalkozott. Említhetjük továbbá Bél Mátyás (1684–1749) evangélikus lelkész, történétíró munkásságát, aki *Notitia Hungariae novae historico-geographica*

nem a szélesebb közönség számára is hozzáférhető munka, amely a történetírás és a hadtörténetírás kapcsolatáról szól, Salamon Ferencnek (1825–1892) a *Hadtörténelmi Közlemények* 1888. évi évfolyamában megjelent rövid, 10 oldalas, de annál gondolatgazdagabb írása volt, melynek bizonyos megállapításai az előadó szerint a mára nézve is nagyon aktuálisak. Bárczay Oszkár (1846–1898) *A hadügy fejlődésének története* című két kötetes írásának (1895) második kötete s annak harmadik fejezete a téma kutatásának szempontjából figyelemreméltó munka. Ipolyi felfogásával sokban egyezik, a hadtudomány kategóriái és nem egyfajta eseménytörténet nyomán halad. Rónai Horváth Jenő (1852–1915) hadtörténész *Magyar Hadi krónikája* I–II. (1896), a *Hadtörténelmi Közlemények* mellékleteként megjelent összefoglalója egyfajta kronologikus áttekintését adja a magyar hadtörténelem eseményeinek, de következetesen kerüli az értékelést.

Doberdói Bánlaky (1931-ig Breit) József (1863–1945) altábornagy *A magyar nemzet hadtörténelme* című, 22 illetve, 24⁵ kötetes, az 1920–1930-as években megjelent műve a magyar hadtörténetírás egyik impozáns munkája, 8085 oldalon tárgyalja Magyarország hadtörténetét. Nagyobb terjedeleme ez, mint a Szilágyi Sándor által szerkesztett millenniumi tízkötetes összefoglaló, *A magyar nemzet története*, s meghaladja Horváth Mihály és Szalay László szintéziseinek teljes terjedelmét. A mű ennek ellenére nem szerepel a történeti köztudatban, historiográfiai összegzésekben, gyakorlatilag csak az először 1897-ben megjelent 1848–1849-es összefoglaló épült be a köztörténeti munkákba.

Erdélyi Gyula összefoglalói strukturális megközelítésben íródtak, irodalomjegyzékei jó színvonalúak, s *A magyarok hadművészete* (Budapest, 1933.) című munkája már egy hadtörténeti kézikönyv kísérlete, melyben hadszervezet-történeti példákon keresztül mutatja be Magyarország hadtörténeti eseményeit. *A magyar katona vitézségének ezer éve / A magyar katona. Vitézségünk ezer éve* dupla címmel megjelent, kétkötetes munka egy hadtörténetészekből álló munkacsoport összefogásának eredménye. Szerkesztette Pilch Jenő, írták: Berkó István, Gyalókey Jenő, Markó Árpád és Pilch Jenő, megjelent Budapesten, 1933-ban. Műfaját tekintve inkább egy esszégyűjteménynek tekinthető, melyben az eddigiekhez képest nagyon hangsúlyos részt kap a Rákóczi-szabadságharc története (mintegy 85 oldalon) és a végvárrendszer ismertetése.⁶

A Pávay Vajna Viktor – Náday István szerzőpáros mintegy 750 oldalas, oktatási céllal készült, 1935-ben megjelent összefoglalója (*Hadtörténelem, a Magyar Királyi Ludovika Akadémia számára*) strukturalista szerkezetű, ám hiányt pótló munka, az első világháború történetét mintegy 360 oldalon tárgyalja.⁷

című, nagyrészt kiadatlan, bár napjainkig folyamatosan megjelenő köteteiben sok száz oldalon keresztül tárgyalja Magyarország hadtörténetét; valamint a század második feléből Pray György (1723–1801) ötkötetes művét (*Annales regum, 1763–1770*), melyben az államalapítástól I. Ferdinánd uralkodásának végéig (1564) tekinti át a magyar királyok történetét s benne hangsúlyosan a magyar hadtörténelem eseményeit; Katona István (1732–1811) 42 kötetes, eddig legrészletesebb, nyomtatásban is megjelent történeti összefoglalóját (*Historia critica regum Hungariae, 1779–1817*), illetve a teljesen feltáratlan, kézirat, Mészáros Ignác által összeállított magyar nyelvű históriát (*A magyaroknak és Magyar országnak eredetéről, előmeneteléről, szerencsés és szerencsétlen hadairól, 1771*).

⁵ Az 1848–49-es rész három kötetre oszlik.

⁶ Ennek oka véleményünk szerint egyfelől a szerzők közé tartozó *Markó Árpád* (1885–1966) munkássága, melynek hatására az 1930-as években több kiváló, teljesen új eredményt hozó hadtörténeti tanulmányt publikáltak a Rákóczi-szabadságharc témakörében, illetve az ebben az időszakban *Takáts Sándor* (1860–1932) által a *Századokban*, a *Hadtörténelmi Közleményekben* és önálló kötetben (*Bajvívó magyarok: képek a török világból*) kiadott számos, a végvárrendszer történetéről, strukturájáról, működéséről szóló, friss kutatási eredményt közlő, színvonalas tanulmány, amelyek termékenyítőleg hatottak és a hadtörténetészeket fontos részeredmények kutatására, megírására sarkallták.

⁷ Itt kell megjegyeznünk, hogy az 1930-as években kezdődött meg a hadtörténetírás historiográfiájának tudatos, koncepciózus feltárása, éppen a hadtörténetírás akkori aktuális kérdéseinek átgondolása nyomán. Tudomásunk szerint először Gyalókey Jenő fogalmazta meg a *Magyar Szemle*ben programadó írását a kortárs hadtörténetírás helyzetéről (*Gyalókey Jenő: Hadtörténelmünk mai állapotáról. Magyar Szemle, 11. [1928] III. k. 3. sz. 205–212. o. és Még egyszer hadtörténelmünk mai állapotáról. Uo., 16. [1928] VI. k. 4. sz. 393–395. o.*), majd *Markó Árpád A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben* című történeti esszéjében irányította rá a szakma és a szélesebb közönség figyelmét a történeti és hadtörténeti problémák és módszerek átértékelésé-

Erdélyi Gyula az 1940-es években is jelentkezett nagyon népszerű, 1942–1944 között hat kiadást is megért hadtörténeti összefoglalóval (*A magyarok hadi szervezete és hadvezetési művészete ezer éven át*), melyben egészen Ferenc József koráig eljutva a magyar hadszerzetet-történet tárul fel, és a hadvezérek életútjáról, tevékenységéről kaphatott az olvasó jó összefoglalókat a hadi események során túl. Markó Árpád: *Magyarország hadtörténete* című 1943-ban megjelent összefoglalása oktatási segédletként látott napvilágot.⁸ Négy nagyobb fejezetben tárgyalja Magyarország hadtörténelmét, nem kronologikus, hanem tematikus rendben haladva: az első a nemzeti hadseregek történetét, tetteit, a második a Habsburg Birodalom magyar katonaságáról szól, a harmadik lényegében a Rákóczi-szabadságharcról és az 1848–49-es szabadságharcról; végül a negyedik a magyar katonaság külföldi háborús részvételéről ad áttekintést.

A már említett, Liptai Ervin főszerkesztésében, 1984–85-ben megjelent hadtörténeti összefoglaló negyed százados kutatás eredménye volt. A magyar hadtörténelem tárgyköréből jellemző vonásokat ragad ki, tendenciákat mutat be, s megmaradva a *A magyar katona vitéségének ezer éve* című, a két háború közötti időszak összefoglalójának beállítottságánál, a szerkesztők a mű vázlatosságát hangsúlyozzák. A tematikus mű legnagyobb problémája Hermann Róbert értékelése szerint a kötetben tárgyalt időszakok közötti szembeötlő aránytalanság. (A magyar kora középkor hadtörténetét nagyjából akkora terjedelemben tárgyalja a munka, mint a Tanácsköztársaságét.)

Végül a közelmúlt tudományos népszerűsítő céllal készült, mintegy ötven történész, hadtörténész írását tartalmazó, nagy képeskönyvére tért ki az előadó. A Rácz Árpád szerkesztésében 2008-ban megjelent *Nagy képes millenniumi hadtörténet* került ily módon terítékre. Itt némileg mellbevágó újdonságot jelent, hogy a Rákóczi-szabadságharc a kötetben nem kapott önálló tárgyalást, annak csak egyik alfejezeteként szerepelt.

Veszprémy László a középkori magyar és európai hadtörténetírás kapcsolódási pontjairól tartott előadást. A készülő magyar hadtörténeti összefoglaló kapcsán bevezetőjében exponálta a problémát: mennyiben legyen az új összefoglalás tematikus, illetve kronologikus felépítésű? Véleménye szerint a tematikus összefoglaláshoz hiányoznak az előmunkálatok, ezért marad a kronologikus felépítés, amit különböző témakörökben kiegészítő fejezetek, leírások strukturálnak tovább, például fegyvertörténeti leírások. A tematikus megközelítéshez hiányzó kutatások illusztrálásaképpen egy nagyon szemléletes példát hozott: az angol hadtörténetírás már olyan részletlemák feltárásánál tart, mint a loállomány pusztulása a csatákban, hadjáratokban, nálunk viszont még alapvető kronológiai pontosításokra is szükség van. Ugyanakkor számos tekintetben fontos eredmények születtek az elmúlt évtizedekben, s ezért az előadó hangsúlyozta a kutatók felelősségét a magyar hadtörténetírás eredményeinek külföldi megismertetésében.

Veszprémy László ismertette a második világháborút megelőző, majd az azt követő időszak középkor-kutatásának legfontosabb historiográfiai eredményeit. Elsőként megemlékezett Tóth Zoltánról (1888–1958), akit az első nagy középkoros hadtörténészként tart számon a szakma. Ezt követően felsorolta a legfontosabb középkori hadtörténeti szintéziseket, fegyvertörténeti összefoglalókat, melyekre a készülő négykötetes összefoglalás is bízton támaszkodhat. Bánlaky (Breit) József kézikönyve kapcsán elmondta, hogy azt valószínűleg azért nem használta a történettudomány szélesebb körben, mert a szerző eredetileg egy szűkebb, inkább a hadtudományt, mintsem a hadtörténetírást művelő gárdához tartozott. A mű szakmai hiányosságaira (alapvető történeti forrásokat nem ismer, katonai elemzései felszínesek, módszertani következtetései számos helyen tévesek) már egy 1937-ben megjelent recenzió is rámutatott.⁹ E kritikai megállapítások csak a középkor történetére

nek, megváltoztatásának aktualitására (*Markó Árpád: A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben. Magyar Szemle*, X. (1930. szeptember.) 1. sz. 24–32. o.).

⁸ *Markó Árpád: Magyarország hadtörténete.* (Nemzetnevelők Könyvtára III. Honvédelem 6.) A vallás- és közoktatásiügyi miniszter megbízásából az Országos Közoktatási Tanács adta ki (reprint kiadása: Acqua Kiadó. Budapest, 1994.).

⁹ *Fekete Nagy Antal: Bánlaky József, doberdói: A magyar nemzet hadtörténelme.* VII. rész. Harcok és küzdelmek a trón birtokáért és a királyi hatalom helyreállításáért. Vencel, Ottó, Károly Róbert korszaka, 1301–1342. VIII. rész, I. (Nagy) Lajos korszaka, 1342–1382. Budapest, 1934. Ismertetés. *Századok*, 71. (1937) 4–6. sz. 262–263. o.

vonatkozó fejezetekre érvényesek.¹⁰ Az előadó leszögezte: 1945-ig számos kézikönyv, tudományos népszerűsítő összefoglalás és résztanulmány született, melyekre napjainkban már nem támaszkodhat a hadtörténetírás, mert azok megfelelő történeti ismeretek nélkül íródtak.

A második világháború utáni időszakra vonatkozóan elmondható, hogy a nagy ütemben folyó oklevélkiadások, oklevél-regeszták és az elbeszélő források megjelenése alapján elkészíthető egy korszerű hadtörténeti összefoglaló. Az előadó az elmúlt évtizedek fontos eredményei közül kiemelte Kristó Gyula (1939–2004) kézikönyveit, melyek már fegyvertörténeti fejezeteket is tartalmaznak, valamint Kubinyi András (1929–2007) egyedülálló kutatásait a Hunyadi és a Jagelló korra vonatkozóan. Végül üdvözölte a legifjabb középkori hadtörténész generációnak az eddigiekhez képest új, nyitott látásmódját, amely magától értetődőnek tekinti a magyar hadtörténeti kutatások eredményeinek beillesztését a nemzetközi kutatásokba, folyamatokba, illetve azok naprakész ismeretét.

Lázár Balázs hangsúlyozottan nem historiográfiai, hanem problémafelvető előadásában elmondta, hogy a készülő hadtörténeti összefoglaló Rákóczi-szabadságharc és 1848–49-es szabadságharc közötti időszaka bemutatásának három nagy kérdésköre lesz. A vonatkozó rész egyfelől Magyarország szerepét vizsgálja a Monarchia hadrendjében a pozsareváci békekötéstől (1718) 1815-ig, az ország emberi és anyagi hozzájárulásának kérdéseit a dinasztikus háborúk idején, valamint a Habsburg Birodalom hadtörténetének eseménytörténeti áttekintéséhez szervesen illetve tárgyalja majd a magyar vonatkozású hadi eseményeket. Kiemelte, hogy az összbirodalmi hadsereg működésének elemzése megkerülhetetlen feladat. Nagyon fontosnak tartotta egyebek mellett II. József katonai reformjainak visszaemelését a történeti köztudatba, valamint a korabeli hadkiegészítés rendszerének ismertetését.

Lázár Balázs felszólalását Csikány Tamás egyetemi tanár, a Nemzeti Köszolgálati Egyetem tanszékvezetőjének előadása követte. Rendkívül érdekes, színes, szemléletes, elsősorban az 1848–49-es szabadságharc tematikájából vett példákkal illusztrált, problémafelvető előadásában a konferencia alapvető témájától némiképp eltérően a hadtörténelem oktatásának problémáiról beszélt. A leendő négykötetes hadtörténeti összefoglaló a szerzők szándéka szerint igen fontos segédlete lehet majd a magyar hadtörténelem felsőfokú oktatásának is.

Pollmann Ferenc módszertani problémákat vett sorra az első világháború története megírásának kérdéseit illetően. Előadása elején feltette a kérdéseket: hogyan kell háborútörténetet írni? Szükség van-e egyáltalán egy hadtörténeti összefoglaló megalkotására? Magyarország első világháborús szerepvállalása szintézisének megírására vajon elérkezett-e az idő? A továbbiakban a kérdésekre keresve a választ, a kutatás buktatóiról, nehézségeiről számolt be. Elmondta: nincs kellő számú, a kérdést kutató hadtörténész. A téma eddig súlyához képest nem kapott megfelelő hangsúlyt a magyar hadtörténetírásban. Lényegében elegendő forráskiadványra támaszkodhat a kutatás, azonban ezek színvonalas és feldolgozottsági szintje egyenetlen. Nem áll rendelkezésre elegendő számú kézikönyv ahhoz, hogy ezekre szintézist lehessen építeni. Ugyanakkor a már meglévő kutatási eredményeket, monográfiákat, kézikönyveket szélesebb körben, az interneten is meg kellene jeleníteni. A legnagyobb probléma az előadó szerint az, hogy a kutatások nem összefogottak, a kutatási eredmények elszórtnak jelennek meg, s ezek sokszor nem érintenek alapvető kérdéseket. Az európai hadtörténetírásban jelentkező eredményeknek, kérdéseknek nincs kellő visszhangjuk a magyar hadtörténetírásban. Mindemellett nincsenek honi hadtörténetírásunkban érdemi viták, ezek tere, fórumai hiányoznak.

Az internet e téren is számos lehetőséget kínál, melyet ki lehetne használni; például a Hadtörténeti Intézet és Múzeum összegyűjthetné, megfelelően integrálhatná, közös fórumra hozhatná a világhálón érdeklődő olvasókat, kutatókat és amatőr érdeklődőket.

A leendő hadtörténeti összefoglaló konkrét kérdéseit illetően Pollmann Ferenc kijelentette: nem lehet az osztrák hadtörténeti kutatásoktól, az osztrák hadtörténelemtől elkülöníteni a magyar kutatásokat, eredményeket, hiszen a magyar királyi honvédség nem nemzeti hadsereg volt. Magyarország a nemzetközi szakirodalomban ennek ellenére rendkívül ritkán szerepel.

¹⁰ Életrajzi összefoglalója: Pollmann Ferenc: Doberdói Bánlaky József emlékezete. *Honvédségi Szemle*, 140. (2012) 3. sz. 40–43. o. és megjelenés előtt áll Pollmann Ferenc: *Karddal és lúdtollal* című monográfiája is a témakörben.

Végül megállapította: a szintézis megírásakor az első világháború történetét illetően tisztázni kell, milyen magyar érdekek fűződtek a háború megvívásához, mik voltak a célok és mik a kényszerek. Az előadás végkövetkeztetése: a téma iránti érdeklődés miatt szükség van egy, a korszakra vonatkozó hadtörténeti szintézis megalkotására, de megírásának – az említett szakmai indokok miatt – még nem érkezett el az ideje.

Szakály Sándor Kényszer vagy önkéntesség? című előadásában előljáróban kifejtette, hogy a két világháború közötti időszak és a második világháború történetét illetően a kutatás egy speciális problémával kell, hogy szembenézzon. A témák aktuális volta miatt a történeti kérdéseket sokszor a napi sajtó határozza meg, illetve az, hogy az e fórumokon megjelenő kérdéseket amatőrök s nem szakmabeliek vetik föl, és a történészek, hadtörténészek sokszor kilátástalannak tűnő harcot folytatnak akkor, amikor a téves beidegződéseket, pontatlan adatokat, valótlan eseményeket, elfogult értékítéletet cáfolni, korrigálni, pontosítani, vagy egy-egy eseményt valóságként bemutatni, bizonyos történeti folyamatokat megértetni igyekeznek.

A Liptai Ervin főszerkesztésében megjelent szintézis tanulságaiból kiindulva az előadó megállapította: kétségtelen, hogy az több helyen periferikus kérdésekkel foglalkozott, politikai kényszer miatt egyeseket azonban túlexponált. Az aktuális hadtörténeti összefoglalót illetően elmondta, hogy a korszakra vonatkozóan a kutatás rendelkezésére állnak jól hasznosítható alap-, illetve szakmunkák (példaként említve Dombrády Lóránd és Szabó Péter legújabb könyveit), nincs szükség a kötet elkészítéséhez új alap kutatásokra. A forrásokról megállapította: a hadművelési kérdésekre vonatkozóan hiányosak, és kevés van belőlük. Az alap kutatások helyett amúgy részterületeket kutat mindenki. *Szakály Sándor* úgy látja, szűk az a kör, amelyik hivatásszerűen a témával foglalkozik, és munkáikra építeni lehet. Ugyanakkor tág azoknak a – nem hivatásszerűen hadtörténelemmel foglalkozóknak – a köre, akik ezeket idézik – jól vagy hibásan. Úgy véli, nem lesz véleményformáló ereje az új hadtörténeti szintézisnek.

Szakály Sándor szerint a kiinduló koncepciónak érzékeltetni kell a Trianon okozta kényszerpályát. Trianon elhibázott voltára a győztes nagyhatalmak már az 1930-as években rájöttek; e tekintetben az új szintézisnek mindenképpen meg kell haladni az 1970–1980-as évek szemléletét. Nem lehet megkerülni a Tanácsköztársaság időszakát – amit ma gyakorlatilag senki sem kutat – akkor, amikor azt szeretnénk megtudni, hogyan jött létre a nemzeti hadsereg.

A hadseregen kívül számba kell venni továbbá a különböző egyéb szervezeteket, a vámőröktől a határőrségig. A tisztképzés, a katonai nevelés kérdése is megkerülhetetlen. Feltárható a hazai hadipar tevékenysége, szerepe is. A Horthy-korszak és a második világháború haderejének működése a korabeli törvénykezés áttekintése alapján rekonstruálható. Hangsúlyosan kell felhívni a figyelmet olyan kérdésekre – szakítva a téves és hamis beidegződésekkel –, mint például a munkaszolgálat. A második világháborút illetően nem kerülhető meg a hadifogoly-kérdés – nem túldimenzionálva az amúgy is döbbenetes adatokat –, a jelenlegi ismereteink szerinti leghitelesebb adatokat kell majd a szintézisnek e téren is közreadnia.

Germuska Pál rendkívül informatív előadásában az 1945 és 1990 közötti időszak hadtörténeti szintézisének problémáit, kérdéseit s ezzel párhuzamosan a kutatás lehetőségeit, nehézségeit, gyakran korlátait ismertette hallgatóságával. Úgy véli, egyetlen színvonalon, de korszerű szintézis készíthető. Például 2006 és 2007 közepe között mintegy 300 kiadvány jelent meg '56-ról, ugyanakkor a legfontosabb újdonságok és új szemléletű tanulmányok belefértek egy 250 oldalas válogatáskötetbe. Nagyszámú, eddig teljesen ismeretlen fénykép került elő a forradalomról. Más korszakokkal ellentétben, ahogyan arra *Germuska Pál* rávilágított, éppen a rendelkezésre álló dokumentáció hatalmas mennyisége okoz komoly nehézséget.

A szocialista országok 1945–1990 közötti történetére vonatkozó kutatás feltételei országonként nagyon eltérők. Míg például a volt NDK anyagának kutathatóságát a teljes szabadság jellemzi, addig Oroszország a legridegebb álláspontot képviseli e tekintetben. A történész szerint Magyarországnak sajnos nincsenek jó intézményközi, diplomáciai szintű kapcsolatai, melyek lehetővé tennék az érdemi, szervezett kutatási programok indítását Oroszországban, pedig a magyar haderőre vonatkozó ottani források megkerülhetetlenek.

Az 1995. évi LXV., államtitokról és a szolgálati titokról szóló törvény alapján az egykor szigorúan titkos iratok közül az 1980 előttiék szabadon kutathatóak voltak már az 1990-es évek végén is. Az állami szervek iratainak többségénél viszont az 1980. január 1. után keletkezett minősített iratokhoz ma is csak akkor lehet hozzáférni, ha azokat egyedi, tételes eljárással felülvizsgálták és visszaminősítették. Ráadásul az Országgyűlés a 2009. december 14-i ülésén elfogadott (az 1995-ös szabályozást hatályon kívül helyező) 2009. évi CLV. törvénnyel ismét kitolta a felülvizsgálatok határidejét. Az új törvény 39. §-a szerint 2013. június 30-ig kell felülvizsgálni az ilyen jellegű iratokat, és ha addig nem történik újraminősítés, akkor azok az iratok kutathatóvá válnak. A dolog pikantériája, hogy a Honvédelmi Minisztérium folyamatosan és időben el is végezte a visszaminősítéseket, ám más állami szervek és minisztériumok ezt nem vették komolyan. Így például a csernobili atomkatasztrófa kapcsán kutathatók a vezérkari, honvédelmi minisztériumi iratok, de a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium akkori anyagai nem.

A kutatási feltételek után Germuska Pál a forrásokról szólva megállapította, hogy az iratok kutathatósága esetleges, mert az intézmények sorozatos átszervezése és a segédletek hiánya miatt csak a józan logika segíti a történészeket az eligazodásban. Általában a forrásbázis hatalmas, viszont vannak olyan területek is (például a Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Tervhivatal 1959 előtti TÜK iratanyaga vagy az MSZMP Adminisztratív Osztályának dokumentumai), melyekhez mégsem lehet hozzáférni, mert az anyag lappang valahol. A hadseregbe vonatkozó legfontosabb döntéseket a korszakban a pártapparátus legszűkebb körében hozták meg, folyamatos volt az átfedés, átcsúszás az állami és pártszervek hivatali és informális működésében. Ugyanakkor 1953 után az előzőekhez képest a szakapparátusok több szerepet kaptak, ezért szakmai kérdésekben a kutathatóság feltételei jobbak. Ami az oral history, a visszaemlékezések anyagát illeti: több memoár megjelent már. A Hadtörténelmi Levéltárban készült interjú-sorozat, amelyet egykor fontos beosztást betöltött vezetőkkel és tábornokokkal készítettek, részben már kutatható, illetve 2015-től kerülhet sor a teljes feldolgozásra.

A készülő hadtörténelmi szintézis periodizációjánál figyelembe kell venni a politika-, had- és gazdaságtörténet egymásra vetülését, de azt is, hogy a politikai események (például az ötéves tervek) a hadsereg vagy a hadtörténet eseményeit nem tagolják.

A hidegháború időszakának történetére vonatkozóan rendelkezésre áll egy cambridge-i kiadású, háromkötetes kézikönyv, amelyre támaszkodni lehet, ám az eddig idehaza megjelent politikatörténelmi művek a katonai együttműködés mikéntjéről alig tájékoztatnak. A NATO szigorúan titkos okmányait és iratait 1965–1970-ig terjedően minősítették vissza, így ezen az időszak nyugati katonapolitikáját már primer források alapján lehet bemutatni. A Magyarországot érintő fontos katonai kérdések azonban nem idehaza dőltek el, hanem Moszkvában, és a magyar mozgástér némiképp az 1970–1980-as években nőtt csak meg.

Germuska Pál a továbbiakban a pártállam és a hadsereg viszonyának alakulását vázolta, és ezzel összefüggésben ismertette a hadsereg létszámát. 1945–1947 között a haderőt visszafejlesztették, létszámát minimalizálták, a 15 ezer főt is alig érte el. A kommunista hatalomátvételt követően egy erőltetett fejlesztés ment végbe, melynek eredményeképpen 1948 elejétől 1952 elejéig létszámát 230 ezerre duzzasztották. 1956 után kb. 50 ezres volt, míg a 60-as években 130 ezres. Ezzel párhuzamosan 1948–1953 között a társadalom, a gazdaság militarizálása zajlott.

1962-ben és 1968-ban a szovjet nyomás ismét érezhetőbb, amit az 1970-es évek végén volt képes a Kádár-rendszer némiképp hárítani. Összességében a korszakban a honvédelem területén is mindvégig a párt döntések érvényesültek, ugyanakkor szakmai kérdésekben nagyobb beleszólást kapott a Kádár-korszakban a vezérkar és a Honvédelmi Minisztérium.

BIBLIOGRÁFIA

A MAGYARORSZÁGON 2011–2012-BEN MEGJELENT HADTÖRTÉNETI TÁRGYÚ KIADVÁNYOK VÁLOGATOTT JEGYZÉKE

- 100 év 100 műtárgy a XX. század hadtörténetéből: jellemző műtárgyak a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiből. Szerk. Závodi Szilvia. Bp. HM Hadtört. Int. és Múz., 2012.
2011. őszi intézményi diákköri konferencia. Budapest, 2011. november 17. Rezümé kötet. Szerk. Szelei Ildikó. Bp. ZMNE, 2011.
- 50+1 történeti interjú az oral history módszerével, az 1939–1990 közötti időszakból. Szeged, Radnóti M. Kísér. Gimn., 2011.
- Akhtar, Jay*: Világtörténelem. [A második világháború, 1942–1945.] Ford. Máté J. György. Bp. Duna International, 2011.
- Akhtar, Jay*: Világtörténelem. [A vietnami háború, az arab–izraeli háborúk, az iraki–iráni háborúk, Afganisztán, Falkland-szigetek.] Ford. Máté J. György. Bp. Duna International, 2011.
- Allen, Stephen – Reynolds, Wayne*: Kelta harcosok, i. e. 300 – i. sz. 100. Ford. Tamás Gábor. Bp. Delta Vision, 2012.
- A Magyar Honvédség képességei és a katasztrófaelhárítás kihívásai, 2000–2011. Szerk. Kiss Zoltán. Bp. Zrínyi Média, cop. 2012.
- Ambrose, Stephen E.*: Elit alakulat: a 101. légedesant-hadosztály 506. ezrede E századának útja Normandiától Hitler Sasfészkéig. Ford. Molnár György. Budapest, Gabo, 2012, cop. 2001.
- A Római Birodalom lime: Pannonia határa mint világörökségi helyszín. Írta Visy Zsolt. Pécs, Danube Limes Programme, 2011.
- A szegedi szikra: 1956, MEFESZ, Szeged. Szerk. Jancsák Csaba. Szeged, Belvedere Meridionale, cop. 2011.
- Atkinson, Rick*: Hajnali hadsereg: az észak-afrikai háború, 1942–1943. [A Liberation-trilógia 1. kötete.] Ford. Kállai Tibor. Bp. Gabo, cop. 2011.
- A vidék forradalma, 1956. Szerk. Gaganetz Péter – Galambos István. Bp. TITE, 2012.
- Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából. Szerk. Czigány István – Kincses Katalin Mária. Bp. HM Hadt. Int. És Múz., 2012.
- B. Szabó János*: 1526. augusztus 29: az oszmánok szerencsenapja, a középkori magyar királyság bukása. Pécs, DDNPI, 2011.
- Babusa Mihály*: Vadászgépek, bombázók, lopakodók: a légi hadviselés fegyverei. Kisújszállás, Szalay Kv., 2011.
- Balázs Réka – Kustár Rozália*: Halmok az évszázadok sodrában: halmok, hegyek, várak a Duna-Tisza közén. Kecskemét, Kiskunsági Nemz. Park Alapítvány, 2012.
- Balsay Endre – Varga András*: Menekülés a hazából: Déli-Hanság, 1956. november, december. Kapuvár, Balsay E., 2011.
- Bencsik Gábor*: Horthy Miklós: a kormányzó és kora. 7. jav. kiad. Bp. M. Mercurius, 2012, cop. 2001.
- Bera Bálint*: Vijjogó sasok: az amerikai 101. légiszállítású hadosztály. Kisújszállás, Szalay Kv., 2012.
- Berend Nóra*: A kereszténység kapujában: zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori magyar királyságban, 1000 k. – 1300 k. Ford. F. Romhányi Beatrix. Máriabesnyő, Attraktor, 2012.
- Bertényi Iván – Szende László*: Anjou-királyaink és Zsigmond kora. Bp. Officina, 2011.
- Besenyő János*: A nyugat-szaharai válság: egy magyar békefenntartó szemével. Pécs, Publikon, 2012.
- Bíró Ádám – Sárhaidai Gyula*: A Magyar Királyi Honvédség hazai gyártású páncélos harcjárművei, 1914–1945. Bp. Petit Real, 2012.
- Bogár Gyula*: Dicsőség a hazáért elesett hősöknek – 1956: az 1956-os forradalom és azzal kapcsolatos események az életben. Bp. Ad Librum, 2011.

- Bokros Katalin*: „Egy percnyi talpra állás”: a „Zászlótartó” visszaemlékezése. Ford. Mészáros P. Dániel. Bp. Bokros K., 2011.
- Bótor Tímea*: A tatár függéstől az önálló uralkodóig: a Moszkvai Fejedelemség története a nagyfejedelmi végrendeletek (1336–1462) tükrében. Bp. Russica Pannonicana, cop. 2011.
- Breeze, David J. – Jilek, Sonja – Thiel, Andreas*: A Római Birodalom határai.; *Visy Zsolt*: A római hadsereg a limesen. A római limes Magyarországon. Pécs, PTE Régészet Tansz., 2011.
- Brook, Henry*: Harckocsik. Ford. Havasi Máté. Kisújszállás, Pannon-Literatúra, 2012.
- Cawthorne, Nigel*: Elit harcosok: a spártaiaktól az SAS-ig. Pécs, Alexandra, 2011.
- Charpentier, Louis*: A templomos lovagok titkai. Ford. Lőrinszky Ildikó. Bp. Holnap, 2012.
- Craughwell, Thomas J.*: A háború tudósai: zseniális elmék, pusztító találmányok. Ford. Danka Sándor. Bp. Kossuth, cop. 2012.
- Csikány Tamás – Eötvös Péter – Németh Balázs*: A szabadságharc kézi lőfegyverei, 1848–1849: a gyutacsos tűzfegyverek története. Bp. Kossuth, cop. 2012.
- Csonkaréti Károly*: Horthy Miklós hajóhada. Bp. Éghajlat Kvk., 2012.
- D’Amato, Raffaele – Salimbeni, Andrea – Rava, Giuseppe*: Bronzkori görög harcosok, i. e. 1600–1100. Ford. Tamás Gábor. Bp. Delta Vision, cop. 2012.
- Danku Ferenc*: A véráztatta virágok, 1918–1919. Debrecen, Danku F., cop. 2011.
- Deschodt, Éric*: Attila, a hunok királya. Ford. Bíró Péter. Bp. Gabo, cop. 2012.
- Dezső Tamás*: The Assyrian army. Bp. Eötvös Univ. Press, 2012.
- Dinyés László*: Virágh Gedeon nyughelyének felkutatása. Kelemen Móric hadbírói tárgyalásának jegyzőkönyve. Kunszentmiklós, Virágh G. Emlékbiz., 2012.
- Doma Mikó István*: Sógunok, kémek, kamikazék és a magyarszerető király. Bp. Napkút K., 2012.
- Dombrády Lóránd*: A legfelsőbb hadúr és hadserege. 2., átdolg. kiad. Bp. Kairosz K., 2012.
- Dombrády Lóránd*: Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Bp. HM Hadtört. Int. És Múz., 2012.
- Elek György*: Nagykun kapitányok a 16. századtól 1876-ig. Kisújszállás, Nagykun Hagyományörző Társulás, 2012.
- Eörsi László*: A „Baross Köztársaság”, 1956: a VII. kerületi felkelőcsoportok. Bp. 1956-os Int., Állambiztonsági Szolgálatok Tört. Lvt., L’Harmattan, 2011.
- Erdeős László*: Egy emberöltő a zászló alatt háborúban és békében. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2012.
- Erdész Károly*: Középkori várak a Bakonyban és a Balaton-felvidéken. Bp. Romanika, 2011.
- Fábri Ferenc*: Levelek 1944-ből. Bp. Syllabux, 2012.
- Farkas Jánosné Rusvay Katalin*: Farkas Jánosné Rusvay Katalin naplója, 1943–1948. Jászjákóhalma, Fodor I. F., 2011.
- Fields, Nic – Bull, Peter*: A fáraók katonái: az egyiptomi Középbirodalom idején, i. e. 2055–1650. Ford. Alaxai Éva – Tamás Gábor. Bp. Delta Vision, 2011.
- Gärtner-Kertész Tibor*: Nagyapám fegyvert rejteget. Bp. Scholar, 2012.
- Géczi Zoltán (Kurt Rieder)*: A II. világháború legnagyobb katonai kudarcai. Kecskemét, Vagabund, 2012, cop. 2007.
- Géczi Zoltán (Kurt Rieder)*: A II. világháború legnagyobb katonai sikerei. Kecskemét, Vagabund, 2012, cop. 2007.
- Géczi Zoltán (Kurt Rieder)*: A II. világháború páncélosai. Kecskemét, Vagabund, 2012, cop. 2007.
- Géczi Zoltán (Kurt Rieder)*: A III. Birodalom bukása. [A villámháborútól a nürnbergi perig.] Kecskemét, Vagabund, 2012, cop. 2002.
- Géczi Zoltán (Kurt Rieder)*: A III. Birodalom csodafegyverei: a III. Birodalom titkos kísérleti fegyverei. Kecskemét, Vagabund, 2012, cop. 2007.
- Géczi Zoltán (Kurt Rieder)*: A III. Birodalom felemelkedése. [A Reichstag felgyújtásától Lengyelország lerohanásáig.] Kecskemét, Vagabund, 2012.
- Géczi Zoltán (Kurt Rieder)*: A III. Birodalom páncélosai [típusleírás]. Kecskemét, Vagabund, 2012, cop. 2007.
- Géczi Zoltán (Kurt Rieder)*: A legyőzhetetlen Messerschmitt. Kecskemét, Vagabund, 2012, cop. 2007.

- Géczi Zoltán (Kurt Rieder)*: A legyőzhetetlen Tigris páncélos. Kecskemét, Vagabund, 2012, cop. 2007.
- Géczi Zoltán (Kurt Rieder)*: A Luftwaffe szupertitkos fejlesztései. [A III. Birodalom kísérleti repülőgépei.] Kecskemét, Vagabund, 2012, cop. 2007.
- Géczi Zoltán (Kurt Rieder)*: Japán szamurájok a II. világháborúban. [A császári japán haderő fegyverzete.] Kecskemét, Vagabund, 2012, cop. 2007.
- Géczi Zoltán (Kurt Rieder)*: Legendás hadműveletek a II. világháborúban. Kecskemét, Vagabund, 2012, cop. 2004.
- Géczy József Alajos – Szrenka Éva*: 8 napért 8 év: a Munkástanácsok 1956-ban ...és ami utána jött. Szeged, Bába, Bp. Nagy I. Társ., 2012.
- Gelbard, Tuvia*: Élet a terror árnyékában. Isaszeg-Szentgyörgypuszta, Kokilla Prec Kft., 2011.
- Godzsák Attila*: „S lettem kezdete Feltámadásnak”: az első bécsi döntés hatása Sátoraljaújhelyre és Zemplén vármegyére. Sátoraljaújhely, Abaúj-Zemplén Értékeiért Közhasznú Egyes., 2011.
- Gögh Gábor – Monostori Péter*: A Magyar Királyi Testőrség képes krónikája, 1920–1945. Bp. Szerzők, 2011.
- Gracza György*: Talpra magyar! Pécs, M. Szépművészeti Társaság, 2012.
- Gróf Péter – Gróh Dániel*: A római limes emlékei Visegrádon. Visegrád, Bp. KÖH, 2011.
- Gyimesiné Oswald Júlia – Polgár Mónika*: 1848–1849: múzeumi kutatófüzet a reformkor és 1848/1849 eseményeinek feldolgozásához. Bp. MNM, 2011.
- Gyüzi László*: Tatabánya 1956-ban. Tatabánya, Kultúr Társulat és K. Alapítvány, 2011.
- Haász Lőrinc István*: Osztrák–magyar szükségszuronyok, 1914–1918. Bp. Szerző, 2011.
- Háború és nemzeti önismeret: 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. A Magyar – Orosz Történelmi Vegyesbizottság nemzetközi konferenciájának szerkesztett előadásai: 2011. június 10. Szerk. Bartha Eszter – Krausz Tamás. Bp. Russica Pannonica, cop. 2011.
- Háborúk, békék, terroristák: Székely Gábor 70 éves. Főszerk. Majoros István. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2012.
- Hahner Péter*: A vadnyugat: 20 hős, 20 talány. Bp. Animus, 2012.
- Hangodi László*: Diszel, Nyezsín, Brjanszk és vissza: Bakos Gyula rohamutász szakaszvezető a második világháborúban. Tapolca, Bakos Gy., 2011.
- Hegedűs Elemér*: Vitéz uzsoki báró Szurmay Sándor magyar királyi vezérezredes, Nagykanizsa díszpolgára. Nagykanizsa, Nagykanizsai Városvédő Egyes., 2011.
- Helméczy Máttyás: Fél évszázad elteltével történelme: győztes szabadságháború, 1939–1989. Dunaharaszti, Helméczy M., cop. 2011.
- „Hír a dicső tettek ragyogása”: tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár kora újkori történetéből. Szerk. Varga Szabolcs. Szigetvár, Szigetvári Kultúr- és Zöld Zóna Egyes., Szigetvári Várbaráti Kör, 2012.
- Hóbor József*: „Nem akarok hős lenni!” Farkas Béla ’56-ja: egy olajos mérnök a forradalomban. Nagykanizsa, Czupi, 2012.
- Horváth Miklós – Oleksandr Pahirya*: Kényszerkirándulás a Szovjetunióba: magyar deportáltak a KGB fogságában, 1956. Ford. Fedinec Csilla. Bp. Argumentum, 2012.
- Hősök és ütközetek: történetek a második világháborúból. Szerk. Varga András. Kisújszállás, Szalay Kv., 2012.
- Iratok a Vajdaság történetéhez a szerbiai levéltárakban, 1944–1948. Összeáll. Fodor István. Bp., Zenta, Szerb-Magyar Akad. Vegyes Biz. MTA TTI, 2011.
- Johnson, Rob – Whitby, Michael – France, John*: Útmutató a győzelemhez: 25 hadászati stratégia az ókortól napjainkig. Bp. Athenaeum, 2011.
- Jókai Mór*: Emléksorok 1848–49-ből. [Elektronikus dokumentum.] Bp. Publio, 2011.
- Józsa László Árpád – Pintér Ernő*: „...drótok közé zárva”: a ménfőcsanakai levették belgiumi hadifogságban és szénbányában, 1944–1947. Győr-Ménfőcsanak, [s. n.], 2011.
- Kállay Miklós*: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944. Bp. Európa, 2012.
- Kandra Kabos*: Aba Samu király. Szerk. F. Romhányi Beatrix. Máriabesnyő, Attraktor, 2011.
- Keegan, John*: Az amerikai polgárháború. Ford. Molnár György. Bp. Akad. K., 2012.

- Kemendy Géza*: Harctéri emlékeim, 1942–1943: a magyar királyi 17. honvéd gyalogezred II. zászlója a Donnál. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 2012.
- Kerekes Béla*: Az „Ikrek” Szibériában. [Elektronikus dokumentum.] Bp. Publio, 2011.
- Keresztes Csaba*: A láthatatlan tábornok: Rajnay Károly címzetes vezérőrnagy élete. Sós-kút, Griger M. Emlékére Sós-kút Községért Közhasznú Alapítvány, 2011.
- Kéri Edit*: Kik lőttek a Kossuth téren '56-ban? 4. jav. kiad. Bp. MVSZ, 2011, cop. 2007.
- Kiss Erika – Lakiné Zentai Borbála*: Laki Ferenc: az iparművész portréja történelmi kitérével: Jutadomb, 1956. november 4. Bp. Logos, cop. 2012.
- Kiss László*: Csatahajók az első világháborúban. Nagykovácsi, Püedlo K., cop. 2011.
- „Kitaszítottak”: emberek, sorsok, politika a XX. század közepének Magyarországon. Szerk. Pallai László. Hajdúnánás, Debrecen, DE, 2012.
- Knoke, Heinz*: A Führerért repültem: egy német pilóta háborús tapasztalatai. Ford. Moczok Péter. Debrecen, Hajja, 2012.
- Knopp, Guido*: A Harmadik Birodalom titkai. Ford. Farkas Tünde. Bp. Mérték, 2012.
- Konstam, Angus*: A kalózkodás igaz története. Ford. Király Róbert. Pécs, Alexandra, 2011.
- Kossuth Lajos*: A forradalom végnapjairól. Pécs, M. Szépművészeti Céh, 2011.
- Kovács Tibor – Nyers József – Padányi József*: Építünk, védünk, alkotunk: a műszaki csapatok története 1945-től napjainkig. Bp. Zrínyi, cop. 2012.
- Kraft Péter*: Harci kocsik, tankok, katonai robotok: a szárazföldi hadviselés fegyverei. Kísújszállás, Szalay Kv., 2011.
- Kristóf János*: „Valahol Oroszországban...”: harctéri napló. Szerk. Bakacsi Ernő. Bp. Hungarovox, 2011.
- Latin-Amerika: a függetlenség útjai: bicentenario, 1810–2010. Szerk. Anderle Ádám. 2. bőv. kiad. Szeged, SZTE, 2012.
- Lauschmann Gyula*: Székesfehérvár története I–IV. (Elektronikus dokumentum.) Szerk. Farkas Gábor. 3. jav. kiad. Székesfehérvár, Székesfehérvár Város Levéltára, 2011.
- Legendák és titkok katonái: a mélységi felderítés története. Szerk. Mészáros Károly. Bp. Zrínyi, cop. 2012.
- Liffa Aurél*: Pécestől Isonzóig: napló, 1914. szeptember 1–1916. május 22. Bp. Püski, 2012.
- Lőrincz Barnabás*: Zur Militärgeschichte der Donauprovinzen des Römischen Reiches: Ausgewählte Studien, 1975–2009. Bp. Debrecen, Univ. Debrecen, 2010–2011.
- Maalouf, Amin*: A kereszties háborúk arab szemmel. Ford. V. Tóth László. Bp. Európa, 2012, cop. 1997.
- Mackiewicz, József*: A katyáni tömeggyilkosság: ez a könyv volt az első. Ford. Pálfalvi Lajos. Máriabesnyő, Attraktor, 2011.
- Magyarország a második világháborúban [főszerk. Romsics Ignác – Dombrády Lóránd]. Budapest, Kossuth: Hadtört. Int. és Múz., cop. 2011.
- Magyarország és a Balkán a XX. Században. Szerk. A. Sajti Enikő. Szeged, JATEPress, 2011.
- Magyarország és a Balkán vallási és társadalmi kapcsolatai: tanulmánykötet Ohridi Szent Naum halálának 1100. évfordulója emlékére. Szerk. Doncevsz Toso – Menyhárt Krisztina – H. Tóth Imre. Bp. Bolgár Kult. Fórum, 2011.
- Maller Béla*: Egy életút történései és tapasztalatai. Szekszárd, Babits, 2012.
- Mania, Hubert*: Láncreakció: az atombomba története. Ford. Béresi Ákos. Bp. Scolar, cop. 2011.
- Maruzs Roland*: Tábornoki kar, 1945–1956: a Magyar Honvédség és a Magyar Néphadsereg tábornokai a második világháború és az 1956-os forradalom és szabadságharc között. Szeged, HK Hermanos K., 2011.
- Matyszak, Philip*: A Római Köztársaság krónikája: az ókori Róma vezetői Romulustól Augustusig. Ford. Zsuppán András. Bp. Móra, 2011.
- Mementó, 1942–1956. Szerk. Miha Tamásné – Tálasi Péter. Nagykanizsa, Miha T.-né, 2012.
- Mementó '56. Szerk. Bognár Nándor. Bp. Múz. 1956 Emlékére Közhasznú Alapítvány, 2011.
- Misuta János*: A honfoglalás-hadművelet és az inváziók kora. Bp. Napkút K., 2011.

- Modern hadviselés: a koreai háborútól Irak megszállásáig. Szerk. Szántó Gábor. Kisújszállás, Szalay Kv., 2012.
- Molnár Tibor*: A zentai Városparancsnokság válogatott iratai, 1944–1945. Szeged, Csongrád M. Lvt., Zenta: Zentai Történelmi Lvt., 2011.
- Mortimer, Gavin*: Stirling katonái: az SAS a második világháborúban. Ford. Molnár György. Pécs, Alexandra, 2011.
- Nagycekenk a történelem viharában. Szerk. Szabó Attila. 2. bőv. kiad. Nagycekenk, Simon P., 2012.
- Nárai Tamás*: Görgei Artúr a nyári hadjáratban; Görgei Artúr téli felvidéki hadjárata. Bp. 2012.
- Németföldről Németországba: magyar kutatók tanulmányai a német történelemről. Szerk. Frank Tibor. Bp. Gondolat, 2012.
- Németh László*: A magyar forradalomról. Bp. Nap K., cop. 2011.
- Nemzeti Katonai Emlékpark, Pákozd. Ford. Gáll Zsuzsanna. Pákozd, Kempp, 2012.
- Nyakas Miklós*: Nagy András hajdúgenerális. 2. kiad. Biharnagybajom, Hajdú-Bihar M. Önkormányzat, 2012.
- Okmánytár: válogatott iratok és dokumentumok. Okmánytár az Aradi Ereklyemúzeum iratanyagából, 1836–1892: a reformkor, a forradalom, a szabadságharc, a megtorlás, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai. Szerk. Hermann Róbert. Szeged, E-press Nyomda Kft., 2012.
- Oltárcai Ferenc*: Szentbékállai füzetek II: hősök, arcok a két világháborúból, morzsák. Sopron, Edutech, 2012.
- Orbán Éva*: Igazságot '56-nak!: emlékörző hitvallások. Bp. Szt. László Király Alapítvány, 2011.
- Overy, Richard*: A Harmadik Birodalom krónikája. Pécs, Alexandra, 2012.
- Papó, Adriano*: Giorgio Martinuzzi: figura e ruolo politico di un monaco-statista dalmata nella storia ungherese del cinquecento. Szombathely, Savaria Univ. Press, 2011.
- Parádi József – Suba János – Vedó Attila*: A magyar–román határ és őrzése, 1867–1918. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011.
- Pécs a hódoltság korában. Szerk. Szakály Ferenc – Vonyó József. 2. bőv., jav. kiad. Pécs, Kronosz, Pécs Története Alapítvány, 2012.
- Pete László*: Olaszország magyar katonája: Türr István élete és tevékenysége, 1825–1908. Bp. Argumentum, cop. 2011.
- Petrák Katalin*: Emberi sorsok a 20. században: magyar hadifoglyok és emigránsok a Szovjetúnióban a két világháború között. Bp. Napvilág, Politikátört. Int., 2012.
- Plivelic, Ivan*: Az én forradalmam, 1956: Budapest, Olaszország. Bp., Veresegyház, Székely Ház Közhasznú Alapítvány, 2011.
- Ploën, F. C. zu*: Vor Haus und Hof und Kind und Weib: mit der 31. SS-Division an der Donau und in Schlesien: eine Divisionschronik. Baja, Francovilla, 2011.
- Prantner Zoltán*: A Wiking-hadosztály a cserkaszi katlanban: SS-önkéntesek a gyilkos jégmezőkön. Kisújszállás, Szalay Kv., 2012.
- Prantner Zoltán*: Otto Skorzeny: Európa legveszélyesebb embere. Kisújszállás, Szalay Kv., 2012.
- Ringer István*: I. Rákóczi György ágyúöntő műhelye: a kora újkori ágyúöntés technológiája. Sárospatak, MNM Rákóczi Múz., 2011.
- Romsics Ignác*: Magyar sorsfordulók, 1920–1989. Bp. Osiris, 2012.
- Rudnay Béla*: A régi nemzetségek és a szent király jobbágysai: történelmi tanulmány. Onga, Nemz. Örökség K., 2012.
- Sarlós Endre*: Elfeledett hősök: a 2. magyar hadsereg kálváriája. Győr, Tarandus, cop., 2011.
- Schramek László*: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Bp. Pest M. Monográfia Közalapítvány, 2011.
- Sommer, Theo*: 1945: egy év életrajza. Ford. Csósz Róbert. Bp. Európa, 2011.
- Speck István*: A Sziklai-ügy: Budakeszi, 1956. Budakeszi, Budakeszi Kultúra Alapítvány, 2011.
- Szabó Imre*: Az I. világháború képes atlasza: csaták, fegyverek, haditechnika. Debrecen, Graph-Art, 2012.
- Szabó Tamás*: Vitézekről (nemcsak) vitézeknek. Tiszaug, Szerző, 2012.
- Szalay Balázs*: Csorna az 1956-os forradalom idején. Győr, Győr-Moson-Sopron M. Lvt., 2012.

- Számadó Emese – Turi Zsolt*: Komárom, 1938–1945: a Felvidék visszacsatolása és komáromi következményei a korabeli sajtó és dokumentumok tükrében: kiállítás a visszacsatolás komáromi eseményeinek 70. évfordulója tiszteletére. 2. jav. kiad. Komárom, Komáromi Közgyűjteményi Alapítvány, 2011.
- Számvéber Norbert*: Páncélos hadviselés a budapesti csatában, 1944. október 29 – 1945. február 13. Nagykovács, Püedlo K., cop. 2011.
- Száráz Csilla*: Vár és város: Kanizsa török kori története az utóbbi évek régészeti kutatásainak tükrében. Nagykanizsa, Nagykanizsai Városvédő Egyes., 2011.
- Széchenyi Ferenc*: Időutazás nagyapámmal. Győr, Hazánk, cop. 2012.
- Szilágyi Miklós*: Finesszel köll élni: a háború és a hadifogság a szóbeliségben. Bp. MTA Néprajzi Kutint., 2011.
- Szilágyi Rita*: Harcos hölgyek, harcosok hölgyei. Bp. Duna International, 2012.
- Szilágyi Rita*: Nők a szabadságharcban. Bp. Duna International, 2012.
- Szirtes Krisztián*: Páncélosok az Ardenneknben: az utolsó német offenzíva. Kisújszállás, Szalay Kv., 2012.
- Szlankó Bálint*: Maximum nulla áldozattal: a Magyar Honvédség afganisztáni háborújának igaz története. Bp. Athenaeum, cop. 2011.
- Sztojalovszky Béla*: Visszaemlékezés katonaeletemre és hadifogságomra, 1940–1948. Sátoraljaúj-hely, Észak-mo. Hadtörténeti Egyes., 2011.
- Tantalics Béla*: Bagdad története. Lenti, Bagdad, Önkormányzat, 2012.
- Tassy-Becz Éva*: „Nem mese ez...”: Tassy-Becz László honvédőrnagy életének leírása. Bp. Pytheas, 2011.
- Taylor, A. J. P.*: A Habsburg Monarchia, 1809–1918: az Osztrák Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia története. Ford. Nagy György. 3. jav. kiad. Bp. Scolar, 2011, cop. 1998.
- Taylor, A. J. P.*: A második világháború okai. Ford. Nagy Márta. 3. jav. kiad. Bp. Scolar, 2011.
- Taylor, Andrew*: Nagy birodalmak tündöklése és bukása. Ford. Baló András Márton. Bp. Kossuth, cop. 2011.
- Tevan Rezső*: Tevan Rezső katonatiszt első világháborús naplója. Szerk. Balogh István. Bp. Tevan Alapítvány, 2012.
- Tóth Gyula*: Napóleon katonái Sümegen és környékén. Gógánfa, Tóth Gy., 2011.
- Tulipán Éva*: Szigorúan ellenőrzött emlékezet: a Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Bp. Argumentum, cop. 2012.
- Turbucz Dávid*: Horthy Miklós. Bp. Napvilág, 2011.
- Turcsány Pál*: Szibériai kis napló. Pomáz, Kráter, 2012.
- Turnbull, Stephen – Rava, Giuseppe*: Női szamurájok, 1184–1877. Ford. Tamás Gábor. Bp. Delta Vision, 2012.
- Udvari Imre*: „Győzni vagy meghalni!”: Udvari Imre kéthelyi tizedes levelei a frontról, 1915–1917. Főszerk. Kiss Kálmán. Marcali, Marcali és Környéke Hagyományörző Ipartest., 2011.
- Váradi Natália*: Az 1956-os forradalom és szabadságharc kárpátaljai dokumentumai: forrásválogatás. Szerk. Galambos Sándor. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Lvt., 2012.
- Várady László*: Politico-military oddities in late antiquity with looks at present. Bp. Akad. K., 2011, cop. 2009.
- Vécsey Aurél*: A II. világháború Magyarországon. Kecskemét, Vagabund, 2012.
- Vécsey Aurél*: Erdélyország aranykora (Transylvania keserű elvesztése). Kecskemét, Vagabund, 2012, cop. 2011.
- Vécsey Aurél*: Magyar tragédia: a Don-kanyar. Kecskemét, Vagabund, 2011, cop. 2009.
- Veszprém megye ötvenhatban: források és könyvészet Veszprém megye 1956. évi történetéhez. Szerk. Somfai Balázs – Pákozdi Éva Szilvia. Veszprém, Veszprém M. Lvt., 2012.
- Vida István Kornél*: Világostól Appomatoxig: magyarok az amerikai polgárháborúban. Bp. Akad. K., 2011.
- Vincze János – Vincze-Tiszay Gabriella*: Igazságot az 1956-os Corvin köznek! 2. bőv. kiad. Bp. NDP K., 2011.

- Vörös Mátyás*: A csurgói johanniták története. Csurgó, Baksay S. Alapítvány, 2011.
- Wittner Mária*: Életre ítélve: Wittner Mária igazsága. Bp. Szabad Tér, 2012.
- Yamamoto Tsunetomo*: Hagakure: a samurájok kódexe. Ford. Kárpáti Gábor Csaba. 4. kiad. Bp. Szenzár, 2011.
- „Zala” 1968: az MN 8. Gépkocsizó Lövészadosztály hadműveleti naplója Csehszlovákia megszállásának időszakából. Szerk. Solymosi József – Laczovics Erika. Nagykovácsi, Püedlo K., cop. 2012.
- Zobory István*: Honvéd folyami erők a Száván, 1942. Komárom, Komáromi Ny. és K., 2012.
- Zrínyi-Újvár emlékezete. Szerk. Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, Argumentum, cop. 2012.
- Zsuffa Sándor*: A hunok története: hogyan keletkezhetett a huszár szó? Onga, Nemz. Örökség K., 2012.

Összeállította *Mátyás Botond*

TARTALOM

TANULMÁNYOK	
KINCSES KATALIN MÁRIA	Theatrum Europaeum: a Rákóczi-szabadságharc eseményei az európai kulturális szinten 3
SÁGVÁRI GYÖRGY	Karrier-rajzok a XVIII. századból. Jean-Francois L’Huillier, Forgách Ferenc és Dessöffy Ferenc katonai életpályája 23
ÁCS TIBOR	A magyar katonai akadémia előtörténete. A tervtől a megnyitásig 1790–1849 73
KÖZLEMÉNYEK	
SÍPOS FERENC	Rákóczi Ferenc záloglevelei lengyel főurak számára, 1703..... 103
KÁRMÁN GÁBOR	Kísérletek svéd segítség biztosítására II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához 116
KÖKÉNYESI ZSOLT	„A nemesi erények műhelye.” A Collegium Theresianum mint lovagi akadémia 134
ROSONCZY IDIKÓ	Egy honvédtiszt oroszországi fogságának története 1849-ből 149
MŰHELY	
POLGÁR BALÁZS – SCHMIDTMAYER CSABA	Az 1849-ben Gönyűnél megsemmisült osztrák hadianyag-szállító uszály régészeti kutatása 167
ROSONCZY ILDIKÓ	A magyar szabadságharc elleni 1849-es orosz intervenció iratai. Beszámoló moszkvai levéltári kutatásokról 177
TÓTH ZSOLT	Az aradi vértanúk sírjainak kutatása és feltárása 187
FORRÁSKÖZLEMÉNYEK	
RITTLING LÁSZLÓ	Forgách Simon Emlékirata II. Rákóczi Ferenchez, 1705. augusztus 27. 205
SOMOGYI GRÉTA	Bihary [Márton ?] visszaemlékezése az 1848–49. évi Zaránd megyei és zalatnai eseményekre 220
SÜLI ATTILA	Beöthy Ödön országos teljhatalmú biztos iratai (1848. december 19 – 1849. január 31.) 230
SZEMLE	
BAGI ZOLTÁN PÉTER – HORVÁTH ADRIENN (SZERK.)	Mozaikok a Magyar Királyság 16–17. századi történelméből (<i>Rittling László</i>) 259
TÓTH FERENC	Correspondance diplomatique reéative a la guerre d’indépendance du prince Francois II Rákóczi (1703–1711) (<i>Kincses Katalin Mária</i>) 262
BRUNHILDE WEHINGER – GÜNTHER LOTTES (SZERK.)	Friedrich der Große als Leser (<i>Kincses Katalin Mária</i>) 265

CHARLES KECSKEMÉTI	La Hongrie des Habsbourg Tome II de 1790 à 1914 (<i>Tóth Ferenc</i>)	268
DAVID R. STARBUCK	Excavating the Sutlers' House. Artifacts of the British Armies in Fort Edward and Lake George (<i>Polgár Balázs</i>)	270
CSIKÁNY TAMÁS – EÖTVÖS PÉTER – NÉMETH BALÁZS	A szabadságharc kézi lőfegyverei 1848–1849 (<i>Kranzieritz Károly</i>)	272
HOCHBAUER GYULA	Levelet vittem Kossuthnak. 1848 öröksége Brassó könyékén (<i>Somogyi Gréta</i>)	274
KEDVES GYULA (SZERK.)	Aradi Ereklýmúzeum. Gyűjteményi katalógus I–II. (<i>Somogyi Gréta</i>)	277
HERMANN RÓBERT	Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok. Okmánytár az Aradi Ereklýmúzeum iratanyagából (1836–1892) A reformkor, a forradalom, a szabadságharc, a megtorlás, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai (<i>Solymosi József</i>)	278
LUCA GORGOLINI	I dannati dell' Asinara. L' odissea dei prigionieri austro-ungarici nella Prima guerra mondiale (<i>Balla Tibor</i>)	280
GULYÁS LÁSZLÓ	A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek (1919–1924) (<i>Nánay Mihály</i>)	282
M. SZABÓ MIKLÓS – OROSZI ANTAL	A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1990–1996 (<i>Kaló József</i>)	284
	KRÓNKA	
KINCSES KATALIN MÁRIA	Magyarország hadtörténetének historiográfiai kérdései. Műhelykonferencia a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban, 2012. november 13.	287
	BIBLIOGRÁFIA	
MÁTYÁS BOTOND	A Magyarországon 2011–2012-ben megjelent hadtörténeti tárgyú kiadványok válogatott jegyzéke	293

CONTENTS

	STUDIES	
KATALIN MÁRIA KINCSES	Theatrum Europaeum: Events of Rákóczi's War of Independence in the European Cultural Scene	3
GYÖRGY SÁGVÁRI	Career Lines from the 18th Century. The Military Career of Jean-Francois L'Huillier, Ferenc Forgách and Ferenc Dessőffy	23
TIBOR ÁCS	Data to the History of the Hungarian Military Academy. From Planning to the Opening 1790–1849	73
	PUBLICATIONS	
FERENC SÍPOS	Ferenc Rákóczi's Debentures to Polish Lords, 1703	103
GÁBOR KÁRMÁN	Attempts to Secure Swedish Assistance for the Insurrection of Ferenc Rákóczi II	116
ZSOLT KÖKÉNYESI	'W'orkshop of noble Virtues.' Collegium Theresianum as a knights' Academy	134
IDIKÓ ROSONCZY	The Story of a Honvéd Officer's Captivity in Russia, 1849	149
	WORKSHOP	
BALÁZS POLGÁR – CSABA SCHMIDTMAYER	Archeological Research of the Austrian Munition-transporter Barge Destroyed at Gönyű in 1849	167
ILDIKÓ ROSONCZY	Documents of the Russian Intervention against the Hungarian War of Independence in 1849. Report on the Archival Research in Moscow	177
ZSOLT TÓTH	Exploration of the Graves of the Arad Martyrs	187
	SOURCE PUBLICATIONS	
LÁSZLÓ RITTLING	Simon Forgách's Memorandum to Ferenc Rákóczi II, 27 August 1705	205
GRÉTA SOMOGYI	Reminiscences of Márton Bihary (?) on the Events in Zaránd County and in Zalatna in 1848–49	220
ATTILA SÜLI	Documents of Plenipotentiary National Commissioner Ödön Beöthy. (19 December 1848–31 January 1849)	230
	REVIEW	
ZOLTÁN PÉTER BAGI – ADRIENN HORVÁTH (ED.)	Mozaics from the 16–17th Century History of the Kingdom of Hungary. (<i>László Rittling</i>)	259
FERENC TÓTH	Correspondance diplomatique réeative a la guerre d'indépendance du prince Francois II Rákóczi (1703–1711) (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	262
BRUNHILDE WEHINGER – GÜNTHER LOTTES (ED.)	Friedrich der Große als Leser (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	265
CHARLES KECSKEMÉTI	La Hongrie des Habsbourg Tome II de 1790 à 1914 (<i>Ferenc Tóth</i>)	268

DAVID R. STARBUCK	Excavating the Sutlers' House. Artifacts of the British Armies in Fort Edward and Lake George (<i>Balázs Polgár</i>)	270
TAMÁS CSIKÁNY – PÉTER EÖTVÖS – BALÁZS NÉMETH	Rifles of the Independence War 1848–1849 (<i>Károly Kranzieritz</i>)	272
GYULA HOCHBAUER	I took a letter to Kossuth. The Legacy of 1848 around Brassó (<i>Gréta Somogyi</i>)	274
GYULA KEDVES (ED.)	Arad Relics Museum. Collection Catalogue I–II. (<i>Gréta Somogyi</i>)	277
RÓBERT HERMANN	Selected Documents from the Document Archives of the Relics Museum, Arad (1836–1892). Documents of the Reform Age, the Revolution, the Independence War, the Reprisal Period, the Exile, and the Compromise (<i>József Solymosi</i>)	278
LUCA GORGOLINI	I dannati dell' Asinara. L' odissea dei prigionieri austro-ungarici nella Prima guerra mondiale (<i>Tibor Balla</i>)	280
LÁSZLÓ GULYÁS	Foreign Politics of the Horthy Era, part 1. The First Years (1919–1924) (<i>Mihály Nánay</i>)	282
MIKLÓS SZABÓ M. – ANTAL OROSZI	History of the Zrínyi Miklós Military Academy, 1990–1996 (<i>József Kaló</i>)	284
	CHRONICLE	
KATALIN MÁRIA KINCSES	Historiography Questions of Hungary's Military History. Workshop Conference at the Institute and Museum of Hungarian Military History, 13 November 2012.	287
	BIBLIOGRAPHY	
BOTOND MÁTYÁS	Selected List of the Military History Related Publications in Hungary 2011–2012	293

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDES	
KATALIN MÁRIA KINCSES	Theatrum Europaeum : les événements de la guerre d'indépendance de Rákóczi sur la scène culturelle européenne	3
GYÖRGY SÁGVÁRI	Profil de carrière du 18e siècle. La carrière militaire de Jean-François L'Huillier, Ferenc Forgách et Ferenc Dessóffy	23
TIBOR ÁCS	Éléments pour l'histoire de l'académie militaire hongroise. Du projet à l'ouverture, 1790–1849	73
	PUBLICATIONS	
FERENC SÍPOS	Lettres de gage émises par François Rákóczi pour des aristocrates polonais, 1703	103
GÁBOR KÁRMÁN	Tentatives d'obtention d'une aide suédoise pour la guerre d'indépendance de François II Rákóczi	116
ZSOLT KÖKÉNYESI	L'atelier des vertus nobiliaires. » Le Collegium Thesianum comme académie de chevalerie	134
IDIKÓ ROSONCZY	L'histoire de la captivité en Russie d'un officier de l'armée hongroise en 1849	149
	ATELIER	
BALÁZS POLGÁR – CSABA SCHMIDTMAYER	Fouilles archéologiques sur le chaland autrichien transportant du matériel de guerre et détruit à Gönyű en 1849	167
ILDIKÓ ROSONCZY	Documents de l'intervention russe de 1849 contre la guerre d'indépendance hongroise. Rapport sur des recherches dans les archives de Moscou	177
ZSOLT TÓTH	Exploration des sépultures des martyrs d'Arad	187
	PUBLICATIONS DE SOURCE	
LÁSZLÓ RITTLING	Mémoire de Simon Forgách à François II Rákóczi, 27 août 1705	205
GRÉTA SOMOGYI	Mémoire de Márton (?) Bihary sur les événements de 1848–1849 du comitat de Zaránd et de Zalatna	220
ATTILA SÜLI	Documents d'Ödön Beöthy, commissaire national plénipotentiaire. (19 décembre 1848 – 31 janvier 1849)	230
	REVUE	
ZOLTÁN PÉTER BAGI – ADRIENN HORVÁTH (ED.)	Fragments de l'histoire du Royaume de Hongrie aux 16e et 17e siècles. (<i>László Rittling</i>)	259
FERENC TÓTH	Correspondance diplomatique relative à la guerre d'indépendance du prince François II Rákóczi (1703–1711) (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	262
BRUNHILDE WEHINGER – GÜNTHER LOTTES (ED.)	Friedrich der Große als Leser (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	265

CHARLES KECSKEMÉTI	La Hongrie des Habsbourg Tome II de 1790 à 1914 (<i>Ferenc Tóth</i>)	268
DAVID R. STARBUCK	Excavating the Sutlers' House. Artifacts of the British Armies in Fort Edward and Lake George (<i>Balázs Polgár</i>)	270
TAMÁS CSIKÁNY – PÉTER EÖTVÖS – BALÁZS NÉMETH	Les armes à feu portatives de la guerre d'indépendance de 1848–1849 (<i>Károly Kranzieritz</i>)	272
GYULA HOCHBAUER	J'ai porté une lettre à Kossuth. L'héritage de 1848 dans les environs de la ville de Brassó (<i>Gréta Somogyi</i>)	274
GYULA KEDVES (ED.)	Musée des Reliques d'Arad. Catalogue de collection I–II. (<i>Gréta Somogyi</i>)	277
RÓBERT HERMANN	Collection de documents. Pièces et documents choisis. Collection de documents du Musée des Reliques d'Arad (1836–1892). Documents de l'ère des réformes, de la révolution, de la guerre d'indépendance, de la répression, de l'émigration et de l'époque du Compromis austro-hongrois (<i>József Solymosi</i>)	278
LUCA GORGOLINI	I dannati dell'Asinara. L'odissea dei prigionieri austro-ungarici nella Prima guerra mondiale (<i>Tibor Balla</i>)	280
LÁSZLÓ GULYÁS	La politique étrangère de l'époque Horthy I. Les premières années (1919–1924) (<i>Mihály Nánay</i>)	282
MIKLÓS SZABÓ M. – ANTAL OROSZI	L'Histoire de l'Académie militaire Miklós Zrínyi 1990–1996 (<i>József Kaló</i>)	284
	CHRONIQUE	
KATALIN MÁRIA KINCSES	Les questions historiographiques de l'histoire militaire de Hongrie. Colloque à l'Institut et Musée d'Histoire militaire, 13 novembre 2012.	287
	BIBLIOGRAPHY	
BOTOND MÁTYÁS	Catalogue sélectif des publications d'histoire militaire parues en Hongrie en 2011 et 2012	293

INHALT

STUDIEN	
KATALIN MÁRIA KINCSES	Theatrum Europaeum: Die Ereignisse des Freiheitskampfes von Rákóczi auf dem europäischen Kulturschauplatz 3
GYÖRGY SÁGVÁRI	Karriereskizzen aus dem 18. Jahrhundert. Die Militärlaufbahn von Jean-Francois L’Huillier, Ferenc Forgách und Ferenc Dessöffy 23
TIBOR ÁCS	Beiträge zur Geschichte der ungarischen Militärakademie. Vom Entwurf bis zur Eröffnung 1790–1849 73
MITTEILUNGEN	
FERENC SÍPOS	Die Pfandbriefe von Ferenc Rákóczi an polnische hohe Adelige, 1703 103
GÁBOR KÁRMÁN	Versuche zur Sicherung schwedischen Beistands für den Freiheitskampf von Ferenc II. Rákóczi 116
ZSOLT KÖKÉNYESI	„Werkstatt der Adelstugenden.“ Das Collegium Theresianum als Ritterakademie 134
IDIKÓ ROSONCZY	Die Geschichte der russischen Gefangenschaft eines Honved-Offiziers aus dem Jahre 1849 149
WERKSTATT	
BALÁZS POLGÁR – CSABA SCHMIDTMAYER	Die archäologischen Forschungen im Zusammenhang mit dem 1849 bei Gönyü vernichteten österreichischen, Rüstungsmaterial transportierenden Lastkahn 167
ILDIKÓ ROSONCZY	Die Akten der russischen Intervention von 1849 gegen den ungarischen Freiheitskampf. Bericht über Archivforschungen im Moskau 177
ZSOLT TÓTH	Suche und Erschließung der Gräber der Märtyrer von Arad 187
SOURCE QUELLENPUBLIKATIONEN	
LÁSZLÓ RITTLING	Die Denkschrift von Simon Forgách an Ferenc II. Rákóczi, 27. August 1705 205
GRÉTA SOMOGYI	Die Erinnerungen von Márton Bihary (?) an die Ereignisse des Jahres 1848–49 im Komitat Zaránd und in Zalatna (Kleinschlatten) 220
ATTILA SÜLI	Die Akten des Landeskommisars mit Vollmachten, Ödön Beöthy (19. Dezember 1848 – 31. Januar 1849) 230
RUNDSCHAU	
ZOLTÁN PÉTER BAGI – ADRIENN HORVÁTH (HRSG.)	Mosaiksteine aus der Geschichte des Königreichs Ungarn im 16–17. Jahrhundert. (<i>László Rittling</i>) 259
FERENC TÓTH	Correspondance diplomatique rééative a la guerre d’indépendance du prince Francois II Rákóczi (1703–1711) (<i>Katalin Mária Kincses</i>) 262

BRUNHILDE WEHINGER – GÜNTHER LOTTES (HRSG.)	Friedrich der Große als Leser (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	265
CHARLES KECSKEMÉTI	La Hongrie des Habsbourg Tome II de 1790 à 1914 (<i>Ferenc Tóth</i>)	268
DAVID R. STARBUCK	Excavating the Sutlers' House. Artifacts of the British Armies in Fort Edward and Lake George (<i>Balázs Polgár</i>)	270
TAMÁS CSIKÁNY – PÉTER EÖTVÖS – BALÁZS NÉMETH	Die Handfeuerwaffen des Freiheitskampfes 1848–1849 (<i>Károly Kranzieritz</i>)	272
GYULA HOCHBAUER	Ich brachte Kossuth einen Brief. Das Erbe von 1848 in der Umgebung von Brassó (<i>Gréta Somogyi</i>)	274
GYULA KEDVES (HRSG.)	Reliquienmuseum von Arad. Sammlungskatalog I–II. (<i>Gréta Somogyi</i>)	277
RÓBERT HERMANN	Urkundensammlung. Ausgewählte Schriften und Dokumente. Urkundensammlung aus der Materialsammlung des Reliquienmuseums von Arad (1836–1892). Die Dokumente der Zeit des Reformzeitalters, der Revolution, des Freiheitskampfes, der Vergeltung, der Emigration und des Ausgleichs (<i>József Solymosi</i>)	278
LUCA GORGOLINI	I dannati dell' Asinara. L' odissea dei prigionieri austro-ungarici nella Prima guerra mondiale (<i>Tibor Balla</i>)	280
LÁSZLÓ GULYÁS	Die Außenpolitik der Horthy-Ära I. Die ersten Jahre (1919–1924) (<i>Mihály Nánay</i>)	282
MIKLÓS SZABÓ M. – ANTAL OROSZI	Die Geschichte der Militärakademie Zrínyi Miklós 1990–1996 (<i>József Kaló</i>)	284
	CHRONIK	
KATALIN MÁRIA KINCSES	Die historiografischen Fragen der Militärgeschichte Ungarns. Werkstattkonferenz im Institut und Museum für Militärgeschichte, 13. November 2012.	287
	BIBLIOGRAFIE	
BOTOND MÁTYÁS	Ausgewähltes Verzeichnis der in den Jahren 2011–2012 in Ungarn erschienenen militärgeschichtlichen Publikationen	293

СОДЕРЖАНИЕ

	СТАТЬИ	
КАТАЛИН МАРИЯ КИНЧЕШ	Theatrum Europaeum: События освободительной борьбы под	3
ДЪЕРДЬ ШАГВАРИ	Карьерные эскизы из XVIII века. Военная карьера Жан-Франсуа Л. Уиллье, Форгача Ференца и Дешшёфи Ференца	23
ТИБОР АЧ	Данные по истории венгерской военной академии. Начиная с проекта основания до открытия, 1790–1849 гг.	73
	СООБЩЕНИЯ	
ФЕРЕНЦ ШИПОШ	Залоговые свидетельства, выданные Ракоци Ференцем польским аристократам, 1703 год	103
ГАБОР КАРМАН	Попытки обеспечить помощь шведов к освободительной борьбе под руководством Ракоци Ференца II.	116
ЖОЛЬТ КЁКЕНЬЕШИ	„Мастерская дворянских добродетелей“. Collegium Theresianum как академия рыцарей	134
ИЛЬДИКО РОШОНЦИ	История одного хонведского офицера, бывшего в плену в России	149
	МАСТЕРСКАЯ	
БАЛАЖ ПОЛГАР – ЧАБА ШМИДТМАЙЕР	Археологические поиски австрийской баржи, транспортировавшей военные материалы и уничтоженной в 1849 году при Гёнью	167
ИЛЬДИКО РОШОНЦИ	Документы, связанные с российской интервенцией против освободительной борьбы венгров в 1849 году. Отчет об архивных исследованиях в Москве	177
ЖОЛЬТ ТОТ	Поиски и вскрытие могил мучеников города Арада	187
	СООБЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ	
ЛАСЛО РИТТЛИНГ	Докладная записка Форгача Шимона к Ракоци Ференцу II от 27 августа 1705 года	205
ГРЕТА ШОМОДЬИ	Воспоминания Бихари Мартона (?) о событиях 1848–49 годов происшедших в области Заранд и в селении Залатна	220
АТТИЛА ШЮЛИ	Документы государственного полномочного поверенного Беёти Эёдён (19 декабря 1848 года – 31 января 1849 года)	230
	ОБЗОР	
ЗОЛТАН ПЕТЕР БАГИ– АДРИЕНН ХОРВАТ (РЕД.)	Мозаики из истории Венгерского Королевства 16–17 века (Ласло Риттлинг)	259

ФЕРЕНЦ ТОТ	Correspondance diplomatique relative a la guerre d'indépendance du prince Francois II Rákóczi (1703–1711) (Дипломатическая корреспонденция времен борьбы за независимость под руководством князя Ференца II Ракоци) (<i>Каталин Мария Кинчеш</i>) 262	262
БРУНХИЛЬДА ВЕХИНГЕР – ГЮНТНЕР ЛОТТЕС (РЕД.)	Friedrich der Grosse als Leser (Фридрих Великий как читатель) (<i>Кинчеш Каталин Мария</i>) 265	265
ШАРЛЬ КЕЧКЕМЕТИ	La Hongrie des Habsbourg Tome II de 1790 á 1914 (<i>Ференц Тот</i>) 268	268
ДАВИД Р. ШТАРБУК	Excavating the Sutlers'House. Artifacts of the British Armies in Fort Edward and Lake George (<i>Балаж Полгар</i>) 270	270
ТАМАШ ЧИКАНЬ – ПЕТЕР ЭЙТВЭШ – БАЛАЖ НЕМЕТ	Ручное огнестрельное оружие в освободительной борьбе 1848–1849 гг. (<i>Карой Кранциерути</i>) 272	272
ХОХБАУЭР ДЬЮЛА	Я нес письмо Кошуту. Наследство 1848 года в районе Брашшо (<i>Грета Шомоды</i>) 274	274
ДЬЮЛА КЕДВЕШ (РЕД.)	Музей реликвий в Араде. Каталог экспонатов I–II. (<i>Грета Шомоды</i>) 277	277
РОБЕРТ ХЕРМАНН	Архив. Избранные записки и документы. Архив из материалов Арадского Музея Реликвий (1836–1892 гг.) Документы эпохи реформ, революции, освободительной борьбы, расправ, эмиграции и компромисса (<i>Шоймоши Йожеф</i>) 278	278
ЛУКА ГОРГОЛИНИ	I dannati dell'Asinara. L'odissea dei prigionieri austro ungarici nella Prima guerra mondiale. (<i>Тибор Балла</i>) 280	280
ЛАСЛО ГУЙЯШ	Внешняя политика эпохи Хорти. 1. Первые годы (1919–1924 гг.) (<i>Михай Нанаи</i>) 282	282
МИКЛОШ М. САБО – АНТАЛ ОРОСИ	История военной академии имени Зрини Миклоша 1990–1996 (<i>Йожеф Кало</i>) 284	284
ХРОНИКА		
КАТАЛИН МАРИЯ КИНЧЕШ	Историографические вопросы военной истории Венгрии. Конференция-мастерская в Военно-Историческом Институте и Музее. 13 ноября 2012 года 287	287
БИБЛИОГРАФИЯ		
БОТОНД МАТЬАШ	Избранный перечень изданий на военно-исторические темы, вышедших в Венгрии в 2011–2012 году 293	293

**„A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA” SOROZAT
MEGJELENT KÖTETEI**

1. *Dombrády Lóránd*: Werth Henrik akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005.
2. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, Argumentum, 2006.
3. *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, Argumentum, 2007.
4. *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, Argumentum, 2007.
5. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. Budapest, Argumentum, 2007.
6. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2008.
7. *Torma Béla Gyula – Veszprémy László* (szerk.): Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Budapest, HM Hadtört. Intézet és Múzeum, 2008.
8. *Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, Argumentum, 2009.
9. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Budapest, Argumentum, 2010.
10. *Borosy András*: Hadakozók, keresztesek, hadi érdekem a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2010.
11. *Székeley György*: Népek, rendek, dinasztíák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Budapest, Argumentum, 2010.
12. *Balla Tibor*: A nagy háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest, Argumentum, 2010.
13. *Markó György*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete, 1945–1956. Budapest, Argumentum, 2011.
14. *Farkas Katalin*: Magyar függetlenségi törekvések, 1859–1866. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
15. *Hausner Gábor*: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, Argumentum, 2011.
16. *Kovács László*: A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
17. *Tulipán Éva*: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Argumentum, 2012.
18. *Dombrády Lóránd*: Szombathelyi Ferenc vezérezredes
19. *Czigány István – Kincses Katalin Mária* (szerk.): Az újrakezdés esélye.. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejeződésének 300. évfordulója alkalmából

